

Міністерство освіти і науки України
Харківський обласний відділ Українського географічного товариства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Белгородський державний університет
Харківська обласна станція юних туристів

РЕГІОН - 2010:

СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

МАТЕРІАЛИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ

(м. Харків, 4–5 листопада 2010 р.)

Харків
2010

Редакційна колегія: **В.С. Бакіров**, д.соц.н., проф. (голова редакційної колегії), **К.А. Нємець**, д.геогр.н., проф. (заступник голови редакційної колегії), **А.П. Голіков**, д.геогр.н., проф., **А.В. Гриценко**, д.геогр.н., проф., **С.І. Ішук**, д.геогр.н., проф., **К.В. Мезенцев**, д.геогр.н., проф., **Л.М. Нємець**, д.геогр.н., проф., **Я.Б. Олійник**, д.екон.н., проф., член-кор. АПН України, **О.М. Петін**, д.геогр.н., проф., **В.А. Редіна**, к.пед.н., доц., **І.К. Решетов**, д.геол.-мін.н., проф., **О.Г. Топчієв**, д.геогр.н., проф.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, к. 3-62, тел. 8(057) 707-52-74, e-mail: ggfeconom@yandex.ru.

Затверджено до друку рішенням вченої ради геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 1 від 01.10.2010 р.).

Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 4-5 листопада 2010 р. / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 375 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ISBN 978-966-623-704-3

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2010

З М І С Т

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

Немець Л.М., Ключко Л.В., Заволока Ю.Ю., Немець К.А., Кандиба Ю.І. КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ І РЕГІОНОЗНАВСТВА У ВИМІРАХ СЬОГОДЕННЯ	12
Барановський М.О. ПРО МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ, ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ	16
Білецький М.І., Котик Л.І. ГЕОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНИХ НЕГАРАЗДІВ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКИ В УКРАЇНІ	18
Будзяк О.С. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	22
Влах М.Р. ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	24
Доценко А.І., Заваріка Г.М. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛИЩ МІСЬКОГО ТИПУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	27
Іщук С.І., Гладкий О.В. ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ТЕРИТОРІЇ	30
Карачони Д. АГРАРНАЯ СТРАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА	34
Мезенцев К.В. ПРОСТОРОВА ДИФУЗІЯ КУЛЬТУРНИХ ІННОВАЦІЙ	38
Петин А.Н., Петина В.И. ПРОБЛЕМЫ РАЦИОНАЛЬНОГО НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕГИОНЕ КУРСКОЙ МАГНИТНОЙ АНОМАЛИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	41
Попкова Л.И. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЕВРОРЕГИОНА «ЯРОСЛАВНА» ...	43
Ровенчак І.І. ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА СИСТЕМА — «ГЕОГРАФІЯ КУЛЬТУРИ» ...	46
Савчук І.Г. ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ» У ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ГОСПОДАРСТВА КРАЇНИ	48
Удалов І.В., Чубар О.В. ВИВЧЕННЯ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ М. СЛОВ'ЯНСЬК	51
Черномаз П.А. ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ И ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ДОМИНИРОВАНИЕ СТРАН В МИРОВОМ СООБЩЕСТВЕ	53

Шершнев О.В., Флерко Т.Г., Гайдаш Е.А. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРЕДЕЛАХ ПОГРАНИЧНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ	57
Немець К.А. МОДЕЛЮВАННЯ ПОЛІВ ВПЛИВУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ	60
Сонько С.П., Голубкіна О.М. ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «РЕГІОН»	62

СЕКЦИЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Афанасьев Л.И., Горяйнов С.В., Космачев В.Г., Космачева М.В., Матвеев А.В., Смыслова Л.И., Тхоржевский Э.С., Ченцов Г.Ф. ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ КИНОМАТЕРИАЛОВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ УЧЕБНЫХ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРАКТИК	66
Вірченко П.А., Буцький А.П. СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ	67
Вірченко П.А., Ковтун Л.О. РОЛЬ СИСТЕМИ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	70
Грищенко Н.В. РАЗГОВОРНЫЙ КЛУБ ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ КАК СПОСОБ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СО СТУДЕНТАМИ	72
Дубровина О.П. ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ	74
Колтунова М.А. РОЛЬ МАРШРУТНЫХ НАБЛЮДЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗА МЫШЛЕНИЯ	75
Лозинський Р.М. СПОСІБ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ У СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ	77
Машкіна В.В. ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ» НА РІВНІ СТАНДАРТУ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ	80
Скоробогатов А.В. РОЗВИТОК КОМПЕТЕНТНОСТІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ШКОЛИ	82
Trushnikov D.Y. TEACHING TECHNOLOGIES AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF CIVILIZATION	86
Немець К.А. АНАЛІЗ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМ	93
Моштакова Н.В. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ»	96
Байназаров А.М., Юр'єва А.В., Сінна О.І., Варвинська І.В. РОЛЬ ЗАКОРДОННИХ ПРАКТИК ТА СТАЖУВАНЬ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ (НА ПРИКЛАДІ КОМПАНІЇ «TEZ TOUR»)	99

Сегіда К.Ю., Заволока Ю.Ю., Кандиба Ю.І. ПРО ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ КАФЕДРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ І РЕГІОНОЗНАВСТВА	101
Шуканов П.В. ЗНАЧЕНИЕ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ	103
Шуканова А.А., Япринець Т.С. ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ	106
Ключко Л.В., Степаненко С.М., Сегіда К.Ю. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	108
Немець Л.М., Немець К.А., Олійник Я.Б. ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	110

СЕКЦІЯ 2. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бабич О.В. ТЕНДЕНЦІЇ СТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ	114
Балдинюк В.М. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ KEY-СТАДІ В ОЦІНЦІ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	117
Білецький О.В., Заволока Ю.Ю., Кандиба Ю.І. ІНВЕСТИЦІЙНА ТА ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕГІОНУ БІЛОРУСЬКО-РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ	119
Буц Ю.В. ПРОБЛЕМА ВІДНОВЛЕННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ЕКОСИСТЕМ ПІСЛЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ	122
Гвоздинський С.Л. ІСПАНСЬКИЙ ДОСВІД У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ПОЛІТИЧНОГО РЕГІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ	124
Годісь Н.Р. ПСИХОЛОГО-ПОВЕДІНКОВІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗАГРОЗ У РЕГІОНІ	126
Джаман В.О., Мручковський П.В. ЕТНІЧНА СТРУКТУРА І РІЗНОМАНІТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНІ	129
Дудник Ю.І., Козловець А.В., Мохонько І.С., Якименко І.А. РОЛЬ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИМІСЬКОГО ПАСАЖИРСЬКОГО СПОЛУЧЕННЯ З ОБЛАСНИМ ЦЕНТРОМ У ФОРМУВАННІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ (на прикладі Золочівського району Харківської області)	131

Зінько І.З., Байковський П.Б. ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІЛЬНОГО АЛЬЯНСУ	135
Івах Я.Є. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІВНІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ	137
Ісиченко І.В. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	140
Кисельов Ю.О. ЛІСО-СТЕПОВИЙ ДУАЛІЗМ ЯК КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕОПРОСТОРУ	143
Котик Л.І. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЛЬВІВЩИНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	145
Краєвська Г.О. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	148
Мінченко Г.С., Котвицька Н.М. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ	150
Мамчур О.І. РЕГІОНАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ ПРАЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ	153
Мезенцева Н.І., Кривець О.О. РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ: ГЕНДЕРНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ	155
Немець Л.М., Кучер І.І. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГАТТ/СОТ	158
Отечко С.А. ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	160
Присяжнюк О.П., Городиський Ю.Я. ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	163
Присяжнюк Ю.І. СВІТОВИЙ РИНОК І МІСЦЕ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРАХ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ	166
Сегіда К.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ В ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ	169
Соловйова О.О. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	171
Соловьев А.Б., Сазонова Н.В. МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ	173
Уколова Е.В. ПРИМЕНЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ОЦЕНКИ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СТАРООСКОЛЬСКО-ГУБКИНСКОГО ГОРНОДОБЫВАЮЩЕГО КОМПЛЕКСА	175

Федунь О.В., Папіш Н.І. ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ У РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ)	178
Черевко О.М. ПРИКОРДОННІ ТА ТРАНСКОРДОННІ РЕГІОНИ	181
Чугунова Н.В., Полякова Т.А., Попова Ю.Д. ТРАНСФОРМАЦІЯ УРБАНИЗОВАНИХ ТЕРИТОРИАЛЬНИХ СТРУКТУР. БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ	184
Шильников О.А., Шильнікова З.М. УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА РІВНІ РЕГІОНІВ	186
Костащук І.І., Заблотовська Н.В. ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНЕ СПРЯМУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)	189
Костащук І.І., Торушанко В.Р. ПРОГНОЗИ ЕКЗИТ-ПОЛУ ЯК ДЗЕРКАЛО ЕЛЕКТОРАТИВНИХ КОНФІГУРАЦІЙ НА ТЛІ ВИБОРІВ ГОЛОВИ ДЕРЖАВИ 2010 РОКУ	191
Кулешова Г.О. ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ПРИКОРДОННІЙ СОЦІОГЕОСИСТЕМІ (на прикладі Харківського регіону)	194
Запотоцький С.П. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РЕГІОНУ	199

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Атаманюк Я.Д. ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	204
Бідак В.Я., Цапок С.О. ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО ТРУДОРЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНУ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД	206
Вірлич Є.М. РОЛЬ КАЗНАЧЕЙСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ЗА ВИДАТКАМИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	209
Габрель М.С. НАДІЙНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТ	212
Грицьку-Андрієш Ю.П. ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УМОВ ФОРМУВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	214
Грицьку В.С. ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН	216

Гудзеляк І.І. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	219
Єфименко В.І. ГЕОГРАФІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ	222
Єрошина Т.В. ВИРОБНИЦТВО ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТИХ ПРОДУКТІВ АПК: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ	224
Западнюк С.О. МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	227
Ключко Л.В., Ліхван В.Ф., Немець О.К. СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ТА СХІДНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	229
Казак О.О. ІНВЕСТИВАННЯ РЕСУРСІВ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ	233
Корнус А.О., Корнус О.Г. ЗМІНИ ЛЮДНОСТІ ПОСЕЛЕНЬ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	235
Креховецький В.В. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	237
Куликов С.О. АНАЛІЗ ЕЛЕКТРОННИХ СТАТИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ІНФОРМАТИВНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ РЕГІОНІВ	240
Ларіна О.Г. РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНАЛЬНИХ СИСТЕМ	242
Макогон Г.Є. ІНВЕСТИЦІЇ У РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	244
Немець Л.М., Ключко Л.В. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	247
Носирєв О.О., Немець О.К. ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ	252
Обиход Г.О. АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	254
Олійник В.Д. ВИЗНАЧЕННЯ ТИПІВ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	256
Півнюв О.В. ВПРОВАДЖЕННЯ ШВИДКІСНОГО РУХУ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ	260

Сердюк А.М. ОСНОВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА	263
Слоньова Т.І. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА ІНДУСТРІАЛЬНОГО РЕГІОНУ (на прикладі Луганщини)	265
Стецький В.В. ЛОКАЛЬНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСВІТНІ СИСТЕМИ	269
Фицик Л.А. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	272
Чендев Ю.Г., Белеванцев В.Г., Наумова Н.П. ОСВОЕННОСТЬ ТЕРРИТОРИИ ЮГА СРЕДНЕРУССКОЙ ВОЗВЫШЕННОСТИ (БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ) В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 17 ВЕКА	275
Шустікова Н.О. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ	277
Яворська В.В. ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНЕТИЧНОГО ПІДХОДУ У ВИВЧЕННІ СЕЛИЩ МІСЬКОГО ТИПУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ	280
Кириухин А.М., Дунаев И.В., Порятуй А.Ф., Полякова Е.А. СТРАТЕГИРОВАНИЕ СОВМЕСТНОГО ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ХАРЬКОВСКОЙ И БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТЕЙ НА ПЕРИОД 2011 - 2020 ГОДЫ	283
Немец Л.М., Ткаченко О.В. ПРО ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	284

СЕКЦИЯ 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

Биньковская О.В., Соловьев А.Б. СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ	288
Вітюк В.В., Свідзінська Д.В. АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	290
Власова А.Н. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В БАССЕЙНЕ РЕКИ САЛГИР: ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ	293
Гаврилюк О.В., Тищенко И.И., Тищенко А.В. ПРИМЕНЕНИЕ ГИС ДЛЯ МОНИТОРИНГА ЗА СОСТОЯНИЕМ ПОДЗЕМНЫХ ВОД НА ПРИМЕРЕ Г. ХАРЬКОВА	295
Йосипова Н.І. ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА ГІРСЬКИХ ВОДОЗБОРАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ (НА ПРИКЛАДІ ВОДОЗБІРНОГО БАСЕЙНУ РІЧКИ ЧОРНИЙ ЧЕРЕМОШ)	297
Казаков С.Г., Чернышев А.А. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ ГИС ВОДНО-БОЛОТНЫХ УГОДИЙ ЕВРОРЕГИОНА «ЯРОСЛАВНА»	299

Капитальчук И.П., Капитальчук М.В. ПРИРОДНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БІОГЕННИХ ЕЛЕМЕНТОВ Fe и Mn В АГРОЛАНДШАФТАХ ПРИДНЕСТРОВЬЯ	301
Клименко В.Г., Бойко Г.Г., Івашина А.О. ВОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ	304
Королева И.С., Петин А.Н. ОПЫТ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ОЦЕНКИ РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА (на примере Белгородской области)	306
Лебедева М.Г., Решетникова Л.К., Шевченко В.Н., Петина М.А. ФАКТОРЫ ЗАГРЯЗНЕННОСТИ РЕК ЮГА ЦЕНТРАЛЬНО-ЧЕРНОЗЕМНОГО РЕГИОНА	309
Новосад К.Б., Гавва Д.В., Ревтьє А.В. БІОЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ ЧОРНОЗЕМІВ ЗВИЧАЙНИХ ПРИАЗОВ'Я	311
Опара В.М., Винограденко С.О. ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНИМ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ	315
Петин А.Н., Наговицына А.В. ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОЛИГОНОВ ТВЕРДЫХ БЫТОВЫХ ОТХОДОВ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ	317
Петин А.Н., Фурманова Т.Н. ВЛИЯНИЕ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕГО КОМПЛЕКСА НА СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ РАЙОНОВ КМА	320
Поліщук Л.Б., Лебедь В.В. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ВИРІШЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРИРОДООХОРОННО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ	323
Прибилова В.М. ЗМІЇВСЬКА ТЕС ЯК ДЖЕРЕЛО ТЕХНОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ГЕОЛОГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	326
Репіна Н.А., Затенко В.І. РАЙОНУВАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД АЛЬБ-СЕНОМАНСЬКОГО ВОДОНОСНОГО КОМПЛЕКСУ НА ТЕРИТОРІЇ М.ХАРКОВА ТА ЧАСТИНИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ГІДРОХІМІЧНИМИ ТИПАМИ	328
Савчук В.С., Приходченко В.Ф., Кузьменко О.О. ВИБІР ТА ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ КВАЛІФІКОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВУГІЛЛЯ ПІВНІЧНОГО ДОНБАСУ	331
Стаценко Е.А., Корнилов А.Г., Милостной А.А. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ОВРАЖНО-БАЛОЧНЫХ КОМПЛЕКСОВ В СИСТЕМЕ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА КУРАСОВСКОГО СЕЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ ИВНЯНСКОГО РАЙОНА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ	334
Суярко В.Г., Сердюкова О.О., Улицький О.А., Безрук К.О. ВПЛИВ ШКІДЛИВИХ КОМПОНЕНТІВ ПІДЗЕМНИХ ВОД ДНІПРОВСЬКО- ДОНЕЦЬКОГО АРТЕЗІАНСЬКОГО БАСЕЙНУ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ	337
Тихоненко Д.Г., Горін М.О., Дегтярьов В.В. ДО ПРОБЛЕМИ КОНСЕРВАЦІЇ ДЕГРАДОВАНИХ І МАЛОПРОДУКТИВНИХ ЗЕМЕЛЬ	339
Цимбал В.А. ПРОБЛЕМИ ПІДТОПЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ У ЗОНІ ВПЛИВУ КАХОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	342

Юровчик В.Г. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	344
Немець К.А., Жемерова В.О. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ	347
Клімов О.В., Мисюкевич А.В., Заволока Ю.Ю. ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	349

СЕКЦІЯ 5. ГЕОЛОГІЯ

Дегтяр В.І., Рудий М.Г. СТАН ГЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА МАГНЕЗИТОВУ СИРОВИНУ В СЕРЕДНЬОМУ ПРИДНІПРОВ'І УКРАЇНИ	351
Кокус В.В. ВНЕСОК ВЧЕНИХ КРАЄЗНАВЧИХ ОСЕРЕДКІВ ХАРКІВЩИНИ У ВИВЧЕННЯ ГЕОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ТА КОРИСНИХ КОПАЛИН РЕГІОНУ В 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	354
Космачов В.Г., Космачова М.В. ПАЛЕОЗОЙ ХАРКІВЩИНИ: НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ГЕОТУР	356
Лаухин В.Б. ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ЮРСКИХ БЕЛЕМНОИДЕЙ ЗОНЫ ПЕНИНСКИХ УТЁСОВ КАРПАТ	359
Мирка Г.Е., Рудой Н.Г. КРАТКИЙ АНАЛИЗ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ БАЗЫ НЕМЕТАЛЛИЧЕСКИХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ НА ТЕРРИТОРИИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ	362
Новик А.А. ПАЛЕОГЕОГРАФИЯ РАЗВИТИЯ ОЗЕР БЕЛАРУСИ	364
Олексійчук Т.В. ОЦІНКА ЛІТОЛОГІЇ ЗОНИ АЕРАЦІЇ БАСЕЙНУ РІЧКИ ПРУТ В МЕЖАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (ЗА МЕТОДИКОЮ DRASTIC)	367
Рудий М.Г. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННОЇ БАЗИ БУДІВЕЛЬНОЇ КЕРАМІКИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	370

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК 911.3

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ І РЕГІОНОЗНАВСТВА У ВИМІРАХ СЬОГОДЕННЯ

Л.М. Немець, Л.В. Ключко, Ю.Ю.Заволока, К.А. Немець, Ю.І. Кандиба
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сучасна соціально-економічна географія займає особливе місце на межі природничих, суспільних і технічних наук, а тому маючи потужний теоретико-методологічний потенціал, може вирішувати важливі питання просторово-часової організації життєдіяльності суспільства на всіх його ієрархічних рівнях, починаючи з локального і закінчуючи глобальним.

Кафедра соціально-економічної географії і регіонаознавства пройшла довгий і непростий шлях свого розвитку з моменту свого заснування в Харківському державному університеті 4 жовтня 1934 року як кафедра економічної географії. За цей довгий період змінювалися не лише назва кафедри та її завідувачі (завідувачами в різні часи працювали В.П. Анісімов, І.І. Ландо, Г.А. Ваньков, Ф.Н. Трипілець, А.П. Голіков, О.К. Кузін, Л.М. Немець), а й структура кафедри, напрямки її досліджень, роль у підготовці фахівців для відповідних галузей народного господарства та викладачів. На спрямування науково-дослідних напрямків роботи кафедри значний вплив мали історичні події в житті нашої держави, стратегічні задачі, які в різні періоди ставилися перед вищою школою.

Сьогодні у структурі кафедри знаходяться дві навчально-дослідницькі лабораторії, дві міжвідомчі галузеві науково-дослідницькі лабораторії, разом з Харківським державним відділенням комплексних досліджень і оцінки впливу на навколишнє середовище Українського державного головного науково-дослідного і виробничого інституту інженерно-технічних та екологічних вишуквань (УкрНДІНТВ) та з Українським науково-дослідним інститутом екологічних проблем.

На кафедрі працюють 3 доктори географічних наук, професори, 8 кандидатів наук, доцентів, 1 старший викладач. Кафедра має очну та заочну аспірантуру (відповідно 3 і 4 роки навчання) і докторантуру (3 роки навчання) (12 аспірантів і пошукачів та 2 докторанти). З червня 2009 року почала функціонувати кандидатська спеціалізована вчена рада зі спеціальності 11.00.02 «Економічна та соціальна географія».

На кафедрі навчаються 183 студенти, з яких 24 – іноземці. За денною формою навчаються 138 студентів (119 бакалаврів, 3 спеціаліста і 16 магістрів), в тому числі 53 за контрактною формою навчання. На заочному відділенні навчається 45 студентів (37 бакалаврів, 3 спеціалісти і 5 магістрів).

Бакалаври навчаються 4 роки, спеціалісти і магістри – 1 рік (по 2 семестри). Підготовка ведеться за двома спеціалізаціями: «Розміщення продуктивних сил та регіонаознавство» і «Світове господарство та регіональна політика». У

процесі відкриття спеціалізація «Рекреація та екскурсійна діяльність».

Серед спеціальних курсів спеціальності та спеціалізацій такі: «Політична географія з основами геополітики», «Географічне моделювання та прогнозування», «Інформаційна географія», «Розміщення продуктивних сил», «Інтернет-технології», «Основи комп'ютерної графіки», «Регіональні проблеми стійкого розвитку», «Ринок праці», «Транспортно-комунікаційні системи світу», «Організація екскурсійної діяльності», «Туристсько-рекреаційний потенціал України», «Системний аналіз у суспільній географії», «Маркетингова географія», «Географія прикордоння», друга іноземна мова тощо.

Цікаво проходять практики студентів: першого курсу – на стаціонарній базі в с. Гайдари Харківської області; на другому курсі навчальна професійно-орієнтована практика проходить у різних регіонах України (Крим, Львів, Донбас, центральна частина України), а також у Республіці Білорусь; на третьому курсі практика проходить у вигляді комплексної навчально-дослідницької експедиції в різних районах Харківської області за спеціальною програмою; виробнича практика п'ятого курсу проходить у різних містах України, зокрема в м. Києві, а також у різних науково-дослідних організаціях та установах міста. Закордонні практики проходять у різні роки в Румунії, Білорусі, Туреччині, Росії.

Третій рік на кафедрі функціонує студентський дискусійний клуб, де обговорюються важливі питання розвитку суспільної географії, участі студентів у наукових дослідженнях, експедиціях, наукових конференціях тощо. Щорічно проводиться конференція студентів та молодих науковців «Регіон: суспільно-географічні аспекти», студенти беруть участь у багатьох конференціях, семінарах, що проводяться в різних регіонах України, а також за кордоном. Щорічно наші студенти беруть участь у різноманітних регіональних та всеукраїнських конкурсах наукових робіт, зокрема третій рік поспіль стають стипендіатами премії Фонду В. Пінчука.

Важливою складовою діяльності кафедри є організація виховної роботи зі студентами, яка включає проведення кураторських годин, у тому числі і тематичних, організацію та проведення кафедральних свят: «Посвячення в соціо-економіко-географи», «День відмінника», «День заснування кафедри», «Новорічне свято», «День випускника» тощо. Враховуючи, що на кафедрі навчаються 24 іноземні студенти, серед яких 23 – представники КНР, щорічно 1 жовтня проводиться свято «День утворення КНР», в рамках якого проводиться науково-практичний семінар, знайомство з особливостями китайської національної культури, поздоровлення китайських студентів тощо.

Щорічно проводиться науково-практична конференція «Регіон: стратегія оптимального розвитку», на яку заявляється понад 100 доповідей.

На кафедрі видається міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії», який засновано у 2005 році, а у 2007 році він одержав статус фахового видання ВАК України з географічних наук. У цьому журналі висвітлюються проблеми соціально-економічної географії, напрямки її досліджень, результати наукових досліджень провідних вчених і молодих науковців, аспірантів, магістрів, спеціалістів різних організацій та установ, вчителів тощо.

Відкриття в 2009 році докторантури за спеціальністю «Економічна та соціальна географія» завершає повний цикл підготовки фахівців із суспільної географії від бакалавра до доктора наук, що дозволить вносити більш вагомий вклад у суспільно-географічні дослідження регіонального характеру.

Щомісяця на кафедрі проходять науково-методичні семінари з різних проблем теорії та практики суспільно-географічних досліджень, методики підготовки фахівців з економічної та соціальної географії, застосування новітніх геоінформаційних технологій у вищій школі. Аспіранти, молоді викладачі і науковці знайомляться з новітніми науковими досягненнями в галузі економічної та соціальної географії, інформаційними технологіями досліджень, обговорюються автореферати кандидатських та докторських дисертацій за спеціальністю, публікації в наукових виданнях провідних вчених тощо. Так, вже у цьому навчальному році в рамках святкування дня заснування кафедри було проведено науково-методичний семінар «Новітні методи та інформаційні технології викладання у ВНЗ».

Викладачі та співробітники кафедри беруть участь у виконанні двох науково-дослідних тем: «Соціально-географічні основи стійкого розвитку регіону» та «Суспільно-географічні особливості транскордонного співробітництва прикордонних районів Харківської області в умовах стійкого розвитку єврорегіону «Слобожанщина».

Варто зазначити, що з появою власних докторів наук на кафедрі почала відроджуватись наукова школа соціально-економічної географії, початок якій поклав у 30-х роках минулого сторіччя видатний український вчений-географ С.Л. Рудницький. Сьогодні наукова діяльність кафедри зосереджена на таких напрямках:

1. Суспільно-географічні проблеми переходу на стратегію стійкого розвитку. Цей науковий напрям започаткований докторською дисертацією проф. Л.М. Немець, у якій вперше в Україні проаналізовано проблеми стійкого розвитку з позицій соціальної географії.

2. Інформаційний обмін у соціогеосистемах та інформаційна географія. Підвалини цього наукового напрямку закладені докторською дисертацією проф. К.А. Немця.

3. Суспільно-географічні проблеми розвитку регіону. За вказаним напрямком працює більша частка аспірантів і пошукачів кафедри (на прикладі здебільшого Харківської області, а також суміжних регіонів).

4. Суспільно-географічні проблеми транскордонного співробітництва. За цим напрямком підготовлена кандидатська дисертація і проводяться дослідження у межах докторської дисертації.

У межах теоретичних досліджень кафедри розроблено оригінальні методи: просторового аналізу суспільно-географічних даних (метод ІФВ-моделювання), аналізу та моделювання у багатовимірному просторі траєкторії розвитку соціогеосистем, багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів і створене відповідне програмне забезпечення.

Звичайно, в наш складний час економічних, соціальних і геополітичних перетворень у державі ВНЗ дуже важко виживати, а окремим кафедрам особливо, враховуючи скорочення контингенту абітурієнтів, фінансової підтримки

держави і т.ін. Отже, маємо ряд проблем, які стосуються, очевидно, не лише нашої спеціальності і кафедри:

- незавершеність або недосконалість стандарту освітнього рівня «бакалавр» з географії, особливо це стосується економічної та соціальної географії, бо в навчальному плані залишається обмаль часу для підсилення соціально-географічної та економічної підготовки студентів за цим профілем;

- недостатнє забезпечення навчального процесу підручниками та посібниками з грифом МОН України;

- надмірне навантаження викладачів через обмаль бюджетних ставок;

- відсутність ліцензованих комп'ютерних програм для забезпечення навчального процесу та наукових досліджень викладачів та студентів;

- обмеження взаємозв'язків зі спорідненими кафедрами та факультетами навіть у межах України, в основному через фінансову скруту, що не дозволяє використовувати потенціал провідних фахівців, вчених у галузі географічної науки для проведення лекцій, семінарів для аспірантів, молодих викладачів, магістрів, що значно покращило б умови формування регіональних наукових шкіл тощо;

- практичне відсторонення ВНЗ від набору на відповідні освітньо-кваліфікаційні напрями і спеціальності, що не просто утруднює проведення профорієнтаційної роботи зі школярами, а й не дозволяє «вибрати» свого студента, бо більшість абітурієнтів, як показує дворічний досвід проведення прийому за новими правилами, вибирають майбутню спеціальність не за покликанням, а за алгоритмом «хоч би куди».

Наші плани та напрямки вдосконалення підготовки фахівців соціо-економіко-географів:

1. Завершення 100 % переходу на новітні інформаційні технології.

2. Відкриття спеціалізації «Рекреація та екскурсійна діяльність».

3. Розширення співробітництва з спорідненими кафедрами та науково-дослідними установами з метою покращення професійної підготовки студентів, аспірантів, перепідготовки викладачів.

4. Урізноманітнення форм забезпечення контингенту студентів, в тому числі і контрактних.

5. Підсилення вимог до майбутніх аспірантів, забезпечення їх попередньої професійної підготовки, в тому числі і через інститут пошукачів.

6. Розширення співробітництва з підприємствами, організаціями та установами, а також спорідненими кафедрами та факультетами ВНЗ України з метою обміну досвідом, організації «відкритих», показових лекцій, семінарів та проведення навчальних і виробничих практик студентів.

7. Забезпечення відповідною методичною літературою та інформаційними матеріалами студентів-іноземців, які навчаються за контрактом.

ПРО МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ, ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ

М.О. Барановський

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Дослідження проблематики депресивності сільських територій перебувають на початковій стадії свого становлення, хоча за своєю потенційною важливістю для розв'язання складних питань суспільної практики, вони можуть виокремитися у самостійний науковий напрямок у рамках суспільної географії чи регіоналістики.

З-поміж різних аспектів дослідження сільських депресивних територій, першочергової уваги, на думку автора, заслуговують питання пошуку ефективних механізмів стимулювання їх розвитку. Вони тісно пов'язані із загальною проблематикою села у контексті формування парадигми перспективного розвитку сільських територій та сільського соціуму.

Відсутність в Україні належного досвіду розробки механізмів стимулювання розвитку не лише сільських, а всіх типів депресивних територій, робить доцільним урахування світового досвіду вирішення зазначених питань. Він свідчить як про еволюцію форм стимулювання розвитку депресивних територій упродовж останніх десятиліть, так і про відсутність єдиного бачення науковцями та управлінцями механізмів підтримки проблемних територій.

Дискусійним видається навіть питання про доцільність чи недоцільність підтримки проблемних (депресивних) територій. В основі даної дилеми лежить протиріччя між необхідністю, з одного боку, створити відносно рівні, справедливі умови для розвитку регіонів, з іншого - забезпечити ефективне функціонування їх економіки. У цьому контексті варто погодитися з думкою російських науковців, які стверджують, що "... рівність не тотожна справедливості, оскільки можливі як справедлива нерівність, так і несправедлива зрівнялівка. Територіальна зрівнялівка, очевидно, нічим не краща за інші її різновиди, оскільки вона підриває один із корінних стимулів до регіонального розвитку" [2, с. 113].

Аргументи прибічників точки зору про недоцільність політики вирівнювання, зокрема допомоги відсталим, депресивним регіонам базуються на тому, що підтримка економічно слабких територій є марною тратою коштів і не дає бажаного результату. В узагальненому вигляді вони зводяться до наступного [1, с. 238]: 1) регіональна політика не може відвернути природного ходу речей, проте може надати їм необхідного напрямку; 2) у відсталих регіонах вона може стимулювати ендегенний потенціал; 3) принцип вирівнювання зводиться до фактичного перерозподілу коштів між багатими та бідними регіонами, що не сприяє розвитку як перших, так і других; 4) проведення заходів регіональної політики, спрямованих на вирівнювання, є доцільними лише у тому разі, коли диспропорції є надто великими, вони порушують єдність країни, є національ-

ною проблемою; 5) боротьба з неоднорідністю простору чи за абсолютне вирівнювання соціально-економічного розвитку є абсурдною. Водночас політика вирівнювання в короткостроковому періоді підвищує політичну стабільність, зменшує ймовірність деградації окремих регіонів та вилучення їх із економічного простору країни.

Протилежну точку зору в концентрованому вигляді можна сформулювати таким чином: вирівнювання регіонального розвитку – це об’єктивна вимога у контексті глобальної стратегії подолання економічних, соціальних, етнічних та інших протиріч з метою уникнення соціальної нестабільності, досягнення територіальної справедливості та забезпечення сталого розвитку регіонів. Крім того, значні диспропорції у розвитку окремих територій можуть бути гальмом економічного розвитку на макрорівні.

В Україні у 90-х роках ХХ ст. при виборі стратегії регіонального розвитку було обране, на думку М. Долішнього, компромісне рішення відносно курсу регіональної політики. Цей компроміс полягав у виборі оптимального співвідношення між необхідністю вирівнювання міжрегіональних диспропорцій та політикою стимулювання розвитку економічної багатоманітності регіонів. Тобто регіональна політика має бути спрямована не на вирівнювання темпів економічного розвитку регіонів, а на досягнення динамічного їх зростання, впровадження механізмів активізації використання власного потенціалу регіонів [3, с. 94]. Це є стратегічним напрямком еволюції політики підтримки депресивних територій.

Загальні засади активізації розвитку регіонів викладені в Законі України “Про внесення змін до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”. У ньому поняття “стимулювання розвитку регіонів” трактується як комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів і держави в цілому. До основних заходів державного стимулювання розвитку депресивних територій відносяться: а) цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток інфраструктури; б) надання державної підтримки, у т.ч. фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню об’єктів інфраструктури розвитку підприємництва; в) спрямування міжнародної технічної допомоги на розв’язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем; г) сприяння зайнятості населення, забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, удосконалення соціальної сфери тощо. Реальна практика імплементації положень зазначеного закону у межах України свідчить про необхідність суттєвого розширення механізмів і заходів, які можуть використовуватися для стимулювання розвитку депресивних територій. У загальному вигляді можна говорити про існування економічних (програми подолання стану депресивності регіонів, державна секторна підтримка окремих аспектів сільського розвитку, створення територій зі спеціальним економічним статусом тощо), інституційних (формування та удосконалення нормативно-законодавчої бази регіонального розвитку), організаційних (удосконалення управління сільськими територіями, створення агенцій сільського розвитку, активізація ініціативи місцевих громад) і фінансо-

вих (цільове фінансування програм подолання стану депресивності сільських територій, заходів, передбачених угодами регіонального розвитку, створення різноманітних фондів регіонального розвитку) механізмів стимулювання розвитку депресивних територій.

З урахуванням вищезазначеного, система механізмів і заходів стимулювання розвитку сільських депресивних територій має базуватися на таких вихідних положеннях: 1) носити комплексний характер тобто охоплювати всі основні підсистеми сільської місцевості; 2) визнавати пріоритетними суб'єктами підтримки сільський соціум, соціальні функції села, а не аграрний сектор чи об'єкти господарювання; 3) напрямки, шляхи і конкретні заходи мають визначатися рівнем гостроти ситуації та причинами утворення депресивних територій; 4) передбачати виокремлення сільської складової у фінансових механізмах підтримки депресивних територій; 5) спиратися на природні, еволюційні закономірності розвитку сільських територій та аграрного сектора. Крім того, механізми та заходи стимулювання розвитку сільських депресивних територій повинні відповідати вимогам, які висувуються до розроблення програм подолання стану депресивності окремих територій, цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів, узгоджуватися із цілями та завданнями державної регіональної політики, регіональними стратегіями, відповідати нормам чинного законодавства у сфері регіонального розвитку та регіональної політики.

Список використаних джерел: 1. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: [монографія] / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с. 2. Грицай О.В. Центр и периферия в региональном развитии / О.В. Грицай, Г.В. Иоффе, А.И. Трейвиш. – М.: Наука, 1991. – 168 с. 3. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ ст.: нові пріоритети: [монографія] / М.І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 562 с.

УДК 911.3

ГЕОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНИХ НЕГАРАЗДІВ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКИ В УКРАЇНІ

М.І. Білецький, Л.І. Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка

Географія соціальних негараздів, або як її іменують на заході радикальна географія – це наукова дисципліна, яка вивчає тіньові сторони життя людини (проблеми бідності, голоду, злочинності, наркоманії, проституції тощо) [14, с. 69]. Вона виокремилась в структурі суспільної географії у 60–70 рр. ХХ ст. В цей час на Заході (Велика Британія, США) відбувався посилений розвиток соціальної географії, що був зумовлений завершенням II світової війни та необхідністю дослідження територіальних аспектів соціального життя та пошуків шляхів розв'язання геопросторових соціальних проблем.

На Заході родоначальниками радикальної географії вважають американця Вільяма Бунге та англійця Девіда Гарвея. Перший з них вивчав особливості територіальної нерівності та передумови виникнення соціальних конфліктів на

прикладі кварталу бідняків в м. Фіджеральд. Результатом його досліджень стала праця “Фіджеральд: географія змін” (*“Fitzgerald: The Geography of a Revolution”*), яка вийшла в світ у 1971 р. В ній вчений звернув увагу на: історію формування районів бідноти у Фіджеральді; соціальні конфлікти, що тут виникають та причини, які їх зумовлюють; виконав оригінальні карти з якості життя в міському середовищі.

На відміну від Бунге, який на перший план висував соціальні передумови формування неблагополуччя, Гарвей надавав перевагу економічним чинникам. В 1969 р. він здійснює дослідження міського гетто Балтимору, а в 1973 р. публікує результат своїх напрацювань – працю “Соціальна справедливість і місто” (*“Social Justice and the City”*).

Справжній бум у розвитку радикальної географії розпочинається після видання в 1974 р. у Чикаго маніфесту “Радикальна географія” та у 1977 р. в Англії збірника “Радикальна географія: альтернативні погляди на сучасні соціальні проблеми” [14, с. 68]. З 1979 р. сумісно Бунге та Гарвей починають видавати часопис “Антипод: радикальний журнал географії”, що остаточно засвідчує про формування нової наукової дисципліни в руслі соціальної географії.

На сьогодні в західному науковому світі радикальна географія займає чільне місце в системі наук про суспільство. Виходять праці Д. Гарвея: 1996 р. “Справедливість, природа і географія відмінностей” (*“Justice, Nature and the Geography of Difference”*) про природну справедливість і географію неблагополуччя (несправедливості за автором); 2006 р. “Простір глобальної економіки: на шляху до теорії нерівномірного географічного розвитку” (*“Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development”*) про сучасний економічний розвиток та проблеми, які у зв’язку з цим виникають. Окремі питання з проблем злочинності, поширення ВІЛ/СНІДу, проституції, тощо розкриваються в підручниках з географії для університетів США [18, 19].

В українській науці географія соціальних негараздів, як напрям соціальної географії почала розвиватися лише з середини 90-х рр. ХХ ст., оскільки за советського режиму тема соціального неблагополуччя на території власної держави була темою табу в науці. Проте ще на початку ХХ ст. українські вчені-географи торкалися проблем соціальних негараздів у суспільстві. Вони не здійснювали їх комплексного дослідження, а розглядали останні, як негативну передумову, чинник, стримуючий фактор розвитку українського соціуму, як атрибут тогочасного становища українського етносу, тощо.

Так С. Рудницький у праці “Чому ми хочемо самостійної України” (1923 р.) звертає увагу на проблему бідності українського народу й одразу дає пояснення цього явища [10, с. 53]. В Кубійович торкається проблем голоду та хвороб [3, с. 298]. Про соціальну нерівність згадували в своїх дослідженнях О. Степанів [13], І. Тесля [9], В. Садовський [8].

Проблематика соціальних негараздів в українському соціумі в суспільній географії почала розвиватися тільки з отриманням Україною незалежності. Так в 1995 р. в праці “Социально-экономическая география Украины” [12] вперше львівськими науковцями проф. О. Шаблієм та доц. М. Білецьким були розглянуті територіальні відміни в поширенні злочинності на території України, загалом, та Львівської області, зокрема. В цьому контексті проф. О. Шаблій вивів

своєрідний геопросторовий закон для території України: *при русі із заходу на схід (точніше із північного заходу на південний схід) рівень економічних і деяких демографічних чинників поліпшується, а більшість соціальних характеристик мають тенденцію до погіршення* [12, с. 598].

Продовженням даних досліджень став вихід у світ в 1996 р. праці “Вступ до соціальної географії”. Автори: проф. А. Голиков, проф. Я. Олійник, проф. А. Степаненко, вперше в українській суспільній географії розглянули проблему глобальної злочинності [4, с. 306–307]. Вчені звернули увагу на проблеми: транснаціоналізації злочинності, загального збільшення числа злочинів в світі – в середньому на 5% щороку; появи нового виду злочинності – електронна (кібернетична) злочинність.

Проблеми поширення активного туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, наркоманії дослідила проф. Л. Шевчук у праці “Основи медичної географії” (1997 р.) [16]. Вона зазначила, що не лише асоціальна поведінка є стимулом виникнення даних захворювань, але й стресові ситуації, інтенсивність життя у великих містах, транспортна “втома” та інші фактори є причиною прояву соціальних негараздів [16, с. 64].

Проривом у становленні географії соціальних негараздів в Україні стало видання в 2001 р. праці проф. О. Шаблія “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії”, де один із розділів присвячений соціальним неблагополуччям – “Географія соціальних негараздів” [15, с. 587–602].

В 2006 р. на території України була захищена перша кандидатська дисертація з проблематики географії соціальних негараздів, а власне злочинності: Скабара Р. М. “Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області)”. В дисертації ґрунтовно проаналізовані чинники, які впливають на розвиток злочинності у Львівській області, досліджено компонентний склад та особливості територіальної організації злочинності області, а також введено в обіг поняття *геокриміногенне положення* [10, с. 6] та *геокриміногенний район* – [11, с. 10].

Продовженням даних досліджень стала публікація у 2008 р. статті Лабінської Г., присвяченої характеристиці жіночої злочинності Львівщини – “Особливості жіночої злочинності у Львівській області” [6] та вихід у світ праці проф. Шевчук Л.Т. “Соціальна географія” (2007 р.), де розкриті теоретичні передумови становлення соціальної географії, зокрема формування такого нового напрямку соціальної географії, як віртуальна соціальна географія, а в ній існування проблем кібернетичної (електронної) злочинності [17].

На початку ХХІ ст. відбулися зрушення і у виданні картографічної продукції з проблематики соціальних негараздів. Зокрема в “Комплексному атласі України” (“Картографія”, 2005 р.) вміщена карта “Кількість хворих на активний туберкульоз”. В “Атласі вчителя” (“Картографія”, 2010 р.) соціальні негаразди представлені у розрізі аналізу соціальних проблем світу: карти “Захворюваність на СНІД”, “Захворюваність на туберкульоз”, “Алкоголізм і наркоманія” [1, с. 109–110]. Значне місце картографічній продукції з проблем соціальних негараздів присвячено в “Атласі глобальних проблем світу”: карти “Нерівність”, “Бідність”, “ВІЛ/СНІД”, “Протидія корупції” [2].

На сьогодні географія соціальних негараздів займає чільне місце в системі суспільно-географічних дисциплін. Вона, згідно з класифікацією суспільно-географічних дисциплін проф. О. Шаблія, входить в блок основних дисциплін суспільної географії (на схемі подана як радикальна географія) й розміщується в групі галузевих дисциплін блоку соціальної географії [14, с. 27].

Однією з основних проблем географії соціальних негараздів в Україні зараз є розвиток її поняттєво-термінологічного апарату та укладання внутрішньої структури науки. Наприклад, в останній, за аналогією до напрацювань проф. О. Шаблія в суспільній географії, можна виділити галузеві дисципліни географії соціальних негараздів, як то: географія бідності, географія нерівності, географія злочинності, географія наркоманії, географія кіднепінгу, географія алкоголізму, географія ВІЛ/СНІДу, географія проституції, географія ігроманії, географія on-line-залежності та просторові дисципліни: географія соціальних негараздів поселень, географія соціальних негараздів регіонів, географія соціальних негараздів країн, географія соціальних негараздів світу. На останньому просторовому рівні географія соціальних негараздів виходить на рівень географії глобальних проблем світу, де соціальні негаразди розглядаються на рівні з проблемами війни і миру, забезпечення продуктами харчування тощо.

Список використаних джерел: 1. Атлас вчителя. – К.: ДП. “Картографія”, 2010. 2. Атлас глобальних проблем світу. К.: “Картографія”, 2009. 3. Географія українських і сумежних земель / За ред. В. Кубійовича. – Т. 1. – [Факс. перевид.]. – К.: Обереги, 2005. 4. Голиков А.П. та ін. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник. – К.: Либідь, 1996. 5. Джонстон Р. География и географы. Очерк развития англо-американской социальной географии после 1945 г. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1987. 6. Лабінська Г. Особливості жіночої злочинності у Львівській області // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Географія. – Вип. 35. – 2008. 7. Нємець Л.М. Про завдання соціальної географії в дослідженні соціального розвитку регіонів України // Український географічний журнал. – № 2. – 2004. 8. Професор Валентин Садовський / Упоряд. О. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 9. Професор Іван Тесля / Упоряд. О. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 10. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України / Упоряд., передмова О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. 11. Скабара Р.М. Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області). Авториф. дис. ... канд. геогр. наук. – Львів, 2003. 12. Социально-экономическая география Украины / За ред. проф. О. Шаблія. – Львів: Світ, 1995. 13. Степанів Олена. Наукові праці. Есе. Спогади / Упорядник О. Шаблій. – Львів: Вид. центр НТШ, 2003. 14. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 15. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 16. Шевчук Л.Т. Основи медичної географії: Текст лекцій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1997. 17. Шевчук Л.Т. Соціальна географія: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. 18. Fellmann J., Getis A., Getis J. Human Geography: Landscapes of human activities. – Boston, 1997. 19. Getis A., Getis J., Fellmann J. Introduction to Geography. – Boston, 1998.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ**О.С. Будзьяк***Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України*

Продуктивна вичерпність земель шляхом втрат самовідновлюваної здатності породжує в землекористуванні ряд проблем екологічного характеру. Потреба у відновленні втраченої продуктивності, рекультивації деградованих земель спонукає до пошуку нових наукових концепцій, які б не лише дозволяли відображати реальний стан справ, а й виступали основою для проведення порівняльної характеристики земельних ресурсів в динаміці та регіонально-просторовому розрізі. Оскільки такі явища як ерозія ґрунтів, зсуви, підтоплення, засолення почали ставати буденними на фоні суттєвого збіднення запасів природних екосистем та зменшення ґрунтозахисної їх функції, то разом з тим виникла нагальна потреба і у методологічному обґрунтуванні та розробці методів оцінки потенціалу земельних ресурсів України. Це дасть можливість оцінити екологічні і економічні аспекти проблем землекористування та знайти шляхи їх вирішення шляхом моделювання майбутнього природного середовища, в якому першоосновою виступатиме екологічнобезпечне землекористування.

Загалом станом на 1.01 2009 р. земельний фонд України включав 60354,8 тис. га, з яких 57932,3 тис. га це суша (земельні угіддя) та 2422,5 тис. га - вода, які розділились у пропорції 96 і 4% відповідно. В земельному фонді держави земельні угіддя представлені землями залученими в сільськогосподарське користування, землями вкритими лісовою рослинністю, землями зайнятими під забудову та іншими землями, до складу яких входять відкриті заболочені землі, сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом, відкриті землі без рослинного покриву. На сьогодні вони становлять: 73,9; 18,3; 4,3 та 3,5% відповідно.

Інтенсивне антропогенне землекористування земельних угідь України привело до суттєвих змін самої структури землекористування. Зокрема, якщо в природному стані екосистеми степу займали 35-40% її території, а біля 34% знаходились під екосистемами лісу, а 31% - це були решта земель, які включали і гірські системи Карпат та Криму і, освоєні в сільськогосподарському відношенні землі [1, с.128]. На сьогодні природні степи практично повністю перетворились в сільськогосподарські землі, за невеликим виключенням зберігшись в незначній кількості в природному стані лише в заповідниках та заказниках, або на схилах балок, що виявились утрудненими для сільськогосподарського використання. Не менш зміненими виявились і лісові екосистеми. Лісів в первинному природному стані (стиглих та перестиглих) залишилось біля 11%. Решта – це ліси штучні, змінені діяльністю людини. Якщо в минулому середня лісистість екосистем становила 50%, то тепер вона утримується на рівні 16%, і то більша частина з них (55,8%) – це ліси зараховані до оздоровчо-охоронно-захисної першої групи [11, с. 128].

Поряд з цим в структурі землекористування зросла кількість земель під забудову. Розвиток різних галузей промисловості зокрема, машинобудування, металургії, хімічної, нафтопереробної тощо паралельно спонукав до появи та росту промислових об'єктів і населених пунктів, які з часом перетворились у міста з усіма наслідками забруднення як для прісноводних екосистем, так і земель (грунтів), атмосфери, а також значного зростання і в часі і просторі техногенного тиску на них.

В результаті на сьогодні маємо, із розподілу природних екосистем в пропорції 35 : 34 (степові та лісові землі) залишилось 4 : 11 (степові і то, під байрачними та іншими лісами та лісові землі під пралісами). Землі, які в тій чи іншій мірі, в різних часових проміжках, частково використовувались, але яким завдяки природній здатності землі до самовідтворення, вдалось відновити первинний екологічний потенціал склали 22,8%. Таким чином, на території України відбулись суттєві зміни в сторону кількісного зменшення природних екосистем. Загалом із майже 70% фонду в умовно природному стані залишилось 37,8%. На даний час, землі яким притаманні здатність зберігати себе, повертатися у стан рівноваги після певних відхилень (через незначні антропогенні втручання) [2, с. 156] та після цього продовжувати вести просте відтворення її природних властивостей, пропонуємо віднести до земель природного типу, які станом на 1.01. 2009 року в земельному фонді України склали 21873,7 тис. га. До складу цих земель входять ліси площею 10570,1 тис. га, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження та перелogi – 9152,4 тис. га, землі із категорії забудовані, які використовуються для відпочинку – 122,8 тис. га та відкриті заболочені землі, сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом, відкриті землі без рослинного покриву – 2028,4 тис. га.

Інші землі, земельного фонду держави, які позбавлені властивостей природних екосистем, але виконують дуже важливу продовольчу функцію, що полягає у вирощуванні сільськогосподарських культур, разом з тим і задоволенні потреб населення продуктами харчування пропонуємо включати до земель продуктивного типу. Нині ці землі в структурі земельного фонду України займають 33692,4 тис. га. Зокрема це сільськогосподарські та орнопридатні угіддя частка яких становить 58,1%.

Решта земель земельного фонду України – це землі інтенсивно-продуктивного типу, а саме землі під житловою забудовою, землі промисловості, землі, які використовуються як для транспорту і зв'язку, так і для технічної інфраструктури, а також інші відкриті землі. Дані землі характеризуються сильно зміненими рослинним, тваринним світом, складом атмосферного повітря, через велику насиченість рідкими, твердими і газоподібними відходами промислових виробництв і транспорту, а також деформованим, а в деяких місцях і повністю знищеним ґрунтовим покривом асфальтом, будівлями, бетоном тощо. В структурі земельного фонду вони займають 2366,2 тис. га, тобто 4,1%.

Розглядаючи земельний фонд України в розрізі власників земель, землекористувачів та земель державної власності не наданих у власність та користування слід відмітити, що найбільше земель з екосистемами в природному стані перебуває в користуванні: організацій, підприємств і установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення; лісгоспо-

дарських підприємств; водогосподарських підприємств; землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування в межах населених пунктів (які не надані у тимчасове користування).

Більша частина земель продуктивного типу перебуває в користуванні: сільськогосподарських підприємств (недержавних, державних і міжгосподарських підприємств); громадян, яким надані землі у власність і користування; спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій з участю українських, іноземних юридичних та фізичних осіб; підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам.

Решта земель (це землі інтенсивно-продуктивного типу), з найбільш докорінно зміненими природними екосистемами перебувають в користуванні: закладів, установ, організацій (в тому числі землі житлово-експлуатаційних організацій); промислових та інших підприємств; підприємств та організацій транспорту, зв'язку; частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони.

Виходячи з запропонованого підходу розподілу земель земельного фонду держави, пропонуємо обчислити екологічну стійкість земельних ресурсів [3, с. 6-7], шляхом відношення площі земель природного типу до площ земель продуктивного та інтенсивно-продуктивного типу. Показник екологічної стійкості земельних ресурсів в межах 0,5 - 1 свідчить про високу стійкість до впливів та високий рівень самовідновлення земель. В Україні загальний коефіцієнт екологічної стійкості земельних ресурсів 0,61 показує, що земельні ресурси знаходяться на межі порушення рівноваги, що в подальшому неминуче призведе до екологічної кризи в землекористуванні. Тому нині впровадження екологобезпечного землекористування, яке функціонує в повній узгодженості із законами екології є найбільш доцільним, обґрунтованим та необхідним.

Список використаних джерел: 1. Екологічний потенціал наземних екосистем / [за ред. М.А. Голубця]. – Львів : Видавництво Поллі, 2003. – 180 с. 2. Кривов В.М. Екологічно безпечне землекористування Лісостепу України. Проблема охорони ґрунтів / В.М. Кривов. - [2-ге вид. допов]. – К. : Урожай, 2008. – 304 с. 3. Булигін С.Ю. та ін. Оцінка і прогноз якості земель : [навчальний посібник] / С.Ю. Булигін, А.В. Барвінський, А.О. Ачасова, А.Б. Ачасов. – Харків : Харківський національний аграрний ун-т, 2008. – 237 с.

УДК 911.3: 811.161.2'276.6

ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

М.Р. Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Розвиток суспільно-географічної науки немислимий без відповідного розвитку її поняттєво-термінологічного апарату, який дозволяє розкрити об'єктно-предметну сферу науки, закони, закономірності, принципи, а також методи наукового пізнання на кожному історичному етапі. Звідси впливає актуальність розгляду чинників становлення і розвитку україн-

ської суспільно-географічної термінології.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема становлення і сучасного розвитку української суспільно-географічної термінології поки що недостатньо досліджена у вітчизняній науці. Можна відзначити тільки теоретичні напрацювання Я. Олійника, А. Степаненка [2], М. Пістуна [3, 4], О. Топчієва [5], О. Шаблія [6, 7].

Мета дослідження. Проаналізувати систему чинників становлення і розвитку української суспільно-географічної термінології, виявити головні тенденції її сучасного розвитку.

Результати дослідження. Систему чинників становлення і розвитку української суспільно-географічної термінології умовно можна розділити на *зовнішні* (у наукознавстві часто використовується термін екстерналістські) та *внутрішньонаукові* (інтерналістські). У системі зовнішніх чинників розвитку української суспільно-географічної термінології чітко прослідковується вплив процесів становлення і розвитку української літературної мови загалом і української наукової мови зокрема, а також вплив суспільно-історичних умов – специфіки історичного розвитку; особливостей суспільного замовлення на географічні знання на різних історичних етапах; типу та рівня суспільного виробництва і суспільних відносин.

Найважливішим з групи суспільно-історичних чинників становлення української географії є специфіка історичного розвитку, яка полягає у наступному:

- існування довготривалих періодів української бездержавності, що порушило історичну тяглість української географії. У цьому контексті не випадковим виглядає факт піднесення наукової географічної думки у часи існування державних утворень чи національно-визвольних змагань українського народу (Київська Русь, період козацької держави, УНР/ЗУНР, період незалежної України з 90-х рр. ХХ ст.);

- розподіл території України між різними державами, що сприяло розвитку регіональних, а не загальноукраїнських досліджень, зумовлювало різноспрямований розвиток географії в південно-західній чи південно-східній частинах України (наприклад, антропогеографії в дусі європейських традицій у Галичині чи галузево-статистичного напрямку економічної географії в центрі та на сході України), викликало порушення синхронності розвитку української та європейської географії (наприклад, наукові основи європейської природничої географії закладені в працях німецького вченого О. Гумбольдта, суспільної – К. Ріттера в першій половині ХІХ ст.; в Україні – наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. у працях Г. Величка, С. Рудницького, В. Садовського, А. Синявського).

Щодо впливу особливостей суспільного замовлення на географічні знання на різних історичних етапах, то як приклади можна навести країнознавчі описи класичного періоду чи конкретно-аналітичні дослідження нового та новітнього періоду розвитку української суспільної географії. Тип та рівень суспільного виробництва та суспільних відносин також зумовлює особливості географічного світобачення: географічні уявлення аграрного суспільства, для прикладу, відмінні від географічних знань індустріального чи постіндустріального суспільства.

Систему внутрішньонаукових чинників розвитку української суспільно-

географічної термінології методично правильно розкривати у контексті відповідного типу світогляду (міфоепічного чи власне наукового, сакрального чи секулярного), домінуючих загальнонаукових підходів (генетичного, системно-структурного, функціонального, синергетичного), наукових географічних парадигм (описово-географічної, порівняльно-географічної, галузево-статистичної, районної, фізіоцентричної, антропоцентричної, екологічної, діяльнісної, інформаційної, ноосферної), методів дослідження (філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових), функціонування наукових інституцій (НТШ, УАН/ВУАН, Український науково-дослідний інститут географії і картографії, Український Вільний Університет, Інститут української наукової мови, Інститут географії НАН України, Інститут української мови НАН України, Українське географічне товариство та ін.).

Розширення наукового спектру сучасних суспільно-географічних досліджень на основі використання модерних загальнонаукових підходів, нових географічних парадигм, конкретнонаукових методів дослідження з одночасним пізнанням глибини міфоепічного, духовного світу українського етносу – підґрунття подальшого розвитку української суспільно-географічної термінології.

Оскільки еволюція наукових теорій, концепцій, ідей, гіпотез розкривається за допомогою відповідного поняттєво-термінологічного апарату, то історичним проявом дії актуальних і потенційних чинників розвитку української суспільно-географічної термінології є схеми періодизації історії суспільно-географічної науки С. Рудницького (1925), Я. Жупанського (1997), О. Шаблія (2001, 2003), М. Пістуна (1999, 2009).

Аналіз наукових напрямків української суспільної географії, починаючи з другої половини ХІХ ст.–початку ХХ ст. дозволяє виділити головні тенденції становлення і розвитку суспільно-географічної термінології (табл. 1).

Таблиця 1

Наукові напрямки української суспільної географії: історія становлення і розвитку (складено за М. Пістуном (2009) з авторськими доповненнями)

<i>Етапи, періоди</i>	<i>Наукові напрямки</i>
Донауковий етап (X – перша пол. ХІХ ст.)	Описове країно- і краєзнавство
Науковий етап <i>Періоди</i>	
<i>друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.</i>	Антропогеографічний. Галузево-статистичний. Районно-статистичний
<i>20–40 pp. ХХ ст.</i>	Вивчення національного господарства. Ресурсознавство. Розміщення галузей господарства. Демографічний. Краєзнавчий. Районно-комплексний. Вивчення світового господарства. Атласне картографування. Регіональна економічна географія
<i>50–80 pp. ХХ ст.</i>	Розвиток теорії і методів науки. Розробка проблем природокористування. Географія населення і розселення. Територіальна організація виробництва. Географія сфери обслуговування. Комплексне дослідження господарства регіонів. Економічна і соціальна географія країн світу

<i>кінець XX – поч. XXI ст.</i>	Соціально-географічний (географія сфери обслуговування, рекреаційна географія, географія медицини, географія релігії). Політична географія і геополітика. Географія культури. Регіональна політика і регіональний розвиток. Ринково-географічний. Геоінформаційний. Історико-суспільно-географічний. Країно- і світознавчий

Висновки. Історичний аналіз наукових напрямків суспільної географії дозволяє виявити головні тенденції розвитку її поняттєво-термінологічного апарату: посилення екологізації, соціологізації термінології; інтенсивний розвиток політико-географічної та геополітичної термінології; активне залучення термінології постіндустріального, інформаційного суспільства, що відображає сучасні трансформаційні процеси; поява міждисциплінарної термінології з проблем глобального і регіонального розвитку; становлення термінології на основі використання геоінформаційного методу дослідження.

Список використаних джерел: 1. Влах М. Р. *Географія населення: словник-довідник*. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005; 2. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. *Вступ до соціальної географії: навч. посібн.* – К.: Знання, 2000; 3. Пістун М. Д. *Основи теорії суспільної географії*. – К., 1996; 4. Пістун М. Д. *Розвиток суспільної географії в Україні у XX – на початку XXI сторіччя: монографія*. – К., 2009; 5. Топчієв О. Г. *Основи суспільної географії*. – Одеса: Астропринт, 2009; 6. Шаблій О. *Історичні виміри української географії // Історія української географії*. – 2000. – Вип. 1. – С. 7–15; 7. Шаблій О. І. *Основи загальної суспільної географії. Підручник*. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.

УДК 911.374.6

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛИЩ МІСЬКОГО ТИПУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

А.І. Доценко

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

Г.М. Заваріка

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

Важливою формою територіальної організації розселення в Луганській області є селища міського типу. Станом на 1 січня 2009 р. в області було 109 селищ міського типу, в яких проживало 450 тис. осіб. В селищах області зосереджено значно більше міського населення, ніж в середньому в Україні (21 % проти 14 %). Історично в області сформувалася досить густа селищна мережа, що зумовлено індустріальним розвитком цього краю. У 2008 р. в розрахунку на 1 тис. км² в області припадало 4 селища, а в середньому в Україні – 1,5. Середня відстань між селищами міського типу в Луганській області 15 км, а в середньому в Україні – 26 км. Для області характерна стабільність селищної мережі, з 1993 р. дотепер кількість селищ міського типу не змінилася, але відбувалися зміни людського, економічного та соціального потенціалу селищ.

Як показав аналіз, протягом 1993 – 2008 рр. чисельність населення селищ міського типу Луганщини зменшилась на 22 %, що зумовило здрібнення селищної мережі, про яке свідчить зниження середньої людності одного селища з 4,1 тис. осіб у 1992 р. до 3 тис. осіб у 2008 р. В структурі селищної мережі переважають малі поселення (людністю менше 3 тис. осіб), питома вага яких поступово підвищувалася з 45 % у 1992 р. до 60 % у 2008 р. через зменшення людності у середніх селищах та перехід частини з них до групи малих. Важливо зазначити, що серед малих селищ дві третини дрібних, які мають людність менше законодавчо визначеного критерію для селища міського типу (менше 2 тис. осіб). В цьому полягає особливість селищного розселення в Луганському краї, де дрібні селища виконують промислові та транспортні функції.

В той же час майже половина населення проживала у великих селищах людністю 5 – 10 тис. осіб (49,4 % у 1992 р. та 43 % у 2008 р.), які, незважаючи на зменшення людського потенціалу, в сучасний період відіграють важливу роль в територіальній структурі міського розселення та розміщенні продуктивних сил. Окрему групу становлять найбільші поселення (людністю понад 10 тис. осіб). Якщо за переписом населення 1989 р. в області було чотири таких селища, то у 2008 р. – два (Ювілейне та Станиця Луганська), які збереглись завдяки близькості до м. Луганська.

Виходячи з концепції розвитку продуктивних сил Луганської області на перспективу до 2015 р. нами розроблена стратегія соціально-економічного розвитку міст та селищ міського типу області на цей же період. Стратегічні напрями розвитку селищ залежатимуть від багатьох чинників: географічного положення, місця селища у системах розселення та територіальному поділі праці, функціонального значення його тощо. Для області, що належить до гіперурбанізованих регіонів, характерно, що майже половина селищ підпорядкована міським радам міст обласного значення (49 %), з яких більшість є шахтарськими центрами. У зв'язку із закриттям шахт та зменшенням вуглевидобутку на діючих шахтах ці міста зазнали фінансової кризи, а це означає, що підпорядкованим селища залишилися без фінансової підтримки та засобів існування. Вихід з кризи для окремих груп селищ має бути різним.

За функціональною ознакою селища Луганщини ми поділяємо на два типи: поліфункціональні та монофункціональні. До першого належить 9 селищ-райцентрів, які виконують адміністративні, соціальні та економічні функції. Останні представлені невеликими підприємствами харчової промисловості. Подальший розвиток цих селищ, розташованих у північній (аграрній) зоні області, пов'язаний із зміцненням промислового потенціалу на базі переробної промисловості.

Найбільш поширені в області монофункціональні селища, представлені спеціалізованими промисловими та транспортними центрами. Серед промислових найбільш поширені шахтарські селища, які слід поділити на три підтипа:

- селища, в яких розташовані діючі шахти;
- селища, в яких триватиме процес ліквідації шахт;
- селища-супутники, в яких немає шахт, але економічно активне населення працює на розташованих поблизу шахтах.

Стратегічні напрями розвитку 22 шахтарських селищ пов'язані з перспективами розвитку шахт, які полягають у технічному переобладнанні та модернізації, підвищенні техніки безпеки вуглевидобутку, реконструкції шахт. Одним із важливих пріоритетів розвитку шахт стане їх диверсифікація, що дасть можливість комплексно використовувати підземні родовища та підвищити прибутковість шахт, а значить і податки у бюджети селищ. Проте не всі шахти будуть реконструйовані та диверсифіковані. Деякі з них, які повністю відпрацюють промислові запаси вугілля, будуть закриті, інші, переважно малі за потужністю, підлягатимуть приватизації, зокрема інвестиційно привабливі шахти.

Стратегія розвитку 13 селищ, в яких закрилися шахти, полягає у продовженні в найближчій перспективі процесу ліквідації, тому що через недофінансування не виконані всі необхідні заходи. З 380 млн. грн., необхідних, згідно проектів, на ліквідацію розташованих у селищах шахт, освоєно протягом запланованого періоду лише 60 % коштів. Для повної ліквідації шахт потрібно ще 336 млн. грн., які будуть виділені з держбюджету в перспективі (на 2010 р. виділено лише 36 млн. грн.). Ці кошти підуть на охорону довкілля та подолання негативних соціально-економічних наслідків від закриття шахт, що сприятиме подоланню деградації селищ. Розвиток цих селищ буде пов'язаний з сільським господарством, тому ми пропонуємо перевести їх до категорії сіл. До сіл доцільно також перевести 19 селищ міського типу, які були центрами радгоспів та птахофабрик і виконують зараз сільськогосподарські функції. П'ять селищ, розташованих у північній зоні області, пропонуємо перевести у слободи, що дасть їм нові стимули для розвитку.

Велику групу становлять селища, які не мають власної економічної бази, але більшість економічно активного населення працює на заводах і шахтах, розташованих у найближчих містах та селищах. Причому деякі з цих селищ в результаті територіального розвитку майже злилися із сусідніми містами та селищами, тому ми пропонуємо приєднати 23 селища до великих та середніх міст, а 4 селища – до найближчих селищ міського типу. В результаті укрупнення селищ будуть створені самодостатні територіальні громади, які спроможні самостійно вирішувати проблеми соціально-економічного розвитку селищ та підвищення рівня життя населення.

Економічний розвиток інших промислових селищ буде пов'язаний із функціонуванням гірничозбагачувальних фабрик, видобутком та переробкою природних будівельних матеріалів (каменю, граніту), виробництвом цегли та залізобетонних виробів. Невеликі за потужністю та кількістю робітників ці підприємства розміщені у малих селищах, перспективи розвитку яких залежатимуть від запасів сировини.

У південній зоні Луганщини, де сформувалася густа мережа залізниць, багато селищ виконує транспортні функції. Це переважно залізничні станції, що обслуговують розташовані поблизу шахти. Стратегія їх економічного розвитку пов'язана з періодом експлуатації шахт. Там, де закрилися шахти, робота залізничних станцій значно зменшилася, а у селищах виникла проблема безробіття. Для вирішення соціальних проблем у транспортних селищах потрібно розвивати мале підприємництво.

Для розвитку селищ області у визначених напрямках потрібні великі інвес-

тиції, яких немає у селищних та районних (міських) радах. Тому реалізація їх потребує державної підтримки за рахунок бюджетних інвестицій.

УДК 911.3

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ТЕРИТОРІЇ

Іщук С.І., Гладкий О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ефективність промислового виробництва визначається двома складовими: ефектом виробничої діяльності підприємств і затратами на його досягнення. За умов планової економіки вважалося, що головною умовою ефективності промислового виробництва виступає максимум ефекту при мінімумі затрат сировини, енергії та матеріалів. При цьому розрізняли загальну (абсолютну) і порівняльну ефективність. Загальна ефективність визначається методом співставлення одержаного приросту новоствореної вартості (національного доходу) з зазначеними капіталовкладеннями. Порівняльна ефективність розраховується при виборі найвигіднішого варіанту розміщення об'єкту серед всіх інших наявних об'єктів [2].

При розрахунках останньої було прийнято використовувати нормативний показник ефективності. Величина цього показника для державного сектора економіки України була встановлена в 0,15, тобто нормативний коефіцієнт ефективності капіталовкладень E означає нижню допустиму межу ефективності. Він є зворотною величиною строку окупності і означає деяку частину капіталовкладень, що окупаються протягом року.

Для вирахування порівняльної економічної ефективності при виборі декількох варіантів розміщення промислових об'єктів використовувалася формула приведених затрат, як сума всіх поточних затрат на виробництво одиниці продукції (собівартість) C та добуток питомих капітальних затрат K і нормативного коефіцієнта їх ефективності E , тобто $\Pi = C + KE$. Множення цієї величини на кількість продукції, що визначається балансовими розрахунками, являє собою повні приведені затрати. Вибір оптимального варіанту розміщення підприємства, таким чином, проводиться по мінімуму приведених затрат:

$$C + KE \rightarrow \min$$

Радянська школа економічної і соціальної географії, з огляду на особливості господарської моделі соціалізму (її замкненості на адміністративно-структурних, неринкових методах отримання прибутку), визначала ефективність промислового виробництва, як показано вище, лише на основі показників приведених затрат. Так, в роботах Е. Б. Алаєва, А. Т. Хрущова, М. Д. Шаригіна, М. М. Паламарчука, В. О. Воротилова додатковий економічний ефект розвитку промислового виробництва обґрунтовувався через вигідність компактного розташування підприємств та широкий розвиток взаємозв'язків між ними, що призводило до суттєвої економії затрат на інженерне та інфраструктурне облашту-

вання, утилізацію і переробку промислових відходів, налагодження замкнених енерговиробничих циклів, усунення нераціональних транспортних зв'язків тощо.

З цією метою використовувалась формула, запропонована Е.Б. Алаєвим і доповнена А.Т. Хрущовим:

$$E_k = \frac{K_k \cdot P_k \cdot Z_{nk}}{100} - \frac{K_i \cdot P_i \cdot Z_{ni}}{100}$$

де E_k — ефективність компактного розміщення підприємств; K_k — коефіцієнт ефективності при компактному розміщенні в розрахунку на одне підприємство, який за проектними даними складає 2,5%; P_k — число компактно розміщених підприємств; P_i — число ізолювано розміщених підприємств; K_i — коефіцієнт ефективності при ізолюваному розміщенні підприємств; Z_{nk} — приведені затрати при компактному розміщенні підприємств; Z_{ni} — приведені затрати при ізолюваному розміщенні підприємств.

За даною формулою економічна ефективність визначається як різниця двох величин, що характеризують приведені затрати на виробництво продукції в умовах сумісного і ізолюваного розміщення підприємств [2].

Компактне розміщення підприємств, на думку попередньо згаданих авторів, формує додатковий економічний ефект завдяки блокуванню підприємств, комбінуванню і кооперуванню виробництва, створенню єдиної будівельної бази, системи енерго- і водопостачання, транспортного і складського господарства, допоміжних цехів і виробництв, централізації науково-дослідної і проектно-конструкторської бази, поєднання виробництв, що раціонально використовують трудові ресурси, а також завдяки комплексному нормативно-плановому підходу до вирішення питань комунально-побутового і інших видів обслуговування промислово-виробничого персоналу.

В. О. Воротилов запропонував свою формулу оцінки загальної економічної ефективності виробництва:

$$O_{abs} = \frac{\sum_{i=1}^n C_{ni} - C_k}{K_k}$$

де C_{ni} — річні планові експлуатаційні витрати i -го промислового підприємства території, C_k — річні експлуатаційні витрати всіх промислових підприємств території, K_k — капітальні вкладення на будівництво промислового підприємства території, n — кількість промислових підприємств території.

Зазначені вище моделі економічної ефективності промислових комплексів мали істотні недоліки, обумовлені як самою системою господарювання при соціалізмі так і обмеженостями математичного апарату. В них не враховувались ринкові важелі формування прибутків підприємств, діяльність кредитно-фінансової, інвестиційної та комерційної сфери, розвиток підприємницьких ініціатив та конкуренції. Саме ці фактори набувають все більшого значення при оцінці прибутковості промислового виробництва в сучасних умовах.

Зарубіжні учені визначали ефективність промислового виробництва за допомогою стандартних показників економічного ефекту функціонування промисловості (ми розглянемо їх нижче), що представлені у класичних роботах з еко-

номічної теорії та регіональної економіки. Це знайшло відображення у працях ряду зарубіжних дослідників: У. Ізарда (Izard, W.), А. Маршалла, (Marshall, A.), М. Фуджіти та Ж.-Ф. Тісса (Fujita, M., Thisse J.-F.) [5;6;7].

В наш час вітчизняні та зарубіжні учені сходяться на думці, що ефективність промислового виробництва зводиться до мінімізації затрат капіталу, живої і уречевленої праці при максимізації прибутків, отже може бути розкрита за допомогою класичної системи економічних показників: продуктивності праці, рентабельності, фондоозброєності, фондовіддачі тощо.

Застосування наведених вище показників для оцінки економічної ефективності промислового виробництва, на думку багатьох учених, найбільш комплексно висвітлює механізми формування прибутку та повноцінно враховує всі аспекти виробничої діяльності. Їх використання при проведенні суспільно-географічних досліджень промислових комплексів є науково-обґрунтованим та методично доцільним.

Аналізуючи попередньо накопичений досвід, ми дійшли до висновку, що найбільш ефективною методикою оцінки економічної ефективності промислового виробництва є аналіз просторового розподілу зазначених вище показників рентабельності, продуктивності праці, фондоозброєності, фондовіддачі тощо, промодульованих на основі матриці конфігурації території дослідження та кластеризованих сучасними комп'ютерними методами (наприклад методом нейромереж Кохоннена). Ця ідея ґрунтується на розробках ряду вітчизняних і зарубіжних авторів (М. Т. Агафонов, С. І. Ішук, В. І. Захарченко) і зарубіжних вчених (М. Портер та М. Енрайт, Д. О'Донох'ю, Б. Глейв, Масахіта Фуджита та Жан-Франсуа Тісс (Fujita M., Thisse J.-F.)) [2;6;7] та запатентована нами у вигляді патенту на корисну модель [4].

Отже, процес визначення економічної ефективності розміщення промислових підприємств доцільно поділити на декілька суттєвих етапів. Першим етапом оцінки економічної ефективності розміщення промислових підприємств певної території (адміністративної області, краю, автономної республіки або країни в цілому) є збирання та обробка необхідної статистичної інформації з розвитку промислового виробництва в розрізі окремих локальних адміністративних районів, міст, містечок (якщо такі матеріали є в наявності). Джерелом інформації можуть слугувати матеріали КВЕД, а також матеріали обласних і міських статистичних щорічників та дані статистичних управлінь на місцях. Такими даними, на нашу думку, можуть слугувати абсолютні показники розвитку промислового виробництва (обсяги реалізованої продукції, чисельність промислово-виробничого персоналу, вартість основних засобів виробництва, чистий дохід від реалізації продукції, собівартість реалізованої продукції тощо), які потім стануть основою для розрахунків якісних характеристик ефективності виробництва.

На основі первинних статистичних даних розраховуються показники ефективності промислового виробництва: продуктивність праці (як частка обсягів реалізованої продукції та чисельності промислово-виробничого персоналу), загальна рентабельність (частка чистого доходу у собівартості реалізованої продукції у відсотковому вимірі), фондоозброєність (частка вартості основних за-

собів та чисельності ПВП) і фондівддача (частка обсягів реалізованої продукції і вартості основних засобів).

На другому етапі дослідження кожен показник економічної ефективності в розрізі окремих районів та/або населених пунктів території має бути промодульований за допомогою матриці найкоротших відстаней між ними. Скористуємось для цього формулою гравітаційної моделі, що була вперше запропонована Джоном Стюартом (Stuart John), 1958 р. та доповнена і розвинена в працях вітчизняних науковців (Ю. В. Медведкова, О. А. Євтеєєва, С. О. Ковальова):

$$H_i = V_i + \sum_{j=1}^n \frac{V_j}{R_{ij}}, \quad (2.1)$$

де H_i – гравітаційний модулятор i -го району (міста) території, n – загальна кількість районів (міст) дослідження, V_i – якісна ознака розвитку промислового виробництва району (міста) i , V_j – якісна ознака розвитку промислового виробництва інших районів (міст), що включені в дослідження, R_{ij} – відстань від i -го району (міста) до інших районів (міст). Для розрахунків за цією формулою нами була створена комп'ютерна програма на основі мови програмування Delphi.

Як показали проведені дослідження [1], саме цей метод найбільш адекватно відображає рівень сформованості економічної ефективності промислового виробництва у розрізі локальних адміністративних районів (в якості опорних точок для розрахунку відстаней доцільно взяти адміністративні центри районів та неадміністративні міста (міські ради), що розвиваються в їх межах). На основі цього методу можна виділити території високого рівня економічної ефективності виробництва, що сформувались саме завдяки факторам розміщення та вигідного місцеположення підприємства.

Наступним етапом дослідження є виділення на основі промодульованих даних окремих кластерів територій різного рівня економічної ефективності. Як показали проведені нами дослідження, використання класичного кластерного аналізу, який входить до стандартизованого набору статистичних функцій (наприклад, до пакету комп'ютерних програм обробки статистичного матеріалу Statistica 6.0 (© StatSoft, Inc., 1984-2001) має низьку ефективність застосування, оскільки в ньому не враховуються можливості існування нелінійних залежностей між вхідними даними та емерджентність промислових систем.

Більш ефективним методом кластеризації, на нашу думку, має бути побудова так званих „карт самоорганізації” Кохоннена, заснована на групуванні певного масиву даних за допомогою нейромереж. Цей метод здійснює групування показників на основі вивчення їх взаємопов'язаності не за рахунок механічного співставлення даних, а через встановлення складних нелінійних залежностей між вхідними та вихідними параметрами. Побудова кластерів „карт самоорганізації” Кохоннена є ефективним інструментарієм для аналізу процесів просторової взаємодії і взаємопов'язаності різних процесів і явищ певної території, особливо в умовах їх емерджентності та розвитку синергетичних властивостей [3].

Обробка промодульованих даних економічної ефективності виробництва (у розрізі окремих адміністративних районів та міськрад) за методом нейромереж Кохоннена дає змогу виділити декілька груп кластерів, що характеризуються різним рівнем економічної ефективності виробництва. При чому, як по-

казали проведені дослідження, в межах індустріальних територій здебільшого виділяється п'ять кластерів: високоприбуткових, середньоприбуткових, недостатньо прибуткових, низькоприбуткових та неприбуткових територій.

Запропонована нами методика оцінки економічної ефективності розміщення промислових підприємств базується на передовому досвіді вітчизняної і зарубіжної школи економічної і соціальної географії та теорії регіональної економіки. Її апробація на прикладі промислових агломерацій України дала позитивні результати та підтвердила пізнавальну цінність запропонованих підходів [1]. Застосування даної методики для оцінки економічної ефективності розміщення промислових та непромислових видів діяльності може стати ефективним засобом оцінки прибутковості розміщення різних підприємств та господарюючих суб'єктів та слугуватиме підвищенню ефективності функціонування промислових підприємств на основі оптимального використання переваг місцеположення на території.

Список використаних джерел: 1. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / Гладкий О. В. ; [за ред. С. І. Іщука] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – 360 с. 2. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування. / С. І. Іщук. – К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с. 3. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. / Мезенцев К. В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – 253 с. 4. Пат. 41038 Україна, МПК (2009) G 06 F 17/00. Спосіб використання інформаційного середовища під час розроблення проектно-конструкторської документації для будівництва промислового підприємства в умовах промислової агломерації / Гладкий О. В.; винахідник і власник Гладкий Олександр Віталійович. - № и 2009 00579; заявл. 26.01.2009 ; опубл. 27.04.2009, Бюл. № 8. 5. Пилипенко И. В. Принципиальное различие в концепциях промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов / Пилипенко И. В. // Вестник Московского университета. Серия 5. География. – 2004. - № 5. – С. 3-9. 6. Портер М. Конкуренция: Учебн. пособие. / Портер М. – СПб., Вильямс, 2000. - 495 с. 7. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / Fujita M., Thisse J.-F. – Cambridge, Cambridge University Press, 2004. – 466 p.

УДК 911.3

АГРАРНАЯ СТРАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Д. Карачони

Институт географических исследований Венгерской академии наук

Сельскохозяйственное производство находится в более выгодном положении, чем промышленность или недвижимость, так как даже в условиях экономического кризиса, спрос на продовольствие остается более стабильным. Последствия глобального экономического кризиса на украинское сельское хозяйство не могут быть определены однозначно в связи с отсутствием детальных статистических данных. Фактический ущерб кризиса можно вычислить, лишь располагая подробной информацией об объемах сельскохозяйственного производ-

ства и уровне занятости населения в этой сфере. Тем не менее, можно сделать некоторые основные выводы из тех данных, которые были опубликованы ранее.

Доля сельского хозяйства в ВВП значительно возросла в 2009 году. Это был единственный украинской сектор экономики, в котором наблюдался рост.

Учитывая тот факт, что в том же году объемы промышленного производства сократились на 30%, а темпы роста в строительстве на 50%, сельскохозяйственный прирост составил почти 9% в 3-м квартале. Таким образом, сельское хозяйство стало основной движущей силой украинской экономики в 2009 году.

Несмотря на незначительный регресс в сельскохозяйственном производстве, кризис сильно повлиял на объемы экспорта. Эту относительно хорошую ситуацию можно сравнить с затишьем перед бурей: волновой эффект от финансирования и кредитов 2009 года уже иссяк, а социальный кризис 2010 года еще не достиг сельского хозяйства. Сокращение капитала и доходов от экспорта сельскохозяйственной продукции в 2009 году, вызвавшее спад инвестиций, сильно повлияло на объемы сельскохозяйственного производства в 2010. В отличие от 1990-х годов, когда кризис был связан с внутренними структурными проблемами, сегодняшний производственный спад является следствием процессов, происходящих на мировом рынке: ухудшение ситуации внутри страны вызвано глобальным экономическим кризисом. Рост на мировом рынке будет способствовать росту украинского сельского хозяйства. Многие инвесторы сходятся во мнении, что сельское хозяйство в Украине является одним из наиболее привлекательных секторов инвестирования.

В 2009 году сельское хозяйство и продовольственный сектор составляли 25% в общем объеме экспорта. Вопреки такой благоприятной позиции, доход от экспорта в 2009 году в сельском хозяйстве и продовольственном секторе уменьшился на 18% в сравнении с 2008 годом. Падение объемов экспорта продовольствия на 31% не было причиной больших убытков, т.к. общий объем импорта тоже сократился на 40%. Процесс уменьшения объемов импорта наиболее характерен для мясной продукции.

Не наблюдается значительных структурных изменений в сельскохозяйственном экспорте 2009 года, так как по всем сегментам данной отрасли показатели экспорта уменьшились в той или меньшей степени. Причем, наиболее прибыльные сегменты сельскохозяйственного экспорта пострадали больше всего. Экспорт масличных культур снизился на 45%, растительных масел и животных жиров на 27%, зерновых культур на 23%. Данное снижение показателей экспорта было вызвано плохими погодными условиями. Падение объемов для перечисленных продуктов обусловило 60%-ное падение сельскохозяйственного и продовольственного экспорта в 2009 году. Более того, зарегистрировано 35% снижение объемов экспорта готовых продуктов питания. На напитки экспорт снизился на 35%, а на молочные продукты и яйца показатели экспорта упали на 46%. Это продукты не связаны напрямую с погодными условиями, поэтому можно предположить, что это регресс в основном обусловлен экономическим кризисом. Экспорт молока и алкогольных напитков был ниже уровня 2005 года. Эти отрасли тесно связаны с русским экспортом, а Россия столкнулась с серьезными финансовыми проблемами в 2009 году. В связи с тем, что перечисленные выше сектора составили только 36% от общего процента снижения объемов экспорта

по всему сельскохозяйственному сектору, то можно сделать вывод, что валовой показатель экспорта продукции сельского хозяйства упал бы на 20%, даже если бы экономического кризиса не было. Снижение показателей экспорта сельскохозяйственной продукции, вызванное кризисом, составляет примерно 10%.

Производство сельскохозяйственной продукции не уменьшилось в сравнении с 2008 годом, поскольку приусадебные участки были в состоянии компенсировать потери, связанные с кризисом и плохой урожайностью, вызванной плохой погодой. Хотя показатели урожайности 2009 года были значительно хуже, чем в 2008 году, но в 2009 не было никаких существенных крайностей (например, засухи), и в результате общие показатели урожайности были относительно хорошими. Однако, определенные изменения в структуре производства указывают на последствия кризиса. Выпуск продукции частными подсобными хозяйствами увеличился почти на 0,5%, а производство на сельскохозяйственных предприятиях уменьшилось. Подобное беспрецедентное явление наблюдалось лишь во времена хлебного кризиса 2003 года и в переходный период. Это частично может быть объяснено тем фактом, что уровень производства на сельскохозяйственных предприятиях обычно значительно возрастает сразу после нескольких лет засухи (2003, 2007), но в последующие годы (2004 или 2009) объем выпускаемой продукции возвращается к нормальному уровню (рис. 1).

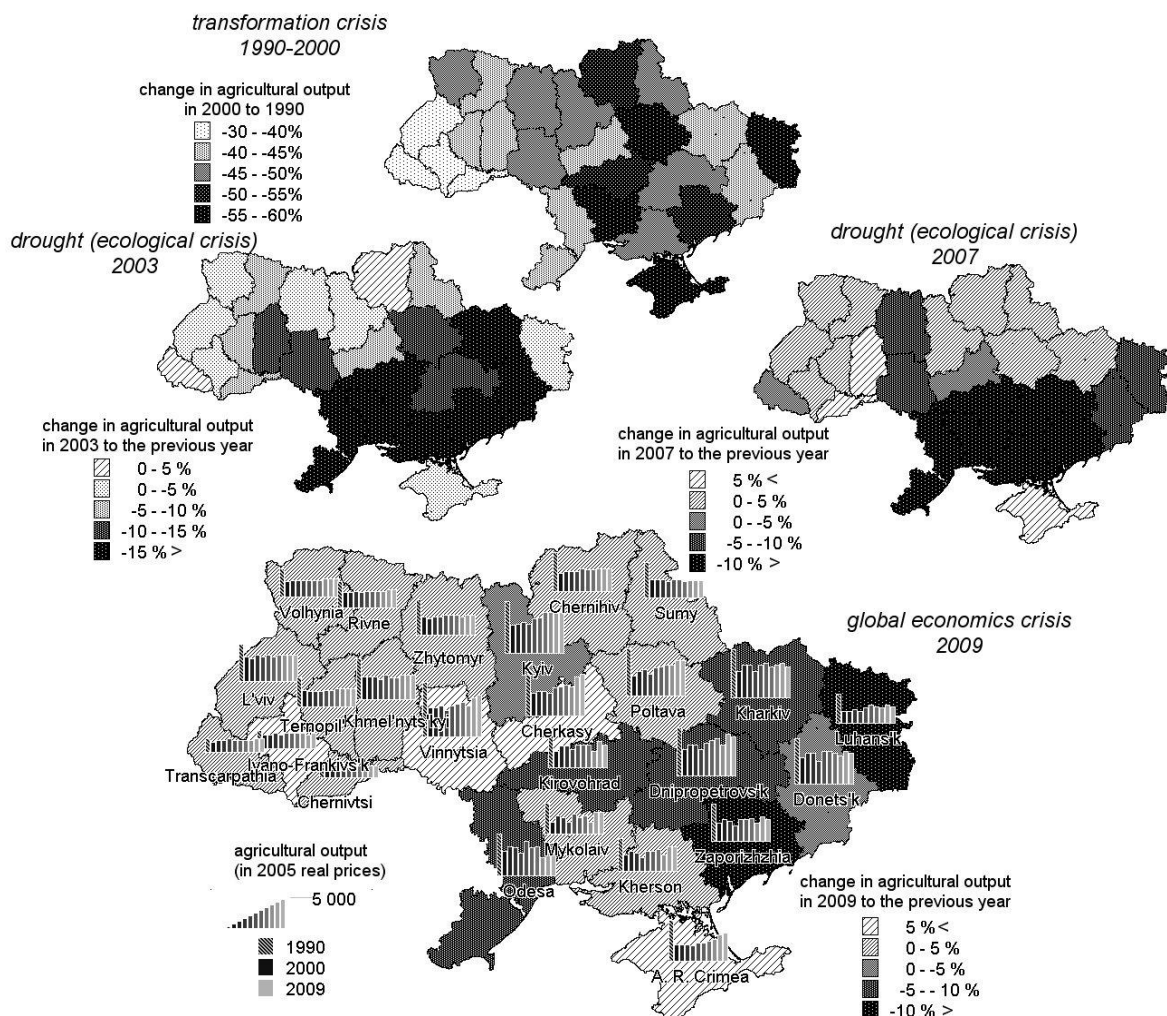

Рис. 1. Динамика выпуска сельскохозяйственной продукции в период кризиса (построено автором по данным Госкомстата Украины, Сельскохозяйственного статистического

На сельскохозяйственные предприятия в большей степени влияют изменения на рынке и плохие природные условия, чем объем выпускаемой продукции на приусадебных участках.

Урбанизированные территории вокруг Киева и в восточных регионах наиболее пострадали от снижения сельскохозяйственного производства. Сельскохозяйственные предприятия в этих областях были в сравнительно выгодном положении, так как в течение «бума» начала 2000-х количество их рынков сбыта значительно увеличилось. Однако, в западных и центральных регионах Украины, производство сельскохозяйственной продукции значительно возросло в 2009 году. Например, сельскохозяйственное производство превысило уровень 1990-х годов на 4% в Черкасской области. Этот факт также указывает на то, что Черкасская – это единственная область в Украине, которая только к 2009 году была в состоянии преодолеть разрушительные последствия переходного периода. На юге наблюдается более неоднородная картина. Хотя Кировоградская и Одесская области сильно пострадали от экономического кризиса, показатели урожайности повысились за этот год в Крымском, Николаевском и Херсонском регионах. Это произошло, главным образом, из-за сравнительно хороших урожаев зерна.

Производство зерновых и подсолнечника сильно пострадало от глобального кризиса, так как большая часть продукции, выпускаемая этими отраслями, идет на экспорт. По всей вероятности, 2010 год будет тяжелым для производителей, поскольку их доходы от экспорта значительно снизились уже в 2009 году. Однако, долгосрочные и среднесрочные перспективы достаточно хороши для производства зерновых и подсолнечника. Вне зависимости от экономических и погодных условий, объем выпуска неэкспортируемого картофеля и овощей (в основном производства мелких хозяйств) оставалось стабильным в 2009 году. Производство сахарной свеклы, однако, страдало из-за резкого спада в 2009 году. Мировой экономический кризис, по всей вероятности, будет смертельным ударом для сахарной промышленности. Малые заводы, которые использовали устаревшее оборудование, были закрыты во время 2009 года по всей стране. Существует высокая вероятность того, что сахарная промышленность не восстановится даже после кризиса.

Хотя животноводство было одной из областей, находящихся в наибольшем упадке во время переходного периода, экономический кризис 2009 года серьезно не повлиял на этот сектор. Тенденции прошлых лет в этой сфере не меняются: развивающиеся ранее подсектора продолжают наращивать темпы роста, в то время как сектора, которые находятся в упадке, продолжают сокращать производство.

ПРОСТОРОВА ДИФУЗІЯ КУЛЬТУРНИХ ІННОВАЦІЙ**К.В. Мезенцев***Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Традиційно у вітчизняній економічній та соціальній географії істотний акцент робився на виробничу діяльність в межах певної території. Аспекти культури вважалися «надбудовою» до матеріального виробництва і доволі часто ігнорувалися у фахових підручниках. Це можна спостерігати подекуди і донині, коли за промисловими комплексами не залишається місця культурній діяльності, географії релігії, мови, архітектури і т.п.

Наприклад, в багатьох програмах американських університетів в курсі суспільної географії (Human Geography) теми з культурної географії за обсягом не поступаються темам з економічної географії. Як окремі розглядаються теми «Географія мови та релігії», «Народна та популярна культура» тощо. На окрему увагу заслуговують й питання просторової поведінки населення. Міграції, наприклад, розглядаються в рамках поведінкової географії як результат прийняття просторових рішень, співдії сил «притягування» та «виштовхування», а не лише у географії населення як статистична даність.

В основі культурно-географічних досліджень лежить поняття просторової дифузії інновацій. При цьому інновації розуміються не як нововведення на промислових підприємствах, а торкаються більшою мірою питань культури. Поширення нових релігійних течій чи нових напрямів архітектури можна розглядати як дифузію інновацій.

Головними формами просторової дифузії є поширення (або розширення – expansion) та переміщення (relocation). Якщо перша передбачає передачу нововведень від одного ядра до іншого, від однієї ділянки території до іншої, від однієї людини до іншої, то друга передбачає істотний територіальний розрив між місцем походження та поширення інновації. Хоча на практиці в багатьох випадках ці дві форми дифузії тісно переплітаються.

Щодо першої форми, то дифузія типу поширення, у свою чергу, поділяється на окремі види – «заразний» (contagious), ієрархічний (hierarchy) та стимулюючий (stimulus). Перший вид передбачає суцільне поширення інновації в просторі, його передачу від точки походження до сусідніх територій. Другий вид передбачає передачу інновацій від точки походження (зазвичай найбільшого громадського чи економічного центру) до центрів меншого ієрархічного рівня, від більших міст до менших, і, врешті-решт, до сільської місцевості. Цей вид найчастіше прослідковується щодо інновацій в культурі. Цікавим прикладом реверсної ієрархічної дифузії може служити поширення американської торгової мережі Wal-Mart. Її перші торгові заклади були розміщені у сільській місцевості, що традиційно ігнорувалася іншими компаніями. А вже згодом відбулося поширення до більших населених пунктів. Третій вид передбачає, що сама інновація може бути відкинута, але її ідея може стимулювати розвиток дещо

відмінних процесів на території.

Зазвичай дифузія інновацій в межах певної території характеризується S-подібною кривою (S-curve of diffusion). В її межах можна виділити чотири стадії. На першій стадії інновація охоплює перші 10% населення (або поселень, підприємств і т.п.), що розглядаються як «інноватори». На другій стадії інновація поширюється на наступних 50% одиниць – «ранніх адапторів», на третій стадії – ще на 30% – «пізніх адапторів». Нарешті, четверта стадія охоплює останні 10% «повільних» адапторів (laggards). В розвитку процесів дифузії інновацій наявність всіх чотирьох стадій не є обов'язковою. Поширення інновації може зупинитися в будь-який момент.

Ще один важливий момент стосується розуміння дифузії інновацій як селективного, вибіркового процесу. Тобто населення одних територій може активно сприймати інновації, а сусідніх (в силу різноманітних, у тому числі й історичних, ментальних причин) ігнорувати їх.

Розглянемо ці міркування на прикладі інноваційних процесів у релігійній сфері. Так, в Україні з кінця 1980-х років відбувається відродження релігійної діяльності. При цьому, якщо православні громади інтенсивно створювалися по всій території країни, то, наприклад, громади греко-католиків чи мусульман – лише в окремих регіонах. Тобто ці процеси можна розглядати, як селективні «реінновації» (оскільки в цих регіонах у попередні часи відповідні релігійні течії вже були поширені).

Для виявлення стадій просторової дифузії реінновацій було розраховано показник, що характеризує відсоткове співвідношення кількості релігійних громад та населених пунктів, який, на мою думку, практично характеризує частку територіальних одиниць, охоплених відповідними інноваціями (табл. 1).

Так, у 1990 році в цілому Україна знаходилася на першій стадії просторової дифузії, оскільки показники охоплення становили відповідно щодо поширення греко-католицизму – 1,1%, ісламу – 0,01%. Це стосується і всіх регіонів країни, де максимальні значення частки охоплення греко-католицькими та мусульманськими громадами не перевищували 10% (зокрема, греко-католицькі у Львівській області – 9,7%, Закарпатській – 8,9%, Івано-Франківській – 8,7%, Тернопільській – 1,5%, мусульманські в АР Крим – 0,4%).

У 2008 році щодо поширення греко-католицизму, то Україна перейшла до другої стадії (12,4%), щодо ісламу – залишається на першій (3,8%). Водночас чотири регіони держави вже знаходяться на третій стадії поширення греко-католицьких громад – охоплення «пізніх адапторів» – Івано-Франківська (84,2%), Львівська (79,8%), Тернопільська (74,4%), Закарпатська (66,3%). Решта ж регіонів залишаються на першій стадії, що підтверджує селективний характер дифузії реінновації греко-католицизму. Щодо ісламу, то тут АР Крим знаходиться на останній, четвертій стадії поширення (95,3%), решта ж регіонів залишаються на першій стадії, але значення показника повільно зростають (у Херсонській області – 4,0%, Донецькій – 1,7%, Київській – 1,4%).

Також було проаналізовано стадійність розвитку процесів просторової дифузії релігійних громад свідків Єгови. Як Україна в цілому, так і всі регіони перебувають на першій стадії просторової дифузії, але чітко простежується група регіонів, що поступово наближаються до другої стадії – Донецька (6,6%), Чер-

нівецька (6,0%), Івано-Франківська (5,4%) області, а також АР Крим (4,0%), Херсонська (3,5%), Луганська (3,2%) області.

Таблиця 1

Відсоткове співвідношення кількості релігійних громад та населених пунктів у регіонах України

	УГКЦ		Іслам		Свідки Єгови
	1990	2008	1990	2008	2008
АР Крим	0,00	1,04	0,38	95,26	3,98
Вінницька	0,00	0,99	0,00	0,07	0,59
Волинська	0,00	1,38	0,00	0,00	1,29
Дніпропетровська	0,00	0,47	0,00	0,33	2,26
Донецька	0,00	2,38	0,00	1,69	6,61
Житомирська	0,00	0,54	0,00	0,00	0,54
Закарпатська	8,87	66,34	0,00	0,16	10,18
Запорізька	0,00	0,32	0,00	0,95	3,47
Івано-Франківська	7,96	84,20	0,00	0,00	5,35
Київська	0,00	2,53	0,00	1,35	2,53
Кіровоградська	0,00	0,19	0,00	0,19	1,25
Луганська	0,00	0,32	0,00	1,08	3,23
Львівська	9,65	79,77	0,00	0,10	2,90
Миколаївська	0,00	1,09	0,00	0,65	1,63
Одеська	0,00	1,61	0,00	0,59	2,63
Полтавська	0,00	0,38	0,00	0,43	0,86
Рівненська	0,00	0,49	0,00	0,00	1,36
Сумська	0,00	0,27	0,00	0,13	1,00
Тернопільська	1,51	74,39	0,00	0,00	2,17
Харківська	0,00	0,34	0,00	0,34	1,70
Херсонська	0,00	3,45	0,00	4,02	3,45
Хмельницька	0,00	3,31	0,00	0,14	0,96
Черкаська	0,00	0,35	0,00	0,47	1,17
Чернівецька	0,00	6,00	0,00	0,24	6,00
Чернігівська	0,00	0,13	0,00	0,00	0,26
<i>Україна</i>	<i>1,07</i>	<i>12,35</i>	<i>0,01</i>	<i>3,81</i>	<i>2,29</i>

Отже, дослідження процесів дифузії культурних інновацій є перспективним предметом суспільно-географічних досліджень, оскільки дозволяє не тільки проаналізувати трансформаційні процеси у соціальній сфері, але й виявити їх регіональні особливості.

ПРОБЛЕМЫ РАЦИОНАЛЬНОГО НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕГИОНЕ КУРСКОЙ МАГНИТНОЙ АНОМАЛИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

А.Н. Петин, В.И. Петина

Белгородский Национальный исследовательский университет

1. В результате проведенного комплексного анализа ресурсной функции геологической среды показано, что подготовленная и интенсивно используемая минерально-сырьевая база железорудной провинции Курской магнитной аномалии составляет основу крупнейшего горнопромышленного комплекса Европейской территории России, с которым связано усиление техногенной нагрузки на природную среду.

2. Установлено, что широкомасштабное освоение железных руд бассейна КМА, начавшееся в начале 60-х годов прошлого века, привело к усилению техногенной нагрузки на геологическую среду в горнодобывающих районах и дестабилизации их экогеосистем. Для горнопромышленных районов КМА как территориальной совокупности предприятий по добыче и переработке железных руд, а также потребителей минерального сырья – металлургических заводов и сопутствующих им предприятий энергетического комплекса и стройиндустрии, характерно многостороннее и крупномасштабное воздействие инженерно-хозяйственной деятельности и технологических процессов на все сферы окружающей среды: литосферу, атмосферу, гидросферу и биосферу.

3. Основными источниками техногенного воздействия на геологическую среду, и прежде всего недр, являются предприятия и объекты, связанные с добычей и обогащением полезных ископаемых: шахты, рудники, карьеры, отвалы пустых пород, склады полуфабрикатов и готовой продукции, шламо- и хвостохранилища, пруды-отстойники, гидроотвалы; водозаборы подземных вод и дренажные системы горных выработок, водоотливные установки, трубопроводы и каналы сбора рудничных, шахтных и дренажных вод; горнодобывающие механизмы, транспорт, взрывные работы и др.

4. Горнодобывающая отрасль является важнейшим фактором современного рельефопреазования территории КМА. В процессе техногенеза на месте естественных форм рельефа возникли новые, не существовавшие ранее, специфические формы – карьеры, отвалы, подземные пустоты и т.д. Три главных следствия горных работ: перемещение горных масс, изменение местного базиса эрозии и разрушение горных массивов с образованием дисперсных обломочных фракций с большой удельной поверхностью – определяют скорость и направление экзоморфодинамических процессов (эрозия, дефляция, оползни, суффозия, карст, обвалы и сдвиги горных масс, горные удары, прорывы плывунов и др.). Указанные процессы представляют собой естественную реакцию природной системы на техногенное воздействие и могут негативно влиять на условия проживания и хозяйственную деятельность населения горнопромышленных районов.

5. Установлено, что в горнопромышленных районах КМА происходит не только загрязнение и истощение подземных вод, но и образование новых гидрогеологических тел, получивших название в гидрогеологической практике «техногенных водоносных горизонтов». Отличаются они от естественных водоносных горизонтов особыми свойствами техногенных водовмещающих пород, особенностями гидрохимического и гидродинамического режимов. Типизация техногенных водоносных горизонтов в пределах изучаемого региона позволила выделить четыре основных типа техногенных водоносных горизонтов: промышленный, гидротехнический, отвальный и шахтный, а в населенных пунктах, примыкающих к горнопромышленным объектам – коммунальный тип.

Существенное изменение претерпели поверхностные водные источники. В зоне влияния водопонижительных систем некоторые реки оказались в подвешенном состоянии, а их питание осуществляется за счет сброса в них дренажных и карьерных вод с высоким содержанием загрязняющих веществ.

6. Степень экологической опасности предприятий горно-металлургического цикла во многом определяется их геохимическим воздействием на атмосферный воздух. Загрязнение атмосферного воздуха газами и пылевыми выбросами происходит при буровзрывных, погрузочно-разгрузочных работах; при дроблении руды и ее переделе; а также при пылении отвалов, хвостохранилищ, складов готовой продукции и т. д. При этом, наиболее весомый вклад в валовое загрязнение атмосферы горнопромышленного района вносят, периодически осуществляемые массовые взрывы в карьерах с большой мощностью зарядов. Они загрязняют воздух мелкодисперсной пылью, аэрозолями и газами. Средние многолетние газопылевые выбросы Лебединского и Стойленского горнообогатительных комбинатов оцениваются примерно в 30 тыс. т/год. При массовом взрыве основная масса пыли и газов объемом 15-20 млн. м³ выбрасывается на высоту до 300 м и распространяется далеко за контуры карьеров. За их пределами через 15 часов после взрыва в радиусе до 4 км имеет место превышение ПДК содержания пыли - в 2-10, СО - в 2-5, N₂O - 1,5-2 раза. Примерный радиус устойчивой зоны запыленности воздуха в контуре 1 ПДК достигает 20-30 км.

7. Выведено своеобразие формирования карьерно-отвальных ландшафтов как техногенных ландшафтно-геохимических систем. Предложено разделение карьерно-отвальных ландшафтов на четыре категории пространственно-сопряженных техногенных ландшафтно-геохимических систем – от ландшафтно-геохимической арены (карьера с отвалами и хвостохранилищами) до элементарного техногенного геохимического ландшафта.

8. Оценена роль природных (повышенного геомагнитного поля Земли) и техногенных факторов, определяющих высокий уровень суммарного санитарно-эпидемиологического неблагополучия в горнодобывающих районах КМА и как следствие этого – высокий уровень заболеваемости населения профессиональными и общими болезнями.

9. На основании полученной геолого-экологической информации впервые составлена «Карта экологического состояния геологической среды Белгородской области» (масштаба 1:500000) и карта экологических ситуаций Белгородской области (масштаба 1:200000) с выделением на них ареалов с различной

степенью экологической напряженности.

10. На основе ретроспективного анализа материалов дистанционного зондирования земной поверхности (аэро- и космоснимков) на примере Старооскольско-Губкинского горнопромышленного района выявлены тенденции изменения техногенно нарушенных земель под объектами горнодобывающего комплекса за период с 1982 по 2000 годы.

11. Разработана и реализована на железорудных месторождениях концепция комплексного геоэкологического мониторинга объектов ГДК, система которого рассматривается как нормативно-методическая основа управления состоянием природно-технических систем, позволяющая контролировать геоэкологическую ситуацию территории освоения и сводить к минимуму экологические и технические риски при освоении железорудного сырья КМА.

Работа выполнена при поддержке Госконтракта № П536 Федеральной целевой программы «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России на 2009- 2013 год»

УДК 911.3:711.4

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЕВРОРЕГИОНА «ЯРОСЛАВНА»

Л.И. Попкова

Курский государственный университет

Еврорегион «Ярославна» включает в свой состав две административные области – Курскую область России и Сумскую область Украины. Они занимают площадь 53,8 тыс. кв. км, на которой проживают 2,3 млн. человек (по состоянию на 01.01.2010 г.). Территория разделена на 46 административных районов, 864 сельских совета и 4306 населенных пунктов (табл. 1).

Таблица 1

Территория и население еврорегиона «Ярославна»

Государство	Области	Территория, тыс. кв. км	Население, тыс. чел.	Районы	Сельские советы	Населенные пункты
Россия	Курская	30,0	1155,4	28	480	2805
Украина	Сумская	23,8	1184,0	18	384	1501
ИТОГО:		53,8	2339,4	46	864	4306

Еврорегион создан для реализации межгосударственного сотрудничества на основе тесных взаимосвязей между населением, живущим по обе стороны государственной границы: транспортных, торговых, социальных, соседских, бытовых, культурных, спортивных, образовательных и других, а также добрососедской взаимопомощи и поддержки.

Одной из целей создания еврорегиона является *получение выгод от сотрудничества* путем совместного решения общих проблем региона, коллективного использования ресурсного потенциала, создание приграничной инфра-

структуры, связывающей населенные пункты по обе стороны государственной границы.

Детальный экономико-географический анализ современного состояния территории еврорегиона позволил определить основные направления его социально-экономического развития, которыми должны стать:

- совершенствование **инфраструктуры**;
- **аграрное развитие** с ориентацией на товарное производство экологически чистой продукции и создание агропромышленного кластера;
- комплексное развитие трансграничного **туризма**, включающего экскурсионные и туристические маршруты с посещением объектов природного и культурно-исторического характера;
- **музейное дело** с организацией системы музеев, отражающих особенности приграничной территории (этнографические, сельского быта и др.), показывающих ее внутреннее единство в историческом прошлом и возможности объединенных усилий проживающих на территории приграничья современных жителей.

Главным фактором трансграничного сотрудничества оказывается степень включенности приграничных территорий в **общую систему связей**. При наличии дорог и доступности населенных пунктов возможно развитие торговли как продукцией сельского хозяйства, так и дарами лесов и водоемов.

Эффективность работы сельскохозяйственных предприятий по производству и переработке экологически чистой продукции, связана с усилением товарности индивидуальных хозяйств населения приграничных районов по обе стороны границы, объединение их усилий для создания сырьевой базы развития предприятий, перерабатывающих сельскохозяйственное сырье.

Удаленные от транспортных магистралей и благ цивилизации населенные пункты приграничья при соответствующем их обустройстве, могли бы служить базой для аграрного туризма, тем более, что природно-ресурсный потенциал благоприятствует такому использованию территории.

Реализация основных направлений использования возможностей приграничного сотрудничества осуществляется на нескольких территориальных уровнях: областном, районном, сельских советов и населенных пунктов. Наиболее ярко приграничные свойства проявляются в **непосредственном приграничье**, в состав которого мы включаем цепочку ареалов вдоль границы, различающихся по своему положению, экономической плотности, народнохозяйственному профилю, характеру расселения. Это очень мозаичная полоса, в которой разные по проницаемости, периферийности, ориентации, интеграционному потенциалу ареалы чередуются под влиянием различных факторов. Ячейки непосредственного приграничья обладают неодинаковой представительностью в отношении своих областей.

Непосредственный выход к государственной границе имеют 6 районов Курской области РФ (Хомутовский, Кореневский, Глушковский, Рыльский, Суджанский, Беловский) и 5 районов Сумской области РУ (Глуховский, Путивльский, Белопольский, Сумский, Краснопольский). Они протягиваются узкой полосой по обе стороны от государственной границы и занимают площадь 13,5 тыс. кв. км, на которой проживает около 655 тыс. человек (табл. 2).

Таблица 2

Территория и население непосредственного приграничья

Государство	Области	Районы	Территория, тыс. кв. км	Население, чел.	Сельские советы	Населенные пункты
Россия	Курская	6	6,4	141401	116	509
Украина	Сумская	5	7,5	513555	128	535
ИТОГО:		11	13,5	654956	244	1044

Российско-украинское непосредственное приграничье представлено сельскохозяйственными ареалами двух типов:

- редконаселенными, с малыми городскими поселениями или вообще лишенные городов (райцентры – сельские поселения), в них слабо развита сфера обслуживания, неразвита инфраструктура;

- линейного расселения вдоль значительных рек, простирающиеся по обе стороны от границы с цепочкой поселений. Деление на городские и сельские поселения размыто, нередко сельские несельскохозяйственные поселения.

Рассматриваемая территория в целом значительно уступает в социально-экономическом развитии центральным частям приграничных областей. Реализация основных направлений приведет к реструктуризации хозяйства приграничных районов, появлению новых точек роста экономики, созданию отраслей, максимально использующих природный и социально-экономический потенциал территории.

Повышение инвестиционной привлекательности непосредственного приграничья будет иметь и положительные демографические последствия. Появление новых рабочих мест снизит депопуляционные тенденции как за счет привлечения мигрантов, так и за счет естественного «омоложения» возрастной структуры населения.

В настоящее время приграничные районы имеют очень слабую инфраструктурную обеспеченность. Низкая плотность транспортных сетей уменьшает мобильность населения и является серьезным препятствием для социально-экономического развития. Создание трансграничных коммуникаций усилит связность российско-украинского приграничья, оптимизирует территориальную структуру, усилит опорный каркас расселения.

Для разработки основных направлений социально-экономического развития депрессивных районов российско-украинского приграничья в качестве базового нами принят *географический подход*. Исследование проводится на нескольких территориальных иерархических уровнях, что позволяет:

- выявлять закономерности социально-экономического развития приграничья;

- определять четкую локализацию основных проблемных точек, границы оптимального взаимодействия, факторы, оказывающие влияние на эффективность регионального развития еврорегиона;

- добиваться синергетического эффекта от выгод совместного использования природного и социально-экономического потенциала.

Исследование трансграничного пространства еврорегиона «Ярославна» как единого целого может дать импульс для социально-экономического развития

приграничних областей и особенно непосредственного приграничья.

УДК 911.3:008

ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА СИСТЕМА — «ГЕОГРАФІЯ КУЛЬТУРИ»

І.І. Ровенчак

Львівський національний університет імені Івана Франка

Терміни “географія культури”, “культурна географія” мають в українській географії більш ніж столітню традицію. Їх уже широко використовував у першій третині ХХ ст. фундатор української національної географії акад. С. Рудницький. Термін “геокультура” в українській науковій мові почали застосовувати трохи пізніше. На нашу думку, його вперше вжив 1950 р. в праці “Риси характерології українського народу” український вчений-філософ Олександр Шумило фон Кульчицький. Учений з середини ХХ ст. перебував на еміграції, переважно у Франції. Він писав: “...українська культура і українська психіка належать до “європейського культурного кола”, до сфери окцидентальної (західної) духовності, але посідають *геокультурно* (виділення наше. — *І. Р.*) *периферійний характер* супроти окцидентальної духовної сфери” [2, с. 715].

Відомий український поет та есеїст Євген Маланюк один з розділів праці “Нариси з історії нашої культури” (1954) назвав “Геокультура України”. Цей розділ, на відміну від інших, написаний ним 1953 р. Є. Маланюк, зокрема, зазначав: “Я не зустрічав цього терміна, але думається мені, що — аналогічно до терміна “геополітика” — він буде більш на місці: наша культура не завжди була лише “національною”, її напрямні її глибший і ширший зміст були часто диктовані і давані саме географічним положенням нашої Батьківщини” [3, с. 9]. У 1949 р. Є. Маланюк виїхав з Європи до Нью-Йорка, де жив до смерті. Тому він був недостатньо ознайомлений з культурними досягненнями української діаспори в Західній Європі. Він тісно пов’язував культуру з географією. На його думку, “географія бо (клімат, краєвид) ще тісніше і ще органічніше зв’язана з культурою, аніж політика. Політика є функцією організованості влади, функцією її сили, і тому політичні кордони держав є величиною “змінною”, в той час, як культура — величина більш або менш “стала” і її кордони, особливо на нашій Батьківщині, є, в певнім сенсі, непорушні, “незрушимі” [3, с. 9–10]. Як бачимо, для поняття “геокультура” важливими є проблеми її просторової делімітації.

З 1990-х років термін “геокультура” почали широко вживати в українській суспільній географії. Це є одним із свідчень формування в ній окремого наукового напрямку — географії культури.

Українська економічна географія, що сформувалася в 1950–60-х роках, протягом 1970–80-х років за змістом переросла в економічну і соціальну географію. Загальна гуманізація науки наприкінці ХХ ст. зумовила глибоку трансформацію економічної і соціальної географії й активне перетворення її з 1990-х

років у суспільну географію. На думку її провідних представників, “ця наука вивчає складні територіальні проблеми розвитку суспільства у поєднанні їх соціальних (демографічних, медико-географічних, споживчих, політичних, етнокультурних), екологічних та економіко-географічних аспектів” [1, с. 18].

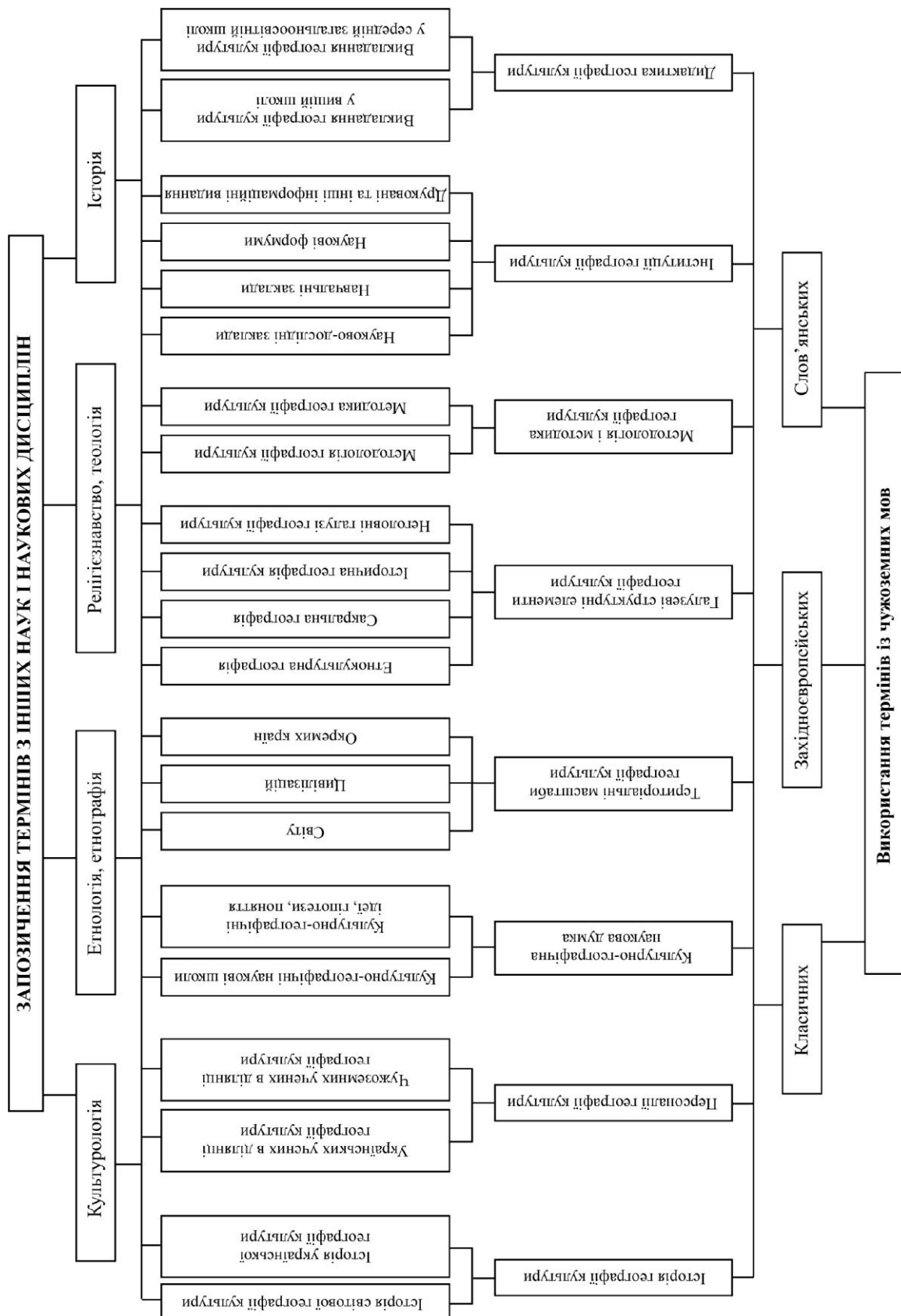

Рис. 1. Поняттєво-термінологічна система “географія культури”

Як бачимо, до важливих відмінностей між соціально-економічною та суспільною географіями зачислено розвиток у суспільній політико-географічних, а також *геокультурних* досліджень.

Поняття і терміни розвиненої науки або наукового напрямку утворюють певну взаємопов'язану систему першопочаткових елементів знання. Важливу роль у ній відіграють понятійно-термінологічні системи (ПТС). ПТС — це сукупність понять (і відповідних їм термінів), що взаємопов'язані спільним базовим поняттям [4, с. 92]. ПТС географії культури, зважаючи на її поки що недостатній рівень розвитку, перебуває на стадії формування. Першопочатковий варіант ПТС географії культури представлений на рис. 1.

Завершальним для характеристики понять і термінів будь-якого наукового напрямку є виявлення його головного поняття (категорії), яке було б суттєвим для всього комплексу науки. Таким поняттям є категорія, що відображає предмет дослідження географії культури. На нашу думку, географія культури досліджує геопросторову (територіальну) організацію культури загалом або її окремих найважливіших форм прояву (підсистем): етнологічних, релігійних та історико-політичних. Звідси випливає, що головним поняттям (категорією) географії культури є *геопросторова (територіальна) організація культури (ГОК) загалом або її окремих найважливіших підсистем*.

Список використаних джерел: 1. Балабанов Г. В., Горленко І. О., Пістун М. Д. *Суспільна географія в Україні* // Український географічний журнал. — Київ, 1996. — № 2. — С. 15–20; 2. Кульчицький О. *Риси характерології українського народу* // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. — Мюнхен: Молоде життя, 1950. — Т. 2. — С. 708–718; 3. Маланюк Є. *Нариси з історії нашої культури*. — Київ: Обереги, 1992. — 81 с.; 4. Шаблій О. *Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії*. — Львів: ЛНУ, 2001. — 744 с.

УДК 913

ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ» У ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ГОСПОДАРСТВА КРАЇНИ

І.Г. Савчук

Інститут географії НАН України

Територіальна організація суспільства є «головним предметом соціально-економічної географії» [1, с. 50]. За Е.Б. Алаєвим вона є синонімом терміну «розміщення продуктивних сил» як стану [3, с. 191] й одночасно виступає як «поєднання функціонуючих територіальних структур» [2, с. 89-90]. Отже, існують два головні підходи до визначення сутті цього поняття – структурний і динамічний. Прихильники першого з них ототожнюють її з територіальною структурою, а прихильники другого, – вважають її процесом чи одночасно станом і процесом. Це дозволяє нам стверджувати, що існує неоднозначність у визначенні цього поняття у радянській і пострадянській географічній науці. Проте, це не заважає давати його буквальний переклад іноземними мовами у спеціалізованих академічних наукових словниках із географії (англійською мовою – «*territorial*

organization of society», іспанською мовою – «*organization territorial de la sociedad*», французькою мовою – «*organisation territoriale de la société*») [4, с. 543].

Аналіз наукових статей представників західних наукових географічних шкіл у наукових журналах із географії за період з 1970 по 2010 рр. у відкритих фондах Національної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського й у бібліотеці Інституту географії НАН України, показав, що **поняття «територіальна організація» не застосовується іноземними колегами**. З усіх відомих авторів публікацій у фахових наукових журналах (за виключенням країн СНД) термін «територіальна організація» використовувався лише у дослідженнях, що проводилися з позицій радянської наукової школи соціально-економічної географії у країнах-сателітах СРСР (останнє використання [5]).

В останніх сучасних наукових словниках із географії людини західних наукових шкіл термін «територіальна організація» взагалі відсутній. Лише в одному словникові [6] застосовується термін «організація території» (французькою мовою – «*organisation du territoire*»). Під нею розуміється «упорядкування на підставі більш менш відповідних політичних принципів і стратегій, дій спрямованих на опанування функціонуванням означеної території, через різні інфраструктури й облаштування до загальної динаміки, що лежить в основі мобільності майна й осіб, з метою кращого задоволення колективних потреб» [6, р. 284]. Проте, у пострадянській географії, як вважає В.І. Проскуряков, термін ««організація території» не може бути замінником терміну «територіальна організація», оскільки перша відноситься у більшій мірі до природних об'єктів, а друга – до об'єктів соціально-економічних» [1, с. 54].

З наведених вище прикладів є зрозумілим, що цілковита відсутність терміну «територіальна організація» у понятійно-термінологічному апараті західних наукових географічних шкіл ставить перед нами необхідність деконструкції самого терміну «територіальна організація», виходячи з того, що це поняття складається з іноземних слів й їх правильне використання залежить від аналізу їх змісту саме у російській мові, адже у ній вперше було сформовано сам термін «територіальна організація». Розглянемо значення цих слів іноземного походження за спеціальним тлумачним словником [7].

«Територіальний» – «той, що має відношення до певного земного простору» [7, с. 505]. Прикметник від слова «територія» має латинський корінь (*terra* – земля). Отже, «територіальний» – буквально «земельний».

«Організація» (французькою мовою – *organisation*) – «будова, устрій чогось» [7, с. 358].

Таким чином буквальный зміст поняття «територіальна організація» у російській й українській мовах – **землеустрій** і тому нелогічним застосовувати його для вивчення, як зазначає Е.Б. Алаєв, просторових процесів [3, с. 90] чи «сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих у просторі елементів промислових систем», як вважає В.І. Проскуряков [1, с. 54]. Найближче до правильного розуміння терміну «територіальна організація» з пострадянських географів підходить Ю.П. Михайлов, який вважає, що коректніше говорити про «організацію території», під якою він розуміє «систему управління землекористуванням» [8, с. 16].

У західних наукових географічних школах головною категорією є «простір», а поняття «організація» і «територія» мають відмінне значення від усталеного їх розуміння у радянській і пострадянській географії (див., наприклад, [6, р. 283, 380-381]). Тому радянські географи, які працювали у сфері економічної і соціальної географії зарубіжних країн шукали компромісні рішення. Так, за Л.І. Васілевським і П.М. Полянком територія – це «географічна специфікація простору» [9]. Проте, аналіз відповідних публікацій іноземних колег не входить до кола питань, що розглядаються. Зважаючи на обмежений обсяг тез, ми не проводимо аналіз теоретико-методичних напрацювань колег із пострадянської наукової школи з питань географії експортоорієнтованого господарства країни. Зосередимо нашу увагу на вивченні епістемології відповідних географічних досліджень, що проведені у радянській школі економічної і соціальної (суспільної) географії.

Усі радянські дослідження з географії експортоорієнтованого господарства країни спиралися на рішення ВКП(б)/КПРС та, у теоретичному плані, на праці В.І. Леніна і на головні положення радянської версії марксизму-ленінізму. Водночас політична кон'юнктура та відношення радянської влади до зовнішньоекономічних зв'язків справляло істотний вплив на вивчення цього питання географами СРСР. Зміна теоретико-методичних підходів у вивченні географічних аспектів експортоорієнтованого господарства СРСР відбувалася одночасно з відповідними змінами в економічній, пізніше економічній і соціальній (суспільній) географії. Саме тому поняття «територіальна організація», після його запровадження у радянській економічній географії, стало головним предметом дослідження й у географії експортоорієнтованого господарства країни, що розвивалася як галузева наука в її складі.

Аналіз відомих авторів наукових публікацій з питань географії експортоорієнтованого господарства країни у складі радянської географії дозволив отримати такі головні теоретико-методичні висновки:

- 1) У кол. СРСР географія експортоорієнтованого господарства країни була маргінальною галузевою географічною наукою у складі економічної географії;
- 2) Переважно вивчалася географія експортоорієнтованого господарства зарубіжних країн;
- 3) Не був розроблений спеціальний науково-понятійний апарат саме географічного дослідження експортоорієнтованого господарства країни;
- 4) Кількість наукових публікацій у фахових журналах із географії експортоорієнтованого господарства країни збільшувалась пропорційно до зростання обсягів зовнішньої торгівлі у кол. СРСР;
- 5) Лише в останній період існування кол. СРСР з'явилися відкритті публікації присвячені саме вивченню географічних питань експортоорієнтованого господарства країни.

Список використаних джерел: 1. Проскуряков В.И. Концепция территориальной организации промышленности в отечественной социально-экономической географии // Изв. РАН. Серия геогр. – 2005. – № 6. – С. 50-57. 2. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: актуальные вопросы развития науки // Изв. АН СССР. Серия геогр. – 1980. – № 4. – С. 89-94. 3. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. –

М.: Мысль, 1983. – 350 с. 4. Котляков В.М., Комарова А.И. География: понятия и термины: пятиязычный академ. словарь: русский – английский – французский – испанский – М.: Наука, 2007. – 859 с. 5. Стоянов П. Практически аспекти на «организацията на територията» в Австрия // Проблеми на географията. – 1993. – № 1. – С. 44-57. 6. Dictionnaire de Géographie [sous la dir. de G. Wackermann]. – Paris : Ellipses, 2005. – 432 p. 7. Словарь иностранных слов. – М.: Рус. язык, 1979. – 624 с. 8. Михайлов Ю.П. К вопросу о территориальной организации общества и организации территории // География и природные ресурсы. – 1998. – № 4. – С. 10-17. 9. Василевский Л.И., Полян П.М. Территориальные структуры народного хозяйства и их параметризация // Изв. АН СССР. Серия геогр. – 1978. – № 2. – С. 55.

УДК 556.33.46.62

ВИВЧЕННЯ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ М. СЛОВ'ЯНСЬК

Удалов І.В., Чубар О.В.

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
ПП Геомарк-проект*

Негативний вплив екзогенних геологічних процесів на промислові й житлові об'єкти, а також комунальне господарство, з'явилося причиною проведення детального інженерно-геологічного обстеження території м. Слов'янська і його околиць.

Такі види екзогенних геологічних процесів (ЕГП) як ерозія, суфозія, карст, зсуви – відіграють величезну роль у формуванні сучасного рельєфу й завдають значної шкоди навколишньому середовищу Донецької області. Не останню роль у розвитку цих процесів грає господарська діяльність людини. Так, ерозія ґрунтів, щорічно, шляхом площинного змиву гумусового шару збіднює сотні гектарів, а глибинна й площадна ерозія (вибоїни, яри, балки) щорічно вилучає із землекористування значні площі. Ідентичну роль грають заболочування, засолення й інші ЕГП, у вилученні посівних площ та ділянок для цивільного будівництва.

У період експлуатації природних розсолів режим рівнів поверхневих і підземних вод залежав від інтенсивності видобутку розсолів. Зі збільшенням видобутку відбувалося значне зниження рівнів, які досягали мінімуму при заборі розсолів понад 12000 тис. м³ у рік. По мірі зниження видобутку розсолів відбувалося поступове відновлення рівнів, що почалося в 1958 р.

Із припиненням експлуатації розсолів (1961 р.) рівні вод у межах родовища повністю відновилися до первісного природного положення. Підйом рівнів в останні роки обумовлюється, головним чином, збільшенням кількості атмосферних опадів. Більш різкий підйом рівнів за межами родовища - у центральній і західній частинах м. Слов'янськ, поряд із кліматичними факторами, пояснюється також техногенними факторами - збільшенням скидання господарсько-побутових і промислових вод при погіршенні випару й відсутності каналізації.

В роботі докладно охарактеризовані сучасні геологічні процеси і явища (карст, зсуви, ерозійні процеси). Зроблено інженерно-геологічне районування

території зйомки, де виділено 20 районів. Дано рекомендації про забудову тих або інших ділянок території в місті Слов'янськ і його околиці. Домінуюче значення в процесах підземного вилугування грають підземні води пермських відкладень. Переходячи до опису кожного з виділених підрозділів гідрогеологічного розрізу, необхідно відзначити, що вони вивчені з різним ступенем детальності. Найбільш вивчені підземні води зони вилугування галогенних відкладень, що були протягом багатьох десятиліть предметом інтенсивної експлуатації для потреб содової й солеварної промисловості.

На основі вивчення карстових процесів і результатів багаторічних маркшейдерських спостережень відзначається, що інтенсивний видобуток природних розсолів в 1952-58 р. викликав максимальне осідання земної поверхні (до 185 мм у рік), що ускладнювався розвитком провалів і руйнуванням наземних споруджень. У міру зменшення й припинення видобутку розсолів утворення провалів припинилося, а осідання поверхні знизилося до 40 мм у рік. У цей час фронт природного вилугування проходить переважно уздовж південного борта м'яли осідання.

Крім карстових процесів, на території Слов'янського карстового підрайону проявляються й інші екзогенні процеси. Найпоширенішими з них є ерозія (глибинна, стокова, площинна й ін.), що має найбільший вражаючий ефект. Спостерігають підтоплення, заболочування, засолення й техногенні процеси. По сукупності вражаючих факторів складена карта ураженості території Слов'янського карстового підрайону екзогенними процесами. З аналізу якої видно, що екзогенними процесами уражено більше 50 % території. Запропоновано заходи щодо зменшення підтоплення м. Слов'янськ.

За результатами досліджень нами виявлені основні фактори, що впливають на умови підтоплення м. Слов'янськ, а саме:

- шламонакопичувач «Біле море» об'єднання «Хімпром» і ставок-охолоджувач СлавГРЕС, які своїми високими рівнями вод на поверхні заплави утворюють гідравлічну завісу на шляху руху підруслового потоку в заплаві р. Казенний Торець, і цим самим створюють підпір ґрунтових вод;
- незначний гідравлічний підпір створюють на лівій частині заплави р. Казенний Торець сильно мінералізовані води, які розвантажуються з ропного горизонту;
- фундаменти промислових і житлових будинків і споруджень, підземні промислові комунікації, дороги й вулиці, кожні окремо створюють місцевий підпір на шляху руху ґрунтового потоку;
- на підвищення рівнів ґрунтових вод у межах м. Слов'янськ впливає відсутність хозфекальної, промислової й зливової каналізації й скидання підприємствами промислових вод;
- припинення видобутку розсолів також сприяло підвищенню рівнів ґрунтових вод;
- злиття двох руслових і підруслових потоків рік Казенний Торець і Сухий Торець у межах м. Слов'янськ, які створюють значний природний підпір ґрунтових вод.

Список використаних джерел: 1. Методические рекомендации по проведению спе-

циального инженерно-геологического обследования и составления карт районов, потенциально опасных и подверженных оползням, обвалам и другим экзогенным геологическим процессам (1 редакция). Москва, ВСЕГИНГЕО, 1979 г. 2. Шутлов Ю.И., Пономарев Е.А. Методические рекомендации по гидрохимическому изучению карстовых вод. Симферополь, ИМР. 1976 г.

УДК 339.9:130.123.4

ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ И ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ДОМИНИРОВАНИЕ СТРАН В МИРОВОМ СООБЩЕСТВЕ

П.А. Черномаз

*ГП «Харьковский региональный научно-производственный центр
стандартизации, метрологии и сертификации»,
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

Основная причина мирового экономического кризиса – кризис духовности. Развитие рыночной экономики без моральных сдерживающих норм ведет к созданию общества потребления. Причем каждый в этом обществе желает потратить больше ресурсов, чем имеется в наличии. В этом заложено глубочайшее противоречие, порожденное низшей природой человека, если она не обуздана самоограничением.

Американский финансист, сторонник теории открытого общества Джордж Сорос в своей книге «Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности» более 10 лет назад написал об этом так: «Уже нет необходимости говорить... о моральных принципах, отличных от своекорыстия. Успехом восхищаются больше всего. Политики получают признание за то, что были избраны, а не за принципы, которые они исповедуют. О деловых людях судят по их благосостоянию, а не по их честности и неподкупности или вкладу их предприятия в социальное и экономическое благополучие. «Хорошо» было заменено на «эффективно», и эта замена упростила достижение успеха без учета того, что такое хорошо. Не надо и говорить, что именно в этом я вижу... угрозу стабильности нашего общества» [1].

Видимыми проявлениями духовного кризиса в обществе потребления являются: потеря веры и снижение роли религии; разочарование в идеологиях (а по сути квазирелигиях) и политических системах; утрата веры в лидеров и высших руководителей; нарастающее недоверие по отношению к науке; углубление ощущения социальной несправедливости, на фоне которого выхолащиваются, становятся рационально нецелесообразными и бессмысленными вечные ценности (понятия любви, добра, правды, совести, справедливости); подмена высокого искусства массовой культурой и суррогатами.

Все это тесно связано с существующей в мировом сообществе закономерностью, связанной с возвышением значимости отдельных стран или их сообществ в определенные исторические периоды. Речь идет о перераспределении участников мирового экономического и политического доминирования в соответствии с историческими циклами. До недавнего времени главным источни-

ком идеологии общества потребления в мире являлись США. Однако сейчас про-

© Черномаз П.А., 2010

исходит перераспределение основных игроков на мировой шахматной доске. Наблюдается ослабление роли США в мировом экономическом влиянии и усиление роли Европейского Сою-за, а также так называемых развивающихся рынков – прежде всего Китая и России. В таком случае вполне логично ожидать и смены мировой идеологии.

Отдельные исследователи связывают это с так называемыми «историческими циклами», которые различны для разных народов, то есть в один и тот же момент исторического времени одни государства и народы могут находиться на стадии подъема, а другие – на стадии упадка. Еще до н. э. римский историк Полибий в 40-томной "Всеобщей истории" и китайский историк Сыма Нян в "Исторических записках" рассматривали историю общества как круговорот, идею больших исторических циклов выдвинул в начале н. э. арабский историк аль Бируни [2].

В XX в. наибольшее признание получили теории циклов культур немецкого философа Освальда Шпенглера [3], циклов цивилизаций английского историка Арнольда Тойнби [4] и циклов этногенеза российского историка и географа Льва Гумилева [5]. Однако у них был и малоизвестный ныне предшественник. 100 лет назад, в 1910 г., в Варшаве издана книга русского генерала и исследователя-этнографа Валентина Мошкова «Механика вырождения. 1912 год – начало железного века в России». В ней он изложил собственную теорию исторических циклов. Он писал: «Оказывается, что все государства и все общества, от самых больших до самых малых, в своей исторической жизни совершают непрерывный ряд оборотов, которые я называю историческими циклами. Продолжительность цикла для всех народов без исключения – ровно 400 лет. Хотя в прохождении циклов и у разных народов, и у одного и того же народа встречается много разнообразия, но распределение в цикле подъемов и упадков и общий характер цикла у всех народов одинаковы. Получается такое впечатление, что через каждые 400 лет своей истории народ возвращается к тому же, с чего начал. Цикл – это год истории. При ближайшем знакомстве с циклом легко заметить, что он распадается на две равные половины по 200 лет, из которых каждая носит свой особый характер. Первая половина – восходящая, вторая – нисходящая... В первую половину цикла государство растет и крепнет и ровно к концу 200 года достигает максимума своего благополучия, а потому этот год можно назвать вершиной подъема. Начиная отсюда, в последние 200 лет цикла, государство клонится к упадку, пока не достигнет в конце концов вершины упадка. Затем начинается первая восходящая половина нового цикла и т. д.» [6]. Цикл по аналогии с древними преданиями В. Мошков разделил на 4 периода по 100 лет: I век – золотой; II век – серебряный; III век – медный; IV век – железный.

Самое интересное то, что в своей книге В. Мошков предугадал общую канву трагичных событий XX века в России, т.к. определил, что последний российский исторический цикл начался с золотого века в 1612 г. (год конца «смут-

ного времени)), а с 1912 по 2012 гг. Россия будет находиться в железном веке, соответствующем наибольшему упадку. После 2012 г., по его мнению, в России начнется постепенный подъем и переход к золотому веку. Он писал так: «Между 2000 годом и 2012 надо ожидать периода полной анархии, соответственной блаженной памяти «Смутному времени», которым и закончится текущий исторический цикл. Так как вслед за тем наступит Золотой век и его худшая половина, то настоящего подъема при нормальном течении общественной болезни не будет до 2062 года» [6].

Если по аналогии за начальную точку отсчета исторического цикла США взять 1776 г. – время провозглашения «Декларации независимости», то американцы уже прошли золотой и серебряный века, достигли наивысшей точки подъема и с конца 1970-х годов вошли в медный век, что соответствует началу исторического спада. Политический вес США на международной арене до этого момента постоянно рос. Вторая мировая война, принесшая американскому капиталу невиданные дивиденды, пришлась на восходящую половину серебряного века. К 1970-м годам экономика США достигла небывалого подъема, однако сейчас многие политологи и экономисты говорят о «закате Америки».

Вместе с тем народы, стоявшие у истоков формирования объединенной Европы, в данный момент находятся на подъеме. По всей видимости, в прошлом столетии Европа вошла в золотой век, начало которого ознаменовалось образованием в 1957 г. Европейского экономического сообщества, а середина – последним расширением ЕС (присоединением Болгарии и Румынии) и подписанием Лиссабонского договора о реформировании институтов управления Евросоюза в 2007 г.

Совокупный годовой ВВП 27 стран-членов ЕС по данным Международного валютного фонда достиг в 2009 г. 16,45 трлн. долл., в то время как у США он на уровне 14,26 трлн. долл., затем со значительным отрывом идут Япония (5,07 трлн. долл.) и Китай (4,91 трлн. долл.) [7].

Если взять список 20 самых крупных по капиталу компаний мира, то в 2001 г. 14 из них были американскими, 5 – европейскими и одна японская. Через 8 лет ситуация кардинально изменилась. В 2009 г. по данным журнала «Fortune» в двадцатку самых крупных компаний мира входили 8 европейских, 7 американских, 3 китайские и 2 японские. Причем первой в списке находилась британо-нидерландская нефтегазовая компания Royal Dutch Shell с рыночной капитализацией 458,361 млрд. долл. и лишь на втором американская нефтяная компания Exxon Mobil с капитализацией 442,851 млрд. долл. Американская машиностроительная корпорация General Electric, бывшая в 2001 г. на первом месте в мире, сегодня оказалась на двенадцатом [8].

Чем же европейская политико-экономическая система отличается от американской? Прежде всего тем, что в ней больше социальной ответственности и одна из ее основ – принцип солидарности. Именно европейцы подняли вопрос об обуздании спекулятивного капитала в условиях кризиса. В октябре 2009 г. в Брюсселе состоялись ежегодные Европейские дни развития, в ходе которых обсуждались вопросы роли Европы в мире в преддверии ратификации Лиссабонского договора, еще больше укрепившего ЕС. Открывая Европейские дни развития, президент Еврокомиссии Жозе Мануэль Баррозу заявил: «Я верю в Европу,

которая открыта и исповедует ценности развития, свободы и солидарности. Есть три тезиса, которые я хочу подчеркнуть. Первый – солидарность с нашими партнерами в развивающихся странах. Второй – управление, особенно вопросы перестройки глобализации в такую, которая базируется на универсальных ценностях. Третий – надлежащее отношение к окружающей среде. Европейская Комиссия последовательно провозглашает на саммитах «большой двадцатки» и везде, что нам необходимо избежать двухскоростного восстановления экономики: когда страны с низким доходом двигаются медленнее... Вместе страны-члены и Еврокомиссия предоставляют около 60% помощи на развитие в мире. В течение последних 50 лет мы приобрели европейский опыт в развитии работающей модели европейской интеграции. Думаю, можем дать в этом определенные советы другим странам. **Евросоюз может служить лабораторией для глобального управления** (подчеркнуто мной – П.Ч.). По моему мнению, этот опыт делает нас естественными адвокатами глобального управления» [9].

Таким образом, Европейский Союз вполне открыто заявляет о желании глобального управления, но не путем силового давления, а на принципах универсальных ценностей: развития, свободы и солидарности. Мы видим постепенный переход политико-экономического доминирования в мире от последней империи XX века США к новому центру мирового влияния – ЕС.

Выводы. Глобальный экономический кризис является следствием кризиса духовности. Чтобы выйти из него с достоинством, человечеству нужно измениться – возродить нравственные ценности, выйдя на новый цикл развития.

Необходимо **духовное возрождение** – осознание большинством людей приоритета духовных ценностей, интересов общества, принципов чести над корыстными личными, групповыми и другими более низкими интересами, что практически означает последовательную и предсказуемую политику, социальную справедливость и ответственность, чистые правила игры в бизнесе, разумное потребительское самоограничение, уважение свободы и защищенность каждой личности.

Вероятнее всего, в соответствии с историческими циклами, это будет сопряжено с переходом мирового политико-экономического доминирования вначале от США к Европейскому Союзу, а затем – к России либо возможному альянсу Россия – Китай.

В результате в обществе укоренится новая, следующая за концепцией устойчивого развития, **неоэкономическая модель развития**, ставящая приоритет духовности над материально-практическими технологиями [10]. Она предполагает, что успех в развитии общества зависит не столько от решения конкретных экономических и технических задач, а прежде всего от той системы ценностей, которая определяет мышление и поведение людей данного общества, от тех духовных идей, которые способны объединить, возродить дух созидания и проявить лучшие качества людей. Иными словами, в этой модели раскрытие духовного потенциала каждого человека в конечном итоге определяет развитие общества, его культурный и духовный уровень, а также силу и богатство страны и региона.

Список использованных источников: 1. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности // <http://capitalizm.narod.ru>. 2. Яковец Ю.В. Исторические

циклы // <http://abuss.narod.ru/Biblio/jakovets.htm>. 3. Шпенглер О. Закат Европы // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Speng/index.php. 4. Тойнби А. Дж. Постигжение истории // <http://www.kulichki.ru/~gumilev/Toynbee/index.html>. 5. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли // <http://gumilevica.kulichki.net/EBE/index.html>. 6. Мошков В.А. Механика вырождения // www.velesova-sloboda.org/antrop/moshkov2.html. 7. List of countries by GDP (nominal) // [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)). 8. Fortune. Global 500 // <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2009/index.html>. 9. Фундаментальними для нас у допомозі на розвиток є солідарність, управління та довіря // Євробюлетень. – 2009. – № 11. – С. 19. 10. Голиков А.П., Черномаз П.А. Международные экономические термины: словарь-справочник. – Х.: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2007. – С. 183.

УДК 910.4:338.48-53:379.822(476.2)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРЕДЕЛАХ ПОГРАНИЧНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

О.В. Шершнев, Т.Г. Флерко, Е.А. Гайдаш

*Учреждение образования «Гомельский государственный университет
имени Франциска Скорины»*

Территория пограничья Гомельской области относится к транзитному типу и отличается наибольшей степенью интенсивности протекания этногенетических процессов. В пределах региона проходят древние пути этнического движения, торговых и культурных отношений, что проявляется в наличии отличительных черт этнической истории региона, присущих только данной местности, которые отчетливо проявляются как в предметах материальной (особенности народного жилища и хозяйственных построек, народный костюм, ткачество, орудия труда), так и духовной (календарно-обрядовый цикл) культуры. Дополнительные черты этнической истории региона обусловлены его пограничным размещением на стыке с Россией и Украиной. *Наиболее выразительно они прослеживаются в особенностях сельского жилища и хозяйственных построек, народного костюма и ткачества.*

Для развития познавательного туризма, освещающего культурно-историческое наследие региона разработаны туристско-экскурсионные маршруты: «Золотое кольцо Гомельщины», «Культурное наследие Гомельщины», «Народное творчество Гомельщины», «Народные узоры Гомельщины», «Славянское кольцо» в рамках регионального экономического сотрудничества со Смоленской, Брянской и Черниговской областями России и Украины.

Традиционно, преобладающая часть туристско-экскурсионных потоков тяготеет к крупным населенным пунктам, насыщенным объектами экскурсионного показа, расположенных на линии главных автотранспортных путей сообщения и обеспеченных необходимой инфраструктурой. Небольшие населенные пункты (поселки городского и сельского типа), как правило, не вовлечены в структуру основных туристско-экскурсионных потоков. В тоже время именно в этих поселениях сосредоточена значительная часть потенциальных объектов экскурсионного показа, среди которых особое место принадлежит культурно-историческому и фольклорно-этнографическому наследию страны.

С целью оценки возможности расширения и разнообразия тематической направленности туристско-экскурсионных маршрутов авторами на основании маршрутных исследований и экспертных оценок проведена инвентаризация по-

© Шершнева О.В., Флерко Т.Г., Гайдаш Е.А., 2010

тенциальных объектов показа и разработана система тематических экскурсионных маршрутов охватывающих приграничные территории Гомельской области (Гомельский и Добрушский районы) с Россией и Украиной (Рисунок).

Маршруты кольцевые с использованием автотранспорта. Возможно осуществление как организованных, так и самостоятельных туров.

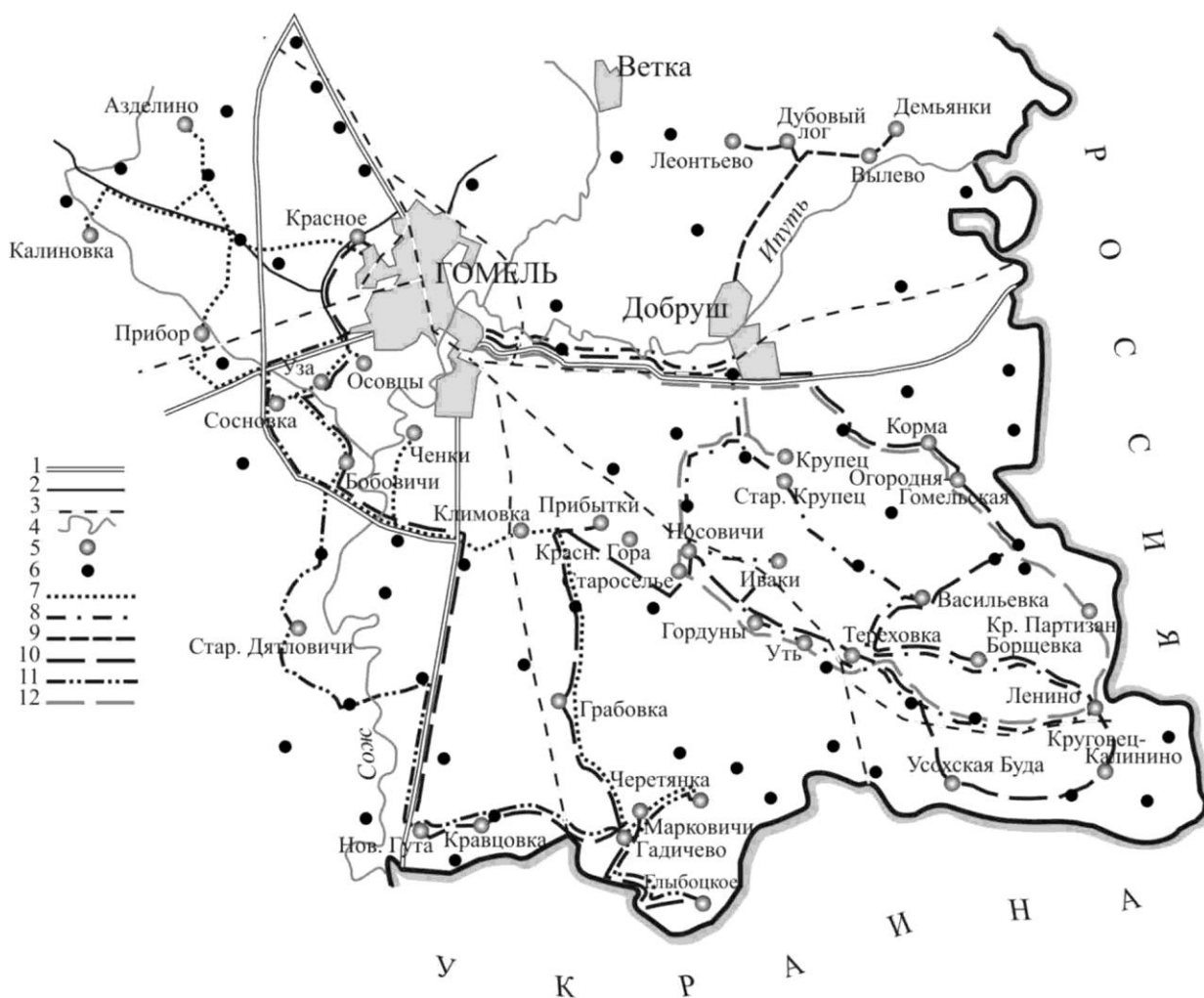

Рис. 1. Туристско-экскурсионные маршруты Гомельского и Добрушского районов

1 – Автомагистраль, 2 – Усовершенствованное шоссе, 3 – Железная дорога, 4 – Река, 5 – Населенный пункт с объектами экскурсионного показа, 6 – Населенный пункт, 7 – Маршрут 1, 8 – Маршрут 2, 9 – Маршрут 3, 10 – Маршрут 4, 11 – Маршрут 5, 12 – Маршрут 6.

Блок 1. «Затерянный мир предков». Маршруты отличаются достаточно высокой насыщенностью памятниками археологии. Маршрут 1 (Гомельский район): Гомель – Азделино – Калиновка – Прибор – Сосновка – Уза – Осовцы – Бобовичи – Климовка – Гадичево – Черетянка – Ченки – Гомель. Объектами по-

каза являются 10 городищ, 3 селища и 1 курганный могильник. Протяженность маршрута – 153 км.

Маршрут 2 (Гомельский и Добрушский районы): Гомель – Красная Гора – Носовичи – Иваки – Гордуны – Уть – Лениндар – Ленино – Васильевка – Старый Крупец – Добруш – Гомель. Объектами показа являются 5 городищ, 2 селища и 5 курганных могильников. Протяженность маршрута – 85 км.

Маршрут 3: научно-познавательный, охватывающий северную часть Добрушского района: Добруш – Дубовый Лог – Леонтьево – Вылево – Демьянки – Добруш. Маршрут отличается высокой степенью емкости и разнообразия археологических памятников: 3 городища, 1 селище, 2 курганных могильника и 1 бескурганный, 1 поселение и 19 стоянок. Протяженность маршрута – 48 км.

Блок 2. «Узоры народного творчества Гомельского Пошехонья». Маршрут 4 охватывает Гомельский и Добрушский районы: Гомель – Красное – Бобовичи – Новая Гута – Кравцовка – Марковичи – Глыбоцкое – Грабовка – Прибытки – Носовичи – Тереховка – Усохская Буда – Круговец-Калинино – Борщовка – Огородня-Гомельская – Корма – Добруш – Гомель. Объектами экскурсионного показа являются предметы, отражающие быт и культуру, традиции народных промыслов населения региона XIX – первой половины XX вв.: керамическая посуда, орудия труда, бондарные изделия, печной инвентарь, образцы вышивки и ткачества (рушники, скатерти, постилки, элементы мужской и женской одежды), народное жилище и хозяйственные постройки. Добрушские и Гомельские тканые рушники отличаются своеобразным орнаментом, свидетельствующим о взаимосвязи населения с соседствующими государствами – Россией (в заимствовании цветочного узора) и Украиной («королевские» традиции). Объекты показа размещены в районных музеях, сельских музеях домов культуры и учреждений образования. Протяженность маршрута – 218 км.

Блок 3. «Культовые архитектурные комплексы». Маршрут 5 (Гомельский район): Гомель (дворцово-парковый ансамбль Румянцевых-Паскевичей) – Старые Дятловичи (Николаевская церковь) – Гадичево (Свято-Екатерининская церковь) – Глыбоцкое (церковь Рождества Богородицы) – Черетянка (Успенская церковь) – Гомель. Протяженность маршрута – 136 км.

Маршрут 6 (Добрушский район): Гомель – Добруш (Свято-Николаевская церковь) – Корма (Иоанно-Кормянский женский монастырь, Покровская церковь) – Красный Партизан (церковь Рождества Богородицы) – Ленино (Николаевская церковь) – Уть (церковь Николая Чудотворца) – Староселье (церковь Святого Николая) – Крупец (Троицкая церковь) – Гомель.

Таким образом, проведенное исследование позволяет сделать вывод о высоком экскурсионном потенциале исследуемых территорий, что предоставляет возможность сочетания различных тематик экскурсионного показа, создает условия не только для организации локальной туристско-экскурсионной деятельности, но и включение такого рода объектов в маршруты регионального, национального и международного уровня.

МОДЕЛЮВАННЯ ПОЛІВ ВПЛИВУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

К.А. Немець

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сьогодні застосування ГІС – технологій у суспільній географії стало нормою – майже жодне дослідження не обходиться без просторового аналізу і моделювання просторових особливостей соціогеосистем. Коли вектор геопросторових даних (ВГД) є повним, тобто, містить координати суспільно – географічних об'єктів (СГО) і їх параметри, моделювання полів просторового розподілу параметрів не викликає принципових труднощів. Для цього використовуються різні методи, наприклад, гравітаційна модель, апроксимація середньогармонійною, згладжування у ковзному статистичному вікні, обчислення показників щільності тощо. Значно складніше аналізувати просторові особливості сукупності СГО у випадку, коли ВГД є неповним, а саме при відсутності кількісних характеристик цих об'єктів. Така ситуація дуже часто виникає, коли відомі координати СГО, але відсутні їхні кількісні параметри. Прикладом може бути інформація про навчальні заклади без кількості учнів чи студентів, лікарні без кількості хворих, бібліотеки, торгові заклади без кількості відвідувачів, культові заклади без кількості прихожан тощо. У такому випадку можливості просторового аналізу обмежені лише відображенням СГО на картах або побудовою полів щільності.

На кафедрі соціально – економічної географії та регіонознавства ХНУ імені В.Н. Каразіна розроблено принципово новий підхід до просторового аналізу СГО (і географічних в широкому розумінні об'єктів). В його основу покладено уявлення про зону впливу СГО, в межах якої він може цікавити споживача як джерело задоволення певної потреби [1]. Більш узагальнено радіус зони впливу можна визначити, як відстань, на якій даний об'єкт впливає на будь – яку складову суспільно – географічного процесу. В межах зони впливу СГО споживач оцінює можливість (ймовірність, шанси тощо) скористатися послугами, які надає даний об'єкт. При цьому враховується віддаленість СГО, його доступність (наявність комунікацій), доцільність використання (наявність і якість необхідної послуги, її вартість, гарантії тощо) і багато інших чинників, які впливають на вибір. З точки зору просторового аналізу найважливішим є чинник віддаленості СГО. Отже, можна представити можливість отримання послуги як функцію відстані від користувача до СГО. Очевидно, що привабливість СГО зменшується від центру до периферії зони впливу обернено пропорційно відстані. На наш погляд доцільно використовувати інваріантну форму такої залежності:

$$\text{при } L \geq R \quad \Delta = 0;$$

$$\text{при } L < R \quad \Delta = (1 - L/R)^n$$

де L – поточна відстань до центру зони впливу СГО;

R – радіус впливу СГО;

n – показник ступеня, який визначається довільно.

Функцію Δ ми пропонуємо назвати *функцією впливу СГО*.

У випадку повного ВГД при визначенні радіусу зони впливу СГО логічно прийняти, що він повинен бути пропорційний величині параметру об'єкту Z . Тоді об'єкт з найменшим значенням параметру повинен мати найменший (базовий) радіус впливу R_0 , а радіус впливу всіх інших об'єктів можна визначити як функцію від базового, наприклад, наступним чином:

$$R_i = R_0 + k * \ln(Z_i / Z_{\min})$$

де R_i – радіус впливу i – того СГО;

R_0 – базовий радіус впливу;

Z_i і $Z_{\min}$ – відповідно величина параметру i – того і базового об'єктів;

k – масштабний коефіцієнт.

З урахуванням цього розподіл параметру у зоні впливу СГО визначається за наступною формулою:

$$p = Z * \Delta$$

де Z – кількісний параметр СГО (у центрі зони впливу).

При неповному ВГД диференціювати СГО за радіусом впливу згідно з описаним вище алгоритмом є неможливим.

При знаходженні користувача в зоні впливу одного СГО існує можливість скористатися послугами тільки цього об'єкту. У зоні впливу декількох СГО користувач має більший вибір і може отримати найбільш якісну або ефективну послугу. У першому випадку ситуація характеризується функцією впливу тільки одного СГО, у другому - сумою функцій впливу кількох СГО. Отже, *інтегральна функція впливу* (ІФВ) є об'єктивною оцінкою можливості користувача отримати певну послугу, а модель її поля об'єктивно відображає особливості впливу і просторової взаємодії всіх СГО, які знаходяться у межах досліджуваної території.

Розрахунок ІФВ здійснюється за формулою:

$$F = \sum_{i=1}^m \Delta_i^n$$

де F – ІФВ у даній точці території;

m – кількість СГО, які мають вплив у даній точці.

На рис. 1 показано різні варіанти моделі поля ІФВ.

Описаний метод просторового моделювання взаємодії СГО дає можливість аналізувати поля ІФВ різного ступеню узагальнення. Це досягається завдяки послідовному розрахунку ІФВ з різними значеннями базового (для повного ВГД), або поточного (для неповного ВГД) радіусу впливу СГО. Моделювання поля ІФВ з мінімальними значеннями радіусу впливу дає можливість аналізувати його «тонку» мікроструктуру, а із збільшенням R можна послідовно переходити до аналізу мезо – і макроструктури.

Пропонований метод демонструється серією картосхем, на яких відображені поля ІФВ, розраховані за матеріалами управління статистики Харківської обласної державної адміністрації по кількості населення, освітніх закладах і релігійних спорудах Харківської області. Розрахунки для регулярної сітки точок

(243x224 з просторовим кроком по X та Y, рівним 1 км) в межах території Харківської області виконано за спеціально складеною у середовищі Visual Basic 6.0 програмою **IFI**. Для візуалізації результатів розрахунків використано програму Surfer.

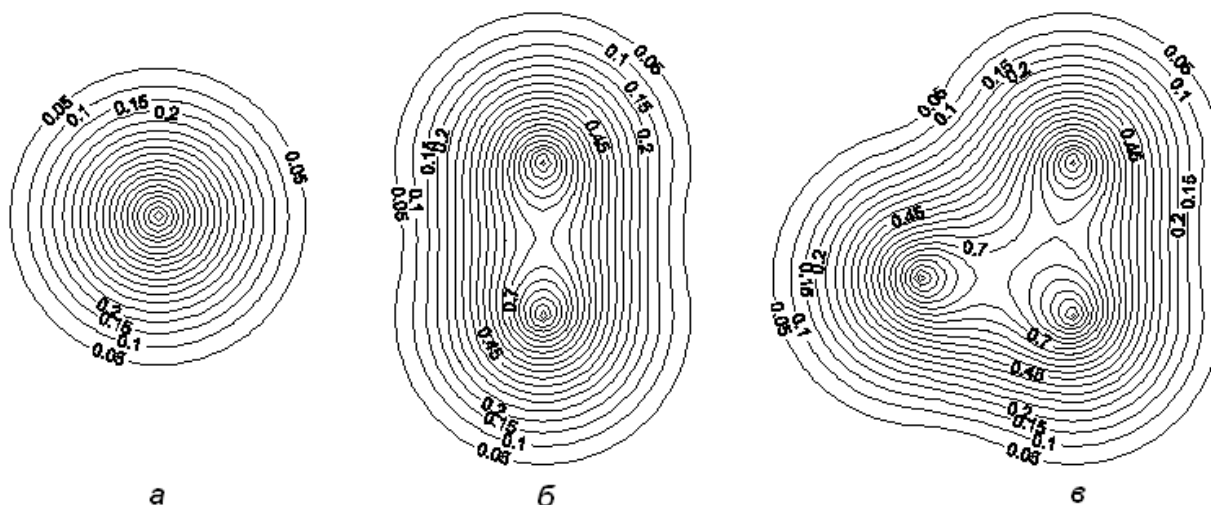

Рис. 1. Модель поля інтегральної функції впливу:
а – одного, б – двох, в – трьох суспільно-географічних об'єктів

Список використаних джерел: 1. К. Немець, Л. Немець, О. Немець. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів//Часопис соціально-економічної географії. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. - вип. 6(1). – С. 20 – 31.

УДК 911.3.32

ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «РЕГІОН»

Сонько С.П., Голубкіна О.М.

Уманський національний університет садівництва

Останніми роками риторика щодо регіональної проблематики стає все більш активною. Така активізація пов'язана як з загостренням демографічної проблеми, так і з поширенням глобалізаційних тенденцій територією України. Зокрема, поняття «регіон» передбачає певне онтологічне наповнення. На жаль, у регіоналістиці, і досі переважає елемент суб'єктивізму як у визначенні поняття «регіон», так і у проведенні меж регіонів, про що вже писалось (Сонько, 2005). Багато в чому проблеми депопуляції українського народу пов'язані з «перереформатуванням» території України глобалізаційними процесами, зокрема, потрапляння під вплив зовсім нових ядер регіонів, які відповідають так званим «світовим містам» (Голубкіна, 2010). А, отже, з'ясування об'єктивного механізму цього процесу допоможе упередити зазначені негативні тенденції.

Історія господарського освоєння поверхні планети досить логічна і має відносно спільні риси, відбиті в різних географічних, історичних, екологічних, геополітичних, глобалістських дослідженнях. Головною спільною ознакою та-

кого освоєння є те, що в минулому, коли чисельність населення була невеликою, відмічалось стійке прагнення до рівномірного його розподілу. Проте, в ХХ ст. на тлі всебічної інтенсифікації людської діяльності все більше загострився зворотній процес – в окремих місцях зосереджується все більша кількість населення, тоді як в сусідніх регіонах площа заселених територій скорочується.

Саме цим пояснюється знелюднення сільської місцевості в більшості розвинутих країн, а сьогодні воно відмічається у Росії, Фінляндії, Україні (Барановський, 1995; Важенин, 2002). В більшості випадків механізм таких трансформацій описується цілим переліком гравітаційних моделей, які, власне, і наближають більшість просторових процесів на нашій планеті до моделей центральних місць В.Кристалера.

Така система центральних місць з плином перетворення географічної оболонки людиною на початкових етапах ноосферогенезу формувалась під впливом фізичної ваги (в сенсі тяжіння), сучасний же її стан характеризується переважанням інформаційної складової, а, відтак, збільшенням загальнопланетарної ентропії, наслідком чого вже сьогодні є техногенні катастрофи, епідемії хвороб, тероризм (Сонько, 2003). При цьому центральні місця завжди структурували (підкоряли собі) ресурсний потенціал географічного середовища. Більше того, вищі за рівнем ієрархії «світові» міста завдяки інформаційному впливу і надалі будуть перерозподіляти природні, екологічні, інформаційні ресурси на свою користь. Про це свідчить тенденція поступового зростання активів невиробничої сфери в постіндустріальних країнах, а також «відповідь» на це «третіх» країн у вигляді тероризму. Наслідками такого впливу для України можуть бути тенденції боріння за розвиток вітчизняних наукоємних галузей з одного боку і нав'язування постіндустріальними країнами ролі сировинного придатку та місткого ринку для неякісної (переважно контрабандної) продукції з іншого (Сонько, 2004).

Протиборство двох суттєво різних складових формування мереж центральних місць – «вагової» і «інформаційної» на тлі зростаючого інформаційного впливу світових міст може привести в Україні до «випадання» із загального процесу формування центральних місць проміжних ланок. Це неодмінно відіб'ється на пониженні рангу сучасних районних центрів України і, як результат – до поступового занепаду сільської місцевості. Власне, це вже поступово відбувається завдяки високій механізації виробничих процесів у сільському господарстві і деградації колись трудомісткого вітчизняного тваринництва (Голубкіна, 2009). Упередити вказану тенденцію можливо шляхом укрупнення адміністративних районів і наданням їм особливого статусу, що передбачав би більшу автономізацію.

На нашу думку процес об'єктивного формування регіонів ґрунтується на найбільш загальних законах фізики, екології, географії і укладається у декілька наступних наріжних положень:

- В ідеальному випадку на будь-якій поверхні (і земній в тому числі) під впливом законів гравітації формуються правильні за співвідношенням центру і периферії фігури (бенарівські комірки). Початок їхнього формування на нашій планеті збігається з неолітом, коли людство почало завдяки своїй пасіонарній активності переструктурувати географічний простір. Розмір та ієрархія таких

фігур згідно теорії фрактальних множин впливають на формування самоподібних підпорядкованих систем «центрального місця». Саме такі системи формують просторовий інваріант всіх регіональних процесів. При цьому будь-який адміністративно-територіальний поділ території вступає у протиріччя з існуючим інваріантом.

- На сьогодні відносно точно можна виділити три ієрархічних рівні інваріанту регіональних процесів. Перший – мікро- (або локальний) – відповідає просторовій динаміці агроєкосистем, що приблизно відповідає рівню низового адміністративного району; другий - мезорівень, що приблизно відповідає адміністративній області. Третій – розробляється на основі геополітичних підходів.

- Історія формування будь-яких природно-господарських регіонів є історією глибокої трансформації людиною як своєї так і інших природних екологічних ніш з метою перепланування потоків речовини і енергії на свою користь. В процесі ноосферогенезу вид «*Homo Sapiens*» сформував свою, не менш природну, екосистему – агроєкосистему, в якій людиною штучно просторово роз'єднані продуценти, консументи і редуценти, які мешкають в агроєкосистемах (Сонько, 2003).

- Екосистема людини пройшла складну еволюцію від агроєкосистем через урбоєкосистеми до інфраєкосистем, які сьогодні поступово формуються на основі зростаючого виробництва, накопичення, відтворення і ретрансляції інформації. Подальший «цивілізаційний» розвиток в такому напрямку обов'язково виведе людство на два різні шляхи – перший - пасіонарний пов'язаний з формуванням регіонів дуже відмінних від природної просторової динаміки і який закінчиться формуванням «космоєкосистем»; другий, притаманний традиційним суспільствам і той, в якому найбільше відбиті об'єктивні процеси регіоналізації (Сонько, 2010).

- Будь-якому регіону притаманна наявність ядра і периферії, об'єктивне співвідношення яких регулюється переважно фізичними і екологічними законами. При цьому розмір регіону залежить від ступеню впливу його ядра на найближче і дальнє оточення. Сучасний макропросторовий вплив охоплює хінтерланди «світових міст».

- Словосполучення «регіони України» повинне відбивати у собі розуміння «перерозподілу» сільської місцевості України за найпотужнішими осередками урбанізації – містами: Києвом, Харковом, Одесою, Дніпропетровськом, Донецьком, Львовом, а в перспективі – тяжіння до найпотужніших європейських міст.

Список використаних джерел: Сонько С.П. Сучасна модифікація теорії економічного районування. / *Регіональна економіка*. №3, 2005.- С.13-28; Голубкіна О.М. Громадянське суспільство і регіональний розвиток. Колективна монографія кафедри економічної теорії УДАУ.- Умань, 2009. С.48-56; Барановський М.О. Аналіз ієрархії центрів обслуговування за допомогою теорії центрального місця (на прикладі Чернігівської області). // *Укр.геогр.журн.*, №1-2, 1995- С.47-51; Важенін А.А. Иерархии центральных мест и закономерности в развитии систем расселения. // *Известия АН. Серия географическая*, 2002, № 5, с. 64-71; Сонько С.П. Регіоналізація, прикордонні конфлікти та майбутні шляхи розвитку природи і суспільства. // *Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию. Сборник научных трудов.*- Киев, «Академперіодика», 2003.- С.179-182; Сонько С.П. В пошуках нових моделей центрального місця Вальтера Кристалера. / *Геоінформатика. Науковий журнал*. №3, 2004.- С.84-91; Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем:

шлях до нової парадигми. Наукове видання. - Київ: Ніка Центр, 2003. - 287 с.; Голубкіна О.М. Регіональний розвиток АПК в умовах ринкових відносин./Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. Частина 1.- Умань, 2009.- С.102-104; Сонько С.П. Концепція ноосферних екосистем як продовження ідей В.І.Вернадського./Ноосфера і цивілізація. Всеукраїнський філософський журнал. Вип. 8-9(11). - Донецьк: ДонНТУ, 2010. - С.230-241.

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 55: 371.3

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ КИНОМАТЕРИАЛОВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ УЧЕБНЫХ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРАКТИК

*Л.И. Афанасьев, С.В. Горяйнов, В.Г. Космачев, М.В. Космачева,
А.В. Матвеев, Л.И. Смылова, Э.С. Тхоржевский, Г.Ф. Ченцов*
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

При проведении учебных полевых практик по бурению и геологическому картированию необходимо ознакомление студентов в начальный камеральный период с содержанием и условиями предстоящих в поле работ. Наш опыт свидетельствует о том, что наиболее успешно эта задача решается с применением киноматериалов, снятых в ходе предыдущих практик.

На кафедре геологии геолого-географического факультета Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина был разработан сценарный план, по которому в ходе практик 2008-2010 гг. был снят материал и затем смонтирован учебно-информационный фильм о проведении учебных практик на полигоне и базе практик (лаборатория геологоразведочного дела и геофизики) в с. Каменка Изюмского района Харьковской области.

Фильм имеет следующее содержание.

1. Сведения о с. Каменка, включая историческую справку, в которой, в частности, имеется информация о декабристах и близких друзьях А.С. Пушкина, проживавших в этом селе (А.Е. Розен, В.Д. Вольховский, сын первого директора Царскосельского лицея И.В. Малиновский).

2. Информация о базе практик, ее техническом оснащении, об учебном геологическом классе-музее, экспозиция которого раскрывает строение региона - его стратиграфию, тектонику, полезные ископаемые, историю геологического развития. Здесь студенты знакомятся с графическими материалами и коллекциями горных пород и окаменелостей, которые являются своего рода эталонными, необходимыми для определения (путем сравнения с ними) собираемых во время практики геологических образцов и других материалов.

3. Учебная практика по бурению. Показ бурового инструмента, устройства буровых агрегатов, задействованных на практике (СБУД-150-ЗИВ, УРБ-3 АМ, ПБУ-50, УКБ-12/25), процесса бурения разведочных скважин и их геологической документации. Демонстрируются перевод агрегатов из транспортного положения в рабочее, обустройство циркуляционной системы для промывки скважин механического вращательного бурения с промывкой, основные узлы

агрегатів, процес забуривання скважин, компоновка устя скважини постановкою обсадних труб, последуюче бурення сплошним і кільцевим забоем з отбором, документацією керна і укладкою його в кернаві ящики, ліквідаційні роботи, включаючи рекультиваційні заходи. Т. є. фільм демонструє весь цикл механічного бурення розвідочних скважин. Окремий сюжет присвячений ручному буренню.

4. Учебна практика по геологічному картированню. Фільм відображає методику її проведення, включаючи польові маршрути з прив'язкою і детальним описом обнажень з замірами видимих елементів залягання порід горним компасом, вимірюванням потужності порід, а також збором, документацією, етикетуванням і упаковкою зразків горних порід і окаменелостей. Відображено проведення камеральних робіт в полі - обробка вимірювань для отримання істинних значень елементів залягання пластів і їх потужності (з використанням сітки Вульфа), побудова геологічної карти, робота над звітом, зміст якого відповідає вимогам державної великомасштабної зйомки.

Викликають інтерес демонструємі живописні геологічні обнаження - об'єкти практики - виходи триаса і юри в околицях с. Каменка, мела - біля с. Яремівка і в урочищі Вікніно і др.

5. Фільм дає представлення об учебном полігоні і студентському таборі на березі р. Северський Донець, його обладнанні, побутових умовах проживання студентів в час практики, проводимих спортивно-оздоровчих заходів, які добре забезпечені тренажерами і др. спортивним інвентарем.

Цей фільм, показаний напередодні виїзду в полі, викликає живий інтерес у студентів, бажання продуктивно працювати на практиці і створює хороший емоційний настрій, важливий для успішного проведення польових робіт.

УДК 372.8:911

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

П.А. Вірченко, А.П. Буцький

Кременська ЗОШ № 2, Кременська ЗОШ № 4, Луганська область

Історія становлення та розвитку географічної науки нараховує не одні тисячоліття. За цей тривалий час об'єкт дослідження географії, її цілі, завдання та методи дослідження неодноразово зазнавали змін та трансформацій. Особливо значні перетворення у географічній науці відбулись в останні десятиріччя, коли вона з переважно описової та довідково-енциклопедичної науки стала трансформуватися у науку конструктивну, яка почала вирішувати більш складні проблемні завдання практичного характеру.

Предметом сучасних географічних досліджень виступає вся географічна оболонка разом з просторовою структурою господарства та суспільства. Тому головним завданням сучасної географії є дослідження просторово-часових вза-

ємозв'язків та взаємозалежностей між природними та соціальними системами, запобігання негативних наслідків взаємодії суспільства та природи. В умовах сьогодення географічні знання необхідні для вирішення багатьох проблем, як соціально-економічного, так і політичного та екологічного характеру, на всіх рівнях організації суспільства – від глобального до локального.

У системі наук географія виконує важливу комунікативну функцію, виступаючи своєрідними містком між природничими та суспільними науками. Таким чином, можна говорити про те, що шкільна географія чи не єдина шкільна дисципліна, яка одночасно відноситься і до природничого, і до суспільного циклу навчальних предметів загальноосвітньої школи.

Крім того, географічні знання впливають на загальний рівень культури особистості та виконують важливу світоглядну функцію, формуючи в учнів комплексне, соціально-орієнтоване уявлення про Землю як планету, її головні геосфери, про проблеми взаємодії природних та соціальних систем тощо. Також, географія практично є єдиним шкільним предметом, який розглядає перелічені вище аспекти у просторовому вимірі, закладаючи основи просторового мислення учнів.

Все це дозволяє віднести географію до групи тих шкільних предметів, на які покладається особлива відповідальність не тільки за формування у школярів гуманістичного світосприйняття та національної самосвідомості, а й за формування соціально-відповідальної особистості, здатної вирішувати проблеми зростаючого техногенного навантаження на довкілля.

Однак, з 1 вересня 2001 року у загальноосвітніх навчальних закладах України розпочався перехід на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання (Постанова Кабінету міністрів України № 1717 від 16 листопада 2000 року [2, с. 30]), що зумовило зміну типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів не на користь шкільної географії. Це призвело до загального скорочення навчальних годин, які відводяться типовими навчальними планами на вивчення географії (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика кількості тижневих годин, які відводяться на вивчення географії у загальноосвітніх закладах за новим та старим навчальним планом^{*}

Клас	Назва навчального курсу	Кількість годин за старим навчальним планом (годин на тиждень)	Кількість годин за новим навчальним планом (годин на тиждень)	Різниця у кількості годин (+/-)
5	Географія рідного краю	1	-	-1
6	Загальна географія	2	2	0
7	Географія материків та океанів	2	2	0
8	Фізична географія України	2	1,5	-0,5
9	Економічна і соціальна географія України	2	1,5	-0,5
10	Соціально-економічна географія світу	1	1,5	+0,5
Всього	-	10	8,5	-1,5

^{*} без урахування профільного навчання

Аналіз таблиці 1 свідчить про те, що тижнева кількість годин залишилась незмінною тільки у 6-му та 7-му класах. Навчальний курс «Географія рідного краю», який вивчався у 5-му класі був трансформований у навчальний курс «Природознавство», де за новою програмою на вивчення тем географічного спрямування відводиться не більше 17 годин на навчальний рік (у II семестрі). Зменшилась і кількість тижневих годин, які відводяться новим навчальним планом на вивчення географії України. В той же час, на 0,5 години збільшилось тижнєве навантаження на вивчення географії світу в 10-му класі.

Особливого занепокоєння у вчителів географії викликає зменшення навчального часу відведеного на вивчення Економічної і соціальної географії України. Даний навчальний курс є новим та достатньо складним для учнів 9-го класу, так як до цього часу вони вивчали переважно природні процеси і мають поверхневі уявлення про процеси економічного та соціального характеру. Для успішного опанування економічної і соціальної географії України учням необхідно оволодіти новою для них науковою термінологією, засвоїти більш складний аналіз суспільно-географічних, економічних, демографічних та соціальних процесів, опрацювати значну кількість статистичної інформації, виконати десять практичних робіт передбачених програмою тощо [1, с. 81].

В той же час, невелике збільшення навчального часу відведеного на вивчення соціально-економічної географії світу у 10-му класі, на нашу думку, не відповідає сучасним загальносвітовим тенденціям. Зокрема, зростання процесів інтернаціоналізації та глобалізації світової економіки, на наше переконання, вимагають більшої кількості годин для ефективного опанування даного географічного курсу (не менше ніж 2 години на тиждень). На користь цього також свідчить і той факт, що навчальний курс «Економіка», який раніше вивчався в 10-му класі, з 2010/2011 навчального року буде вивчатися у 11-му класі. Тому, значну частину економічних понять і аналітичних матеріалів, які стосуються світових економічних процесів, доведеться розглядати на уроках соціально-економічної географії світу в 10-му класі.

Проаналізовані вище тенденції розвитку шкільної географії свідчать про те, що відповідальні особи за складання програм для загальноосвітніх навчальних закладів у Міністерстві освіти і науки України, без широкого обговорення з географічною громадськістю, зменшили загальну кількість навчального часу, який відводиться на вивчення географії у середній школі. Однак, скасування 12-річного навчання та повернення до 11-річної загальної середньої освіти, яке запроваджується з 2010/2011 навчального року, не передбачає повернення втрачених раніше годин на вивчення географії. Саме тому, вважаємо за потрібне зробити більш глибокий аналіз навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів на предмет з'ясування ролі і місця географічної науки у середній школі та провести широку дискусію на Всеукраїнському рівні, щодо скорочення навчальних годин з географії, залучивши до неї широке коло фахівців – вчителів-географів, провідних науковців у галузі географії, працівників навчально-методичних центрів, станцій юних туристів, керівників гуртків і секцій та представників засобів масової інформації географічного спрямування, краєзнавців тощо.

Список використаних джерел: 1. Вірченко П.А. Деякі проблеми викладання економіч-

ної і соціальної географії України в умовах переходу до дванадцятирічної школи / П. А. Вірченко, О. О. Геллер // *Регіон-2009: стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 листопада 2009 р. / Гол. ред. Колегії В. С. Бакіров. – Харків : РВВ Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 81-82.* 2. *Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання (Постанова Кабінету Міністрів України № 1717, від 16 листопада 2000 року) // Книга вчителя географії [довідково-методичне видання] / упорядники Н. В. Бескова, В. М. Проценко – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – С.30-32.*

УДК 911.3:37

РОЛЬ СИСТЕМИ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

П.А. Вірченко, Л.О. Ковтун

Кремінська ЗОШ № 2, Кремінська школа-гімназія Луганська область

Сучасний етап розвитку людства характеризується постійним ускладненням техніки та технологій. Цю тенденцію можна пояснити стрімким розвитком науково-технічного прогресу, який, у свою чергу, веде до нагромадження нових знань та підвищення вимог до освітнього рівня людини. В даних умовах важливим соціальним інститутом будь-якого суспільства виступає система освіти, яка виконує ряд суспільно-значимих функцій. Актуальність обраної теми підтверджує і той факт, що жодна країна світу не змогла побудувати дієву модель господарювання без створення ефективної системи освіти.

Система освіти та функції, які вона виконує у сучасному суспільстві, виступають об'єктом та предметом дослідження у працях багатьох науковців, зокрема, істориків, географів, соціологів, політологів, філософів, представників педагогіки, працівників різних управлінських структур тощо. Однак, аналіз робіт теоретиків і практиків освіти, а також численних друкованих та електронних видань засвідчив той факт, що роль системи освіти у сучасному суспільстві зводиться до наступних функцій:

- вона виступає ключовим чинником розвитку інформаційної моделі суспільства
- ефективна система освіти, побудована на основі сучасних технологічних інновацій прямо та опосередковано позитивно впливає на соціально-економічні, демографічні та господарські показники будь-якої країни, незалежно від рівня її розвитку;
- соціальний ефект від капіталовкладень у систему освіти зростає, що, зокрема, нарощує рівень суспільної продуктивності праці;
- зростання інтелектуальної праці свідчить про підвищення ролі системи освіти як для окремої особистості, так і для держави в цілому;
- окрім цього, в умовах загострення глобальної нестабільності і глобальної конкуренції, освіта виступає важливим елементом національної безпеки держави;
- скорочення термінів амортизації знань виводять систему освіти на відносно новий рівень її функціонування, відомий як «навчання протягом життя»;
- за допомогою системи освіти відбувається поширення та передача від покоління до покоління знань, інформації, духовних та інтелектуальних над-

бань, накопичених людством;

- для окремого члена суспільства роль системи освіти полягає в тому, що його економічне становище, суспільний статус, ступінь соціальної мобільності виступають похідними від рівня його освіченості.

Крім того, система освіти виступає у якості головного механізму соціокультурної спадкоємності розвитку суспільства, відтворення і розвитку суспільного інтелекту, фундаменту збереження історичної і національної самоідентифікації народу тощо. Вона є родовою потребою особистості, а в умовах розбудови інформаційного суспільства – безумовною формою життя кожної людини. Таким чином, система світи представляє цінність державну, суспільну і особисту. У Законі України «Про освіту» освіта визначається як «...основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави» [2, с. 4].

Зрозуміло, що функції системи освіти, які вона виконує у сучасному суспільстві, розглядаються представниками різних наук через призму відповідних наукових напрямів. Однак, на нашу думку, схематично головні функції системи освіти у сучасному суспільстві можна поділити на наступні групи (рис. 1):

- соціально-економічні (пов'язані з формуванням та розвитком науково-технічного, інтелектуального та кадрового потенціалу суспільства);
- інституціональні (пов'язані з забезпеченням національної безпеки суспільства та його стійким розвитком);
- духовно-культурні (пов'язані з формуванням культури і духовності окремої особистості та всього суспільства);
- освітні (пов'язані з ретрансляцією знань та суспільно-корисних компетентностей);
- комунікативні (пов'язані з обміном знань та інформації між людьми, різними верствами суспільства та державами);
- географічні (пов'язанні з розповсюдженням знань в межах певної території та з формуванням певного освітнього простору) [1, с. 14].

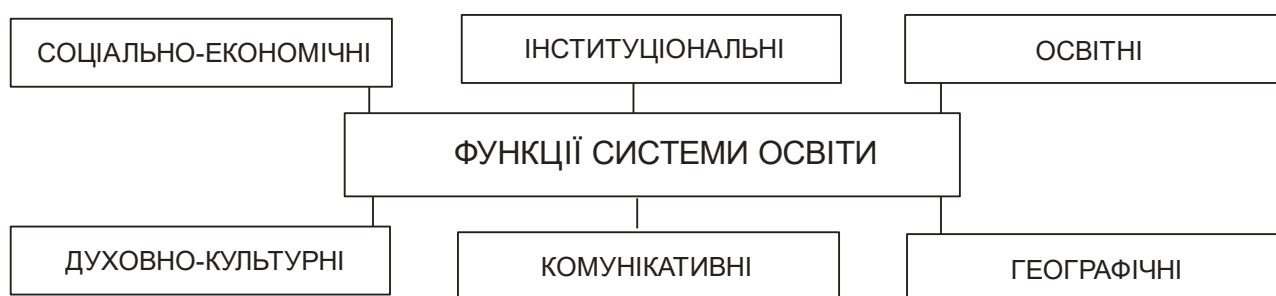

Рис. 1. Функції системи освіти у сучасному суспільстві (складено авторами)

Виділення в окрему групу географічних функцій системи освіти, на нашу думку, свідчить не тільки про формування різних ієрархічних рівнів освітнього простору та про зростання її ролі в умовах інформатизації та інтелектуалізації суспільства, а й про формування окремого наукового напрямку – географії освіти, у рамках суспільної географії.

Зростання ролі системи освіти в сучасних умовах визначається й іншими чинниками, які виходять за рамки внутрішніх (національних) оцінок.

Як резюме, можна зазначити, що система освіти прямо або опосередковано впливає практично на всі сфери людської діяльності і виконує важливі інтегративні функції у сучасному суспільстві.

Ефективна структура системи освіти та її результативне функціонування забезпечують не тільки досягнення загальнонаціональних пріоритетів розвитку соціуму, а й безпосередньо впливають на формування індивідуального рівня освіченості окремої особистості.

З подальшим розвитком суспільства роль системи освіти продовжуватиме зростати, а разом з цим її функції також будуть змінюватися, що, скоріше за все, сприятиме виділенню нових функцій системи освіти. В той же час, більш глибокого наукового аналізу потребують інституціональні та географічні функції системи освіти, які ще недостатньо досліджено.

Список використаних джерел: 1. Вірченко П.А. Просторова організація системи освіти регіону (на прикладі Харківської області) : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Вірченко Павло Анатолійович – Харків, 2010. – 297 с. 2. Освіта України. Збірник законів [довідкове видання] / за редакцією Борисенка С. О. – Харків : вид-во «Бурун книга», 2008. – 304 с.

УДК 911.3

РАЗГОВОРНЫЙ КЛУБ ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ КАК СПОСОБ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СО СТУДЕНТАМИ

Н.В. Грищенко

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Мы живем в информационную эпоху. Сегодня невозможно достичь поставленных целей без эффективной коммуникации между людьми. Каждое слово - важно, информация должна доноситься точно и без искажений, так как неправильное понимание приводит не только к недоразумениям, но и к реальным материальным убыткам. Кроме того, важно совершенствовать навыки общения, в том числе делового, изучать иностранные языки и правильно ими пользоваться.

Конечно, выучить иностранный язык непросто, необходимо еще знать деловой этикет, уметь вести себя тактично и толерантно, с уважением относиться к собеседнику независимо от его национальности, расы, религиозных убеждений. Об этом много говорится в прессе, мы регулярно слышим об этом в новостях, но применяем ли мы полученные знания на практике?

Сегодня, когда глобализированный мир становится меньше, континенты становятся ближе, использование Интернета предоставляет безграничные возможности для общения, а мы больше путешествуем и знакомимся с представителями других цивилизаций, межкультурный обмен становится насущной необходимостью.

Кафедра социально-экономической географии и регионоведения – это яркий пример межкультурного обмена. Студенты из Украины и Китая уже не первый год учатся вместе. Каждое лето они участвуют в программе стажировок,

организованной туристическим оператором Tez Tour в Турции. Популярностью пользуется программа Summer Work and Travel, США. Студенты участвуют в международных конференциях и молодежных фестивалях в Европе.

Практика показывает, что традиционных занятий по иностранному языку недостаточно, чтобы студенты могли свободно пользоваться иностранным языком, так как языковой барьер остается, и часто возникают сложности в понимании представителей других национальностей из-за культурных различий.

Для решения этих проблем на кафедре создается разговорный клуб делового общения.

Разговорные клубы – это дополнительная форма изучения языка, она не может заменить изучение грамматики, например, но может помочь выучить новые слова и выражения, научиться применять их в беседе, не бояться говорить. Эта внеаудиторная форма занятий, где в непринужденной атмосфере студенты не получают оценки, активизирует языковые навыки и повышает коммуникабельность.

Итак, разговорный клуб создается для совершенствования знания иностранных языков, развития коммуникативных навыков и изучения культуры других народов. Поскольку английский язык является языком международного общения, в том числе языком науки, то в клубе целесообразно использовать именно английский язык.

Заседания клуба могут проводиться в форме: бесед, обсуждений, дискуссий, языковых игр, просмотра и обсуждения видео и т.п.

Тематика для обсуждений может быть разной. На заседания клуба можно приглашать носителей языка, а также профессионалов в различных сферах. В теории темы каждого заседания не должны быть связаны между собой, чтобы каждый новый участник, мог сразу включиться в беседу. Однако, здесь возможны варианты. Политика, экономика, культура, события, история, социальные вопросы – предметом дискуссии может стать любая тема.

Главное - высказывать свои мысли, использовать иностранный язык и учиться непринужденно и эффективно общаться с людьми разных национальностей. Заседания клуба будут интересными и полезными всем, но особенно тем, кто хочет путешествовать, ездить на стажировки в другие страны, участвовать в международных конференциях, а также успешно сдать вступительный экзамен в магистратуру и аспирантуру по иностранному языку.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

О.П. Дубровина

Курский Государственный Университет

Веяния 21 века в корне изменили облик современного мира. Сегодня мы наблюдаем интеграцию национальных государств, экономик, культур. Прогресс, достигнутый человечеством в различных областях, не привел к полнейшему взаимопониманию между людьми. По прежнему сильно стремление к абсолютному господству, уничтожению независимости, что проявляется как на уровне внешней и внутренней политики государств, так и повседневно в межличностном общении. Это актуально и для многонациональной России - страны с множеством культур, и вытекающих отсюда проблем в межкультурных отношениях. Все чаще проявляется нетерпимость к представителям иных культур, как в социуме, так и в школе. Расизм, дискриминация становятся распространенным явлением в школьной среде. Наиболее значимой сегодня становится проблема формирования толерантности у школьников. Вследствие часто возникающих конфликтов, в том числе и на национальной почве школьникам необходимы знания об особенностях, традиций, культуры которые позволяет грамотно построить взаимоотношения между представителями различных народов. Развитие толерантной культуры общения школьников имеет большую педагогическую значимость для современного образования.[1]

Что такое толерантность? Этот термин сложен и многогранен, кто – то подразумевает под ним терпимость к различным формам социо-культурного проявления специфики личности. Во многих языках присутствует понятие аналогичное толерантности. Так в испанском языке толерантность трактуется, как способность признавать отличные от своих идеи и мнения. Во французском языке – отношение, при котором допускается, что другие могут действовать и думать иначе, нежели ты сам. В английском – готовность быть снисходительным. В китайском – быть великодушным, способность принимать и понимать других. В арабском – прощение, снисходительность, сострадание к другим. Пожалуй, самым емким, по сути, является русский аналог толерантности – это терпимость, которая рассматривается, как способность терпеть что-то или кого-то, сдержанность, стойкость, умение мириться с существованием чего-либо или кого-либо, а также считаться с мнением других.

На наш взгляд толерантность означает уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявлений человеческой индивидуальности. Ей способствуют знания, открытость, общение и свобода мысли, совести и убеждений... Толерантность - это добродетель, которая делает возможным достижение мира и способствует замене культуры войны культурой мира. ...Толерантность - это, прежде всего активное отношение, формируемое на основе признания универ-

сальных прав и основных свобод человека.[2]

Современная педагогика подчеркивает, что в настоящее время объективная реальность заставляет больше внимания уделять развитию культуры межнациональных отношений у школьников, следовательно, необходимо выявление текущего состояния данной проблематики. Для этого нами было проведено анкетирование учащихся 9-11 классов с целью определить уровень знаний и представлений по теме и уровень толерантности респондентов.

Нами получены результаты анкетирования. С утверждением, что «Истинной может быть только одна религия» согласились 17% учащихся; с тем, что «Человек, который со мной не согласен, обычно вызывает у меня раздражение?» 40% детей. Наконец, самое страшное, на наш взгляд, утверждение, что «Есть нации и народы, которые не заслужили, чтобы к ним хорошо относились?» безоговорочно поддержали 26% респондентов, а еще 20% детей поставили знак вопроса, то есть допустили такую возможность.. Разумеется, этот опрос, коснувшийся всего нескольких сотен человек, и мы не знаем мнения большинства современных школьников, но, тем не менее, его результаты, видимо, все же отражают негативные тенденции в российском обществе.

Таким образом, проблема формирования толерантного сознания оказывается более чем актуальной, и решение ее, на наш взгляд, требует комплексного подхода, организации определенной системы целенаправленных действий, как на уровне каждого образовательного учреждения, так и в широких рамках всего российского образования... Причем процесс этот должен быть разнонаправленным и многоступенчатым.

Список использованных источников: 1. Р.Р. Валитова «Толерантность: порок или добродетель?» *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия.* №1. 1996. С. 33-37.
2. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года.

УДК 910.21

РОЛЬ МАРШРУТНЫХ НАБЛЮДЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗА МЫШЛЕНИЯ

М.А. Колтунова

Курский государственный университет

Для обеспечения устойчивого развития региона необходимо заранее позаботиться о подготовке специалистов в области географии.

На данном уровне развития образования изменилось целевое назначение преподавания географии. Сейчас на первое место ставится не усвоение системы теоретических знаний, а развитие. В связи с этим становится необходимым формирование географического образа мышления и научного географического видения мира. Одним из способов формирования географического мышления являются маршрутные наблюдения. С методом маршрутных наблюдений студентов можно ознакомить в рамках экскурсий и практик. Сущность метода состоит в комплексной покомпонентной характеристике территории по ее визуальному

образу.

Наблюдение – один из важнейших методов для географа. Дидактические цели метода маршрутных наблюдений:

1. ознакомление с разнообразием природных ландшафтов и связанных с ними формами территориальной организации общества;
2. приобретение навыков каждодневного фиксирования и обобщения полученной визуальной информации;
3. получение навыков самостоятельной исследовательской работы.

Метод предполагает получение навыков дешифрирования социально-экономических и природных объектов по их визуальным образам, выявления территориальной дифференциации основных характеристик ТПХС (территориальной природно-хозяйственной системы) в направлениях север-юг или запад-восток.

Маршрутные наблюдения состоят из нескольких последовательных этапов, каждый из которых базируется на навыках и методических подходах предыдущего.

Первый этап предполагает сбор информации о территории по маршруту.

Все наблюдения делятся на отдельные блоки:

- ландшафтные наблюдения;
- селитебные наблюдения;
- трафик – наблюдения;

Ландшафтные включают в себя:

1. Особенности рельефа – значительные подъемы и спуски, названия рек.
2. Типы сельхозугодий – поле или пастбище.
3. Лесополоса, ее ширина.
4. Лес – тип и преобладающие породы.

Селитебные наблюдения включают в себя:

1. Название и тип населенного пункта.
2. Тип застройки (линейная, уличная, квартальная, хаотичная).
3. Приуроченность застройки (вдоль трассы, вдоль реки, вдоль балки).
4. Качественный состав домов (доля новостроек, доля ветхих, доля заброшенных, наличие многоэтажных зданий).
5. Инфраструктура поселения (наличие газа, колодцев различного типа).
6. Хозяйственные и вспомогательные постройки.

Трафик - наблюдения включают в себя:

1. Количество обогнавших автомобилей.
2. Наличие автозаправочных станций.

По окончании наблюдений во время камеральной обработки материалов все записи сводятся воедино, и начинается второй этап методики – обработка полученной информации и составление легенды [1].

Второй этап. Так как целью данного исследования является построение карты маршрутных наблюдений, на этот этап нужно обратить особое внимание. От того, как тщательно и продуманно составлена легенда, зависит конечный результат всего исследования. Составление легенды основано на отборе и обобщении информации, т.е. на генерализации. Оно базируется на основных тематических блоках наблюдения, упомянутых ранее.

После того, каждому типу полученной в результате наблюдения информации был присвоен свой метод картографирования, начался следующий этап.

Третий этап – составление карты-основы. С помощью программы Арк-ГИС наносится весь маршрут в масштабе и тонкой линией и намечаются основные населенные пункты.

Четвертый этап – Картографирование согласно легенде. На этом этапе на карту-основу наносятся все выделенные в легенде типы.

Сначала по намеченной линии наносятся трафик-наблюдения, затем селитебные и ландшафтные. Таким образом получается карта маршрутных наблюдений.

Заключение. Далее уже при помощи этой карты выделяются основные зональные закономерности. На основе анализа карты отмечается: как изменяется характер растительности, типы сельхозугодий, характер застройки и т.д.

Всё это позволяет рассмотреть местность с географических позиций. Таким образом, метод маршрутных наблюдений необходим для формирования научного видения мира, что является важной компетентностью для географа.

Список использованных источников: 1. Казаков С.Г. Методы экономико-географических исследований. - Курск, КГУ, 2003. -42 с.

УДК 911.3:304.3.01:316.334.52

СПОСІБ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ У СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Р.М. Лозинський

Львівський національний університет ім. Івана Франка

Широко відомо, що на сучасному етапі розвитку науки, спосіб життя є об'єктом дослідження філософії, соціології та деяких інших наук (етнології, психології, медицини). Проте, усвідомлення ще з давніх часів географічності цього явища, тобто його зміни від місця до місця, говорить про те, що суспільна географія має також історичні традиції досліджень способу життя та потенціал свого вкладу у цю тематику. Оскільки, вище перелічені науки не акцентують уваги на геопросторових аспектах способу життя населення, то загальнозрозумілим є необхідність його суспільно-географічного дослідження. На відміну від дослідження певних галузей господарства чи сфер суспільства, регіональне дослідження власне способу життя населення дозволить виявити нову сторону проблем, а отже і нові погляди на їх розв'язання, що будуть найбільш наближеними до реального життя людей у різних місцевостях. Зміна способу життя населення являється одним з найважливіших показників розвитку суспільства, йдеться перш за все про розвиток людини, оскільки в процесі цього розвитку змінюються цілі, активність і інтереси людей.

Виявлені геопросторові відмінності та проблеми способу життя населення дадуть необхідну інформацію для розроблення соціальної, культурної та економічної стратегії розвитку регіону (регіональної політики), а саме — покращення

суспільного (соціального, культурного, господарського) та природного середовища життя населення.

Безпосередні суспільно-географічні дослідження способу життя населення в сучасній українській суспільній географії не здійснювалися, проте багатьма вченими вивчалися окремі сфери життєдіяльності людини. На пострадянському просторі цією проблематикою активно займаються переважно соціологи та деякі географи (Наталя Щитова, Ставропольський державний університет; Мігай Гачі (рум. - Mihai Hachi), Академія економічних досліджень Молдови). Прикладом суспільно-географічного дослідження способу життя населення можуть служити карпатознавчі студії початку ХХ ст. В. Кубійовича, у яких основна увага була звернена на вивчення пастушого способу життя поряд із розселенням населення, етногеографією Карпат, особливостями використання земної поверхні.

Проаналізувавши різні підходи розуміння поняття “спосіб життя” у різних наукових напрямках (філософія [2, с. 606], соціологія [1, с. 62], суспільна географія [4, с. 12]), подаємо наступне його означення. **Спосіб життя** - це історично сформована у певному культурному, соціальному, господарському та природному середовищі типова та водночас специфічна взаємозв'язана сукупність усіх сфер життєдіяльності людини, що цілісно проявляється у повсякденному житті індивідів та їх груп. Поняття означене нами з позицій діяльнісного підходу розуміння суспільства у суспільній географії, де центральним є вивчення не суспільства і його сфер загалом, а людини і її життєдіяльності [3, с. 13].

Виділяємо у суспільній географії наступні найголовніші особливості поняття: 1. спосіб життя цілісно відображає особливості взаємозв'язаних сфер життєдіяльності, що проявляються у повсякденному житті людини; 2. спосіб життя відображає у собі діалектичне поєднання загальних рис історично сформованого культурного, соціального, господарського, природного середовища і духовно-психологічних особливостей та спонукань людей (світогляд, цінності, потреби, інтереси, мотиви); 3. суб'єктами способу життя виступають як населення загалом, так і індивіди та соціальні групи (громади, спільноти, статистичні групи) певної території; в залежності від суб'єкта способу життя змінюється його зміст та особливості дослідження; 4. спосіб життя населення виявляється на різних геопросторових рівнях: дім, поселення (вулиця-квартал, місто), регіон, держава і їх групи, цивілізація, земний світ; 5. у процесі різних способів життя, людина у взаємозв'язку з природним середовищем створює відмінні від місця до місця культурні ландшафти земної поверхні (у широкому розумінні цього поняття).

Проблемним є питання структури способу життя. Різні наукові напрями в залежності від своїх предметів досліджень по-різному структурують спосіб життя. На наш погляд, базуючись на основних сферах життєдіяльності людини — демографічній, соціальній, культурній, екологічній, господарській, політичній та інформаційній, слід виділяти наступні види життєдіяльності населення, які є взаємозв'язаними та слугують основою структуризації способу життя під час його дослідження: **трудова (праця) та споживча** — спрямована на *виробництво людиною товарів та послуг* задля отримання засобів для їх споживання; **відтворювальна (в тому числі освітня)** — спрямована на забезпечення *продов-*

ження фізично та духовно здорового роду та здобуття знань (освітня діяльність). Сюди входить народжування та виховання дітей, одруження та формування сім'ї, підтримання людиною здорового стану (лікування, профілактика), здобуття освіти; **екістична** — полягає у виборі людиною свого місця проживання; **інформаційна та комунікаційна** — спрямована на здобуття (споживання) інформації, налагодження зв'язку (комунікації) та творення нової інформації; **побутова** — спрямована на організацію особистого простору і проведення часу в домашніх (не публічних чи громадських) умовах; **громадська (в тому числі політична) та культурна** — виявляється через активність та ініціаторство людини у політичному, громадському та культурному житті суспільства, на рівні поселення, району, регіону, держави та світу; **рекреаційна (відпочинок)** — здійснюється у вільний від роботи час, задля відновлення духовних та фізичних сил людини; **екологічна** — діяльність, яка відображає взаємодію людини з природним середовищем.

Дослідження структури способу життя населення розкриває особливості тої чи іншої сфери життєдіяльності людини. Проте, вважаємо найбільш пріоритетним дослідження способу життя згідно його означення, де ключовим етапом є виявлення загальних і специфічних рис життєдіяльності людини у різних місцевостях та виділення за певними критеріями регіональних способів життя населення.

Суспільно-географічне дослідження способу життя населення потрібно здійснювати на основі не тільки кількісних, а також (а деколи і особливо) якісних методів. До кількісних методів належать статистичний, анкетування та ін., а до якісних — спостереження, інтерв'ювання, біографічний метод. Отже, невід'ємною складовою вивчення способу життя населення є проведення польових досліджень, під час якого науковець стає дослідником (науковцем з високим рівнем ентузіазму) і, покидаючи свій кабінет, вирушає до об'єкту дослідження задля отримання первинних даних про нього.

На сучасному етапі розвитку географії деякі учені навіть схильні виділяти окремі наукові дисципліни — географію діяльності та географію способу життя (зокрема Л. Шевчук та Н. Щитова). Не ставимо собі за мету спростувати чи підтверджувати самостійність та відокремленість цих наукових напрямів, а максимально зосереджуємо увагу на особливостях власне географічного дослідження способу життя населення та виявленні його проблем. Суспільно-географічне дослідження способу життя населення потрібно розглядати через призму предмету дослідження суспільної географії, тобто через його геопросторову організацію. Це передбачає, що основна увага звернена на: дослідження геопросторових особливостей способу життя населення; виявлення основних причин, що їх зумовлюють та законів і закономірностей за якими відбуваються ці геопросторові зміни; зміни (трансформування) у самому способі життя населення і їх геопросторовий вимір; виділення та дослідження регіональних способів життя населення; аналіз їх проблем та розроблення рекомендацій.

Дослідження способу життя населення є актуальною міждисциплінарною темою спрямованою на вирішення проблем життєдіяльності людини певного регіону.

Список використаних джерел: 1. А. А. Возьмитель, Г. И. Осадчая, *Образ жизни: теоретико-методологические основы анализа. Социологические исследования*, М. № 8, Август 2009, С. 58 - 65. 2. *Філософський енциклопедичний словник. Друге видання: інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, К., — Арис, 2002, 742 с.* 3. Шаблій О. *Основи загальної суспільної географії*. — Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. — 444 с. 4. Щитова Н. А. *География образа жизни: основные понятия и стратегии исследования // Вестник Московского университета. Сер. 5. География, 2005. — № 5. — С. 12-18.*

УДК 373.016: 911.3

ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ» НА РІВНІ СТАНДАРТУ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

В.В. Машкіна

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Реформа загальноосвітньої школи орієнтує освіту не тільки на засвоєння учнями певної суми знань, але і на розвиток їх особистості, пізнавальних інтересів, креативних здібностей, соціалізації у суспільстві і активної адаптації на ринку праці. В зв'язку з цим, гостро постала соціально-педагогічна необхідність підготувати випускника загальноосвітнього навчального закладу для орієнтації в повсякденному житті. Таке завдання покликаний виконати заключний курс шкільної географії, який надає знання соціально-економічного спрямування, усуваючи таким чином економічну безграмотність населення.

Відповідно до закону "Про загальну середню освіту" старша школа має функціонувати як профільна. Зміст географічної освіти в профільних класах реалізується через обов'язкове викладання курсу "Економічна і соціальна географія світу", курсів за вибором та факультативів.

Для класів і шкіл усіх профілів обов'язковим є вивчення курсу «Економічна і соціальна географія світу» в 10 класі та пропонуються додатково різноманітні географічні курси для посилення окремих профілів, які можна викладати в 10 і 11 класах.

Курс «Економічна та соціальна географія світу» є завершальним навчальним курсом з географії. Він дає комплексні знання про сучасну політичну карту світу, країни, історико-географічні й політико-економічні райони планети. Учні ознайомлюються з особливостями природних ресурсів світу, його населення і господарства, міждержавних політичних і економічних зв'язків, вивчають окремі райони і найбільші країни світу.

Пізнаючи світ в його розмаїтті, учні вчаться з розумінням ставитися до проблем розвитку інших країн і народів, відчувати себе часткою великої родини націй, народів, рас нашої планети. Учні необхідно розвивати в собі здатність давати усні та письмові характеристики країн, порівнювати їх, працювати з картами різного масштабу і змісту, контурними картами, таблицями, схемами. Соціокультурні знання про світ допоможуть старшокласникам звільнитись від стереотипів, міфів, пережитків минулого про близьке і далеке зарубіжжя, братерські економічні зв'язки.

Вивчаючи економічний та соціальний навчальний матеріал про країни світу, десятикласники повинні використовувати статистичні матеріали, креслити графіки, діаграми, статево-вікові піраміди. Виконання практичних робіт зі статистичним матеріалом сприятиме розумінню учнями чинників і принципів розміщення виробництва в світі.

Значення цього курсу дуже велике. Пересічний громадянин держави нині одержує всезростаючу кількість інформації про міжнародне життя зі сторінок газет і часописів, передач радіо і телебачення. Без відповідної шкільної освітньої бази людям дуже важко зрозуміти сутність подій у світі і де вони відбуваються.

У процесі вивчення курсу, в умовах дуже обмеженого часу на його засвоєння, необхідно вирішити складні навчальні та виховні завдання. В цілому завданням економічної та соціальної географії світу є сформувати у свідомості учнів складну і розмаїту географічну картину буття нашої планети. Учні не мають також ніяких системних географічних уявлень про найбільші країни світу, про держави як явище розвитку людської цивілізації. Тому шкільний курс економічної та соціальної географії світу містить значний загальногеографічний матеріал по всій планеті, детальніший по окремих її регіонах і найдетальніший по найбільших або "ключових" для певного регіону країнах.

У цілому учні значною мірою вже готові до вивчення курсу. Вони засвоїли основні поняття фізичної і економічної та соціальної географії. На прикладі України одержали навички комплексної економіко-географічної характеристики країни. Вміють вони працювати і з різними за масштабом та змістом картами. Все це значно полегшує роботу вчителя і учнів.

Разом з тим, при вивченні курсу виникають і певні труднощі. Для вчителя вони полягають перш за все в тому, що на політичній карті світу, в соціально-економічному розвитку окремих країн і регіонів відбуваються постійні зміни. Більше того, динамізм світу наростає. Тому вчителеві важко відслідковувати всі зміни, які відбуваються. Іноді учні класу загалом виявляються більш поінформованими за вчителя, що негативно позначається на його авторитеті. Тому вчитель географії має інформаційно кооперуватися з іншими вчителями, перш за все з істориком.

Перехід до профільного навчання у старшій школі з економічної і соціальної географії має на меті:

- 1) реалізувати запити учнів з географічної освіти на засадах діагностики і корекції навчально-виховного процесу в учнів 10-11 класів;
- 2) забезпечити вивчення навчального матеріалу з географії на рівні загальноприйнятого зразка з урахуванням державного стандарту освіти і навчальної програми;
- 3) сприяти різним категоріям учнів досягти поставленої мети у навчанні, враховуючи індивідуальні здібності й інтереси згідно з обраним учнем напрямом;
- 4) орієнтувати особистість на індивідуалізацію і самостійність у процесі здобування освітнянської технології навчання географії.
- 5) створити умови для реалізації обраного учнем напрямку і сприяти досягненню учнем поставленої мети – знайти себе у передбаченій професійній діяльності.

льності чи відмовитися від цієї гіпотетичної думки;

6) створити умови до профільної підготовки учневі визначитися у своєму виборі, оскільки багатогранність видів діяльності може вплинути на дієздатність вибору, що призведе до неправильного вибору, а значить, і до негативних наслідків у майбутньому;

7) розробити навчально-методичну базу з предмета, який обере учень і яка уможливить реалізувати йому свою майбутню професійну діяльність за межами школи;

8) створити умови для учителів, які будуть навчати дітей профілізації, спрямованої на реалізацію мети навчального закладу[1].

Головними орієнтирами реформування географічної освіти повинні стати принципи, на яких вона базується, в тому числі розвиток у старшокласників здатності розуміти економічні й соціальні явища, вміння прогнозувати їх через систему понять соціально-економічного спрямування.

Всі соціальні, політичні та економічні зміни, що відбулись і відбуваються нині в світі, активізували нові завдання у сфері освіти, зумовили необхідність пошуку нових шляхів для реалізації цих завдань.

Старшокласників необхідно привчати до самостійного мислення, вміння передбачати розвиток подій. Для цього варто орієнтувати їх роботу на формулювання гіпотез, передбачення, розвивати засновану на наукових фактах інтуїцію. Інформаційні технології підвищують інформативність навчального матеріалу, ефективність навчання, додають йому динамізм і виразність.

Таким чином, основна мета старшої школи має складатися з реалізації здібностей учнів, їх інтересів і потреб, і критерієм оцінки роботи старшокласників є не стільки обсяг навчального матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, пояснювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати на практиці і в життєвих ситуаціях, вміння самостійно здобувати знання.

Отже, впровадження профільного навчання дає географам більше можливостей у розвитку шкільної географії, яка забезпечує становлення міждисциплінарного і просторового мислення старшокласників.

Список використаних джерел: 1. Топузов О.М. Вивчення економічної і соціальної географії світу на рівні стандарту // Ановані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2008 рік: інформаційне видання. - К.: Педагогічна думка, 2009. – С. 282-284.

УДК 371.14

РОЗВИТОК КОМПЕТЕНТНОСТІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ШКОЛИ

А.В. Скоробогатов

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми. Виховання – один з найпотужніших засобів впливу суспільства на людину. Через систему виховання відбувається становлення життєвої компетентності особистості, її здатність самореалізуватися в просторі і ча-

сі. Історія розвитку педагогіки як науки переконує, що проблема виховання життєвої компетентності в цілому і окремих її компетенцій зокрема завжди була актуальною в усіх виховних системах. Це тісно переплітається і є безпосередньо часткою накресленої науково-методичної проблеми Дніпропетровської області: «Педагогічні стратегії розвитку інноваційної особистості». Адже інноваційні особистості, якими в майбутньому повинні стати наші учні, повинні гнучко адаптуватись у мінливих ситуаціях життя, самостійно і критично мислити, бачити і формувати проблему, знаходити шляхи її раціонального вирішення, а також усвідомлювати де і яким чином здобуті знання можуть бути використані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній актуальній у нашому суспільстві проблемі присвячено багато досліджень науковців, зокрема, Л.В. Сохань, Ш.А. Амонашвілі, І.Г. Єрмаков, Т.Г. Гільберг, О.Є. Висоцька, Л.В. Вознюк.

Тому **мета** нашого дослідження – проаналізувати основні проблеми розвитку компетентності в умовах інноваційної школи.

Методи: теоретичний аналіз, систематизація й узагальнення даних наукової літератури.

Виклад основного матеріалу. Головною метою сучасної школи стає створення умов для активної соціальної діяльності учнів. В умовах традиційної шкільної системи здійснення цієї мети, однак, є проблематичним у зв'язку з репродуктивним, формалізованим, фрагментованим характером засвоєння знань та вмінь, що не сприяє самоактуалізації особистісного мислення, формуванню динамічної картини світу, ключових життєвих компетенцій у дитини, серед яких головними є прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

У найбільш узагальненому вигляді процес оволодіння дитиною компетенціями виглядає як послідовний процес самореалізації та набуття життєвого досвіду [5, 282]. Тому важливо, щоб зміст освітньої діяльності сприяв активній самоактуалізації «Я» дитини та усвідомленню нею особистісних життєвих перспектив. Учень повинен розглядатися як реальний проектувальник свого власного життя [1, 43], тоді як завдання вчителя в умовах інноваційної школи полягає у знаходженні специфічного кола технологій заохочення життєтворчої спрямованості дій дитини. Головним у цьому плані є компетентісний підхід, проєктивна педагогіка, педагогіка співробітництва або толерантності, різноманітні інноваційні технології, основним критерієм організації яких є відповідність принципам гуманності, природовідповідності та оптимальності [2, 25].

Посилення компетентісної спрямованості сучасної освіти полягає у переорієнтації від предмєтоцентриської системи навчання до розвивальної, що передбачає домінування діяльнісного підходу у навчанні, орієнтацію на розвиток самостійності учнів, їхнє залучення до виконання соціальних ролей. Розвиток творчого, критичного системного мислення повинен проводитись шляхом постійного звернення педагога до самосвідомості зростаючої особистості, за діяння механізмів її саморефлексії, самоконтролю та самоорганізації. Інноваційна школа розглядає учня як творця та проектувальника, практикує формування життєвої компетентності особистості та освоєння нею соціальних ролей у контексті життєтворчості, передбачає проєктний розвиток кожної дитини з урахуванням особливостей її віку, характеру та індивідуальних прагнень [1, 34-35]. Особистість учня розглядається при цьому як рівноправний партнер засвоєння та поширення культурного досвіду, суб'єкт навчального

процесу, його активний творець.

Інноваційна школа, за визначенням деяких дослідників [3, 46], має бути побудована на наступних принципах.

Визначення школи середовищем життя дитини, а також організації її подальшої реалізації у суспільному бутті. Тому увагу у процесі навчання та виховання повинно приділятися створенню комфортних умов перебування дитини у школі, звільнення страху перед помилками, орієнтації на навчальну та життєву успішність особистості, ефективну соціальну адаптацію. Ключовим для розвитку життєвих компетентностей стає принцип суб'єктивності, що передбачає процес само актуалізації учнів, набуття ними ціннісного суб'єктивного досвіду. Лише створення ситуацій особистісного самостановлення, опанування новими знаннями та вміннями сприяють активному залученню особистості до суспільних справ, допомагають їй адекватно реагувати на зміни у власному житті, приймати нестандартні рішення та творчо підходити до проблемних ситуацій. Важливим у контексті формування інноваційної школи стає принцип рефлексії особистості у процесі її діяльності, що включає аналіз та самоаналіз, критичне та стратегічне мислення, вміння бачити перспективи, системний підхід до вирішення проблем.

Також слід зазначити, що розвиток життєвої компетенції дитини можливий лише в умовах особистісно-орієнтованої та гуманістичної спрямованої освіти. В ситуації, коли переважає диктат дорослого, ціннісний та знанієвий авторитаризм з його боку, формалізований підхід до навчання, учень виявляється лише соціально-пасивним виконавцем вимог учителя. Активно-творча особистість формується лише на засадах відкритого та неупередженого ставлення до її прагнень та можливостей з боку дорослого. Переважаючим стає принцип діалогу, інтерсуб'єктивної взаємодії вчителя та учня у процесі освітньої діяльності, толерантне ставлення дорослого до позиції дитини, формування в неї самостійного мислення, вміння аргументовано та коректно відстоювати власну думку, орієнтуватися у культурному, політичному, соціальному житті. Останнє можливе лише тоді, коли дорослий не надає дитині готові рішення проблеми, а стимулює її пошукову діяльність, коли навчання стає особистісно-зорієнтованим. Значну роль при формуванні компетентностей повинен стати принцип проблемного навчання, а також принцип пріоритетності творчої діяльності над репродуктивною. Існує безпосередній зв'язок між характером навчання і розвитком особистості. Розвитку дитини сприяє лише таке навчання, в якому значне місце надається самостійній роботі і методам навчання, що стимулюють творчий підхід до опанування знаннями. Набуваючи вміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, розв'язувати складні ситуації учні потрапляють у поле нестереотипного мислення, навчаються конструювати нові підходи до осмислення раніше засвоєного знання. Основне значення набуває принцип духовності, духовного освоєння світу, що у найвищому плані передбачає філософське бачення проблем життя, вміння досягнути глибинні світоглядні проблеми. Конкретизацією цього принципу є відповідальне ставлення до життя, до свого власного майбутнього та майбутнього інших поколінь, що реалізується в активній громадянській позиції, діях по збереженню та охороні довкілля, справах зі створення суспільних умов для сталого майбутнього.

Важливим способом реалізації окреслених принципів стає проєктивна педагогіка, що носить випереджувальний характер і сприяє формуванню в учнів проєкти-

вної культури [3, 38]. В її основі лежить проектна діяльність, що стимулює процес саморозвитку кожної дитини і передбачає складне поєднання таких етапів само становлення особистості, чи самоусвідомлення, самовизначення, самоствердження та самореалізацію [4, 22], кінцевою метою чого є адекватне бачення людиною особистісних та соціально значимих життєвих перспектив.

Багато шкіл на Дніпропетровщині сьогодні успішно працюють саме в цьому руслі. Проективна діяльність педагогів та учнів дозволяє формувати творче ставлення до життя, що стає основою загальної життєвої позиції людини. У світоглядному розумінні це означає конструювання моделі позитивного мислення, яка включає евристичну, тобто пошукову налаштованість особистості на будь-які види діяльності. Лише позитивне мислення є осередком життєвого принципу: «Праця – в радість, навчання – в радість, життя – в радість». Створення для дитини умов для пошукової діяльності, які передбачають ситуації вільного волевиявлення, навчання вмінню ставити та вирішувати учбові та життєві питання, бачити приховані взаємозв'язки між явищами, призводить до її суб'єктивної активності та виступає поштовхом для творчості, особливо на уроках природничих дисциплін і, зокрема, на географії. Людина, здатна до організації себе як творчої, креативної особистості, стає творцем власного життя, завжди жадаючи як самопізнання, так і пізнання навколишнього світу. Творча життєва позиція означає також підтримання в дитині прагнення бути кращою, більш успішною, налаштовує особистість на високі життєві цілі.

Педагогіка співробітництва довершує загальне коло технологій інноваційної школи. Створення в учбовому процесі механізмів творчої співпраці передбачає налаштованість вчителя та учнів на конструктивний та відкритий діалог, взаєморозуміння, знаходження спільних цінностей та цілей; творче осмислення навчальної чи світоглядної проблеми, винайдення причин та можливостей її подолання, заохочення учнів до самостійної діяльності, креативного та пошукового підходу до власного життя тощо. Педагогіка співробітництва спрямована на те, щоб дати впевненості дитині у тому, що вона досягне успіху – як життєвого, так і навчального. Робота вчителя стосується не тільки знання предмета, який він викладає, а й знання причин дитячого незнання і побудови ефективних способів подолання останнього. Співробітництво також передбачає навчання без примусу, використання природних можливостей дитини, а також заохочення її творчих здібностей та прагнення успіху.

Використання означених методів, принципів та підходів в освітній діяльності, звичайно, неможливе без структурної перебудови учбового процесу, зміни пріоритетів у виховання дитини, але найголовнішою є трансформація світогляду самого вчителя. Лише креативна та відкрита до інновацій особистість здатна виховати іншу творчу особистість. Тому цьому питанню приділяється багато уваги та часу під час курсів підвищення кваліфікації вчителів у Дніпропетровській області.

Висновки. В центрі освітнього процесу знаходяться не знання, а здібності людини до самостійного оволодіння ними, до самовдосконалення, до самонавчання та самовиховання. Відтак основним предметом освіти стає сама людина, у якості вирішального впроваджується особистісний вимір освіти, який набуває статусу інтегруючого для всього навчально-виховного процесу. Розвиток вирішальних для людини сфер її сутнісних сил розглядається як теоретико-методологічна основа побудови всього навчально-виховного процесу. Актуаль-

ність розвитку компетентностей в учнів, виховання життєтворчої особистості, здатної до саморозвитку, самостійного та відповідального мислення, спрямованої на максимальну реалізацію свого життєвого призначення, конструктивні та вільні відносини із навколишнім світом, складає головну мету сучасної освіти задля побудови сталого майбутнього нашої країни. Формою реалізації означеної мети виступає інноваційна школа, в якій реалізується компетентісний підхід, ідеї особистісно-орієнтованої, проєктивної педагогіки та педагогіки співробітництва.

Список використаних джерел: 1. Єрмаков І. *Проектний підхід у школі життєвої компетентності* / І. Єрмаков // Підручник для директора. – 2005. - №9-10. – с. 32-49. 2. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. *Життєтворчий потенціал розвитку 12-річної школи*/ І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков // Педагогіка життєтворчості в контексті нової філософії освіти: психолого-педагогічний аспект./ Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 13-14 травня 2008 року. – Дніпропетровськ, «Інновація», 2008. – с. 21-31. 3. Єрмаков І., Шевцова С. *освіта і цивілізаційна компетентність* / І. Єрмаков, С. Шевцова // Вересень. - №1-2. – с. 29-49. 4. Ковганич Г. *Метод проєктів у формуванні життєвої компетентності особистості* // Завуч. – 2005. - №19. – с. 19-22. 5. *Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посіб.: у 2 ч./За ред.. В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін..* – К., ІЗМН, 1997. Ч. 1: *Теорія і технологія життєтворчості.* – 392 с.

TEACHING TECHNOLOGIES AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF CIVILIZATION

D.Y. Trushnikov

*Head of the department of theory and methods of vocational education
Tyumen State Oil and Gas University*

The report provides the information on the results of modern research of Russian scientists in the field of teaching technologies, particularly in the context of education of the engineer-intellectual. The category of «engineer-intellectual» is suggested by the authors as a variant of a competent specialist in the field of industrial nature management.

Existence of man on the planet is inseparably connected with nature. The success of scientific-technical revolution was apprehended by civilization with optimism, as a triumph of human mind and as a precondition of the following conquest development only for a short period of time. The disappointment in such aggressive nature development came in the middle of the XXth century, when the coming global ecological crisis was evident with its environment pollution, decreasing of biological variety, exhaustion of nature resources, diseases and uncontrollable population upsurge, poverty and starvation in some regions of our planet. The Nature had overstepped the border from historical hero to real-time character of a real tragedy.

To overcome the crisis the humanity should try to change the paradigm of civilization development that performs our nature and society as co-evolution phenomenon, where the predominance of one of the elements is impossible. In 1987 The International Commission on environment and development published the report “Our common future” where the basis of integrated approach in economic policy for the

future decade was the conception of ecological sustainable development. This conception was developed at U.N.O. conference in Rio (de) Janeiro in 1992, devoted to the environment and progress. In the program of the conference – “Order of the Day for the XXIst century” there was given the estimation of civilization development and was drawn a conclusion about the necessity of human transition to the way of sustainable development. The idea of sustainable development includes the following aspects:

1. Admission and understanding of the fact that people are in the focus of attention and they must have the right of being healthy and in harmony with nature.
2. Admission and understanding of the fact that the environment protection is the inseparable element of development process and can't be accepted without it.

The sustainable development considers the preservation of environment both for the present and future generations. The conception of sustainable development is rather similar with the idea of noosphere formation and can be considered as an initial step of its expansion. We adhere the definition, given by A.D. Ursul, to understand and explain the notion of “noosphere”. He (A.D. Ursul) considers noosphere as a coming condition of our society, when it (society) overcomes to the level of intensive-co-evolution method of interrelation with nature, where humanized collective mind can supply human survival, safe sustainable development on a planet and space scales and can realize human desire to be happy [278, c. 220] . However, to realize and understand this deep, unique interrelation it is absolutely necessary to activate all the potential of culture, to reconstruct the system of values, to show the universal importance of nature to the person.

And on the base of all these events, we should realize that the educational model also must be changed. Among modern problems we should clearly point out the importance of education development in the sphere of industrial nature management that is in the sphere of engineer training. So, Technical Universities are responsible for that.

The importance of forming of social and personal qualities of Technical University graduating students is proclaimed in different documents (Higher Education Act, The Conception of Higher Education modernization in Russia, etc.), but the analysis of real conditions shows that there is the so –called “technocratic bias” in the sphere of specialists training. Moreover, the systems of education, oriented on theme scheduling of holidays, are rather unprofitable. So, we can suppose that the ideology of education process organization, the content of education, the system of education can't provide in full the fulfillment of a social order in modern society, and can't correspond to the conception of sustainable development and humanistic ideals.

Satisfaction of new social needs in engineer training requires the total rebuilding of modern technical university system. The important, modern requirements, applied for the educational system, are globalization and internationalization, standardization and unification, openness and accessibility, high quality of study service, which can provide the convertibility of education, social and professional mobility of a graduating student, his competitiveness. One of the most perspective forms of realization of this idea is the idea of regional multilevel study-scientific-industrial innovative cultural-educational clusters, based on the principle of pyramid. At the top of the pyramid (block K1) there are given the cluster-formative enterprises, the activity of which

depends on the organizations' and enterprises' system (blocks K2-5), working and functioning as an integrated economical direction. (see fig. 1)

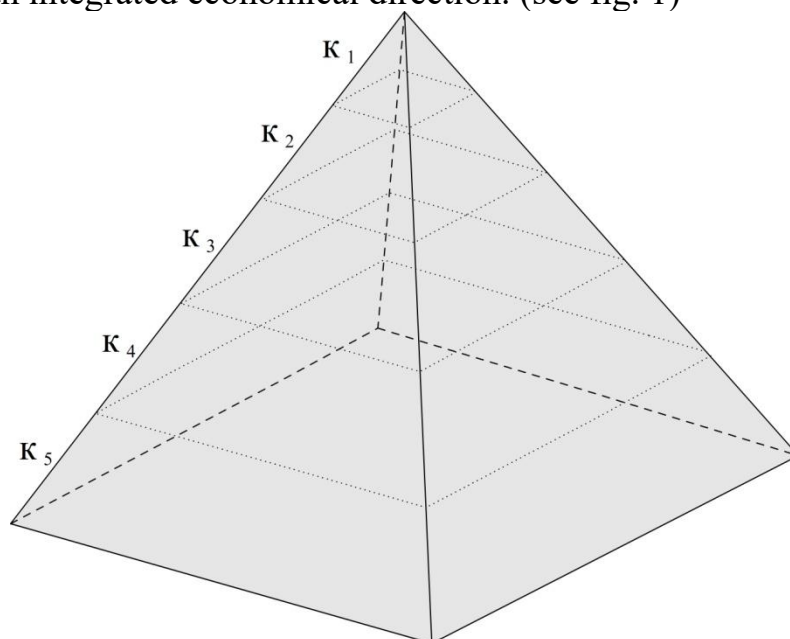

Figure 1. The structure of regional multilevel cluster, where:

K1 is the core enterprises

K2 - educational and research organizations

K3 is the product and service enterprises which render service for the core enterprises; also, here we mean transport, energy, engineer, nature conservation and informational-telecommunicational infrastructures.

K4 is the enterprises of market infrastructure, such as audit, consulting, credit, insurance and leasing service, logistics, trade, real property business.

K5 is non-commercial and public organizations, entrepreneur alliances, Chambers of Commerce and Industry, organizations of innovative infrastructure, infrastructures, which support small and medium-sized business: business-incubators, science and industrial parks, venture funds, technology-transfer centers, design development centers, energy-saving centers, subcontract support centers

The cluster approach is widely used to describe the functioning of economic systems and organization of production complexes (Porter I, and others). From our point of view, the adoption of this approach for projecting, modeling and management in the sphere of education can give a great advantage for the University in comparison with the traditional approaches. The transformation of the University into regional educational cluster, which unites in its structure the system of educational, cultural, scientific, innovative and social substructures, which supposes intensification and strengthening of relations with culture institutions, design departments and institutes, engineering and production enterprises of the region, gives additional opportunities to enlarge the range of educational service, to raise their quality, to expand professional opportunities of a graduating student, his horizontal and vertical mobility in his future. Moreover it gives a real possibility to satisfy the personal requirements of a graduating student and the requirements of employers. In such kind of structure we can create the field of potential opportunities, which is able to convert the external actions of teachers to internal intentions of future specialists, such as self-training, self-education, self-development. But these changes are possible only in the situation of work reorganization of university teaching staff.

Moreover, the clusterization of educational framework of the university, expansion and intensification of its external and internal connections will create the optimal conditions for humanization and humanitarization of engineering education; it will give an opportunity to join adequately the system of education, intended for personal development of engineer- intellectual, who has high level of common, professional and environmental culture, who is able to have an influence on regional environmental policy, production and social-cultural spheres.

We consider that:

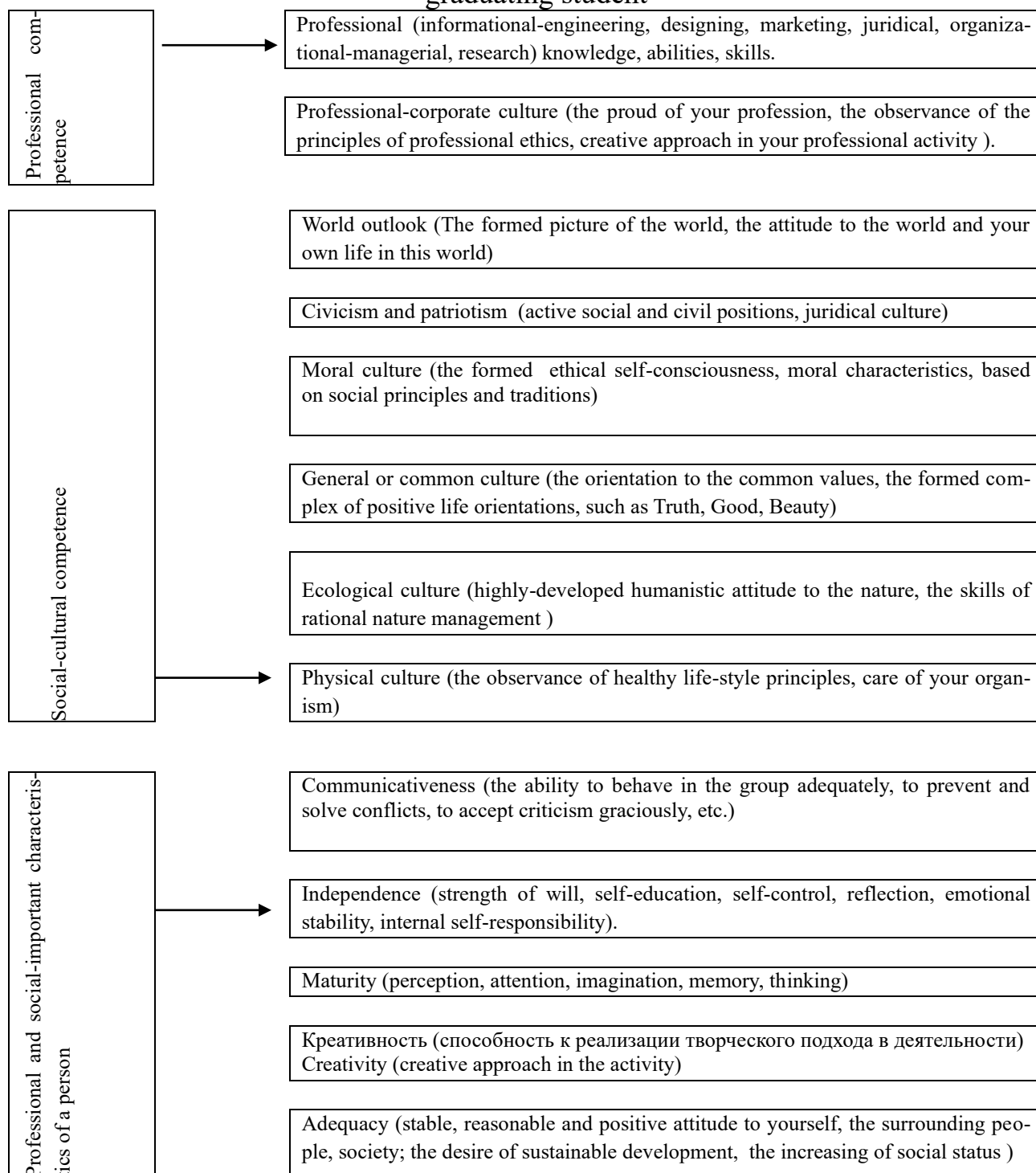
1. The clusterization of educational system gives a possibility to modify the content of education, to organize it on the base of complex model, including axiological (values), conceptual (aims, methods, forms, means), psychological-pedagogical (the mechanisms of value adoption), managing and economic components.
2. The quality of training, the effectiveness of education of engineer university students will be higher, if the organization of education is an open system with humanistic aims, social order and personal, moral-deterministic intentions of tutors; the system, which accumulates cultural, organizational-technical, intellectual and others resources, which move them into educational area of cultural-educational cluster and provide the humanist direction of educational process on the base of subject, psychological-pedagogical, moral- aesthetic and philosophic integration.
3. We should pay special attention to the teachers' and tutors' training, it is better to use the principles of system organization of education, such as naturality, which is a modification of eco-orienting principle of visualization; prolongation, which supplies complex long-term conditions to improve, develop and educate students; effectiveness, which considers the management by educational process on the base of diagnostic aims; ethical principle, which supposes the forming of psychological common sense of students, based on anthropological-ecological imperative, conformity of student's and university aims with social order; magnification principle, connected with forming of special conditions for action-creative adaptation of social-cultural university framework by the student and the principle of satisfaction, taking into consideration the factors and conditions of satisfaction of students' requirements.
4. The management of education quality is necessary to organize on the base of adequate monitoring of personal student's development (such as level of eco-culture, the level of humanistic relation to nature; the presence of life-moral values, skills of planning and organizing etc; the ability to perform noble and social-important deeds, the maturity of personal qualities and characteristics etc.). This type of management can give us a chance to correct and optimize the processes of socialization and individualization in time.

So, we can define four gradations in estimation of an engineer activity within the framework of ethical categories, based on Fokin U.G. ideas. These are:

1. Intellectual-pragmatist, who uses his intellect only to earn money, without any thoughts about moral aspects of the created product.
2. Technician or engineer, who knows his onions, who can do his work very well according to the principles of law.

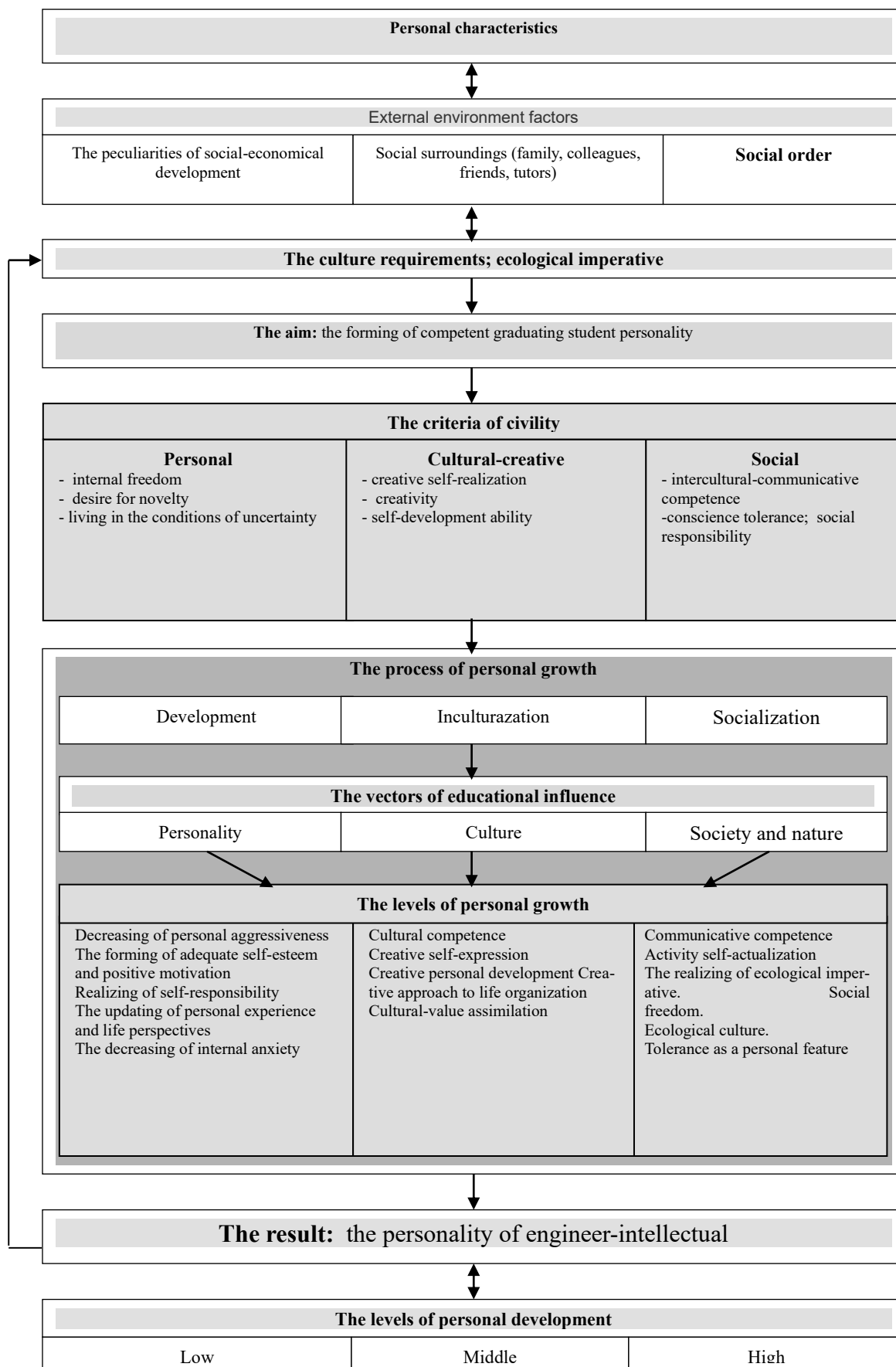
3. Technical intellectual is a highly skilled specialist, who has both professional and social competences.
4. Engineer-intellectual is an ideal combination of high social-cultural and professional characteristics and competences of a graduating student.

Scheme 3.1.1. The competence model of Tyumen state Oil and Gas University graduating student

The structure of educational process, giving an opportunity to educate an intellectual-engineer, is shown on the scheme 3.2.1. Here the methodological basis of pedagogical organization of engineer- intellectual educational technology is the complex of ideas about the person's integrity, his spirituality and the role of reflection in the development of his subjectivity, his unique ability to define life perspectives, to search for the sense of life, to choose the moral values.

Scheme 3.2.1. The structure of educational process of engineer-intellectual

Scheme 2.2.1. Ethical-aesthetic framework of education
Aesthetics

Ethics		Knowledge	Attitudes (Relations)	Behavior	Aims
	Knowledge	Ecocentric conscience	Rational understanding of social relations (the respect of other people point of view)	Emotional-value harmony of inner world.	Legitimate perception of the world, society, yourself
	Attitudes (Relations)	The perception of alius things.	Tolerance	«Moral self-building»	Adaptation of social behavioral norms and moral self-regulation.
	Behavior	Conscious attitude to the world, society, yourself	Social-cultural identification	Reasonable perception of existence.	The forming of intellectual features(characteristics)
Aims		Anthropological-ecological attitude to the world	Harmony «I-am-in-the world»	Cultural-personal attitude to the life	«Ego»

Scheme 2.2.2
The system of conceptions, based on the educational principles in cluster
Aesthetics

		Features			
Ethics		Knowledge	Attitudes (Relations)	Behavior	Aims
	Knowledge	The World	Society	Beauty	Legitimate perception of the world, society, yourself
	Attitudes (Relations)	The Person	Good	Creativity	Adaptation of social behavioral norms and moral self-regulation.
	Behavior	The Truth	Culture	Spirituality	The forming of engineer-intellectual features (characteristics)
Aims		Anthropological-ecological attitude to the world	Harmony «I-am-in-the world»	Cultural-personal attitude to the life	«Ego»

We speak about the phenomenon of self-creating, transcendence, open person; also we mean that the pedagogical process should be open and be directed to create the conditions of self-development, self-education of a person (see scheme 2.2.1). The given methodological basis of organizing of axiological educational model gave a possibility to state the paradigm that is the basis of education in the cluster (see scheme 2.2.2).

So, we can draw a conclusion that modern educational systems, except traditional components (aims, content, methods, forms and means), should have the component of education, based on social order according to The Updating concept of Russian education. The system, including this component, is the cluster that is specially organized cultural-educational system with hierarchical educational, cultural,

scientific, innovative, social structures and interrelations among these structures; with engineering, technological and production institutions and enterprises of a region.

Tyumen State Oil and Gas University, as an university complex with its branch network of primary vocational education and high vocational education, research institutes and other subdivisions, is an example of educational cluster in Tyumen region.

The program of engineer-intellectual education in Tyumen State Oil and Gas University:

- Realizes the cluster approach principles (such as integration, community, self-development oriented education, real-life oriented education, etc.)
- Includes student's public associations, directed at personal development of engineer- intellectual.
- Includes the subsystem of quality education management, based on the principles of international educational standards.
- Includes the subsystems of social-psychological and social-economical student's support and protection.

The updating of educational system in the university supposes the forming of tutor corps, the aims of whose are to organize the student's activity in student's public associations and to support students from social-psychological and social-economical point of view.

Thanks for your attention!

УДК. 911.3

АНАЛІЗ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМ

К.А. Немець

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

З точки зору системного підходу суспільно – географічний процес (СГП) має ознаки погано організованої системи з переважанням стохастичних зв'язків між його складовими і поганою прогнозованістю. Складність СГП, зумовлена його багатофакторністю, нелінійністю, динамічністю та мінливістю структури, вимагає врахування у його дослідженнях якомога більшої кількості параметрів, які утворюють багатовимірний простір. Тоді стан будь – якої соціогеосистеми (СГС), що актуалізується у даному СГП, описується вектором параметрів (ознак), а стан множини СГС (наприклад, регіонального рівня) - матрицею параметрів. Історичні аспекти аналізу СГП полягають у порівнянні стану СГС на різні моменти часу, що можна визначити, як побудову (моделювання) траєкторій їх розвитку у багатовимірному просторі. Цей метод, вперше описаний у роботі [1], в подальшому отримав розвиток і уточнення в роботах [2, 3, 4]. Реалізований у ньому підхід – лінійне шкалювання кількісних показників СГС і розрахунок параметрів траєкторій їх руху у багатовимірному нормованому просторі, виявився зручним для моделювання різних складових СГП.

Як показано в [4], траєкторія руху СГС визначається двома групами показ-

ників: а) напрямку руху; б) лінійних характеристик (наприклад, відстані, пройденої СГС за певний проміжок часу, і похідних від неї).

До першої групи показників траєкторії відносяться косинуси кутів, утворених відрізком траєкторії даної СГС з базовою траєкторією (траєкторіями інших СГС, або характерними напрямками - середньою, оптимальною або проектною траєкторією).

За цими показниками можна оцінювати узгодженість і ефективність функціонування СГС, бо із зменшенням кута між їхніми траєкторіями узгодженість і «корпоративність» їхнього функціонування зростає, що є незаперечним доказом подібності розвитку СГС. Аналогічно можна порівнювати узгодженість руху СГС у складі систем більш високого рангу, наприклад районних СГС у складі регіональної СГС, або регіональних у складі національної СГС. Косинус кута між траєкторіями СГС має аналог у математичній статистиці - коефіцієнт кореляції. Тому числові значення косинусів кутів між траєкторіями можна інтерпретувати як значення коефіцієнта кореляції. Слід зазначити, що процедура обчислення коефіцієнта кореляції має певні обмеження (наприклад, обов'язковий нормальний двовимірний розподіл множин параметрів), тоді як визначення косинуса кута за формулами аналітичної геометрії є довільним. Можливі співвідношення між траєкторіями показано на рис. 1.

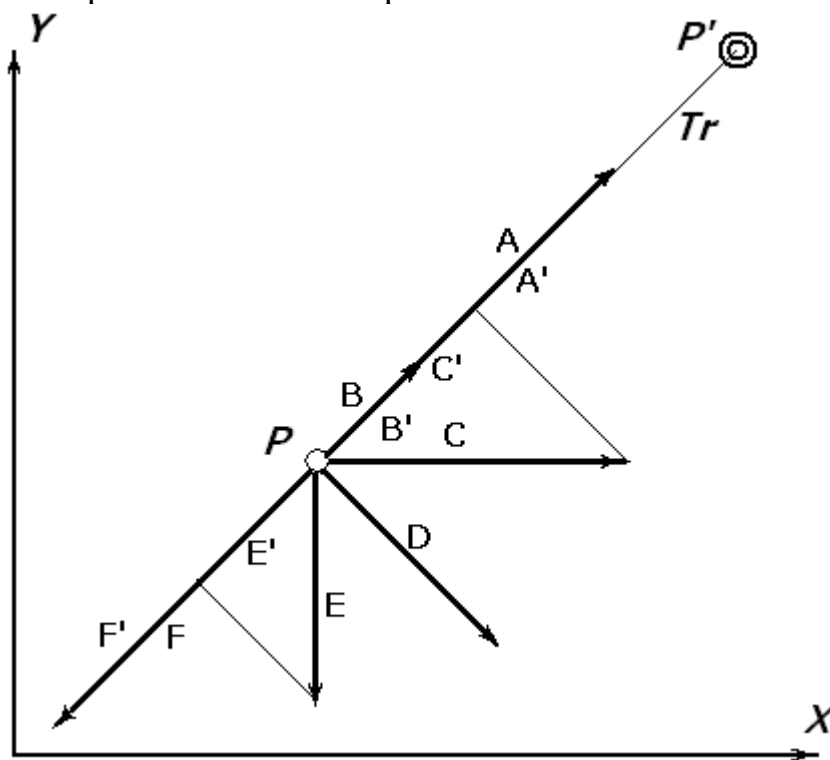

Рис. 1. Співвідношення векторів руху систем з базовою траєкторією Tr

На рис. 1 вектори A та B співпадають з Tr і косинус кута між ними рівний 1; вектор C – узгоджений з Tr, косинус кута > 0 ; вектор D – індиферентний до Tr, косинус кута рівний 0; вектор E – неузгоджений, косинус кута < 0 і його проекція E' має протилежний напрям; вектор F – неузгоджений, косинус кута Рівний -1, він протилежний за напрямом. Отже, показники напрямку руху дають

можливість оцінювати узгодженість руху СГС у багатовимірному нормованому просторі.

Друга група показників представлена різними лінійними характеристиками траєкторії - відстанями у багатовимірному просторі, які характеризують шлях, пройдений об'єктом за певний проміжок часу, або віддалення поточної точки траєкторії (у даний момент часу) від характерних точок простору – початку координат, середньої точки соціогеосистеми чи точки максимального розвитку [1, 2, 3, 4]. Можна визначати наступні лінійні показники траєкторії [1]:

- шлях, пройдений СГС у багатовимірному просторі (ΔL), – визначається як евклідова відстань між точками траєкторії на суміжні моменти часу і є динамічною характеристикою траєкторії, бо його довжина свідчить про інтенсивність руху;

- швидкість руху, яка визначається як відношення довжини пройденого шляху до проміжку часу між суміжними розрахунковими моментами ($\Delta L/\Delta t$);

- віддаленість поточної точки траєкторії від точки початку координат (L_0), яка є оцінкою ефективності руху СГС – більш ефективна СГС за рівний проміжок часу більше віддалиться від стартової позиції;

- відстань від поточної точки траєкторії до кінцевої точки (точки максимального розвитку за [1]) - L_1 - характеризує ефективність руху СГС – більш ефективна СГС раніше досягне або найбільше наблизиться до найвищого показника;

- різниця шляху, що залишилося пройти до точки максимального розвитку (L_1), і пройденого шляху (L_0), що дає уявлення про темпи руху СГС – зменшення цього показника свідчить про більш швидкий рух;

- співвідношення L_0/L_1 , яке у нормованому просторі також є відносною оцінкою ефективності розвитку СГС, бо зростання цього показника свідчить про більш швидкий прогрес даної СГС.

Таким чином, аналіз (моделювання) траєкторії розвитку СГС полягає у визначенні у кожній розрахунковій точці траєкторії СГС та її підсистем векторів їх руху у багатовимірному просторі (його компоненти – косинус кута і швидкість руху). Доповнюючи вектори траєкторії вказаними вище показниками, можна визначити відмінності підсистем між собою і ефективність їх функціонування у складі СГС.

Результати використання описаного методу аналізу траєкторії розвитку СГС описані у роботах [1, 4] і свідчать про його перспективність у суспільно – географічних дослідженнях.

Список використаних джерел: 1. Немець Л.М., Олійник Я.Б., Немець К.А. Просторова організація соціально – географічних процесів в Україні. - Київ – Харків: РВВ ХНУ, 2003. 2. Немець Л.М., Немець К.А. До методики соціально – географічного дослідження регіонального розвитку України//Суспільно – географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. Тези доп. III Всеукраїнської наук. – практ. конф. (Київ, 20 – 21 квітня 2004 р.), - Київ, Обрії, 2004, с. 30 – 32. 3. Немець К.А., Немець О.К. Методика інформаційного аналізу соціально – економічного розвитку регіонів// Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Регіон – 2008: стратегія оптимального розвитку», Харків, ХНУ, 2008, с. 242–246. 4. Немець К., Немець Л., Немець О. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України// Часопис соціально – економічної географії. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – вип7(2). – с. 66 – 80.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ»

Н.В. Моштаківа

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Згідно чинного на сьогоднішній день Закону України «Основи законодавства про культуру», в Україні гарантується розвиток мережі різних за видами діяльності та формою власності закладів культури: театрів, філармоній, професійних творчих колективів, кіностудій, організацій телебачення, радіомовлення, кіновідеопрокату, видавництв, редакцій, музеїв, художніх галерей (виставок), бібліотек, архівів, клубних закладів, кінотеатрів, цирків, парків культури та відпочинку, навчальних закладів і наукових установ, позашкільних закладів естетичного виховання і дозвілля дітей та юнацтва, дизайнерських, реставраційних центрів і майстерень, історико-культурних, архітектурних заповідників, заповідних територій тощо. На території кожної адміністративно-територіальної одиниці створюється соціально необхідний комплекс закладів, підприємств і організацій культури [6, ст. 21].

В той же час, зазначений закон, по-перше, не дає визначення поняття «заклад культури», а по-друге, поряд з поняттям «заклад культури» використовує інші («підприємство», «організація», «установа», «орган»), але не пояснює, як вони співвідносяться. На рис. 1 представлена схема, складена на основі аналізу цілого ряду нормативно-правових документів, зокрема [15, 3, 11, 4 тощо], яка наочно демонструє взаємозв'язки між поняттями «організація», «установа», «підприємство», «заклад», «орган» та показує місце закладів культури серед них (рис. 1) [14].

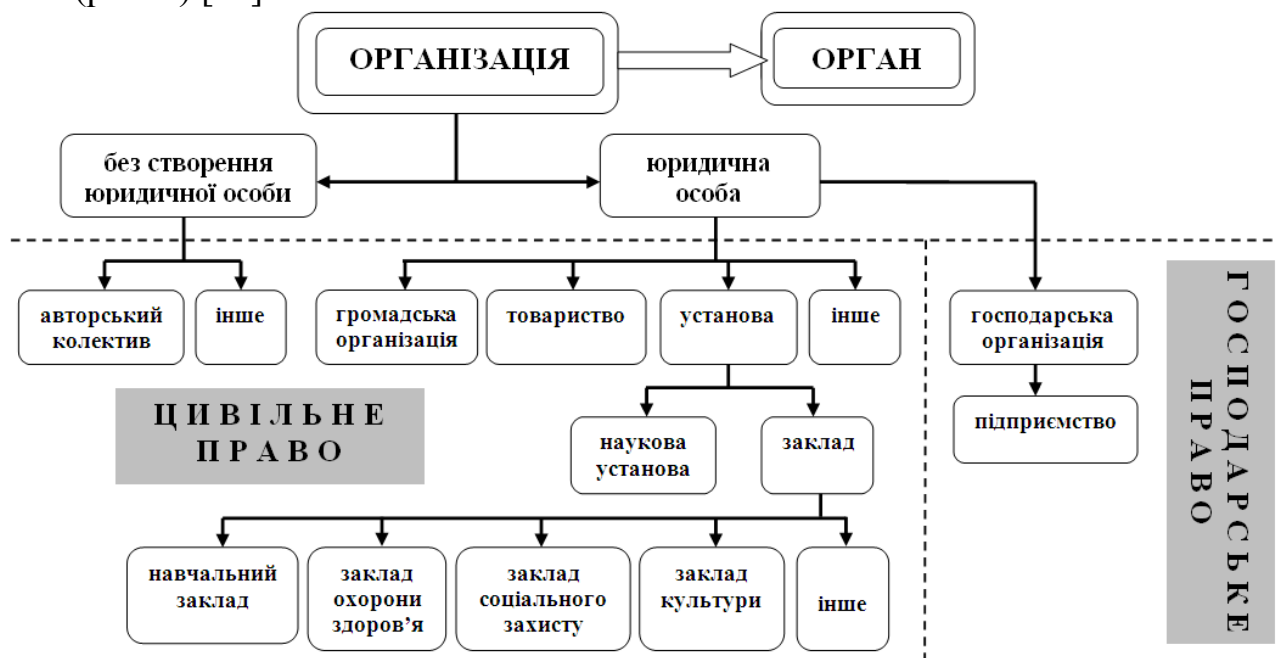

Рис. 1. Схема співвідношення понять «організація», «орган», «установа», «підприємство», «заклад» [14]

Аналіз вказаних джерел дозволяє зробити висновок, що найзагальнішим серед зазначених понять є поняття «організація» [14].

Організація – це об'єднання двох або більше осіб (як юридичних, так і фізичних), які є суб'єктами права [1, с. 399].

Організація може набути статусу юридичної особи, якщо вона створена і зареєстрована в установленому законом порядку. Це стосується господарських, громадських та релігійних організацій, а також різних товариств, установ тощо (рис. 1). Прикладом організації, яка не є юридичною особою, може бути авторський колектив, тобто колектив осіб, які спільно (у співавторстві) створили твір (рис. 1). Чинне законодавство не вимагає від них реєстрації [14].

Різновидом організації, яка має статус юридичної особи, є установа (рис. 1). Згідно зі статтею 83 Цивільного кодексу України «юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом», а «**установою** є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна» [15, ст. 83].

Різновидом господарської організації є підприємство (рис. 1). У статті 2 Господарського кодексу України підприємство розглянуто як організаційну форму господарювання і визначено так: «**підприємство** – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгівельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами» [3, ст. 2].

Щодо взаємозв'язку між поняттями «установа» та «підприємство», то це поняття різних галузей права: установа – це організаційно-правова форма юридичних осіб (цивільне право), а підприємство – організаційна форма господарювання (господарське право) (рис. 1). Отже, установи, товариства та інші форми організацій, які здійснюють господарську діяльність (тобто виготовляють та реалізують продукцію, виконують роботи чи надають послуги вартісного характеру, що мають цінову визначеність) є підприємствами [14].

Поняття «заклад» як Цивільний, так і Господарський кодекси України не використовують. Але в цих кодексах та інших законодавчих актах широко вживають похідні поняття, наприклад: «заклад освіти» [10, ст. 3], «заклад охорони здоров'я» [15, ст. 29; 7, ст. 3], «заклад соціального захисту населення» [15, ст. 66], «навчальний заклад» [15, ст. 29; 3, ст. 69; 10, ст. 3], «оздоровчий заклад» [3, ст. 69], «профілактичний заклад» [3, ст. 69] тощо (рис. 1). У зв'язку з цим заклад можна визначити як установу з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють в якій-небудь галузі освіти, науки, культури і т. ін. [2, с. 395].

Тобто заклад є різновидом установи, а заклади, які здійснюють господарську діяльність, з погляду господарського права є підприємствами.

Стосовно поняття «орган» слід зазначити, що законодавство України широко вживає його у різних термінологічних словосполученнях (наприклад, «орган законодавчої (виконавчої, судової) влади» [13, ст. 6], «орган місцевого самоврядування» [13, ст. 5], «орган стандартизації» [12, ст. 1], «орган з контролю»

[8, ст. 1], «орган з оцінки відповідності» [11, ст. 1; 8, ст. 1], «орган, що призначає» [11, ст. 1]), але не містить визначення цього загального поняття. Доцільно використати таке визначення: **орган** – це юридична чи адміністративна одиниця, яка має певні повноваження та відповідну структуру [5, п. 6.1]. Орган може бути організацією в юридичному сенсі, або її частиною (рис. 1) [14].

На сьогоднішній день Міністерством культури і туризму підготовлено проект нового Закону України «Про культуру», в якому запроваджено термін «заклад культури». Відповідно до Проекту від 2.06.2010 р., «**заклад культури**» – це юридична особа (установа, підприємство, організація, об'єднання) або структурний підрозділ юридичної особи (філія, відділення, представництво), основною функцією яких є діяльність у СК. **До діяльності у СК** відноситься творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, освітня, культурно-дозвільна та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування (публічний показ), популяризацію, збереження і використання культурних благ та цінностей для задоволення культурних потреб громадян [9, ст. 1].

Різноманіття та неоднозначність визначення системи понять у галузі культури вимагає проведення аналізу та подальших досліджень, в т.ч. з позицій суспільної географії, яка займається комплексним вивченням цієї сфери.

Список використаних джерел: 1. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 704 с. - (Серия «Библиотека словарей «ИНФРА-М»); 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.; 3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (з останніми змінами згідно із Законом України від 01. 12. 2005 р. № 3164-IV); 4. ДК 002:2004 Державний класифікатор України. Класифікація організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ) (зі зміною 1, що набрала чинності з 01. 09. 2005 р.); 5. ДСТУ 1.1:2001 Національна стандартизація. Стандартизація та суміжні види діяльності. Терміни та визначення основних понять; 6. Закон України «Основи законодавства України про культуру» від 14. 12. 1992 р. № 2117-XII; 7. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19. 11. 1992 р. № 2801-XII (з останніми змінами згідно із Законом України від 25. 03. 2005 р. № 2505-IV); 8. Закон України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17. 05. 2001 р. № 2407-III; 9. Закон України «Про культуру»: Проект № 6469 від 02. 06. 2010 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37825; 10. Закон України «Про освіту» від 23. 05. 1991 р. № 1060-XII (з останніми змінами згідно із Законом України від 26. 12. 2002 р. № 380-IV); 11. Закон України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 01. 12. 2005 р. № 3164-IV; 12. Закон України «Про стандартизацію» від 17. 05. 2001 р. № 2408-III (з останніми змінами згідно із Законом України від 01. 12. 2005 р. № 3164-IV); 13. Конституція України; Прийнята 28. 06. 1996 р.; 14. Термінологічні поради. Запитання. Що таке підприємство, установа, організація, заклад, орган // Стандартизація, сертифікація, якість. - 2006. - № 2. - с. 33-36; 15. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 р. № 435-IV (з останніми змінами згідно із Законом України від 23. 06. 2005 р. № 2710-IV).

**РОЛЬ ЗАКОРДОННИХ ПРАКТИК ТА СТАЖУВАНЬ У ПІДГОТОВЦІ
СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ (НА ПРИКЛАДІ КОМПАНІЇ «TEZ TOUR»)**

А.М. Байназаров, А.В. Юр'єва, О.І. Сінна, І.В. Варвинська
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Одним із найбільш важливих питань підготовки фахівців-географів, разом з безпосереднім викладанням базових і спеціалізованих дисциплін, є організація навчальних і виробничих практик студентів. Актуальність даного питання зумовлена постійною зміною суспільних умов, яку відчуває український соціум протягом майже двох десятиліть після розпаду Радянського Союзу та у зв'язку з більш сучасними соціально-економічними процесами (глобалізація, зміна міжнародного розподілу праці, політичні події тощо). Ці зміни помітно вплинули на ринок праці, інформаційний простір і відповідно – викликали, з одного боку, нові вимоги до знань, вмінь і навичок спеціалістів, з іншого – зумовили зміну забезпеченості навчальних закладів можливостями проведення повноцінних практик. Як наслідок, ситуацію, що склалася, складно коментувати: позиції учасників процесу абсолютно різні. Вищі навчальні заклади вважають, що вони повинні надати студентам «класичну освіту» – з вагомою часткою фундаментальних (теоретичних) знань і закріпленням умінь і навичок, у тому числі – на навчальних і виробничих практиках, вони не видають диплом фахівця вузької спеціалізації, орієнтуючись на підготовку широкого профілю. При цьому, сучасні компанії чекають фахівців з цілком конкретних спеціальностей, які володіють прикладними вміннями у поєднанні зі знанням базової теорії.

Виникає цілком реальна суспільна проблема, яка полягає в тому, що переважна більшість викладачів в університетах – це люди, які самі навчались і починали педагогічну діяльність ще в радянський час, їх підходи і уявлення часто є усталеними і незавжди змінюються у відповідь на потреби часу. Тоді всім було зрозуміло, що молодий спеціаліст здобуде практичні навички безпосередньо на робочому місці протягом 2-3 років. Часто за все життя фахівець міг змінити 2-3 місця роботи, або взагалі працювати на одному підприємстві чи в одній організації. Зрозумілим був і підхід – у перші роки, молодий спеціаліст «вчився працювати» саме у цій галузі та компанії. Сьогодні як державні, так і приватні компанії потребують фахівців, які приносять «рельєсну віддачу» відразу, зростає роль додаткової освіти після вищої та самоосвіти протягом всього життя. Суспільству необхідні фахівці з прикладними навичками і вміннями.

У такому розрізі ситуації, можна помітити правоту обох сторін. Адже важко уявити, що існує університет, який готує фахівців для потреб конкретної компанії – фахівців, які мають прикладні вміння роботи у певній вузькоспеціалізованій галузі, розуміють корпоративні інтереси, політику і спрямованість розвитку окремої компанії. Природно, повинен бути період ознайомлення з особливостями роботи тієї або іншої фірми. Однак цей період не повинен розтягу-

ватися на роки. Оптимальним є термін у 3-6 місяців. Виходом із ситуації можуть бути вірно організовані навчальні і виробничі практики, що відповідають вимогам навчального процесу і надають можливість студентам здобути прикладні вміння у конкретній компанії.

Для студентів-географів дана проблематика постає особливо актуальною, коли з одного боку університет готує «класичного географа», з іншого – повинен забезпечити конкурентоздатність своїх випускників на сучасному ринку праці. У даній статті та з досвіду діяльності Організаційно-інформаційного центру туристичного бізнесу ХНУ імені В. Н. Каразіна, ми пропонуємо один із шляхів вирішення даної проблеми, зокрема шляхом організації закордонного навчання і стажувань у туристичній компанії «Tez Tour». Варто зазначити, що у даній статті ми виходимо з того, що туризм розглядається нами як важливий напрямок розвитку сучасної географії. Починаючи з 2008 року, студентам ХНУ імені В. Н. Каразіна, що навчаються за напрямком «Географія», які пов'язують своє майбутнє з туристичною галуззю, окрім загальноприйнятих практик, запропоновано стажування у компанії «Tez Tour» у Туреччині строком на 6 місяців, як вид навчальної практики.

Під час даного стажування студенти працюють у туристичній галузі та здобувають ступінь менеджера з туризму другої категорії. Важливим (як для студентів, так і для університету) є те, що всі матеріальні витрати, пов'язані зі стажуванням, компенсує компанія.

Студенти, що бажають пройти стажування, повинні відповідати вимогам компанії, таким як комунікабельність, знання іноземної мови (англійської), висока успішність у навчанні. Крім того, певні вимоги можуть бути викликані специфікою основної підготовки студентів. Зокрема, у випадку студентів-географів повинно враховувати зацікавленість саме туристичною галуззю. Окрім того, практика не надає можливостей розвитку наукового потенціалу особистості, тому для студентів з науковими здібностями така практика не є доцільною.

Дана програма передбачена для студентів 2 та 3 курсу навчання. Виходячи з навчального плану підготовки студентів-географів ХНУ імені В. Н. Каразіна, загальною метою навчальної практики 2 курсу є ознайомлення з природними та соціально-економічними умовами регіонів України та її історико-культурними пам'ятками. На 3 курсі студенти проходять виробничу практику на підприємствах тих галузей, в яких планують працювати після закінчення університету. Мета та завдання стажування у компанії «Tez Tour» не суперечать вимогам практик, які студенти проходять в Україні, а навпаки дають змогу розширити географічні знання за рахунок ознайомлення з іншою країною (Туреччиною), порівняти природні, соціально-економічні, історико-культурні закономірності розвитку країн (2 курс), а також – безпосередньо здобути навички роботи та ознайомитися зі специфікою організації туристичного бізнесу у компанії світового рівня, якою сьогодні є «Tez Tour».

Перевагами даного навчання для студентів-географів є:

- можливість ознайомитися з іншою країною;
- отримати досвід роботи у туристичній галузі;

- додаткова освіта з можливістю подальшим працевлаштуванням;
- вдосконалення володіння іноземною мовою.

Недоліками є:

- відсутність керівника з освітою географа в Туреччині (керівник надсилається лише від університету і займається організаційними питаннями стажуваннями), тому студент
- відрив від навчання на тривалий термін (6 місяців), тому необхідним є оформлення індивідуального завдання і дострокове складання сесії;
- вузькоспеціалізованість стажування та відсутність повноцінних можливостей для наукової роботи.

Таким чином, узагальнюючи трирічний досвід (2008-2010 р.р.) організації закордонних навчальних та виробничих практик студентів-географів у туристичній компанії «Tez Tour», варто відзначити, що такі практики дозволяють забезпечити якісну підготовку фахівців, однак потребують достатнього рівня організованості, планування і контролю на всіх етапах, чіткого врахування всіх переваг і недоліків такого виду практик, взаємозацікавленості факультету, що здійснює підготовку студентів, і компанії, яка забезпечує проведення практики у вагомих результатах з врахуванням особистісних потреб кожного студента.

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ КАФЕДРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ І РЕГІОНОЗНАВСТВА

К.Ю. Сегіда, Ю.Ю. Заволока, Ю.І. Кандиба

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Важливою відмінністю університетської освіти від інших видів навчання є її фундаментальність, яка виявляється у гармонійному поєднанні навчального процесу та науково-дослідної діяльності. Без активної участі студентів у науковій роботі ВНЗ неможливе професійне становлення майбутнього фахівця, формування наукового світогляду молодого вченого. Крім того, участь у науково-дослідній діяльності є важливим чинником виховання творчої особистості студента. Інтеграція навчання та наукової творчості досягається різними шляхами. Кожна кафедра сама обирає форми науково-дослідної роботи, відповідно до своєї специфіки.

Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна має значний досвід в організації та проведенні конференцій: з 2005 року щорічно проводиться міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих науковців «Регіон: суспільно-географічні аспекти».

Взагалі, участь у науково-практичних, науково-теоретичних та науково-методичних конференціях є однією з форм науково-дослідної роботи студентів у вищому навчальному закладі. Науково-дослідна робота – складова професійної

підготовки студентів, вид дослідницької діяльності, яка виконується в позанавчальному процесі і носить добровільний характер, в той же час спонукає майбутніх фахівців до пізнання, застосування на практиці теоретичних знань, формує лідерські якості.

Студенти кафедри надають посильну допомогу викладачам в організації та проведенні конференцій та приймають безпосередню участь у проведенні студентської конференції (за допомогою і під наукових керівників готують тези, статті або есе, які є результатом їх науково-дослідної роботи; під час конференції на пленарному чи секційному засіданнях доповідають та беруть участь в обговоренні основних положень своїх досліджень, досліджень інших учасників конференції).

Безперечно, проведення та участь у науково-практичних конференціях мають велике значення для студентів, насамперед наукове, навчальне, розвивальне. Участь в організації та проведенні конференцій виховує у студентів такі моральні якості, як цілеспрямованість, ініціативність, відповідальність, енергійність, наполегливість, самостійність, обов'язковість, витримку, стриманість, ввічливість, володіння собою, здатність до самооцінки, самокритичність, вимогливість до себе, здатність до співпраці та спілкування, справедливе ставлення до інших тощо. Спілкуючись з різними людьми, студенти стають більш комунікабельними, відкритими; з одного боку, вчаться слухати інших, а з іншого - висловлювати свої думки грамотно, правильно, послідовно. Конференції як одна з форм науково-дослідної роботи здійснюють також трудове виховання студентів. Незважаючи на те, що цей вид діяльності пов'язаний з навчальним процесом, він залишається відносно самостійним видом роботи студента. Завдяки йому в стінах вищого навчального закладу в молодій людини формуються такі якості, як здатність творити, втілювати нові досягнення, відстоювати власні позиції тощо.

Окрім активної участі студентів у конференціях, представлення тез та статей, що відображають певний результат конкретного дослідження, щорічно студенти кафедри беруть участь в конкурсах наукових робіт університетського, міського, регіонального та національного рівнів. Завдяки участі в подібних конкурсах, студенти мають змогу в повному обсязі представити результати своїх наукових пошуків, реалізувати свій творчий та інтелектуальний потенціал.

Одним із видів творчого пошуку студентів на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства виступає їх участь у роботі наукового дискусійного клубу, який об'єднує студентів, аспірантів та молодих науковців кафедри. На засіданнях цього клубу, які проводяться щомісяця вже не один рік, обговорюються актуальні проблеми, пов'язані з сучасними суспільно-географічними дослідженнями, розвитком суспільної географії, її теорії і методики, науковими пошуками молоді тощо.

Діяльність клубу базується на демократичних засадах. Участь у його роботі беруть всі бажаючі, від першокурсників до провідних вчених. Засідання відбуваються за заздалегідь затвердженим планом, тематику засідань якого пропонують самі студенти. Робота клубу відбувається у формі дебатів, де одні студенти виступають у ролі доповідачів з певної теми, а інші – у ролі опонентів та рецензентів. Експертами зазвичай виступають незалежні спостерігачі – студенти, ас-

піранти, викладачі з інших кафедр факультету або представники органів державної влади місцевого та обласного рівня, залежно від теми, що обговорюється.

Знання та навички, набуті студентами під час засідань дискусійного клубу, допомагають молодим людям краще орієнтуватися у проблемах сучасного суспільства, заохочують їх до активних наукових пошуків, формують вміння працювати у команді, знаходити нестандартні рішення вирішення тих чи інших проблем, закладають основи толерантного спілкування, формують ораторські здібності тощо. Участь у дебатах наукового дискусійного клубу також допомагає розвивати у студентів і інші важливі якості особистості, зокрема – підвищує навчальну мотивацію, розвиває самосвідомість, вчить об'єктивно оцінювати себе і своїх товаришів, дозволяє студентам вільно висловлювати свою думку, розвиває наукове мовлення тощо.

Участь у роботі наукового дискусійного клубу також сприяє підготовці студентів до науково-практичних конференцій, колоквіумів, семінарів, адже під час дебатів вони вчаться чітко формувати свою думку, логічно, структурно і послідовно будувати свій виступ, відстоювати власну точку зору, давати рецензію своїм опонентам тощо.

Таким чином, продумана і чітка організація навчально-виховної роботи сприяє підвищенню творчої активності студентів, примножує внесок молодих дослідників у науково-дослідну діяльність не тільки окремої кафедри і факультету, а й всього колективу ВНЗ.

УДК 911.3

ЗНАЧЕНИЕ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

П.В. Шуканов

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Современное состояние подготовки специалистов с высшим образованием свидетельствует о преобладании узкопрофессиональной экономической подготовки. Признавая значение общей количественной приоритетности такого направления необходимо учитывать, что задачи фундаментального образования в сфере регионалистики не отражены в достаточной степени как в структуре учебных планов, так и в предметном содержании учебных дисциплин. Особенно это заметно при проведении комплексного анализа сложных социально-природно-хозяйственных систем и овладении методами анализа эффективности территориальной организации и оптимального развития отдельных отраслей и регионов. Такое состояние подготовки специалистов, особенно географов и экономистов, не в полной мере соответствует современным дидактическим и воспитательным представлениям, а также запросам практики управления предприятиями и регионами.

В связи с этим особое внимание следует уделить усовершенствованию образования при подготовке специалистов регионального развития. Для практи-

ческого решения данной задачи необходимо использовать теоретико-методологические и прикладные аспекты геоэкономики, которая является своеобразной основой для формирования новой системы знаний в сфере оптимального управления и развития отдельных регионов и глобального пространства в целом. При таком подходе становится возможным создание и функционирование системы высшего образования, в которой будущие профессионалы географы и экономисты смогут способствовать повышению конкурентоспособности как отдельно взятых предприятий, так и национальной экономики в целом.

Основы классической геоэкономики заложил немецкий экономист Фридрих Лист (1789 – 1846). В своей работе «Национальная система политической экономии» (1841) он разработал теорию производительных сил, основой которых необходимо рассматривать «умственный капитал», определяемый как главный источник богатства нации. Ф. Лист развил идею «воспитательного протекционизма», требующую активного вмешательства государства в экономическую жизнедеятельность общества. Анализируя закономерности становления и развития мирового хозяйства, он сформулировал одно из важнейших теоретических положений геоэкономики – представление об автаркии большого пространства. Сущность этой теории в том, что необходимо стимулировать экономическую интеграцию отдельных регионов с целью формирования экономически самостоятельных и самодостаточных территорий, в пределах которых внутренние связи и обмен различными факторами производства способствуют оптимальному развитию соответствующих регионов. Таким образом Ф. Лист выступил против крайностей рыночного либерализма, в соответствии с которым открытость экономических систем рассматривается как благо, а протекционизм и защита внутреннего рынка как негативное явление. Позже патерналистский подход Ф. Листа был заложен и подтвердил свою эффективность в послевоенный период в процессе формирования «германского чуда».

Развитие либерально-рыночной экономики в различных странах мира всё больше связано с процессами глобализации, которая рассматривается как решающий фактор международных отношений и социально-пространственной взаимозависимости. При этом значение национальных управленческих структур и государственных суверенитетов постепенно уменьшается, в то же время возрастает влияние наднациональных организаций и глобальных корпораций. Поэтому на уровне отдельных предприятий и регионов повышение конкурентоспособности связано не просто с транснационализацией своей деятельности, а с необходимостью перехода на уровень глобальной компании и расширения сферы влияния региона с точки зрения геостратегической перспективы формирования единого геоэкономического пространства.

В современных условиях геоэкономическое пространство всё больше проявляется как глобально функционирующая система производственных и торгово-экономических связей, составными частями которой являются отдельные регионы и национальные экономики мира. При этом легальных возможностей для успешного предпринимательства и использования стихийных рыночных отношений остаётся всё меньше. Поэтому больше внимания уделяется созданию деловых стратегических альянсов между партнёрскими фирмами и отдельными государствами для разработки согласованных норм поведения на соответствую-

ющих рынках. Примером такого стратегического регионального альянса может служить западноевропейский авиационный консорциум Airbus, созданный в рамках Европейского Союза.

Таким образом, транснационализация экономических отношений приводит к тому, что в стратегической глобально-региональной иерархии всё большее значение приобретает геоэкономическое пространство. По определению российского профессора Э.Г. Кочетова, современная геоэкономика – это концепция внешнеэкономической стратегии и формирования внешнеэкономических доктрин, которая вписывается в общетеоретическую панораму, состоящую из трёх взаимообусловленных и взаимозависимых частей (мировая хозяйственная система; внешнеэкономическая доктрина и стратегический арсенал её реализации; национальная экономика и стратегический арсенал оптимального развития регионов) [2, с.12]. В определённом смысле геоэкономика – это наука о стратегии экономического развития, обеспечивающая достижение мирового или регионального могущества преимущественно экономическим путём. Следовательно, геоэкономическая стратегия предполагает достижение политических целей долгосрочными экономическими методами перераспределения ресурсов и мирового дохода на основе создания конкурентоспособных региональных условий хозяйствования. Таким образом, геоэкономика отражает сущность пространства через систему экономических атрибутов, влияние которой выходит за пределы национального рынка. С точки зрения современной геоэкономики глобализация бизнеса размывает границу между внутренней и внешней сферами функционирования экономических и политических субъектов. Это стимулирует процесс экономизации политики и усиливает явление политизации экономики. В результате глобализация в сфере бизнеса и процесс экономизации пространства становятся важными факторами трансформации общества, перераспределения властных полномочий и формирования эффективного, но не оптимального развития важнейших регионов мира.

Рассмотренные нами аспекты применения геоэкономических знаний позволяют более полно и объективно учитывать важнейшие тенденции и современные особенности развития мирохозяйственных связей с целью выработки стратегии оптимального развития регионов. Поэтому геоэкономические знания должны стать неотъемлемой частью мировоззренческой подготовки будущих географов и экономистов как квалифицированных специалистов в сфере национальной и мировой экономики.

Список использованных источников: 1. Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «ДИАЛОГ». – М. : ОАО Издательство «Радуга», 2003. – 1328 с. 2. Кочетов Э. Г. Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства) / Э. Г. Кочетов. – М. : Издательство БЕК, 1999.–480 с. 3. Соколенко С.И. Глобальные рынки XXI столетия: перспективы Украины / С.И. Соколенко.– К. : Логос, 1998. – 568 с.

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ

А.А. Шуканова, Т.С. Япринець

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Сучасні реалії динамічного і глобалізованого світу вимагають переосмислення освітнього процесу. Існує невідповідність між всезростаючим обсягом наукової інформації, розвитком комунікаційних технологій і традиційними способами передачі знань, які з часом стають неактуальними. Доба інформаційно-технологічної революції висуває вимоги не стільки до накопичення знань, скільки до розвитку навчальних вмінь, а саме до пошуку нової інформації, її аналізу, застосування на практиці. Демократичні перетворення висувають вимоги до формування особистості, яка толерантно і з пошаною ставиться до думки інших і вміє мирно розв'язувати проблеми, має досвід колективної творчої діяльності. Всім цим вимогам в повній мірі відповідає інтерактивне навчання, що спрямоване на розвиток інтелектуальних і соціальних компетенцій учня.

Інтерактивне навчання за формою організації навчальної діяльності учнів відноситься до кооперованого (колективного) навчання, коли всі учні активні і навчають один одного. Інтерактивні методи передбачають спільне навчання (навчання в співпраці), коли і учні, і вчитель виступають суб'єктами навчання, тобто виникає міжсуб'єктна взаємодія. Інтерактивні методи набули поширення у Західній Європі та США при викладанні різноманітних предметів. У практиці вітчизняної школи найбільшого поширення вони набули при викладанні економіки, що пояснюється активним міжнародним співробітництвом в галузі економічної освіти. Проте актуальною є проблема адаптації змісту зарубіжних методичних матеріалів до українських реалій та впровадження інтерактивних методів в практику викладання інших дисциплін, зокрема географії. Аналіз сучасного стану викладання географії засвідчив, що інтерактивне навчання ще недостатньо поширене в українській школі. Є емпіричні спроби вчителів використовувати окремі елементи інтерактивного навчання, проте відсутня цілісна освітня система інтерактивного вивчення предмету.

Термін „інтерактивні методи навчання (ІМН)” є новим педагогічним поняттям, яке потребує подальшої теоретичної розробки. Аналіз вітчизняної психолого-педагогічної і методичної літератури показав, що в останні роки інтерактивні методи почали активно розроблятися і впроваджуватися, особливо в галузі післядипломної освіти (М. Скрипник, Л. Іванова), в початковому навчанні (Коберник Г.І., Пироженко Л.В., Пометун О.М.), в галузі суспільствознавчих дисциплін (Пометун О.І., Баханов К.О.). Проте невирішеними залишаються ряд питань: вкрай недостатня обізнаність вчителів з інтерактивними методами (більшість з них не розрізняє активні та інтерактивні методи навчання, ототожнюючи останні з методами активізації процесу засвоєння знань, або, навпаки, звужує ІМН до ігрових імітацій); потребує уточнення поняття „інтерактивне на-

вчання” (це дидактична система, освітня концепція, технологія, модель, метод чи форма навчання?); існує неузгодженість термінології (одні й ті самі варіанти інтерактивного навчання називаються по-різному); поширені різні підходи до класифікації інтерактивних методів навчання. Наприклад, М.В. Кларін в основу класифікації поклав принцип активності і запропонував виділяти інтерактивні методи фізичної, соціальної, пізнавальної активності. М. Скрипник пропонує ІМН класифікувати за спрямуванням на реалізацію окремих функцій педагогічного спілкування і виділяє інформаційні, пізнавальні, мотиваційні, регулятивні методи. О.І. Пометун і Л.В. Пироженко розглядають інтерактивне навчання як сукупність технологій, які в свою чергу поділяють на чотири групи залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів: інтерактивні технології кооперативного навчання, інтерактивні технології колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань.

Вважаємо, що інтерактивні методи не повинні протиставлятися традиційним методам навчання географії, а органічно доповнювати їх. Тому актуальним є пошук оптимального співвідношення пасивних, активних і інтерактивних методів при конструюванні уроків географії. Таким чином інтерактивні методи значно підвищують результативність навчання географії, якщо при їх застосуванні дотримуються наступних дидактичних умов: витримується оптимальне співвідношення пасивних і активних методів як складових інтерактивних технологій навчання; наявність відповідного методичного забезпечення до курсу; володіння навичками міжособистісної взаємодії та спілкування; достатня мотивація вчителя і учнів до інтерактивного вивчення предмету.

Психолого-педагогічні дослідження фіксують появу важливої риси мислення у школярів старшого шкільного віку – критичний підхід, тому застосування інтерактивних методів при вивченні соціальної і економічної географії є особливо доцільним і природовідповідним. Як приклад наводимо методику проведення інтерактивної вправи «Інспектуємо економічний розвиток країн». З числа учнів формується 6 малих груп для порівняння однієї країни з Україною (Зазначимо, що формування знань про показники і рівень соціально-економічного розвитку України відбувається на початку уроку традиційними методами). Завдання для груп: «Кожен із вас працюватиме в групі незалежних експертів Світового банку. Ваше завдання проінспектувати економіку двох країн, оцінити результативність функціонування економічних систем у кожній з країн, визначити, яка з країн є економічно більш розвиненою. Порівняння здійснюйте за планом: 1. Яка з країн має більший обсяг виробництва? 2. В якій з країн є більш позитивною динаміка економічного зростання? 3. В якій з країн прогресивніша структура господарства? 4. Розрахуйте й оцініть показник рівня економічного розвитку інспектованої країни. Підготуйтеся до обговорення питань: а) Чи є залежність між обсягом виробництва і рівнем розвитку економіки? б) Чи є залежність між структурою економіки і рівнем її розвитку?

Для прикладу наводимо роздавальний матеріал для групи №1 «Економіка Польщі».

<i>Показник, (одиниця виміру)</i>	<i>Економіка Польщі</i>		
ВВП (за ПКС), 2004 р.	495,4 млрд. дол.		
Середньорічні темпи зростання ВВП (за 1991-2004р.)	4,0%		
Структура ВВП (%)	с/г	пром.	послуги
	4	36	60
Структура зайнятості (%)	27	22	51
Чисельність населення, 2004 р.	38,6 млн. осіб		
Розмір ВВП на душу населення	? дол./на особу		

Дидактичні матеріали для організації групової роботи решти груп містять статистичну інформацію про Індію, Росію, Швецію, Францію, Нігерію. Представники груп звітують про результати дослідження і в процесі комунікативно-розвивальної взаємодії формуються висновки: 1. З проінспектованих економік порівняно з Україною більший розмір мають Польща, Індія, Росія, Франція. Вищий рівень розвитку у Польщі, Росії, Швеції, Франції, нижчий в Індії та Нігерії. 2. Прямої залежності між розміром економіки і рівнем розвитку не виявлено. З-поміж розглянутих країн Швеція має найвищий рівень розвитку і найменшу за розмірами економіку, Індія навпаки – один з найнижчих рівнів розвитку і найбільшу економіку, Нігерія має як невелику за розміром, так і найнижчу за рівнем розвитку економіку. 3. Між структурою економіки і рівнем її розвитку виявлена така залежність: чим більша економічно розвинута країна, тим менша частка аграрного сектору і більша частка сфери послуг у структурі господарства.

У процесі дослідно-експериментальної діяльності, що проводилась в школах Полтавського регіону, ми переконались, що інтерактивне навчання поєднує навчання і розвиток учнів, відбувається конструювання як знань, так і ціннісних орієнтацій особистості, оптимально поєднується свобода й авторитаризм в навчанні в умовах утвердження демократичної, особистісно-зорієнтованої моделі освіти.

УДК 911.3

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Л.В. Ключко, С.М. Степаненко, К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

В сучасних умовах переорієнтації і формуванні нової національної стратегії розвитку суспільства, акцентується увага на дослідженнях особливостей розвитку населення, диференціації протікання окремих соціально-економічних процесів в територіальному і часовому аспектах. Враховуючи, що ефективність функціонування та розвитку будь-якої системи визначається ефективністю пер-

винних елементів, що її утворюють, та їх взаємовідносинами, взаємозв'язками і взаємодією у рамках системи в цілому. Для такої складної, динамічної, відкритої системи, якою є держава, первинними складовими є сільські та міські поселення. Дуже важливим компонентом існування держави є місто. Враховуючи, що впродовж останніх років різко збільшилася кількість міст і чисельність міського населення, підвищилася його частка від загальної чисельності населення, посилилася роль міст в усіх сферах життя суспільства, в результаті чого відбуваються суттєві структурні зміни в економіці та соціальному житті. Процес урбанізації, спричинив багато нових проблем, які десятиліттями залишаються актуальними, зокрема вивчення системи розселення є актуальним з позиції суспільної географії.

Сьогодні під впливом інтеграційних процесів в науці взагалі і географічної зокрема, соціогеографи приділяють значну увагу вивченню розселення. Наведемо думку щодо трактування поняття розселення за В. О. Джаманом [2]:

- розселення – це процес поширення, переміщення населення, заняття ним будь яких територій; зміни розподілу населення в межах великого міста чи міської агломерації: або зростання центральної частини міста, або навпаки її «затухання» і розростання периферії;

- розселення результат цього процесу у вигляді територіальної сукупності населених місць, що завжди перебуває у стані подальших змін; є картиною сучасного розподілу населення на певній території; мережа поселень, їх величина, людність, адміністративний статус, функціональні типи.

За визначенням Е.Б.Алаєва, поселення представляє собою територіально цілісний і компактний ареал концентрації населення зі всіма необхідними умовами й обладнанням для життя, праці та відпочинку людей [1].

Я. Олійник і А. Степаненко визначають систему поселень, як цілеспрямовано сформована група міських і сільських населених місць різних величин і народногосподарського профілю, які об'єднані розвинутими територіально-виробничими, інформаційно-діловими та іншими зв'язками, загальною інженерно транспортною і комунікаційною інфраструктурою, єдиною мережею громадських центрів і місць дозвілля населення [3].

О. Шаблій розглядає систему розселення як сукупність населених пунктів певної території неоднакових за кількістю жителів і функціями та об'єднаних різними видами зв'язків [4].

В. О. Джаман пропонує дослідження системи розселення на чотирьох рівнях: [2]

- національному (загальнодержавному) – єдина система розселення країни;
- регіональному рівню – регіональна система розселення;
- обласному рівню – субрегіональна (обласна) система розселення;
- локальному рівню – міжрайонна, районна, первинні система розселення.

Під локальною системою розселення розглядають розміщену у рамках контактної території мережу поселень, об'єднаних між собою виробничими зв'язками, системою інформації, єдиною політикою природокористування і охорони оточуючого середовища, централізацією управління автономними об'єктами системи. У локальній системі об'єктивно існує можливість щоденно-

го особистого спілкування і обміну інформацією всіх представників її активного населення.

Субрегіональні (обласні) системи розселення повністю відповідають територіям адміністративних областей.

Регіональна система розселення має ті ж ознаки, що й локальна, але відрізняється великими масштабами, охоплює значнішу, неконтактну територію, в результаті чого в її межах відсутні умови для щоденного спілкування активного населення. Критерієм, який розмежовує контактну і неконтактну території, є показник доступності, виражений у затратах часу і засобів на подолання відстані від центру до крайнього пункту системи.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що дослідження системи розселення міського населення України вимагає значних практичних розробок для більш ефективного і повнішого дослідження цих питань.

Список використаних джерел: 1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М. – 1983. – 350 с. 2. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. – Чернівці.-2003.-392с. 3. Олійник Я. Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: Навч. посіб.-К. – 2000. – 204с. 4. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Львів.- 2003.-443с.

УДК 911.3

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Л.М. Немець *, К.А. Немець *, Я.Б. Олійник **

**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,*

***Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Важливість і актуальність кожної науки визначається соціальним запитом на певному етапі розвитку суспільства та рівнем його взаємодії з навколишнім природним середовищем, яке в процесі своєї життєдіяльності суспільство перетворює та змінює. Суспільна географія, маючи давнє коріння, формується в самостійну наукову галузь на початку ХХІ століття, а до цього пройшла складний шлях перетворень з економічної, економічної та соціальної, соціально-економічної географії. Трансформації відбуваються під впливом суспільно-економічних, геополітичних, ідеологічних факторів, які разом з іншими чинниками формують соціальний запит на суспільно – географічні дослідження. До речі, економічна географія, як галузь знань, було започаткована М.В. Ломоносовим ще в 1760 році, що підтверджує важливість цієї комплексної міждисциплінарної науки на перетині природничих, суспільних та технічних знань.

Проте соціальний запит є лише одним фактором розвитку сучасної суспільної географії. Не менш важливим є й інший, внутрішній фактор, який, на думку російського вченого М. Шаригіна [1], включає науковий потенціал дослідницьких центрів та фундаментальний рівень національних географічних наукових шкіл. Їх лідери генерують власне бачення проблем розвитку географічної науки в цілому і окремих її гілок, зокрема соціально – економічної географії,

пріоритетні напрями досліджень тощо. Реалізація цих ідей проявляється в темпах, результативності і тенденціях розвитку економічної і соціальної географії, оцінку яких можна здійснити з позиції синтезу самої науки і метагеографії. Це, зокрема пояснює наявність на теренах пострадянського простору різних поглядів на предмет, об'єкт, структуру, завдання, а частково і методи суспільної географії, яка в Україні почала формуватися з початку незалежності і має вже відносно сформовані школи, відповідні напрямки досліджень тощо.

Проблеми сучасної суспільної географії пов'язані також із зміною суті її предметно - об'єктної області протягом історичного розвитку, починаючи з періоду становлення районного напрямку досліджень. Значний вклад в розвиток теорії і методології суспільної географії внесли відомі вчені минулого, серед яких М. Баранський, М. Колосовський, Ю. Саушкін, а також сучасні вчені: Я. Олійник, М. Пістун, О. Топчієв, О. Шаблій, П. Бакланов, М. Шаригін, та багато інших.

Проблемні питання суспільної географії можна поділити на теоретичні і прикладні. Дійсно, в умовах сьогодення дуже важливим питанням є пошуки нових законів, закономірностей дослідження територіальної організації суспільства в тісному взаємозв'язку з навколишнім природним середовищем. Не менш важливим питанням є визначення структури, взаємозв'язку різних галузевих напрямків суспільної географії. Цими питаннями в Україні займаються багато вчених, серед яких: О. Шаблій, О. Топчієв, М. Пістун, М. Багров, Я. Олійник, А. Степаненко та інші. Пошуки в цьому напрямку будуть продовжуватися, що, безумовно, розширить теоретико-методологічні засади суспільної географії і підвищить її роль в пізнанні законів еволюції суспільства, як основного об'єкту дослідження цієї науки.

Враховуючи обмежений зміст даної публікації, автори акцентують увагу на прикладних аспектах регіональних суспільно-географічних досліджень. Готовність фахівців суспільних географів до регіональних досліджень з одного боку пояснюється відносно добре розробленою теоретико - методологічною базою географії. Сьогодні застосовуються традиційні і розробляються нові ефективні методи просторового і функціонального аналізу різних складових суспільно - географічного процесу. У вітчизняній суспільній географії починає впроваджуватись синергетична парадигма, яка передбачає посилення комплексного потенціалу географічного підходу, що згодом, безумовно, призведе до якісних змін методологічного базису географії і відкриє нові перспективи розвитку регіональних суспільно - географічних досліджень.

З іншого боку, на регіональні суспільно - географічні дослідження в українському суспільстві вже сформувався соціальний запит. В Україні, як і в багатьох пострадянських країнах дуже складно протікають процеси ринкових перетворень економіки, реформування всього суспільного буття, яке по інерції все ще зберігає багато ознак радянської адміністративно - командної системи. Демократизація суспільства і пов'язані з цим суспільні процеси виносять на порядок денний багато нових проблем, які були невідомі раніше. Все це додатково ускладнюється з кінця ХХ століття глобалізаційними процесами. Серед головних глобальних проблем, які мають безпосереднє відношення до України слід віднести: загострення демографічної ситуації, розповсюдження бідності, зрос-

тання та розповсюдження кількості небезпечних хвороб, в тому числі ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, поширення алкоголізму та наркоманії, зростаюче розшарування суспільства за рівнем та якістю життя, погіршення екологічної ситуації. Всі ці проблеми мають не тільки загальнонаціональний масштаб, але актуальні й для окремих регіонів. Нерівномірний розвиток регіонів, різні соціально – економічні умови, природно – ресурсний потенціал тощо потребують детального вивчення особливостей кожного регіону і порівняльного аналізу в масштабах всієї України для знаходження шляхів ефективного подолання наслідків фінансово - економічної кризи і відродження та оптимального розвитку регіонів. Тут не може бути єдиного для всіх рецепту, бо місцеві умови визначають особливості регіонів, які не можна не враховувати у розробці регіональних програм розвитку на найближчі 5 - 10 років [2 та ін.].

Прикладом такого конструктивного підходу є програма сталого розвитку Харківської області до 2020 року [3]. В ній визначено такі пріоритетні напрями розвитку регіону:

- в соціальній сфері – поліпшення демографічної ситуації й розвиток кластера охорони здоров'я, скорочення диференціації доходів населення на основі реформування системи соціального захисту, поліпшення якості житлових послуг і реформування кластера підприємств житлово – комунального господарства;

- в економічних галузях – відновлення кластера з виробництва й переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування, підвищення енергозабезпечення та енергозбереження в економіці регіону, формування інноваційних кластерів економіки знань, транскордонне українсько – російське співробітництво в рамках євро регіону «Слобожанщина», випереджаючий розвиток інфраструктури регіону й проведення Євро – 2012;

- в галузі екології – комплексна утилізація й переробка відходів, поліпшення екологічної ситуації.

Незважаючи на дещо неповний і схематичний підхід до висвітлення соціальних проблем Харківщини, у програмі на регіональному рівні в межах наведених вище напрямків розвитку намічені конкретні заходи з відродження економічного потенціалу регіону. Наступним кроком повинні стати комплексні суспільно – географічні дослідження як Харківської області у цілому, так і окремих районів для розробки аналогічних програм на районному рівні. Зазначені проблеми характерні і для інших регіонів держави. Окремої уваги дослідників заслуговують болючі питання розвитку депресивних територій, трансграничних регіонів, особлива схід та захід та багато інших.

Отже, актуальність регіональних суспільно – географічних досліджень для України є незаперечною і потребує подальшого об'єднання зусиль вчених суспільних географів, розробки нових теоретико-методологічних засад для вивчення складних процесів, існуючих сьогодні в суспільстві з метою забезпечення умов стійкого розвитку нинішніх і майбутніх поколінь.

Список використаних джерел: 1. Шарыгин М.Д. Современные проблемы экономической и социальной географии. – Перм. Ун-т – Пермь, 2008 – 427 с. 2. Пістун М.Д. Роль суспільної географії в процесі реалізації державної стратегії регіонального розвитку України до

2015 р. /Український географічний журнал, № 1, 2008. – С.40-42. 3. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року: Монографія. – Х.: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2010. – 512 с.

СЕКЦІЯ 2.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 911.3:312 (477.65)

ТЕНДЕНЦІЇ СТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ

О.В. Бабич

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Збалансованість загальнодержавної системи розселення залежить від збалансованості регіональних систем розселення, що відрізняються особливостями формування та розвитку. В умовах ринкових відносин ця проблема залишається однією з найактуальніших питань суспільної географії. Формування мережі поселень в Кіровоградській області відбувалося протягом тривалого історичного періоду. Неодноразово змінювалися межі області, виникали нові і розвивались вже існуючі населені пункти. На процес формування і розвитку розселення впливають різні фактори: історичні, природні, соціальні, економічні, демографічні, екологічні та інші. Саме під їх дією сформувалась сучасна мережа населених пунктів, різних за розмірами, функціональною значимістю, людністю, адміністративним статусом та іншими ознаками. Оцінка демографічної ситуації, а саме, аналіз таких показників як чисельність населення, людність поселень, природній і механічний рух населення, статеві-вікова структура, зайнятість населення тощо, дають можливість визначити перспективність окремих населених пунктів.

В Кіровоградській області налічується 1042 населених пункти, з яких – 4 міста обласного і 8 районного значення, 27 селищ міського типу та 1003 сільські населені пункти. Станом на 1 січня 2010 року в них проживало 1017,8 тис. осіб [3].

Міське населення (4 міста обласного і 8 районного значення та 27 селищ міського типу) – становить 61,7% від загальної чисельності населення області.

Таблиця 1

Групування міст Кіровоградської області за людністю станом на 1 січня 2010 р.
[1, 3]

Тип і підтип	Кількість	Міста
Малі міста:	10	
- до 5 тисяч осіб	-	-
- від 5 до 25 тисяч осіб	8	Бобринець 11,0; Гайворон 15,5; Помічна 9,6; Долинська 19,1; Мала Виска 11,4; Новомиргород 11,7; Новоукраїнка 18,0; Ульяновка 6,4
- від 25 до 50 тисяч осіб	2	Знам'янка 25,1; Світловодськ 47,6
Середні міста	2	
від 50 до 100 тисяч осіб	1	Олександрія 83,4
від 100 до 250 тисяч осіб	1	Кіровоград 236,1

Чисельність міського населення скоротилась у порівнянні з 2007 роком на 9 тисяч осіб в містах і на 19 тисяч осіб в селищах міського типу [3]. За рахунок розвитку металургійної та гірничо-видобувної промисловості чисельність в смт Побузькому та Смоліному зростає. В області досить велика частка селищ міського типу (табл. 2.), що за людністю належать до групи великих селищ (4,3-9,9 тис. осіб.), при певних інвестиціях ці селища мають перспективу розвитку.

Таблиця 2

Групування селищ міського типу Кіровоградської області за людністю населення на 1 січня 2010 року [1, 3]

Групи смт за людністю тис.осіб.	Кількість смт	У тому числі по кожному смт (тис. осіб.)
Дуже малі(менше 1,4)	1	Балахівка 0,8
Малі(1,4-2,5)	3	Салькове 1,8; Молодіжне 1,4; Єлизаветградка 1,4
Середні(2,5-4,3)	5	Пантаївка 2,8; Приютівка 3,3; Онуфріївка 4,0; Устинівка 3,6; Капітанівка 2,7
Великі(4,3-9,9)	16	Нове 8,6; Знам'янка Друга 5,2; Димитрове 4,8; Власівка 7,8; Вільшанка 4,9; Завалля 4,9; Голованівськ 6,2; Побузьке 6,1; Дебровеличківка 6,0; Компаніївка 4,6; Смоліне 9,7; Новгородка 5,9; Нова Прага 7,3; Павлиш 4,7; Петрове 7,7
Дуже великі (понад 10,0)	1	Олександрівка 9,3

У Кіровоградській області 1003 сільських населених пунктів в яких проживає 38,3 % населення [3]. Чисельність сільських поселень з кожним роком скорочується. У 2004 році їх нараховувалось 1015 [4]. Досить велика кількість сіл з чисельністю до 50 осіб у Бобринецькому, Новоархангельському, Олександрійському, Добровеличківському районах, дає можливість зробити висновок: тенденція до скорочення сільських поселень поглиблюватиметься.

Протягом 2009р. чисельність населення області зменшилась на 9245 осіб. У загальному зменшенні чисельності населення частка природного скорочення становила 74,4% (6877 осіб), міграційного – 25,6% (2368 осіб). Рівень народжуваності зріс з 10,2‰ у 2008р. до 10,7‰ у 2009р. Коефіцієнт смертності в цілому по області скоротився з 18,6‰ у 2008р. до 17,4‰ у 2009р. [3].

За 2009р. в область прибуло 11906 осіб, вибуло 14274 особи, міграційне скорочення становило 2368 особи (на 40,5% нижче показника 2008р.) [3]. Незважаючи на зменшення щорічного обсягу міграційного скорочення в Кіровоградській області, цей показник залишається найвищим серед регіонів України. Рівень міграційного скорочення населення був найвищим у Добровеличківському (12,5‰), Бобринецькому (11,1‰) районах. Разом з цим у 8 районах та містах спостерігався міграційний приріст населення, найвищим він був у Кіровоградському (5,7‰) та Онуфріївському (4,6‰) районах [3].

Географічне розташування області в центрі України сприяє обміну населенням за рахунок міжрегіональних зв'язків. Його наслідком у 2009р. стало міжрегіональне скорочення населення на 2460 осіб. Найпотужнішими міграційні потоки були з областями, з якими Кіровоградщина межує. Частка таких мігран-

тів становила 58,5% загального обсягу. Найбільшу частку (18,2%) складав потік мігрантів до Дніпропетровської області [3].

Міграційні процеси впливають на формування чисельності населення і на процеси відтворення. Особливо вони позначаються на трансформації статевовікової структури. Вибуття значної частки молоді впливає на перерозподіл статевовікових співвідношень населення та призводить до зменшення чисельності народжених через підвищення рівня старіння населення.

Структура населення області за статевую ознакою характеризується перевагою жінок. На початок року їх частка в загальній кількості становила 54,3%, чоловіків – 45,7%. У віковій структурі населення більшу частину (49,5%) складає покоління 50 років і старше. Середній вік населення області становив 41,1 року (38,2 року – чоловіків та 43,6 року – жінок). Середній вік городян (40,6 року) нижчий ніж мешканців сільської місцевості (41,9 року) [2].

Таким чином, незважаючи на позитивні зміни у демографічних показниках за 2009 рік у порівнянні з минулими роками, чисельність населення в регіоні продовжує скорочуватись. В період з 1990 по 2009 роки чисельності населення в Кіровоградській області скоротилось на 227,5 тис. осіб (рис 1.).

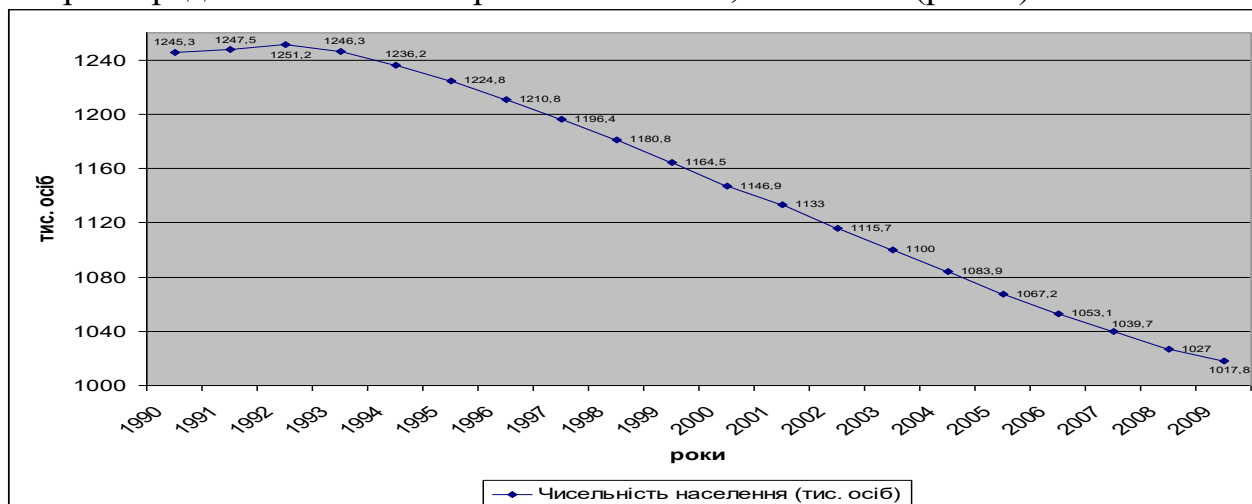

Рис.1. Чисельність населення в Кіровоградській області (1990 – 2009 роки) [3]

Депопуляційні процеси, характерні для сучасного демографічного розвитку вимагають від держави посиленої уваги до кількісного і якісного складу населення. Покращення демографічної ситуації полягає у досягненні сталого демографічного розвитку, нормалізації відтворення населення, досягнення збалансованості у статевовіковій структурі, підвищення якості життя населення. Досягнення сталого розвитку в демографічній ситуації позитивно вплине на досягнення збалансованого розвитку системи розселення.

Список використаних джерел: 1. Олійник Я.Б. Вступ до соціальної географії: [навч. посіб.] / Я.Б Олійник, А.В Степаненко – К.: Заняня, 2000. – 204 с. 2. Розподіл постійного населення Кіровоградської області за статтю та віком на 1 січня 2010 року. / [за ред. Л.Б. Дівель]. – Кіровоград: Держкомстат України. Головне управління статистики у Кіровоградській області, 2010. -139 с. 3. Чисельність населення Кіровоградської області на 1 січня 2010 року. / [за ред. Л.Б. Дівель]. – Кіровоград: Держкомстат України. Головне управління статистики у Кіровоградській області, 2010. -51 с. 4. <http://www.kirstat.kr.ua> - Офіційний сайт Головного управління статистики у Кіровоградській області.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ КЕЙС-СТАДІ В ОЦІНЦІ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

В.М. Балдинюк

Національна академія державного управління при Президентові України

Комплексний розвиток сільської місцевості є однією з важливих умов розвитку держави в цілому. В Україні сформована правова основа для її розвитку: ряд законів, державні програми, урядові постанови тощо [1, 2]. Низький рівень їх запровадження визначає складність соціально-економічних перетворень на селі. Гострими залишаються питання щодо занепаду сільського господарства, соціального забезпечення мешканців села, підйому підприємницької активності селян, залучення високоосвічених кадрів для роботи у сільській місцевості, у т. ч. управлінських.

Органи виконавчої влади у системі державного управління та місцевого самоврядування у сільській місцевості реалізуючи політику держави спрямовану на розвиток сільської місцевості змушені балансувати в рамках системи суперечностей. З одного боку держава виступає ініціатором та гарантом заходів впровадження та закріплення ринкових форм господарювання на селі, а з іншого за цілими магістральними напрямками гальмує їх розвиток – наприклад, розвитку ринку землі.

Існують певні обмеження використання офіційної статистичної інформації для здійснення оцінки комплексного розвитку сільських територій. Він не достатній, особливо для дослідження на рівні адміністративного району, не у повній мірі відображає потреби реальної людини та мало що дозволяє сказати про те, чим і як живе реальний сільський житель, ефективність конкретних управлінських рішень. Для розуміння суті соціальних проблем сучасного українського села, типології сільських територій за рівнем їх розвитку потрібен дещо інший інструментарій. Перспективним, на нашу думку є застосування методу кейсів (англ. Case method, кейс-метод, кейс-стаді, case-study, метод конкретних ситуацій) – метод, що використовує опис реальних економічних, соціальних і бізнес-ситуацій [3 – 5]. Передбачає аналіз ситуації, розкриття суті проблем, розробку пропозицій щодо кількох напрямів вирішення і визначення краще з них. Застосування цього якісного підходу передбачає вивчення унікального об'єкта в сукупності його взаємозв'язків у просторово-часовому контексті, тривале включення дослідника в аналізовані повсякденні ситуації, одночасне застосування різнопланових методів збору інформації [6, с. 81]. Застосування методу кейсів для оцінки комплексного розвитку сільських територій обумовлено тим, що об'єкт, який досліджується має складний характер, включає в себе безліч важко контрольованих динамічних зв'язків. Опис сільського життя передбачає використання великого масиву даних, накопичених в ході попередніх досліджень, за умов застосування методу кейсів, відображає ілюстрації визначених статистичних, демографічних і управлінських закономірностей у розрізі кон-

ретних кейсів (села, колективні та індивідуальні господарства). Зібрані різнохарактерні дані дозволяють виявити поєднанням різних типів та сільської місцевості, які в сукупності своїх природних, культурних, соціодемографічних, економічних параметрів потребують диференційованих підходів адміністрування та регулювання розвитку. Застосування методу дозволяє розглянути ключові проблеми розвитку сільської місцевості: продуктивність (на світовому і європейському тлі); забезпеченість продовольством у світлі міжрайонного обміну; співвідношення типів аграрного виробництва. Звернення до конкретних кейсів дозволяє наочно показати рівень тінізації аграрного виробництва, значення індивідуального господарства для розвитку сільської місцевості, низький рівень освоєння та облаштування сільських районів, наслідки скорочення міжрайонних та посилення зовнішніх експортно-імпортних зв'язків. Отримані результати обумовлюють різну спрямованість управлінської діяльності щодо стимулювання розвитку сільської місцевості. Перехресний аналіз різних кейсів дозволяє виявити модель розвитку найбільш адаптовану до умов сьогодення.

За рахунок чіткої просторовій та часовій визначеності кейсу метод кейс-стаді дозволяє поглянути на сільську реальність крізь призму його історичного розвитку, нинішній стан і перспективи розвитку конкретної сільської громади, аналізуючи особливості варіантів селянської кооперації, взаємодії сільського товариства з навколишнім середовищем і т.д. Результати кейс-стаді мають практичну спрямованість і тому можуть допомогти проводити більш продуману реформаторську політику. Для ефективного використання методу кейс-стаді у дослідженні сільських реалій необхідно гуманістичне ставлення до об'єкта вивчення, ідеологічна нейтральність, міждисциплінарний підхід, методична, тимчасова і дослідницька тріангуляція і постійна методична саморефлексія та цільова орієнтація на максимальне насичення проблемного поля вивчення сільської місцевості [7, с. 22].

Список використаних джерел: 1. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України: Закон Української РСР від 17 жовтня 1990 р. № 400-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 45. – Ст. 602. 2. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року / Затверджена постановою КМУ від 19 вересня 2007р., № 1158 // Економіка АПК. – 2007. – №11. – С. 3 – 58. 3. *The Case Study as a Research Method* // Режим доступу: <http://www.gslis.utexas.edu/~ssoy/usesusers/l391d1b.htm>. 4. Baxter P. *Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers* / Pamela Baxter, Susan Jack // *The Qualitative Report Volume 13 Number 4 December 2008*. – p. 544 – 559. 5. Eisenhardt, K. M. *Building theories from case study research* / K. M. Eisenhardt // *The Academy of Management Review*, 14 (4), Oct. – p. 532-550. 6. Семенова В.В. *Качественные методы: введение в гуманистическую социологию* / В.В. Семенова – М.: Добросвет, 1998. – 289 с. 7. Троцук И.В. *Возможности метода кейс-стади в изучении социальных проблем села* / И.В. Троцук // *Вестник РУДН – серия Социология* – № 4, 2007 – с. 15 – 23.

ІНВЕСТИЦІЙНА ТА ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕГІОНУ БІЛОРУСЬКО-РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

О.В. Білецький, Ю.Ю. Заволока, Ю.І. Кандиба

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Україна переживає сьогодні доволі складний період свого розвитку, знаходячись під суттєвим впливом світової фінансово-економічної кризи. Характерними ознаками цього періоду стали: суттєве падіння економічної активності та платоспроможного попиту, радикальне зменшення інвестицій, заморожування значної кількості започаткованих інвестиційних проектів, фактичне припинення кредитування реального сектору економіки, зростаючий бюджетний дефіцит, курсова нестабільність тощо.

У зазначених умовах однією з головних передумов відновлення національної економіки повинна стати зміна підходів до стимулювання та здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності. Виправлення існуючої ситуації вимагатиме як суттєвого збільшення обсягів внутрішнього та зовнішнього інвестування, так і зміни його якості. Ще більшої актуальності ця необхідність набула з ухваленням УЕФА рішення про проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року в Україні та Польщі, що вимагатиме побудови та реконструкції великої кількості об'єктів спортивної, транспортної, готельно-туристичної, інформаційної та іншої інфраструктури.

Однак, масований притік зовнішніх та внутрішніх інвестицій не матиме тривалого економічного ефекту без інноваційної складової, оскільки рівень розвитку країни в сучасному світі визначає, насамперед, здатність продукувати нові знання, технології та інформацію. Як відомо, інноваційний потенціал держави залежить від багатьох чинників. Головними з них є: адекватна концентрація фінансових та організаційних ресурсів держави і бізнесу на науці та освіті; наявність для цього відповідної мережі навчальних, науково-дослідних, фінансових установ, а також інституціоналізованих форм взаємодії; наявність механізмів стимулювання державою інноваційної діяльності; висока інноваційна культура населення загалом та представників бізнесу зокрема тощо.

З цієї точки зору, в Україні існує на сьогодні значна кількість передумов для досягнення високих показників інноваційного розвитку. Насамперед, це розгалужена мережа закладів вищої освіти з тривалими традиціями викладання природничих і технічних наук, а також науково-дослідних установ; велика частка осіб із вищою освітою та науковим ступенем; сприйнятливість населення до інновацій, точних наук та техніки; наявність значної кількості підприємств, орієнтованих на випуск високотехнологічної продукції, які зберегли унікальні висококваліфіковані кадри, тощо.

На території пострадянського простору залишилась дуже велика кількість підприємств, яку розділяють кордони. Кордон є не тільки політичним, але й економічним, соціальним. Це зумовило розрив відносин між коопераціями, які

існували в СРСР. Дуже цікава ситуація склалася саме в регіоні білорусько-російсько-українського прикордоння. Кордон розділяє територію дуже схожих, спільних за походженням народів. Між цими країнами не існує політичних, лінгвістичних, світоглядних, етнічних за походженням перешкод. Саме тому в цьому регіоні дуже активно повинно розвиватися співробітництво середнього, малого та великого бізнесу всіх сфер діяльності.

Білорусько-російсько-український прикордонний простір характеризується тісними взаємозв'язками, основою яких є сприятливі природні умови, близькість господарської спеціалізації, історично сформовані економічні зв'язки тощо. Основою для реалізації цих зв'язків стала наявність міждержавних комунікацій, у тому числі автомобільних доріг, залізниць, які багато разів пересікають державний кордон. До білорусько-російсько-українського прикордоння належить 20 регіонів.

Найбільші обсяги інвестиційного капіталу надходять до українсько-російського прикордоння та білоруських прикордонних областей. А саме, найбільший обсяг інвестицій у 2008 році був освоєний в Краснодарському краї (13 080,8 млн. дол. США), Ростовській (7 173,4 млн. дол. США), Донецькій (4 383,4 млн. дол. США), Белгородській (4 198,8 млн. дол. США), Воронежській (3 746,5 млн. дол. США), Київській (3 350,7 млн. дол. США), Гомельській (2 596,4 млн. дол. США), Харківській (2 340,4 млн. дол. США), Брестській (2 271,2 млн. дол. США) областях. Великі обсяги інвестицій в Краснодарський край пов'язані, в першу чергу, з проведенням в 2014 році в Сочі Зимових Олімпійських ігор. Українські прикордонні з Росією регіони характеризуються високим промисловим розвитком. Київська область виокремлюється із загальної тенденції своїми адміністративними привілеями. В білоруському прикордонні дійсно дуже високі показники, що пояснюється досить високою інвестиційною привабливістю цих регіонів та великою часткою державних і приватних інвесторів (мала частка іноземного капіталу). Найменші показники в північних та західних українських областях: Рівненська (727,1 млн. дол. США), Житомирська (722 млн. дол. США), Волинська (690,9 млн. дол. США), Чернігівська (604,6 млн. дол. США), Сумська (597 млн. дол. США) області. Це пояснюється тим, що ці регіони є аграрно-індустріального спрямування економіки, що знижує інвестиційну привабливість. До цього списку можна додати ще Херсонську область з обсягом в 778 млн. дол. США.

Якщо розглянути обсяги капітальних інвестицій в більш об'єктивних, відносних показниках (дол. США на душу населення), то виділяються Краснодарський край та Белгородська область (з показниками 2 553 дол. США та 2764 дол. США відповідно). А в Луганській області, навпаки показник досить низький (756 дол. США на душу населення). Це стосується всіх постіндустріальних регіонів України, де зосереджена велика кількість населення.

Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності в регіоні білорусько-російсько-українського прикордоння є досить розгалуженою. Насамперед, в Краснодарському краї найбільша частка інвестицій надійшла до галузі транспорту та зв'язку (32,8% або 4 292,5 млн. дол. США). Це пояснюється тим, що в першу чергу під час підготовки до Олімпійських ігор, потрібно зробити ефективну, розгалужену та новітню транспортну інфраструктуру. На

другому місці – промисловість (16,9% або 2 209,7 млн. дол. США) та операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (11,7% або 1 525,7 млн. дол. США).

З іншими регіонами ситуація досить логічна: найбільша частка інвестицій надходить у промисловість (як найефективнішу галузь інвестування, з короткими строками окупності), операції з нерухомістю, оренда, інжиніринг (нерухомість завжди росте в ціні, послуги у сфері проектного обслуговування, передачі технологій є актуальними та ефективними). Яскравим є показник частки інвестиційного капіталу в сільське господарство. Він є досить високим в регіоні російського чорнозем'я та прикордонних областях Республіки Білорусь. Найбільша частка інвестицій в с/г в Белгородській області (37,6% або 1 578,3 млн. дол. США).

Найбільша кількість інноваційно активних підприємств серед регіонів прикордоння зосереджено в Харківській області (110 одиниць). Досить високі показники в Ростовській, Донецькій, Воронежській, Гомельській областях та Краснодарському краї (від 89 до 68 одиниць). Найменша кількість інноваційно активних підприємств в Сумській, Рівненській, Херсонській та Курській областях (менше 30 одиниць). Але якщо порівняти із відносними показниками (частка інноваційно активних підприємств від загальної кількості підприємств), то найбільша частка в Волинській та Чернігівській областях. І найменша – в промислових областях України, а російського чорнозем'я. Це пояснюється тим, що чим вище рівень соціально-економічного розвитку регіону, тим вища активність населення, більша кількість зареєстрованих підприємств. Тому в промислово розвинених регіонах ми отримали такі показники.

Найбільші обсяги інноваційної продукції в 2008 році виробили в Белгородській області (1 340,9 млн. дол. США), що в відносному показнику складає 882,7 дол. США на душу населення; Гомельській області (1 086 млн. дол. США), що в відносному показнику складає 741,6 дол. США на душу населення; в Брестській області (893,8 млн. дол. США), що в відносному показнику складає 623,7 дол. США на душу населення. Ці показники обґрунтовують ефективне впровадження інноваційної моделі економічного розвитку цих регіонів. Високий обсяг інноваційної продукції спостерігається в Ростовській області (677,3 млн. дол. США, або 159 дол. США на душу населення). Далі можна розглядати групу регіонів: Воронежська, Луганська, Брянська, Запорізька, Харківська області, Краснодарський край та Донецька область. Обсяги інноваційної продукції в цих регіонах коливаються від 455 млн. дол. США до 279 млн. дол. США. Саме в цих регіонах постерігаються середня показники обсягів інноваційної продукції на душу населення (окрім Донецької області та Краснодарського краю, де велика кількість населення і цей показник біля 60 дол. США на душу населення).

Проаналізувавши інвестиційну та інноваційну діяльність в регіоні білорусько-російсько-українського прикордоння, можна зробити такий висновок, що регіон білорусько-російсько-українського прикордоння є дуже розрізненим в інвестиційній та інноваційній діяльності: білоруські регіони характерні високим рівнем інвестиційної та інноваційної діяльності із високим рівнем інвестиційної привабливості, високим рівнем зацікавленості адміністративного ресурсу, в результаті чого досягаються високі результати; російський прикордонний простір

є досить рівномірним, з яскравим Краснодарським краєм (високі показники обумовлені підготовкою до Зимових Олімпійських ігор в 2014 році в м. Сочі) та Белгородською областю (високі показники обумовлені ефективною співпрацею адміністративного ресурсу та реального сектору); українське прикордоння є найбільш строкатим; виокремлюються промислово розвинені регіони з високим рівнем інвестиційної діяльності та регіони з півночі, в яких слаборозвинена промисловість та мало використовуються інновації, через що обсяги інвестицій невеликі.

Список використаних джерел: 1. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 29, ст. 377 -[Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>. 2. Мікула Н. Міжрегіональне та транскордонне співробітництво. Монографія. –Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с. С. 86. 3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К., ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

УДК 504.064.36

ПРОБЛЕМА ВІДНОВЛЕННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ЕКОСИСТЕМ ПІСЛЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Ю.В. Буц

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сьогодення диктує людству свої умови існування, значною мірою ці умови створені або ж спровоковані людською діяльністю. Зростання кількості надзвичайних ситуацій внаслідок яких гинуть сотні і тисячі людей стає нормою у всьому світі. Як відомо, ознакою надзвичайної ситуації є наявність або загроза загибелі людей та тварин, або значне погіршення умов їх життєдіяльності; заподіяння великих економічних збитків, істотне погіршення стану навколишнього природного середовища [1]. На наш погляд, суттєве зростання надзвичайних ситуацій техногенного характеру в певній мірі дозволяє недооцінювати ту шкоду до якої призводять надзвичайні ситуації, що виникають у навколишньому природному середовищі. Відповідно до загальноприйнятого визначення, надзвичайна ситуація природного характеру - небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні явища, деградація ґрунтів чи надр, пожежі у природних екологічних системах, зміни стану повітряного басейну, інфекційна захворюваність та масове отруєння людей, інфекційні захворювання свійських тварин, а саме сільськогосподарських, масова загибель диких тварин, ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками і т. ін. [2]

Водночас виникнення техногенних аварій, катастроф та надзвичайних ситуацій може призвести не лише до деградації ґрунтів чи надр, пожеж у природних екологічних системах, зміни стану повітряного басейну, а й до повного знищення та зникнення екосистем, інколи унікальних і неповторних. Тобто можна стверджувати, що часто надзвичайні ситуації, що виникають у довкіллі є

наслідком техногенних надзвичайних ситуацій. Прикладом може бути Чорнобильська катастрофа, надзвичайна ситуація поблизу м. Ожидів та ряд інших.

Щоб ліквідувати подібні надзвичайні ситуації витрачаються суттєві матеріальні затрати і людські ресурси. В той же час, інколи запропоновані та використовувані засоби та заходи є неефективними. Так, на відновлення лісових масивів у Цюрюпинському районі на Херсонщині було витрачено декілька мільйонів гривень на ліквідацію згорілого лісу, придбання саджанців, висаджування, роботу працівників. Однак, молоді саджанці зовсім скоро засохли, а в «постраждалу» і без того екосистему було привнесено невідомі шкідливі мікроорганізми.

Таким чином, відновлення екосистем намаганням безпосередньо їх відтворити є не те що неефективним, а інколи шкідливим, що провокує виникнення навіть нових надзвичайних ситуацій. На наш погляд, механізм відтворення і відновлюваності екосистем є досить складним, щоб діяти прямолінійно і невиважено.

Цей механізм вивчений досить слабо за об'єктивних умов: по-перше, це потребує значних наукових досліджень, а по друге, велика чисельність і різноманітність екосистем не дозволяє діяти шаблонно і однозначно. В значній мірі механізм відновлюваності і відтворення екосистем знаходиться в функціонуванні самої екосистеми.

Відновлюваність – важлива форма стійкості перш за все біотичних, багатьох ґрунтових та гідротермічних властивостей екосистеми і лише для великих інтервалів часу може проявлятися в її морфолітологічних особливостях. В екології власне відновлюваність часто ототожнюється зі стійкістю екосистеми в цілому. Добре відновлюваною може вважатися екосистема, якщо вона здатна швидко повертатися до початкової області станів, або ж здатна повертатися до цієї області після значного за амплітудою відхилення від неї. Ці дві форми відновлюваності, що можуть в одній екосистемі проявлятися сумісно (швидке відновлення після суттєвих змін) називають відповідно еластичністю та амплітудністю [3].

Еластичність зумовлюється значно меншими характерними часами процесів зміни стану екосистеми від заданого часового інтервалу. Різні властивості екосистеми після надзвичайної ситуації відновлюються з різними швидкостями, а тому нерідко про відновлення екосистеми в цілому судять за часом відновлення її найменш еластичного показника, який при цьому впливі зазнав змін. Еластичність екосистеми суттєво і майже лінійно залежить від метричних показників, зокрема, площі, яка вражена факторами надзвичайної ситуації, а також властивостями зовнішнього середовища. Звичайно, що наприклад, після невеликої за площею пожежі в екосистемі відновлення відбувається набагато швидше. Але це залежить і від величини факторів впливу надзвичайної ситуації.

Амплітудність екосистеми, як її здатність повертатися до початкової області станів після значного відхилення від неї, визначається загалом тими ж факторами, що й еластичність. Проте, ця форма відновлюваності екосистеми може проявлятися по відношенню до лише деяких видів її порушень і за певних, досить жорстких умов. Прояву високої амплітудності екосистем заважає постійний чи періодичний тиск зовнішнього середовища, зокрема антропогенних факторів. Відновлюваність в екосистемах здебільшого може проявлятися по відно-

шенню до зовнішніх факторів одноразового впливу після припинення їх дії (наприклад, після пожежі). [3].

Таким чином, кожна екосистема, що постраждала в результаті впливу надзвичайних ситуацій неповторна, індивідуальна і питання відновлюваності екосистем після надзвичайних ситуацій науково громіздке і потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел 1. Наказ МНС від 19.04.2003 р. № 119 "Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій". наказом Держстандарт України від 19.11.2001 р. № 552. 2. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій. ДК 019-2001. 3. Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. – К.: Лікей, 1995. – 233с.

УДК 323.174 (477+460)

ІСПАНСЬКИЙ ДОСВІД У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ПОЛІТИЧНОГО РЕГІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

С.Л. Гвоздинський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Іспанський приклад трансформації суспільства, успішної розбудови демократичного устрою та запровадження ефективної системи державного управління викликає велике зацікавлення у контексті його адаптації до подібних процесів у інших державах світу. Зокрема, унікальність «іспанського транзиту» та його цінність для України полягає у поєднанні відносно безболісної ліквідації авторитарного режиму та глибокої демократизації суспільства з досить ефективною системою відносин «центр-регіони» та успішним залученням держави до європейських інтеграційних процесів.

Водночас, необхідно звернути увагу на те, що будь-які спроби копіювання конкретних рішень у сфері розв'язання проблем державного управління чи застосування механізмів, що добре працюють в іспанській державі, навряд чи матимуть успіх в Україні. Насамперед це пов'язано з докорінною відмінністю радянського та франкістського режимів, порівнюючи які один з дослідників пише: «вони якісно різні, хоча і франкістська диктатура теж є ознакою важкої хвороби суспільства... Режим Франко не посягав на цивілізаційні підвалини суспільства – відношення до власності, ринку, традицій, сім'ї, церкви, держави. Правий тоталітаризм, хоча і несе насилля та обмеження свободи, тим не менш не порушує первинної соціальної основи життя, а навпаки експлуатує її в своїх інтересах» [1,10].

Зважаючи на це, застосування досвіду трансформації іспанського суспільства має сенс лише за умов врахування відмінностей у менталітетах іспанського та українського народів, неоднакових історико-політичних передумов формування регіональних особливостей. Важливе значення має унікальне геополітичне положення України та розуміння соціально-географічних, етнолінгвістичних та інших особливостей регіонального простору країни.

Найбільший практичний інтерес становить досвід Іспанії у вирішенні та

ких питань як пошук ефективної моделі державного управління та оптимального балансу у відносинах між центром і регіонами, іспанський досвід примирення різних політичних сил (реалізованого в «Пакті Монклоа»), а також іспанських підходів до вирішення складних проблеми багатомовності та культурного різноманіття.

Існуюча система державного управління в Україні суттєво обмежує можливості регіонів вирішувати проблеми на локальному рівні та за роки незалежності виявилася малоефективною. Така ситуація спонукає серйозно задуматись над можливістю децентралізація влади і розвитку місцевого самоуправління; актуальності набувають думки про федералізацію України, що викликають неоднозначну оцінку серед науковців і політиків.

У цьому контексті, досвід Іспанії у проведенні децентралізації владних повноважень зі збереженням унітарного державного устрою є надзвичайно важливим для України. Зокрема, в результаті такої політики в Іспанії вдалося суттєво послабити рівень регіональної напруги та створити сприятливі умови для розвитку регіонів і держави в цілому.

Іспанська модель державного управління передбачає делегування значного обсягу повноважень центрального уряду на регіональний рівень, що має на меті забезпечити ефективну участь населення у вирішенні місцевих справ. Принцип субсидіарності, покладений в основу перерозподілу повноважень між центральними органами влади та автономними співтовариствами Іспанії, забезпечує узгоджену діяльність учасників не через ієрархічний тиск з центру, а внаслідок того, що регіони та центральний уряд мають спільні цінності та інтереси [2].

Зважаючи на успіхи іспанської моделі управління та схожість вихідних умов, можна припустити, що запровадження унітарно-децентралізованої моделі управління в Україні дозволить зберегти єдиний політико-правовий простір країни та забезпечить необхідний рівень участі регіонів у вирішенні проблем, що виникають на місцях.

Водночас, можливість надання широкої автономії регіонам Іспанії без суттєвої загрози єдності країни стала можливою завдяки так званій подвійній самоідентифікації іспанців: більшість іспанців, відчуваючи міцний зв'язок з певним регіоном, одночасно вважають себе повноправними іспанцями. При цьому приналежність до певного регіону формується, в першу чергу, за принципом територіальної приналежності, а не з огляду на конкретні етнонаціональні особливості [1].

Інша важлива особливість іспанського регіоналізму полягає у згуртуванні іспанських регіонів у геополітичному просторі, наприклад у площині євроатлантичних інтеграційних процесів. В Україні склалася протилежна ситуація: українські регіони поділилися за різними геополітичними пріоритетами (західні області тяжіють більше до євроатлантичної інтеграції, східні – виступають за поглиблення відносин з Російською Федерацією). Зважаючи на це, необхідно забезпечити контрольованість та поступовість процесів децентралізації в Україні.

Практичне значення для України має досвід Іспанії у вирішенні мовного питання. Використання української та російської мови в державі - одна з найбільш політизованих тем в українському суспільстві, що має тенденцію висвітлюватись з боку різних політичних сил як чинник, який розділяє регіони Украї-

ни. Суть питання полягає в тому, що українська мова юридично визнається національною мовою, але де-факто значна частина населення використовує російську мову [3].

Вирішенні мовного питання в Іспанії базується на принципі асиметричної територіалізації: на території всієї країни використовується іспанська мова, а інші мови (каталонська, баскська, галісійська) є офіційними мовами у відповідних регіонах. Такий підхід має значний потенціал у послабленні напруги пов'язаної з використанням різних мов у межах однієї держави [4].

Зазначимо також про суттєву відмінність мовної ситуації в Україні та Іспанії. В Іспанії мовна політика спрямована на забезпечення умов для збереження та розвитку регіональних мов у відповідних регіонах, причому ці мови не розглядаються як такі, що можуть використовуватись всім населенням. В Україні визнання російської як другої офіційної може призвести до витіснення української мови в окремих регіонах. Зважаючи на це, мовна політика України повинна виходити не лише з принципу забезпечення прав національних меншин, а й з позиції популяризації та державної підтримки української мови.

Таким чином, іспанська досвід викликає інтерес, в першу чергу, в контексті підвищення ефективності державного управління та пошуку оптимального балансу у відносинах між центром і українськими регіонами. Дослідження трансформаційних процесів в Іспанії дозволяє виявити велику кількість елементів, механізмів, ідей та рішень, які можна втілити в українських реаліях. Водночас, використання іспанської моделі потребує уважної адаптації з врахуванням різноманітних особливостей, характерних лише для України.

Список використаних джерел: 1. Испания. Анфас и профиль / Под ред. В.Л. Верникова. – И 88 М.: Издательство «Весь Мир», 2007. – 480 с. – (Старый Свет – новые времена). 2. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. /Пер. з англійської — К.: «К.І.С.», 2004. — 552 с.). 3. Вернье Ж. Испания как составное государство // Казанский федералист. Казань. 2003. №3 (7), с. 61-77 . 4. Giovanni Poggeschi. Linguistic Rights in Spain // Minority Rights in Europe. European Minorities and Languages. Hague, 2001. P. 85-102.

УДК 911.3:314.172 (477.83)

ПСИХОЛОГО-ПОВЕДІНКОВІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗАГРОЗ У РЕГІОНІ

Н.Р. Годісь

Львівський національний університет імені Івана Франка

Зменшення кількості дітей у сім'ях як характерна риса сучасного демографічного розвитку багатьох країн обумовило необхідність ретельного вивчення мотивів людської діяльності, поведінки на певній території. Демографічна поведінка охоплює систему дій і відносин, спрямованих на зміну або збереження певного демографічного стану регіону. Суб'єктами демографічної поведінки, як правило, виступають окремих індивід, сім'я, мала група, населення певної території. Складовими демографічної поведінки є дітородна (репродуктивна), шлюбно-сімейна (матримоніальна), міграційна, вітальна (збереження здоров'я і

життєздатності). У широкому значенні демографічна поведінка включає також соціальну мобільність. [6, с. 63]

Однак для розуміння особливостей демографічної поведінки важливо взяти до уваги і те, що люди часто переймають взірці (стереотипи, уявлення) референтних груп. [5, с. 217]

Тенденції народжуваності та структурні зрушення у ній визначаються комплексом чинників різної природи, серед яких виділяють соціальні, економічні, зокрема трудові, а також медичні й демографічні фактори (статеві-віковий і шлюбно-сімейний склад населення, дітність, стан репродуктивного здоров'я, особливості планування сім'ї та ін.), які зазвичай відносять до безпосередніх детермінант народжуваності. Соціальні та економіко-трудова чинники — зайнятість і соціальне становище, ступінь освіченості та професійно-посадова позиція, рівень добробуту, етнічна приналежність і ставлення до релігії тощо — відносяться до найбільш загальних факторів, які впливають на дітородну активність через систему норм, життєвих цінностей і взірців поведінки, що є загальноприйнятими, пріоритетними або найбільш поширеними у відповідних соціальних спільнотах на відокремлених цілісних територіях. [2, с.36]

Особливостями сучасної дітородної поведінки є розширення кола прихильників «добровільної бездітності» (або чайлд-фрі); відкладання народження дитини, зумовлене як очікуванням сприятливіших зовнішніх обставин (як то соціально-політична стабільність у країні, поліпшення медичного обслуговування, соціального захисту материнства та дитинства тощо), так і прагненням перед народженням дитини поліпшити матеріально-фінансове становище сім'ї, створити належні житлові умови, що впливає на формування нової моделі народжуваності — «постарішання» материнства, пожвавлення дітородної активності жінок середнього та старшого дітородного віку.

Також, важливим фактором дітородної поведінки є укладення сім'ї, так звана шлюбна поведінка. В цілому традиції сімейного способу життя населення різних регіонів України збережено при посиленні ознак глобалізованого суспільства. Проте наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., в умовах соціально-економічної та постіндустріальної трансформації українського суспільства, тенденції розвитку шлюбу і сім'ї характеризуються зниженням рівня шлюбності, підвищенням віку укладання шлюбу, поширенням різноманітних форм шлюбного партнерства, нестабільністю подружніх відносин і зростанням рівня розлучуваності, поширеністю позашлюбної народжуваності і неповних сімей тощо. [6, с.8] Все це при маргіналізації частини сімей внаслідок зниження життєвого рівня населення, загостренні соціальних патологій — алкоголізму, наркоманії, насильства — породжує такі небезпечні явища, як соціальне сирітство, безпритульність та бездоглядність частини дітей, а також зростання бідності сімей з дітьми.

За аналогією з визначенням дітородної поведінки, самозбережувальна (життєзберігаюча) поведінка визначається як система дій та установок людини, направлених на збереження здоров'я і продовження життя. [1, с.268]

В умовах соціально-дезорієнтуючих змін одна частина населення України зуміла адаптуватись і зберегти своє здоров'я, а інша — ні. Як відомо, стреси та патологічні стани психологічного характеру зараховують до низки найважливі-

ших чинників захворюваності та інвалідності. [4, с.18] Погіршення соціального самопочуття через невпевненість у завтрашньому дні, відсутність перспектив та страх залишитись без роботи, при постійному погіршенні природно-екологічних умов проживання, призвели до ще більшого послаблення культури та навичок збереження здоров'я і стали передумовою поширення таких негативних явищ як зловживання алкоголем, масове куріння, в тому числі поширене і серед підлітків, великої кількості штучних абортів замість сучасних засобів контрацепції, повсюдної грубості у відносинах між людьми, лихословства, розгнужданості молоді, пропаганди голого сексу, насильства і жорстокості засобами масової інформації. Все це важливі фактори, які руйнують здоров'я нації і не сприяють зросту народжуваності. [1, с.267]

Міграційна поведінка являє собою сукупність дій та відносин, які опосередковують переселення індивідів або відмову від них. Досліджують три соціально-психологічні аспекти: індивідуальне, групове та масове ставлення людей до зміни місця проживання. Формуючи індивідуальну міграційну поведінку на будь-якому етапі своєї діяльності, людина не в силах залишатися «у собі». Спілкування з іншими людьми (з врахуванням загальної обстановки) може сформувати групову міграційну поведінку, яка набуваючи відмітні та характерні риси, трансформується в масову. Остання ж не завжди може втілитися в процес дійсно масової міграції, як однієї, так і різних етнічних груп. Переважно цей процес супроводжується збройною боротьбою з національним підтекстом. З іншого боку мирна поведінка корінних жителів може виявлятися в цілеспрямованих, послідовних діях направлених на методичне витиснення з своїх територій іноетнічного населення. [7]

Міграційні процеси в нашій країні останнього десятиріччя XX століття, після проголошення державної незалежності, набувають нових рис і значно відмінні від тих, які мали місце у попередні роки. Останнім часом все більше громадян України намагаються виїхати за кордон до розвинених країн Європи та Америки, і з кожним роком зменшується міграційне взаємо-переміщення з країнами СНД. Спонукальним мотивом до еміграції став, набагато нижчий, рівень життя і з 1994р. вона в 2 рази переважає імміграцію з економічно-розвинених країн.

Широкий спектр різноманітних факторів зовнішнього міграційного середовища та особистості, ускладнений різними проблемами, силою впливу, реакцією мігрантів у демократичному, соціально-орієнтованому суспільстві, до яких додаються особливості галузевої структури територій, способу життя, матеріально-технічного забезпечення, побутового обслуговування, вимагає поглибленого вивчення основ та джерел міграційної поведінки та побудови механізму регулювання міграційних процесів населення.[3, с.1]

Отже, особливостями сучасної демографічної поведінки є відкладання шлюбності та народжуваності; неможливість зберегти добрий стан здоров'я; зростання еміграції, через нестабільні соціально-економічні умови. Як результат – зменшення народжуваності, середньої очікуваної тривалості життя та втрата молодого репродуктивного потенціалу території. Позитивних змін у даній ситуації можна досягти вирішенням проблеми оптимального поєднання материнства та професійної зайнятості, створенням дієвих соціальних програм

державної підтримки сімей з дітьми та молоді, пропаганда здорового способу життя і т.д.

Список використаних джерел: 1. Борисов В.А. Демография. Учебник для вузов. – М.: Нота Бене Медиа Трейд Компанія, 2003. – 344 с. 2. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К.: АДЕФ-Україна 2008. – 288 с. 3. Ніколайчук М. В. Механізм регулювання міграційних процесів сільського населення : дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Хмельницький національний ун-т. — Хмельницький, 2005. – 249 с. 4. Смертність населення України у трудоактивному віці (колективна монографія) / Відпов. ред. Е.М.Лібанова. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 210 с. 5. Шибутани Т. Социальная психология. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. — 217 с. 6. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. — К.: АДЕФ-Україна, 2008. — 256 с. 7. www.pravo.vuzlib.net

УДК 911.3: 314.117

ЕТНІЧНА СТРУКТУРА І РІЗНОМАНІТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНІ

В.О. Джаман, П.В. Мручковський

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Етнічна структура населення та рівень її різноманітності – важлива характеристика населення будь-яких регіонів, а особливо прикордонних етноконтактних. Вона визначає міжетнічні стосунки, політичні настрої етнічних груп, що в кінцевому підсумку відображається на національній політиці держав і формуванні відповідних сусідських відносин. Тому дослідження географічних особливостей формування національної структури населення є першим і одним із найважливіших питань, що виникають у процесі розгляду міжетнічних відносин у певному регіоні, як для географів, так і етнографів, соціологів, політологів тощо.

Метою даного дослідження є встановлення територіальних особливостей етнічної структури і рівня етнічної різноманітності населення прикордонної Харківської області.

За даними першого Всеукраїнського перепису населення у Харківській області були зареєстровані представники 111 народів, які об'єднані у 9 мовних сімей, 22 мовні групи; ще 3 народи розмовляють на ізольованих (не включених до мовних сімей і груп) мовах.

Індоєвропейська мовна сім'я представлена 37 народами 9 мовних груп: слов'янської (2808584 особи), германської (13073 особи), вірменської (11157 осіб), романської (2729 осіб), індо-арійської (2474 особи), грецької (1037 осіб), іранської (1005 осіб), балтійської (724 особи), албанської (13 осіб); алтайська мовна сім'я включає 32 народи 3 мовних груп: тюркської (13141 особа), монгольської (48 осіб), тунгусо-маньчжурської (12 осіб); уральська мовна сім'я (16 народів) представлена 3 мовними групами: фінно-угорською (1876 осіб), прибалтійсько-фінською (24 особи) і самодійською (5 осіб); 16 народів північно-

кавказької мовної сім'ї об'єднані у 2 мовні групи: нахсько-дагестанську (1891 особа) і абхазо-адигейську (273 особи); 2 народи афразійської мовної сім'ї представляють 2 мовні групи: семітську (985 осіб) і західно-семітську (49 осіб); грузини (4408 осіб) є представниками картвельської групи картвельської мовної сім'ї; в'єтнамці (2440 осіб) – в'єт-монгольської групи австроазіатської мовної сім'ї; китайці (738 осіб) і дунгани (3 особи) – китайської групи сино-тібетської мовної сім'ї; алеути (2 особи) належать до ескімосько-алеутської мовної сім'ї. Представники 3 етносів (за лінгвістичною класифікацією народів) розмовляють ізольованими мовами – корейці (394 особи), чуванці (24 особи) і японці (7 осіб). Ще 1315 осіб вказали свою приналежність до групи «інші національності». Загалом за переписом населення 2001 року було зроблено облік за 132 етносами: від абазинів – до японців (за алфавітом). Відносно значна кількість людей взагалі не вказала своєї національності (27382 особи, що становить 0,95 % населення Харківської області). Тому етнічна структура населення Харківської області є ще строкатішою, тим більше, що національність не вказали саме у містах (87,5% від тих, хто «приховав» національну приналежність), де абсолютні та відносні показники національних меншин є більшими.

Національну основу населення Харківської області складають: українці (70,75%), східні слов'яни (96,88%), слов'яни (96,99%), народи індоєвропейської мовної сім'ї (98,10%). Найчисельніша національна меншина – росіяни, які становлять 25,6% кількості населення. Чисельними є: білоруси (14752 особи), євреї (11576), вірмени (11157), азербайджанці (5684), грузини (4408), татари (4198), молдовани (2462), в'єтнамці (2440), цигани (2325), поляки (1936), німці (1454), болгары (1071), греки (1037), араби (985), узбеки (899), китайці (738), лезгини (724), чуваші (560), мордва (486), угорці (453), таджики (401 особа).

Існує декілька кількісних показників аналізу розселення етнічних груп. У даному дослідженні використано індекс етнічної різноманітності населення, який відображає ступінь строкатості етнічної структури населення регіону, а також можливість міжетнічного спілкування, оскільки залежить від кількості етносів, чисельності кожного з них у регіоні та рівня їх спорідненості [1, с.25].

За індексом етнічної різноманітності ($E_p=0,467$) населення Харківської області є поліетнічним, при цьому рівень мозаїчності міського населення ($E_p=0,501$) більший, ніж у сільського ($E_p=0,325$).

Список використаних джерел: 1. Джаман В.О. Національна структура населення етноконтактних зон / В.О. Джаман, І.І. Костащук. – Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2009. – 288 с.

**РОЛЬ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ПРИМІСЬКОГО ПАСАЖИРСЬКОГО СПОЛУЧЕННЯ З ОБЛАСНИМ
ЦЕНТРОМ У ФОРМУВАННІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЗОЛОЧІВСЬКОГО
РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

*Ю.І. Дудник, А.В. Козловець, І.С. Мохонько, І.А. Якименко
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

В сучасних умовах система розселення великого міста виходить далеко за межі самого міста і може охоплювати багато прилеглих територій, мешканці яких можуть працювати, навчатися, користуватися послугами міста тощо, але проживати за десятки, а іноді й сотні кілометрів від нього. Таким чином місто формує значну зону впливу.

На формування цієї зони значний вплив має приміський транспорт, який обслуговує мешканців приміських зон і дозволяє реалізовуватися щоденним та тижневим маятниковим міграціям мешканців. Співпадання маршрутів приміського транспорту з потенційними потоками маятникових міграцій та їх реалізація можуть суттєво впливати на різноманітні соціально-економічні показники приміських територій, зокрема – на демографічні показники.

Метою нашої роботи є дослідження ролі суспільно-географічних особливостей приміського пасажирського сполучення Золочівського району з обласним центром на його демографічну ситуацію. При проведенні роботи перед нами постали завдання дослідити суспільно-географічні особливості діяльності приміського пасажирського транспорту та їх вплив на розподіл демографічних показників в Золочівському районі.

В ході проведення Комплексної навчально-дослідницької студентської експедиції у Золочівському районі Харківської області у 2010 році було досліджено особливості роботи приміського транспорту, охоплення ним окремих селищної та сільських рад району, напрямки і частоту маршрутів, особливості сполучення приміським транспортом району з обласним центром [1].

Мешканців Золочівського району обслуговують такі види приміського транспорту, як залізничний та автобусний. Щоденно 7 разів на день в обидві сторони Харків і Золочів сполучають приміські електропоїзди. До руху електропоїздів прив'язаний рух приміських поїздів Золочів – Одноробівка, які рухаються 5 разів на день в обидві сторони. Також один раз на день в обидві сторони селищну та сільські ради району, що потрапляють в зону впливу залізниці, сполучає з Харковом міжнародний приміський поїзд Харків – Готня. В зону впливу приміських поїздів входять Одноробівська, Одноробівська Перша, Довжиківська, Феськівська, Світлична, Малорогозянська сільські ради та Золочівська селищна рада.

Золочів та Харків сполучає приміський автобусний маршрут, автобуси по якому рухаються з частотою 29-31 разів на день. Також 1-2 рази на день курсує

автобус за міжнародним маршрутом Харків – Грайворон, який сполучає з обласним центром Олександрівську сільську раду та Золочівську селищну раду. Але, через ряд причин різного характеру, за даним маршрутом автобуси курсують нестабільно і рейси виконуються по довжині не всього маршруту. Однією з таких причин є необхідність пересікання державного кордону.

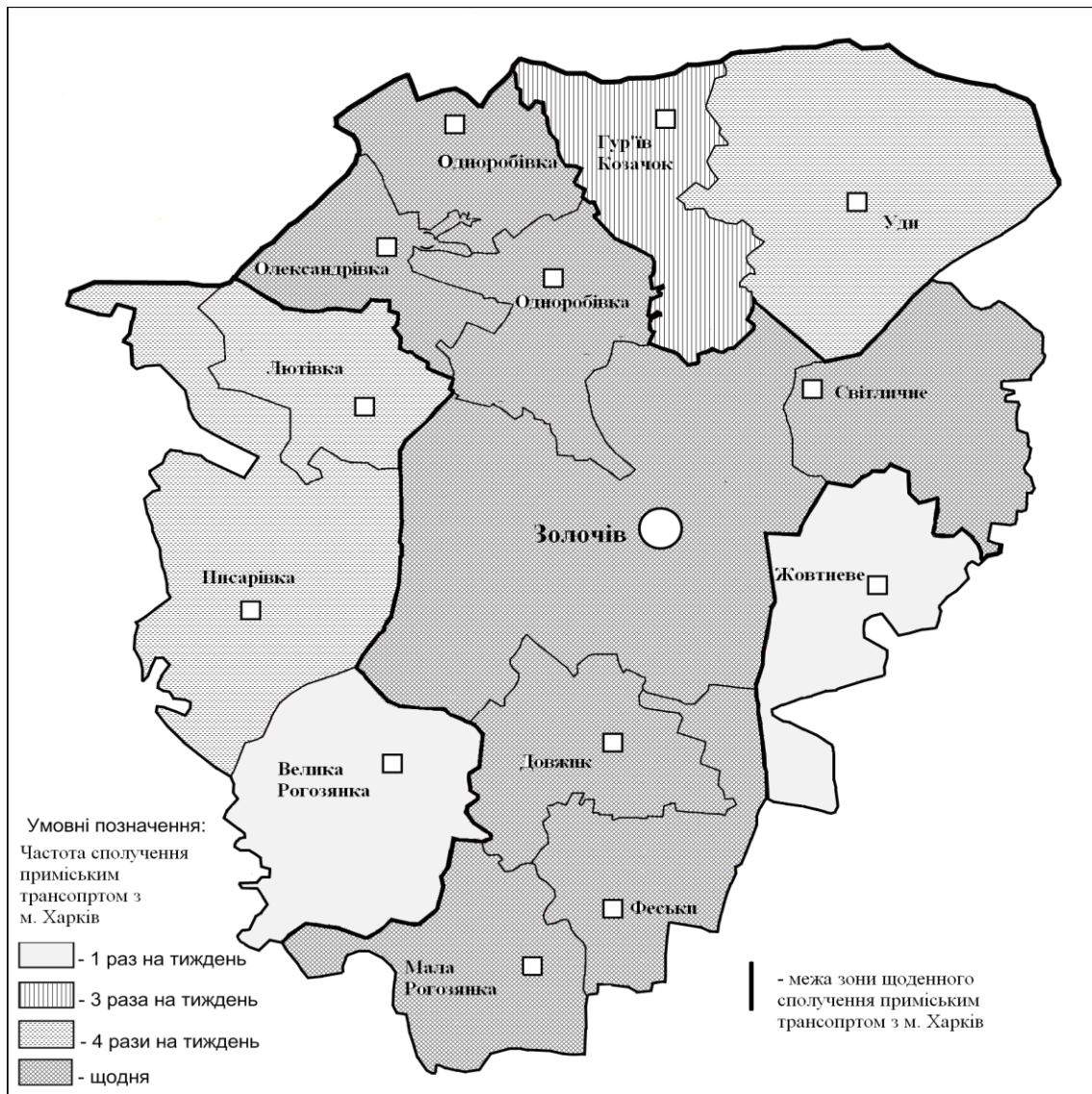

Рис. 1. Частота сполучення приміським транспортом селищної та сільських рад Золочівського району з м. Харковом

Таким чином, виділяється у Золочівському районі зона щоденного приміського сполучення з обласним центром (рис. 1), в яку входять Одноробівська, Одноробівська Перша, Олександрівська, Довжиківська, Феськівська, Світлична та Малорогозянська сільські ради, а також Золочівська селищна рада. Інша територія району відноситься до щотижневої зони приміського сполучення з обласним центром, сполучення здійснюється від одного до чотирьох днів на тиждень з районним центром, виконавши пересадку в якому мешканці можуть потрапити до обласного центру. Сюди відносяться Лютівська, Писарівська, Великорогозянська, Гур'ївкозачківська, Удянська, Світлична та Жовтнева сільські ради. Мешканці першої зони мають можливість щодня бувати в обласному центрі не

маючи там житла і обмежуватися одноденними маятниковими міграціями, мешканці другої зони змушені для щоденного перебування в обласному центрі змушені шукати там житло та можуть бути учасниками щотижневих маятникових міграцій, з орієнтацією на які тут побудована робота приміського транспорту, яка в основному охоплює п'ятницю, суботу та неділю.

В ході проведення Комплексної навчально-дослідницької студентської експедиції було виявлено, що демографічні показники розподіляються по території району нерівномірно. Так, середня густота населення району складає 26,5 чол/км². Але в зоні щоденного пасажирського приміського сполучення з м. Харковом густота населення, за виключенням Довжиківської та Світличної сільських рад, вища і складає в Золочівській селищній раді 61,27 чол/км², Олександрівській сільській раді 58,3 чол/км², Феськівській - 55,7 чол/км², Одноробівській Першій - 30,9 чол/км², Одноробівській - 30,4 чол/км². У зоні щотижневого пасажирського приміського сполучення з Харковом густота населення є нижчою, ніж в середньому по району (рис. 2.). Такі дані свідчать про те, що приміський пасажирський транспорт значно впливає на розселення населення району і останнє концентрується в зоні щоденного приміського сполучення з обласним центром, і, як свідчать дані, у пошуках роботи мешканці зони щотижневого транспортного сполучення з Харковом змушені залишати її.

Рис. 2. Густота населення Золочівського району

У зоні щоденного пасажирського приміського сполучення показники природного скорочення населення не перевищують -3 проміле, зокрема в Золочівській селищній та Малорогозянській сільській радах цей показник не перевищує -1 проміле. Феськівська сільська рада має додатний природний приріст населення. В східній частині зони щотижневого приміського сполучення з Харковом природне скорочення населення не перевищує -2 проміле. В західній частині цієї зони ситуація складніша, окрім Лютівської сільської ради природне скорочення населення перевищує -3 і навіть -4 проміле. Але через входження всієї території Золочівського району до зон щоденного та щотижневого приміського сполучення з обласним центром загалом позитивно впливає на показники природного приросту населення району, природне скорочення населення не перевищує -5 проміле, одна сільська рада має позитивний природний приріст. Входження територій до щоденного або щотижневого приміського сполучення з Харковом накладає деякий відбиток на розподіл показників природного приросту населення всередині району.

На рівні окремих рад такі демографічні показники, як кількість шлюбів і розлучень населення через особливості законодавства не фіксуються достатньо точно, дані щодо міграцій населення та його статеві-вікової структури не є достатньо повними та точними для всіх рад, тому виявити впливу на них особливостей приміського пасажирського сполучення з обласним центром не вдалося.

На основі наведеного вище можна зробити висновки, що особливості приміського сполучення з обласним центром мають вплив на розподіл населення всередині району, останнє тяжіє до зони щоденного приміського сполучення з обласним центром і його густота в цій зоні порівняно вища. Також певний вплив особливості приміського пасажирського сполучення з обласним центром накладають на диференціацію показників природного приросту населення Золочівського району. Дослідження впливу суспільно-географічних особливостей діяльності приміського пасажирського транспорту на розподіл багатьох інших демографічних показників у районі вимагає більш детальних досліджень, зокрема досконалішого збору статистичних даних щодо демографічної ситуації в окремих радах. Дані, отримані в ході таких досліджень, можуть бути використані при розробці заходів з подолання демографічної кризи.

Список використаних джерел: 1. *Звіт з Комплексної навчально-дослідницької студентської експедиції у Золочівському районі.*

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІЛЬНОГО АЛЬЯНСУ

І.З. Зінько, П.Б. Байковський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Регіоналізм та європейська інтеграція є знаковими процесами у сьогоденному економічному та політичному житті Європи. Обидва процеси є взаємодоповнюючими: інтеграція передбачає перенесення владних повноважень з національного на наднаціональний рівень, а регіоналізм – з національного на регіональний рівень. Таким чином вони направлені на трансформацію усталеного уявлення про державу і пропонують нову систему багаторівневого урядування. Також регіоналізм, отримуючи необхідні імпульси активізації від інтеграційних процесів, здатен бути важливим чинником для подальшого поглиблення інтеграції. Європейський Союз почав залучати регіональні еліти до процесу прийняття рішень, а ті, в свою чергу, всіляко наголошують на важливості подальшої інтеграції та необхідності своєї участі в інституціях ЄС для ефективного представництва інтересів територіальних громад [1].

Дана теза про взаємодоповнення та взаємовплив європейського регіоналізму та європейської інтеграції може бути успішно підтверджена на прикладі розвитку та діяльності Європейського вільного альянсу, як загальноєвропейської партійної федерації регіональних партій Європейського Союзу. Регіональні партії стали важливими елементами політичного ландшафту в таких державах як Іспанія, Бельгія, Франція, Великобританія, та Італія, тобто в державах, де політичний регіоналізм став впливовою силою на основі етнічної, мовної чи економічної особливості окремих частин країни. Вони є легальною формою боротьби регіонів за свої права, яка реалізується через виборчі та парламентські механізми [2].

Європейський вільний альянс (ЄВА) є однією з десяти офіційно визнаних на рівні ЄС загальноєвропейських партій. Він утворився в 1981 р. в результаті поглиблення кооперації етнічних, лінгвістичних, автономістських та сепаратистських партій держав ЄС. Членами ЄВА є 40 партій з 17 держав-членів ЄС [3]. Найбільш помітними членами федерації є Шотландська національна партія, уельська партія «Плейд камри», Савойська ліга, Окситанська партія, Новий фламандський альянс, Басконська солідарність, Ліва республіканська партія Каталонії та низка інших. Члени ЄВА присутні в Європарламенті починаючи з 1979 р., і на даний час семеро його депутатів входять до партійної групи Зелені/Європейський вільний альянс.

Одним з результатів співпраці регіональних партій в рамках наднаціональних структур є вироблення спільних програмних підходів.

Європейський вільний альянс виступає за радикальну демократизацію і децентралізацію ЄС, основою політичної системи якого мають бути самоврядні регіони. Основною ціллю ЄВА є відстоювання інтересів бездержавних націй,

народів та регіонів, зокрема, мова йде про право на самовизначення і право на використання рідної мови. Протягом 2004-2009 рр. депутати від ЄВА активно домагалися прирівняння уельської, каталонської, басконської та галіційської мов до статусу офіційних мов ЄС.

В програмних документах європартії є вимога проведення плебісцитів в Країні Басків, Шотландії, Уельсі та Каталонії щодо надання даним регіонам незалежності. На думку ЄВА, ЄС повинен створити правові та політичні передумови для так званого «внутрішнього розширення», яке передбачатиме право будь-якого народу, який здатен взяти на себе відповідальність за самоуправління, на створення власної держави або отримання автономії в рамках існуючих держав [3].

Основним принципом прийняття рішень має бути принцип субсидіарності, який повинен застосовуватися на всіх рівнях, включаючи регіональні і локальні. Це означає, що в інституціях ЄС має бути ефективне представництво всіх територіальних громад та народів ЄС. Зокрема, ЄВА пропонує залучити національні, регіональні та навіть локальні парламенти в процес прийняття рішень на рівні ЄС шляхом надання їм права консультування на початку розгляду тих чи інших законопроектів. Комітет Регіонів повинен отримати додаткові повноваження і перетворитися на Сенат Регіонів.

В гуманітарній сфері ЄВА є прихильником мовного та культурного різноманіття і виступає за реалізацію спеціальної програми ЄС щодо збереження міноритарних мов, а також за цілеспрямовану політику культурного різноманіття на телебаченні, в кіноіндустрії, освіті, тощо.

Регіональна політика ЄС повинна бути направлена на створення рівних можливостей для розвитку всіх регіонів. Інвестиції мають спрямовуватися на зменшення розриву в розвитку регіонів, особливо в таких сферах, як безробіття та рівень освіти. Одним з найбільш ефективних методів вирівнювання регіонального розвитку, на думку ЄВА, є гармонізація різних податкових систем ЄС [4]. Також важливим акцентом регіональної політики ЄС повинен бути розвиток єврорегіонів.

Отже, Європейський вільний альянс є новою формою відстоювання регіональних інтересів на загальноєвропейському рівні, яка здійснюється шляхом кооперації політичних партій. І хоча політичний вплив ЄВА на прийняття рішень є доволі обмеженим, завдяки його діяльності відбувається популяризація ідей та пропонуються конкретні рішення, які через різні механізми прийняття можуть бути імплементовані на європейському рівні. ЄВА є послідовним прихильником подальшої інтеграції і виступає за розширення повноважень регіонів.

Список використаних джерел: 1. Hepburn E. *The Rise and Fall of a Europe of the Regions. The Territorial Strategies of Substate Political Parties 1979-2006*, Paper for the European Union Association (EUSA) Annual conference, Montreal, 17-19 May 2007. 2. De Winter L., Gomez-Reino Cachafeiro M., *European Integration and Ethnoregionalist Parties // Party Politics*. - July 2002. - № 8. - С. - 483-503. 3. *European Free Alliance (EFA) Manifesto for the June 2009 European elections. Vision for a People's Europe*. Доступний з <http://www.e-fa.org/efaactive.php?id=124>. 4. *EFA Proposals*. Доступний з <http://www.e-fa.org/efaactive.php?id=69>.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІВНІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Я.Є. Івах

Львівський національний університет імені Івана Франка

Аналіз матеріалів попередніх міжнародних науково-практичних конференцій під загальною назвою «Регіон: стратегія оптимального розвитку» свідчить про те, що існує значне відставання прикордонних областей України від їх сусідів у Російській Федерації та Білорусі. Виникає питання, якщо колись аграрна Білгородщина так випереджає в економічному розвитку сусідні індустріальні області України, то наскільки поступаються менш розвинуті регіони Західної України промисловим областям Центральної Росії чи Уралу? Все це наштовхнуло на думку зробити більш масштабне порівняння соціально-економічного розвитку регіонів двох сусідніх держав.

Виникають певні застереження при проведенні такого порівняння. Адже Росія майже у 30 разів більша за територію нашої держави, неспівмірним є різноманітність природно-ресурсного потенціалу, умови ведення господарської діяльності. Але наявність багатьох спільних для обох країн демографічних, економічних, соціальних проблем, пошук подібних шляхів їх вирішення робить таке порівняння актуальним як з теоретичної так і з практичної точки зору.

Російська Федерація нараховує 83 суб'єкти, тоді як в Україні є 27 адміністративних одиниць першого порядку. Середня площа суб'єкта у Росії складає понад 200 тис. км², що майже у десять разів більше відповідних показників в Україні (22,4 тис. км²), зате середня кількість населення практично однакова – 1,7 млн. осіб. Через дуже складний політико-адміністративний устрій та нерівномірність заселення території Росії існує величезна різниця між розмірами та населенням регіонів. Саха (Якутія) з територією 3103,2 тис. км² більше ніж у 600 разів перевищує площу Інгушетії (5 тис. км²), навіть серед областей існує понад 50-кратна різниця (Іркутська та Калінінградська обл.). Населення не лише Москви, а й Московської обл., Краснодарського краю чи Санкт-Петербурга більше ніж у 100 разів перевищує населення окремих автономних округів. В Україні диференціація областей за площею і населенням значно менша. Одеська обл. лише у 4 рази більша від Чернівецької і у 40 разів – за територію міст Києва чи Севастополя. Найбільш заселена Донецька обл. у 5 разів перевищує Чернівецьку обл. і у 12 разів м. Севастополь.

Обидві країни тримають сумну першість у світі за темпами депопуляції населення. В Україні найбільше скорочення населення характерне для східних областей України, та регіонів довкола Києва (-8% – -10%). Краща ситуація у західних областях, де в останні роки на Закарпатті та Рівненщині навіть спостерігається невеликий природний приріст. У Росії ситуація більш мозаїчна. Центральні та північні області Європейської частини мають природне зменшення населення -8 – -15%, Поволжжя, Урал та більшість регіонів Сибіру і Далекого

Сходу -4 – -8%. Зате окремі республіки Північного Кавказу, а також республіки Алтай та Тива мають додатній природний приріст. Схожим є те, що краща демографічна ситуація спостерігається у менш урбанізованих регіонах обох країн. Але в Україні – це території з різким переважанням українського населення, де вищий рівень релігійності і збережені народні традиції. У Російській Федерації додатній приріст населення характерний для районів поширення ісламу та буддизму. Найвищий він є у нестабільних республіках Пн. Кавказу, де дуже низький рівень життя: у Дагестані – 9,6%, в Інгушетії – 10,2% а у Чечні навіть 19,8% [2, с. 46].

На жаль, Центральна Росія, за висловами окремих вчених, перетворилась на «демографічну яму світового масштабу». У 18 областях, що практично співпадають з ареалом формування російської нації, природне скорочення населення становить 10 – 15%. Враховуючи ще й міграційний відтік, темпи скорочення населення складають тут майже 2%, що призводить до обезлюднення цілих сільських районів. Тому проблема відродження російського села тут десь співзвучна із проблемою збереження культурної ідентичності нації.

Порівняння показників економічного розвитку у двох країнах є найбільш складним і потребує детального вивчення. Дане дослідження базується на найбільш доступних національних статистичних матеріалах [1, 2]. Здебільшого використовувалися показники докризового періоду (2005–07 рр.), а для кращої порівняльності вони переводилися у \$ США. Проведені розрахунки показали, що диференціація рівнів економічного розвитку є досить великою і в Україні (6-кратна різниця між Києвом та Чернівецькою обл. [1, с. 47]), а у РФ вона одна із найвищих у світі. Адже 50–80-кратну різницю валової доданої вартості по регіонах можна простежити хіба в Індії, Бразилії та окремих країнах Африки.

Максимальне значення валового регіонального продукту (ВРП) у Росії зафіксоване у Ненецькому АО (40000\$/особу) та інших нафтогазодобувних районах, найменше – у гірських бунтівних республіках Чечні та Інгушетії (500\$/особу). Якщо прорангувати всі 83 суб'єкти федерації, то у найбільш загальному вигляді можна виділити шість груп регіонів.

Найбільший ВРП (понад 30000\$/особу) мають північні малозаселені регіони Росії з великими покладами нафти і газу. Крім Ненецького сюди також належать Ямало-Ненецький та Ханті-Мансійський АО і Тюменська область у цілому. Дуже велика їх роль в економіці всієї держави. Так Тюменська обл., у якій проживає лише 2% населення, дає 13% ВВП і понад 40% доходів до федерального бюджету Росії.

Москва, як і Київ в Україні, займає окреме місце, маючи високі показники ВРП (21,1% ВВП країни та понад 10000\$/особу) та дуже специфічну структуру економіки. Столиця втрачає промислові функції, зате тут гіпертрофована зосередженість фінансової, посередницької, зовнішньоекономічної діяльності. За обсягами експортних операцій Москва у 2,5 рази перевищує Тюменську область, тут зосереджена і лівова частка імпорту.

Третю групу (ВРП від 5 до 10 тис.\$/особу) складають сировинні регіони Далекого Сходу, Сибіру та Європейської Півночі: Саха (Якутія) (3,7% загально-російського видобутку вугілля, алмази, золото); Сахалінська область (15% риби, нафта, газ, ліс); Магаданська область (золото); Томська область (нафта, нафто-

хімічна продукція); Красноярський край (електроенергія, кольорові метали, ліс); Мурманська область (100% апатитів, 18% риби), республіка Комі (нафта, ліс, папір). Сюди ж належить і Вологодська обл., яка дає зараз 17,6% прокату Росії.

Від 3000 до 5000\$/особу мають регіони з переважанням важкої промисловості – чорної металургії, машинобудування, хімії. Попереду тут Білгородська (4,6% прокату, залізна руда) та Липецька (14,6% прокату) області. Далі – Татарстан, Башкортостан і Самарська область (нафта, продукція нафтохімії, автомобілі). Ще трохи нижчі показники у традиційно індустріальних областях – Свердловській, Челябінській (чорна металургія, важке машинобудування), Ярославській та Нижегородській (загальне машинобудування, хімічна промисловість). Санкт-Петербург і Ленінградська область (приблизно 4500\$/особу) значно випереджають Московську область (3300\$/особу). Петербург та його околиці можливо єдиний у Росії регіон, де масово створюються нові виробництва та об'єкти інфраструктури – автоскладальні заводи, портові комплекси і т. п.

Основна маса регіонів РФ, майже 40 із 83, мають обсяг ВРП від 2000 до 3000\$/особу, що цілком відповідає середньоукраїнським показникам (близько 2300\$/особу у 2006 р.). До цієї великої групи входять здебільшого області та республіки Центральної Росії, Поволжжя а,також, більш розвинуті регіони Півдня. Сюди також належать суб'єкти федерації Сибіру і Далекого Сходу, які не володіють значними природними ресурсами (Приморський край, Читинська та Амурська обл., Бурятія).

Низький рівень розвитку (1000–2000\$/особу) характерний для аграрних регіонів та окраїнних республік Північного Кавказу та півдня Сибіру. Через нестабільну політичну ситуацію і постійні конфлікти найменш розвинутими залишаються Чечня та Інгушетія.

В Україні достатньо чітко виділяються чотири групи регіонів за рівнем економічного розвитку. Поза конкуренцією є Київ, де створюється 17–18% загальноукраїнського ВВП, а ВРП на одну особу вже у 2006 перевищив 7000\$. Економічні функції Києва дуже схожі до функцій Москви.

Далі йдуть індустріальні області Донбасу та Придніпров'я – Донецька, Дніпропетровська, Запорізька (сталь, важке машинобудування) та близька до них Полтавська область, у яких ВРП складає від 2600 до 3200\$/особу.

Решта областей України, які мають достатньо розвинуту промисловість та невиробничу сферу, складають третю групу із ВРП 1600–2300\$/особу. До неї належать Харківська, Луганська, Київська, Одеська, Миколаївська, Львівська, Черкаська, Івано-Франківська області та республіка Крим.

Низький рівень розвитку в Україні, як і в Росії, мають аграрні регіони (1100–1600\$/особу). Це переважно центральні та західні області України: Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Волинська, Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська.

Незважаючи на всі відмінності України та Росії у рівнях економічного розвитку їх регіонів можна знайти певні спільні риси. Якщо відкинути території Росії, що знаходяться за Уралом та на півночі Європейської частини, решта регіонів обох країн схематично укладаються у чотири групи. Перша група це столиці країн; друга – регіони із переважанням важкої промисловості, насамперед

чорної металургії, хімії та металомісткого машинобудування; до третьої групи належать переважно промислові райони із розвитком транспортних функцій та невиробничої сфери; четверту групу складають аграрні регіони із переважанням харчової та легкої промисловості.

Список використаних джерел: 1. Статистичний щорічник України за 2007 рік. К.: Консультант, 2007. 2. Чепалыга А. Л. Регионы России: Справочник / А. Л. Чепалыга, Г. И. Чепалыга. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2009. 3. Федір Заставний. Економічні райони України. Реалії та перспективи. – Львів: Apriori, 2010.

УДК 911.3

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

І.В. Ісиченко

Інститут географії НАН України, Київ

Існуючі методики оцінки якісних та кількісних складових регіональної конкурентоспроможності за теоретичне підґрунтя мають підхід, в основі якого лежить теза про неможливість відображення поняття «конкурентоспроможність регіону» сукупністю «традиційних» показників, навіть таких важливих індикаторів регіонального розвитку як ВРП, ВДВ чи рівень зайнятості. Вважається, що на регіональну конкурентоспроможність впливає ряд факторів, що можна відобразити через відповідні статистичні індикатори². Загальну схему пропонуваної автором оцінки, яка заснована на означених засадах, можна подати у вигляді наступних етапів:

1. Визначення факторів регіональної конкурентоспроможності та їх групування у групи та підгрупи³.
2. Визначення індикаторів, що відображають вплив факторів на конкурентоспроможність регіону.
3. Збір індикаторів та формування бази даних⁴.
4. Нормалізація (стандартизація) значень індикаторів.
5. Проведення кластерного аналізу з виділенням на отриманій дендрограмі кластерів регіонів та їх інтерпретацією⁵.

Завдання встановлення ступеню подібності регіонів за співвідношенням

² Дана точка зору, зокрема, присутня у працях: [1 - 5].

³ До головних факторів, що впливають на конкурентоспроможність регіону, віднесені: економічний простір регіону (з підгрупами – макроекономічна ситуація, економічна відкритість, розвиток малого підприємництва регіону); демографічна ситуація; соціальний простір регіону (з підгрупами – ринок праці, стан здоров'я населення, добробут населення, розвиток освітньої сфери); інноваційний розвиток; рівень розвитку інфраструктури; стан навколишнього середовища. Вплив факторів на процеси регіональної конкурентоспроможності представлений 97 статистичними індикаторами.

⁴ Основним доступним джерелом статистичних даних є статистичні щорічники АР Крим, 24-х областей та міст Києва та Севастополя за 2008 рік. Додатково залучено статистичні збірники Держкомстату «Регіони України» 2009, частини I та II, «Праця України» 2008, «Діяльність малих підприємств» 2008. Головні проблеми, що поставали перед автором при зборі статистичного матеріалу: відсутність необхідних статистичних індикаторів у статистичних щорічниках окремих регіонів; незіставність одиниць виміру окремих статистичних індикаторів в різних щорічниках; незіставність категорій показників; відсутність спостережень явища/процесу на території регіону в обсягах, які отримали статистичне відображення; незіставність часових проміжків за які було здійснено збір статистичної інформації.

⁵ Методика не передбачає отримання єдиного інтегрального індексу регіональної конкурентоспроможності.

значень обраних індикаторів передбачає використання методу ієрархічного кластерного аналізу, що дозволяє отримати графічне зображення варіантів поділу регіонів на кластерні групи⁶. В якості правила об'єднання кластерів обрано метод Уорда, за якого відбувається оптимізація мінімальної внутрішньогрупової дисперсії. Мірою відстані було обрано Манхеттенську відстань (відому також як «відстань міських кварталів»), за якої подібність між групами регіонів встановлюється шляхом обчислення середнього різниць по координатах⁷. Дана відстань обчислюється за формулою: Відстань $(x, y) = \sum_i |x_i - y_i|$. Оскільки показники подані в різних одиницях виміру, з метою усунення ефекту масштабу, було проведено процедуру стандартизації даних⁸, що дало можливість привести всі зазначені показники до єдиного діапазону - матриці відстаней.

Результатом кластерного аналізу є дендрограма (рис. 1), яка відображає ієрархічну структуру кластерів. Відображена на дендрограмі типізація регіонів має, за логікою дослідження, відбивати різницю в конкурентоспроможності досліджуваних АТО. Регіони України можуть бути згруповані у 5 кластерів, які інтерпретуються за наявністю спільних якісних ознак між регіонами кожного кластеру, що впливають на їх конкурентоспроможність⁹:

– кластер «А»: складається з двох під-кластерів, «А-1» (АРК, Миколаївська, Одеська, Київська області, м. Севастополь) та «А-2» (Запорізька, Полтавська, Сумська, Харківська області), причому регіони в складі останнього (окрім Сумської області) характеризуються відносно вищою конкурентоспроможністю, в той час як АТО в складі під-кластеру «А-1» мають середній рівень конкурентоспроможності. Середнє значення продуктивності праці по кластеру становить 46,06 грн. за годину праці, що вище за середній показник по державі (43,2 грн./год. праці). Середній рівень зайнятості по кластеру становить 59,98% та перевищує середнє по державі значення (58,98%), що також є ознакою високої конкурентоспроможності його регіонів. Найсуттєвіше виключення становить Сумська область (33,31 грн./год. праці), для якої характерним є також і найнижче серед областей кластеру значення ВРП на одну особу (13,6 тис. грн., при середньому по групі в 18,6 тис. грн.), що свідчить про необхідність віднесення регіону до групи АТО з низькою конкурентоспроможністю;

– кластер «В»: Дніпропетровська, Луганська, Донецька області. За середніми значеннями показників продуктивності праці (53,23 грн./год. праці),

⁶ Кластерний аналіз є одним з методів класифікації, що передбачає поділ вихідної сукупності об'єктів (у даному випадку - територіальних одиниць, регіонів України - складових системи адміністративно-територіального устрою (АТУ) України – 24-х областей, Автономної Республіки Крим та міст державного значення – Києва та Севастополя) на кластери (класи, групи). З точки зору суспільної географії кластер – це група територіальних одиниць, що мають подібні соціально-економічні характеристики, тенденції чи особливості розвитку. Оскільки кластерний аналіз, як будь-який багатofакторний аналіз, дає більш точний та правильний поділ сукупності порівняно з однофакторним групуванням, саме його застосовано для об'єднання регіонів України у групи (кластери) на основі вихідних даних. Кластерний аналіз виконувався за допомогою програми Statistica.

⁷ В більшості випадків використання цієї міри відстані дає ті ж результати, що й для звичайної відстані Евкліда, яка є стандартною мірою відстані при кластеризації об'єктів. Однак для неї вплив окремих великих різниць (викидів) зменшується, оскільки вони не підносяться до квадрату, що й стало однією з причин вибору цієї міри в даному дослідженні (для більшості показників значення м. Київ та ряду найбільш розвинутих областей є значно більшими середніх по державі значень та значень інших регіонів).

⁸ Процедура стандартизації виконана засобами програми Statistica.

⁹ При інтерпретації результатів кластерного аналізу важливим елементом є аналіз диференціації регіонів всередині кластерів за показниками продуктивності праці, ВРП на одну особу та рівня зайнятості.

ВРП на одну особу (25,1 тис. грн.) та рівня зайнятості (59,53%) областей кластеру, його можна класифікувати як кластер промислових регіонів з рівнем конкурентоспроможності, вищим за середній;

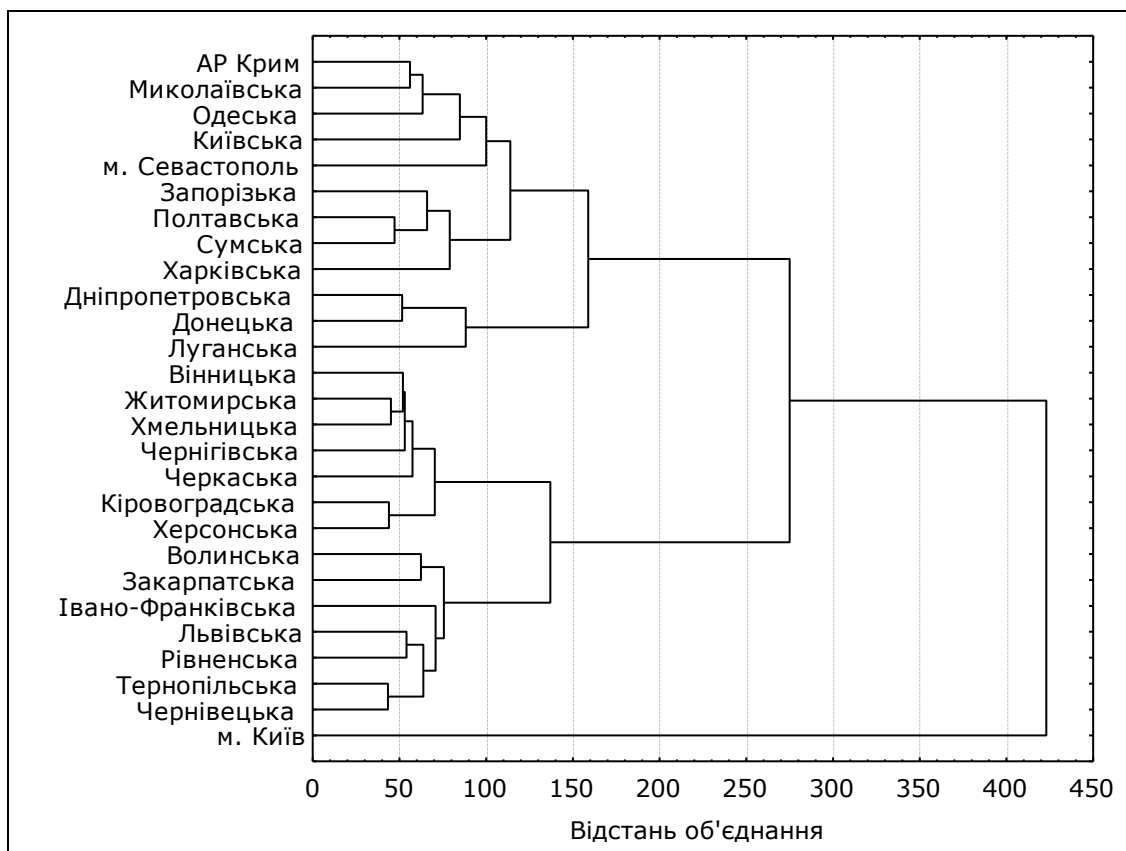

Рис. 1. Дендрограма конкурентоспроможності регіонів України.

– кластер «С»: Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Чернігівська, Черкаська, Кіровоградська, Херсонська області - регіони з низькою конкурентоспроможністю. Середнє значення продуктивності праці для областей даної групи – 35,55 грн./год. праці, ВРП на одну особу – 12,7 тис. грн., рівня зайнятості – 59,1%;

– кластер «D»: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області. Цю групу регіонів також можна класифікувати, як регіони з низькою конкурентоспроможністю (середні по кластеру значення показників ВРП на одну особу (11,6 тис. грн.) та рівня зайнятості (56,8%) – найнижчі серед виділених груп регіонів держави; значення продуктивності праці (37,3 грн./год. праці) перевищує лише середній показник по кластеру «С»). Львівська область є вагомим виключенням, оскільки, не зважаючи на відносно низькі показники продуктивності праці, ВРП на одну особу та рівня зайнятості (36,58 грн./год. праці; 13,9 тис. грн.; 57,5%), може бути віднесена за значенням суми рангів усіх 97 показників до регіонів з конкурентоспроможністю середнього рівня;

– кластер «Е»: місто Київ. Кластер характеризується найвищим в державі рівнем конкурентоспроможності: значення показника продуктивності праці (82,24 грн./год. праці) майже в два рази перевищує середнє по регіонам держави значення, ВРП на одну особу (61,6 тис. грн.) перевищує середній пока-

зник по державі (17,6 тис. грн.) у 3,5 рази, а рівень зайнятості (64,9%) вище за середній по Україні на 5,9 %.

Підводячи підсумки проведеного дослідження слід зазначити, що якість проведеного групування підтверджується географічним розташуванням більшості регіонів та відповідними рівнями їх економічного розвитку (індикаторами якого, зокрема, виступають значення продуктивності праці, ВРП на одну особу та рівня зайнятості). Проведений аналіз засвідчив існування значних диспропорцій серед регіонів держави за їх приналежністю до груп регіонів з різними рівнями конкурентоспроможності. Водночас, результати є очікуваними через наявність ряду досліджень, що вивчають диференціацію регіонів за їх соціально-економічним розвитком та якістю життя населення. Ключовим елементом державної програми має стати стратегічна мета нівелювання розривів у рівнях конкурентоспроможності регіонів України за рахунок прискорення темпів розвитку регіонів з середнім та низьким рівнями.

Список використаних джерел: 1. Звіт про Конкурентоспроможність України 2009. – Фонд «Ефективне управління», Всесвітній Економічний Форум, 2009. – 230 с. 2. Калужнова Н. Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации. – М.: Теис, 2004. – 526с. 3. Прокопович-Павлюк І. В. Підвищення конкурентоспроможності економіки регіону (на прикладі Львівської області): автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.05/ Держ. вищ. навч. закл. Ужгород. нац. ун-т. — Ужгород, 2008 — 23 с. 4. Huggins R., Davies W. European Competitiveness index 2006-2007. – Robert Huggins Associates Ltd., 2006 – 42 pp. 5. Martin, R.L., A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for the European Commission Directorate. - European Commission website, 2004.

УДК [911.3:911.2](477)

ЛІСО-СТЕПОВИЙ ДУАЛІЗМ ЯК КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕОПРОСТОРУ

Ю.О. Кисельов

Львівський національний університет імені Івана Франка

Територія України характеризується унікальним у загальноєвропейському масштабі фізико-географічним положенням. Єдина на субконтиненті, наша держава розташована в межах чотирьох природних зон, що охоплюють „відносно протилежні” [5] ландшафти – лісові та степові. Відповідно до широтно-зональної закономірності, ці ландшафти утворюють дві паралельні субширотні смуги, відокремлені одна від одної зоною лісостепу.

Щодо України лісостеп має подвійне значення. З одного боку, у глобальному й континентальному вимірах – це типова проміжна зона, що зумовлює поступовий характер переходу між двома основними (інші приклади – лісотундра, яка відокремлює тайгу від тундри; рідколісся, що відмежовує сезонні вологі ліси субекваторіального поясу від саван). З іншого боку, саме лісостепова смуга в усі часи слугувала ареною етногенезу осілих землеробських народів, які здавна населяли й освоювали Аратту – Русь – Україну, включно з етносами нової ери – антським (за М. Грушевським [1, I, 172, 366], це перший український державо-

творчий народ), старокиївським і козацьким (тобто сучасним українським). В епохи пасіонарних піднесень предківські (щодо українців) етноси з лісостепу здійснювали експансію на північні (мішанолісові) та південні (степові) терени, асимілюючи поліські етнічні групи (наприклад, деревлян за княжої доби) й також асимілюючи, або відтісняючи у глиб Степу кочовиків (асиміляція половців у XII ст., відсунення до Причорноморської низовини та Криму ногайських і кримських татар у XVI ст.). Як наслідок, наші предки освоювали геопростір, близький до сучасної території Української держави.

На нашу думку, не є найпринциповішим чинник кривих зв'язків лісостепових середньонаддніпрянських етносів, що населяли ці терени в різні історичні часи: значно суттєвішою є ландшафтна спорідненість, адже етнос, за самою своєю сутністю як людської спільноти, тісно пов'язаний з ландшафтом; за Л. Гумільовим, він є явищем природи [2, 178]. Лісостеповий ландшафт Середньої Наддніпрянщини слугував вмістилищем, своєрідною екологічною нішею для праукраїнців, починаючи з трипільців і завершуючи сучасною українською нацією. В цьому ми й убачаємо спадковість українців щодо носіїв трипільської культури, кривну спорідненість із якими наукою на сьогодні не доведено.

Згадуючи в порушеному контексті поняття „ліс” і „степ”, ми маємо на увазі найближчі до лісостепу фрагменти цих ландшафтних смуг, паралельні й приблизно рівні йому за площею (тобто Південне Полісся й Північний Степ). Ці суміжні з лісостепом підзони є складовими „українського ландшафту як середовища життя етносу” [3]. Північностепову підзону ми пропонуємо називати „ближнім”, або „малим” степом, на противагу „далекому” (тобто Великому) Степу, де до сьогодні панує кочівничий дух, виплеканий тюркським етноландшафтом. Щодо лісу, то сьогодні досить складно виокремлювати „далекій” ліс від „ближнього”, адже і межу між ними, і навіть межу лісу й лісостепу тепер істотно розмиває антропогенний чинник, пов'язаний зведенням лісу та поширенням на місці первинних лісів сільськогосподарських угідь, вторинних лісів та інших антропогенно модифікованих ландшафтів. І все ж умовно до „ближнього” лісу можна віднести зону широколистих лісів (приурочену до заходу України) та Південне Полісся, обмежене з півночі приблизно по річках Прип'ять і Десна. За „ближніми” лісом і степом український вплив на формування духу ландшафтів поступово зменшується, поступаючись місцем іноетнічним чинникам, на чому ми вже наголошували раніше [4].

З урахуванням вищевикладеного, доходимо думки, що саме лісостеп разом із безпосередньо суміжними з ним фрагментами мішанолісової та степової зон становить ландшафтну основу буття української нації. Концептуально діалектичне поєднання лісу та степу утворює „лісо-степовий” дуалізм, що визначає (в умовах помірно континентального сектору Євразії) сутність українського етнічного (і національного, з погляду державної території) геопростору.

Список використаних джерел: 1. Грушевський М.С. *Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн.* [редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – Т. I. До початку XI віка / Михайло Грушевський. – К.: Наук. думка, 1994. – 736 с. 2. Гумилёв Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли* / Л.Н. Гумилёв. – Москва: Айрис-пресс, 2006. – 558 с. 3. Кисельов Ю.О. *Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції* / Ю.О. Кисельов // *Фізична географія і геоморфологія*. – Вип. 48. – К., 2005. – С. 66 – 70. 4. Кисельов Ю.О. *Про геософічне положення України* / Ю.О. Кисельов // *Наукова молодь: Матеріали I Міжнар. наук.-практ.*

конф. «Наукова молодь: досягнення та перспективи». – Т. 2. Соціально-гуманітарні науки. Природничо-географічні, математичні та технічні науки. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 148 – 151. 5. Кисельов Ю.О. Деякі геософічні аспекти ландшафтно-етнічних взаємозв'язків / Кисельов Ю.О. // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Т. 21 (60). – № 2. – География. – Симферополь: ТНУ им. В.И. Вернадского, 2008. – С. 201 – 205.

УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЛЬВІВЩИНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Л.І. Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка

На сьогодні поняття економічної безпеки є визначальним при виборі курсу розвитку держави та її стабільності й цілісності в довготерміновій перспективі. Воно підсилене теоретичними напрацюваннями міжрегіональної конкуренції, яка приходить на зміну усталеної теорії глобалізаційного розвитку й практичними наслідками економічної кризи 2008–2009 рр. Для Львівщини, яка характеризується прикордонним розташуванням, а господарство області має експортноорієнтований вектор розвитку, вивчення даної проблеми набуває особливої актуальності. За об'єкт дослідження взята найбільш гнучка й динамічна сфера господарства – мале підприємництво.

Основними завданнями які ставилися в процесі проведення дослідження були:

1. Формування визначення поняття “мале підприємництво” виходячи з сьогоденних реалій розвитку господарства та науки.
2. Виокремлення чинників, які впливають на розвиток малого підприємництва Львівщини, та оцінка ступеня їх впливу.
3. Характеристика наявного розвитку малого підприємництва Львівщини та виявлення основних проблем.

Опрацювання суспільно-географічної та економічної літератури вітчизняних та зарубіжних авторів, а також Законодавчої бази України дало змогу, не претендуючи на безпомилковість та вичерпність, припустити, що під малим підприємництвом на сьогодні варто розуміти самостійну, систематичну господарську діяльність дрібних підприємств та громадян (підприємців), яка провадиться на власний ризик з метою отримання прибутку.

Варто зазначити що при вивченні малого підприємництва треба брати до уваги критерії, які обмежують дану діяльність, зокрема, в Україні це кількість працюючих – до 200 осіб (в залежності від сфер господарства) та обсяг річного валового доходу – до 500 тис. грн (Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва”, 2000 р.). Аналогічні критерії, є й в інших державах світу. Так в Японії, такими критеріями є розмір капіталу, чисельність працюючих та галузева приналежність; у Великобританії й Італії – кількість працюю-

чих та річний оборот, Індії – кількість працюючих, обсяг інвестицій та рівень використання електроенергії.

Вивчити чинники, які впливають на розвиток малого підприємництва області стало можливим за рахунок використання методів: контент аналізу, зокрема, опрацювання періодичних видань за проблематикою дослідження як то “Регіональна економіка”, “Економіка України”, “Бізнес”, “Талицькі контракти”; результатів соціологічного дослідження проведеного Львівською обласною радою в 2008 р. та службою “Соціогелан” в 2009 р.; кореляційного аналізу. Як виявилось, мале підприємництво Львівщини в своєму функціонуванні прямо пропорційно залежить від загальноекономічного розвитку області, її людності, добробуту й платоспроможності громадян, а також стабільності політичної ситуації. Натомість малий кореляційний зв’язок прослідковується між природно-ресурсним потенціалом й інвестиційними впливаннями, що є більш пріоритетними для великого і середнього бізнесу Львівщини.

Станом на початок 2010 р. у Львівській області функціонувало більше як 20 тис. малих підприємств; на 10 тис. осіб наявного населення припадало 79 малих підприємств, що на три підприємства більше від загальноукраїнського показника [1, 2]. Загальна тенденція діяльності малих підприємств Львівщини подана в табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники діяльності малих підприємств Львівської області

	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення	76	75	79
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), у діючих цінах відповідних років, млн.грн.	15218,6	17250,7	16260,3
Середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб	128,4	125,8	123,2
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн.	666,26	884,09	953,52
Операційні витрати з реалізованої продукції (робіт, послуг), млн.грн.	14885,9	17139,5	16365,0
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн. грн.	85,2	-694,6	-1498,2
Частка збиткових підприємств, у % до загальної кількості	31,9	34,8	38,1

Джерело: [2]

За видами економічної діяльності найбільша частка малих підприємств станом на початок 2010 р. створена у торгівлі (33,3% від загальної кількості), сфері операцій з нерухомим майном та інжинірингом (20,7%), промисловості (15,4%). За час кризи зменшилась частка підприємств у сфері промисловості (з 20,8% на початок 2008 р. до 15,4% на початок 2010 р.) та будівництві (з 11,8% до 9,8%) [1] тощо.

В територіальному розрізі найбільша кількість малих підприємств в розрахунку на 10 тис. мешканців є в м. Львові – 142 одиниці, м. Трускавці – 135 одиниць, м. Самборі – 96 одиниць, що зумовлено адміністративним статусом поселень, їх людність, привабливістю для ведення бізнесу та великим споживчим сегментом. Натомість периферійні території області характеризуються низькими показниками підприємницької активності – Турківській район – 15 малих підприємств на 10 тис. мешканців, Бродовський – 29 малих підприємств на 10 тис. мешканців.

Малі підприємства офіційно функціонують практично в усіх населених пунктах Львівської області, що дозволяє укласти територіальну структуру малого підприємництва області, яка охоплює пункти розвитку малого підприємства, центри, вузли, субрайони та райони. Наразі можна чітко виокремити тільки пункти, центри та вузли малого підприємництва області, формування субрайонів та районів є в процесі. В ролі пункту малого підприємництва Львівської області можна розглядати сільські поселення, де зафіксовано хоча б одне мале підприємство (переважно воно функціонує в сфері торгівлі чи ресторанного господарства). На роль центрів претендують селища міського типу, а також малі міста та районні центри. Останні характеризуються вже наявністю кількох взаємозв'язаних між собою малих підприємств: переважно це підприємства з сфери торгівлі, ресторанного господарства, побутових послуг населення, невеликі промислові підприємства. Вузли розвитку малого підприємництва приурочені до м. Львова, а також міст обласного підпорядкування. Вони характеризуються диверсифікацією малих підприємств за сферами діяльності та тісним взаємозв'язком між ними. На цьому рівні прослідковується прояв конкуренції між однотиповими малими підприємствами, який практично відсутній на нижчих територіальних рівнях.

Розвиток прикордонної інфраструктури, формування територій пріоритетного розвитку суттєво вплине на зміну територіальної структури малого підприємництва Львівської області. Зокрема очікується виокремлення Дублянського вузла малого підприємництва в силу реалізації ідеї формування наукового кластеру на території м. Дубляни, Краківецького вузла – розвиток прикордонної інфраструктури в районі митного переходу Краківець тощо.

Список використаних джерел: 1. Малі підприємства Львівщини. [Статист. зб.]. – Львів, 2009. 2. Тенденції у малому бізнесі Львівщини у 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stat.lviv.ua/ukr/si/press/2010/r100710_120.pdf. 3. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. - К. : Міленіум, 2003. - 404 с. 4. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 5. Шевчук Л. Т. Розміщення продуктивних сил. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 150 с. 6. Domanski R. Recombinacja czynnikow gospodarczych i rozwoj regionalny / Gospodarka i polityka regionalna okresu transformacji. - Torun, 2001. - S. 7-26.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Г.О. Краєвська

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

Враховуючи сучасні негативні тенденції в сільській поселенській мережі, які в загальному проявляються в її скороченні та обезлюдненні сіл, слід зазначити, що заходи державної підтримки села також є заходами підтримки сільського розселення, оскільки наслідки їх застосування сприяють стабілізації поселенської мережі через підвищення стійкості поселень. Однак, в питаннях державної підтримки села на жаль мало звертається уваги на розселенський аспект. Важливість його пояснюється існуванням значних відмінностей у масштабах та специфіці соціально-економічних проблем сільського розселення залежно від людності та господарських функцій сільських поселень. Певним чином звертається увага на деякі аспекти сільського розселення в “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року”, до яких належать:

- визначення перспектив розвитку сільської поселенської мережі на період до 2015 року на основі містобудівної документації;
- розробка форми паспорта соціального розвитку сільських територій;
- проведення паспортизації сільських населених пунктів, з урахуванням її результатів розробка регіональних програм розвитку сільських територій;
- розробка та здійснення заходів щодо надання державної підтримки сільським населеним пунктам та адміністративним районам, що належать до депресивних сільських територій;
- запровадження і надання пільг особам, що проживають на депресивних сільських територіях, а також тим особам, що будуть переселятися на такі території.

Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”(2005 р.) [1, с. 1] визначив критерії депресивності, з якими не можна погодитися, оскільки ці критерії не дають можливості виділити депресивні адміністративні райони. Крім того, розроблено ряд концепцій та законів, які опосередковано стосуються розселення. Про важливість і масштабність соціальних проблем села свідчить прийняття Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України”, однак суттєвих змін у сільському розселенні з удосконаленням нормативно-правової бази не відбулося.

Адміністративний поділ нашої країни виділяє рівні регіонів, районів та сільських рад, однак в науковій літературі та нормативно-правових документах використовується термін сільські території, а не сільські ради, що є зовсім різномасштабними поняттями, адже поселенська мережа, демографічний потенціал та зайнятість населення є об’єктами розвитку сільських територій. Не належна увага до базового рівня розвитку села – сільської ради як з нормативно-

правового, так із організаційно-економічного боку зумовлює негативні процеси у сільській поселенській мережі та ускладнює вирішення проблем, серед яких важливими є організаційні.

Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” визначає складовою державної аграрної політики розв’язання соціальних проблем сільського населення, а в ст. 4-й цього Закону на аграрну сферу покладаються навіть питання збереження та розвитку малих віддалених та таких, що занепадають сільських поселень. Вирішення таких проблем недоцільно покладати на аграрну сферу, через ряд причин: проблеми збереження поселенської мережі є дуже масштабними і потребують значних диверсифікованих ресурсів, яких немає в аграрній сфері. Крім того, в ринкових умовах роботодавці вирішують соціальні питання своїх працівників і не зобов’язані вирішувати соціальні питання всіх жителів села. Стрімке скорочення зайнятих в сільському господарстві обмежує вплив аграрної сфери на сільські поселення. Тому, на нашу думку, потрібно створити окремий департамент розвитку села, на який було б покладено вирішення таких основних соціально-економічних проблем сільського розселення: бідності, масштаби якої в селі більші, ніж у місті; низькі темпи розвитку сільської економіки; скорочення мережі сільської соціальної інфраструктури, низького рівня життя і високого рівня безробіття. Загалом діяльність цієї державної структури повинна спрямовуватись на збереження сільської поселенської мережі через збільшення стійкості поселень.

Створення соціально-економічних програм розвитку села є важливим елементом впливу держави на ситуацію, що склалася у сільській місцевості, проте, вони потребують доповнень у вигляді як загальнодержавних, так і обласних та районних проектів розвитку, які б носили конкретний характер і здійснювали вирішальний вплив на активізацію соціально-економічної діяльності у сільській місцевості відповідного адміністративного рівня. Розробка та реалізація соціально-економічних програм і проектів в сільській місцевості потребує створення мережі комунальних підприємств, що мобілізують потенціал поселень до рівня, що дозволяє йому саморозвиватись. Слід зазначити також, що програми і проекти не повинні мати декларативний характер. В них потрібно включати лише ті заходи, які підкріплені організаційно-матеріальними ресурсами. Виконання програм і планів повинно бути обов’язковим.

Організаційною проблемою є також слабе використання принципу субсидіарності, який закладений у Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997) – здійснення публічних повноважень повинне переважно покладатися на органи влади найближчі до громади [2]. Тому державна підтримка у вирішенні соціально-економічних проблем розселення повинна бути спрямована також на залучення ефективних менеджерів, що здатні мобілізувати місцеві ресурси та сприяти їх надходженню із зовні. Необхідною умовою надання владних повноважень таким менеджерам повинна бути наявність проектів розвитку сільського поселення.

Ми підтримуємо точку зору А.В. Лісового [3, с. 205], що орієнтація на сільське господарство як на пріоритетну галузь економіки – це стратегічна помилка, яка може привести Україну до безповоротного відставання. Зосередження лише у міських населених пунктах несільськогосподарських робочих місць

зумовило економічно неефективне явище масової міграції, що призвело до житлової кризи, недосконалості транспортної інфраструктури та деградації довкілля у містах у той час як сільські поселення занепадають. Тому державі необхідно вкладати кошти в першу чергу в наукові технології, розвиток інших не-сільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості, а також створення центрів розвитку сільських районів, які б забезпечували зайнятість за місцем проживання та поза ним у межах півгодинної транспортної доступності, що сприятиме поліпшенню показників природного відтворення сільського населення.

Швидкість вирішення проблем сільської поселенської мережі, які характеризуються як гострі та масштабні, напряду залежить від організації державної підтримки та вибору її пріоритетів. Реформування державної регіональної політики в цьому напрямі дозволить розв'язати нагальні проблеми розширення зайнятості населення та підвищення його рівня життя, що сприятиме стабілізації сільської поселенської мережі.

Список використаних джерел: 1. Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" № 2850 – IV//Урядовий кур'єр : Орієнтир. – 2005. – 12 жовтня. – С. 1 – 3. 2. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні"// Відомості Верховної Ради, 1997, № 24. – С. 379 – 429. 3. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій. / А.В. Лісовий. – К.: Дія, 2007. – 402 с.

УДК 316.3 (477)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ

Г.С. Мінченко, Н.М. Котвицька

Уманський національний університет садівництва

Зародження та розвиток громадянського суспільства відбувався протягом тривалого періоду еволюції сучасної цивілізації. Цей процес має багато закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносила щось особливе, характерне саме для неї.

Процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий, аналіз його потребує конкретно-історичного підходу.

Досить специфічний досвід його побудови мала Україна. Адже феодальний устрій тривалий час носив потворні форми кріпосництва, що межувало з рабством. Це зумовило і характерний розвиток суспільства, наклало певний відбиток на взаємовідносини між верствами населення, на їх психологію. За таких умов основою соціально-економічного ладу стає сільська община, яка, з одного боку, сприяла єднанню і взаємодопомозі селян, з іншого – культивувала дух покори.

Протягом всього періоду суспільного розвитку все частіше інтереси колективу домінували над інтересами особи. В таких умовах усвідомлення себе як громадянина, як повноправної особистості не могло відбутися. Вся історія ідеї громадянського суспільства – це історія перетворення самої колективності, організованої за законами спільного життя в розвиток людини, що вийшла із природного стану необмеженої свободи, в громадянина цього суспільства.

Власне, кожна держава має бути зацікавлена в створенні, всебічному розширенні і поглибленні громадянського суспільства, якщо воно прагне до задоволення потреб громадян, до своєї адаптації в загальнолюдський цивілізований процес. Для держави стає життєво необхідним розвиток всіх елементів громадянського суспільства. Чи відповідає таке суспільство досягнутому рівню світової цивілізації, має засвідчити рівень задоволення інтересів і потреб, громадянський мир на основі дії прийнятих державою законів.

В сучасних умовах одним із вимог громадянського суспільства виступає фактор соціальної відповідальності в усіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, соціальній, екологічній, національній), на всіх рівнях суспільних організацій (соціальної групи, суспільної організації, держави, світового співтовариства), пов'язаних з висуненням на перший план загальнолюдських цінностей. Адже соціальна орієнтація може утверджуватися в якості принципу суспільних відносин лише тоді, коли задоволені всі необхідні потреби і створюються умови для реалізації системи історично обумовлених інтересів членів суспільства.

Важливе місце в цьому процесі належить державі. Вона повинна стати арбітром у вирішенні конфліктних питань. Це пояснюється насамперед тим, що на сьогоднішній день держава має в своїх руках переважне право застосування примусу, різного роду санкцій, виступаючи власником матеріальних благ, вона може, якщо побажає, спрямовувати свої зусилля на покращення соціально-економічного становища людини, задовольняти інтереси та потреби певних соціальних груп (працівники бюджетних організацій, базових галузей промисловості, студенти, пенсіонери і т.п.). Та на жаль, переформована державна машина не завжди готова взяти на себе таке завдання. Має спрацювати механізм взаємодії громадянського суспільства і держави, який знаходить свій прояв у взаємодії через партії, вибори, представницькі органи влади.

В країнах Заходу існує ціла система представництва інтересів. Основні її учасники з боку громадянського суспільства — це групи і об'єднання за інтересами, з боку держави — органи виконавчої влади. Окрім згаданих сформувались специфічні представництва — консультативні комітети і комісії, що існують при міністерствах, відомствах, уряді, в роботі яких беруть участь групи і об'єднання за інтересами. Такі інститути займаються виробленням рекомендацій і відповідних державних рішень, деякі з них виконують управлінські функції, інші діють на "недержавній" основі.

В Західній Європі дискусія про те, чи є держава функцією суспільства, чи суспільство в міру розвитку держави має перетворитися в контролюючу ним функцію, можна віднести до XVIII ст., коли в працях англійських і французьких філософів теоретичні аспекти дискусії зводились до визначення долі влади, функцій і повноважень, які громадянське суспільство доручає державі на тому чи іншому етапі свого розвитку. Відповідно визначалась роль держави в розвитку суспільства.

Специфіка сучасної ситуації в Україні зводиться до того, що відбувається двоєдиний процес формування громадянського суспільства і правової держави, де громадянські права людини підпорядковуються нормам міжнародного права. А це означає, що:

— має місце виключення будь-якої дискримінації за національно-етнічними, політичними, релігійними, статевіковими ознаками;

— має місце надійний законодавчий захист особистості і гідності громадянина, недоторканість його житла і майна, свобода вибору проживання, виїзду або в'їзду в країну, таємниця листування і телефонних розмов, свобода слова, преси, інформації; — людині дано право вільно виявляти свій світогляд та духовні інтереси;

— має місце всебічний захист громадянських прав з боку судових органів та громадських організацій.

Результатом і внутрішнім джерелом розвитку системи нового типу є соціальна орієнтація на реалізацію потенцілу людської особистості, забезпечення вигідних умов й життєдіяльності.

Соціально-економічна політика, що проводиться нині в Україні, на жаль, не забезпечує стабільних умов для реалізації можливостей переходу до суспільства такого типу.

Та все ж не варто говорити так категорично, адже певні умови для побудови суспільства соціальної злагоди у нас створюються. Це насамперед реформування відносин власності, створення системи політичної демократії. Обидва завдання нерозривно пов'язані між собою, але зміни в економічній і політичній сферах часто мають різну спрямованість.

Історичний розвиток України має багато ознак модернізації, здійснюється поряд із розвинутими країнами. На сьогоднішній день відбувається процес приведення всіх суспільних інститутів та процесів у відповідність до норм розвинутої цивілізації, що знаходить свій прояв у формуванні засад правової держави та громадянського суспільства.

Від темпів і напрямків розвитку громадянського суспільства залежатиме можливість нової інтеграції, передумовою якої є близькість процесів і ступінь зрілості національних громадянських суспільств.

Список використаних джерел: 1. Рудяков П. Європейський Союз – Україна: еволюція підходів // Політична думка. – 2008. - № 1. - 87-96. 2. Українське суспільство: 17 років незалежності / За ред. В.Ворони. – К.: ІС НАН України, 2008. – С. 169-183. 3. Задоянчук О.І. Громадянське суспільство. – Київ, ун-т ім. Т. Шевченка. – [К.]: Знання, 2009. – С. 3. 4. Кириченко С.О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. - К.: Логос, 2009. - С. 5.

РЕГІОНАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ ПРАЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

О.І. Мамчур

Львівський національний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Для суспільно-географічних досліджень регіону важливим є аналіз розвитку ринкової інфраструктури, особливе місце у якій займає інфраструктура ринку праці (ІРП). На сьогодні тема функціонування та просторового розвитку ІРП на регіональному рівні є недостатньо розробленою. Особливо актуальним таке дослідження постає для працenaдлишкових регіонів, зокрема Львівської області, де рівень зареєстрованого безробіття у 2009 р. становив 2,7%, і навантаження на одне вільне робоче місце сягало 20 осіб [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ІРП серед географів вивчали Запущляк Н. І, Баб'як Г. П. та ін. У суспільній географії розвиненим є напрямок географії трудових ресурсів, зокрема відомі праці Доценка А. І., Качана Є. П., Коваленка Г. М., Онікієнка В. В., Петриги М. О., Писаренко С. М., Пітюренка Ю. І., Стеченка Д. М. та ін.

Методи дослідження полягає у з'ясуванні головних напрямків просторового розвитку ІРП та її компонентів у регіоні.

Результати дослідження. Головними компонентами ІРП регіону є державні (в т. ч. на регіональному рівні) і недержавні заклади сприяння зайнятості, кадрові служби підприємств і установ, громадські організації і фонди, що забезпечують взаємодію між попитом і пропозицією праці.

Вони забезпечують функціонування ринку праці в регіоні, а саме – здійснюють посередництво між працівником та роботодавцем, сприяють їх контактам та взаємодії, допомагають в доборі й відборі працівників та виборі місця роботи, в укладанні трудового контракту тощо.

Найбільш розповсюдженим і територіально організованим компонентом ІРП на регіональному рівні є *система державних установ та організацій*: Державна служба зайнятості; державні фонди – Пенсійний фонд (головне управління Пенсійного фонду у областях та управління фонду у кожному районі області), фонди загальнообов'язкового державного стархування – соціального страхування на випадок безробіття, страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних випадків захворювань, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (у районах області). В структурі Управління праці й зайнятості населення обласних держадміністрацій діють Державні інспекції праці, де працюють міські та районні інспектори праці.

Для просторового розвитку компонентів ІРП області найбільше значення мають *людність поселень та адміністративно-територіальний статус* населеного пункту. Це добре простежується на прикладі держаних установ ІРП регіону.

До системи Державної служби зайнятості у розрізі області (на прикладі

Львівської) належать такі типи установ: 1. Обласний центр зайнятості (Львівський); 2. Міські центри зайнятості – розташовані переважно у містах обласного підпорядкування, які не є районними центрами (у Червонограді, Новояворівську, Новому Роздолі, Бориславі, Трускавці, Стебнику, Моршині); 3. Міськрайонні центри зайнятості – у містах обласного підпорядкування, які водночас є районними центрами (Самбірський, Дрогобицький, Стрийський); 4. Районні центри зайнятості (16 у Львівській області); також центри організації професійного навчання незайнятого населення, центри професійної орієнтації населення.

Львівська обласна служба зайнятості у 2009 р. посприяла у працевлаштуванні 35,1 тис. незайнятих мешканців області, залучила до участі в оплачуваних громадських роботах 7,6 тис. осіб, охопила профнавчанням 10,2 тис. осіб, надала профорієнтаційні послуги служби зайнятості 160,6 тис. мешканців області, з яких 97,5 тис. - незайняте населення [3].

Лише починають набирати ваги *недержавні посередники* між роботодавцями та працівниками на ринку праці (біржі праці, агенції по добору персоналу, агенції по працевлаштуванню, організації, що надають послуги з профорієнтації, консалтингу персоналу, лізингу персоналу тощо); недержані організації, підприємства з професійної підготовки та перенавчання; об'єднання працівників (передусім профспілки); об'єднання роботодавців; кадрові служби підприємств і установ, громадські організації і фонди сприяння зайнятості. Вони розташовані переважно в обласному центрі та великих і середніх за людністю містах регіону.

Важливий компонент ІРП – навчальні заклади та центри перекваліфікації та підготовки кадрів у Львівській області. Найбільше працівників, які здобувають нову освіту, або підвищують кваліфікацію, – це ті, що проживають у економічно розвинених районах області (Дрогобицькому, Сокальському, Стрийському та ін.). При чому, дві третини цих працівників підвищують кваліфікацію безпосередньо на підприємствах. Існує потреба створення сучасних незалежних центрів, курсів, які б навчали новим професіям, та були достатньо територіально розповсюдженими у регіоні.

Слід звернути увагу на значення *галузевої структури господарства* окремих районів та населених пунктів області, зокрема міст, для просторового розвитку ІРП, адже від цієї структури залежить характер процесів на регіональному ринку праці, рух робочої сили, потреба у перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів. Зокрема, у містах, де у структурі господарства переважає сфера послуг (наприклад, міста-курорти Моршин, Трускавець), рух робочої сили є пришвидшений, і це вимагає ефективного функціонування бірж праці, кадрових агентств, інформаційного забезпечення ринку праці та ін.

У регіоні існують всі передумови до формування профспілок у кращих європейських зразках. Законодавчо закріплені повноваження профспілок підвищувати зарплати, поліпшувати умови праці, надавати гарантії від звільнення працівників тощо. В області налічується понад 6 тисяч первинних профспілкових організацій, які об'єднують 660,5 тисяч членів профспілки. В складі Об'єднання профспілок Львівщини (утворене в 1947 р.) є 25 обласних галузевих профспілкових організацій. Проте вони не використовують свої можливості повною мірою.

Тому перспективним напрямком просторового розвитку ІРП у регіоні є

розповсюдження недержавних установ сприяння зайнятості, курсів підвищення кваліфікації та підготовки кадрів, профспілкових організацій, спілок роботодавців, і особливо інформаційних на консультаційних центрів.

Недостатньо територіально розосередженими у регіоні є *громадські організації*, що сприяють зайнятості. Зокрема, у в Львівській області діють такі: Львівська обласна організація малого і середнього підприємництва; Львівське партнерство сприяння зайнятості; Молодіжний центр праці, Фонд милосердя. Існує цілий ряд *установ сприяння підприємству*, адже інколи тимчасове безробіття – це час створити власний бізнес. У регіоні діють такі організації: Комітет підприємців Львівщини, Обласна асоціація підприємництва, Українська асоціація бізнес-інкубаторів, Фонд активного сприяння зайнятості. Також у обласному центрі відбуваються щорічні ярмарки кар'єри, спрямовані на допомогу студенту, молоді у пошуках роботи.

Висновки дослідження. Багатофункціональна і високоефективна ІРП – невід'ємна характеристика регіонального ринку праці, показник його розвиненості й критерій дієвості. У Львівській області, як і в Україні, така інфраструктура в повному розумінні поки що не сформована. Однією з головних особливостей регіональної ІРП є незрілість приватних (недержавних) установ та організацій, що сприяють зайнятості, структур захисту колективних інтересів: профспілок, спілок підприємців; благодійних фондів. До того ж, ці установи є недостатньо територіально поширеними. Окрім людності, адміністративно-територіального статусу районів і населених пунктів областей потрібно враховувати галузеву структуру їх господарства, а, відповідно, й потребу у відповідних кадрах.

Список використаних джерел: 1. Петюх В. Ринок праці : [навч. посіб.] / В. Петюх. — К. : КНЕУ, 1999. — 228 с. 2. Ринок праці у Львівській області [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області. — Режим доступу : <http://www.stat.lviv.ua>. 3. Робота обласної служби зайнятості: рік 2009-й [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Львівської обласної служби зайнятості. — Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/lviv>

УДК 911.3

РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ: ГЕНДЕРНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ

Н.І. Мезенцева, О.О. Кривець

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гендерні дослідження є традиційним напрямом суспільно-географічної науки в країнах Європи та Північної Америки. Трансформація гендерних співвідношень в Україні з метою забезпечення гендерної рівності в суспільстві повинна спиратися на достовірний їх аналіз представниками різних наук з акцентом на психологічні, соціально-економічні та регіональні аспекти. В гендерній географії України найсуттєвіша територіальна диференціація гендерних процесів характерна, насамперед, для державного управління, ринку праці, освітньо-наукової діяльності та статево-вікової структури населення і рівня його захво-

рюваності.

Для України характерні гендерні проблеми як жінок, так і чоловіків. При цьому негативна складова гендерних процесів по відношенню до представників чоловічої статі найбільше проявляється в демографічних характеристиках та захворюваності населення. Негативні процеси щодо жінок характерні для ринку праці, державного управління, політичної діяльності тощо.

Найсуттєвішими гендерними диспропорціями на ринку праці України, що мають галузеві та територіальні прояви, є наступні.

1. Нижчий рівень зайнятості та вищий рівень безробіття серед жінок. Такі тенденції характерні для країн Центральної і Східної Європи. В них частка зайнятих жінок у загальній чисельності зайнятих складає 45 - 48%. Впродовж 2000-х років рівень зайнятості чоловіків в Україні складав понад 60%, жінок – 51-53%. Рівні зайнятості жінок і чоловіків України, як і рівні економічної активності, досягають найбільшого значення у віці 25-49 років. Для жінок найвищий рівень зайнятості припадає на віковий інтервал 40-49 років. Найвищий рівень зайнятості жінок у Чернігівській області, а найнижчий - у Івано-Франківській. За рівнем зайнятості жінок можна виділити такі групи регіонів України: група з найнижчим рівнем зайнятості жінок (до 50%) - Івано-Франківська, Тернопільська, Луганська та Одеська області; група з найвищим рівнем (понад 54 %) - Житомирська, Київська та Чернігівська області. Решта регіонів України формують групу із середніми показниками рівня зайнятості жінок в Україні (50 – 54%).

Рівень зареєстрованого безробіття жінок в 1,5 рази вищий, ніж чоловіків. Найсуттєвіші ці відмінності в Донецькій, Луганській, Закарпатській областях, АР Крим. Найвищий рівень безробіття жінок спостерігається у Тернопільській, Рівненській та Сумській областях. Хоч безробіття у однаковій мірі є проблемою як для жінок, так і для чоловіків, однак жінкам важче знайти роботу, ніж чоловікам. Середня тривалість безробіття серед жінок є вищою, ніж серед чоловіків. Це зумовлює підвищений ризик «застійного» безробіття жінок і втрати їх економічної активності. Наявність такої дискримінації на ринку праці пояснюється тим, що при наймі на роботу перевага часто надається чоловікам, а не жінкам, які іноді мають вищий освітньо-кваліфікаційний рівень. Рівень конкурентоспроможності жінок на ринку праці порівняно з чоловіками є нижчим, особливо, з врахуванням віку та наявності дітей. Водночас, жінки працюють не лише на робочому місці, але й виконують домашню роботу, витрачаючи на це в середньому 3-5 годин на день. Ця праця жінок не оплачується і не враховується в пенсійній системі.

2. Нижчий рівень оплати праці жінок, який складає 72,5% від заробітної плати чоловіків. З одного боку, це зумовлено тим, що заробітна плата чоловіків і жінок в одній і тій же галузі суттєво відрізняється. Найсуттєвіші такі відмінності в оплаті праці у працівників пошти і зв'язку (оплата праці жінок складає 59,4% оплати праці чоловіків), культури і спорту, галузей промисловості, фінансової діяльності, комунального господарства. Найменші гендерні відмінності в оплаті праці характерні для сільського господарства, охорони здоров'я та освіти. З іншого боку, жінки обіймають посади менш престижні та менш оплачувані. Жінки займають 80% робочих місць в освіті, медичному, готельному, ресторанному

обслуговуванні, а чоловіки значно переважають в державному управлінні та бізнесовій діяльності. Тобто, значна частина робочих місць для жінок не гарантують їм достатнього матеріального забезпечення. З часом це поглиблює проблему жіночої бідності.

Гендерні відмінності в оплаті праці територіально диференційовані. Так, для західних областей характерні незначні гендерні відмінності в рівні заробітної плати. В більшості східних областей середня заробітна плата жінок становить до 70% чоловічої. Це пояснюється тим, що жінки обіймають в галузях промисловості нижчі посади з меншою заробітною платою. Гендерні відмінності в рівні оплати праці також викликані місцем проживання: із зменшенням розміру населеного пункту гендерний дисбаланс в оплаті праці пом'якшується. Це зумовлено вищим рівнем середньої заробітної плати у великих містах і концентрацією в них високооплачуваних галузей зайнятості населення.

3. Незначною є частка жінок серед керівників підприємств. Вона залежить від галузі, змінюючись від мінімальної 6% у будівництві до максимальної 50% у громадському харчуванні. При цьому в галузях промисловості жінки очолюють до 20% підприємств за рахунок легкої і харчової промисловості, а в торгівлі та сфері послуг їх частка складає понад 25%. За даними ІФС “Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес”[1] підприємства, серед власників яких є хоч одна жінка, у вісім разів вірогідніше наймають жінок-керівників. Так жінки керують 45% підприємств, серед власників яких є жінки, і лише 5% підприємств, власниками яких є виключно чоловіки. В цілому гендерні диспропорції керівництва підприємствами в Україні є такими: 78% підприємств очолюють чоловіки і лише 22% - жінки. Підприємства, якими керують жінки є невеликими за розмірами, мають незначні прибутки і, переважно, належать до сфери послуг (ресторанного, готельного, торговельного та інших видів обслуговування). Чим більше за штатом підприємство, тим менш ймовірно, що його очолює жінка. Так жінками управляється 75% підприємств, де працює до 10 осіб, і лише 6% підприємств з чисельністю понад 250 осіб.

За даними дослідження, проведеного European Professional Women's Network, жінки займають лише 8,5% керівних посад у 300 провідних європейських компаніях. Тобто, в європейських країнах також існує гендерна нерівність на найвищому керівному рівні компаній. Найкраща ситуація в цьому відношенні в Скандинавії. Зокрема, жінки представляють 28,8% складу рад директорів у норвезьких компаніях та 22,8% - у шведських. Аутсайдерами рейтингу є Італія (1,9%) та Іспанія (4,9%).

4. Гендерні диспропорції присутні і в бізнесовій діяльності. Серед приватних підприємців жінки складають 45%, чоловіки 55%. Жінки-підприємці задіяні, як правило, в малому бізнесі. Серед представників великого бізнесу їх частка не перевищує 2%. Співвідношення жінок та чоловіків підприємців, в різних галузях має свої відмінності. Найвищий відсоток жінок-підприємців задіяні в ресторанному обслуговуванні та торгівлі (понад 67%), найнижчий він в будівництві (10%), на транспорті, в галузях сільського господарства і промисловості.

Список використаних джерел: 1. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес, 2009. - С. 32.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГАТТ/СОТ*Л.М. Нємець, І.І. Кучер**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Після отримання незалежності України, наша держава розпочала процес інтеграції у світове господарство, який ознаменувався вступом у світову торгову організацію (СОТ) в 2008 році.

Становлення сучасного світового господарства – досить тривалий історичний процес, протягом якого людство здолало шлях від «первісного суспільства» до «космічної ери» та постіндустріального суспільства. Розвиток світової економіки відбувався не лише у часі, а й у просторі, при цьому маючи досить чітко виражені географічні аспекти пов'язані з подоланням роз'єднаності окремих частин світу та розширенням життєвого простору.

Сьогодні світова економіка найкраще презентована СОТ, що в результаті має охопити економіки всіх країн світу. Історія створення СОТ розпочалася задовго до офіційної появи цієї організації.

Ліга націй, скликавши, ще у 1927 р. міжнародну конференцію по торгівлі, де спробувала створити документ, що відносився до правил і організації міжнародної торгівлі. Ця спроба не дала позитивних результатів відносно створення відповідної світової організації. Реорганізація світової економіки, і особливо світової торгівлі, були однією з головних цілей Організації Об'єднаних Націй (ООН). У 1947-1948 р. був створений проект міжнародної торгової організації (МТО). У розробці цього проекту брали участь і спостерігачі від Радянського Союзу, бо країна була частиною післявоєнної організації світу. Політична організація світу уособлювалася в якості ООН, а економічна повинна була складатися з трьох головних елементів, два з яких вже існували – Міжнародний валютний фонд і Всесвітній банк, для третього в 1946 р. відбулася Гаванська конференція, де було розроблено проект МТО. Однак Гаванська хартія так і не набрала чинності, оскільки парламенти деяких країн, у тому числі США, відмовилися ратифікувати Угоду про Статут МТО [1; с.109], хоча були одними з основних розробників цієї організації.

У ході роботи над Статутом МТО представники 23 країн почали шукати можливості зменшення протекціонізму в міжнародній торгівлі. Результатом такої роботи було прийняття 45 тисяч тарифних знижок, а також затвердження правил міжнародної торгівлі, що стали називатися Генеральною угодою з тарифів і торгівлі (ГАТТ). ГАТТ набрала сили з 1 січня 1948 р.

Умовами ГАТТ спочатку не передбачалося створення міжнародної організації. Норми ГАТТ діяли як звичайний міжнародний договір. Зміни і доповнення норм могли здійснюватися винятково в рамках міжнародних конференцій, що іменувалися раундами.

Усього з 1946 р. по 1994 р. було проведено сім раундів (таблиця 1) багатосторонніх торговельних переговорів у рамках ГАТТ. Результатом кожного з

раундів було прийняття нових угод, що регулюють різні аспекти міжнародної торгівлі.

Таблиця 1

Хронологія раундів ГАТТ/СОТ [2, 3]

Раунд	Назва раунда	Дата початку раунду (тривалості, місяців)	Кількість учасників	Основні результати
I	I Женевський раунд	04. 1947 (7)	23	Створення ГАТТ
II	Аннесінський раунд	04. 1949 (5)	13	Запроваджено 50000 пільгових тарифів
III	Торквійський раунд	09. 1950 (8)	38	Зменшення тарифів на 25 %
IV	II Женевський раунд	01.1956 (5)	26	Тарифні поступки на 2,5 млрд. дол.
V	Раунд Ділона	09.1960 (11)	26	Тарифні поступки на 4,5 млрд. дол.
VI	Раунд Кеннеді	05.0964 (37)	62	Тарифні поступки на 40 млрд. дол.
VII	Токійський раунд	09.1973 (74)	102	Тарифні поступки на 300 млрд. дол.
VIII	Уругвайський раунд	09.1986 (87)	117	Створення СОТ (Маракешська угода)
IX	Доський раунд	11.2001 (?)	141	Раунд ще не завершився

Утворена Світова організація торгівлі (СОТ) набрала чинності з 1 січня 1995 р. за результатами Уругвайського раунду торговельних переговорів і являє собою постійно діюче інституційне утворення країн, які беруть участь у світовому поділі праці і обміні товарами з метою удосконалення взаємного співробітництва. Основною метою організації є реалізація комплексу угод системи ГАТТ і регулювання міжнародних правил при здійсненні торговельних відносин. Організація здійснює нагляд за багатосторонньою системою, яка розвивалася впродовж 50-х р. Крім того, СОТ є форумом для продовження переговорів з метою лібералізації торгівлі товарами і послугами шляхом усунення бар'єрів, а також для формування правил у нових, пов'язаних з торгівлею, сферах. Угодами СОТ створено єдиний механізм врегулювання торговельних суперечок, за допомогою якого країни-члени захищають свої права та узгоджують розбіжності, які виникають між ними у процесі виконання Угод. [1; с.110]. Наразі триває восьмий раунд – Доський. Країни, що приймають участь у ньому мають на меті спонукати розвинуті країни зменшити рівень протекціонізму в сільському господарстві в обмін на зустрічне зменшення тарифів на промислові товари зі сторони більш бідних країн.

СОТ, яка виникла на основі ГАТТ, містить у собі якісно нові аспекти, такі як торгівля послугами, інвестиціями, а також торговельний аспект прав інтелектуальної власності та ефективний механізм вирішення спорів.

СОТ з моменту заснування стало єдиною інституціональною основою для розвитку торговельних відносин і форумом для подальших переговорів з питань багатосторонніх торгових угод та забезпечення втілення в життя результатів цих

переговорів.

Проаналізувавши Таблицю 1. можна зробити висновок, що кількість учасників раундів збільшується з 23 країн у I Женевському раунді (1947 р.) до 141 у Доському раунді, що триває і нині. Тарифні поступки зросли з 2,5 млрд. дол. на II Женевському раунді до 300 млрд. дол. на Токійському раунді. Тривалість раундів також зростає з 7-5 місяців на перших двох раундах до 7 років і 3 місяців на Уругвайському раунді. Переломним раундом можна вважати Уругвайський, в процесі якого було підписано Марракеська угоду (1995 р.) про утворення СОТ.

Важливим аспектом подальшого дослідження є аналіз і визначення місця пострадянських країн, в тому числі і України в СОТ, обґрунтування шляхів подальшого співробітництва з цією організацією, враховуючи першочергові інтереси нашої держави.

Список використаних джерел: 1. Замороко Тетяна Леонідівна. Конкуренентоспроможність товарів легкої промисловості в умовах інтеграції України до СОТ : дис... канд. екон. наук: 08.07.01 / Київський національний ун-т технологій та дизайну. — К., 2006. — 194 с. 2. О. Караваєва. Правові аспекти та соціально-економічні наслідки вступу України у СОТ // Вісник Львівського ун-ту. Серія екон. 2008. Вип. 40. С. 118-120. 3. Переговори в рамках ГАТТ // Сайт Україна й СОТ [Електронний ресурс]: режим доступу: wto.in.ua/index.php?get=17

УДК 911.3

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

С.А. Отечко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Транспорт є однією із галузей економічної інфраструктури. Так Качан Є.П. під транспортом розуміє: «специфічну комунікаційну інфраструктурну галузь матеріального виробництва і сфери обслуговування, яка забезпечує потреби господарств і населення з усіх видів перевезень» [2].

Термін «інфраструктура» (від лат. *infra* – нижче, під і *structura* – будівля, розташування) вживається для позначення комплексу складових частин загального облаштування економічного життя, що носять характер підпорядкування і забезпечують нормальну діяльність соціально-економічної системи в цілому. Рівень розвитку транспорту в країні в певній мірі визначає рівень розвитку її цивілізації. Тому недооцінка значення транспорту в державі може довести негативно позначитись на економіці країни.

Загалом же інфраструктуру можна класифікувати за такими ознаками: функціональною, територіальною, галузевою, формою власності та ін. За територіальною ознакою інфраструктура може бути локальною, регіональною, національною, міждержавною. З розвитком світової торгівлі стала формуватися міждержавна інфраструктура, зокрема і транспортна.

Національна інфраструктура має, як правило, міжгалузевий і міжрегіональний характер, тобто вона містить в собі галузі і служби, що обслуговують функціонування народного господарства в цілому. Прикладом може слугувати

єдина транспортна система країни.

Транспортна система – є територіальним поєднанням взаємопов’язаних видів транспорту та транспортної інфраструктури, які задовольняють потреби різних галузей господарського комплексу і населення в процесі транспортування вантажів та пасажирів.

Транспортна система повинна відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, а отже мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, зокрема для підготовки та відправлення вантажів, забезпечення зовнішньо-економічних зв’язків країни [4].

До регіональної інфраструктури прийнято відносити об’єкти, розташовані на деякій обмеженій території і які забезпечують підприємства матеріального виробництва, організації та установи невиробничої сфери, а також населення цієї території, послугами з транспортування і зберігання продукції, передачі інформації, переміщенню людей, постачанню матеріальних ресурсів, в тому числі водою, теплом, газом, електроенергією. Регіональна інфраструктура залишається елементом у системі міжрегіональних господарських зв’язків і в той же час є важливим районоутворюючим фактором.

Розвиток інфраструктури регіону, як і розвиток інфраструктури всієї економіки, вносить істотний вклад в розвиток продуктивних сил суспільства за допомогою підвищення ефективності процесів виробництва і надання комплексу послуг господарюючим суб’єктам, що створюють сприятливі умови для його розвитку. Недостатньо високий рівень розвитку інфраструктури в багатьох регіонах країни в цей час є причиною низької інвестиційної привабливості регіону і слабкої ділової активності регіональних ринків.

Національна і регіональна інфраструктура крім міжгалузевого характеру може мати і вузькоспеціалізований характер, обслуговуючи яку-небудь окрему галузь або сферу економіки – енергетику, промисловість, агропромисловий комплекс, транспорт та ін. В останньому випадку інфраструктуру транспорту слід розглядати з одного боку, як частину народногосподарської інфраструктури, з іншого, як частину великого багатогалузевого утворення – транспортного комплексу.

Транспортна інфраструктура, яка забезпечує перевезення вантажів, включає комунікації різних видів транспорту – залізниці, експлуатовані Укрзалізницею і промисловими підприємствами, автомобільні дороги, у тому числі дороги загального користування, внутрішні судноплавні шляхи, морські і повітряні шляхи сполучення, трубопроводи для перекачування нафти, нафтопродуктів і газу.

Інфраструктура транспорту – це транспортна мережа, яка складає основу виробничо-технічної бази транспортної системи. Вона пов’язує господарських суб’єктів усієї транспортної системи, забезпечуючи міжгалузеву взаємодію в її межах.

В транспортній інфраструктурній системі можна виділити стаціонарну складову (комунікації, постійні прилади і т.д.) та динамічну складову (рухомий склад та інша апаратура, експлуатаційні та управлінські методи реалізації зв’язків). Різного роду зв’язки (господарства, населення) забезпечуються динамічною складовою транспортної інфраструктури.

Властивості і ознаки транспортної інфраструктури:

- велика фондомісткість і капіталомісткість об'єктів інфраструктури, довготривалі строки їх створення і функціонування;
- високий ефект випереджаючого по відношенню до основного виробництва розвитку транспортної інфраструктури;
- неподільність процесів виробництва і використання «продукції» транспорту, неречовинний її характер – звідси не можливість її накопичення, зберігання, складування, що потребує значних резервних потужностей;
- значна сезонність, місячна і добова нерівномірність завантаження елементів транспортної інфраструктури;
- просторова регіональна не взаємозамінюваність об'єктів транспортної інфраструктури;
- переважання просторово-мереживних лінійних систем транспортної інфраструктури (хоча роль транспортних вузлів стрімко зростає);
- інерційність (нееластичність) функціонування пов'язана з дискретністю розвитку транспортної інфраструктури (немає зв'язку між рівнем розвитку інфраструктури і потребою в ній);
- територіальна концентрація транспортної інфраструктури відповідає концентрації виробництва і населення, відображаючи загальну географічну структуру господарства;
- можлива функціональна взаємозамінюваність елементів виробничої інфраструктури: видів транспорту, транспорту і складів, транспорту і зв'язку;
- поетапний вплив на навколишнє середовище шляхом генерування більш або менш сильних імпульсів освоєння [3].

Із просторової точки зору підприємства і організації інфраструктури транспорту утворюють господарське оточення транспортних підприємств і населення, формують матеріальні і фінансові потоки, мережеві системи. Вузлами цих мереж є підприємства і організації різних видів транспорту. Елементи цієї системи перебувають у тісному взаємозв'язку, що зумовлює комплексний характер інфраструктури і її важливість у забезпеченні стійкого функціонування не тільки транспортної системи країни, але і її економіки в цілому.

Транспортна інфраструктура зазвичай розвивається у відповідності з особливостями території на якій вона розміщується. Територіальні рівні транспортної інфраструктури (магістральна загальнодержавна, регіональна, місцева) відображають розміщення продуктивних сил, господарську структуру обслуговуючої нею території. Територіальна організація інфраструктури здійснює циркуляцію речовини, енергії та інформації на території.

Підвищення ролі транспортної інфраструктури на сучасному етапі пов'язано з різким підвищенням вимог користувачів до якості інфраструктурної забезпеченості, відбувається диференціація і спеціалізація послуг, посилюється «адресність» інфраструктурного забезпечення.

Поряд з тим, чим вищий рівень розвитку транспортної інфраструктури, тим її «видима» роль зменшується. Її наявність і безперебійне функціонування стає звичним явищем, що саме собою передбачає, видима залежність від неї територіальної структури господарства як би послаблюється. Транспорт відносно зде-

шевлюється, що впливає на посилення мобільності розміщення виробництва, велику динамічність систем розселення, розширення і поглиблення міжрайонного поділу праці [3].

Щодо форми власності, інфраструктурні об'єкти можуть належати державі, області, місту. Вони можуть бути приватними, приватно-державними, кооперативними. Розвиток державного, обласного та міського секторів базується на коштах бюджетів всіх рівнів, приватні – на приватних коштах юридичних і фізичних осіб [1].

Таким чином, транспортна інфраструктура є невід'ємною частиною виробничої інфраструктури, основою виробничо-технічної бази транспортної системи, забезпечує перевезення вантажів та пасажирів. Завдяки сприятливим інфраструктурним умовам, розбудовуючи міжнародні транспортні коридори, країна може забезпечити собі лідерство в міжнародній конкуренції і економічному зростанні в цілому.

Список використаних джерел: 1. Власенко Д.О. Транспортна інфраструктура: теоретичні засади формування та розвитку Інститут економіки та менеджменту: електронне фахове видання. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_4/index.htm/. 2. Качан Є.П. Розміщення продуктивних сил України: (розміщення галузей транспортного комплексу) [Електронний ресурс] /Є.П. Качан, М.О. Ковтонюк, М.О. Петрига та ін.; За ред. Є.П. Качана,. – К.: Виц.шк., 1997. – 365 с. – Режим доступу: <http://www.library.if.ua/book/69/5089/html>. 3. Лунец Ю. Г., Пуляркин В. А., Шлихтер С. Б. География мирового хозяйства: Учеб. пособие для студентов. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – 400 с. Ст. 269-284 4. Яцківський Л.Ю. Загальний курс транспорту /Л.Ю. Яцківський, Д.В. Зеркалов. – К.: Арістей, 2007. – 544 с.

УДК 330.34(477)1.

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

О.П. Присяжнюк, Ю.Я. Городиський

*Львівський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Розроблення стратегії сталого розвитку, довгострокових програм соціально-економічного розвитку та охорони навколишнього природного середовища країни, інших програм, регіональних і місцевих планів дій має базуватися на таких основних загальних принципах сталого розвитку:

- природні ресурси, які належать її народові і становлять матеріальну основу його існування незалежно від форм власності, є обмеженими і мають використовуватися з урахуванням потреб нинішнього та майбутніх поколінь;
- використання природних ресурсів повинно базуватись на заощадливому та науковому підходах;
- будь-яка антропогенна діяльність має узгоджуватися із законами природи та обмеженнями, які з цих законів випливають;
- екологічно орієнтоване виробництво має бути економічно ефективним;
- одержаний від господарської діяльності результат не може бути меншим

від шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу;

- усі соціально-економічні перетворення повинні спрямовуватися на утвердження засад гуманізму, демократії і цінностей громадянського суспільства [1].

Дослідження проблеми сталого розвитку в нашій країні повинно проходити з максимальним використанням результатів наукових досліджень. Програма, що складається для будь-якої розмірності геосоціосистеми, має спрямовуватися на забезпечення сприятливих умов життя людини, високої якості навколишнього середовища, ефективної економіки і здорової людини;

Ця теорія як глобальна може бути результативною лише у випадку, коли місцеві, регіональні і національні програми відповідатимуть міжнародним нормам, вимогам і рекомендаціям. Саме тому програми сталого розвитку всіх територіальних геосоціосистем повинні узгоджуватися між собою, спрямовуватися на виконання національної програми сталого розвитку, яка відповідає міждержавним і міжнародним програмам [2].

Проте не потрібно забувати, що кожен фізикогеографічний район (наприклад, Передкарпаття, Полісся, Поділля, Закарпаття, Придніпров'я тощо) має свої специфічні історичні, етнічні, ґрунтово-гідрологічні, кліматичні, соціально-економічні, та інші особливості, які необхідно враховувати під час складання місцевих, районних й обласних програм сталого розвитку. Регіональність є однією з найвизначніших вимог формування національної програми.

Досягти мети сталого розвитку можна лише за умови інтегрованого збалансованого поєднання в єдиній комплексній програмі продуманої екологічної, соціальної та економічної політики демократичних інститутів, які будуть працювати системно, що передбачає розкриття взаємозв'язків і взаємозалежності між усіма прийнятими для аналізу провідними структурними блоками.

Головним чинником створення програми сталого розвитку має бути проаналізована до такої міри структура і робота керованої геосоціосистеми, щоби можна було передбачити результати функціонування окремих тісно взаємопов'язаних блоків і геосоціосистеми загалом та спрогнозувати ефективність управлінських заходів. В свою чергу ці заходи повинні дотримуватись розумного керування цих процесів, забезпечення постійного прямого і, передусім, зворотного зв'язку між керованою системою та керівним органом.

Звичайно програма сталого розвитку повинна враховувати реальний стан керованої системи, її природних, виробничих та інтелектуальних ресурсів, взаємозв'язки з іншими та показники соціально-економічного обміну між ними, можливості зовнішніх фінансових та інтелектуальних інвестицій, а також реально запроектовані показники систем майбутнього. Реалізація цих програми сталого розвитку довготривалий, праце- та капіталомісткий процес; тому важливою умовою її результативності є обґрунтування вузлових етапів втілення в життя [3].

На шляху до сталого розвитку будуть видозмінюватися уявлення про нього, оскільки змінюватимуться знання про природу, людину, її потреби та засоби їх задоволення. Саме тому реалізація принципів сталого розвитку має здійснюватися поетапно.

На першому етапі необхідно створити передумови переходу до сталого розвитку: насамперед потрібно сформулювати у суспільстві бачення розвитку Ук-

раїнської держави на принципах РІО-92, спрямувати всі зусилля і ресурси на розв'язання гострих екологічних, економічних та соціальних проблем, які перешкоджають переходу до сталого розвитку. Слід зупинити процеси деградації у суспільстві і природі, створити умови для комплексного оздоровлення природного середовища і відтворення природних ресурсів, а також досягти усвідомлення більшістю населення безальтернативності сталому розвитку та пріоритетності екологічних чинників над усіма іншими [4].

На другому етапі слід здійснити перехід від економіки зростання до економіки розвитку, забезпечити комплексне оздоровлення природного середовища і надати пріоритетне значення відтворенню природних ресурсів, забезпечити умови для створення внутрішнього ринку, домогтися реальної єдності влади і суспільства. Необхідно розробити і впровадити в життя нову політику в галузі освіти і виховання, науки і технологій відповідно до принципів і завдань сталого розвитку [4].

На третьому етапі мають здійснюватися системні перетворення в економіці, екологізація суспільно-економічних відносин, технологічне оновлення виробництва. Слід остаточно подолати бідність як соціальне явище. Поступово наблизити витрати ресурсів на одиницю кінцевої продукції та якість життя народу до рівня розвинених європейських країн.

На четвертому етапі Україна має існувати як повноправний член спільноти розвинених країн світу, що перейшли на засади сталого розвитку [4].

На різних етапах переходу до сталого розвитку виконання завдань повинно координуватися і здійснюватися спільними зусиллями на державному, регіональному та місцевому рівнях, за активної участі наукових, освітніх, виробничих, фінансових, політичних та інших структур громадськості.

Загальна стратегія і програми виконання її етапів мають базуватися на еколого-ресурсних, економічних та соціальних складових розвитку, за відповідного інституційного забезпечення [4,5].

Список використаних джерел: 1. Доклад о мировом развитии 2004 года . - Доступно з: <<http://www.un.org/russian/esa/worlddev2004.pdf>>. 2. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. - Доступно з: <<http://www.minagro.kiev.ua/page/815&lang=?2211>>. 3. Проект Закону України «Про стратегію сталого розвитку в Україні».- Доступно з: <<http://www.vincult.org.ua/page23451.php>>. 4. Довкілля для Європи. - Доступно з: <<http://www.duecomk.gov.ua/new/news.php>>. 5. Програма дій подальшого впровадження «Порядку денного на ХХІ століття (РІО+5)».- Доступно з: <nuwm.rv.ua/metods/asp/v38210.doc>

СВІТОВИЙ РИНОК І МІСЦЕ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРАХ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

Ю.І. Присяжнюк

Львівський національний університет імені Івана Франка

Основними ознаками сучасного етапу розвитку світового господарства є:

- 1) відкритість економіки;
- 2) створення системи міжнародних наддержавних організацій, діяльність яких покликана забезпечити стабільний і збалансований економічний розвиток: ООН, Світовий банк, МВФ, ЄС, Паризький та Лондонський клуби тощо;
- 3) виникнення та інтенсивний розвиток транснаціональних корпорацій, які дедалі більшою мірою визначають міжнародну промислову інвестиційну та торговельну політику;
- 4) розвинена сфера міжнародної торгівлі, міждержавне переміщення робочої сили, капіталу, технологій;
- 5) функціонування самостійної міжнародної фінансової сфери, не пов'язаної з міжнародною торгівлею та міжнародним рухом чинників виробництва.

Отже, світове господарство від самого початку базується на регіональному рівні – об'єднанні груп країн у регіональні союзи (наприклад, ЄС). Формуючись на базі всесвітнього поділу праці, єдиний світогосподарський простір втягує у свою орбіту національні господарства і їх підсистеми, закладаючи тим самим основи глобальної господарської інтеграції країн.

Глобальні економічні відносини проявляються на різних рівнях економіки – на макрорівні, мікрорівні, на рівні наднаціональному. На цих рівнях у світовому господарстві розвиваються найважливіші форми міжнародних економічних відносин: міжнародна торгівля товарами та послугами; міжнародна міграція капіталу; міжнародна міграція робочої сили; міжнародна передача технологій; міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини.

Структурно світове господарство поділяється на п'ять великих районів регіональної інтеграції: Європейський, Північноамериканський, Латиноамериканський, Азійсько-Тихоокеанський та Африканський, які відрізняються рівнем і змістом інтеграційних процесів.

Найактивніше регіональна інтеграція відбувалась у Західній Європі, де існують два регіональних блоки – ЄС і ЄАВТ.

Нині ЄС є одним із трьох основних і найбільш розвинених центрів сучасного світу поряд із такими країнами, як США та Японія, на ЄС припадає майже чверть обсягів світової торгівлі, що суттєво перевищує частку США. Це також найбільший імпортер сільськогосподарських продуктів і сировини.

До Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) входять: Австрія, Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Фінляндія, Швеція.

Нова концепція стійкого розвитку, узагальнена на самітах ООН (1992–

2002), об'єднала три головних компоненти стійкого розвитку суспільства:

1) економічний (оптимальне використання обмежених ресурсів і застосування природо-, енерго- і матеріалоощадних технологій, що забезпечить збереження сукупного капіталу);

2) природоохоронний (забезпечення цілісності біологічних і фізичних природних систем заради глобальної стабільності всієї біосфери);

3) соціальний (зорієнтований на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення конфліктів у суспільстві).

Цим найважливішим проблемам сучасності присвячено низку досліджень, серед яких слід виокремити монографію відомих українських учених О. Білоруса та Ю. Мацевка [1]. Автори, аналізуючи сутність і принципи сталого розвитку, висвітлюючи його виміри та оцінки, формують розширене визначення сталого розвитку, яке складається із двох взаємопов'язаних частин: “Перша: сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління і водночас не завдає шкоди потребам і можливостям прийдешніх поколінь. Друга: сталий розвиток є поєднанням, взаємодією, інтеграцією трьох складових — економічного розвитку, соціального прогресу і захисту навколишнього середовища”.

Науковці Інституту прикладного системного аналізу НАН України і МОН України [2] запропонували систему вимірів стійкого розвитку, в основу якої покладено індекс, який розраховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного, екологічного і соціального з урахуванням вагових коефіцієнтів.

1. Індекс економічного розвитку, що складається з двох глобальних індексів: індексу конкурентоспроможності розвитку та індексу економічної свободи, щорічно розраховується для 117 економік світу і публікується у формі так званого глобального звіту про конкурентоспроможність. За цим індексом перші місця посіли Фінляндія, Данія, Іспанія, Швеція та країни “великої вісімки”.

Постсоціалістичні країни, які на початку своєї незалежності мали приблизно однакові стартові умови, станом на 2005 р. за індексом економічного виміру виявились “розкиданими” в рейтинговій таблиці. Так, Естонія посідає 12-те місце, Словенія – 37-ме, Угорщина – 40-ве, Латвія – 41-ше, Польща – 46-те, Болгарія – 11-те, Молдова – 87-ме, Україна – 91-ше.

2. Індекс екологічного виміру розраховується на підставі індексу ESI (Environmental Sustainability Index), за методикою, запропонованою Центром екологічного законодавства і політики Йельського університету (США) для 146 країн.

За цим показником країни-лідери досягли непоганих результатів в організації комплексних природоохоронних заходів, хоча зі значними розбіжностями. Зокрема, з країн “великої вісімки” Канада посідає 6-те місце, Японія – 30-те, Німеччина – 31-ше, Росія – 33-тє, Франція – 36-те, США – 45-те, Великобританія – 65-те, Італія – 69-те. Це можна пояснити прагненням цих країн до нарощування ВВП порівняно з природоохоронними заходами.

Серед постсоціалістичних країн за індексом екологічного виміру Латвія посідає 15-те місце, Естонія – 48-ме, Угорщина – 54-те, Молдова – 58-ме, Болгарія – 70-те, Чехія – 92-ге, Польща – 102-ге, Україна – 108-ме.

3. Індекс соціального виміру сформовано як середній з трьох глобальних індексів:

- індексу якості і безпеки життя;
- індексу людського розвитку;
- індексу суспільства, яке базується на знаннях.

За цим індексом країни “великої сімки”, окрім Японії, яка посіла 8-ме місце, не входять в десятку лідерів: США – 14-те, Канада – 15-те, Німеччина – 16-те, Великобританія – 17-те, Італія – 21-ше, Франція – 24-те, Росія – 81-ше місце.

Рейтинг групи постсоціалістичних країн за цим індексом такий: Чехія – 28-ме місце, Угорщина – 32-ге, Словенія – 34-те, Польща – 36-те, Естонія – 44-те, Латвія – 47-ме, Болгарія – 49-те, Україна – 72-ге, Молдова – 78-ме.

Індекс суспільства, яке базується на знаннях, в Україні ще досить низький. Якщо середній освітній рівень американського працівника в середині 90-х років ХХ ст. становив 14 років, то в Україні – лише 9,54 років [3], що забезпечує значно менший приріст національного багатства. Треба зауважити, що перетворення людського фактора в провідну і визначальну продуктивну силу пов’язано як з підвищенням рівня освіти в економічному розвитку, так і зі зменшенням розриву в кількості років, необхідних для зміни технологій і підготовки кадрів для них.

Отже, йдеться про глобальну інтернаціоналізацію освіти і, відповідно, зростання кваліфікаційного рівня в усіх країнах, а також можливу загрозу економічному суверенітету України внаслідок послаблення її конкурентоспроможності порівняно з розвиненими країнами світу. Стає очевидним, що й у третьому тисячолітті процвітатимуть ті держави, які зможуть перевершити інших в освоєнні нових знань, наукових досягненнях.

Тепер порівняймо країни за індексом стійкого розвитку як сумою усіх трьох вимірів.

Окрім Канади, країни “великої вісімки” в десятку кращих не входять. За показником стійкого розвитку вони розміщені в такій послідовності: Канада – 8-ме місце, США – 12-те, Німеччина – 18-те, Японія – 21-ше, Великобританія – 26-те, Франція – 30-те, Італія – 38-ме, Росія – 80-те.

Отже, попри те, що за абсолютним обсягом ВВП ці країни є світовими лідерами, за якісними характеристиками розвитку економіки, відтворенням ресурсів навколишнього середовища і розвитку соціального капіталу вони входять до другої десятки. Показники ж Росії цілком інші, ніж у країн “великої вісімки”. За рахунок торгівлі сировинними ресурсами Росія накопичила у своєму стабілізаційному фонді значні капітали, які не спрямовуються на адекватний соціальний розвиток. Внаслідок цього вона посідає аж 136-те місце серед 191 країн членів ООН за індексом нерівномірності розподілу соціальних і матеріальних благ, а це свідчить про високу внутрішню напругу між різними прошарками і соціальними групами.

Серед постсоціалістичних країн за індексом стійкості Естонія посідає 28-ме місце, Словенія – 34-те, Чехія – 42-ге, Угорщина – 44-те, Польща – 61-ше, Болгарія – 70-те, Молдова – 84-те, Україна – 88-ме, тобто ситуація в Україні є найгіршою. За таких умов, як вважає зокрема М. Згуровський [2], навіть найкращі реформи в економіці, науці, освіті, інноваційній сфері не дадуть очікува-

них результатів, оскільки ці реформи є похідними від політично чітко окреслених шляхів розвитку держави.

Список використаних джерел: 1. Білорус О., Мацевко Ю. Глобальна перспектива і сталий розвиток (системні маркетингові дослідження). – К., 2005. – 492 с. 2. Згуровський М. Україна в глобальних вимірах стійкого розвитку // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19 (598). – 20 травня. 3. Мочерний С., Фомітін С. Інтернаціоналізація виробництва і сучасні тенденції розвитку світового господарства // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 49.

УДК 911.3

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ В ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В сучасних умовах переорієнтації і формуванні нової національної стратегії розвитку суспільства, акцентується увага на його демографічній складовій. Диференціація протікання окремих процесів і специфіка соціально-економічного розвитку регіонів обумовлює необхідність дослідження демографічної ситуації в територіальному і часовому аспектах, що підсилює актуальність регіональних досліджень. Окрім того, досліджуючи демографічні особливості певного регіону, важливо визначити його характеристики в геодемографічних процесах держави для виявлення його загальних особливостей і визначення місця в механізмі демографічного відтворення населення в національній соціогеосистемі.

Регіональна диференціація демографічної ситуації в Україні зумовлена сукупністю соціально-економічних, політичних, екологічних та інших чинників, що мають постійний, тривалий або тимчасовий вплив на динаміку чисельності населення та його якісні характеристики. Зміни суспільних відносин і перехід до нових форм життєдіяльності призвели до змін у демографічній ситуації; до того ж, несприятлива демографічна історія України [2], яка значно деформувала віковий склад та чисельність населення, порушила механізм сталого демографічного відтворення населення. Саме це є основними передумовами демографічного руху сучасної України.

На загальну чисельність населення несе вплив його природне та міграційне відтворення, зокрема сучасна демографічна ситуація в Україні обумовлена не лише низьким рівнем народжуваності, а й високим рівнем смертності; проте, варто відмітити, що наведені показники останніми роками мають позитивні тенденції зрушення, хоча продовжує відбуватися природне скорочення населення. На відміну від природного, міграційне відтворення має позитивне значення, хоча його обсяг значно менший, тому і продовжує відбуватись загальне зменшення населення України, зокрема, впродовж останніх п'ятнадцяти років чисельність постійного населення України скоротилася більш ніж на 5,5 млн осіб і у 2009 році становила 46,14 млн осіб [5].

Відзначимо основні тенденції сучасного демографічного розвитку населення України:

- позитивні зрушення в процесі народжуваності, що пояснюється як дією ендогенних чинників (структурні зрушення у статеві-віковому складі, зокрема збільшення чисельності осіб репродуктивного віку, зміна повікової інтенсивності народжуваності тощо), так і екзогенних – певна стабілізація соціально-економічного розвитку країни, диференційованим наданням матеріальної допомоги при народженні дітей тощо;
- стабільність показників смертності, що є з одного боку відображенням вікової структури, наслідком погіршення стану здоров'я населення [1], збереженням недоліків медичного обслуговування, з іншого – завдяки досягненням профілактичної медицини, зростанням освітнього рівня населення, контролю за якістю питної води та основних продуктів харчування тощо;
- пропорційність статеві-вікової структури як головного внутрішнього чинника відтворення населення: відносна статеві еквівалентність в репродуктивних вікових групах, розширення репродуктивної групи як відображення демографічної історії країни тощо;
- міграційна активність населення, яка починаючи з 2005 року забезпечує позитивне значення механічного руху; що несе позитивний вплив як на віковий склад населення, так і на загальний соціально-економічний розвиток держави.

Значення та інтенсивність наведених тенденцій мають певні територіальні відмінності (рис. 1), які викликані особливостями соціально-економічного та демографічного розвитку регіонів, та є їх наслідком.

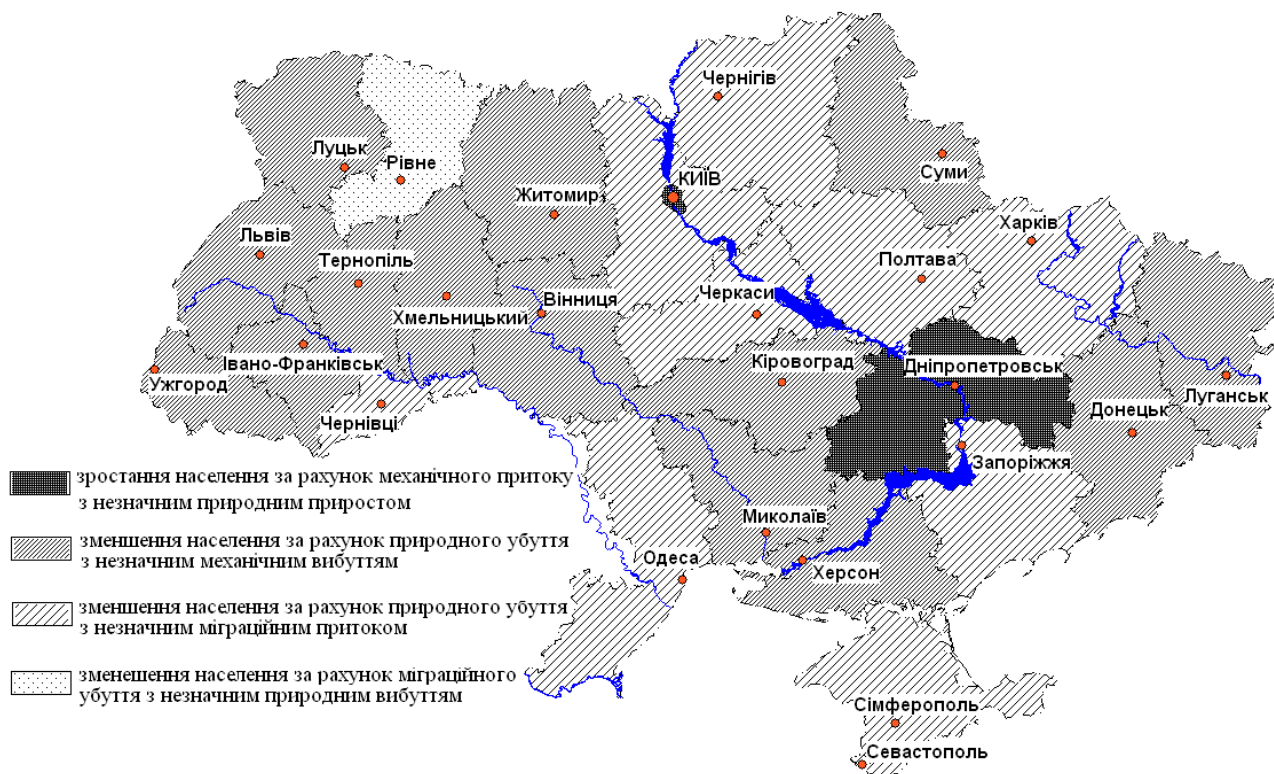

Рис. 1. Типи геодемографічного процесу в Україні

Провівши типізацію [3, 4] регіонів України за особливостями протікання геодемографічних процесів, визначимо характерні риси та місце Харківського регіону на загальнонаціональному рівні.

Як вже зазначалось, геодемографічна процеси України характеризуються від'ємними показниками природного руху, і незначними позитивними показниками механічного, які не відіграють значної ролі у загальному відтворенні населення. В результаті типізації, виділено два типи і чотири підтипи геодемографічних процесів, характерних для регіонів України.

Загальне збільшення чисельності населення, яке супроводжується значним міграційним приростом і незначним природним збільшенням (І.2.а), спостерігається у м. Києві, що є результатом високого соціально-економічного розвитку столиці. До другого і третього типу відносяться ті регіони України, чисельність населення яких зменшується внаслідок природного вибуття, і супроводжується міграційним вибуттям (ІІІ.1.а) або його незначним приростом (ІІІ.1.б). До четвертого типу відноситься Рівненська область, в якій міграційне вибуття перевищує природне (ІІІ.2.а).

Таким чином, Харківський регіон залишається міграційно привабливим, проте належить до третього типу, тобто, область втрачає населення через природне зменшення, а міграційний приток не здатен в повній мірі нівелювати загальне зменшення. Визначення передумов і чинників сучасної демографічної ситуації та територіальних особливостей залишається актуальним і буде висвітлено в наступних дослідженнях.

Список використаних джерел: 1. Лібанова Е.М. Новітні тенденції смертності населення України / Лібанова Е.М. – 2006. – с.23-38 (Препринт / Демографія та соціальна економіка; 2006-1). 2. Пирожков С. І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України / Пирожков С. І. – 2004. – с.5-21 (Препринт / Демографія та соціальна економіка; 2004-1-2). 3. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с. 4. Яворська В.В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с. 5. <http://www.ukrstat.gov.ua> - офіційний сайт Державного комітету статистики України.

УДК 631.15.(477.61)

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.О. Соловійова

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

В системі соціально-економічної трансформації, яка відбувається в наш час в Україні, важливе значення має проблема реформування земельних відносин і підвищення ефективності використання земельних угідь. На сьогоднішній день ми спостерігаємо нерівномірність регіонального економічного розвитку, використання внутрішніх ресурсів регіонів і зовнішніх джерел росту, та необхідність вдосконалення відносин органів виконавчої влади на всіх рівнях.

Однією з основних проблем розвитку регіонів залишається проблема розвитку аграрного сектору, розвиток якого можливий за рахунок широкомасштабних реформ у сфері земельно - майнових відносин у сільському господарстві, які розпочалися ще 1991р., вдосконалення форм господарювання, покращання фінансово-кредитного обслуговування та інвестування держави в АПК, формування інфраструктури аграрного ринку (бірж, торгових домів тощо), створення умов для розвитку особистих підсобних господарств та перетворення їх у фермерські господарства, стимулювання приватного сільського господарського підприємництва з боку держави. Дані зміни ми можемо спостерігати в Луганській області, де за попередній рік кількість фермерських господарств збільшилась на 354 (у 2008р. кількість фермерських господарств склала 1086, а в 2009р. – 1440), підприємства інших форм господарювання збільшилось на 21 (у 2008р. було 78, а в 2009р. – 99), але в той же час ми спостерігаємо зменшення господарських товариств на 55 (у 2008р. їх було 313, а 2009р. – 258), кількість державних підприємств Луганської області в продовж двох років залишається незмінною і становить 9 діючих підприємств [1,2].

Вирішення даних регіональних проблем на сучасному етапі вимагає розробки стратегій регіонального розвитку, з урахуванням їх особливостей у природно-ресурсному, виробничому потенціалах, геополітичного положення, можливостей внутрішньої та зовнішньої орієнтації виробництва, особливостей трудового потенціалу тощо[3]. Розвитку кожного окремого регіону повинен включати мету, напрямки розвитку даного регіону, механізм досягнення обраних орієнтирів, джерела інвестування та фінансування для досягнення даних цілей.

Отже, економічне зростання в регіонах України вимагає вираховування конкретних потреб регіонів стосовно їх самостійному вибору стратегії розвитку і вирішенні проблем соціально-економічного характеру кожного окремого регіону. Кожен регіон повинен самостійно конкретизувати види економічної діяльності, перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва вдосконалення правового, фінансового та інституційного забезпечення самоврядування територій.

Список використаних джерел: 1. Статистичний щорічник Луганської області за 2009р.-Луганськ: Державний комітет статистики України Головне управління статистики в Луганській області, 2010. - 107с. 2. Статистичний щорічник Луганської області за 2008р.-Луганськ: Державний комітет статистики України Головне управління статистики в Луганській області, 2009. - 84с. 3. Мазур А.Г. Регіональна економіка: проблеми відтворення і управління. - К.: РВПС України НАН України, 2000. - 261 с.

МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ

А.Б. Соловьев, Н.В. Сазонова

Белгородский национальный исследовательский университет

Основными предпосылками и движущими силами, воздействующими на формирование территориальной структуры миграции населения областного региона, являются: диспропорциональность между его различными частями, территориальные различия демографических структур, специфика экономической деятельности, уровень и качество жизни, социально-политическая ситуация. Социально-экономическая ситуация в отдельно взятом областном регионе России и ее динамические изменения могут быть рассмотрены в качестве миграционной среды для территориально дифференцированной совокупности всего населения соответствующей территориальной единицы

Актуальность проблем изучения современной миграции населения в Белгородской области определяется: во-первых, значимостью миграционных процессов в экономическом и социальном развитии региона, во-вторых, масштабами участия в миграционных процессах в данном регионе значительной массы населения, интересы которой непосредственно должна затрагивать и решать региональная миграционная политика.

Исследованная структура факторов формирования территориальных различий в современных миграциях населения Белгородской области позволяет говорить о закономерной ее динамике и изменении представлений об их иерархии. Усложнение миграционных процессов в Белгородской области связано с усилением индивидуально-психологических мотивов и механизмов региональных миграционных процессов.

Экономические и политические процессы, происходящие в настоящий период на территории всего постсоветского пространства, привели к кардинальным изменениям в характере и структуре миграционных процессов. Если в недалеком прошлом, для Белгородской области были свойственны процессы оттока населения за ее пределы, то в 90-х годах прошлого столетия область начала испытывать на себе мощную миграционную нагрузку, предопределенную коренными изменениями миграционной ситуации в России. Усиление процессов вынужденной миграции, превратили область в регион южной ориентации миграции (основной приток населения в область происходил в тот период за счет северных и восточных регионов страны).

В современный период Белгородская область представляет собой один из самых привлекательных для мигрантов субъект Российской Федерации. Каждый тридцатый житель Белгородской области - мигрант. Миграция из-за пределов области – сегодня единственный источник роста населения области. В области, несмотря на весьма высокие показатели рождаемости в регионе, наблюдается естественная убыль населения.

Миграционный прирост в 90-х гг. прошлого века достигался в значительной степени за счет переезда в Белгородскую область вынужденных переселенцев, пик, переселения которых зарегистрирован Белгородской миграционной службой в середине девяностых годов прошлого века. В настоящее время миграции являются единственным источником роста численности населения Белгородской области

Белгородская область – одна из наиболее привлекательных для мигрантов субъектов Российской Федерации. К причинам притока мигрантов на территорию Белгородской области мы относим: значительные темпы жилищного строительства (по среднелюдному показателю введения жилья область занимает второе место в РФ); наличие значительного числа предложений рабочих мест на рынке труда; лояльность местных властей по отношению к мигрантам; относительную социальную безопасность населения. Следует особо отметить, что миграционный прирост является основным фактором роста численности населения Белгородской области.

Как показало исследование, с 1992 по 2000 год в структуре миграционного прироста региона доминировал приток населения из стран СНГ.

В 2001-2006 годах в структуре миграционного прироста области преобладают уже внутрироссийские миграции населения. В 2006 году на их долю приходилось 62,6% всего миграционного прироста, а на долю внутрироссийской миграции приходилось всего 37,4 % (Таблица 1).

Таблица 1

Структура миграционного прироста Белгородской области в 1990-2009 гг. (в %)

	1992	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Миграционный прирост	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Страны СНГ и дальнего зарубежья	70,8	62,6	54,1	41,6	44,4	41,5	30,4	42,2	37,4	57,6	60,7	65,8
Регионы РФ	29,2	37,4	45,9	58,4	56,6	58,5	69,6	57,8	62,6	42,4	39,3	34,2

С 2006 года и по настоящий момент основу миграционного прироста региона составляют внешние миграции населения. С нашей точки зрения, такая тенденция сохранится в ближайшие 3-5 лет.

В 2009 году 34,2% мигрантов в Белгородскую область приехали из регионов РФ (Сибири, Севера, Дальнего Востока, а также из соседних Курской и Орловской областей и др.) 65,8 % – из стран СНГ (преимущественно Украина, Казахстан и Киргизия) с целью получения российского гражданства, большинство из которых (83%) – русские. Большая часть (30%) прибывших поселилась в Белгороде.

Миграционные потоки в Белгородскую область направляются преимущественно в города региона. Как показало исследование, с 1993 по 2009 год около 68% всех мигрантов въехали непосредственно в города области. На долю же сельской местности пришлось только 32% миграционного притока.

Снижение темпов миграционного прироста происходит на фоне некоторого роста показателей естественной убыли населения. В регионе, несмотря на все принимаемые меры, показатели естественной убыли населения снижаются весьма медленно. Особо отчетливо это прослеживается в малых городах области. К примеру, самый небольшой город Белгородской области Грайворон (6 тыс. чел.) не только не вырос за последние 10 лет, а еще и потерял часть своего населения. Это можно объяснить только значительным ростом показателей естественной убыли населения, которые не в состоянии компенсировать значительный миграционный прирост.

Миграционный приток весьма существенно сказывается на общей численности населения городов Белгородской области. В 2009 году удельный вес прибывших в общей численности населения городов варьировал от 1,39% (Алексеевка) до 2,85% (Шебекино). В среднем за последние годы соответствующий показатель испытывал четок прослеживаемую тенденцию к снижению в крупных городах, при определенном увеличении его значений в городах малых и средних.

Ядрами притяжения современных миграционных процессов продолжают оставаться города, входящие в состав Белгородской и Старооскольско-Губкинской агломераций. Исходя из удельного веса прибывших мигрантов в общей численности населения, следует сделать вывод о том, что их наибольшая часть расселилась в городах и районах, непосредственно тяготеющих к областному центру (Белгородском, Шебекинском, Яковлевском).

Вторым центром притяжения мигрантов является Старооскольско - Губкинская агломерация (районы размещения предприятий черной металлургии и горнорудной промышленности – ОЭМК, Старооскольский и Лебединский ГО-Ки).

УДК 622:669.1:502.1(470.325)

ПРИМЕНЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ОЦЕНКИ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СТАРООСКОЛЬСКО- ГУБКИНСКОГО ГОРНОДОБЫВАЮЩЕГО КОМПЛЕКСА

Е.В. Уколова

Белгородский национальный исследовательский университет

Современный период развития Старооскольско-Губкинского горнодобывающего комплекса Белгородской области характеризуется добычей и переработкой минерального сырья. В тот же время этот процесс сопровождается сокращением естественных природных территорий по мере увеличения масштабов техногенного воздействия на все элементы окружающей природной среды. В этом регионе сложилась очень сложная экологическая обстановка. Последствиями нарушений и загрязнений основных элементов среды в настоящий момент являю-

тся: снижение урожайности. Накопление в растениях тяжелых металлов, ухудшение и серьезные нарушения здоровья генофонда населения.

Для более подробного исследования Старооскольско-Губкинского района мы решили применить метод функционального анализа. Функциональный анализ проводится с целью общей оценки геоэкологического состояния обстановки и ее влияния на компоненты природной среды и жизнедеятельность самого человека.

Методология его базируется на принципах, которые широко используются и в экологии (системный подход, принцип историзма, принцип целостности объекта) (рис.1).

Рис. 1. Система принципов функционального анализа

Функциональный анализ позволяет реализовать системный подход при геоэкологических исследованиях и объединить, рассмотреть с единых методологических позиций теоретические разработки и их практическую реализацию, решить основную стратегическую задачу — определить пути и способы достижения стабильно развивающихся геоэкологических систем.

На начальных этапах мы определили необходимый объем данных для построения информационной модели геоэкологической системы и получения специальной информации частными методами сопредельных с экологией и геоэкологическими науками.

На основе полученной нами информации и в завершение первого этапа исследования мы составили специализированную классификационную схему техногенно-минеральных образований Старооскольско-Губкинского района (рис.2).

При этом необходимо повторение цикла геоэкологических исследований и соответственно применение функционального анализа геоэкологической обстановки. Это обусловлено тем, что одноразовые окончательные решения в геоэкологии, как правило, невозможны, необходимо постоянное, периодическое переосмысление путей развития геоэкологических систем, новых формирующихся причинно-следственных связей между подсистемными компонентами, анализ динамики протекающих процессов.

Отличием этой геосистемы является то, что ее границы определяются в первую очередь экологическими последствиями, а функционирование ее предпо-

лагает трансформацию воздействия (природного или техногенного) через биосферный компонент природной среды. Развитие такой системы, с наиболее общих позиций, подчиняется принципу эколого-системной эволюции. Экологические последствия воздействия оказывают непосредственное влияние не только на биосферный компонент природной среды, но и на подсистему источников воздействия, тем самым коренным образом изменяя состояние остальных подсистемных элементов.

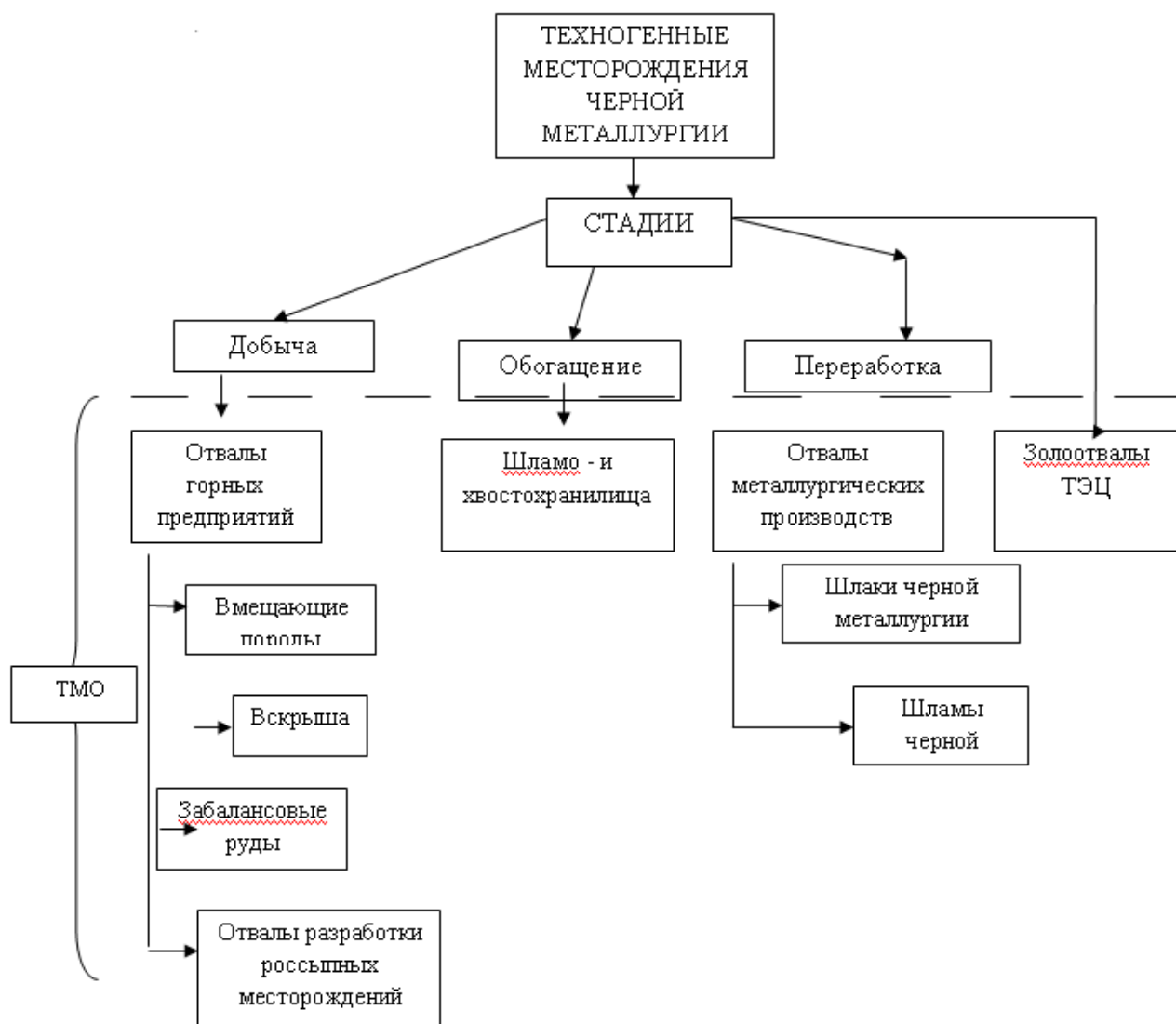

Рис. 2. Схема распределения техногенно-минеральных образований Старооскольско-Губкинского горнодобывающего комплекса по стадиям горнометаллургического процесса

Особенностью эколого-географической обстановки Старооскольско-Губкинского экогеорайона является то, что в его пределах представлены все классы экосистем: селитебный, промышленный, горнодобывающий, агротехнический и лесотехнический. На небольшой территории сконцентрированы объекты добычи полезных ископаемых, их переработки и производства конечного продукта. В пределах района фиксируется весь набор экогеоситуаций – от неблагоприятной (чрезвычайная экологическая ситуация) до благоприятной.

При оценке состояния экогеологической системы Старооскольско-Губкинского района было установлено, что она является гетерогенной. В ее пределах имеют место все классы экогеосистем. Они переплетены и формируют комплексные причинно-следственные связи. Анализ факторов системы выявил три участка в пределах исследуемой территории, отличающиеся по экологическим параметрам: с максимальным уровнем техногенной нагрузки, с дифференцированной техногенной нагрузкой и умеренной техногенной нагрузкой.

На основании наших исследований геоэкологической ситуации на территории Старооскольско-Губкинского района можно сказать, что Старооскольско-Губкинский горнодобывающий комплекс – яркий пример коренной трансформации ландшафтной сферы в горнорудных районах. В результате добычи полезных ископаемых происходит полное разрушение структуры геосистем, существовавших до начала горных работ. На месте пойменных, надпойменно-террасовых, склоновых, плакорных и других природных комплексов появились техногенные неоландшафты. При этом все причинно-следственные связи между системными и подсистемными компонентами ландшафта сильно нарушены и «отехнизированы».

Список использованных источников: 1. Проблемы геоэкологии КМА / Е.Абульфатова // Курская магнитная аномалия: история, экология, экономика. Тезисы докладов конф. 7-8 апреля 2003 / отв. ред. А.Н.Петин. - Белгород:изд-во БелГУ, 2003. – с.6-7. 2. Техногенно-минеральные образования Старооскольско-Губкинского горнопромышленного района КМА и оценка их воздействия на окружающую среду / Петин А.Н., Крамчанинов Н.Н. // Актуальные проблемы горного недроведения: сборник материалов региональной научно-практической конференции 18 марта 2009 г. Губкин: Губкинский институт (филиал) ГОУ ВПО МГОУ, 2009. – с.15-20. 3. Техногенные месторождения Среднего Урала и оценка их воздействия на окружающую среду / под ред. Ю.А.Бробкова. – М: изд-во НИИ «Природа», 2002. – с.10-12. 4. Техногенно-минеральные месторождения Урала (особенности состава и методология исследования) / А.Б.Макаров, А.Г.Талалай // Техногенез и экология: информационно-тематический сборник. Екатеринбург, 1999. – с.4-41.

УДК 911.3:32(4)

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ У РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ)

О.В. Федунь, Н.І. Папіш

Львівський національний університет імені Івана Франка

Співвідношення функцій державного кордону (бар'єрної, контактної, фільтрувальної та регулюючої) визначає не лише геополітичну ситуацію в регіоні, тенденції двосторонніх відносин держав-сусідів, але й розвиток прикордонних територій. Функціональна роль кордону в просторовому розвитку прикордоння істотна та різноманітна. При цьому виникає питання: яке положення регіону є вигіднішим – прикордонне, чи в глибині країни.

© Федунь О.В., Папіш Н.І., 2010

Існують різні точки зору щодо суті цієї проблеми [1].

Згідно з класичними теоріями німецьких географів та економістів початку ХХ століття, зокрема Крісталлера, прикордонне положення регіонів менш вигідне, ніж в глибині країни. Учені пояснюють це віддаленістю прикордонних територій від промислових центрів, що зумовило їх повільний та однобічний розвиток. Обмеження та перешкоди (законодавчі, інституційні, фінансові, інфраструктурні та ін.) при перетині державного кордону, оскільки йдеться про закриті кордони з малою пропускнуою здатністю, посилюють диференціацію регіонального розвитку країни.

З позицій представників новітніх теорій другої половини ХХ століття, прикордонне положення регіону є вигіднішим. Це дає можливість доступу до ресурсів обох сусідніх країн, наприклад до дешевшої продукції однієї із сторін, і вигідного ринку збуту по другий бік кордону. Йдеться про відкриті кордони, а отже незначні перешкоди, пов'язані з перетином кордонів.

Якщо державний кордон не виконує бар'єрної функції, а по обидва його боки функціонують подібні економічні системи, він може бути нейтральним по відношенню до прикордоння. В такому разі економічні умови прикордоння є ті ж, що й у глибині країни.

В історичному аспекті функціональна роль кордону в розвитку регіональної співпраці різних країн є неоднаковою. Вплив українсько-польського кордону на розвиток прикордоння змінювався разом з його еволюцією та трансформацією функцій.

Остаточна лінія українсько-польського кордону була визначена після Другої світової війни. З того часу можна виділити наступні періоди розвитку українсько-польського прикордоння: 1) період остаточного формування польсько-радянського кордону; 2) період замкнутого кордону; 3) період фільтраційного кордону; 4) період кордону східного партнерства Європейського Союзу.

Перший період включає демаркацію кордону, «прикордонні» поправки 1951 року, перед тим кілька хвиль примусового обміну населенням між прикордонними районами Польщі та України 1945-1947 рр. Остаточний період завершився наприкінці 1950-х років [2].

Польсько-радянський кордон став своєрідною «залізною завісою», яка впродовж чотирьох десятиріч повністю обмежувала рух людей та товарів за межі країни. Це найхарактерніша риса періоду замкнутого кордону.

Пропускна здатність кордону була дуже низькою. Через високу замкненість кордону відбулось розірвання структурно-функціональних зв'язків між прикордонними регіонами Польщі та України. Найперше, порушились комунікаційні функції кордону. Не розвивалася дорожньо-транспортна мережа, зокрема по напрямках: Люблін – Хелм – Дорогуськ – Любомль – Ковель; Люблін – Замостя – Томашів Любельський – Гребенне – Рава-Руська – Львів; Хелм – Влодава – Брест-Литовський; Хелм – Влодава – Кобрин та ін.

Функціональну деградацію українсько-польського прикордоння посилили не відбудовані мости на річці Західний Буг, занепад комунального господарства прикордонних міст, зокрема Любліна, Хелма, Замосця, Грубешова, Перемишля, Ковеля, Львова та інших. Виникли функціонально поділені населені пункти. Наприклад, місто Влодава, в якому на другому боці Західного Бугу залишилась залізнична станція, яка обслуговувала місто. Тільки в 1976 – 1979 рр. серед

об'єктів транспортної інфраструктури, сформованих у межах періоду замкнутого кордону, побудовано ширококоліїну неелектрифіковану магістраль, що з'єднала транспортні системи обох країн.

Замкнутість кордону призвела до того, що прикордонні території отримали периферійний статус. Були розірвані налагоджені комунікаційні зв'язки, відбувся економічний застій та еміграція працездатного населення в промислові райони країни.

Період фільтраційного кордону розпочався після розпаду СРСР та утворення нових незалежних держав. Після здобуття незалежності в 1991 році змінився міжнародно-правовий статус кордонів України, в тому числі польсько-українського відтинку кордону. Він став відкритим для руху людей і товарів в обох напрямках. У 1990-х роках перетин кордону між Україною і Польщею був максимально спрощений. У цей період значно розширилася договірно-правова база функціонування кордону між Україною та Польщею, відкрито нові прикордонні переходи (у 1993 році функціонувало 7 прикордонних переходів, а у 2002 році – 12), найбільш активно розвивалась транскордонна співпраця між Україною та Польщею. В прикордонних регіонах для стимулювання економічного розвитку були створені та почали функціонувати вільні економічні зони, Асоціація «Карпатський єврорегіон» (у 1993 році) та євро-регіон «Буг» (у 1995 році). Використання потенціалу єврорегіонів надає можливість регіонам України та Польщі ефективно співпрацювати в сфері торгівлі, сільського господарства, освіти та науки, культурі, туризмі, охорони природного довкілля, розвитку транспорту та комунікацій, боротьбі зі злочинністю та в подоланні наслідків стихійних лих. За інтенсивністю розвитку прикордонної інфраструктури та функціональною різноманітністю цей період є найвиразнішим за час існування українсько-польського кордону.

Четвертий період почався у 2004 році, коли після вступу Польщі до Європейського Союзу українсько-польський кордон став трактуватись не лише як кордон між двома країнами, а також як східний кордон Європейського Союзу. З одного боку, підвищився рівень комунікаційних зв'язків між Україною та Польщею. З другого – ускладнилась процедура перетину кордону. Адаптація польської економіки до європейських стандартів, протидія нелегальній міграції населення ускладнили перетин кордону для українських юридичних і фізичних осіб. На фоні безвізового режиму для громадян країн ЄС, у тому числі Польщі, для українців було запроваджено візовий режим перетину кордону. Таким чином, прикордонна співпраця стала асиметричною.

Після вступу низки країн Центрально-Східної Європи, в тому числі Польщі, в Шенгенську зону, який відбувся у грудні 2007 року, умови перетину українсько-польського кордону стали ще жорсткішими (платні візи для українців – 35 євро тощо). Критичною є ситуація, що склалась на прикордонних переходах та біля Польських Консульств. Вона потребує негайного державного втручання для оптимізації міждержавних стосунків з метою розвитку прикордонної співпраці у різних сферах суспільного життя. В результаті українсько-польських переговорів в рамках політики східного партнерства ЄС на українсько-польському прикордонні створено 30-ти кілометрову зону для спрощеного перетину кордо-

ну громадянами України. Загалом це, на нашу думку, не сприяє динамічному розвитку прикордоння.

Ситуація кардинально могла б змінитися в разі входження України до Європейського Союзу та Шенгенського простору. Як наслідок, кордон став би нейтральним відносно прикордоння. На сьогодні це віддалена перспектива з огляду політичних реалій як в Україні, так і в ЄС.

Список використаних джерел: 1. *Rola granicy I współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym I lokalnym* // pod red. A. Mync, R. Szula. – Warszawa, 1999. – 232 s. 2. Козловський І.С. Встановлення українсько-польського кордону 1941 - 1951 рр. – Львів: Каменярь, 1998. – 223 с.

УДК 911.3

ПРИКОРДОННІ ТА ТРАНСКОРДОННІ РЕГІОНИ

О.М. Черевко

Інститут географії НАН України

Прикордонний та транскордонний регіони за своєю суттю можна визнати складно структурним феноменами, так як він включає у себе такі різні явища як територія, співробітництво, прикордоння, регіоналізм. При чому перераховані явища використовуються у експертних аналізах та наукових дослідженнях як взаємозамінні та синонімічні. Особливо часто плутають явища прикордонного та транскордонного регіону.

Різні автори використовуючи своєрідні формулювання та характеристики наділяють прикордонний регіон, фактично однаковим змістом, відмічаючи, що він являє собою адміністративно-територіальну одиницю різного ієрархічного рівня, яка розташована коло державного кордону [2; 3; 4; 6; 7]. Український дослідник Балян А. В. визначає *прикордонний регіон*, як систему просторової територіальної реальності у складній взаємодії внутрішніх однорідних, але не уніфікованих фізико-географічних, економічних, етнокультурних складових та впливу зовнішніх факторів суміжних територій, просторів [1]. Російський вчений Шинковський М.Ю. розглядає прикордонний регіон – як частину транскордонного регіону, який базується на інституційно-правовому факторі, пов'язаного з адміністративним статусом території та передбачає створення особливої соціально-економічної, політичної та соціокультурної спільноти, за умови підвищення ролі прикордонних територій кожної країни в забезпеченні такої взаємодії [8]. У зарубіжній законодавчій базі, зокрема у договорі «Про основні принципи прикордонного співробітництва між Білорусією, Казахстаном, Киргизстаном, Росією та Таджикистаном» визначено, що прикордонний регіон – це ««регіон в межах адміністративних або інших державних територіальних утворень, адміністративно-територіальні кордони якого співпадають з лінією державного кордону країн-учасниць дійсної Угоди» [5].

Транскордонні регіони (ТРК), на відміну від прикордонних регіонів, являють собою більш складні, інтегральні утворення. Зокрема, дослідники застосовують різні дефініції та наділяють різним змістом дане поняття, по різному розстав-

ляючи акценти та критерії до виділення таких одиниць аналізу, як транскордонні регіони, акцентуючи увагу на різного роду співробітництві, культурно-історичній єдності, активності місцевих громад, які мають спільну ідентичність, різними способами комбінуючи і перемішуючи різні характеристики та параметри. Нижче подана спроба класифікації основних підходів до визначення ТКР.

1. ТКР – як адміністративно-територіальні одиниці суміжних держав, які мають спільний кордон

ТКР – це територіальна одиниця, яка охоплює прилеглі субнаціональні одиниці двох або більше національних держав [15].

ТКР – певна територія, що охоплює прикордонні адміністративно-територіальні одиниці сусідніх держав [4].

2. ТКР – як співробітництво між адміністративно-територіальними одиницями суміжних держав, які мають спільний кордон.

ТКР – територія, яка охоплює суміжні прикордонні регіони двох або більше країн, на якій реалізується транскордонне співробітництво [7].

ТКР – пов'язана кордоном територіальна одиниця, складена з територіальних влад, які беруть участь у прикордонному співробітництві [14].

ТКР – «регіони які широко розставили ноги на державних кордонах» - територіальні одиниці для яких, регіональна єдність походить від використання кордону для того, щоб використовувати його легально і нелегально, отримуючи кошти на різниці в заробітній платі, цінах та інституціональних нормах на кожній зі сторони кордону [10].

3. ТКР – як спільність природно-географічних умов та історико-культурних особливостей

ТКР – певна територія, яка, характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон [6].

ТКР – достатньо велика територія, яка володіє культурно історичною єдністю (спільністю культурної та політичної історії, подібністю культурних ландшафтів, економічна взаємодія) та концентрує максимально можливу кількість перехідних зон (культурних, політичних, соціально-економічних) [9].

ТКР – регіони, характеризуються однорідними особливостями та функціональними взаємними зв'язками, через те що інакше не існує потреби для транскордонного співробітництва [12].

4. ТКР – як функціональні регіони, «активні одиниці» або «активний простір»

ТКР, як «функціональні регіони» - територіальних союзи, які характеризуються високою густотою внутрішніх взаємозв'язків у порівнянні до рівня таких взаємовідносин ззовні. Функціональні регіони – області які групуються разом на основі взаємозв'язків між ними. [11].

ТКР – територіальна одиниця, яка має історичні, соціально-економічні та культурні громади, такі ж щонайменше як його власна регіональна ідентичність та незалежні (політичні або соціальні) інституції і тому претендує на автономне визначення його потреб та інтересів, які вона здатна чітко викласти та захистити [16].

5. ТКР як єдність, розірвана кордоном

ТКР – це потенційний регіон, з притаманною йому географією, історією, екологією, етнічними групами, економічними можливостями та ін., але розірваний суверенітетом урядового керівництва з кожної сторони кордону [13].

Таким чином, враховуючи різноманітний характер дефініцій та характеристик, які застосовуються для визначення прикордонних та транскордонних регіонів, ми погоджуємося із дефініціями попередніх авторів, що всі перераховані параметри та складові відповідають сутнісним характеристикам прикордонних та транскордонних регіонів. Але необхідно погодитися із тим, що транскордонний регіон може розглядатися як сукупність прикордонних прилеглих до них регіонів і навпаки – прикордонний регіон визначається як частина транскордонного регіону, спільним та інтегруючим фактором в обох випадках для яких виступає кордон. Зокрема, у західноєвропейській регіональній практиці юридично оформленими транскордонними регіонами, в яких здійснюється прикордонне співробітництво, виступають єврорегіони.

Список використаних джерел: 1. Балян А. В. Міжтериторіальне транскордонне співробітництво України та Угорщини в Умовах розширення Європейського союзу (питання методології та методів практики: автореф. дис.. на здобуття наук ступеня док. економ. наук: спец. 08.10.01. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка / А. Балян. – Львів., 2006. – 36с. 2. Галяс В. І. Роль прикордонних регіонів у формуванні державної регіональної політики // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – № 2. – 2007. – с. 212-216. 3. Кулешова Г. Прикордонний регіон як об'єкт суспільно-географічних досліджень // Часопис соціально-економічної географії. – № 5.- 2008. – с. 209 – 212. 4. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво. – Львів: ІРД НАНУ, 2004. – 395 с. 5. Соглашение об основных принципах приграничного сотрудничества государств участников договора (Республика Беларусь, Республика Казахстан, Республика Кыргызстан, Российская Федерация, Республика Таджикистан) об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях от 29 марта 1996 года (заключено в г. Москве 26. 02. 1999). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lawrussia.ru/texts/legal_273/doc273a108x420.htm 6. Студенніков І. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / За ред. С. Максименка. – К.: Логос, 2000. – 171 с. 7. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів / Під редакцією В. С. Куйбіди, А. Ф. Ткачука, В. В. Толкованова. – К.: Видавництво «Крамар», 2009, 242 с. 8. Черная И. П., Шинковский М. Ю. Приграничный регион в условиях глокализации: теоретико-концептуальные подходы // Пространственная экономика. – № 2. – 2005. – с. 46 – 60. 9. Шинковский М.Ю. Трансграничное сотрудничество как рычаг развития российского Дальнего Востока. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifpc.ru/index.php?cat=159> . 10. Anderson, J. and O'Dowd, L. Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance // Regional Studies. – № 33 (7). – 1999. – p. 593–604. 11. Berry, B.J.L. (1969) 'A Synthesis of Formal and Functional Regions Using a General Field Theory of Spatial Behaviour', in B.J.L. Berry and D.F. Marble (eds) Spatial Analysis, pp. 419–428. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 12. CoE (1972) *Europeisches Symposium der Grenzregionen. Die Zusammenarbeit europaischer Grenzgebiete*. Strasbourg: Council of Europe. 13. CoE (1995) *Manuel de cooperation transfrontaliere a l'usage des collectivites locales et regionales en Europe*. Strasbourg: Council of Europe. 14. Perkmann M. Cross-Border Regions in Europe. Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-Operation. *European Urban and Regional Studies* April 2003, 10: p. 153-171. 15. Perkmann M. and Sum N.-L. (2002) Globalization, regionalization and cross-border regions: scales, discourses and governance, in PERKMANN M. and SUM N.-L. (Eds) *Globalization, Regionalization and Cross-border Regions*, pp. 3–21. Palgrave, Houndsmills, NY. 16. Raich, S. (1995) *Grenzüberschreitende un interregionale Sadarbība viens 'Eiropā reģioni'. Notēlots ar palīdzību nolaižamspiemēri Gro.region Saar-Lor-Lux, EUREGIO un 'cetrinieks dzinēji fur Eiropa'. Baden-Peldina: Nomos.*

ТРАНСФОРМАЦИЯ УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СТРУКТУР. БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ

Н.В. Чугунова, Т.А. Полякова, Ю.Д. Попова

Национальный исследовательский университет «БелГУ»

Феномен урбанизации – одна из самых значительных черт современной цивилизации. Являясь чрезвычайно сложным и многосторонним социально-экономическим, демографическим и географическим процессом, урбанизация является результирующим процессом, формирующим взаимоотношения человека, общества и окружающей среды. Урбанизация – не однозначный процесс. Его следует рассматривать и в территориальном и временном аспектах. Временные различия вызваны неодинаковыми исходными сроками и темпами развития процесса, территориальные – связаны с условиями, с местной спецификой протекания этих процессов. Территориальный аспект исследования урбанизации позволяет не только выявить тенденции пространственных структур, но и глубже познать закономерности и выработать обоснованные рекомендации по управлению этим процессом.

Для определения результатов и тенденций трансформации урбанизированных систем Белгородской области были использованы системный и исторический подходы, методы ретроспективного анализа; для изучения трансформации форм урбосистемы – аналитико-синтетический, статистические и математические методы, методы ГИС-технологий семейства ArcGIS.

В исследовании урбанизационных процессов мы воспользовались методикой определения комплексного показателя уровня урбанизации муниципальных образований (МО) – районов, разработанной И.В. Зориным и И.В. Канцеровской [2], а затем усовершенствованной А.М. Выходцевым [1]. Основными показателями для расчетов уровня урбанизированности каждого МО являются: численность городского населения; численность городов с населением более 50 тыс. чел.; количество городских поселений; сельское несельскохозяйственное население; численность студентов, обучающихся в вузах и средних специальных учебных заведениях; протяженность транспортной сети; коэффициент площади, соотношенные с соответствующими данными по области.

В результате определения комплексного показателя был получен важный критерий оценки общего уровня урбанизированности районов области, отражающий процессы повышения роли больших городов в развитии общества и распространения городского образа жизни на сельскую местность. Полученные данные были сведены в таблицу и построена картографическая модель уровней урбанизации муниципальных образований Белгородской области (рис. 1).

Реальный уровень урбанизации по районам области различается в 5,9 раза: от 11,3 в Старооскольском до 1,9 в Красненском муниципальных образованиях.

Значительную роль в достигнутом уровне урбанизации МО играют сеть крупных городских поселений (Старооскольское) или многочисленные поселки городского типа (Белгородское), площадь.

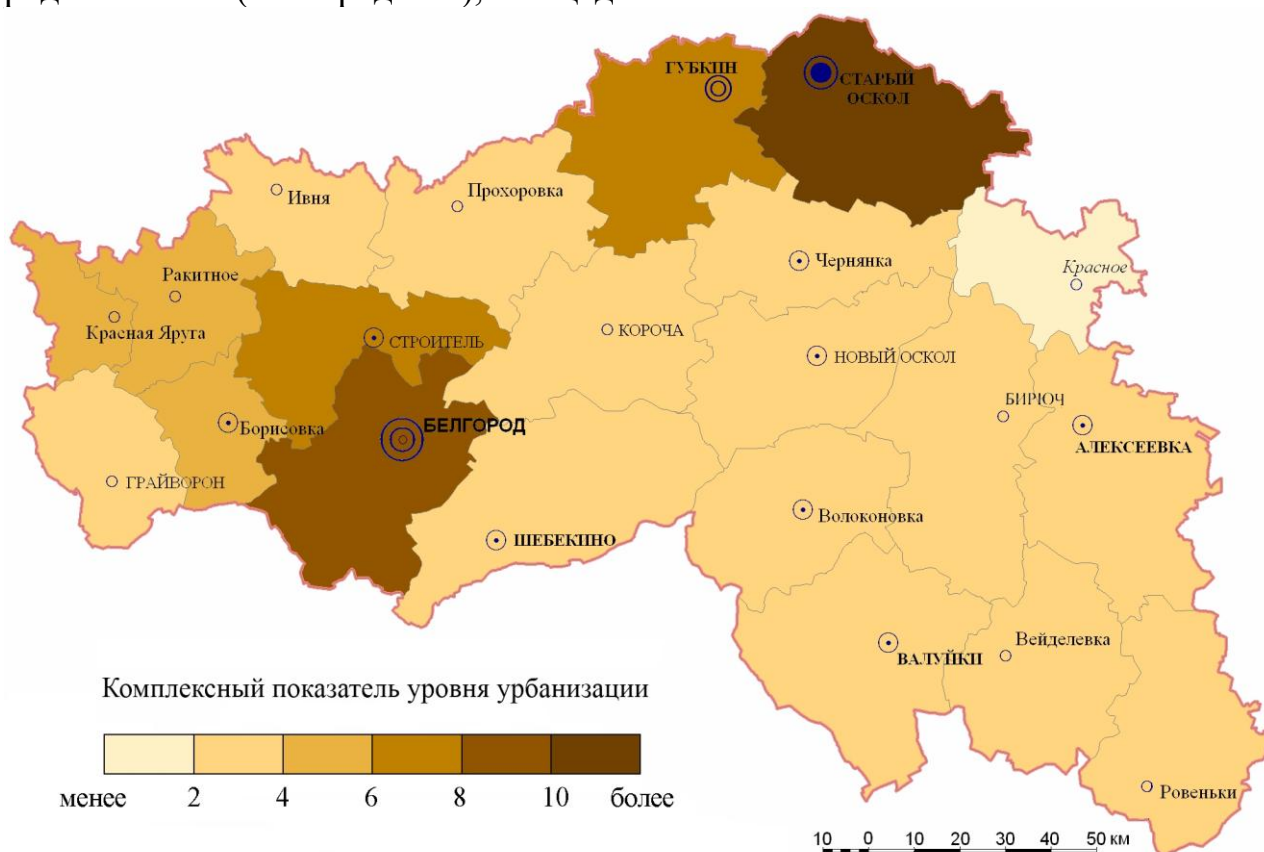

Рис. 1. Комплексный показатель урбанизации муниципальных районов Белгородской области

В результате, выделяются два узла концентрации урбанизированного населения – 1) Губкинский и Старооскольский, на базе которых формируется агломерация, и 2) Белгородский, находящийся в зоне влияния интенсивно развивающейся Белгородской агломерации с крупным областным центром – городом Белгородом.

Для пространственного развития урбанизации области далее характерны превращение сети городских поселений в системы расселения, дифференциация городского пространства, вовлечение новых территорий в сферу влияния городов различного типа и ранга, расширение ареалов урбанизированной среды.

Характер урбанизации позволила отразить урбанистическая и демоурбанистическая структуры территории. Урбанистическая структура области в основном сформировалась в XX веке, но образование двух новых городов (Строитель и Бирюч) в начале XXI века свидетельствуют о продолжении развития урбанизации вширь (экстенсивный путь). Кроме того, ее структура несовершенна: в регионе недостаточно больших и крупных городов, абсолютно преобладают малые по числу жители [4]. Известно, что крупные города обладают высокой эффективностью хозяйственной деятельности, способные ускорять модерни-

зацию общества. Дефицит больших городов уже вызывает проблемы инновационного развития региона, страны, о котором так много говорят и пишут в последнее время.

Новые социально-экономические, демографические факторы привели к стагнации демоурбанистической структуры, несмотря на появление новых городов: 1/5 жителей городов по-прежнему живет в малых городах, очень далеких от динамичного, поступательного развития.

Исследование выявило новые явления в закономерностях развития системы городского расселения, разрушившие алгоритм протекания процессов урбанизации и вызывающие нарушения социально-экономического развития общества: характер протекания процессов урбанизации был радикальным и быстрым в связи с интенсивной миграцией сельских жителей в города и образованием новых городов, а затем и городских систем. Вследствие своей молодости многие поселения не успели стать истинными городами ни по экономической базе, ни по качеству городской среды, ни по образу и качеству жизни населения. В результате, не все города области обладали достаточными предпосылками поступательного движения, факторами устойчивости во временном масштабе, что нашло отражение в их демографическом и социально-экономическом развитии при переходе к рыночным отношениям.

Необходимы принципиально иные подходы к перспективам развития городских систем разного ранга в условиях демографического спада, сжатия освоенных и обжитых урбанизированных пространств на востоке и юго-востоке области, в муниципальных образованиях, расположенных вне зоны притяжения агломераций.

Список использованных источников 1. Выходцев А.М. Некоторые аспекты развития урбанизации на территории Югры // География и природные ресурсы. - Иркутск - 2008. №3. С. 111-114. 2. Зорин И.В., И.В. Канцеевская. Некоторые методы измерения уровня урбанизации // Проблемы современной урбанизации. - М., 1972. - С. 191-203. 3. Муниципальные образования и численность населения Белгородской области на 1 января 2010 года. Инф. издание / Белгородстат. - 2010. - 84 с. 4. Т.А. Полякова, Н.В. Чугунова. Города Белгородской области. Количественное и качественное развитие // Экология урбанизированных территорий. - М. - 2009. №1. - С. 50-55.

УДК 005:330.322:332.1

УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА РІВНІ РЕГІОНІВ

О.А. Шильников, З.М. Шильникова

*Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*

Однією з вирішальних умов подолання кризи української економіки є зростання інвестицій в різних галузях народного господарства. Активізація інвестиційної діяльності сприяє підйому і подальшому розвитку економіки, за допомогою інвестицій створюються нові підприємства і, відповідно, додаткові робочі місця, розширюються виробництва, що діють, забезпечується освоєння і вихід

на ринок нових товарів і послуг.

Інвестиційна діяльність на рівні регіонів віддзеркалює макроекономічні тенденції, але крім того зазнає впливу економічної ситуації та об'єктивно складених соціально-економічних умов в регіонах. Це потребує коригування і регулювання з боку органів влади. Управління інвестиційною діяльністю на регіональному рівні відбувається за двома напрямками. По-перше, це підвищення інвестиційної привабливості. Інвестиційну привабливість регіону забезпечують розвиток ринкової інфраструктури, рівень заробітної плати, рівень зайнятості, соціальна ситуація, доступ до перспективних ринків збуту, високопрофесійні кадри, вагомий виробничий потенціал. По-друге, важливим механізмом управління інвестиційною діяльністю виступає регулювання обсягів централізованих капіталовкладень. Крім того, інвестиційна діяльність зазнає впливу громадського сектору. Відповідно різняться і механізми, якими оперують органи влади при активізації інвестиційної діяльності. [3]

Якщо говорити про великомасштабні джерела фінансування капітальних вкладень в регіонах, то в першу чергу можна назвати прямі і приватні іноземні інвестиції. Проте треба відзначити, що приплив іноземних інвестицій в регіональну економіку останніми роками нестабільний. Це обумовлено рядом причин. Недосконалість економічного законодавства, високий рівень оподаткування, великі політичні ризики, відсутність системи гарантування і страхування іноземних інвестицій, слабка захищеність особи і власності інвесторів - такий не повний перелік причин небажання іноземних інвесторів вкладати свої фінансові кошти в розвиток української економіки і регіональну економіку зокрема.

Найінтенсивніший розвиток виробництва за рахунок вітчизняних капіталовкладень та із залученням іноземних інвестицій спостерігається в одних і тих самих регіонах.

Причинами, що зумовлюють концентрацію інвестиційних ресурсів та джерел інвестування в одних регіонах, та слабкі позиції по інвестиційній діяльності та незначну інвестиційну привабливість в інших, є наступні чинники:

- ресурсно-сировинний (забезпеченість запасами основних видів природних ресурсів);

- виробничий (сукупний результат господарської діяльності населення в регіоні);

- споживчий (сукупна купівельна спроможність населення регіону);

- інфраструктурний (економіко-географічне положення регіону і його інфраструктурна улаштованість);

- інтелектуальний (освітній рівень населення);

- інституційний (розвиток провідних інститутів ринкової економіки);

- інноваційний (рівень впровадження досягнень науково-технічного прогресу в регіоні). [2]

За 2008 рік в Луганську область іноземними інвесторами вкладено 50,5 млн. дол. США прямих інвестицій, що у 3 рази більше, ніж у 2007 році, у т.ч. з країн СНД – 2,0 млн. дол. (3,9 % до загального обсягу), з інших країн світу – 48,5 млн. дол. (96,1 %). У той же час нерезидентами вилучено капіталу на 5,6 млн. дол. США.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, внесених в область на 1 січ-

ня 2009 р. становив 336,1 млн. дол. США, що складає 142,2 долара на одну особу.

Інвестиції надійшли із 41 країни світу, при цьому на чотири з них припадає 82,2 % їх загального обсягу, це Сполучені Штати Америки – 126,1 млн. дол. (37,5 % загального обсягу), Кіпр – 79,6 млн. дол. (23,7 %), Угорщина – 36,5 млн. дол. (10,9 %), Сполучене Королівство – 34,0 млн. дол. (10,1 %). Також основними країнами-інвесторами постають Іспанія – 9,2 млн. дол. (2,7 %) та Німеччина – 7,7 млн. дол. (2,3 %). [1]

Подальше розшарування регіонів за рівнем інвестиційної активності стає перепорою на шляху до формування єдиного господарського простору в країні, зміцнення господарських зв'язків, становлення регіонів як суб'єктів міжнародної інвестиційної діяльності. Слабкі інвестиційні позиції окремих регіонів не дають змогу розширювати виробництво, розбудовувати господарський комплекс території, відповідно не розвивається соціальна сфера. [3]

Слід зазначити, що хоча нерівномірність розвитку регіонів є чинником мобільності руху капіталів і їх масштабності, однак нерівномірний розподіл капіталовкладень по територіям призводить до виникнення неоднакових можливостей у регіонів вирішувати економічні та соціальні проблеми. Неприйнятною є ситуація, коли інвестиційні ресурси спрямовуються в одні й ті самі сфери та галузі, переважно із швидким оборотом капіталу та здатні швидко принести прибуток, і в одні й ті самі регіони. Необхідно змінити мотивацію інвесторів вкладати кошти в однорідні об'єкти регіональної економіки. Це потребує залучення прямих регулюючих важелів до інвестиційного процесу, зокрема втручання регулюючих органів у процес інвестування. [4]

Отже, управління інвестиційною діяльністю залишається стратегічним напрямком політики регіонального розвитку. Держава в цьому процесі повинна відігравати роль координуючого та направляючого центру, запобігаючи економічній відокремленості регіонів. За таких умов регіональний і державний потенціал отримає необхідні інвестиційні нагромадження для економічного оновлення та зростання.

Список використаних джерел: 1. Луганська обласна адміністрація. Інвестиційний портрет області. – Режим доступу: <http://loga.gov.ua/oda/about/depart/economy/inv-inn/>

2. http://www.pozmetod.ru/other/uip_realnogo_sektora.html

3. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/April/6.htm>

4. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/september08/3.htm>

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНЕ СПРЯМУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

І.І. Костащук, Н.В. Заблотовська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Для розподілу сільських населених пунктів Хмельницької області за їх функціональним значенням в якості розподільного чинника нами визначені показники структури зайнятості населення в галузях господарства, оскільки вважаємо, що для сільських поселень число зайнятих у різних виробництвах найкраще відображає їх значимість для розвитку цих населених пунктів. Зайняте населення сіл Хмельницької області можна поділити на декілька груп за сферою їх діяльності: зайняті у сільському господарстві; в обробній і добувній промисловості; в лісовому та рибному господарствах; працюючі в закладах соціальної та виробничої інфраструктури. Враховуючи наявність сільських поселень, де за офіційними статистичними даними мешканці не зайняті у виробництві, ми виділили їх в окрему групу. Розглянувши усі можливі варіанти вище зазначених поєднань зайнятості населення, нами виділені такі групи сільських поселень за їх функціональними ознаками

І) *Місцеві організаційні центри сільськогосподарського виробництва з розвитком переважно харчової промисловості та соціально-культурними закладами* - це найбільші села, які виконують управлінські функції, виступають центрами сільських рад, на їх території функціонують сільськогосподарські підприємства різних форм власності, більшість працездатного населення в яких зайнято в галузях агропродовольчого комплексу, при цьому значна частка з них працює у промисловості та інших галузях суспільного виробництва і забезпечує не лише місцеві, але й потреби населення сусідніх поселень у товарах і послугах. Все це сприяє розвитку системи постійних односторонніх чи взаємопов'язаних зв'язків між місцевим центром та певною групою населених пунктів, що тяжіють до нього, тому такі поселення виступають ядрами куцшових систем розселення.

До даного типу належить 21 поселення, що складає 1,5% від загальної кількості сільських населених пунктів області. Переважно (у 19 випадках із 21) це найбільші села із людністю понад 1000 осіб. Варто зазначити, що роль місцевого центра можуть виконувати й менші за людністю поселення. Так в селі Великозалісся (із населенням 467 осіб) Кам'янець-Подільського району та селі Осташки (921 особа) Хмельницького району функціонують підприємства добувної та обробної промисловості, розміщені установи соціальної інфраструктури, які не лише забезпечують потреби населення сусідніх поселень, але й створюють робочі місця для їх мешканців. Це пояснюється насамперед вигідністю транспортно-географічного розташування цих поселень.

ІІ) *Аграрно-індустріальні центри* – це сільські населені пункти, основна

частка населення яких зайнята в аграрному секторі економіки з відповідним розвитком місцевої промисловості. До цього типу відносяться великі села, найчастіше центри сільських рад та сільськогосподарських підприємств. Окрім зайнятих у сільському господарстві та промисловості, незначна частка є зайнятими в соціально-культурній сфері, значення якої не виходить за межі даного населеного пункту. Залежно від галузевої структури промисловості, що розвинута в названих пунктах нами виділено 4 підтипи:

а) *аграрно-індустріальні центри із розвитком добувної промисловості*. Група поселень даного підтипу чи не найменша із поміж решти груп і налічує 11 населених пунктів, а їх частка складає 0,8% від загальної чисельності поселень;

б) *аграрно-індустріальні центри із видобутком та виробництвом будівельних матеріалів*. У 63 поселеннях області поряд із сільськогосподарським виробництвом, значна частина працездатного населення зайнята на виробництвах із виготовлення будівельних матеріалів;

в) *аграрно-індустріальні центри із значною часткою зайнятих в обробній промисловості*. Виділення таких поселень в окремий функціональний підтип зумовлено особливостями розвитку сільських населених пунктів та їх господарств у період переходу до ринкової економіки. Для багатьох із них відкриття обробних виробництв (хлібопекарської, комбікормової, консервної, хмелепереробної, швейної та ін.) стало вирішенням ряду нагальних проблем. До групи поселень, де значна частка зайнятих припадає на галузі обробної промисловості, віднесено 55 сільських населених пунктів, в яких мешкає 38,7 тис. осіб;

г) *власне аграрно-індустріальні центри*. Підтип, де поряд із сільським господарством, функціонують вище згадані виробництва, або ж їх групи. Такі поселення складають майже 5% від усіх населених пунктів області, найчастіше в них поєднуються обробні виробництва із цехами по виготовлення будівельних матеріалів. Цю групу представляють значні за людністю села, які в поєднанні з виробничими функціями виконують ще й управлінські, що створює сприятливі умови для їхнього подальшого розвитку. В майбутньому окремі з них можуть перерости в місцеві організаційні центри сільськогосподарського виробництва з розвинутою промисловістю і соціально-культурними закладами.

III) *Аграрні центри* - це сільські поселення, мешканці яких разом із основним сільськогосподарським виробництвом зайняті в установах соціальної інфраструктури. Ці поселення виконують адміністративно-господарські функції і мають обслуговуючі установи соціальної сфери для забезпечення місцевих потреб. У цьому функціональному типі за доцільне виділити 4 підтипи:

а) *аграрні центри з розвинутим лісовим господарством*. У 57 селах області з пересічною людністю біля 550 осіб, поряд із зайнятістю населення в сільськогосподарському виробництві, значна частка мешканців працює в лісовому господарстві;

б) *аграрні центри з розвинутим рибним господарством*. 32 сільських населених пункти, для географічного положення яких характерною є близькість до водойм, стали осередками розвитку рибопромислових підприємств;

в) *аграрні центри з розвинутими лісовим та рибним господарствами*. Пе-

релік таких поселень не значний - всього 20. Основним чинником поєднання цих виробництв є природні особливості розташування поселень;

г) *аграрні центри з установами соціально-культурної сфери*. Вони часто забезпечують потреби не лише місцевого населення, але й сусідніх поселень. Це, переважно, значні за людністю населені пункти (пересічна чисельність мешканців понад 800 осіб), в яких функціонують установи торгівлі та громадського харчування, охорони здоров'я, культурно-освітні заклади та ін. Дана функціональна група нараховує 134 (9,5%) поселення області.

IV). *Аграрні пункти* - поселення, де майже все населення зайняте у сільськогосподарському виробництві і в обслуговуванні. Враховуючи специфіку зайнятості в цих поселеннях, доцільно виділити два підтипи:

а) *аграрні пункти із переважно зайнятими у сільськогосподарських підприємствах*. Населені пункти цього підтипу складають основну частку поселень області (58% усіх сільських поселень);

б) *аграрні пункти, мешканці яких зайняті в приватних аграрних селянських господарствах*. Виділення даного підтипу зумовлене особливостями розвитку аграрного виробництва області (після занепаду колективних сільськогосподарських господарств діяльність окремих господарств так і не відродилася). За офіційними даними мешканці поселень цього підтипу не беруть участі в жодному з організованих виробництв, за винятком нечисленних груп осіб зайнятих у сфері послуг, значення яких не виходить за межі поселення, а приватні аграрні селянські господарства є чи не єдиним джерелом доходів.

УДК 911.3:32

ПРОГНОЗИ ЕКЗИТ-ПОЛУ ЯК ДЗЕРКАЛО ЕЛЕКТОРАТИВНИХ КОНФІГУРАЦІЙ НА ТЛІ ВИБОРІВ ГОЛОВИ ДЕРЖАВИ 2010 РОКУ

І.І. Костащук, В.Р. Торушанко

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Екзит-пол або (**післявиборче опитування**) – опитування виборців, що проводиться соціологічними службами на виході з виборчих дільниць у день голосування, з метою передбачити його результати до часу оприлюднення офіційних даних виборчими комісіями. Виборців опитують на умовах анонімності. Виходячи з припущення, що більшість відповідає правдиво, дані таких опитувань використовують для порівняння з офіційно публікованими даними голосування. У день виборів дані опитування широко висвітлюються на телебаченні та в пресі. Таке тлумачення терміну дає підстави вважати соціологічні організації, які займаються збором статистичних даних, кваліфікованими та компетентними з даного питання і гіпотетично роблять їх прогноз своєрідною моделлю спроектованої в часі дійсності.

Об'єктами порівняння даної теми обрано результати екзит-полу та кінцеві дані щодо волевиявлення населення України на прикладі президентських виборів 2010-го року. Головною метою, яку поставлено в роботі, є підтвердити або

спростувати твердження про відносну точність у роботі соціологічних служб з урахуванням прив'язки до території.

Для кращого розуміння доцільності проведення попереднього опитування, на нашу думку, слід акцентувати увагу на його прикладному значенні за наступними функціями:

- допомагає наочно відобразити просторово-часову угідність настроїв населення держави, спроектувавши їх у формі карт, графіків, діаграм, таблиць на інформаційні носії інтерактивної комунікації (засоби масової інформації);
- відносно забезпечує виборчу кампанію, в тому числі і підрахунок голосів, від значних фальсифікацій, слугуючи так званим балансовим зразком ймовірного результату волевиявлення з мінімально-можливою похибкою;
- відзначається своєрідним суб'єктивізмом щодо загальнонародного представлення, оскільки у неправильно поданому світлі може схилити шальки народної прихильності на користь одного із кандидатів (наприклад при оголошенні коментарів щодо того-чи-іншого результату екзит-полу, розставивши акценти над всіма за і проти та показавши надто чітко переваги або ж недоліки будь-кого із претендентів на головне крісло країни).

Консорціум «Національний екзит-пол'2010», до якого входять Фонд «Демократичні ініціативи», Київський міжнародний інститут соціології та Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, провели Національний екзит-пол'2010. Замовником опитування є Фонд «Демократичні ініціативи». Він здійснював управління проектом, а також фінансовий і медійний менеджмент екзит-полу. Опитування виборців проводили Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) і Центр Разумкова, наукове керівництво, розробку вибірки і координацію робіт з опитування виконував КМІС. Планувалося опитати близько 16500 респондентів на 300 виборчих дільницях. Похибка вибірки не перевищила 2,5%. Задля зручності подання інформації з урахуванням її територіальної прив'язки весь політ-активний простір було поділено на чотири основних макрорегіони:

I. Західний регіон – Закарпатська, Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька та Хмельницька області;

II. Центральний регіон – Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Київська області та місто Київ;

III. Південний регіон – АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька і Дніпропетровська області;

IV. Східний регіон – Харківська, Донецька і Луганська області.

Що стосується порівняльної характеристики першого туру президентських виборів 2010-го року по Україні в цілому, то тут в роботі екзит-полу та ЦВК простежуються наступні відмінності (табл. 1).

Аналізуючи статистичні дані, ми прийшли до наступних висновків:

 в цілому похибка щодо оприлюднених передвиборчих прогнозів є досить незначною, якщо врахувати велику кількість кандидатів на пост голови держави та безліч чинників, що вплинули на неоднозначність відповідей населення на запитання: - «за кого ви голосуватимете?»;

 найбільш істотні розбіжності з даними Центральної виборчої комісії помічені в роботі національного екзит-полу, здебільшого в додатній динамі-

ці;

 найбільш точним і об'єктивним виявився погляд на передвиборчу ситуацію в країні соціологічної команди Шустер live;

Таблиця 1

Порівняльна характеристика першого туру президентських виборів
2010-го року по Україні

Кандидат	Дані ЦВК	НЕП	Відхилення (до ЦВК)	ICTV: GFK	Відхилення (до ЦВК)	Інтер: SOCIS, ЮСС, "ФОМ-Україна"	Відхилення (до ЦВК)	Шустер live	Відхилення (до ЦВК)
Янукович В.Ф.	35,32%	31,50%	-3,82%	34,50%	-0,82%	36,60%	+1,28%	34,70%	-0,62%
Тимошенко Ю.В.	25,05%	27,20%	+2,15%	25,63%	+0,58%	25,80%	+0,75%	25,00%	-0,05%
Тігіпко С.Л.	13,05%	13,50%	+0,45%	13,79%	+0,74%	13,50%	+0,45%	13,20%	+0,15%
Яценюк А.П.	6,96%	7,80%	+0,84%	7,01%	+0,05%	6,60%	-0,36%	7,10%	+0,14%
Ющенко В.А.	5,45%	6,00%	+0,55%	5,65%	+0,20%	5,20%	-0,25%	5,80%	+0,35%
Симоненко П.М.	3,54%	2,80%	-0,74%	3,02%	-0,52%	3,00%	-0,54%	3,00%	-0,54%

 якщо аналізувати роботу екзит-полів по відношенню до кандидатів, то очевидне лідерство у неспівпаданні даних ЦВК і соціологів зберігається за першими двома кандидатами, що може знайти пояснення як у значному запасі виборчого ресурсу тандему лідерів, який не брав участь в опитуванні, так і «надлишком» бажання кожного з них здобути перемогу всіма законними і незаконними методами;

 кандидат Тігіпко отримав змодельовану соціологами підтримку за всіма вище зазначеними екзит-полами дещо більшу ніж відвели йому дані ЦВК, втім його третя позиція на президентських перегонах не стала несподіванкою і за цих обставин;

 досить помітними та суттєвими похибки є за електоральними макрорегіонами: для східного та південного характерним є більші показники ЦВК, аніж екзит-полів за В.Ф. Януковича та С.Л. Тігіпка, а в центральному та західному – Ю.В. Тимошенко та В.А. Ющенка. Це можна пояснити загальними припущеннями соціологів про регіони електорального впливу.

В другому турі відхилення між даними ЦВК та даними екзит-полу були такими:

Кандидат	Дані ЦВК	НЕП	Відхилення (до ЦВК)	ICTV: GFK	Відхилення (до ЦВК)	Інтер: SOCIS, ЮСС, "ФОМ-Україна"	Відхилення (до ЦВК)	Шустер live	Відхилення (до ЦВК)
Янукович В.Ф.	48.95 %	48.7%	-0,25%	49.8%	-0,15%	49.5%	+0,55%	48.6%	-0,35%
Тимошенко Ю.В.	45.47 %	45.5%	+0,03%	45.2%	-0,27%	44.5%	-0,97%	45.6%	+0,13%

Зрівнюючи дані ЦВК і екзит-полу після оприлюднення даних другого туру виборів можна дійти думки, що:

✚ коливання у розбіжностях між даними Центральної виборчої комісії та даними соціологічних опитувань істотно зменшилися порівняно із першим туром виборів;

✚ відсоток прихильності до Януковича порівняно із першим туром зріс на 13,63%, а частка електоральної підтримки Тимошенко збільшилася на 20,42%, що дає підстави зробити припущення про відносно стійкий рівень виборчої активності «біло-синього» кандидата і значний запас виборчого ресурсу його опонента;

✚ різниця між даними остаточно оприлюдненими ЦВК і статистикою поданою соціологами по кожному з кандидатів є незначною та в цілому збалансованою (один екзит-пол виправляє інший);

✚ значного розриву між кандидатами у відношенні прорахунків соціологічних служб не спостерігається.

Ми вважаємо, що роль екзит-полу є вагомим з прикладної точки зору, а процес інформування населення, принаймні на даних виборах, відбувся досить об'єктивно та прозоро. Тотальна довіра соціо-спостереженням підкупає лише в тому разі, якщо брати до уваги інформацію лише з одного джерела, тому монополізація прогностичних служб повинна бути унеможливлена.

Список використаних джерел: 1. <http://uk.wikipedia.org>; 2. <http://t-pravda.net.ru>; 3. <http://www.clapri.org>; 4. <http://www.cvk.gov.ua>; 5. <http://mynews-in.net.news.politics.2010.02.07>.

УДК.911.3

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ПРИКОРДОННІЙ СОЦІОГЕОСИСТЕМІ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ)

Г.О. Кулешова

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Досліджуючи Харківський регіон як прикордонну соціогеосистему [2], окреме місце слід приділити аналізу демографічної ситуації як функціональної підсистеми даної соціогеосистеми. З цією метою було обрано 16 показників за період 2002-2008 рр. (табл. 1), що характеризують стан природного та механічного руху населення в територіальних підсистемах (адміністративних районах). У дослідженні районам присвоєно порядкові номери: Балаклійський – 1, Барвінківський – 2, Близнюківський – 3, Богодухівський – 4, Борівський – 5, Валківський – 6, Великобурлуцький – 7, Вовчанський – 8, Дворічанський – 9, Дергачівський – 10, Зачепилівський – 11, Зміївський – 12, Золочівський – 13, Ізюмський – 14, Кегичівський – 15, Коломацький – 16, Красноградський – 17, Краснокутський – 18, Куп'янський – 19, Лозівський – 20, Нововодолазький – 21, Первомайський – 22, Печенізький – 23, Сахновщинський – 24, Харківський – 25, Чугуївський – 26, Шевченківський – 27.

Таблиця 1

Перелік вихідних показників

№	Показник	№	Показник
1.	Кількість наявного населення, тис. осіб	9.	Кількість вибулих всього, осіб
2.	Щільність населення, осіб на км ²	10.	Міграційний приріст (скорочення) всього, осіб
3.	Кількість міського населення, тис. осіб	11.	Кількість прибулих у межах області, осіб
4.	Кількість сільського населення, тис. осіб	12.	Кількість вибулих у межах області, осіб
5.	Коефіцієнт народжуваності, на 1000 осіб наявного населення (всього)	13.	Міграційний приріст (скорочення) у межах області, осіб
6.	Коефіцієнт смертності, на 1000 осіб наявного населення (всього)	14.	Кількість прибулих (зовнішня міграція), осіб
7.	Природний приріст (скорочення), на 1000 осіб наявного населення (всього)	15.	Кількість вибулих (зовнішня міграція), осіб
8.	Кількість прибулих всього, осіб	16.	Міграційний приріст (скорочення) у зовнішній міграції, осіб

Для системного просторового аналізу особливостей демографічного розвитку прикордонної соціогеосистеми було проведено кластерний аналіз [1], який дозволив групувати райони у багатовимірному просторі. Результати представлено у табл. 2 і візуалізовано у вигляді картосхеми (рис. 1).

Таблиця 2

Зведена таблиця адміністративних районів Харківського регіону по відношенню до виділених кластерів за демографічними показниками

Група		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
I група	Порядковий номер району	1	1	1	1	1	1	1
		17	17	17		17	17	
		10	10	10	10	10	10	10
							8	
II група	Порядковий номер району	4	4	4	6	4	4	4
		21	3	2	27	12	12	8
		18	13	21	18	19	20	17
		24	7	24	12	20	6	26
		22	9		20	8	18	
		27	5			26	19	
			15			6	26	
			11			18		
			2			27		
			16					
III група	Порядковий номер району		23					
		6	6	6	8	2	2	6
		26	20	20	26	3	3	18
		14	21	14	19	5	5	19
		20	24	18	17	11	7	21
		8		22		7	13	27
		12		24		9	9	12

		19				13	15	20
							22	
IV група	Порядковий номер району	2	14	8	2	14	14	2
		3	27	12	4	22	21	3
		7	18	19	21	15	27	24
		9	22	26	24	21	24	5
		13				24		14
		5						15
		15						22
		11						7
								9
								13
V група	Порядковий номер району	16	8	3	3			
		23	26	7	7			
			12	9	9			
			19	13	13			
				5	5			
				15	15			
				11	11			
				16	14			
				23	22			
VI група	Порядковий номер району				16	16	11	11
					23	23	16	16
							23	23
VII група	Порядковий номер району	25	25	25	25	25	25	25

Аналіз динаміки групування районів за демографічними показниками методом кластерного аналізу свідчить про те, що найбільш стабільною є перша виділена група районів, до якої належать Балаклійський, Дергачівський, Красноградський (окрім 2005 р. та 2008 р.) райони; шоста група, в яку об'єднуються райони, починаючи з 2005 року (Коломацький, Печенізький та з 2007 року Зачепилівський) та окремо виділяється Харківський район. Склад інших чотирьох груп щороку змінюється, що свідчить про нестабільність демографічної ситуації в районах Харківської області та відсутність єдиної тенденції змін демографічного стану.

Досліджуючи особливості демографічної ситуації в прикордонних районах Харківської області було виявлено, що подібність демографічного стану характерна для Великобурлуцького, Дворічанського та Золочівського районів, які кожен рік об'єднуються, мігруючи з однієї групи в іншу. Інші прикордонні райони, а саме Дергачівський, Харківський та Вовчанський знаходяться в різних групах, при чому, якщо перші два характеризуються стабільним станом за досліджуваний період, то Вовчанський район щороку змінює своє місцезнаходження, перебуваючи у групі то з одними, то з іншими районами.

У межах Харківського регіону у 2008 році виділено 6 груп районів за станом демографічної підсистеми прикордонної соціогеосистеми. Оскільки кластерний аналіз є методом ієрархічної класифікації, у кожній групі стало можливим виділити підгрупи з більшою схожістю стану демографічної ситуації (рис. 1).

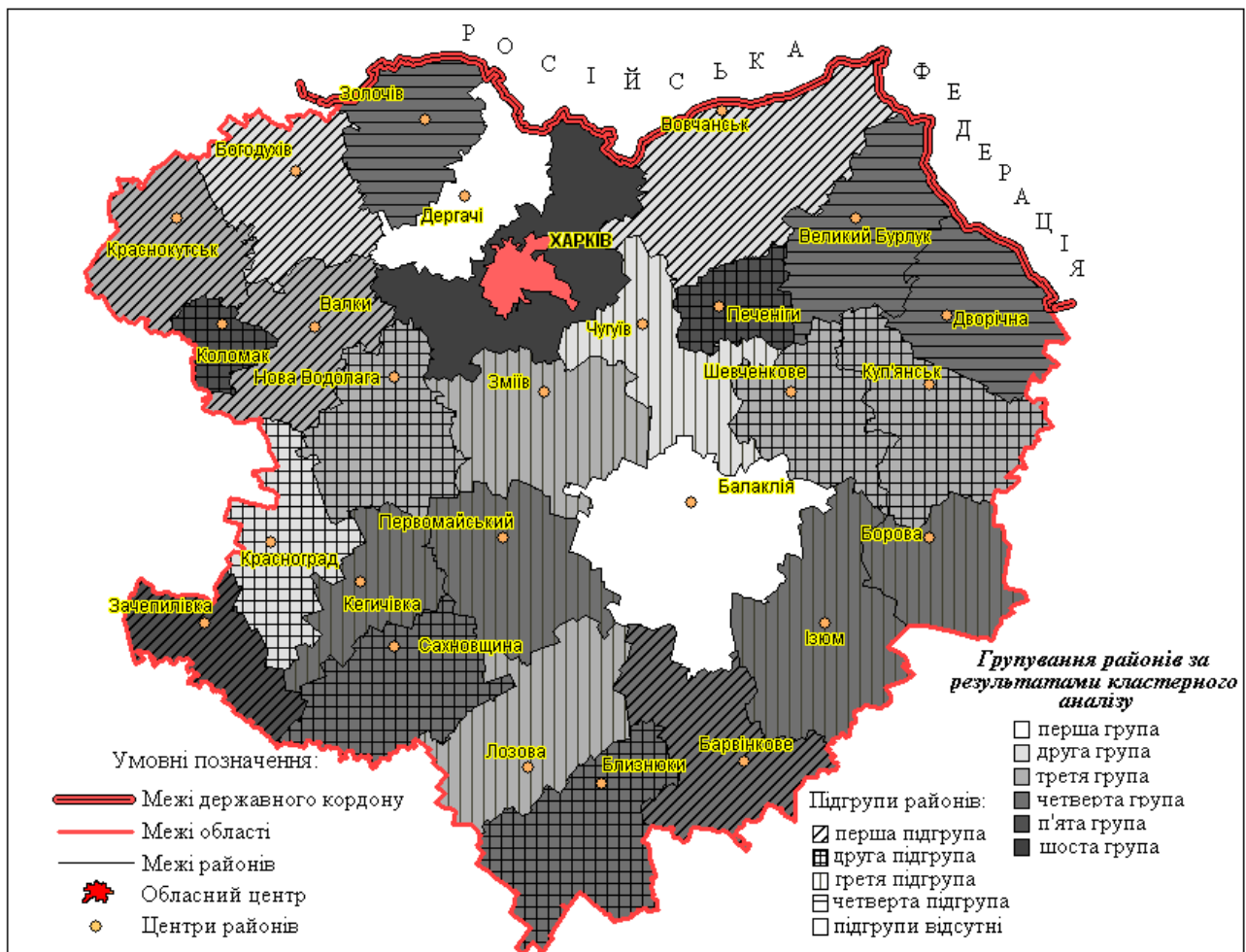

Рис. 1. Групування районів Харківського регіону за результатами кластерного аналізу у 2008 р. (демографічна компонента) (побудовано автором за даними [3])

З картосхеми видно, що перша, п'ята та шоста групи є найменш чисельнішими, що говорить про унікальність демографічної ситуації в даних районах та про значні відмінності у демографічних показниках даних районів від решти інших. Друга група об'єднує чотири райони, з яких три є прикордонними, а саме, Вовчанський район, що розташований вздовж державного кордону між Україною та Російською Федерацією та Богодухівський і Красноградський райони, що межують з сусідніми з Харківською Сумською та Полтавською областями. Третя група складається з сіми районів (Краснокутський, Валківський, Нововодолазький, Зміївський, Шевченківський, Куп'янський, Лозівський), які утворюють майже суцільну лінію, за виключенням Лозівського району, простягаючись з заходу на схід області. Четверта група є найчисельнішою, до неї за результатами кластерного аналізу віднесено десять районів. Умовно дану групу можна розділити на дві частини: райони, що є прикордонними та межують з Російською Федерацією – Золочівський, Великобурлуцький, Дворічанський, які об'єднуються перш за все за подібність міграційних процесів в даних районах (наявність від'ємного сальдо міграцій як за рахунок переміщення населення в межах області, так і за рахунок зовнішніх міграцій); райони, що розташовані в південній частині Харківського регіону та межують з Луганською Донецькою та Дніпропетровською областями (за виключенням Первомайського та Кегичівсь-

кого районів, які є внутрішніми) – Борівський, Ізюмський, Барвінківський, Близнюківський, Сахновщинський райони. Особливості демографічної ситуації в даних районах, на наш погляд, також залежать від їхнього економіко-географічного положення, а саме розташування в периферійній частині Харківського регіону та віддаленість від обласного центру.

Аналіз групування показує, що деякі райони утворюють більш-менш стійкі асоціації, інші – частіше слабо асоціюються з рештою районів. Для узагальнення результатів кластерного аналізу за демографічними показниками нами була розрахована матриці зв'язків, яка містить частоти входження районів у групи за період 2002-2008 рр. Суму частот можна вважати опосередкованою оцінкою ступеня асоційованості (загальності) районів. Очевидно, райони з меншою сумою частот є більш унікальними або специфічними, оскільки мають менше схожих ознак з іншими районами.

До числа найбільш асоційованих районів відносяться Близнюківський, Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський, Золочівський та Кегичівський, сума зв'язків між ними та іншими районами становить 53-55 одиниць. Характерно, що більшість виявлених стійких асоціацій утворена районами, що є прикордонними або знаходяться на периферії області.

Ранжування районів за сумою частот зв'язків між ними представлено на графіку (рис. 2).

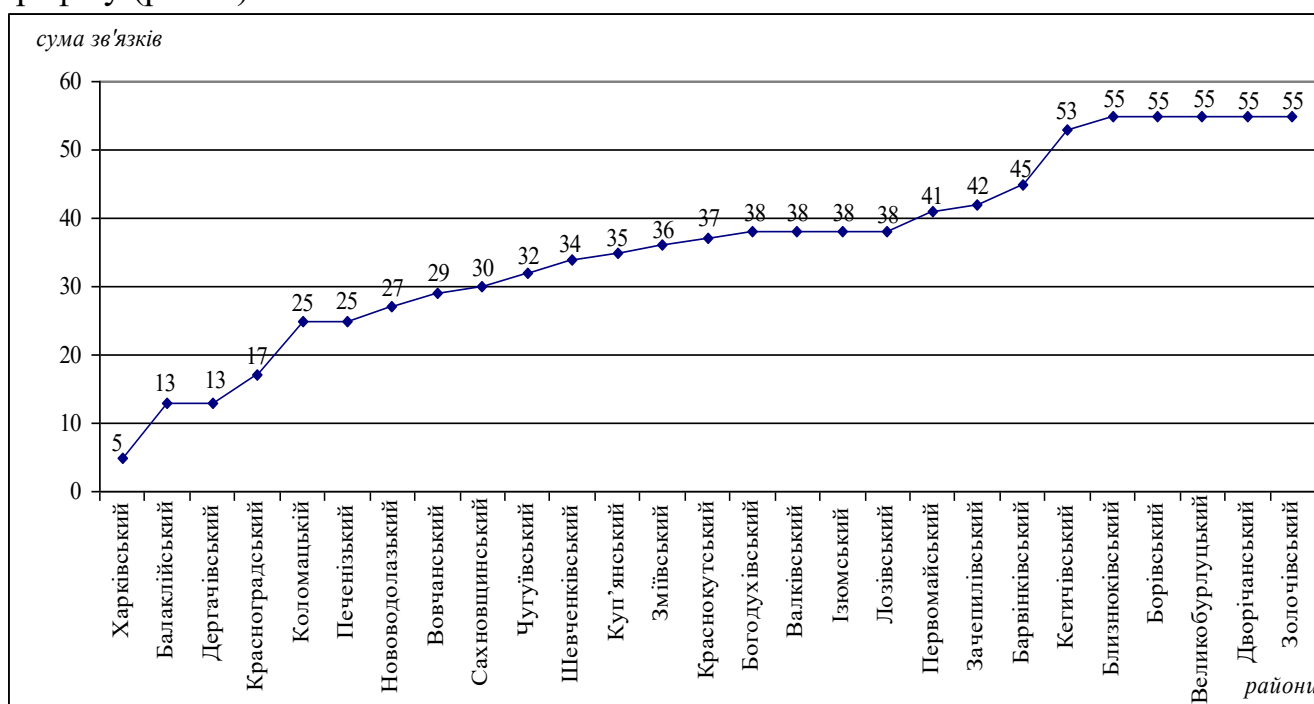

Рис. 2. Ранжування районів Харківського регіону за сумою частот зв'язків при групуванні за демографічними показниками

Отримані результати дають можливість зробити узагальнюючий висновок щодо строкатості та нестабільності демографічної ситуації в Харківському регіоні. Найбільш унікальним є Харківський район, який чітко вирізняється серед інших об'єктів групування найменшою частотою зв'язків. Далі йде група районів з відносно малою частотою зв'язків, серед яких Балаклійський, Дергачівський, Красноградський, Коломацький, Печенізький, Нововодолазький та Вовчан-

ський райони. Наступна група районів має більші частоти зв'язків – від 30 до 45. І найменш специфічними є райони з частотами зв'язків від 53 до 55, до яких належать Кегичівський, Близнюківський, Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський та Золочівський райони.

Список використаних джерел: 1. Дюран Б. Кластерный анализ / Б. Дюран, П. Оддел. – М.: «Статистика», 1977. – 128 с. 2. Кулешова Г. О. Прикордонні соціогеосистеми: суспільно-географічні особливості, проблеми та перспективи розвитку (на прикладі Харківського регіону) / Г. О. Кулешова // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2010– Вип. 8 (1)– С. 168 – 180. 3. Харківська область у 2008 році: [статистичний щорічник] / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією М. Л. Чмихала].– Х. : ТОВ «Золоті сторінки», 2009. – 580 с.

УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РЕГІОНУ

С.П. Запотоцький

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Майже двадцятирічний досвід розвитку ринку в Україні свідчить, що переважна частина регіональних структур різних рівнів все ще не готові до роботи в конкурентному середовищі. Тому є безліч причин:

- спадщина колишньої економічної системи (адміністративно-командний характер, сформовані економічні структури, система усталених зв'язків, що характеризують пріоритетний розвиток виробничих галузей, включаючи пріоритети металургії, хімічного комплексу, важкого машинобудування, централізоване планування та розподіл ресурсів тощо);
- відсутність належної зацікавленості та обмежена увага в даний час до розвитку конкуренції і конкурентоспроможності регіонів з боку регіональних органів влади;
- складна соціальна ситуація (значна диференціація суспільства за доходами, все ще висока частка «тіньового» сектора економіки, а відповідно, незахищеність його працівників, і, як наслідок, низький рівень добробуту і якості життя людей);
- брак сучасних професійних управлінців як в бізнесі, так і у владних структурах.

Зрозуміло, що вкрай незначний досвід функціонування вітчизняної економіки в умовах, наближених до ринкових, відсутність державної регіональної політики, приниження ролі і впливи регіональних органів влади в економічних процесах не дозволили накопичити достатню кількість достовірної інформації, що дозволяє прийти до єдиної думки щодо конкурентних переваг як національної, так і регіональної економіки.

Досвід зарубіжних країн свідчить про необхідність актуалізації унікальних конкурентних переваг, вироблення власного стратегічного бачення в кожному

регіоні України, створення і реалізації механізму управління конкурентоспроможністю регіону.

В Україні конкурентоспроможність економіки має значну регіональну специфіку. Перш за все, це впливає зі значної різноманітності регіонів за рівнем їх спеціалізації, поєднанні конкурентних переваг і недоліків, рівнях економічного розвитку. Відмінності регіонів України за величиною валового регіонального продукту досягають 27 разів; ВРП на душу населення - 7 разів. При цьому вище середнього рівня розвитку знаходяться лише 9 регіонів, нижче середнього - 18 з 27 регіонів України. Різко відрізняється конкурентоспроможність регіонів і з погляду структури виробництва, експортного потенціалу, забезпеченості інфраструктурою, інвестиційного клімату та інших чинників. Зростає міжрегіональна конкуренція за рівнем інвестицій (особливо крупних компаній) за кваліфікованими кадрами, за розподілом держзамовлень і трансфертів з федерального бюджету. В умовах розвитку приватного бізнесу регіональні органи влади та місцевого самоврядування мають змогу здійснювати вплив на інвестування підприємствами в економіку регіону лише шляхом створення привабливого бізнес-клімату. Посилюється вплив світових ринків на регіональну конкурентоспроможність, особливо зі вступом України у ВТО.

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях і публікаціях останніх років проблема регіональної конкурентоспроможності стає все більш значущою. Конкуренція між країнами і регіонами за інвестиції і розміщення найперспективніших видів діяльності на своїй території виходить на глобальний рівень. При цьому очевидно, що унікальні конкурентні переваги, які дозволяють конкурувати в глобальному масштабі, формуються не на національному рівні, а на рівні конкретних видів бізнесу, що функціонують на території регіонів. Це говорить про необхідність визначення ролі і місця регіону в господарському просторі держави, його потенційних можливостей і перспектив розвитку. Щоб розв'язати дану проблему, нам представляється доцільним розгляд даної категорії з позицій суспільної географії, оскільки регіональна конкурентоздатність має чітко виражений територіальний характер.

Вивчення зарубіжних джерел формування конкурентоздатності територій дозволяє виділити дві крайні позиції, займані видатними теоретиками сучасної економічної і управлінської науки — П.Кругманом і М.Портером. Позиція П.Кругмана відносно конкурентоспроможності країни (регіону) та її конкурентних переваг заснована на класичній теорії порівняльних переваг. Ця концепція зводить конкурентоспроможність країни (регіону) до відносної продуктивності чинників, що використовуються, що відображаються в стані торговельного балансу, валютного курсу, відносних цінах і, зрештою, позначається на добробуті території. Інший підхід до конкурентоспроможності країни і регіону міститься в роботах М. Портера. Застосовуючи створену їм теорію корпоративної стратегії до національного рівня, автор доводить, що переваги (а відповідно і конкурентоспроможність) країни виникають не з інтенсивності використання галуззю специфічних чинників, а вони є результатом зусиль, зроблених на рівні фірми (рукотворних) для розвитку нового продукту тобто інновацій в широкому значенні. Згідно правила «ромба конкурентоспроможності» М. Портера, інновації можуть виникнути в будь-якій галузі, в якій існують умови, що спрямовують

стимулюючі інноваційні зусилля. Ці умови створюються чотирма елементами: 1) умовами для чинників; 2) умовами для попиту; 3) взаємозв'язаними і підтримуваними галузями; 4) формуванням фірмової стратегії, і конкуренція. Більше того, сприятливі умови призводять до конкурентних переваг, якщо фірма в змозі розробити необхідну стратегію. Як і всі елементи ромба, стратегії також мають характеристики, особливі для кожної країни (регіону). Конкурентний потенціал будь-якої економічної системи складається з інноваційних умов і сформованих стратегій.

У сучасній науковій літературі є ряд думок з приводу визначення конкурентних переваг регіону. Так, П.Луцишин та Б.Клімчук зазначають, що конкурентними перевагами регіону є вигідне географічне положення території, рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, науково-технічного прогресу тощо. Д.Стеченко вважає, що до основних конкурентних переваг окремих регіонів можна віднести наявні запаси окремих мінеральних і паливних ресурсів, значні масштаби нагромадження основних виробничих фондів у промисловості, використання передових технологій в окремих виробництвах у промисловості, відповідні геополітичні умови для розвитку міжнародних торговельно-економічних зв'язків, наявність висококваліфікованої робочої сили і навчальних закладів для її підготовки, агроекономічні можливості для нарощування у перспективі виробництва продуктів сільського господарства і товарів народного споживання, великий академічний науковий потенціал з розгалуженою мережею науково-дослідних організацій. П.Беленький та Р.Фатхутдінова вбачають конкурентоспроможність країни, в яку входить регіон, його природно-кліматичними, географічними, екологічними, соціально-економічними параметрами; підприємницькою та інноваційною активністю в регіоні; рівнем відповідності (відставання або випередження) параметрів інфраструктури регіону міжнародним нормативам; рівень міжнародної інтеграції і кооперації регіону. Зокрема вони розглядають конкурентні переваги в якості ресурсів, підприємницької та інноваційної активності в регіоні та міжнародної інтеграції. Ряд відомих науковців, таких як А.Гальчинський, В.Геєць., А.Кінах, В.Семиноженко вважають, що конкурентних переваг можна досягти за рахунок науково-технічного прогресу та інновацій. Провідні фахівці, такі як В.Василенко, О.Агафонов, В.Будяков. виділяють наступні конкурентні переваги: природні ресурси, що розміщені на території, економічний рівень регіону, рівень життя і рівень доходів населення, рівень розвитку соціальної інфраструктури, рівень технічного розвитку суб'єктів господарювання на конкурентній території.

Найбільш вдало у своїх дослідженнях описали конкурентні переваги Б.Кваснюк та ін., які виділили чотири групи факторів щодо їх формування. До першої групи належать фактори історичної обумовленості геоекономічної ролі, яку той чи інший регіон відіграє у територіальному поділі праці. Друга група факторів пов'язана з характером і територіальним розміщенням ресурсів, які є в наявності у тому чи іншому регіоні. Третя група факторів – це фактори, що характеризують рівень розвитку виробничої і соціальної інфраструктур регіону як мікросередовища для базування підприємств, параметри яких мають відповідати стратегічним цілям економічного розвитку регіону. Четверта група – фактори, що характеризують механізми регулювання регіонального розвитку та мож-

ливості органів управління щодо такого регулювання.

Узагальнюючи розглянуті вище та інші підходи, конкурентними перевагами регіону є географічне розташування на наявність природних ресурсів території, людські ресурси, інноваційні ресурси, фінансові ресурси та інфраструктура регіону.

Головною конкурентною перевагою регіону, на наш погляд, є населення, оскільки саме люди реалізують свої економічні інтереси і задовольняють потреби. Як успіхи підприємства в конкурентній боротьбі, так і положення регіональної влади багато в чому визначаються тією соціально-політичною обстановкою, яка складається в регіоні. В зв'язку з цим представляється доцільним при визначенні конкурентоспроможності регіону враховувати критерії, що характеризують рівень і якість життя населення. Тим більше, що подібний підхід широко поширений в світовій практиці. Наприклад, країни ОЕСР визначають конкурентоспроможність як «здатність компаній, галузей, регіонів і націй забезпечувати порівняно високий рівень доходів і заробітної платні, залишаючись відкритими для міжнародної конкуренції. Безумовно, що рівень життя населення нерозривно пов'язаний з ефективністю функціонування економіки регіону, активною і професійною діяльністю регіональної влади для створення комфортних умов для життя і розвитку людини і бізнесу, інших інституційних структур, що виражають інтереси громадян.

Потенціал регіону реалізується в результаті функціонування регіонального ринку, що залучає до відтворювального процесу всі наявні в регіоні та за його межами ресурси, ефективного їх використання.

Проте синтезуючим та стимулюючим елементом ефективного використання конкурентних переваг є регіональна політика та ефективна стратегія регіонального розвитку. Звідси витікає необхідність і значення регіональної політики в Україні, яка повинна займатись розробленням і реалізацією державних заходів зі стійкого і збалансованого соціально-економічного розвитку територій, створення сприятливих передумов для функціонування господарських об'єктів, а також належних соціально-економічних умов для політики життєдіяльності населення. Тобто головна мета державної регіональної політики полягає в поліпшенні якості життя людей незалежно від місця проживання шляхом забезпечення територіально цілісного та збалансованого розвитку країни, інтеграції регіонів та максимального використання їх потенціалу.

Виходячи з цього, якнайповнішим буде таке визначення конкурентоспроможності регіону, що включає чотири основоположні аспекти:

- необхідність досягнення високого рівня життя населення (конкурентоспроможність на ринку праці або конкурентоспроможність, що забезпечується населенням)
- ефективність функціонування господарського механізму регіону (конкурентоспроможність на ринку товарів або конкурентоспроможність, забезпечувана виробництвом)
- інвестиційна привабливість регіону (конкурентоспроможність на ринку капіталу або конкурентоспроможність фінансів)
- ефективність механізму управління регіоном (конкурентоспроможність інфраструктури розвитку бізнесу, забезпечувана органами влади).

Тому, на наш погляд, під конкурентоспроможністю регіону слід розуміти його здатність забезпечувати високий рівень та якість життя населення й доходу власникам капіталу, ефективно використовувати економічний потенціал регіону у виробництві товарів і послуг. Конкурентоспроможність регіону визначає його роль і місце в економічному просторі країни, що характеризує конкурентоспроможність регіональної влади.

СЕКЦІЯ 3.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

УДК 911.3:330.39(477)

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Я.Д. Атаманюк

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

Не дивлячись на ефективну інтеграцію України в європейську співдружність, актуальним залишається питання регіональних диспропорцій її соціально-економічного розвитку. Юридичні та фінансові інструменти регіональної політики удосконалюються і розширюються на сучасному етапі. Вирівняти регіональні диспропорції можна лише за умови проведення відповідної регіональної політики з урахуванням геополітичних особливостей, територіальної специфіки та переваг кожного регіону. Бажання створити рівні умови життя і праці відповідає завданням розвитку рекреаційної системи України. Загальновідомо, що структурно слабкими вважаються ті регіони, які відстають у промисловому розвитку. Саме на цих територіях одним із перспективних напрямів розвитку є рекреаційна галузь, розвиток якої вирішить питання пошуку додаткових робочих місць та джерел доходів, особливо у сільських регіонах та гірських.

Аналіз рекреаційної діяльності як важливої та соціально значимої складової господарської діяльності дає право стверджувати, що дана галузь в Івано-Франківській області має всі передумови для того, щоб стати стратегічним напрямом розвитку регіону. Зручне просторове положення, природно-ресурсна база, історико-культурний потенціал, наявна матеріально-технічна інфраструктура – ті ключові передумови, які можуть забезпечити майбутнє становлення рекреаційної індустрії як однієї з провідних та економічно вигідних сфер господарства Івано-Франківської області. Така перспектива відповідає не тільки регіональним, а й державним інтересам.

Роль рекреаційної індустрії в господарстві краю зростає з кожним роком. У багатьох районах і містах області туристична галузь починає відігравати провідну роль у місцевому економічному житті. Це пояснюється розташуванням області у центрі Європи та близькому сусідстві з країнами Європейського Союзу, що сприяє розвитку прикордонного та міжнародному туризму. Наявні рекреаційні ресурси визначають пріоритетність розвитку оздоровчого та санаторно-курортного туризму. На базі цілющих мінеральних джерел, яких нараховується понад 800, лікувальних торфових грязей, сформовані санаторно-курортні та рекреаційні системи національного значення. В області є десять курортних місцевостей.

Перевагою для розвитку туристичної галузі Івано-Франківської області є також висока середня щільність населення (100 осіб на кв. км), а також її нерів-

номірність в різних районах області (наприклад, у Тисменицькому районі цей показник становить 113 осіб на 1 кв. км, у Верховинському - 24 особи на 1 кв. км.). Невеликі відстані між населеними пунктами та наявне транспортне сполучення дає можливість розвивати спільні міжрайонні та міжміські туристичні програми, основу яких складають подібні природні та історико-культурні особливості.

Економіка області представлена широким спектром галузей матеріального виробництва, а саме: сільське та лісове господарство, промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок, а також нематеріальна сфера, що визначає базу для розвитку туристичної індустрії та забезпечення основних потреб туристів у товарах та послугах. У структурі економіки області зростаючими є невиробничі галузі, які займають близько 43%.

Область займає важливе місце у транспортному сполученні як самого регіону, так і України в цілому, має добрі комунікаційні зв'язки із зовнішнім середовищем. Розташування області свідчить про важку доступність для мешканців із Східної України та легку доступність для відвідувачів із Польщі, Румунії, Словаччини, Молдови та Угорщини, які перетинають західні кордони автомобільним та залізничним транспортом. Транспортна система потребує підвищення конкурентоспроможності шляхом доведення її до міжнародних вимог і стандартів з метою збільшення міжнародних та міжрегіональних пасажирських потоків, створення дієвих умов комунікаційної інформації.

Аналіз стану розвитку соціальної інфраструктури свідчить, що вона забезпечує певний рівень задоволення соціально-побутових потреб населення та туристів. Разом з тим, майже за всіма показниками її розвиток відстає від нормативних. Особливо відчутним це відставання є у сфері побутових послуг, громадського харчування, розвитку системи комунікацій. На сьогоднішній день забезпеченість дитячими дошкільними установами складає в області – 58,3 %, а амбулаторно – поліклінічними закладами – 57,2 % (цей показник найнижчий серед областей Карпатського регіону).

Про перспективний розвиток ТРС області свідчить той факт, що, за даними управління туризму ОДА, консолідований обсяг туристичних послуг у 2007 році склав 28971 тис. грн., що більше у 1,9 рази порівняно з 2006 роком та у 2,6 рази - з 2005 роком. Середньооблікова кількість працівників туристичних фірм за 2007 рік склала 527 осіб, що на 17,4% більше, ніж за 2006 рік. Загалом, туристичними підприємствами у 2007 році сплачено понад 4 млн. грн. платежів до бюджету, що у 1,7 рази більше ніж у 2006 році.

У 2007 році туроператорами та турагентами області обслужено 8,7 тисяч іноземних туристів, що у 3,8 рази більше ніж у 2006 році.

Окрім того, за даними туристичної асоціації Івано-Франківщини станом на кінець 2007 року, в області налічується 75 готелів, 40 санаторіїв, близько 250 садиб, 55 туристичних комплексів (баз відпочинку, пансіонатів). Це надає можливість нарощувати лікувально - оздоровчі, туристичні, спортивні послуги, в тому числі й для іноземних туристів. Зазначені заклади щороку приймають близько 150–200 тис. осіб, більшість з яких є внутрішніми туристами.

Протягом останніх років рекреаційна галузь в області динамічно розвивається. Вона проголошена стратегічним напрямом розвитку економіки регіону і є

важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки. Існуюча база рекреаційних закладів усіх форм власності дає можливість нарощувати лікувально - оздоровчі, туристичні, спортивні послуги, в тому числі й для іноземних туристів.

Однак, проблемним на сьогодні є неефективне та нераціональне використання ресурсів, невідповідність рівня розвитку туристичної індустрії наявному потенціалу. Недостатньо використовується потенціал для розвитку туризму в сільській місцевості як основного напрямку зменшення безробіття та подолання бідності в регіоні.

Враховуючи природно-ресурсний потенціал, Івано-Франківська область повинна розвиватись виключно шляхом, при якому економічне зростання не буде суперечити збереженню і поліпшенню якості довкілля, сприятиме раціональному використанню природних ресурсів, збереженню та відтворенню ландшафтного і біологічного різноманіття. Це вимагає переорієнтації економіки на формування рекреаційного комплексу, розвитку індустрії відпочинку і оздоровлення як провідної галузі, та пріоритетного використання потенціалу області, яка є привабливою як екологічно чистий зелений острів на фоні вже забрудненої Європи. При формуванні обласних туристичних продуктів більший акцент необхідно робити на диференціацію туристичних послуг, особливо в зимовий період.

Підвищення якості управління територією, прийняття ефективних рішень з цих питань передбачає забезпечення раціонального використання земель населених пунктів і прилеглих до них територій відповідно до чинного законодавства, мінеральних, рекреаційних ресурсів, культурної спадщини, захист територій від несприятливих природних явищ, запобігання виникненню техногенних аварій тощо.

УДК 331.5:001.895:332.1:338.124.4

ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО ТРУДОРЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНУ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

В.Я. Бідак, С.О. Цапок

Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів

Для того щоб країна та її регіональні суспільні системи не втратили інформаційно-інноваційний потенціал, окремі складові якого (освітня, трудова, науково-технологічна, екологічна, культурологічна тощо) сьогодні ще можуть підтримувати свою внутрішню регіональну конкурентоздатність, а з часом на рівнопаритетських засадах змогли б увійти у міждержавний розподіл праці, політика розвитку людських ресурсів усіх рівнів організації має бути підпорядкована державній стратегії культивування та збереження їх інноваційної якості, а також оптимізації міграційної активності населення [1, с.29].

Системність підходу до забезпечення інноваційного розвитку економіки пе

редбачає урахування сукупності таких компонент, як регіональний технологічно-виробничий апарат у взаємодії з науково-освітнім потенціалом, організація управління й інтелектуальний менеджмент, а також вирішення проблеми забезпечення економіки регіону високопрофесійним трудовими ресурсами в системі інноваційної моделі регіонального розвитку.

З іншого боку ефективність інноваційного вектора розвитку трудоресурсного забезпечення регіональних суспільних систем, як і загалом реалізації політики зайнятості, значною мірою підсилюється заходами регіонального регулювання розвитку трудового потенціалу, спрямованого на розширення сфери докладання праці, найму праці, розвитку форм трудової діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку тих галузей, які в перспективі прогнозовано здатні викликати суттєвий попит на робочу силу.

У зв'язку з тим, що міграція робочої сили носить асиметричний характер і має в собі нераціональну структуру, у соціально-економічній сфері Львівської області проявляються негативні наслідки суто економічного характеру. Це, перш за все, погіршення співвідношення між працездатною і непрацездатною частинами населення, брак на вітчизняному ринку праці висококваліфікованих фахівців, внутрішньонаціональна іммобільність людського капіталу і, головне, паразитарне використання іноземними компаніями людського капіталу нашого регіону без інвестування в нього. При цьому, найпоширенішими видами економічної діяльності трудових мігрантів є будівництво (51,6% загальної кількості) та робота домашньої прислуги (16,3%) [2].

Як наслідок, міграційне вибуття населення негативно позначається на складі людських ресурсів, їх гендерно-віковій структурі, врешті освітньо-кваліфікаційному рівневі. В кризових станах явище трудової міграції в цілому, а інтелектуальної зокрема, стає особливо гострим індикатором реагування працеактивного населення на економічні, політичні, етносоціальні зміни в регіональних суспільних системах і диктує об'єктивну необхідність підвищення ефективності реалізації міграційної політики на різних рівнях державного інституційного управління. Подолання кризи і досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізація відтворення населення кожної суспільної системи є тривалим і складним процесом. При цьому вихід із ситуації, що склалася, полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості життя населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу [3].

Ще одним фактором впливу на інноваційну якість трудозабезпечення виступає реформування в країні та регіонах системи освіти, яке, проте, не позбавлене певних суперечностей. Наприклад, Львівська область все ще поступається іншим регіонам щодо зростання кількості підготовленої кваліфікованої робочої сили. Але область випереджає інші регіони за кількістю студентів ВНЗ вищих рівнів акредитації з розрахунку на 10000 населення. Вже у 2002-2003 навчальному році таке випередження складало майже 12%, тоді як за станом на 2008-2009 р. – майже 9%. Що стосується підготовки кваліфікованих робітників професійно-технічними закладами області, то вона тривалий час знижувалась і тільки в останні роки ситуація в цьому плані дещо поліпшилась. Однак криза в системі професійно-технічного навчання до кінця не подолана. Так, станом на 2008 рік в області було підготовлено практично стільки ж кваліфікованих робітників, як і в

2002-му році (відповідно: 18,7 і 18,6 тис. осіб) [4, с.447, 454-458]. Ця та подібні обставини зовсім не сприяють вирівнюванню професійної структури як наявної, так і майбутньої робочої сили на місцях. Стратегія досягнення економічного та соціального прогресу вимагає постійного узгодження розвитку всіх ланок освіти з тим, щоб уже в найближчій перспективі втілились у життя принципи неперервності освіти, навчання протягом усього життя, входження вітчизняної освітньої системи у світовий освітній простір. Виконання цієї умови означатиме оптимізацію відтворення трудового потенціалу, сприятиме зростанню якісної визначеності освітніх послуг, більш адекватній їх адресності конкретним сферам діяльності, відповідності потребам ринків праці усіх рівнів розвитку.

Аналіз результатів експертного соціологічного дослідження, яким у 2008-2009 роках в рамках виконання спеціальної програми ІРД НАН України з Львівською ОДА було охоплено біля 300 підприємств, організацій та фірм регіону, свідчить про наступне: а) матеріально-технічна база багатьох підприємств, розташованих у містах та районах області, залишається застарілою, що не дозволяє у повній мірі реалізувати наявний на них людський потенціал; б) професійна структура робітничих кадрів не є збалансованою, у результаті чого зберігається потреба у кадрах середнього і навіть невисокого кваліфікаційного рівня; в) існує певна неузгодженість між потребою підприємств у робітничих кадрах та підготовкою їх у ПТНЗ, що діють у тій чи іншій місцевості; г) переведення економіки на ринкові засади істотно ускладнив діяльність низки підприємств, у зв'язку з чим перспективи їх подальшого розвитку, в т.ч. і у плані вдосконалення професійно-кваліфікаційної структури, виявились недостатньо чітко окресленими; д) недостатньо високим залишається рівень підготовки робітничих кадрів, особливо в периферійних ПТНЗ області; е) не до кінця вирішена проблема з працевлаштуванням кращих випускників ПТНЗ саме на базових підприємствах.

З метою зменшення негативного прояву економічної кризи на розвиток вітчизняного ринку праці доцільно запропонувати створення умов для стабілізації соціально-трудових відносин та організації праці за рахунок: а) змін у фінансовій та регуляторній політиці, спрямованих на пожвавлення виробництва, залучення інвестиційних ресурсів, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу; б) трансформації галузевої структури зайнятості у бік збільшення частки зайнятих в обслуговуванні бізнесу, сфері послуг, інформації; сприяння розвитку самозайнятості та зайнятості на малих та середніх підприємствах; в) підвищення трудової мобільності, застосування гнучких режимів зайнятості; г) розробки механізмів стимулювання роботодавців до надання достовірної інформації щодо робочих місць; д) стимулювання підвищення рівнів економічної активності населення регіонів, розробки регіональних програм зайнятості, що передбачають урахування специфіки регіонального розвитку та можливостей забезпечення працевлаштування населення цих регіонів. В основу здійснення якісно вимірної державної соціально-економічної політики повинні бути покладені заходи, спрямовані на подолання економічних, інформаційних, освітніх, демографічних, соціально-психологічних розривів, на функціонування потенціалу суспільних систем усіх рівнів за рахунок пріоритетного розвитку його якісної визначеності, на реальну спроможність інтелектуального потенціалу трансформуватись

в інтелектуальний капітал, який високо котувався б не тільки на внутрішньому, але й на зовнішніх ринках праці.

Список використаних джерел: 1. Державні економічні механізми та важелі гуманізації суспільства. Під ред. І.К. Бондар. – К.: Видавничий дім «Корпорація», 2008. – 393 с. 2. Зовнішня трудова міграція населення України: обстеження / за заг. ред. Українського центру соціальних реформ, Державного комітету статистики України. – К., 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf> 3. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року. [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=879-2006-%EF&p=1274093736267014> 4. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України. – К.: «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 566 с.

УДК 332.143

РОЛЬ КАЗНАЧЕЙСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ЗА ВИДАТКАМИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Є.М. Вірлич

Управління Державного казначейства у м. Херсоні

Протягом кількох останніх років питання децентралізації бюджетної системи України виходить на передній план суспільно-економічних відносин, адже саме фінансова децентралізація є запорукою життєздатності та незалежності органів місцевої влади. Визначну роль у процесі набуття органами місцевої влади фінансової незалежності та самостійності відіграють органи Державного казначейства України (ДКУ), які не можуть залишатись осторонь цього процесу.

Місцевим бюджетам, як основній ланці фінансової системи України, відводиться значна роль в соціально-економічному розвитку країни в цілому і регіонів зокрема, адже саме з місцевих бюджетів відбувається фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я, молодіжних програм, а також видатки з упорядкування населених пунктів, соціального захисту населення тощо.

Згідно з діючим законодавством, органи ДКУ здійснюють розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів за цими зобов'язаннями, в межах своїх повноважень контроль за дотриманням учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства, ведення бухгалтерського обліку і складення звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, а також управління наявними фінансовими ресурсами, що обліковуються органом ДКУ [1]. Звідси можна зробити висновок, що органи ДКУ є важливою ланкою забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Об'єктом даної доповіді є місцеві бюджети міста Херсона. Розглянемо, яку роль відіграє казначейське обслуговування місцевих бюджетів за видатками в соціально-економічному розвитку міста.

На казначейському обслуговуванні в Управлінні Державного казначейства

у м. Херсоні знаходяться 80 організацій та установ, які повністю або частково фінансуються з місцевих бюджетів. З них 20 є розпорядниками коштів першого рівня, 1 – розпорядником другого рівня, 30 – розпорядниками третього рівня, 29 – розпорядниками дев'ятого рівня. За плановими показниками 2009 року Управлінням Державного казначейства та фінансовими службами зазначених організацій та установ видатки загального та спеціального фондів виконано на 90,7 % до річних планових показників (план – 743913,9 тис.грн., факт – 674587,8 тис.грн.) [5], у тому числі: видаткову частину загального фонду міського бюджету виконано на 97,3 % до плану 2009 року (план – 585488,3 тис.грн., факт – 569569,7 тис.грн.); видатки спеціального фонду виконано на 66,3 % до річного плану (план – 158425,6 тис.грн., факт – 105018,2 тис.грн.) [4]. Якщо порівнювати аналогічні показники попереднього періоду, то за 2008 рік видатки загального та спеціального фондів виконано на 91,6% до уточнених річних планових показників (план – 733,1 млн. грн., факт – 671,4 млн. грн.), у тому числі видаткову частину загального фонду міського бюджету виконано на 98% до уточненого плану року (план – 551,8 млн. грн., факт – 540,9 млн. грн.); видатки спеціального фонду виконано на 72% до річного уточненого плану (план – 181,3 млн. грн., факт – 130,5 млн. грн.) [3]. Отже, за умов фінансової кризи, яка відбулась на стані місцевих фінансів 2009 року, виконання місцевих бюджетів за видатками відбулось майже на тому самому рівні, що і 2008 року, коли криза тільки розпочиналась.

Управлінням Державного казначейства у м. Херсоні в процесі виконання місцевих бюджетів 2009 року відбувався контроль за дотриманням чинного законодавства, своєчасний облік зобов'язань та фінансових зобов'язань організацій та установ, проведення видатків в межах коштів на Єдиному казначейському рахунку, а також своєчасне попередження нецільового використання бюджетних коштів розпорядниками різних рівнів. Останнє поставало особливо гострою проблемою в казначейському обслуговуванні місцевих бюджетів, адже за умов кризи виникало багато суперечностей щодо цільового призначення видатків.

Звертаючись до проблем, які на сьогоднішній день потребують вирішення та є актуальними в казначейському обслуговуванні місцевих бюджетів за видатками, можна виділити наступні:

1. Недостатність коштів на Єдиному казначейському рахунку для здійснення видатків у повному обсязі.
2. Недосконалість державного регулювання у сфері розмежування повноважень органів Державного казначейства України та інших фінансових органів.
3. Високий ступінь бюрократизації казначейського обслуговування, що сприяє гальмуванню здійснення видатків, зокрема незахищених видатків.

Чинне законодавство передбачає часткове вирішення вказаних проблем. Зокрема – особливо в умовах фінансової кризи – при тимчасовій нестачі коштів для здійснення видатків та попередження появи кредиторської заборгованості можливо здійснювати запозичення до місцевих бюджетів.

Виокремлюють дві основні групи муніципальних позик: 1) позики, призначені для покриття тимчасових касових розривів, що виникають під час вико-

нання місцевих бюджетів; 2) запозичення до бюджетів розвитку органів місцевого самоврядування [2, с. 31].

Перша група позик насамперед пов'язана із покриттям касових розривів, що виникають при виконанні загального фонду, в частині забезпечення захищених видатків, які в обов'язковому порядку покриваються ДКУ в межах поточного бюджетного періоду за рахунок коштів Єдиного казначейського рахунку на договірних умовах без нарахування відсотків за користування цими коштами з обов'язковим їх поверненням до кінця поточного бюджетного періоду; а також позики, які одержуються у фінансових установах на строк до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду [2, с. 31].

В Україні випуск місцевих позик носить поки що епізодичний, а не систематичний характер. Діяльність місцевих рад у цій сфері не набула значного поширення, що спричинено нестабільністю умов господарювання, недосконалістю і суперечливістю законодавчої бази; недостатнім розвитком вітчизняного фондового ринку і, зокрема, відсутністю відповідної інфраструктури; негативним попереднім досвідом у практиці випуску місцевих позик і небажанням органів місцевого самоврядування брати на себе відповідальність за розміщення і погашення позик [2, с. 32]. Проте, незважаючи на такі несприятливі передумови для здійснення місцевих запозичень, протягом останніх років спостерігається позитивна тенденція відновлення випуску облігацій місцевих позик. Не став виключенням і Херсон, де з другого півріччя 2009 року активно практикувалось отримання позик, що і забезпечило своєчасне виконання зобов'язань та фінансових зобов'язань не тільки за захищеними, але й за незахищеними видатками місцевих бюджетів. Ця практика продовжується і в поточному періоді, адже з метою забезпечення фінансування захищених статей видатків місцевими бюджетами Херсонської області з початку року отримано 110,1 млн грн короткотермінових позичок з Єдиного казначейського рахунку; за аналогічний період минулого року їх отримано в сумі 318,8 млн грн. [6].

Розв'язання ж проблем, пов'язаних із бюрократизацією казначейської справи та розбіжностей у законодавстві, потребують централізованого втручання за ініціативи місцевих органів влади.

Список використаних джерел: 1. Положення „Про Державне казначейство України” від 21 грудня 2005 р. N 1232. 2. Клітенко Ірина Запозичення до місцевих бюджетів // „Казна України”. — №4, 2010. — с. 31 – 32. 3. Офіційний сайт Херсонської міської ради та її виконавчих органів <http://www.city.kherson.ua>. 4. Про міський бюджет на 2009 рік // Рішення Херсонської міської ради від 27.02.2009 № 1057. 5. Звіт про виконання міського бюджету за 2009 рік // Рішення Херсонської міської ради від 26.02.2010 № 1418 Про виконання міського бюджету за 2009 рік. 6. Офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації <http://www.oda.kherson.ua>.

НАДІЙНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТ

М.С. Габрель

Інститут регіональних досліджень НАН України

Проблеми економічного розвитку міста нерозривно пов'язані з необхідністю залучення інвестицій у транспортну інфраструктуру. Надійна інвестиційна політика дає змогу істотно поліпшити стандарти якості обслуговування громадського транспорту, підвищити рівень транспортної безпеки на дорогах, зменшити забруднюючий вплив транспорту на середовище у містах тощо. Таким чином, інвестиції виступають інструментом і рушійною силою розвитку транспортної інфраструктури міста, даючи змогу отримувати соціальний ефект.

Базовим нормативно-правовим актом, який регулює транспортну діяльність є закон України «Про транспорт», згідно якого «державне управління діяльністю транспорту здійснюється шляхом проведення та реалізації економічної (податкової, фінансово-кредитної, тарифної, інвестиційної) та соціальної політики, включаючи надання дотацій на пасажирські перевезення» [2]. Крім цього, у даному нормативному акті не приділено значної уваги проблемам інвестування у транспорт.

У законі «Про місцеве самоврядування в Україні» [1] зазначається, що місцева влада повинна підтримувати, стимулювати та створювати відповідні умови для інвестиційної та інноваційної діяльності на відповідній території. Для найбільш ефективного залучення інвестицій необхідна також державна підтримка, а створення сприятливого інвестиційного клімату - першочергове завдання для залучення інвесторів та отримання інвестицій на довготривалій основі.

Нині, надзвичайно складним є питання регулювання залучення іноземних інвестицій в транспортну інфраструктуру міст України. З цією метою в Концепції розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період та до 2020 р. [3] зазначається, що в першу чергу для розвитку транспортної галузі необхідно гармонізувати інвестиційне законодавство щодо залучення інвестицій відповідно до міжнародних норм. У той же час Концепція включає такі основні аспекти щодо розвитку транспортної інфраструктури: повне самофінансування за рахунок власних коштів; залучення приватного капіталу і кредитів вітчизняних та іноземних фінансових організацій; покриття державою витрат, пов'язаних із соціально важливими перевезеннями та послугами, які не відшкодовуються встановленими тарифами; бюджетного фінансування для окремих об'єктів державного значення.

На сьогоднішній момент в закордонних країнах, існує чотири підходи до загальної політики по залученню і використанню іноземних інвестицій, що визначають конкретний набір методів державного управління іноземним інвестуванням [4,5]:

– радикальне обмеження діяльності іноземних інвесторів, тобто підтримка концепції колективної опори на власні сили;

– повне державне управління діяльністю іноземних інвесторів із застосуванням заохочувальних і обмежувальних методів, метою якого, з одного боку, запобігання несприятливих наслідків діяльності іноземних інвесторів, а з іншого боку, залучення іноземного капіталу для вирішення проблем економічного розвитку певної території;

– помірне державне управління діяльністю іноземних інвесторів на основі стимулювання інвестицій, гнучкої податкової політики, створення сприятливих умов для іноземного капіталу. Така політика державного управління іноземним інвестуванням виходить з того, що від взаємин приймаючих країн з іноземними інвесторами виграють обидві сторони;

– повна відмова від державного управління іноземним інвестуванням.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити певні висновки:

- інвестиції в транспортну інфраструктуру міст відрізняються складністю своєї організаційно-фінансової структури і потребують постійної оптимізації як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях;

- діяльність державних та місцевих органів влади повинна бути спрямована на створення сприятливих умов у містах для активного залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій у будівництво магістральних доріг, створення підземних та надземних стоянок, поліпшення якості громадського транспорту тощо;

- повинні прийматися закони та політичні укази у сфері інвестиційної політики на державному рівні, які допомагатимуть місцевим органам влади;

- для ефективного використання іноземних і вітчизняних інвестицій необхідне впровадження реального конкурсного відбору інвестиційних програм та проектів за критерієм окупності й визначення їх виконавців на справедливій тендерній основі без індивідуальної вигоди державних чиновників;

- при будівництві транспортних об'єктів доцільно враховувати необхідність поєднання державних і місцевих інтересів, а також екологічні умови та інтереси місцевого населення.

Список використаних джерел: 1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24 . – 170 с. 2. Закон України «Про транспорт» із змінами внесеними згідно із законом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. 3. Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період та до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mtu.gov.ua>. 4. Khadaroo J. Transport infrastructure and foreign direct investment / J. Khadaroo, B. Seetanah // Journal of International Development. – 2010. – Volume 22. – Issue 1. 2010. – P. 103-123. 5. Ericson M. Infrastructure and the vision thing Australian / M. Ericson // Journal of public administration. – 2008. – Volume 67. – Issue 4. – P. 405-418.

ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УМОВ ФОРМУВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Ю.П. Грицку-Андрієш

Регіональна громадська організація «Перший аграрний кластер»

Важливим чинником формування ринку сільського туризму є соціально-економічні передумови його функціонування в сільській місцевості. До них належать – динаміка кількості населення та інших його головних демографічних показників; ситуація на ринку праці, доходи населення, рівень соціально-економічного розвитку сільської місцевості в цілому. Відзначимо, що на 1 січня 2009 р. у Чернівецькій області проживало 904,1 тис. чоловік. Щільність населення в середньому по області досягала 112,0 чол/км², а відсоток міського населення складав 41,7.

За показником щільності населення Чернівецька область займає четверте місце в Україні, після Донецької, Львівської та Дніпропетровської областей. Цей показник спонукає розвивати у господарстві Чернівецької області нові виробництва, види і напрями діяльності (зокрема, підприємства сільського туризму) з метою забезпечення відповідної пропозиції робочих місць на ринку праці.

У статевій структурі населення протягом останнього сторіччя переважають жінки. В останні 5 років вони складали 54% у структурі населення, чоловіки – 46%. Високою питомою вагою є частка населення у працездатному віці – 59,9% а також населення, яке старше працездатного – 21,7%. Така ситуація склалася в результаті старіння населення та зменшення його природного приросту в останнє десятиріччя. [1]

Житловий фонд у Чернівецькій області є достатнім. Забезпеченість житлом у середньому на одного жителя є досить значною і відповідає державному рівню – 22,1 м²/на 1 жителя. При цьому житловий фонд, за даними Держкомстату, неухильно зростає і досягає у містах 20,2м²/ на 1 жителя, і у селах 23,4 м²/чол. Разом з тим забезпеченість житлового фонду водопровідними та каналізаційними мережами, центральним опаленням, газом, гарячим водопостачанням є на 20-30% меншою, ніж у середньому по країні. Це пояснюється насамперед нижчим рівнем благоустрою сільських населених пунктів, за рахунок яких зростає житлове будівництво. Поступово забезпечення житлом на одного жителя зростає, швидше цей показник зростає в селах. Значний приріст обладнання житлового фонду спостерігається на селі у порівнянні з 1995 р. Така перспектива дозволяє сподіватись, що каналізація, гаряче водопостачання не будуть перепорою при наданні послуг сільського туризму. При цьому важливим є також благоустрій населених пунктів

Відзначається поступове збільшення житлового забезпечення населення, особливо по районах Чернівецької області. На нашу думку це пов'язано з поступовим покращенням економічних доходів населення. Раніше ми відзначали значні фінансові надходження з-закордону. Переважна більшість цих коштів

вкладається в будівництво житлового фонду. Для сільського туризму такий фактор корисний тим, що переважна більшість будівель будується з усіма побутовими зручностями, покращується зовнішній вигляд будівель, а от сільське населення поступово переселяється у міста, тим самим звільняючи житлову площу. [3]

У Чернівецькій області значною є довжина та розгалужена мережа шляхів сполучення. Це сприяє інтенсивності перевезень, товарообміну, забезпеченню споживчого ринку, збільшенню можливостей перевезення туристів. Разом з тим в останні роки шляхове будівництво ведеться значно нижчими темпами, ніж у попередні роки. Значну кількість шляхів сполучення було зіпсовано внаслідок повеней 2008-2010 рр.. Щільність експлуатаційної довжини залізничних колій загального користування навіть дещо знизилась і дорівнювала у 2008 р. 51 км/1 тис. км² території. Це було у 1,4 разів більше, ніж у середньому по Україні. У стільки ж разів вищою середньодержавного показника була щільність автошляхів – 354 проти 271/1 тис. км². Більш ніж у 2 рази зросла кількість автомобілів у приватній власності населення у 2008 р. у порівнянні з 1990р. Якщо у 1990 р. один автомобіль приходився на 20 жителів області, то у 2008 р. на кожні 7 чоловік. Загалом, це відповідає загальнодержавній тенденції зростання автомобілізації населення.

Важливу роль для розвитку сільського туризму, підвищення рівня престижності життя у сільській місцевості, забезпечення найбільш ефективного використання робочого та вільного часу відіграє інфраструктурне облаштування села. Найбільша кількість послуг у грошовому вимірі була надана у м. Чернівці (91% від загального рівня). Цей показник суттєво відрізняється по районах області. Найбільші його величини характерні для Хотинського та Кіцманського районів. Гірша ситуація склалася в Путильському та Заставнівському районах. [1]

Для страхування здоров'я туристів під час їхнього перебування на селі, а також підвищення рівня життя населення, відтворення трудових ресурсів, важливе значення має рівень медичного обслуговування. Відзначимо, що кількість лікарів усіх спеціальностей по містах і районах Чернівецької області в розрахунку на 10000 жителів зросла за період з 2005 по 2008 рр. з 54,0 осіб до 61,8 осіб, тобто стала більшою на 7,8 осіб, або на 12,6%.

Чимале значення як туристичні атракції мають наявність та функціонування спортивних споруд. На 2008 р. в Чернівецькій області стадіонів з трибунами на 1500 місць і більше було 31 (на 1 менше, ніж в 2005 р.), спортивних майданчиків 848 (менше на 237), тенісних кортів 13 (більше на 3), футбольних полів 247 (менше на 8), плавальних басейнів 5 (менше на 1), спортивних залів площею не менше 162 м² - 326 (більше на 10), приміщень для фізкультурно-оздоровчих занять – 228 (менше на 23). [2]

Таким чином, розвиток соціальної інфраструктури в Чернівецькій області не можна охарактеризувати однозначно. У кількісному відношенні не зазнали спаду і навіть виросли обсяги окремих видів послуг, особливо медичних, роздрібної та оптової торгівлі. Натомість скоротились обсяги споживання, кількість спортивно-оздоровчих та культурних закладів. Вказані особливості необхідно

враховувати при створенні об'єктів сільського туризму, продуктивного використання вільного та робочого часу, забезпеченості зайнятості населення.

Чернівецька область володіє багатьма структурними компонентами рекреаційних ресурсів, є регіоном багатопрофільного літнього, зимового, гірсько-спортивного, масового пізнавально-оздоровчого відпочинку. У цілому ж, за підрахунками В.П.Руденка [2], забезпеченість природними рекреаційними ресурсами на 1 км² території та на 1-го жителя відповідно в 1,4 та 1,8 рази вищі, ніж у середньому по Україні. В туристичному потенціалі краю - історичні та архітектурні пам'ятники, релігійні споруди, пам'ятки культури та мистецтва, діючі традиційні народні промисли та ремесла тощо. Чернівецька область - одна із значних в Україні, яка має багату архітектурно-містобудівну спадщину, різноманітну в етнічному, історичному, стилістичному, типологічному аспектах.

Яскраво свідчить і присутність на теренах області 314 об'єктів різних категорій природно-заповідного фонду, які займають понад 600 тис. га, або більше 7% території Чернівецької області [3]. В області нараховується 112 об'єктів архітектури й містобудування, які внесені до переліку загальнонаціональної спадщини та понад 800 місцевого значення.

Одним із основоположних розділів прийнятої Програми розвитку туризму у Чернівецькій області є розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури краю. За короткий проміжок часу на туристичній карті області з'явилися кінно-спортивні, гірськолижні, оздоровчі комплекси, бази відпочинку та яхт-клуби, найбільша кількість садиб, що надають послуги з сільського туризму знаходиться у Путильському (28), Кіцманському (15) та Вижницькому (13) районах.[3]

Список використаних джерел: 1. Л.О. Мармоль, Пінчук Т.А. *Організація та розвиток аграрного туризму в регіоні. – Монографія.: Херсон: Айлант, 2008. – 168с.* 2. Грицьку-Андрієш Ю.П. *Організаційні та фінансово-економічні аспекти активізації сільського туризму. Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансова система України: стан, проблеми, перспективи» 2-3 червня 2010 р. – Херсон. – Ред.-вид. Центр «Колос». – ХДАУ. – 2010. – С.278.* 3. . 3. *Статистичний щорічник Чернівецької області за 2008 рік – 514с.*

УДК 338.43 (63)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

В.С. Грицьку

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Із здобуттям Україною незалежності, переходом до ринкової системи господарювання, в агропромисловому комплексі (АПК) України відбулися суттєві зміни в його структурі та спеціалізації, змінилася територіальна організація виробництва як загалом по країні, так і в окремих її регіонах, зміни у функціонуванні спеціалізованих комплексів і відповідно в розвитку продовольчих терито-

ріальних ринків і т.д. Всі ці питання розглядаються у регіональному вимірі з урахуванням економіко-географічних чинників розвитку АПК, виходячи з необхідності соціально-економічного піднесення сільських територій, раціонального природокористування й охорони земельних ресурсів, пріоритетності розвитку АПК в економіці держави [1].

Кризові явища, спад виробництва, що супроводжували складні трансформаційні процеси в сільському господарстві, базовій ланці АПК, з початку 90-х років, на початку 2000 року поступово почали змінюватися на позитивну тенденцію зростання, зокрема щодо загального обсягу сільськогосподарського виробництва, урожайності сільськогосподарських культур, пожвавлення інвестиційної діяльності, зміцнення позицій приватного господарювання і т.д.

Відбулися зміни і в сільськогосподарському виробництві Чернівецької області приріст продукції рослинництва у 2008 році порівняно з 2000 роком становив 118,35%. Відрадно, що зростання виробництва продукції відбувається і в тваринництві 122,6%. І хоча загальний об'єм виробництва сільськогосподарської продукції в Чернівецькій області ще не досяг рівня 1990 року, проте цю тенденцію можна вважати позитивним зрушенням в розвитку як всього агропромислового комплексу так і його сировинної зони.

Таблиця 1

Структура продукції сільського господарства Чернівецької області
(по всіх категоріях господарств, у порівняних цінах 2005 р.; млн. грн.)

Структура продукції	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Продукція сільського господарства	264,6	1888,1	1662,1	1863,4	1882,0	1984,2	2001,3
Продукція рослинництва	1153,2	916,0	862,6	950,0	929,1	1014,1	1020,9
Продукція тваринництва	1488,4	972,1	799,5	913,4	952,9	970,1	980,4

*Складено за даними Чернівецького обласного управління державної статистики, 2008 р.

Як видно із таблиці 1, у 1990 році частка продукції рослинництва і тваринництва у загальному обсязі виробництва була практично однаковою. Це свідчить про раціональну структуру сільськогосподарського виробництва та інтенсивний тип його розвитку. З 1995 року ситуація змінилась у напрямі погіршення. Нині ситуація покращується, проте відносно низький рівень продукції тваринництва утримує нераціональну структуру сільськогосподарського виробництва Чернівецької області, адже продукція тваринництва є більш товарною, ніж рослинництва.

В урожайності сільськогосподарських культур з 1990 року по 2000 рік спостерігалася стійка тенденція до зменшення його по всіх основних культурах окрім овочів (останні вирощуються в основному в особистих підсобних господарствах населення і тому мають стабільні високі врожаї). Починаючи з 2000 року відзначається тенденція до підвищення врожайності. Це є позитивним чинни-

ком розвитку сільськогосподарського виробництва Чернівецької області на шляху становлення сталого розвитку та покращення природокористування.

Таблиця 2

Урожайність культур у Чернівецькій області та її зміни (в господарствах усіх категорій; ц з 1 га зібраної площі)

	Зернові культури	Цукрові буряки	Соняшник	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди
1990	44,3	325,5	17,5	166,3	140,8	40,2
1995	35,7	238,5	14,0	107,2	98,4	33,2
2000	24,2	207,8	9,4	133,3	142,1	34,2
2005	31,3	256,0	10,4	130,9	175,8	49,2
2006	32,8	236,4	10,0	139,9	177,5	47,0
2007	36,3	319,5	12,6	161,8	181,6	54,3
2008	39,8	337,6	15,6	148,8	179,0	53,9

*Складено за даними Чернівецького обласного управління державної статистики, 2008 р.

Відзначимо, що урожайність найважливіших сільськогосподарських культур у 2008 році по всіх показниках, крім овочів, була вищою ніж середня по Україні, а саме: зернові культури на 13,0%, цукрові буряки на 5,6%, картопля на 6,8%, плоди та ягоди на 0,2% [3]. Овочі зазнали зменшення врожайності тому що господарства по їх вирощуванню знаходяться в основному в заплавах річок Прута та Дністра і зазнали збитків у зв'язку із значною літньою повинню.

У структурі валового збору сільськогосподарських культур частка обсягів найбільш значимих з них загалом відповідає їх частці у структурі посівних площ. Найбільші обсяги валового збору забезпечили зернові культури (480,0 тис. т, у тому числі озима пшениця (92,1 тис. т) та кукурудза (311,6 тис. т); овочі (190,2 тис. т)). Наведені дані свідчать про спеціалізацію рослинництва Чернівецької області на виробництві зернових культур, кукурудзи, картоплі, цукрових буряків та овочів.

У тваринництві тенденції зростання дещо нижчі. Так, в 2008 році в порівнянні з 2000 роком великої рогатої худоби у всіх господарствах населення було на 26,5% менше, у тому числі корів на 35,8%; поголів'я свиней за досліджувані період збільшилося на 30,6%, що пояснюється збільшенням їх кількості у особистих господарствах населення а також кон'юнктурою ринку; кількість овець збільшилась на 1,3%; поголів'я птиці збільшилось на 18,3%. Отже, намічені позитивні тенденції в тваринництві в основному за рахунок фермерських господарств і особистих підсобних господарств населення є доброю ознакою у використанні агропромислового потенціалу Чернівецької області.

Сприяють покращенню ситуації в сільськогосподарському виробництві інвестиції в основний капітал, які в період із 2000 року до 2008 збільшились у 15,6 рази [3].

Зменшення поголів'я тварин та зміни в його структурі спричинили зменшення виробництва продуктів тваринництва. За період з 2000 року до 2008 надійшло молока на переробні підприємства у 2 рази менше, м'яса великої рогатої худоби на 13,6% менше, проте свинини в 4,4 разів більше.

Значні зміни у сільському господарстві в Чернівецькій області стосуються його соціальної структури. Мається на увазі розвиток різних форм власності, організації виробництва, їх участь у формуванні регіонального ринку продовольства. У 2008 році в Чернівецькій області було всього 1123 підприємств, із яких 870 – фермерських, 117 – господарських товариств, 81 – приватних підприємств, 23 – підприємств інших форм господарювання, 26 – виробничих кооперативів і лише 6 державних підприємств.

Отже, в розвитку сільськогосподарського виробництва, підвищенні його ефективності, вдосконаленні структури та територіальної організації, на думку автора, ринкові механізми повністю ще не задіяні. Сучасний стан реформування сільського господарства – це перший етап, на якому закладаються організаційно-правові підвалини та створюються соціально-економічні передумови формування високоефективного конкурентоспроможного аграрного сектору.

Список використаних джерел: 1. Балабанов Г.В., Кравецький І.Й, Качаєв Ю.Д., Нагірна, Підгрудний Г.П., Яснюк Т.Є.. Трансформація територіальної організації господарства України. Український географічний журнал – 2001, №3 – С.80-90. 2. Грицьку В.С. Структурні зрушення та ефективність функціонування регіональних АПК (на матеріалах Чернівецької області). Наукове видання. – Херсон: ХДАУ.2002 -154 с. 3. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2008 рік – 514с.

УДК 911.37(477.83)

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І.І. Гудзеляк

Львівський національний університет імені Івана Франка

Формування сучасного національного ринку праці пов'язують з переходом від обов'язкової загальної зайнятості в суспільному секторі до її економічно зумовленого рівня, виникнення різних форм власності в економіці, а отже й іншого характеру відносин у цій царині, а також появою феномену безробіття, що у радянські часи було неможливим [2, с.116]. Отже, сучасні суспільно-географічні дослідження регіонального ринку праці включають передусім просторові особливості рівня і структури зайнятості та рівня безробіття з урахуванням вікових, гендерних та соціально-освітніх ознак.

В умовах демографічної кризи та масового відтоку працездатного населення за кордон кількість економічно активного населення Львівської області скорочувалася до 2006 р. У 2007–2009 рр. простежуємо зростання в умовах більш ефективного використання сприятливих регіональних можливостей господарського комплексу, активізації підприємницької діяльності.

У структурі економічно активного населення Львівської області (1185,5 тис. осіб) у 2009 р. 91,5% були зайняті економічною діяльністю, решта 8,5% за методологією МОП класифікувалися як безробітні. Значну частку економічно не активного населення складають студенти та особи пенсійного віку.

Рівень економічної активності населення Львівської області впродовж останнього десятиліття не зазнав суттєвих змін залишаючись дещо нижчим від середньо українського значення, однак економічна активність працездатного насе-

лення помітно знизилася з 74,1% у 2002 р. до 68,9% у 2008 р. У той же час

© Гудзеляк І.І., 2010

економічна активність в когорті пенсійного віку збільшилася з 27,9% до 29,4%.

Одним із якісних показників економічної активності є його освітній рівень. Так, у Львівській області понад чверть економічно активного населення мають вищу освіту. Серед штатних працівників – кожен третій з вищою освітою (або 57,1% усіх зайнятих на великих і середніх підприємствах), що є надзвичайно позитивною характеристикою і засвідчує загалом про потужний інтелектуальний потенціал регіону.

У сфері зайнятості кардинальна трансформація розпочалася у 1990-их рр. Процес переходу до ринкових відносин супроводжувався різким скороченням кількості зайнятого населення з 1995 р. Найбільший спад зайнятості був характерний для тих адміністративних одиниць, в межах яких профілюючими видами економічної діяльності були галузі військово-промислового комплексу (м. Стрий); вуглевидобутку (Сокальський район, м. Червоноград), а також депресивні гірські райони. У 2001–2002 рр. простежувалася стабілізація попередньої негативної динаміки, у подальшому кількість зайнятих поступово зростала..

Кризові явища у світовому господарстві, а особливо в Україні (в усіх без винятку регіонах) у 2009 р. супроводжувалися вивільненням працівників та зниженням кількості працюючого населення. Так, за 2008–2009 рр. кількість зайнятих у Львівській області зменшилася на 7,5 тис. осіб. Рівень зайнятості знизився на 0,3% (в Україні на 1,6%), причому серед працездатних рівень зайнятості скоротився на 0,4% (в Україні на 2,6%), а серед осіб старше працездатного віку – навпаки, збільшився на 0,3%. Наведені показники не свідчать про сприятливу ситуацію на ринку праці Львівської області. Адже тут рівень зайнятості залишається низьким – 57,2% у віці 15–70 років (в Україні – 57,7%) та 62,8% від загальної кількості населення працездатного віку (64,7% в Україні). Рівень зайнятості у сільській місцевості Львівської області є вищим на 10,9% порівняно з містами (до категорії зайнятих віднесено сільських жителів, які працюють в особистому підсобному господарстві).

У структурі зайнятого населення виявляються статеві закономірності: праця жінок більш поширена у таких видах діяльності як охорона здоров'я (80,9% від загальної кількості працюючих), готельне та ресторанне господарство (72,3%), освіта (71,9%), фінансова діяльність (67,9%), роздрібна торгівля (67,1%), державне управління. Традиційно чоловічими сферами залишаються будівництво (84,0%), лісове господарство (83,4%), транспорт (74,3%), сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги. Загалом рівень зайнятості серед жінок становить 54,6%, серед чоловіків – 60,1%.

Двоєко можна оцінювати явище зростання зайнятості серед осіб пенсійного віку. Кількість таких працівників, упродовж 2002-2008 рр. щорічно зростала, в середньому, на 2,7 тис. осіб. Наприкінці 2009 р. на підприємствах в установах та організаціях області було зайнято 95,7 тис. осіб, які отримують пенсії. Питома вага зазначеної категорії працівників становить: в області 16,6% від загальної облікової кількості, в Україні – 17,1%. З одного боку це явище позитивне, адже досвід старших людей надзвичайно цінний в різних видах інтеле-

ктуальної діяльності. З другого боку маємо високий рівень незайнятості серед молоді, у тім числі з вищою освітою, що негативно впливає на процес відтворення трудового потенціалу, передусім у якісному аспекті. Праця пенсіонерів використовується переважно в організаціях, які займаються дослідженнями і розробками, в авіаційному транспорті. Молодь Львівської області домінує у таких сферах: фінансова діяльність, торгівля, ремонт автомобілів, готельний і ресторанный бізнес, виробництво одягу.

Трансформація економічної системи в Україні виражається динамічними показниками структури зайнятості за видами економічної діяльності. За останні роки Львівська область поступово втрачає статус індустріально-аграрного регіону, натомість поступово формується модель сервісної економіки, де вагомий відсоток припадає на послугову діяльність та інформаційну сферу. Так, у 1990 р. у промисловості області було зайнято 36,1 % працюючих, а в 2009 р. – всього 15,9%.

Структура зайнятості населення у Львівській області, %

Види економічної діяльності	2000 р.	2009 р.
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів широкого вжитку; діяльність готелів і ресторанів	13,6	20,7
Сільське господарство; мисливство та лісове господарство; рибальство	23,5	16,1
Промисловість	21,0	15,9
Освіта	8,8	9,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7,3	7,5
Будівництво	4,9	7,4
Діяльність транспорту і зв'язку	6,7	6,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	4,2	5,7
Державне управління	6,3	5,3
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	2,9	3,7
Фінансова діяльність	0,8	1,4

В останні роки відбувається перерозподіл зайнятих між кількістю найманих та самостійно зайнятих: частка найманих скоротилася від 75,5% у 2000 р. до 62,0% у 2009 р., частка самостійно зайнятих відповідно збільшилася з 24,5% до 38,0%.

Упродовж 2000–2008 рр. рівень безробіття скоротився в 1,9 рази до 6,3% (за методологією МОП). У січні-березні 2009 р. рівень безробіття у Львівській області збільшився до 8,8% (в Україні – до 9,5%). Проте у першому кварталі 2010 р. простежуємо стабілізацію на ринку праці і незначне зниження рівня безробіття до 8,2%, тоді як в Україні цей показник був вищим – 9,0%.

Список використаних джерел: 1. Праця у Львівській області у 2009 році: Статистичний збірник. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2010. 2. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.

ГЕОГРАФІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ

В.І. Єфименко

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Соціально-економічний розвиток Луганської області в значній мірі визначається промисловістю. Займаючи 4,4 % території України та зосереджуючи 5,1 % населення, область виробляє 7,1 % обсягу промислової продукції країни. Промисловість дає основну частину експортного потенціалу області і формує 8% експорту країни [1, с.54,86].

На галузеву і територіальну структуру промисловості області вплинули природний та історичний фактори, які визначили переважання фондоемних галузей. Промисловість області зосереджує 13 % основних фондів країни.

Галузева структура промислового комплексу області характеризується, як і раніше різким переважанням галузей важкої промисловості, які є енерго-, фондо- та матеріалоемними. В період 1980-1991 років відбувався процес зниження питомої ваги цих галузей виробництва, за рахунок будівництва підприємств легкої, харчової промисловості та збільшення їх потужностей. У зв'язку з нестачею сировини з 1992 року почали значно зменшуватися обсяги виробництва підприємств легкої, харчової, нафтопереробної та хімічної промисловості. Це призвело до того, що питома вага галузей промисловості групи А збільшилась з 75 % у 1991 році до 92,24 % у 2009 році.

Аналіз статистичних даних свідчить про негативні зміни, що відбуваються в структурі промисловості Луганської області. Так, з 1991 року постійно збільшується питома вага паливно-енергетичного комплексу (з 21,3 % у 1991 році до 34,6 % у 2009 році), тобто цей показник наближується до показника 1958 року. Постійно, за період 1991-2009рр. збільшується питома вага металургійного комплексу (з 13,1 % до 38,5 %). Збільшення питомої ваги цих комплексів відбувається за рахунок зменшення питомої ваги галузей, що виробляють товари широкого вжитку (у 15 разів) і особливо машинобудівного комплексу (у 2,8 разів) та галузей харчової промисловості (у 2 рази). Це свідчить про деструктуризацію промисловості.

Головним показником розвитку промисловості є темпи росту промислової продукції. В період 1991-2009рр. значне падіння виробництва характерне для 1991-1996рр.; періодом стабілізації були 1997, 1998рр. Найбільш високі темпи зростання промислової продукції спостерігалися у 2000, 2001 роках; деяке зниження темпів відбувалося в період 2002-2008 рр. Новий значний спад виробництва почався у 2009 році і тривав до березня 2010 року.

Одним із показників, що використовується при характеристиці галузі є індекс обсягу продукції промисловості. Цей показник для області нижчий ніж середньоукраїнський. При середньому показнику 94,8 %, максимальний був характерний для добувної промисловості (103,9 %). Серед галузей переробної

промисловості виділяється цим показником машинобудування (116,6%).

Таблиця 1

Галузева структура промисловості Луганської області

Питома вага окремих галузей	1958	1965	1991	1995	2001	2009
Вся промисловість, %	100	100	100	100	100	100
Паливна	35,6	21,0	19,1	47	25,5	26
Виробництво електроенергії та теплоенергії	2,8	5,4	2,2	4,5	8,7	8,6
Чорна металургія	14,4	17,8	13,1	18,8	38,2	38,5
Машинобудування та металообробка	15,3	22,2	23,1	8,2	7,0	8
Хімічна та нафтохімічна	5,7	8,5	13	10	10,3	9,6
Лісна і деревообробна	1,6	1,4	1,0	0,8	0,7	0,72
Промисловість будівельних матеріалів	4,3	4,5	3,3	1,8	1,9	1,36
Легка	5,0	5,6	9,4	2,4	0,6	0,62
Харчова	14,7	13,3	15,6	6,3	6,9	6,84

Інший показник, котрий використовують для характеристики промисловості є індекс продуктивності праці. Середній обласний показник продуктивності праці вище ніж середньоукраїнський. Він складав 120,1 % (в Україні – 114,3 %) . За цим показником Луганська область займає 6 місце серед інших областей України [3, с. 117]. Найбільш високий індекс продуктивності праці характерний для машинобудування, лісової промисловості та промисловості будівельних матеріалів. У зв'язку зі зміною галузевої структури змінюються й основні соціально-економічні показники розвитку промисловості .

Аналіз соціально-економічних показників дає змогу зробити висновок, що за період 2000-2008 років відбувається ріст ціни на основні засоби у фактичних цінах продукції промисловості в 1,6 разів. Але це порівняння є відносними, бо в ряді випадків беруть попередні дані без урахування зміни підприємствами основного виду діяльності.

Одною із ознак розвиненості промисловості є рентабельність діяльності промислових підприємств та питома вага збиткових підприємств. Найвищий від'ємний показник рентабельності промислових підприємств спостерігався в 2000 році, котрий складав -2,4, а додатний показник був в 2005 році – 2,1. Частка збиткових підприємств в порівнянні з 2000 роком зменшується з 44,5 % до 39,6 %, але це, в першу чергу, пов'язано з закриттям великої кількості підприємств. І відповідно до цього зменшується і кількість найманих працівників у промисловості. Цей показник у 2009 році в порівнянні з 2000 роком зменшився в 1,2 рази, але середньорічна заробітна плата найманих працівників постійно збільшується. Це пов'язано зі зростанням цін на продукцію споживання і, як наслідок, збільшенням прожиткового мінімуму.

В області спостерігається процес зменшення зайнятості людей в сфері промисловості. Так, в 1991 році кількість промислово-виробничого персоналу складало – 511898 осіб, а в 2000 – 349,5 тис. осіб, в 2005 році – 301,1 тис. осіб, в 2009 році – 278,5 тис. осіб [1, с. 22].

Зниження питомої ваги промисловості пов'язано з низькою технологічною

та технічною інноваційною базою промисловості.

Таблиця 2

Основні соціально-економічні показники розвитку промисловості
за період 2000-2009 роки

	2000	2005	2009
Основні засоби промисловості (у фактичних цінах на кінець року), млн. грн.	22544,7	26733,6	41473,7
Рентабельність операційної діяльності	-2,4	2,1	- 0,5
Частка збиткових підприємств, відсотків	44,5	38,4	39,6
Середньорічна кількість найманих працівників у промисловості, тис.	345,4	301,8	277,3
Середньорічна заробітна плата найманих працівників у промисловості, грн.	274,16	917,48	2053,43

Таким чином, для промисловості області характерно: комбінування гігантотоманії та вузької спеціалізації; наявність застарілих технологій не дивлячи на те що, кількість підприємств, які впроваджують інновації збільшується, але їх частка значно мала. Найголовніші проблеми це – висока ресурсо- і працеемність багатьох виробництв, неглибока і комплексна переробка використаної сировини, відставання проектно-конструкторської, досвідно-експериментальної, будівельної та ремонтно-відновлюваної бази.

Список використаних джерел: 1.Пілієв С. Г. Соціально-економічне становище Луганської області / С. Г. Пілієв // Головне управління статистики у Луганській області. – 2010. – Режим доступу: www.lugastat.lg.ua/spol.htm. 2.Статистичний щорічник Луганської області за 2009 рік. – Ч. I. – Луганськ: Головне управління статистики у Луганській області, 2010. – 382 с. 3.Статистичний щорічник Луганської області за 2009 рік. – Ч. II. – Луганськ: Головне управління статистики у Луганській області, 2010. – 382 с.

УДК 911.3

**ВИРОБНИЦТВО ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТИХ ПРОДУКТІВ АПК:
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ**

Т.В. Єрошина

Інститут географії НАН України, відділ суспільно-географічних досліджень

Сучасні економічні умови господарювання та інтеграція України в міжнародне співтовариство висувають нові вимоги до підвищення рівня продовольчої безпеки держави, забезпечення населення високоякісними та екологічно безпечними продуктами харчування з метою збереження його здоров'я, поліпшення добробуту суспільства. Також в контексті суттєвого збільшення інтенсивності хімічного, радіаційного та інших видів антропогенного впливу на навколишнє середовище, питання виробництва екологічно чистої продукції АПК набуває все більшої актуальності.

В сучасних публікаціях поки що немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття «екологічно чистої», або «органічної», продукції АПК. Найбільш

загальне поняття, що означає «органічно вирощено», було сформульовано в 1972 році редактором журналу з ведення землеробства і садівництва за органічною технологією (organic gardening and farming) Робертом Родейлом: «Продукти, що вирощені без пестицидів, штучно виготовлених мінеральних добрив; вирощені на ґрунті, вміст гумусу в якому збільшено шляхом внесення органічних речовин; вирощені на ґрунті, вміст мінералів в якому збільшено шляхом внесення природних мінеральних добрив; не були оброблені консервантами, гормонами, антибіотиками і т.п.» [1]. Окрім зазначеного однією з основних вимог виробництва даної продукції є відмова від використання генно-модифікованих організмів (ГМО).

За оцінками спеціалістів Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM), на сучасному етапі світовий ринок екологічно чистої харчової продукції складає близько 30-40 млрд. доларів США, із щорічним темпом приросту у 15-17%. Наявні статистичні дані [2], засвідчили, що в світі під органічне землеробство задіяно більше ніж 30 млн. га сільськогосподарських угідь (див. табл. 1) і функціонують близько 700,000 ферм з виробництва екологічно чистої продукції.

Таблиця 1

Площі сертифікованих органічних земель в світі (за даними [2])

Назва частини світу	Площа, млн га
Північна Америка	2,2
Південна Америка	4,9
Азія	3,1
Австралія та Океанія	12,4
Європа	7,4
Африка	0,4

В світі майже сформувалися повноцінні ринки екологічно чистої продукції в таких сегментах, як овочі та фрукти, дитяче харчування, сільськогосподарська сировина для переробки (передусім зерно) та молочні продукти. Подальше зростання ринків екологічно чистої продукції відкриває можливості для виходу на них нових виробників. Так, ЄС і Швейцарія є значними імпортерами, в тому числі зі Східної Європи, зерна, насіння олійних культур, овочів і фруктів та яловичини, вирощених за органічною системою.

Більшість ринків екологічно чистої продукції країн Європейського Союзу та США були сформовані за стандартами, що визначають необхідні вимоги до продукції, методів її виробництва і дозволяють маркувати як “екологічно чисто”. В цих країнах створена й успішно функціонує відповідна інфраструктура сертифікації, маркетингу та реалізації органічних продуктів, розроблено власні національні програми розвитку цього напрямку економічної діяльності.

В Україні, за даними експертів IFOAM, наразі під органічне землеробство задіяно близько 240 тис. га сільськогосподарських угідь і існує 69 ферм, які спеціалізуються на виробництві екологічно чистої продукції АПК [2]. Більшість цих господарств розташовані в південному регіоні України (Одеська та Херсонська області), в західній Україні (Чернівецька, Тернопільська і Львівська області) та на Полтавщині.

Однак українські виробники в основному вирощують зернові та олійні культури на експорт, а на внутрішньому ринку екологічно чиста продукція вітчизняного виробництва практично відсутня. Основними перешкодами є те, що в державі немає єдиної нормативно-правової бази регулювання екологічного ринку, інформаційної підтримки та каналів збуту.

Разом з тим, більше ніж 70 господарств у всіх регіонах України вже перебувають на різних стадіях переходу до повноцінних органічних методів виробництва сільськогосподарської продукції. З'явилися перші приклади переробки сільськогосподарської продукції й, відповідно, виробництва готових екологічно чистих продуктів харчування. Частина з них уже експортується, переважно за участю таких компаній, як «Украгрофін» та «Біолан».

За даними досліджень, в Україні вже існує й категорія людей (близько 5% населення), які мають певну мотивацію до споживання екологічно чистих продуктів і готові платити за них вищу ціну. Ця група споживачів створює початкову нішу для внутрішнього ринку екологічно чистої продукції АПК в Україні.

Здатність України стати конкурентноспроможною на світовому ринку екологічно чистої продукції АПК доволі висока. По-перше, окремі вітчизняні культури на Заході культивуються дуже слабо, а інколи і зовсім не культивуються. Отже, в нашій країні розвиток екологічно чистого виробництва перспективний в таких напрямках як екологічно чисте рослинництво, ринок дикоросів. По-друге, в нашій країні, через брак коштів, використання мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин набагато менше, ніж в більшості розвинених країн. Таким чином вітчизняні продукти мають менше хімії, ніж імпортні, що робить їх більш прийнятними як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Підсумовуючи варто зазначити, що виробництво екологічно чистої продукції АПК в Україні знаходиться на початковому етапі свого розвитку. Обмежена пропозиція, яка представлена більшою мірою продукцією рослинництва (зерновими та олійними культурами), не задовольняє попит вітчизняних споживачів. Наразі розвиток виробництва екологічно чистих продуктів АПК в Україні стримують такі фактори як: відсутність нормативно-правової бази щодо процесу виробництва, національного органу сертифікації, відповідної ринкової інфраструктури, а також переробних підприємств.

Як висновок, варто відмітити, що виробництво екологічно чистих продуктів АПК є необхідною умовою для підвищення рівня екологічної безпеки країни та подолання більшості існуючих еколого-економічних проблем, також виробництво даної продукції є одним з перспективніших видів економічної діяльності, подальший розвиток якого може сприяти надходженню значних грошових коштів в економіку нашої держави та загальному покращенню стану здоров'я населення.

Список використаних джерел: 1. Rodale R. Testimony. New York State public hearing in the matter of organic foods. New York City, Dec 1, 1972; 2. Willer, Helga, Minou Yussefi-Menzler and Neil Sorensen (Eds.) (2008) *The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2008*. International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM) Bonn, Germany and Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland. Hardback edition published by Earthscan, London, UK, 2008

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

С.О. Западнюк

Інститут географії НАН України

Оптимальний розвиток регіону – це оптимальне поєднання розвитку сфер, галузей і виробництв у регіоні, що визначають його спеціалізацію в масштабі країни та забезпечують задоволення як власних, так і загальнодержавних потреб, ефективно використовуючи природні, трудові і фінансові ресурси, виробничо-технічний потенціал і міжрегіональні економічні зв'язки [1].

Сучасний стан соціально-економічного розвитку регіонів України можна охарактеризувати як диспропорційний, що перешкоджає здійсненню єдиної економічної, соціальної політики в державі; заважає використанню переваг територіального поділу, спеціалізації та кооперування праці; супроводжується послабленням міжрегіональних економічних зв'язків; сприяє закріпленню регіональних відмінностей у перебігу суспільно-політичних процесів та ін.

Міграції населення здійснюють відчутний вплив на розвиток регіонів України, як позитивний (адаптація до несприятливих обставин становлення ринкової економіки; зменшення безробіття; покращення матеріального забезпечення населення та ін.), так і негативний (посилення соціальної диференціації населення, розвиток інфляційних процесів, «тіньової» економіки та ін.). Покращення наслідків міграцій населення для регіонального розвитку є актуальним завданням з огляду на можливе їх використання як ресурсу, що в перспективі сприятиме оптимальному розвитку регіонів України та виступатиме істотним резервом соціально-економічного поступу держави [3].

Оптимізація міграційної ситуації в Україні на сучасному етапі передбачає виконання ряду обов'язкових завдань: зменшення відтоку населення з України, пов'язаного із трудовими та інтелектуальними міграціями; скорочення об'ємів нелегальної міграції; повернення в Україну висококваліфікованих та інтелектуальних кадрів, творчих та обдарованих людей, сприяння в'їзду в Україну іноземців перерахованих категорій; збільшення об'ємів іноземного туризму як ресурсу соціально-економічного розвитку; прийняття законодавчих актів, що визначають основи здійснення міграційної політики України. Кожне із поставлених завдань може бути реалізоване шляхом виконання ряду заходів.

Реалізація задачі зменшення відтоку населення з України охоплює: забезпечення політичної стабільності в державі; вирівнювання рівнів розвитку регіонів, зменшення диспропорцій розвитку шляхом повнішого використання культурної спадщини регіонів з найнижчими рівнями соціально-економічного розвитку та посилення їх спеціалізації на туристичній діяльності (Херсонська, Чернівецька, Житомирська, Кіровоградська, Тернопільська, Чернігівська, Волинська обл.); інтенсивний розвиток науки та фінансування її як галузі, що є одним із важливих резервів соціально-економічного розвитку країни; створення реєстру насе-

лення для фіксації обсягів трудових міграцій в Україні, проведення систематичних досліджень тенденцій міграційних рухів в Україні з подальшим коригуванням заходів міграційної політики згідно з результатами досліджень.

Скорочення об'ємів нелегальної міграції можливе шляхом: завершення процесу демаркації державного кордону з Молдовою і прискорення початку її проведення з Росією та Білоруссю; інформування населення про наслідки вчинення незаконних міграцій та супутніх їм кримінальних дій, посилення відповідальності за їх здійснення; введення в дію законодавства, яке б передбачало адміністративну, цивільну, кримінальну відповідальність фізичних і юридичних осіб за торгівлю людьми; активізації контролю за роботою потенційно небезпечних організацій (агентства з працевлаштування за кордоном, міжнародні служби знайомств); опрацювання візової політики із запровадженням жорсткіших правил в'їзду в Україну та додаткової перевірки громадян з країн походження нелегальних мігрантів під час видачі віз; впровадження грошової застави при в'їзді в Україну громадян з країн «міграційного ризику», які прибувають на навчання або для працевлаштування; запровадження правила про обов'язкову наявність мінімуму грошових коштів, передбачених на один день перебування в Україні для інших категорій громадян; активізації робіт із залучення коштів Європейського Союзу для технічного переоснащення західного державного кордону; сприяння розвитку українських підприємств–виробників обладнання для охорони державного кордону через забезпечення державного замовлення на таке обладнання;

Перетворення процесу «відпливу умів» на протилежний і сприяння в'їзду в Україну висококваліфікованих іноземних кадрів можливі за реалізації задач: державного і приватного сприяння розвитку наукових колективів з подальшим використання їх здобутків; активної співпраці в науковому середовищі, обміну досвідом шляхом проведення наукових семінарів та конференцій за умови обов'язкової організації заходів молодими фахівцями; стажування науковців у різних ВНЗ країни; сприяння розвитку нових поглядів й ідей серед науковців; створення українського міжнародного телепростору типу «Discovery» з метою ознайомлення широкого загалу в Україні та за її межами з новими науковими здобутками, особливостями флори і фауни регіонів України, природно-заповідним фондом, рекреаційними ресурсами та культурною спадщиною, що дасть змогу вигідно презентувати Україну в світі, привернути увагу молоді до науки, заохотити туристичні міграції тощо; виділення грантів для українських та іноземних студентів, аспірантів, науковців на навчання, стажування, наукові дослідження з метою підвищення їх потенціалу та сприяння новітнім науковим дослідженням з подальшим їх впровадженням у суспільне життя.

Збільшити об'єми іноземного туризму як ресурсу соціально-економічного розвитку регіонів України можливо шляхом: державного сприяння розвитку туристичної інфраструктури та зростанню рівня туристичних послуг; підтримки розвитку приватних туристичних об'єктів шляхом надання кредитів за зменшеною відсотковою ставкою; створення єдиного реєстру пам'яток культурної спадщини України, систематичного моніторингу їх розвитку та фінансової підтримки їх функціонування; формування єдиної бази підприємств, що надають туристичні послуги з метою контролю їх діяльності; покращення транспортної

інфраструктури та системи дорожніх знаків; збільшення штрафів за забруднення навколишнього середовища; проведення активної соціальної реклами з метою ознайомлення населення з наслідками екологічних змін в результаті людської діяльності; запровадження на туристичних об'єктах практики майстер-класів з традиційних українських ремесел тощо.

Прийняття законодавчих актів, що визначають основні засади та напрями здійснення міграційної політики України, має базуватися на принципах: забезпечення національної безпеки та загальнодержавних підходів у проведенні міграційної політики; стимулювання раціонального розподілу мігрантів по території України; врахування міграційної ситуації в регіонах; забезпечення кожному, хто законно перебуває в Україні, свободи пересування, вибору місця проживання, права вільно залишати її територію і в'їжджати в Україну її громадянам; недопущення будь-яких проявів дискримінації та ксенофобії; неприпустимості привілеїв чи обмежень стосовно мігрантів за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань та ін.; сприяння поверненню в Україну її вихідців; взаємодії та координації діяльності органів виконавчої влади і громадських організацій у сфері міграцій, біженців та громадянства на всіх рівнях; забезпечення інтеграції іммігрантів в українське суспільство тощо.

Реалізація запропонованих заходів з покращення міграційної ситуації в Україні, їх доповнення та зміна відповідно до актуальних реалій суспільного життя сприятиме стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні та оптимальному розвитку її регіонів.

Список використаних джерел: 1. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки // Конспект лекцій з економіки. – Лекція 10.2. Регіональний рівень управління та його функції [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/155/4493.html>. 2. Варналій З. С., Мокій А. І., Новикова О. Ф., Романюк О. Ф., Романюк С. А. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / НІСД / З. С. Варналій (ред.). – К.: Знання України, 2005. – 498 с. 3. Западнюк С. О. Особливості соціально-економічного розвитку України та міграції населення: взаємовплив та його наслідки // Український географічний журнал. – 2009. – № 2. – С. 24–31.

УДК 911.3

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ТА СХІДНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Л.В. Ключко, В.Ф. Ліхван, О.К. Немець

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Соціальна безпека населення в останні роки стає все більш актуальним питанням при вивченні та дослідженні якості життя населення та безпеки населення (державної, національної та економічної). Вивчення даної проблеми є дуже важливим для сучасної України, оскільки в умовах сьогодення країна переживає кризовий стан, що не може негативно відобразитися на житті населення. Зниження рівня та якості життя населення, соціальне розшарування, зростання безробіття, знецінення робочої сили та міграція населення – це далеко не

всі проблеми сучасного населення, проте в основному загальні та найгостріші.

Тому для пошуку оптимальних шляхів вирішення зазначених проблем, необхідні комплексні дослідження з метою визначення наскільки населення знаходиться в соціальній небезпеці. Соціальна безпека виступає важливим показником для виміру загального розвитку населення та визначення рівня та якості його життя. Рівень соціальної безпеки може бути різним в межах однієї територіальної-адміністративної одиниці, що вказує на наявність певних проблем та географічних особливостей розвитку.

В Україні поняття «соціальна безпека» почали широко вживати лише на етапі переходу до ринкових відносин. У ст. 46 Конституції України проголошується, «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин». Проте як показує наше дослідження соціальний захист та соціальна безпека населення це не зовсім ідентичні значення і не варто їх ототожнювати. У сучасній науковій літературі не існує чіткого визначення терміну «соціальна безпека». Кожен вчений, що займається дослідженням безпеки населення, дає своє визначення цього поняття, яке відображає ту чи іншу сторону даного питання та позицію відповідної науки.

Ми пропонуємо під соціальною безпекою розуміти постійну доступність населення до достатньої кількості соціальних благ, які прямо або опосередковано впливають на нормальну життєдіяльність населення певної території.

Вагомий внесок у дослідження соціальних процесів держави чи її регіонів зробили такі вчені: З.Герасимчук, І.Горленко, М.Долішній, В.Куценко, Е.Лібанова, Л.Немець, Л.Новікова, Я.Олійник, В.Паламарчук, А.Степаненко, В.Стешенко, О.Топчієв, О.Хомра, О.Шаблій та інші. Отже, в наш час багато вчених займаються вивченням цього питання на державному рівні. Проте якщо брати об'єктом дослідження саме окремо регіони України або групу регіонів за певною класифікацією то суспільно-географічні аспекти соціальної безпеки є ще недостатньо вивченими. В даному дослідженні ми користуємося класифікацією регіонів України за О. Шаблієм. За його класифікацією до західних регіонів відносяться Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Рівненська та Волинська області, а до східних регіонів – Харківська, Сумська, Полтавська, Донецька та Луганська області.

Об'єктом цього дослідження є соціальна безпека населення західних та східних регіонів України. Предметом дослідження – є особливості соціальної безпеки життєдіяльності населення в західних та східних регіонів України. Метою дослідження є визначення етапів дослідження соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України.

В процесі даного дослідження планується визначити соціальну безпеку населення досліджуваних областей, на основі отриманих даних порівняти рівень життя населення західних та східних регіонів нашої країни, визначити основні фактори, які впливають на той стан в якому знаходяться регіони та їх окремі області, а також користуючись результатами аналізу запропонувати напрями вирішення проблем і висвітлити перспективи покращення рівня та якості життя

населення в найближчому майбутньому.

Визначити соціальну безпеку населення області можна користуючись формулою розрахунку запропонованою у дисертації Штельмах О.О. «Суспільно-географічні аспекти соціальної безпеки регіонів України», яка дозволяє визначити коефіцієнт соціальної безпеки населення [2].

$$\theta = \frac{\varpi}{\sqrt{\varpi^2 + \psi^2}}$$

де: θ – коефіцієнт соціальної безпеки населення;

ϖ – інтегральна оцінка показників стимуляторів по районах;

ψ – інтегральна оцінка показників дестимуляторів по районах.

Аналіз соціальної безпеки населення ґрунтується на трьох групах загроз:

Першу групу становлять районні соціальні загрози, що мають економічне походження (різний дохід населення в окремих районах Харківської області, районний ринок праці, фінансування різних програм та проектів районного значення, та рівень життя населення, а саме загроза його зниження).

Друга група – це групи демографічного походження (районна депопуляція населення через природне скорочення, «старіння» нації, міграційні процеси, зменшення середньої тривалості життя, загроза погіршення якості трудових ресурсів районів через порушення прав робітників).

До *третьої* групи входять загрози, що мають гуманітарне походження (соціальні протиріччя, в основі яких лежать мовні, релігійні та інші регіональні відмінності, поширення соціальних хвороб у суспільстві, нестабільність соціально-трудових взаємовідносин, страйки, злочинність)

Виходячи із зазначених вище загроз соціальної безпеки населення можна сформулювати наступні індикатори соціальної безпеки:

- індикатори демографічних загроз (народжуваність, смертність та природне скорочення або приріст населення);

- індикатори загроз поширення соціальних негараздів (захворюваність, злочинність та інші);

також можна сюди віднести:

- індикатор загроз добробуту населення (дохід та заробітна плата);

- індикатор загроз трудових ресурсів (рівень зайнятості, безробіття, вільні робочі місця)

Дослідження соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України передбачає виконання певних етапів, що гарантують успішне виконання поставлених завдань:

1. Етап збору даних, який передбачає збір даних (особливо статистичних) як загального (теоретико методологічних), так і конкретно регіонального (обласного) характеру.
2. Теоретико-методологічний – даний етап передбачає розробку теорії даного суспільно-географічного дослідження використовуючи зібрані дані попереднього етапу, а саме загального характеру.
3. Оціночний – описання та оцінка факторів і умов, в якому знаходяться обидва регіони та окремі області, що в кінцевому результаті можуть впливати на соціальну безпеку населення.

4. Аналітичний – даний етап дозволяє використовуючи всі отримані дані провести розрахунки соціальної безпеки населення досліджуваних регіонів та зробити опис отриманих даних. Після цього необхідний етап аналізу отриманих даних для подальшого дослідження в завершальній стадії, але вже на наступному етапі. Як кінцевий результат даного етапу може бути проведена типізації областей в регіонах за рівнем соціальної безпеки населення та порівняльний аналіз результатів між західним та східним регіонами.
5. Синтетичний – на основі попередніх даних визначення проблем та запропонування оптимальних шляхів їх вирішення [1].

У ході виконання дослідження будуть використовуватись такі методи:

- *метод систематизації* – для упорядкування основних елементів та параметрів, що визначають соціальну безпеку населення в географічному вимірі;
- *метод регіонального та локалізаційного аналізу* – для дослідження особливостей і відмінностей стану соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України та їх складових (областей);
- *математико-статистичний метод* – для проведення формульних розрахунків соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України;
- *картографічний метод* – використовувався для відображення просторового аналізу соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України.

В якості інформаційної бази даного дослідження виступають звітні матеріали обласних управлінь статистики державних адміністрацій областей, які досліджуються, аналітичні огляди та науково-методичні публікації з даної теми, а також дослідження вітчизняних науковців. Також у ході дослідження можуть використовуватися окремі інтернет-матеріали, поміщені на офіційних державних сайтах та сайтах облдержадміністрацій досліджуваних регіонів.

У I частині дослідження планується висвітлити теоретико-методичні основи географічного дослідження соціальної безпеки населення.

У II частині планується відобразити фактори, що визначають соціальну безпеку населення західних та східних регіонів України та їх характеристики

У III частині дослідження планується дати суспільно-географічну оцінку соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України, а також висвітлити проблеми сучасного стану соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України та перспективи її покращення.

Отже, в даній статті подані основний план дослідження соціальної безпеки населення західних та східних регіонів України, що дозволить визначити ступінь складності та територіальні відмінності ситуації з соціальної безпеки населення в зазначених регіонах України для подальшого впровадження заходів щодо покращення рівня та якості життя населення.

Список використаних джерел: 1. Паламарчук В. Зміни рівня життя населення України // Україна: аспекти праці. — 1998. — Т. 4. — 37 с. 2. Штельмах О.О. Суспільно-географічні аспекти соціальної безпеки регіонів України.. Київ: 2006

ІНВЕСТИВАННЯ РЕСУРСІВ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

О.О. Казак

Полтавський університет економіки і торгівлі

На сьогоднішній день, Україна є енергозалежною державою, яка лише на 30% від потреби економіки забезпечена газом власного видобутку та на 20% — власною нафтою [3,с.2], тому проблема забезпечення енергоресурсами впливає на національну безпеку держави, і необхідність нарощування потенціалу добувної галузі в Україні постійно зростає.

Особливістю Полтавської області є наявність в регіоні потужного цілісного паливно-енергетичного комплексу, який включає стадію розвідки, видобування вуглеводнів, переробки сировини, виготовлення готової продукції та транспортування видобутої сировини. Область разом з Харківською та Сумською входить до трійки областей, в яких є найбільші поклади нафти і газу і розглядається як стратегічний регіон щодо перспектив збільшення обсягів видобутку вуглеводнів. На сучасному етапі частка Полтавської області в загальному обсязі видобутку природного газу в Україні складає близько 37%, газового конденсату - 58% та нафти - 14%, а залишкові нерозвідані ресурси оцінюються у 450-500млн.т. [2,с.23] За даними Полтавської ОДА у 2009р. кількість державних свердловин налічувала 647шт., а приватних – 62 шт.

У зв'язку з впровадженням накопичувального рівня в рамках здійснення реформування пенсійної системи в Україні та можливості допуску недержавних пенсійних фондів (НПФ) до обов'язкових пенсійних відрахувань, враховуючи прогнози щодо акумуляції ними значних фінансових ресурсів, актуалізуються питання ефективного інвестування пенсійних коштів та їх використання для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Через геологічні та технічні ризики, які складають 30-35% та 15% відповідно, інвестиційні вкладення в нафтогазовий комплекс вважаються ризикованими, а процес виснаження ресурсної бази та збільшення глибини розвідки в сукупності здорожує процес добутку нафтопродуктів. Як наслідок, розрив показника співвідношення видобутку природних запасів в Полтавській області до показника розвіданих обсягів збільшується, і констатується перевищення обсягів видобутку над обсягами розвіданих запасів в регіоні. З огляду на викладене, проекти геологічної розвідки нафтогазових надр Полтавської області слід вважати непривабливими для залучення коштів, акумульованих НПФ, і більш результативним може стати використання їх інвестиційного потенціалу в реалізацію супутніх проектів, які потребують значних інвестицій.

Спеціалістами Полтавської ОДА розроблено проект модернізації газотранспортної системи, зокрема заміни газотурбінних перекачувальних агрегатів, які використовують імпортований природний газ, на такі, що працюють на електричній енергії, виробленій на Україні (пункт 8 розділу V Плану заходів щодо ре-

лізації Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.07.2006 № 436-р.). Зокрема, на території Полтавської області розташовані вісім таких газоперекачувальних станцій. Умовою інвестування пенсійних коштів має стати застосування принципу державно-приватного партнерства. Оскільки, основою для інвестицій пенсійних коштів є забезпечення гарантій їх повернення і відтворення, тому в запропонованому проекті це можливо забезпечити за рахунок інвестиційної складової у тарифі на транспортування природного газу.

Згідно ст. 13 Конституції України — земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. [1] Тому спрямування фінансових ресурсів внутрішніми системними інвесторами, якими можуть стати НПФ, в реалізацію проектів в системі паливно-енергетичного комплексу в повній мірі відповідають законодавству, на відміну від приватної власності в цих сегментах господарського комплексу.

Полтавська область, в порівнянні з іншими регіонами України, має один з найвищих природно-ресурсних потенціалів, а також нафтогазовий комплекс зі значними покладами природних копалин. Виходячи з доведеного висновку, щодо постійного збільшення значення нафтогазового сектора в розвитку економіки України і загальносвітові перспективи, зважаючи на консервативний характер діяльності НПФ, головною метою яких є збереження ресурсів в довгостроковій перспективі, інвестування пенсійних коштів в акції підприємств паливного комплексу, корпоративні облігації або в інші фінансові інструменти, забезпечені саме природними ресурсами Полтавської області, гарантуватиме відтворення пенсійних коштів та дасть мультиплікативний соціальний ефект на загальний соціально-економічний розвиток регіону.

З огляду на те, що в Полтавській області нафтогазовий комплекс формує значну частину обласного бюджету, ефективна інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в зазначеній сфері буде сприяти пожвавленню виробничого потенціалу області, вирішуватимуться проблеми зайнятості населення та покращуватимуться економічні показники, що в комплексі дозволить підвищити соціально-економічні показники Полтавщини.

Таким чином, можна констатувати, що паливно-енергетичний комплекс Полтавської області є привабливим напрямом для довгострокових інвестицій недержавних пенсійних фондів як системних портфельних інвесторів.

Список використаних джерел: 1. Конституція України. 2. Надра Полтавщини // Коментарі, -№24, -27 червня 2008р., -с.23. 3. Сепіта Т. Паливно-енергетичний комплекс Полтавщини—унікальний // Село полтавське, -№29, -27 липня, -2007., -с.2

ЗМІНИ ЛЮДНОСТІ ПОСЕЛЕНЬ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.О. Корнус, О.Г. Корнус

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Розселенський каркас території дослідження залишається доволі постійним уже тривалий час, а зміни, що відбуваються у ньому, мають місце лише на низових ланках. Кількість адміністративних районів не змінювалася з 1966 року, так само без змін збереглася мережа міст, смт і сільських рад. Як і 40 років тому, кількість міст дорівнює 15 (з них 7 – обласного підпорядкування), селищ міського типу – 20, сільських поселень станом на 1.01.10 року нараховувалось 1466. Усього на одне міське поселення у 2010 р. припадає 42,1 сільських. Густота поселенської мережі станом на 1.01.2010 р. становила 63,4 поселень на 1000 км².

Найбільш суттєві зміни сталися на рівні сільських населених пунктів. Лише за останні 6 років (2003-2009 рр.) чисельність сіл у регіоні зменшилася на 20 (1,3%) поселень. За 2003-2008 роки кількість сіл в Україні скоротилася на 115 поселень, з них 45 (39,1%) розташовані у Північно-Східному регіоні, до якого входить і Сумська область. Цей регіон – єдиний в Україні, де скорочення поселенської мережі досягло такого рівня.

За період, що пройшов з часу проведення Всеукраїнського перепису населення (2001-2009 рр.), міське населення області скоротилося до 790,4 тис. осіб. Як і до 2001 року людність скорочувалася практично у всіх поселеннях, проте цього разу не став винятком і обласний центр, людність якого зменшилася з 282,8 тис. до 273,2 тис. чоловік.

Станом на 1 січня 2010 р. кількість дрібних міських поселень (до 10 тис. населення) зросла до 24 (у цю найбільш чисельну групу міських поселень увійшли всі смт області, а також чотири міста: Ворожба, Середина-Буда, Дружба і „новачок” групи Буринь, чисельність населення у якому скоротилася до 9,6 тис.). Відповідно кількість поселень у групі 10-20 тис. населення скоротилася до двох (Білопіль і Путивль). Група міст людністю 20-30 тис. чоловік залишилася у тому ж складі, що і станом на 2001 р. (Лебедин, Кролевець, Тростянець), натомість кількість поселень з чисельністю 30-50 тис. осіб, зросла з одного до трьох, оскільки міста Ромни (44,3 тис.) і Охтирка (48,9 тис. осіб) перейшли у попередню (мешу за величиною) групу склавши там компанію м. Глухову. Кількість населених пунктів у групі людності 50-100 тис. осіб залишалася у складі двох міст (Конотоп і Шостка). У групі міст, чисельність більше 100 тис. чол. залишалися Суми, про чисельність якого говорилося вище.

Чисельність населення у міських поселеннях Сумської області почала скорочуватись з кінця 90-років ХХ століття. За період 1989-2009 рр. воно скоротилось на 88,5 тис. осіб, або на 10%. Відбулася і структурна трансформація міського розселення. Якщо у 1989 р. найбільша частка в чисельності міського населення Сумської області належала великим містам (44%), у 2001 р. частки насе-

лення, що приживало у великих і середніх містах майже вирівнялися (34,8% і 33,9% відповідно), а станом на 1.01.2008 р. у середніх містах мешкало лише 22,4% міського населення. Натомість частки мешканців великого міста і малих міст практично зрівнялися (34,6% і 34,1% відповідно). Це сталося завдяки переходу великого міста Конотоп до категорії середніх. Середні міста Охтирка і Ромни, у свою чергу, перейшли до категорії малих. У кінцевому результаті таких „переходів” відбулося здрібнення міст: зменшилась з 2 до 1 кількість великих міст, збільшилась кількість малих і найменших (з людністю до 10 тис. осіб) міст. На сьогодні не „дотягують” до законодавчо визначеної мінімальної для міст межі людності Буринь /рц/, Ворожба, Середина-Буда /рц/, Дружба.

Одночасно відбулося зменшення середньої людності міських поселень. Так, у 1989 р. людність середньостатистичного міста на Сумщині становила 59 тис. осіб, у 2001 р. – 56,2 тис. а у 2009 р. – вже 53 тис. мешканців.

Хоча протягом 1950-2009 рр. кількість смт не змінилася, але їх демографічний потенціал зменшився. Кількість поселень такого типу з людністю до 3,0 тис. осіб збільшилась з 2 до 10, а найбільших (понад 5 тис. осіб) зменшилась до 6.

Структура сільського розселення на Сумщині також зазнала значної трансформації. На момент утворення в області були окремі села з населенням до 10 тис. чоловік: Сміле, Недригайлів, Глинськ, Липова Долина, Синівка.

За переписом 1959 р. серед найбільших сіл Сумської області були: Борожня (5912 жителів), Зноб-Новгородське /рц/ (1965), Липова Долина /рц/ (3619), Нижня Сироватка, Сумського р-ну (5974), Попівка, Конотопського р-ну (6661), Річки, Білопільського р-ну (5858), Слобода, Буринського р-ну (6246), Сміле /рц/ (4118), Хотінь /рц/ (2755), Червоне /рц/ (2793 жителі). Сільське населення Сумської області становило 1003,5 тис. осіб.

До 1970 р. багато крупних сіл – колишніх райцентрів отримали статус селищ міського типу (Липова Долина та інші), однак більшість із них перестали бути центрами районів, – Зноб-Новгородське, Хотінь, Червоне. За переписом цього року сільське населення Сумської області скоротилося до 849,5 тис. осіб.

За переписом 1979 р. серед найбільших сіл Сумської області були: залишалися Борожня (4889 жителів), Нижня Сироватка, Сумського р-ну (5128), Попівка, Конотопського р-ну (5898), Підлипне, Конотопського р-ну (4878), Річки, Білопільського р-ну (5858), Слобода, Буринського р-ну (4870). Як бачимо, за період 1959-1979 рр. чисельність населення у них скоротилася. Також скоротилася і чисельність сільського населення в цілому – до 686,8 тис. осіб (на 19,2%).

За даними обстеження 1996 року загальне число сільських населених складало 1493 одиниці, з них з числом жителів до 199 осіб – 882 села, або 59,1% від загального їх числа; від 200-499 – 284, або 19,0%; від 500 до 999 – 200, або 13,9%; 1000 і більше – 119, або 8%. Сім сільських населених пунктів станом на 1.01.1996 р. не мали населення, але не були зняті з обліку. У загальній кількості сільських населених пунктів зросла частка малих сіл з людністю до 199 осіб – їх питома вага складала 59,1% проти 57,5% у 1990 р. Частка сіл з чисельністю населення більше 1000 осіб знизилась до 8% проти 9,1% у 1990 р.

Станом на 1.01.1996 р. чисельність сільських жителів в області становила 507,0 тис. осіб, що на 40,4 тис. осіб або 7,4% менше порівняно з обстеженням

1990 р. Скорочення чисельності сільського населення відбулося у всіх районах області, найбільше – в Середино-Будському (на 10,8%), Лебединському (на 10,6%), Шосткинському (на 10,4%), Ямпільському (на 9,5%), Кролевецькому (на 8,6%) районах. Основною причиною скорочення чисельності в сільській місцевості є природне скорочення. У 1995 р. народжуваність серед сільських жителів була лише 8,5‰ (проти 9,6‰ у 1990 р.). У 366 сільських населених пунктах (24,5%) протягом 1991-1995 років не було народжених, з них 365 – це малі села з числом жителів до 149 осіб і 1 село – з чисельністю 300-499 жителів (с. Сліпород Глухівської міськради).

За даними аналогічного обстеження 2006 року загальне число сільських населених пунктів склало 1491 село, у т.ч. з числом жителів до 199 осіб – 910 сіл (62,3% від загального їх числа); від 200-499 – 283 (19,4%); від 500 до 999 – 171 (11,7%); 1000 і більше осіб – 97 (6,6%). У загальній кількості сільських поселень ще більше зросла частка сіл з людністю до 199 осіб – на 1.01.2006 р. їх питома вага складала 62,3% проти 59,1% у 1996 р. Частка сіл з чисельністю населення більше 1000 осіб знизилась до 6,6% проти 8% у 1996 р. На 1.01.09 р. чисельність сільських жителів Сумської області становила 392,3 тис. осіб, що на 64 тис. осіб (14,1%) менше у порівнянні з переписом 2001 р. і на 155,5 тис. осіб (28,3%) менше порівняно з переписом 1989 р. Скорочення чисельності сільського населення за 2001-2009 рр. відбулося майже у всіх районах області, найбільше – в Буринському (на 22,4%), Середино-Будському і Великописарівському (на 19,6%), Ямпільському (на 19,1%) районах.

Основною причиною скорочення людності у сільській місцевості залишалося природне скорочення. У 404 сільських населених пунктах (27,1%) не було дітей віком 0-5 років, а у 258 селах (17,3%) – дітей і підлітків віком до 17 років. Станом на 5.12.2001 р. «середнє» село в Сумській області нараховувало 306 осіб, а на 1.01.2009 р. – лише 267 мешканців, що на 39 осіб (12,7%) менше.

Аналіз тенденцій розвитку екістичних процесів дозволяє виявити певні проблеми розвитку системи розселення – це здрібнення поселень, послаблення зв'язності системи розселення, послаблення периферії при одночасному піднесенні ролі обласного центру тощо.

УДК 913: 338. 47 (477.86)

ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

В.В. Креховецький

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Транспорт – специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь матеріального виробництва і сфери обслуговування, яка забезпечує потреби господарства і населення з усіх видів перевезень. Важливе значення транспорт має у вирішенні соціально-економічних проблем. Забезпеченість території розвинутою транспортною системою – важливий критерій високого рівня її освоєння, фак-

тор залучення населення і виробництва та розвитку інтеграційних процесів [1].

Дослідженням транспортного комплексу та його оцінкою займались О.Ю. Бордин, Б.М. Данилишин, Г.А. Гольц, Ю.Є. Пащенко, О.Г. Топчієв та ін.

Дослідження транспортного комплексу Івано-Франківської області має на меті показати як природно-географічні особливості території впливають на формування систем транспортних комунікацій.

Географічне положення області досить вигідне: вона знаходиться на перетині транспортних шляхів із заходу на схід, з півночі на південь (залізниць, автомобільних шляхів, трубопроводів і електричних мереж), щільність населення висока, тому цілком природно, що Івано-Франківщина має розвинену транспортну мережу. Область складається з трьох частин гірської, передгірної та рівнинної. Карпати охоплюють майже половину території. Цей географічний фактор визначає статус області як курортної. В зв'язку з цим в курортний сезон відбувається відчутний стрибок інтенсивності дорожнього руху. Близько третини області вкрито лісами, які не сприяють розвитку шляхів сполучення. До негативних географічних чинників можна віднести зсуви, часті повені, які розмивають дороги, руйнують мости, що в свою чергу паралізує рух транспортних потоків.

Область характеризується відносно високою щільністю та загальною експлуатаційною довжиною залізничних шляхів. На 2008 рік загальна протяжність залізниць становила 495,6 км. Основним залізничним вузлом є м. Івано-Франківськ, де сходяться залізничні маршрути шести напрямків. Курсують міжнародні потяги, що забезпечують пряме сполучення області із Білоруссю, Польщею, Росією, Молдовою. Густота залізниць на 1000 км кв. – 34,5 км (по Україні – 37,6 км). Залізничні колії розміщені по території області нерівномірно, через гірську територію простягається тільки одна залізнична гілка Івано-Франківськ - Рахів. Вузькоколіїний транспорт, який свого часу обслуговував лісопереробну галузь, на даний момент перестав виконувати цю функцію, зараз його перепрофілюють під туристичні маршрути (сmt.Вигода).

Сучасна мережа доріг загального користування практично сформувалась в 70-80-х роках минулого століття та складає на 01.01.2010 р. - 4173,4 км. Із них 818,6 км. доріг державного та 3354,8 км. місцевого значення; 1249 км., що складає 30% усієї кількості доріг загального користування, проходять гірською місцевістю. Густота доріг складає 300,2 км на 1000 кв. км (по Україні – 280,7 км). Гідрографія і гідрологічний режим значно впливають на транспортні шляхи. Вплив проявляється в місцях перетину рік та потоків з дорогою, а також в місцях де русла рік знаходяться близько до дороги, зокрема через густу гідрографічну сітку в області на дорогах налічується 1199 мостів та шляхопроводів загальною довжиною 27512 пог. м., 5104 шт. водопропускних труб довжиною 61153 пог. м., а також 28453 пог. м. підпірних стінок. Питома вага штучних споруд на дорогах Прикарпаття більш як у 2 рази вища за середню по Україні [2].

З початку 90-х років в області значно зросла інтенсивність руху, особливо велико-вагових транспортних засобів. Швидко зростає й парк власних транспортних засобів, в 2007 в порівнянні з 1990 роком кількість приватних легкових автомобілів зросла на 90 200 одиниць, це призводить до швидкого руйнування доріг та мостових конструкцій, які нерозраховані на такі навантаження.

Головні автошляхи: Львів – Івано-Франківськ – Чернівці, Івано-Франківськ – Долина – Стрий, Івано-Франківськ – Надвірна – Рахів – Ужгород, Коломия –

Чернівці, Надвірна – Воловець – Мукачево. Головні магістралі з'єднують Івано-Франківськ зі Львовом, Чернівцями, Ужгородом.

Івано-Франківщина має значні просторові відмінності у розвитку транспортної системи. Якщо визначити густоту доріг районного значення по кожному адміністративному району зокрема, то ми чітко побачимо, що рівнинні райони: Галицький (276,25км/1000 км²), Калуський (250,6км/1000 км²), Рогатинський (240,2км/1000 км²) мають значно густішу мережу доріг районного значення, ніж гірські райони: Надвірнянський (85,9км/1000 км²), Долинський (96,4км/1000 км²), Рожнятівський (131км/1000 км²), Верховинський (156,4км/1000 км²) (Таблиця 1). Така ж тенденція зберігається, якщо брати загальну густоту доріг.

Таблиця 1

Густота доріг районного значення в Івано-Франківській області
(складено за даними [3])

Райони	Площа, тис.км.кв.	Довжина доріг районного значення, км	Густота доріг, км на тис. км кв
Богородчанський	0,8	168,2	210,25
Верховинський	1,25	195,5	156,4
Галицький	0,72	198,9	276,25
Городенківський	0,75	191,3	255,1
Долинський	1,55	149,4	96,4
Калуський	0,71	177,9	250,6
Коломийський	1,07	237,2	221,7
Косівський	0,9	190	211,1
Надвірнянський	1,96	168,3	85,9
Рогатинський	0,82	197	240,2
Рожнятівський	1,3	170,3	131
Снятинський	0,6	156,1	260,16
Тисменицький	0,82	162,7	198,4
Тлумацький	0,68	166,6	245

Міжнародний аеропорт Івано-Франківська має аеродром із злітною смугою завдовжки 2500 м, обладнаний для прийому і обслуговування літаків за першою категорією ІКАО, зокрема таких, як Боїнг-767, Іл-62, Ту-154, Іл-76, Ту-134, Як-42 і класами нижче, а також гвинтокрилів всіх типів. На даний час з аеропорту виконуються регулярні авіарейси на Київ, чартерні міжнародні рейси до США, Англії, ОАЄ, Ізраїлю, Туреччини, Італії та Росії. В області розташовані летовища та аеропорти місцевого значення, а саме у містах Коломия, Косів, Снятин, Городенка, які також можна в перспективі використовувати у туристичних цілях, зокрема для використання приватними легкомоторними літаками.

Трубопровідний транспорт в області представлений газопроводами "Братерство", "Союз", Уренгой – Помари – Ужгород, етиленопроводом з Угорщини до Калуша. Вплив на розвиток трубопровідного транспорту має географічне положення області, яка є прикордонною і через неї проходять трубопроводи в Європу, а також наявність власних ресурсів нафти і газу.

Івано-Франківська область має відносно добре розвинений транспортний комплекс, який сформувався під впливом природно-географічних факторів: гео-

графічне положення, рельєф, рослинність, клімат, гідрографічна сітка. Ці чинники спричинили нерівномірний розвиток транспортної системи по області. Таким чином, при дослідженні, оцінці, розробленні проектів транспортних комунікацій слід враховувати природно-географічний аспект.

Список використаних джерел: 1.Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник.-Одеса:Астропринт,2005.-632 с. 2. Характеристика Івано-Франківської області / [Електрон.ресурс] – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/> 3.Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2007 рік – Державний комітет статистики України. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області., 2008. – 613 с.

УДК 911.3

АНАЛІЗ ЕЛЕКТРОННИХ СТАТИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ІНФОРМАТИВНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ РЕГІОНІВ

С.О. Куликов

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

Визначення євроінтеграційних можливостей та перспектив України, що є однією з актуальних проблем сьогодення, потребує аналізу готовності як держави в цілому, так і окремих її регіонів до інтеграції. Важливою складовою такого аналізу у контексті суспільної географії є дослідження соціально-економічного розвитку регіонів на основі офіційної статистичної інформації. Відтак, першочерговим завданням є аналіз відповідної інформативної бази, а саме — електронних статистичних джерел Європейського союзу [1] (Eurostat) та України [2] (надалі — Укрстат). Метою роботи є визначення можливостей щодо узгодження інформації цих двох джерел у рамках єдиного дослідження.

Аналіз інформативної бази пропонується поділити на дві складові, серед яких першою і головною є власне аналіз баз даних, їх структури та наповнення, а другою і допоміжною — аналіз електронних інформаційних звітів як засобів узагальнення даних про соціально-економічний розвиток регіонів.

Аналіз баз даних полягає у визначенні та порівнянні наступних моментів:

1. Географічне охоплення: кількість та рівень територіальних одиниць, для яких надається інформація. Для Eurostat це 271 регіон рівня NUTS-2 за діючих у ЄС системі NUTS, а також країни-кандидати (Хорватія, Македонія, Туреччина, Сербія), для яких поділ на регіони відсутній. Укрстат наводить статистичні відомості щодо 27 адміністративно-територіальних одиниць (24 області, АРК, м. Київ та м. Севастополь). Оскільки до рівня NUTS-2 входять регіони країн ЄС з населенням від 800 тис. до 3 млн осіб, саме одиниці цього рівня є співставними по відношенню до областей України, а також АРК та м. Київ.

2. Період часу, для якого наведена інформація (у роках, місяцях тощо). Головною одиницею виміру для обох джерел є роки: хоча Укрстат надає також детальну інформацію і за місяцями, у Eurostat за багатьма показниками така інформація по відношенню до регіонів недоступна. Останні дані Укрстату на момент

написання роботи належать до січня-липня 2010 р., за окремими показниками — 2009 р. Найсвіжіша інформація Eurostat належить до 2007 р., за окремими показниками — 2008 р. Тобто, має місце розбіжність, що ускладнює порівняльний аналіз регіонів ЄС та України (хоча у деяких випадках її можна частково нівельювати за допомогою методів екстраполяції).

3. Форма надання інформації. Як Eurostat, так і Укрстат використовують традиційну для баз даних табличну форму, де в якості рядків виступають територіальні одиниці, а в якості стовпців — роки. Однак, у базі даних Eurostat реалізовано систему інтерактивних таблиць із можливістю здійснення користувачем власних виборок та збереження їх у різних зручних форматах (зокрема, у форматі електронних таблиць Excel). У базі даних Укрстату дані представлені у формі менш зручних статичних HTML-таблиць.

4. Структура баз даних. Цей аспект аналізу є фактично головним і заслуговує детального розгляду. Перш за все, варто розглянути кількість змістовних розділів. У базі даних Eurostat, що включає регіональну статистичну інформацію, виділено 13 розділів, у баі даних Укрстату — 14. За своїм змістом розділи двох джерел суттєво різняться і можуть бути об'єднані у 4 групи:

- розділи, присутні в обох джерелах: демографічна ситуація, національні рахунки, сільське господарство, ринок праці, міграції (у базі даних Укрстату в окремий розділ не виділені і включені до розділу „демографічна ситуація”);

- розділи, присутні у базі даних Eurostat та відсутні у базі даних Укрстату, однак представлені на сайтах регіональних управлінь статистики: освіта, наука й інновації, структура підприємництва, охорона здоров'я, транспорт, туризм;

- розділи, присутні у Eurostat й відсутні у базі даних Укрстату та на сайтах регіональних управлінь статистики: інформаційне суспільство (використання інтернету, електронна комерція) та вартість праці (витрати на робочу силу);

- розділи, присутні у базі даних Укрстату та відсутні у Eurostat. До таких розділів слід віднести перш за все зовнішньоекономічну діяльність (експорт та імпорт товарів і послуг), а також індекси промислової продукції, забруднення навколишнього середовища, використання вторинної сировини.

5. Характер показників, що використовуються для надання інформації. Розглядаючи цей момент, слід відзначити, що у базі даних Eurostat основне місце посідають абсолютні показники, а відносні, якщо і представлені, носять допоміжне значення. Водночас, у базі даних Укрстату відносні показники (індекси) посідають значне місце, що дещо ускладнює як окремі розрахунки, так і порівняльний аналіз розвитку регіонів ЄС та України в цілому.

6. Одиниці виміру. Цей момент торкається переважно економічних показників: у Eurostat значення наведені в євро (до 1999 р. — екю), а у базі даних Укрстату за більшістю показників інформація надається у гривнях, і лише за такими показниками, як обсяги прямих іноземних інвестицій — у доларах США. Втім, ця розбіжність не може вважатися суттєвою.

Аналіз статистичних звітів як форм узагальнення даних про соціально-економічний розвиток регіонів також включає декілька основних моментів. По-перше, це засоби надання інформації: у звітах ЄС „Regional Yearbook” ними є переважно карти, меншою мірою — діаграми, таблиці та текст, у звітах Укрстату — таблиці та діаграми. По-друге, це структура документів, при чому харак-

терним моментом є домінування у звітах ЄС показників соціальної сфери: населення, міста, зайнятість, освіта, туризм тощо. Нарешті, особливо проявляється перевага звітів ЄС у наочності та зручності використання.

В цілому можна зазначити, що статистичні джерела України та ЄС, попри певні ускладнення, можуть за більшістю основних статистичних показників бути узгоджені, а відтак — успішно використані як інформативна база для досліджень щодо євроінтеграційних можливостей України.

Список використаних джерел: 1. Eurostat – <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> 2. Державний комітет статистики України – <http://ukrstat.gov.ua/>

УДК 332.012.2

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ

О.Г. Ларіна

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана»

Сучасна концепція сталого розвитку регіонів передбачає активізацію реалізації та розвитку інтелектуального потенціалу регіональної економічної системи, що забезпечує підвищення конкурентних позицій на світових ринках та можливості на локальному рівні відповідати викликам глобального середовища. В сучасній економіці знань, яка стала основою постіндустріального суспільства, особливого значення набуває саме розвиток інтелектуального капіталу та висококваліфікованих трудових ресурсів, фінансування яких формує якісно нові стратегічні переваги регіону в процесі його глобальної самоідентифікації при загостренні конкурентної боротьби.

Інтелектуальний капітал визначається як капітал, створений людським і (або) машинним інтелектом та представлений інтелектуальними ресурсами. В результаті як основні елементи інтелектуального капіталу найчастіше виділяють людський та структурний капітал, додаючи клієнтський капітал (для фірм). При аналізі інтелектуальних ресурсів регіональної економічної системи доцільно розглядати перші два елементи. Людський капітал визначається як «знання, можливості та компетенції людей, що використовуються для створення власного, соціального та економічного добробуту» [1, р.2]. Структурний капітал являє собою матеріалізовані інтелектуальні ресурси у вигляді наукоємного обладнання та інформаційних технологій, а також у кодифікованій інформації (патенти, ноу-хау). Особливістю такої класифікації інтелектуального капіталу виступає функціональний та структурний принцип.

В структурі основних теоретичних концепцій випереджального розвитку регіонів в умовах трансформації міжнародних економічних відносин визначальна роль відводиться саме людським ресурсам та інтелектуальному потенціалу. Наприклад, кожна з моделей конкурентоспроможності регіонів ґрунтується саме на інтелектуальних ресурсах і факторах:

1) Піраміда регіональної конкурентоспроможності, яка розроблена дослідни-

ками Кембриджського університету, вбачає в основних джерелах конкурентоспроможності кваліфікацію робочої сили та інноваційну активність, а результатом стає підвищення якості життя та соціальних стандартів, які стають основою для зростання людських ресурсів регіону [2];

- 2) Група науковців ECORYS, яка запропонувала модель дерева конкурентоспроможності регіону, до основи кореневої системи, на якій ґрунтується весь подальший розвиток території, віднесла таланти, інновації, взаємодію та підприємництво [3]. Всі складові кореневої системи за цією моделлю визначаються рівнем розвитку інтелектуальних ресурсів регіону;
- 3) За моделлю розвитку урбаністичних регіонів однією з чотирьох рушійних сил конкурентоспроможності є людські ресурси [4], особливості яких визначаються рівнем кваліфікації, наявністю та доступністю, витратами на робочу силу тощо;
- 4) Ключовим фактором в трирівневій моделі регіональної та локальної конкурентоспроможності стає доля наукоємних фірм в загальній кількості компаній в регіоні [5], що в першу чергу визначається кількістю наукових та висококваліфікованих кадрів, які складають основу інтелектуального капіталу.

Очевидним є необхідність детального аналізу інтелектуального потенціалу регіону та його впливу на рівень конкурентоспроможності регіональної системи і добробуту населення. Серед науковців однозначність проявляється лише у виявленні прямої залежності останніх ключових категорій соціально-економічного розвитку від рівня відтворення інтелектуальних ресурсів. Але не існує єдиної загальновизнаної комплексної класифікації інтелектуального капіталу та показників, що його характеризують. Дослідження в цьому напрямку досі залишаються актуальними та доцільними в контексті розробки збалансованої стратегії соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Важливий етап оцінки інтелектуального капіталу – аналіз досвіду провідних країн світу в сфері використання інтелектуального капіталу для збалансованого розвитку регіонів. Інформативним для України є досвід Республіки Корея, головними особливостями соціально-економічного розвитку якої є перехід від орієнтації на експорт трудоемної продукції до синхронізації (на локальному рівні) використання нових рушійних сил соціально-економічного розвитку та значна територіальна дезінтегрованість промислового комплексу «на фоні однопольосного розміщення виробничих сил в Сеулі та прилеглий до нього зоні» [6, с. 100]. Яскраво проявляються наслідки імплементації теорії інтелектуального капіталу в стратегії соціально-економічного розвитку регіонів, які передбачають зміцнення регіональних інноваційних систем, підвищення конкурентоспроможності і найпотужніших національних кластерів за обсягами запозичених ресурсів, рівнем здійснюваних НДДКР і ступенем комерціалізації їхніх результатів, а також розкриття і повномасштабне використання потенціалу зростання національної економіки на основі нового технологічного укладу.

Стратегія конвергенції національних регіонів Республіки Корея, що діє за схемою «4+9», ґрунтується на модернізації промислової структури, підвищенні якості людського капіталу, технічній підтримці корпорацій та формуванні інфраструктури інновацій, що передбачає збільшення бюджетних асигнувань регіональних НДДКР з 27 до 40%, фінансування заходів щодо підвищення ефек-

тивності використання висококваліфікованих спеціалістів в регіонах, закріплення місцевих жителів за вищими навчальними закладами відповідних провінцій тощо. Такі заходи дозволяють активно просуватися країні за основними міжнародними рейтингами конкурентоспроможності і забезпечувати підвищення соціальних стандартів для населення.

Таким чином, збалансований регіональний розвиток визначається ступенем використання і розвитку інтелектуального потенціалу регіональних систем, відмовою від секторального підходу на користь кластерного, необхідним рівнем інституційних умов та розвитку інфраструктури, переходом від функціонального підходу до територіального при формуванні національної інноваційної моделі. Вище вказані заходи можуть бути реалізовані лише в умовах активізації та ефективного використання інтелектуального потенціалу, що передбачає стимулювання залучення населення до здобуття вищої освіти, виховання висококваліфікованих фахівців в сфері управління й інновацій, імплементація світового досвіду в контексті реалізації стратегії інтелектуального розвитку територій, що надасть можливість сформувати якісно нові конкурентні переваги на світових ринках за рахунок активізації інноваційного процесу.

Список використаних джерел: 1. OCDE Knowledge and Skills for Life: First Results from PISA (Executive Summary), 2001, OCDE, Paris 2. Gardiner B., Martin R., Tyler P. Competitiveness, Produktivity and Economic Growth across the European Regions. 2004 - <http://www.camecon.com/service/europe/> 3. The Competitiveness Tree. ECORYS offers a sound theoretical framework. <http://www.ecorys.com/competitiveness/tree/> 4. Webster D., Muller L. Urban competitiveness assessment in developing country urban regions: the road forward. 2000 http://www.yorku.ca/hdmet/images/uploaded/WorldBank_Webster_Urban.pdf 5. Huggins, R., Creating UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking, Regional Studies, Vol.37.1, pg 89-96, 2003 6. Абдурасулова Дж. Республика Корея: промышленная политика в условиях глобализации // Мировая экономика и международные отношения, 2009. - № 5. – с. 100 – 107

УДК 911.3 – 044. 337

ІНВЕСТИЦІЇ У РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Г.Є. Макогон

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Регіональний розвиток – це процес спрямованого та незворотного відтворення структури соціально-економічної системи регіону, а також внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків її елементів, яке відбувається під впливом певних суспільних закономірностей [5].

Луганська область – це індустріальний регіон України, з глибокою внутрішньою диференціацією розвитку. Луганщину умовно можна поділити на промисловий південь та аграрну північ. На території півдня області розташовані депресивні міста та селища міського типу, які внаслідок закриття головних підприємств (добувної промисловості, машинобудування, хімічної галузі) втратили містоформуючу базу. Північна частина області за роки незалежності майже не отримувала коштів на розвиток і знаходиться у стані стагнації. Таким чином,

важливим завданням регіонального розвитку Луганської області є вирівнювання і збалансованість соціально-економічних рівнів регіонів.

Очевидно, що інтенсивність розвитку регіонів визначається типом та якістю відтворювальних процесів, які у свою чергу, зумовлюються ефективністю інвестиційної політики в регіоні [5].

Регіонам належить важлива роль по залученню інвестицій. На регіональному рівні легше відновити довіру інвесторів до партнерів та органів державного управління на основі чинного законодавства в рамках сприяння поліпшенню інвестиційного клімату в регіоні [4].

Мета нашої публікації – дослідити структуру та джерела фінансування інвестицій в основний капітал, галузеву та територіальну структуру прямих іноземних інвестицій у Луганської області.

В дослідженнях з регіональної економіки частіше за все використовують класифікації інвестицій за об'єктами інвестування (реальні, фінансові) та за характером участі в процесі інвестування (прямі, непрямі).

Реальні (капіталоутворюючі) інвестиції – це вкладення в галузі економіки та види економічної діяльності, що забезпечують приріст виробничих та невиробничих фінансових активів, тобто вкладення в основний капітал, запаси матеріально обігових коштів, матеріально-речові цінності чи придбання земельних ділянок, об'єктів природокористування тощо.

Фінансові інвестиції – це вкладення коштів в різноманітні фінансові активи, серед яких найбільшу частку займає вкладання в цінні папери, акції, облігації [4].

Співвідношення між реальними та фінансовими інвестиціями залежить від типу і рівня розвитку економіки регіону та його інституцій. В умовах формування ринкової економіки більш ефективними є реальні інвестиції, які забезпечують відтворення основного капіталу регіону і розвиток матеріально-технічної бази, а також сприяють соціальному ефекту (підвищенню зайнятості, рівня життя тощо).

У 2009 р. в економіку Луганської області було спрямовано 56463,1 млн. грн. капітальних інвестицій, із них в матеріальні активи 55825,4 млн. грн. (або 98,9 %), а в нематеріальні активи 637,7 млн. грн. (або 1,1%). У загальному обсязі капітальних інвестицій в матеріальні активи майже 77,5 % становлять інвестиції в основний капітал (у капітальне будівництво – 29,9 %, придбання машин та обладнання, інвентар та транспортні засоби – 46,2 %, землю – 0,1 %, існуючі будівлі та споруди – 1,3 %). У структурі капітальних інвестицій Луганської області також 15,4 % становили інвестиції на поліпшення об'єктів (капітальний ремонт, модифікацію, модернізацію), на придбання та створення інших необоротних матеріальних активів витрачено 4,0 %, на нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва – 0,3 %, довгострокові біологічні активи тваринництва – 0,1 % [6].

За період дослідження з 2002 р. по 2009 р. у Луганській області відбувся перерозподіл впливу та ролі основних груп інвесторів. Частка коштів з державного бюджету у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування зменшилась вдвічі з 16,3 % у 2002 р. до 8,5 % у 2009 р. Основним джерелом капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій. Їх

питома вага становить 72,8 %. Значення прямих іноземних інвестицій як джерела фінансування капітальних інвестицій в цілому незначне – 1,9%. [6].

Через скорочення виробництва, неефективну систему оподаткування та недосконалу амортизаційну політику значно зменшились обсяги прибутку і амортизаційних відрахувань – основних джерел власних інвестицій підприємств. Адже саме вони є головними джерелами фінансування капітальних інвестицій.

Залишаються невирішеними питання підвищення економічної зацікавленості в інвестуванні у вітчизняних та іноземних інвесторів, збільшення обсягів інвестицій з усіх можливих джерел...[3].

З точки зору, суспільної географії важливою класифікаційною ознакою є регіональне походження, тобто виділення іноземних (зовнішніх) та національних (внутрішніх) інвестицій.

Іноземні інвестиції – це цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [2].

Розрізняють дві основні форми іноземних інвестицій – це портфельні та прямі.

Портфельні іноземні інвестиції – це кошти, вкладені в цінні папери довготермінового характеру, які не передбачають отримання швидкого доходу [1]. Портфельними ці інвестиції називають тому, що їх власники не обмежуються купівлею акцій одного підприємства, а мають у своєму володінні частку акцій інших підприємств, що пояснюється прагненням одержувати стабільний прибуток за вкладеним капіталом і зведенням до мінімуму ризику щодо його втрати. Не слід очікувати змін на краще від портфельного інвестування. Хоча портфельні і надають необхідні фінансові ресурси, з позицій виробника в технологічному плані не відбувається змін на краще [4].

Під прямими іноземними інвестиціями (ПІІ) розуміють безпосередню участь інвестора у виборі об'єктів інвестування і вкладання коштів. ПІІ відповідають такому обсягу цінних паперів, який дає право їх власникові суттєво впливати на розробку та прийняття управлінських рішень в напрямку розвитку компанії і навіть на повний контроль над нею [4].

У 2009 р. загальний обсяг ПІІ у економіку Луганської області становив 635,8 млн. дол. Аналізуючи структуру прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності виявили суттєве зменшення питомої ваги хімічної та нафтохімічної промисловості з 43,6 % у 2007 р. до 22,2 % у 2009 р., будівництва з 23,8 % до 11,2 %, діяльності транспорту і зв'язку з 10,0 % до 2,4 % відповідно. За досліджуваний період відбулося збільшення в 10 разів частки машинобудування з 0,6 % до 9,5 % [6]. Таким чином, зменшується питома вага інвестицій в матеріалоємні, фондоємні галузі, й спостерігається збільшення частки інвестицій у наукоємні галузі.

В регіональному розрізі «левова» частина ПІІ Луганської області (93,5 %) сконцентровані у 4 містах: Лисичанську – 35,7 %, Сєверодонецьку – 21,8 %, Луганську – 18,9 %, Алчевську – 17,1 % [6]. Таким чином, прямі іноземні інвестиції сконцентровані у великих багатогалузевих центрах з потужною промисловістю, а депресивні міста і райони Луганщини майже не отримують інвестицій для розвитку.

Акумуляція інвестицій стримується недосконалістю законодавчої бази, відсутністю надійних гарантій захисту прав іноземних інвесторів, нерозвинутістю ринкової інфраструктури тощо [3].

Висновок. Структура капітальних інвестицій Луганської області відповідає загальноукраїнській структурі. Саме на території області розміщені фондоємні галузі господарства (вугільна, металургійна, хімічна), які потребують значних капітальних інвестицій для модернізації та підтримки існуючого виробництва. Господарський комплекс Луганщини потребує значних обсягів іноземних інвестицій для створення наукоємних, й насамперед, працемістких галузей виробництва для розвитку депресивних районів та міст. Але картина протилежна: обсяги іноземних інвестицій досить незначні і полюсами тяжіння прямих іноземних інвестицій є великі багатогалузеві промислові центри з високим рівнем інвестиційної привабливості.

Список використаних джерел: 1. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. /А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.; 2. Закон України „Про режим іноземного інвестування” / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/> 3. Качаєв Ю.Д. Особливості територіального розвитку інвестиційного ринку України / Ю.Д. Качаєв // Український географічний журнал – 2000. – № 3. – С. 31-40.; 4. Музиченко А. С. Інвестиційна діяльність в Україні: Навч. посібник / А. С. Музиченко . – К. : Кондор, 2000.– 406 с.; 5. Орловська Ю.В. Стратегічне управління інвестиціями в регіональний розвиток / Ю.В.Орловська. – К.: «Знання України», 2004. -336 с.; 6. Статистичний щорічник Луганської області за 2009 рік./ За ред. С.Г. Пілієва – Луганськ: Головне управління статистики у Луганській області, 2009. – 509 с.

УДК 911.3

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Л.М. Нємець, Л.В. Ключко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Релігійна сфера виступає невід’ємною складовою суспільства, формується і розвивається разом з ним в певному просторовому континуумі. На процеси становлення, розвитку, функціонування та особливості територіальної організації релігійної сфери Харківського регіону впливають ряд чинників, серед яких найбільш значущими є природно-географічні умови, суспільно-географічні фактори. До останніх слід віднести суспільно-географічне положення, історико-географічні, етнічні, геополітичні, економічні та інші чинники. Дослідження особливостей формування релігійної ситуації Харківського регіону підтверджує її тісний зв’язок, в першу чергу, з географічними особливостями території, геостратегічними, історичними, етнічними аспектами заселення та розвитку території. Економічні та інші чинники є похідними, хоча й досить вагомими.

Геополітичне положення України історично спонукало розвивати свою національну ідею, укріплювати та передавати наступним поколінням ментальні особливості української нації, що є не менш важливим і в умовах сьогодення.

Це пов'язано, в першу чергу з тим, що українці є автохтонним етносом, який освоював та культурно перетворював свій природно-географічний простір існування на певній території на протязі багатьох століть. На кожному історичному етапі під впливом внутрішніх та зовнішніх впливів, які завжди були дуже складними для еволюції українського етносу, формувалися певні ментальні риси характеру, побуту, життєдіяльності, релігійної віри та свідомості українців.

Аналізуючи особливості виникнення та розвитку релігійної сфери, слід зазначити, що в основі її сучасної територіальної організації і інфраструктури лежать історико-географічні аспекти. Головну увагу при дослідженні цього питання приділено Слобожанщині, частку якої займає сьогодні Харківська область. Слобожанщина територіально на протязі досить довгого історичного часу виконувала певну буферну роль між іншою частиною України, Росією і Кримським ханством.

Релігійна сфера Харківського регіону, територіальні особливості та чинники її формування є досить складноорганізованою системою, що пройшла довгі та непрості етапи свого формування. Ці процеси продовжуються і в наш час.

Так, при дослідженні історико-географічних особливостей становлення та розвитку релігійної сфери Харківського регіону нами було виділено шість етапів, які характеризуються певними подіями в релігійному житті слобожан.

Перший етап розвитку релігійної сфери Харківського регіону починається від часів активного заселення українцями «Дикого поля» - земель, що формально знаходилися під керівництвом російського уряду, і тривав до середини XVII століття. У цей період відбувалися значні переселення людей з Задніпрянщини на Лівобережну Україну. Ще, починаючи з XV століття на цій території існували так звані пасеки, з'явилися перші хутора. В основному їх заснували вихідці із-за Дніпра – черкаси, а в лісах все частіше поселялися «литовські люди» [4]. Сільські поселення на цій території починають активно виникати на початку XVII століття, що пов'язано з необхідністю захисту південних кордонів Російської імперії та переселенням задля цього сюди «служилих» людей. Релігійний вплив на населення Слобожанщини був таким великим, що переселенці «... не тільки приводили з собою з-за Дніпра свої семейства, збіжжя та худобу, вони привозили з собою попів і церковний причт, котрий тоді був близький до народу, бо його вибирала сама громада, приносили богослужебні книги, церковні дзвони, а найголовніше приносили з собою на нові місця у дике поле свою національну українську просвіту і культуру, котру вони віками утворили у себе на Україні, на ґрунті древнеруської культури; свою православну віру, рідну мову як основу національності, свої звичаї, свої чудові пісні і меж ними історичні, так звані думи, в котрих розказана, хоча й поетично, але взагалі правдиво, уся історія українського народу – боротьба його з ляхами, татарами й турками за віру, за землю і волю, за свою політичну і національну самостійність» [1, с. 39].

Другий етап характеризується формуванням поселенської мережі на Слобожанщині, виникнення значної кількості церков та храмів, монастирів, які входили з 1657 по 1667 роки до патріаршої області. А у 1667 році була виділена Белгородська єпархія, що було знаковою подією у релігійному житті населення того часу.

Дмитро Багалій, який досить детально й повно дослідив та описав істори-

ко-географічні, соціально-економічні та культурні особливості розвитку Слобідської України, підкреслював значний вплив релігії і церкви як її провідника на цій території, на культурні особливості населення тощо. Він пояснював це високою релігійністю українського народу в ті часи взагалі, а по-друге «... через те, що йому прийшлося захищати й боронити свою віру...» проти всіляких утисків [1, с. 176].

Про наявність двох «руських народностей» і відповідно двох культур, на основі яких і формувалися етнокультурні особливості населення Слобожанщини, писав і відомий історик М. Костомаров [3], говорячи, що для українців («південноруських») характерними є підвищена «толерантність та релігійність» [3, с. 242].

Інституційне оформлення релігійної сфери можна віднести до *третього етапу*, який припадає на 20-і роки XVIII ст. Для цього етапу було характерним збільшення чисельності населення Слобідської України, зокрема і за рахунок мігрантів із Сходу, що певним чином відбилося на конфесійній структурі населення та територіальній організації релігійної сфери регіону. У 1927 р було відкрито Колегіум у Харкові, який і відіграв визначальну роль у перетворенні Харкова в центр освіти Слобожанщини, ставши «...її духовною Академією» [1, с. с. 193]. Колегіум було приписано до Харківського Покровського монастиря, на кошти останнього він і утримувався, навчалось тут до 500 учнів. Відомим діячем в просвітництві і функціонуванні Колегіуму біли Єпископ Белгородський Єпіфаній Тихорський та військовий командуючий князь М.М. Голіцин. Останній подарував Колегіуму 4 хутора і село.

Харківський Колегіум виховав багатьох видатних діячів науки, культури, серед яких: історик Каченовський, клініцист, професор Базілевич, письменник Гнідич тощо. Серед викладацького складу було теж багато видатних постатей, зокрема Григорій Сковорода викладав тут етику.

В історичному аспекті дуже важливе значення для економічного розвитку краю мала земельна власність. Особливості правової власності на землю території Слобожанщини пов'язані з історичними аспектами заселення території і відповідно правами різних верст населення через зазначені раніше грамоти російського уряду тощо. Важлива роль в цьому питанні належить духовенству, виділяється так зване «монастирське землеволодіння» [1, с. 159]. Д. Багалій наводить багато прикладів, коли відомі люди різних повітів, прості мешканці Харкова дарували монастирям землю, млини, пасіки і навіть цілі села разом з селянами та їх добром, а тому монастирі ставали найбільшими землевласниками, засновниками економічного розвитку краю [1 с. 161]. За умови, що у Слобідській Україні на той час було більше двох десятків крупних монастирів, саме вони відігравали вагомий роль в економічному розвитку краю. Так продовжувалося майже до кінця XVIII ст.

Інтеграція релігійної сфери з усіма сферами життя суспільства припадає на *четвертий етап* розвитку релігійної сфери, який можна виділити з кінця XVIII ст. і до 1917 р.

Моральні, етнокультурні особливості населення регіону як частки Слобожанщини в значній мірі формувалися під впливом церкви. Це стосувалося і православної віри в цілому, і розвитку освіти, бо перші школи були при монас-

тирях, і формування звичаїв, обрядів тощо. Разом з будівництвом церков виникали «братерські та шкільні будинки» [1, с. 188], просвіту в народ несли «мандровані учителі». В церковних школах навчалися діти церковних служителів, козаків, посполитих.

При монастирях та церквах були започатковані і перші шпиталі, де надавали медичну допомогу хворим та немічним людям.

То ж релігійна сфера історично на Слобожанщині виконувала дуже важливі суспільні функції: духовну, етнокультурну, економічну, освітньо-виховну, медичну, які в значній мірі вплинули на подальший соціально-економічний розвиток території Харківського регіону.

Про роль церкви в піклуванні про здоров'я парафіян згадує Дмитро Багалій: «При Троїцькій церкві у Харкові, наприклад, був шпиталь при братстві... Бачимо ми шпиталь і при Харківському Успенському соборі» [1, с. 186]. Далі автор наводить дані про наявність «шпиталів» в різних церквах Харківщини: у Лозовій, Золочеві, Старій Водолазі, Богодухові, Краснокутську, Ізюмі та ще й по декілька з них в кожній.

Важко переоцінити освітньо-виховну роль церкви в давні історичні часи заселення та розвитку Харківщини. При церквах відкривалися «братерські та шкільні будинки» [1, с. 188], а першими вчителями були священослужителі. Найбільш активно освітні функції церкви в Харківській губернії проявляються в XVIII столітті. За даними Д. Багалія, «...число шкіл до числа населення в другій половині XVIII ст. було більш, ніж в кінці XIX ст.» [1, с. 193].

П'ятий етап характеризується деградацією та занепадом релігійної сфери, бо відбувалася конфронтація держави з Церквою. Протягом десятиліть існування СРСР релігійна сфера була спрощена за складом та в цілому виключена із суспільного життя, маючи фрагментарний та опосередкований вплив на нього. Значна частка релігійних організацій працювало легально чи напівлегально. Це стало підґрунтям для появи та подальшого розвитку багатьох конфесійних напрямків, які займали "вільне" місце в серцях та душах людей.

На території Харківського регіону до недавніх часів домінувала одна релігійна конфесія: спочатку Російська православна церква (РПЦ), а з 1990 року Українська православна церква (Московського патріархату), що є особливістю всього Східного регіону України. В цілому мережа діючих об'єктів релігійної сфери Харківського регіону мала розгалужену структуру й складалася з невеликої кількості громад, зв'язки між якими були досить слабкими. У цей період значну кількість храмів та монастирів було зачинено та зруйновано, приміщення передані стороннім організаціям.

Починаючи з кінця 80-х років XX ст. можна виділити *шостий етап*, оскільки на початку 1990-х років традиційні конфесії опинилися в інших геополітичних та соціально-економічних умовах, бо відбулися суттєві зміни як релігійної сфери, так і суспільства в цілому. В пострадянський період українська релігійна сфера отримала можливість розвиватися вільно, враховуючи потреби та запити соціуму і його громадян. Відродження релігійної сфери проходило досить складно, формуючи декілька векторів міжконфесійної напруженості.

Характерною рисою цього етапу є відродження релігійної сфери, піднесення ролі Церкви в повсякденному житті громадян. В цей період спостеріга-

ється як кількісна та якісна диференціація елементів релігійної сфери. Динаміка кількості релігійних організацій Харківського регіону за роки незалежності України в цілому співпадає з темпами розвитку національної релігійної системи. Більш, ніж чотирикратне зростання кількості релігійних організацій свідчить про сприятливі умови розвитку релігійної сфери регіону.

За роки незалежності на території області активно відбувається реставрація старих та будівництво нових храмів, відкриваються недільні школи, набуває розвитку процес розбудови релігійної інфраструктури, що говорить про підсилення ролі релігій в життєдіяльності суспільства.

Підводячи підсумки, слід відзначити наступне. Релігійна сфера Харківського регіону, територіальні особливості та чинники її формування складають особливу організовану систему, що пройшла довгі та непрості етапи свого формування. Ці процеси продовжуються і в наш час. Значні моральні, етнокультурні особливості населення регіону, як частки Слобожанщини, формувалися під впливом церкви. Це стосувалося і православної віри в цілому, і розвитку освіти, бо перші школи були при монастирях, і формування звичаїв, обрядів тощо. В церковних школах навчалися діти церковних служителів, козаків, посполитих. При монастирях та церквах були започатковані і перші шпиталі, де надавали медичну допомогу хворим та немічним людям. То ж релігійна сфера історично на Слобожанщині виконувала дуже важливі суспільні функції: духовні, етнокультурні, економічні, освітні, медичні.

Історія виникнення та функціонування православних храмів на території Харківського регіону, дуже складна й трагічна, але український соціум зберіг свою духовність, культуру, традиції. Територія Харківської області в історичному аспекті відрізняється строкатістю і складністю процесів, що тут відбувалися. Особливо це стосується її заселення, етнічних та культурологічних, ментальних особливостей представників різних етносів та народів, що в різні часи прийшли на цю землю.

Список використаних джерел: 1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Дмитро Багалій. – Харків: Дельта, 1993. – 256 с.; 2. Ключко Л.В. Територіальна організація релігійної сфери Харківського регіону автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» /Л.В. Ключко. –Харків, 2010. – 20 с.; 3. Костомаров Н. Две русские народности // Костомаров Н. Исторические монографии. Т. 1. – СПб., 1863. – С. 227-263; 4. Титар О.В. Культура Слобожанщини: проблеми національно-культурної ідентичності. Монографія. – Харків: Райдер, 2006. – 240 с.

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

О.О. Носирєв, О.К. Немець

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Євросоюз на початку ХХІ століття стає дуже потужною геополітичною і економічною силою, що протистойть США в багатьох аспектах, утворюючи глобальну систему, «основану на класичній грі національних інтересів, де країни то сперечаються, то вступають в переговори, і де крупні і взаємозалежні актори (США, Китай, Індія, Росія) – в один і той же час являються і партнерами, і супротивниками» [1]

Однією з головних геополітичних та економічних цілей, що ставилася і до сьогодні стоїть перед Європейським Союзом (ЄС) є вільний, в його геопросторі, рух і пересування робочої сили в рамках трьох свобод: свободи руху капіталів, свободи руху товарів, свободи руху людей. Це, в свою чергу, посилювало рух до інтегрування національних ринків праці країн-членів Європейського Союзу і до формування єдиного європейського ринку праці. Зазначений шлях прискорюється поглибленням інтеграційних процесів в ЄС, одночасно з його розширенням. В умовах глобалізації ці процеси приймають нові форми, які призводять до суттєвих змін і на окремих національних ринках праці, і на єдиному європейському ринку праці, а отже, і в їх функціонуванні в рамках єдиного європейського простору. Разом з тим, поглиблення інтеграційних процесів в умовах глобалізації провокує появу нових суперечностей: між національними ринками праці і єдиним європейським ринком праці, між групами країн-членів ЄС, між ЄС або окремими його членами з країнами, які на межі вступу чи бажають вступити в нього і т.д. Таким чином, стає все більш актуальним і необхідним певне регулювання європейського ринку праці, що має забезпечити національні інтереси окремих регіональних ринків праці, а також процес розвитку єдиного європейського ринку праці розвивався [2].

З іншого боку, політичні зміни, що сталися в центральній і східній Європі з кінця 90-х, крім всіх інших наслідків, збільшили і посилили міграційні потоки зі сходу на захід, що призвело до тиску як на окремі національні ринки праці, так і на єдиний європейський ринок праці. Це спричинило і ще потягне за собою такі зміни на самому європейському ринку праці, що можуть вплинути (і в поєднанні з розширенням ЄС) на хід і напрямок розвитку ЄС в більш глобальному плані.

Європейський ринок праці зі своїми елементами (суб'єкти ринку, правові аспекти регулювання, економічні програми, кон'юнктура, служби зайнятості, інфраструктура ринку праці, соціальний захист, альтернативні види діяльності) специфічний: дворівневе законодавство (на рівні ЄС та національного законодавства для членів Союзу), мультинаціональна кон'юнктура, наявність елементів наднаціональної інфраструктури, багаторівнева система соціального захисту,

двосторонні та тристоронні трудові договори, управління багатонаціональними людськими ресурсами. У той же самий час європейський ринок праці в даний час має багато спільного з ринками праці України та Росії, бо за характером кон'юнктури ці ринки праці є трудодефіцитні; їм усім властива позитивна міграція; на цих ринках праці присутні чотири сторони - працівник, роботодавець, профспілки та держава; скрізь на цих ринках безробіття грає все менш значиму роль як індикатор ринку (до фінансової кризи); зростає роль міграції та проблема ефективного управління нею стає актуальною; посилюється значення інтеграції трудових відносин, культури праці, національних законодавств між європейськими країнами та країнами, звідки йдуть основні потоки мігрантів [3]. Таким чином, можна констатувати, що інтеграція ринків праці передбачає наявність загальних принципів, елементів, складових, норм, поступове превалювання наднаціонального законодавства над національним, присутність загальних методів і важелів забезпечення взаємодії між окремими частинами ринку і їх аналізу на базі єдиних індикаторів. Результатом цієї інтеграції є формування і формування єдиного праце ресурсного простору.

Досвід освіти і розширення ЄС показує, що інтеграційні процеси починаються з інтенсивних міграційних обмінів. Завдяки цьому обміну, країни, що згодом стали членами Європейського Союзу, опинилися в тісному взаємозв'язку обміну трудовими ресурсами з країнами «старожилами» ЄС. Вони як би опинилися в єдиному європейському трудовому просторі, якій диктував трудову політику останніх аж до повної інтеграції. У зв'язку з цим Україна і Росія також в даний час стали активними учасниками європейського трудоресурсного простору, що передуює утворенню єдиного ринку праці.

У зв'язку з цим, незважаючи на все ще існуючі національні особливості, зближення законодавств окремих країн стає все більш очевидним. Більш того, в нових стрімкорозвиваючихся країнах формальні обмеження праці та її захист суворіше, ніж у країнах традиційного Заходу [4]. З формальної точки зору така ж закономірність спостерігається в Росії і Україні. На нашу думку, в країнах, що стали на шлях цивілізованого розвитку, але які потерпають одночасно від нестачі, дефіциту ресурсів, централізований міцний розподіл ресурсів і трудового часу неминучий. З часом, у міру розвитку економіки, ця необхідність знизиться. У випадку ж з Україною і Росією, поруч із зазначеними обставинами, все ще велике значення має радянська економічна спадщина, з її традиціями міцного формального захисту працівників та планового господарства. Причому ця спадщина у відношенні трудового законодавства в Україні міцніше, ніж у Росії [5].

Макроекономічним підсумком поглиблення інтеграційних закономірностей зазначених країн є сучасна активна державна політика на ринку праці (АДПРТ). Цілком очевидно, що незалежно від домінуючої ідеології управління (лібералізм, консерватизм правий, соціал-демократизм, соціалізм і т.д.), посилення ролі держав у питаннях регулювання ринків праці незаперечно.

АДПРТ по суті складається з 4 основних блоків: (1) регулювання природного зростання населення, (2) міграційна політика; (3) соціальне забезпечення (регулювання рівня споживання і накопичення в суспільстві) і (4) захист праці (встановлення державою вимог за наймом між роботодавцями та працівниками). АДПРТ, на відміну від звичайної соціальної політики, передбачає враху-

вання системної взаємозв'язку зазначених блоків: суспільна практика кінця ХХ і початку ХХІ ст. переконала, що за відсутності такого взаємозв'язку навіть ідеально реалізовані заходи соціальної політики не в змозі забезпечити позитивний результат. Гарним прикладом наведеного є міграційна політика України та Росії: будучи нетто-імпортерами робочої сили ці країни в той же самий час експортують істотний обсяг робочої сили за кордон. З урахуванням порівняння якості іммігруючої та емігруючої робочої сили, ці країни в сумарному обчисленні за останні 5-10 років були, на нашу думку, нетто-експортерами робочої сили.

Таким чином, європейська інтеграція вносить певні загальні закономірності у функціонуванні сучасних ринків праці. У той же самий час вона має специфічний вплив, бо в окремі, досить довгі проміжки часу форми її прояву в конкретних країнах можуть носити суперечливий характер.

Список використаних джерел: 1. Атлас 2010 Перевод с французького под редакцией В.Л. Иноземцева и Е.С. Кузнецовой – М., Центр исследований постиндустриального общества. – 2010. – С.57. 2. О.М. Леонтенко. Інтеграція України у міжнародний ринок праці: автореф. дис. канд. екон. наук/ О.М. Леонтенко; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 1999. — 19 с. 3. Гуць М. Оцінка стану ринку праці в умовах реформування економіки України // Україна: аспект праці. – 2005. - №2. – С.13-17 4. Корчевська Л.О. Прогнозування рівня використання трудового потенціалу України як складова управління його розвитком // Актуальні проблеми економіки. - №3 (81). - 2008. – С.136-141 5. Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность. - М.: ТЕЙС, 2003. - 314 с.

УДК 364.254:332.12

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Г.О. Обиход

Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ

Завдяки своєму географічному розташуванню, Львівщина сприяє реалізації інвестиційних проектів модернізації та будівництва міжнародних транспортних магістралей, інфраструктурних проектів на перетині Державного кордону України із міжнародними інституціями, урядовими, громадськими та регіональними структурами інших держав, шляхом участі у відповідних проектах, міжнародних інвестиційних форумах, ярмарках. Така спрямованість розвитку потребує нових підходів до використання економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу регіонів, що забезпечить досягнення якісно нового рівня ефективності і конкурентоспроможності економіки та життя населення. Однак, фактично, маючи значний економічний та інтелектуальний потенціал, Україна в цілому, як і регіони, за інтегрованою оцінкою ефективності економіки, рівнем життя та екологічної безпеки, конкурентоспроможності суб'єктів господарювання поки що значно поступається країнам Західної і Центральної Європи [4]. Відомо, що інноваційність – інноваційна спроможність економіки – є важливим фактором у формуванні стійкості регіону, гарантуванні його економічної безпеки [2]. Однак, за основними складовими, що формують цей показником, протя-

гом останніх років Львівщина суттєво втрачає свої позиції. Наприклад, суттєво скоротилися обсяги реалізації інноваційної продукції за межі області (зі 155,7 млн. грн. у 2000 р. до 17,5 млн. грн. у 2008), зменшується кількість підприємств, що впроваджували інновації тощо.

Суспільно-економічні перетворення в Україні суттєво змінили умови розвитку і прикордонних територій в останні роки. Зростає конкуренція між регіонами та містами за сфери впливу на внутрішньорегіональних та міжрегіональних ринках. Західні кордони Львівщини стали кордоном з Європейським Союзом. Усі ці чинники вимагають нового погляду на перспективу довготривалого розвитку регіону, котрий неможливий розробки та впровадження інноваційно-інвестиційних проектів як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Серед них – Концепція інвестиційної політики на 2009-2015 роки, що має на меті дві стратегічні цілі: 1) Львівська область – регіон сталого економічного і підприємницького розвитку. 2) Львівська область – ворота України до Європейського Союзу [3]. Положення Концепції загалом перекликаються із загальною Стратегією соціально-економічного розвитку Львівської області та наголошують на найбільш суттєвих викликах, на мають реагувати у регіоні при реалізації інвестиційної політики є: зростаюче відставання України від країн-лідерів за показниками інвестиційної привабливості, конкурентноздатності та розвиненості інноваційного середовища; збільшення асиметрії розвитку регіонів, скорочення кількості та погіршення якості трудового потенціалу і посилення міграції працездатного населення; формування сусідніми державами на територіях прилеглих до державного кордону України потужних центрів зростання, що призводить до відтоку трудових, інтелектуальних та інших ресурсів з прикордонних регіонів України.

Основною метою залучення інвестицій та нарощування інноваційно-технологічної діяльності є формування і забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку території. Просторова асиметрія розвитку інновацій є ознакою функціонування сучасної економіки не лише на регіональному, а й на загальнодержавному рівнях. Львівська область – віддалена від центру, однак наближена до Європи. Близькість до ЄС відкриє нові можливості для економічного обміну з усією об'єднаною Європою. Українські підприємства повинні бути готові до суворої конкурентної боротьби, що базується на використанні передових технологій та інновацій. Освітня та науково-дослідна галузі регіону переживають складні часи. Багато науково-експериментальних розробок так і не впроваджено у виробництво. Відродження цих галузей та розвиток міжнародних зв'язків є дуже важливим як у масштабі України, так і Львівщини зокрема. Варто запровадити системну підтримку інноваційних ініціатив вітчизняних та іноземних підприємств, розташованих на території Львівщини, розвивати дослідницький потенціал наукових та освітніх установ регіону, сприяти розвиткові малих інноваційних фірм. Промисловість може і повинна стати основним джерелом фінансування дослідних розробок. Недостатнє фінансування наукової сфери та ізоляція науковців від джерел науково-технічної інформації призвело до втрати наукових контактів та створюють труднощі при входженні в світовий науковий простір. Саме тому Стратегією передбачено визначення галузей місцевої економіки, які мають найвищий інноваційний потенціал і міжнародну

конкурентоспроможність, та запровадження системи надання їм підтримки у використанні нових технологій і розробленні інноваційних ідей, шляхом співробітництва з партнерами у сфері досліджень та розвитку. Необхідно розробити систему заходів та регіональну програму підтримки розвитку сучасних інноваційних моделей, які об'єднують науку, підприємства та фінансові структури, запровадити технологічний інкубатор, який сприятиме виникненню малих приватних підприємств у секторі високих технологій тощо.

Список використаних джерел: 1. Андрушків І.П. Залучення іноземних інвестицій в економіку регіону (на прикладі Львівської області) / Ірина Петрівна Андрушків // Вісник ЛКА. – Сер. екон. - Вип.15. – Л. - 2004. – С.246 – 253. 2. Инновационный тип развития экономики: Учебник / Под общ. ред. А.Н. Фоломьева. – М.: Изд-во РАГС, 2008. – 712 с. 3. Концепція інвестиційної політики Львівської області на 2009-2015 роки (Затверджено рішенням сесії Львівської обласної ради від 10 квітня 2009 року № 864). 4. Стратегія розвитку Львівщини до 2015 року (Затверджено рішенням сесії Львівської обласної ради від 13 березня 2007 року № 193).

УДК 911.3:332.1(477)

ВИЗНАЧЕННЯ ТИПІВ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

В.Д. Олійник

Одеський державний економічний університет

Однією з проблем регіонального розвитку в Україні є невизначеність «статусу» регіонів країни. Вихід Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» в 2005 році на законодавчому рівні визначив правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій. Таким чином, в Україні офіційно визначено депресивні території. Про складність і невирішеність питання свідчить вихід в 2009 р. Закону «Про внесення змін до Закону «Про стимулювання розвитку регіонів» та в 2010 році Постанови КМУ «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними».

Разом з тим дана проблема отримала широке обговорення в наукових колах, що підтверджується ґрунтовними працями М. О. Барановського, І. Ванди, Ф. Заставного, М. Карліна, В. Коломийчука, А. Лісового, І. Прокопи, О. Попової, Р. Ціщика, О. Шаблія, Л. Шепотько, Я. Шевчука та багатьох інших. Більшість попередників визначають типи регіонів за оцінкою рівня депресивності (розвитку) за встановленими межами інтегрального показника або за допомогою різних математичних методів (кластерний аналіз, нейромережеві методи).

Питання систематики регіонів активно обговорюється ученими різних країн світу, які хоч і поодинокі, але визначають проблему розмежування понять депресивний, слаборозвинений, відсталий регіони як мінімум [1, 3, 4,5]. На ду-

мку М. Дацишина та багатьох вітчизняних учених, головною ознакою депресивних регіонів є певний потенціал, який в результаті трансформаційних процесів та зміни ринкової кон'юнктури було частково чи повністю втрачено, але збережено певну виробничу інфраструктуру та кадрові ресурси [2].

В Україні питання типізації регіонів також розробляється ученими, але при цьому, поза їх увагою, осторонь залишається питання генези депресивності. На основі сутності визначення дефініції депресивні регіони, враховуючи ознаки різних типів регіонів, автором введено нові поняття як «вроджена» та «набута» депресивність, які безпосередньо пов'язані з потенціалом регіону та «механізмом» формування депресивності, що, на нашу думку, має бути враховано при типізації регіонів. Для практичного використання понять «набутої» та «вродженої» депресивності і для розв'язання питання генези депресивності, ми співставляємо рівень розвитку (депресивності) регіонів з їх загальним потенціалом (потенціал від латинського – сила). На відміну від попередників, які типізацію регіонів проводили за допомогою одомірної характеристики, поєднаний аналіз рівня розвитку з загальним потенціалом є двомірною характеристикою, дає можливість реалізувати наші заявки, та перевірити «ефективність використання» регіонами свого потенціалу.

Враховуючи вищезазначене, складовими загального потенціалу регіону є природа, суспільство і господарство, які в свою чергу являються складовими предметної області географії й основними суспільно-географічними характеристиками. На основі складових потенціалу регіону оберемо відповідні показники: природний потенціал ресурсів, кількість населення та основні засоби виробництва. Після процедури стандартизації даних та обчислення загального коефіцієнту потенціалу регіону, як суми стандартизованих даних, на основі кореляційного аналізу рівня розвитку (депресивності) регіону за ВРП – головний економічний показник, визначений Законом України, та значенням загального потенціалу регіону, визначаємо розподіл регіонів (табл.1). За даним розподілом, на основі проведених досліджень, наукового аналізу існуючих підходів та авторського бачення проблем регіонального розвитку, нами виділено п'ять типів регіонів.

Перший тип – високорозвинені регіони, до яких належать Донецька та Дніпропетровська області, які за поєднаним розподілом характеризуються високим рівнем розвитку та дуже високим загальним потенціалом. Економічному розвитку областей, крім природних передумов, сприяє висока кваліфікація працівників професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Відносно благополучна соціальна ситуація відображається в позитивних міграціях населення як міждержавних, так і міжрегіональних, високим рівнем заробітної плати, доходів населення, найнижчим в країні навантаженням на одне робоче місце. Це індустріально-аграрні регіони з високим рівнем господарського освоєння території, промислового виробництва. Поряд з позитивними характеристиками слід зазначити про незадовільний екологічний стан та антропогенне навантаження на територію. Це регіони з найнижчим рівнем депресивності.

Другий тип – розвинені регіони, до складу яких, за поєднаною характеристикою, ввійшли області з достатньо високим та середнім рівнем розвитку та високим й значним потенціалом – Луганська, Харківська, Запорізька, Одесь-

ка, Полтавська, Львівська, Київська та АРК. Для регіонів даного типу характерно досить високе значення транспортно-географічного фактору, високі показники продуктивності природно-ресурсного потенціалу, що відображається на розвитку економіки регіонів. В регіонах сприятлива соціальна ситуація. Для регіонів характерний високий рівень розвитку працересурсного фактора, Достатньо високий рівень господарського освоєння, індустріалізації регіонів спричинили негативну екологічну ситуацію. Це регіони з низьким рівнем депресивності.

Таблиця 1

Система регіонів за рівнем розвитку і загальним потенціалом регіону

Потенціал Економічний розвиток	Дуже високий (А)	Високий (Б)	Значний (В)	Середній (Г)	Низький (Д)
Високий (І)	Донецький Дніпропетровський				
Достатньо високий (ІІ)		Луганський Харківський	Запорізький Одеський		
Середній (ІІІ)			Полтавський Львівський Київський АРК		
Низький (ІV)				Миколаївський Івано-Франківський Черкаський Вінницький Хмельницький Закарпатський	Сумський Чернігівський Кіровоградський Рівненський Волинський Херсонський Житомирський
Дуже низький (V)					Тернопільський Чернівецький

Третій тип – депресивні регіони – до їх складу увійшли Миколаївська, Івано-Франківська, Черкаська, Вінницька, Хмельницька та Закарпатська області, які за поєднаною систематикою характеризуються низьким рівнем розвитку та середнім потенціалом регіону. Регіони мають високий показник транспортно-географічного потенціалу, середній – природно-ресурсного, рівня господарського освоєння території, тобто є позитивні передумови для подальшого соціально-економічного розвитку регіонів. Поряд з цим, показник економічного фактора для даного типу є незначним при досить високому значенні показника працересурсного фактора. Особливістю регіонів даного типу є наближення основних показників до середніх по країні та наявність певного потенціалу, який на даний момент втрачено або не використовується в повній мірі, що не дає можливості цим регіонам зрівнятися з розвиненими. За генезою даний тип регіонів слід класифікувати (означити) як регіони з «набутою» депресивністю. Це регіони з достатньо високим рівнем депресивності.

Четвертий тип - відсталі регіони – об'єднує Сумську, Чернігівську, Кіровоградську, Волинську, Херсонську та Житомирську області, які за поєднаною систематикою характеризуються низьким рівнем розвитку та низьким загальним потенціалом. Області характеризуються низьким рівнем економічного розвитку, дуже низьким розвитком підприємництва, інноваційної активності. Складна ситуація в соціальній та демографічній сферах – високий рівень безробіття, низькі середні заробітні плати, низькі доходи населення, низький обсяг послуг наданих населенню спричинили значний його відтік, що відобразилося й на показниках працересурсного фактора. Четвертий тип регіонів подібний за соціально-економічним розвитком до попереднього типу, але проблеми в регіонах даного типу постають гостріше. Це регіони з високим рівнем депресивності.

П'ятий тип – слаборозвинені регіони формують Тернопільська та Чернівецька області, які за поєднаною систематикою характеризуються дуже низьким рівнем розвитку та низьким загальним потенціалом. Регіони, практично, за всіма показниками мають найнижчі результати серед всіх типів регіонів й не виділяються визначними передумовами для свого розвитку. Це аграрно-індустріальні області з низьким рівнем індустріалізації, інноваційного розвитку, підприємництва. За окремими показниками регіони почергово займають останні місця в країні й мають найвищий рівень депресивності. Аналіз регіонів за поєднаною систематикою дозволив визначити ці регіони як регіони з «вродженою» депресивністю, які не мають на даний час визначних природно-економічних факторів для свого розвитку.

Враховуючи основні ознаки проблемних регіонів, наукові дослідження вітчизняних учених виділені автором третій, четвертий, п'ятий типи регіонів (депресивні, відсталі, слаборозвинені) слід узагальнено охарактеризувати як проблемні регіони, до складу яких ввійшли 15 областей країни.

Список використаних джерел: 1. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: Монографія. / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с. 2. Дацишин М. Економіка провінції: проблеми місцевого розвитку / М. Дацишин. Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку: за заг. ред. Ю.Тищенко. – К., 2006. – 67-78 3. Заставний Ф.Д. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми / Ф.Д. Заставний // Регіональна економіка. – 2005. – №1. – С. 76-90 4. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району: теорія, методологія, практика / В.С. Коломийчук. – Тернопіль: ТЗОВ “Терно-Граф”, 1998. – 317 с. 5. Проблеми і шляхи розвитку депресивного регіону (на прикладі областей Поліського економічного району): Монографія / за ред. М.І. Карліна. – Луцьк: РВВ “Вежи” Волинського державного університету імені Л.Українки, 2006. – 332 с.

ВПРОВАДЖЕННЯ ШВИДКІСНОГО РУХУ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ

О.В. Півньов

Інститут географії НАНУ

Україна має високорозвинену мережу залізниць. З її загальної експлуатаційної протяжності (22,05 тис. кілометрів) 67,5 відсотка становлять одноколійні ділянки, 32,5 - дво- і триколійні. Електрифіковано 42,3 відсотка протяжності залізниць.

Велика провізна спроможність залізниць, стабільність їх роботи та порівняна дешевизна перевезень сприяли тому, що залізничний транспорт був і залишається у країні основним перевізником пасажирів у міжміському (далекому) та приміському сполученні.

Однак сьогодні залізниці вже не повною мірою відповідають сучасним вимогам, які висуваються до транспорту, насамперед щодо тривалості поїздок.

Незважаючи на вжиті за останні роки заходи з оновлення верхньої будови колії, земляного полотна та рухомого складу, максимально дозволена швидкість руху пасажирських поїздів на залізницях залишається порівняно невисокою - 120 кілометрів на годину (крім напрямків Київ - Харків та Київ - Дніпропетровськ з максимальною швидкістю руху 140 кілометрів на годину). Маршрутна швидкість руху пасажирських поїздів на основних напрямках ще нижча (55-65 кілометрів на годину).

Радикальним заходом, який дасть залізницям змогу зберегти передові позиції у сфері пасажирських перевезень, є створення мережі швидкісних магістралей, що забезпечить значне зростання обсягів залізничних перевезень, у тому числі за рахунок залучення пасажирів з інших видів транспорту. Це підтверджує і досвід Західної Європи, де завдяки підвищенню швидкості руху поїздів залізниці мають перевагу перед авто- та авіатранспортом на відстані 250-500 кілометрів і на рівних конкурують з авіацією у діапазоні 500-1000 кілометрів.

Залученню залізницями додаткових обсягів міжміських та міжнародних перевезень сприятиме також підвищення мобільності населення у результаті позитивних змін в економіці та соціальній сфері, розширення міжнародного співробітництва. Привабливість залізничних перевезень зростатиме і завдяки тому, що з впровадженням швидкісного руху з'явиться можливість організації руху денних поїздів, значно зручніших для поїздок порівняно із звичайними пасажирськими поїздами, які перебувають у дорозі переважно в нічний час.

Забезпечити істотне підвищення швидкості руху поїздів на нинішній технічній базі залізничного транспорту практично неможливо.

Інфраструктура залізниць (колії, контактна мережа, електропостачання, телекомунікаційні системи тощо) та рухомий склад сьогодні не відповідають стандартам щодо забезпечення швидкісного руху, визначеним Міжнародним союзом залізниць та Організацією співробітництва залізниць.

Однією з основних перешкод у підвищенні швидкості руху є криволінійні ділянки колії. Швидкість на таких ділянках обмежується вимогами забезпечення безпеки руху та необхідного рівня комфорту для пасажирів.

Більшість залізничних магістралей було побудовано в Україні наприкінці XIX ст., коли максимально допустима швидкість за нормативами не перевищувала 80 кілометрів на годину. Для зменшення вартості будівництва головну колію на більшій частині її протяжності прокладено по кривих.

З огляду на досвід Японії та конкретні європейські умови основним напрямом підвищення конкурентоспроможності залізничного транспорту було визначено створення мережі високошвидкісних (понад 200 кілометрів на годину) залізниць. Першу в Європі швидкісну лінію Париж - Ліон збудовано у 1981 році. У наступні роки мережа цих залізниць значно розширилася, відповідно зросли і обсяги перевезень.

Поряд з високошвидкісними в країнах Європи широко розвиваються і швидкісні (до 200 кілометрів на годину) перевезення (Польща, скандинавські країни, Німеччина).

На сьогодні у розвитку високошвидкісного та швидкісного руху пасажирських поїздів найбільших успіхів у технічному і технологічному плані досягнуто в Японії, Франції, Німеччині, Італії та Іспанії. Через різні історичні та інші причини кожна з цих країн ішла своїм шляхом і, звичайно, їх системи мають свої особливості.

Японська та іспанська концепції передбачають, що колія високошвидкісних магістралей повністю ізолюється від загальної залізничної мережі, французька - що високошвидкісні магістралі будуються у складі загальної залізничної мережі, але з призначенням для високошвидкісного рухомого складу, німецька та італійська концепції - що здійснюється комплексна реконструкція залізниць з модернізацією і спрямленням існуючих ліній та будівництвом окремих високошвидкісних ділянок. Реалізація цих концепцій пов'язана здебільшого із значними капітальними вкладеннями.

Враховуючи фінансові можливості держави та технічні характеристики вітчизняної залізничної мережі для залізниць України рекомендується найбільш оптимальний варіант, який передбачає реконструкцію та модернізацію залізничних ділянок з підготовкою їх до впровадження швидкісного руху.

Відповідно до прийнятої в країнах Європи та СНД практики рух пасажирських поїздів із швидкістю до 140 кілометрів на годину може здійснюватися на існуючих лініях поряд з вантажним рухом. У той же час ділянки, призначені для пропуску швидкісних поїздів із швидкістю 161-200 кілометрів на годину, повинні, як правило, звільнятися від вантажного руху з тим, щоб не допустити передчасного руйнування головної колії через надмірне навантаження на неї.

Що стосується ділянок швидкісних напрямків, де неможливо забезпечити відхилення руху вантажних поїздів, необхідно визначити економічну доцільність будівництва додаткових спеціалізованих головних колій, а також використання на двоколійних ділянках однієї колії для швидкісних пасажирських поїздів, а другої - для вантажних.

На деяких одноколійних ділянках потрібно спорудити другу колію з тим, щоб забезпечити відповідну пропускну спроможність цих ділянок, не обме-

жуючи швидкість руху. Хоча протягом певного часу, коли курсуватиме не більше 2-4 пар швидкісних поїздів на добу, одноколійні дільниці можна зберігати. Це підтверджує і зарубіжний досвід, зокрема Фінляндії, де на напрямку швидкісного руху Гельсінкі - Турку 82 відсотки перегонів одноколійні.

Для зв'язку м. Києва із східними регіонами країни швидкісний рух пасажирських поїздів передбачається впровадити на напрямку Київ - Дарниця - Полтава і далі на Харків, Донецьк, Дніпропетровськ. На цьому ж напрямку передбачається пустити швидкісні поїзди до Криму.

На напрямку Київ - Львів швидкісні поїзди рухатимуться через Жмеринку, Тернопіль, а на напрямку Київ - Одеса - через Жмеринку і Котовськ.

Впровадженню швидкісного руху пасажирських поїздів у міжнародному сполученні сприятиме з'єднання мережі швидкісних залізниць України із закордонними швидкісними і високошвидкісними залізницями, зокрема, виходи через станції Козача Лопань, Зернове, Мостицька на мережі залізниць Росії та із Львова через Мостиську до країн Західної Європи.

На напрямках швидкісного руху залізниці сьогодні перетинаються автомобільними дорогами здебільшого в одному рівні (близько 87 відсотків загальної кількості перетинів). Для забезпечення швидкісних перевезень ці перетини повинні в плановому порядку переводитися в різні рівні із спорудженням шляхопроводів.

Для обслуговування швидкісних магістралей намічено налагодити на Дніпропетровському електровозобудівному заводі серійний випуск електровозів типу ДС, здатних забезпечити рух поїздів із швидкістю 160-180 кілометрів на годину. На сьогодні вже випущено перші зразки локомотивів цього типу, створених спільно з німецькою фірмою "Сіменс". У той же час ні в Україні, ні в Західній Європі досі не створено автономних локомотивів з пасивним чи примусовим нахилом кузова в кривих, призначених для руху із швидкістю 200 кілометрів на годину. На швидкісних і високошвидкісних європейських магістралях експлуатується тільки рухомий склад, замкнений у спеціальні швидкісні і високошвидкісні поїзди з примусовим нахилом кузова в кривих.

Виходячи з доцільності використання на швидкісних магістралях одного виду тяги - електричного - потрібно виконати роботи з електрифікації дільниць, де поки що використовується тепловозна тяга. У першочерговому порядку необхідно електрифікувати дільниці Полтава - Харків, Полтава - Красноград - Новомосковськ, Красноград - Лозова.

На сьогодні більшість дільниць Південно-Західної та Одеської залізниці обладнано контактною мережею змінного струму, а на сході - постійного струму. Пропуск швидкісних поїздів з Києва до Харкова, Донецька і Дніпропетровська пов'язаний з великими втратами часу на зміну локомотивів. Цього можна уникнути перейшовши на застосування рухомого складу, який працює на постійно-змінному струмі [1].

Отже, впровадження швидкісного руху дасть змогу: зв'язати швидкісними лініями столицю України з більшістю обласних та великих індустріальних центрів; збільшити швидкість руху пасажирських поїздів до 200 кілометрів на годину; скоротити тривалість перебування пасажирів у дорозі з 6-10 до 3-5 годин; створити швидкісний рухомий склад нового покоління; забезпечити високий рі-

вень комфорту під час перевезень; підвищити конкурентоспроможність залізничних перевезень порівняно з автобусними та авіаційними; зменшити забруднення навколишнього середовища.

Список використаних джерел: 1. Концепція Державної цільової програми впровадження на залізницях швидкісного руху пасажирських поїздів на 2005-2015 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/fpart55/idx55581.htm>. 2. Україна. Атлас залізниць. – К.: ДНВП “Картографія”, 2008. – 80 стр.

УДК 911.3

ОСНОВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

А.М. Сердюк

*Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Б. Хмельницкого*

В современных условиях хозяйствования, обусловленных глобализацией экономики региональные экономико-географические исследования агропромышленного производства (АПП) должны быть направлены на анализ тех глубинных социально-хозяйственных процессов, которые способствуют усилению территориальной интеграции с другими межотраслевыми комплексами. В этом случае чрезвычайно актуальными вопросами является повышение эффективности производства новых агропромышленных формирований (АПФ). В связи с этим возникает необходимость поиска более эффективных методов хозяйствования в системе АПП.

К важнейшим задачам регионального АПП относятся: реструктуризация аграрных предприятий, АПФ и модернизация сельскохозяйственного производства; интенсификация развития через концентрацию научно-технологических, материальных, трудовых и земельных ресурсов; создание крупных агропромышленных формирований нового типа; преодоление депрессивности сельскохозяйственных районов за счет реформирования агропроизводства; развитие и возрождение инфраструктуры в сельской местности с учетом оздоровления экологической среды и повышение эффективности использования сельскохозяйственных угодий, а также транспортировки и хранения готовой продукции. Решение данных проблем возможно вследствие проведения детальных научных исследований и внедрения их результатов в практическое развитие сельскохозяйственного производства.

В современных социально-экономических условиях главным направлением повышения эффективности АПП должно быть увеличение прибыли самих товаропроизводителей за счет усиления их рентабельности и конкурентоспособности. Но в силу диспаритета цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию это направление пока еще не отражает существенной роли, как в сельскохозяйственном, так и в агропромышленном производстве. В Украине существует пока что незначительная часть аграрных

производств с достаточно весомым акционерным капиталом. Большая часть из них относится к числу субъектов хозяйствования, которые располагают недостаточными внутренними финансовыми резервами, а в силу своей ведомственной (отраслевой) принадлежности они не являются привлекательными в производственно-экономическом отношении не только для зарубежных инвесторов, но и для отечественных.

На практике существует незначительная часть совместных агропроизводственных бизнес-планов, бизнес-проектов, договоров для комплексного развития сельскохозяйственных агроформирований с предприятиями перерабатывающими сельскохозяйственное сырье и торговлей продуктами потребления. Поэтому в рыночных условиях развития агропроизводства осуществляются первые попытки привлечения зарубежных инвестиций в сельскохозяйственное производство. Примером является датская компания «Graakjael international A\S», с которой Министерство аграрной политики заключило меморандум о сотрудничестве создания свинокомплексов в Украине. Прогнозировалось до 2008 года построить 30 свиноводческих комплексов, в том числе 5 из них должна была финансировать датская сторона, 15 за счет общего датско-украинского финансирования и 9 свинокомплексов планировалось создать за счет отечественного финансирования [1, с.70]. В будущем ожидается увеличение притока иностранных инвестиций за счет институционализации в целом всей экономики (создание институций в области совершенствования правовой и законодательной базы в системе агропромпроизводства), что будет способствовать повышению мотиваций развития и функционирования отечественного товаропроизводителя. Агропромышленные формирования выступают как мощные производственно-управленческие структуры, они имеют оптимальные условия единства экономических и производственных интересов сельскохозяйственных товаропроизводителей, перерабатывающих предприятий, торговли. Агропромышленные формирования в своей производственно-экономической деятельности располагают широкими возможностями использовать высокопроизводительную технику, прогрессивные энерго-, водо-, ресурсобеспечивающие технологии производства, развивают на новейшей технической базе крупномасштабную переработку сельхозпродукции и собственную торговую сеть. В результате этого АПФ имеют значительные преимущества оптимизировать внутренние производственно-технологические и материальные ресурсы, концентрировать и направлять их на решение актуальных социально-экономических, географических проблем относительно создания конкурентоспособного и рентабельного агропроизводства.

Агропромышленные формирования относятся к различным юридическим статусам с неодинаковой формой организации агропромышленного производства. Они могут функционировать как: предприятие со статусом ОАО, ЗАО, ООО, кооператив, дочернее предприятие; объединения – корпорация, концерн; агропромышленная финансовая группа; холдинг – специфическая форма владения акционерным капиталом, которая осуществляет управление и контроль над другими смежными предприятиями и благодаря этому объединяет их в единую производственно-организационную структуру с

соответствующими задачами и миссией. АПФ как форма организации агропромпроизводства свидетельствует о том, что финансирование происходит за счет других сфер экономики отечественного или иностранного происхождения. Сначала капитал активно вливается в перерабатывающую промышленность, в частности в предприятия масложировой, мукомольной, сахарной, мясомолочной, а также в создание собственной торговой сети. Крупные финансовые вложения в сельское хозяйство на данном этапе реформирования АПП пока не целесообразно, не прибыльно, в силу несовершенной законодательно-правовой базы.

Таким образом, АПФ нового типа имеют целый ряд важнейших преимуществ над другими формами организации АПП. Концентрация материальных ресурсов наблюдается преимущественно в распоряжении эффективно хозяйствующих субъектов. С помощью их существенных вливаний в систему АПП можно возродить сельскохозяйственное производство как его сырьевую базу, обеспечить увеличение его продукции, на новой агротехнологической базе. Именно АПФ являются своеобразными «точками роста» в системе агропроизводства только им под силу осваивать брошенные земли, оздоравливать депрессивные сельские аграрные территории, интенсифицировать технический уровень аграрного производства, повышать занятость рабочей силы, углублять агропромышленную специализацию, усиливать межотраслевую интеграцию. Кроме того, упрощается и рационализируется процесс соглашений экономических и производственных интересов участников интеграционного процесса, расширяются возможности комбинирования предприятий агропромышленного производства.

Список використаних джерел: 1. Андрійчук В.Г. Капіталізація вітчизняного сільського господарства: суть, напрями, механізми і перші оцінки здійснення. //Економіка АПК. – 2005. - № 7. – С. 69 – 73. 2. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: вимір масштабів та оцінка переваг і загроз здійснення. // Економіка АПК. – 2006. - № 2. – С. 8 – 12. 3. Броншпак Г.К. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК. //Економіка АПК. - 2007. - № 4. – С. 45 – 50. 4. Пащенко А.И., Пешехонов В.А. Экономика аграрного сектора: Учебн. пособие. – СПб.: ОЦиЭМ, Санкт-Петербург, 2003.–171с.

УДК 636 (477.61)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА ІНДУСТРІАЛЬНОГО РЕГІОНУ (на прикладі Луганщини)

Т.І. Слоньова

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Тваринництво як галузь аграрного сектору економіки відіграє дуже важливу роль у господарському комплексі Луганщини. Воно не є галуззю спеціалізації області у територіальному поділі праці. Але його значимість та особливе місце можна пояснити індустріальним характером регіону зі значною чисельністю

населення та специфічною структурою зайнятості населення у галузях виробництва, що потребують значних фізичних зусиль, а відповідно і висококалорійних продуктів харчування тваринного походження.

За сучасних умов реструктуризації господарського комплексу Донбасу, зменшення чисельності зайнятих у промисловому секторі, саме прискорений розвиток тваринництва, на наш погляд, є дуже важливим, особливо з огляду на те, що саме у цій галузі, як найбільш індустріалізованому секторі аграрного виробництва, можуть бути зайняті надлишкові трудові ресурси. Це вельми актуально для південної частини області, де є оптимальна транспортна доступність між міськими та сільськими поселеннями, що робить можливою щоденну трудову міграцію.

Виходячи з цього, а також враховуючи, що наукові праці з географічних досліджень сільського господарства Луганщини практично відсутні, ми вважаємо, що вивчення тваринництва області є вельми актуальним. Разом з тим, за останні двадцять років у цій галузі відбулися значні динамічні, структурні [3] та територіальні зрушення під впливом різних чинників, що, безумовно, потребує детального аналізу останніх.

На території такого старопромислового регіону, як Луганщина, формування основних чинників розвитку тваринництва обумовлене не тільки особливостями суто географічного положення, а також і специфічними рисами усього господарського комплексу. Як, наприклад, відзначає В. П. Нагірна [1, с.31], на розвиток тваринництва найбільшою мірою впливають система господарювання і загальний розвиток економіки, в тому числі сільського господарства, природні умови і структура земельного фонду, демографічна ситуація, забезпеченість трудовими ресурсами, рівень урбанізації і особливостей розселення населення, матеріально-технічна база, транспортні умови. Саме соціально-економічні чинники впливають на рівень та масштаби використання природно-ресурсного потенціалу області для розвитку тваринництва. Вони відіграють значну роль у формуванні його галузевої структури і основних напрямків спеціалізації.

Населення регіону, з одного боку виступає як головна виробнича сила, а з другого, як споживач кінцевої продукції цієї галузі, тому характеристика його динаміки, структури, розміщення мають опосередкований вплив і на розвиток тваринництва Луганщини.

Поміж інших регіонів України Луганська область відзначається значною чисельністю населення, високим рівнем урбанізації та специфікою розселення. На 1 січня 2009 року у на Луганщині мешкало 2347,2 тис. осіб, або 5,3 % усього населення України. За цим показником область займає 4 місце у державі. Питома вага міського населення становила 86,3 %, а сільського – 13,7 % [2; с. 264]. За рівнем урбанізації Луганщина знаходиться на четвертому місці в Україні після Донецької, Дніпропетровської, Харківської областей. Останні 20 років чисельність населення Луганщини постійно скорочувалася, хоча темпи його зменшення останнім часом дещо зменшилися. Упродовж останніх 50 років частка міського населення постійно збільшувалася, а сільського, - навпаки, зменшувалася. Так, тільки за 1989 – 2007 рр. кількість наявного сільського населення зменшилася на 16,7 %, або на 66,8 тис. осіб, при цьому темпи зменшення сіль-

ського населення помітно вищі, ніж міського. Але незважаючи на цю тенденцію Луганщина залишається одним з найбільш щільно заселених регіонів України.

Отже, значна загальна чисельність населення та висока частка міських жителів обумовлюють значні обсяги споживання продовольства. Різна направленість темпів зростання міського та сільського населення створюють певну проблему у тому сенсі, що село не може повністю забезпечити продовольчі потреби міста.

Формування працересурсного потенціалу регіону відбувається на фоні конкретної демографічної ситуації. Останні 20 років Луганщина, як і інші регіони України, переживає демографічну кризу. За показниками народжуваності у сільській місцевості Луганська область посідає 23 місце серед регіонів України. Гірша, ніж у нас, ситуація спостерігається лише у Чернігівській та Сумській областях. За показниками загального коефіцієнта смертності Луганщина посідає 11 місце в Україні і ділить його з Донецькою та Запорізькою областями (20,6 %) [2; с. 337]. Такий характер природного руху формує від'ємний природний приріст населення. Серед регіонів Луганської області від'ємне сальдо природного приросту у міській місцевості спостерігалось набагато раніше, ніж у сільській (з кінця 80-х років). Це в основному пов'язано із занепадом вугільної промисловості як галузі, яка була основним джерелом економічних доходів більшості міст області [2; с. 219].

Така демографічна ситуація безумовно відображається на віковій структурі населення. У сільській місцевості значно більша питома вага осіб у віці старшому за працездатний (28,5 %), ніж у середньому по області (25,5 %) та у міськрадах (25,0 %). Питома вага молодших вікових категорій (до 16 років) у сільській місцевості дещо вища (14,4 % проти 12,9 % та 12,7 % відповідно). Це і позначається на питомій вазі населення у працездатному віці. У сільській місцевості вона помітно менша, 57,1 % проти 61,6 % у середньому по області та 62,3% у міськрадах [2; с. 214].

Характерною рисою Луганщини, як і України у цілому, стала поява такого явища, як безробіття. У більшості аграрних регіонів Луганщини на даний час є помітна частка вільних трудових ресурсів, які могли бути ефективно задіяні, зокрема у тваринництві, тому що праця тут не носить сезонного характеру.

Отже, демографічна ситуація у сільській місцевості, наявність трудових ресурсів стає одним із вирішальних факторів розвитку, як сільського господарства у цілому, так і тваринництва зокрема. Зниження чисельності сільського населення, збільшення його міграцій до міських поселень, відсутність престижності та привабливості праці у тваринництві серйозно впливають на розвиток аграрного сектору економіки області.

Значний вплив на формування та розвиток тваринництва мають особливості розселення. Зосередження населення у великих містах та міських системах розселення, густа поселенська мережа у південній частині області є важливим фактором формування приміської спеціалізації тваринництва на малотранспортельній продукції.

Серед соціально-економічних чинників особливе місце належить також споживчим потребам населення. Саме вони є стимулом розвитку галузі та обсягів виробництва її продукції. Споживання продуктів харчування тваринного

походження населенням Донбасу завжди було значним, тому що фізична праця шахтарів, металургів потребує висококалорійну їжу.

Безумовно, велике значення мають і економічні чинники загальнодержавного значення: законодавча та нормативна база стосовно розвитку окремих галузей АПК, система оподаткування, державна політика відносно підтримки національного товаровиробника тощо.

Зменшення чисельності сільськогосподарських підприємств, перехід до ринкових відносин у аграрному секторі визвали і появу нових соціальних проблем (закриття сільських шкіл, клубів, бібліотек). Все це робить сільськогосподарську працю непрестижною для молоді, яка постійно мігрує у міста. А низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію та важкі умови праці також стримують розвиток галузі.

Історично склалось так, що у Луганській області основну увагу завжди приділяли важкій промисловості, тоді як розвиток сільського господарства відходив на другий план. Так, у 2008 році, обсяги промислового виробництва в 11,7 рази перевищували обсяги сільськогосподарського виробництва [2; с. 21].

Звісно, що не вся промислова продукція для тваринництва може вироблятися у Луганській області. Але на багатьох підприємствах є можливість для ремонту та виготовлення нескладної техніки та обладнання для тваринництва і кормовиробництва.

На розвиток тваринництва також важливий вплив має транспортний чинник. Луганська область знаходиться на перетині транзитних сухопутних шляхів. Область є прикордонною і межує з промислово розвиненими областями як України, так і Росії. Через територію області проходять важливі транзитні транспортні шляхи. Луганщина належить до тих регіонів України, де склалася висока щільність транспортної мережі. А це, в свою чергу, впливає на територіальну організацію як самого сільського господарства, так і промисловості з переробки сільськогосподарської сировини.

У сучасних умовах формування і становлення нової економічної системи очевидним є те, що тваринництво, та як і власне все сільське господарство, потребує кардинальних реформ. Старі форми власності (державна і кооперативна) вже не могли більше ефективно забезпечувати необхідною продукцією населення. Почали з'являтися нові форми власності, такі як акціонерні, приватні, фермерські господарства. На 1 січня 2009 року в сільських населених пунктах діяли більш як 1500 фермерських господарств котрі контролюють майже 245,5 тис. га землі, у тому числі 65,0 тис. га земельних часток (паїв) та 66,1 тис. га взятих в оренду. У фермерських господарствах поголів'я великої рогатої худоби становило близько 5 % від загального поголів'я, але з кожним роком воно певно буде збільшуватися. Звісно, ці реформи не повинні закінчуватись на законах про зміни форм власності і розмежуванні земельних паїв для фермерів. Необхідна зважена державна політика щодо реальної підтримки вітчизняних товаровиробників. За умов реструктуризації промислового комплексу області саме розвиток тваринництва – це, на наш погляд і можливість збільшення робочих місць, підвищення частки власного виробництва тваринницької продукції, яка задовольнить продовольчі проблеми, принесе прибуток у бюджет області.

Одним із стримуючих факторів для розвитку тваринництва сьогодні є висока купівельна спроможність населення та висока спекулятивна вартість тваринницької продукції. Існуючі статистичні показники свідчать про те, що фізіологічні потреби у тваринницькій продукції задовольняються далеко не повністю. Так, якщо у 1980 році споживання м'яса і м'ясопродуктів населенням у Луганській області складало 84,3% від науково обґрунтованих фізіологічних норм, то в 2000 р. – 39 %, а в 2008 р. – 76,5 % [2; с. 163-165].

Таким чином, можна зробити висновок, що на Луганщині склався певний комплекс соціально-економічних умов для розвитку тваринництва як однієї з провідних галузей в господарстві області. Наявність вільних трудових ресурсів, важкої та хімічної промисловості, великої кількості міських жителів формують умови для розвитку приміських типів господарств, а вигідне економіко-географічне положення області дає змогу для налагодження тісних внутрішніх та міжгалузевих зв'язків. Запаси вугілля на території Донбасу не вічні і саме розвиток тваринництва і відповідних галузей харчової промисловості, як пріоритетних галузей, може дати змогу Луганщині, на наш погляд, вирішити цілу низку існуючих соціальних та економічних проблем.

Список використаних джерел: 1.Нагірна В.П. Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна і організація і природокористування) : монографія, / В.П. Нагірна. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 12-145. 2. Статистичний щорічник Луганської області за 2008 рік / за ред. Пілієва С.Г. : Держ. Комітет статистики України, Голов. Упр. Статистики в Луганській обл. – Луганськ : Б. В., 2009. – С.144-243. 3.Холод Д. О. Деякі динамічні та структурні особливості розвитку тваринництва Луганщини / Холод Д. О., Слонова Т. І. // Регіон 2010: суспільно-економічні аспекти. Матеріали науково-практичної конференції (Харків 2010). – Харків, 2010.

УДК 911.3

ЛОКАЛЬНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСВІТНІ СИСТЕМИ

В.В.Стецький

Львівський національний університет імені Івана Франка

Починаючи із 60-х років ХХ ст. у географічну теорію й практику увійшло поняття географічна система. До кінця 1980-х років економіко-географи Ю.Саушкін, Е.Алаєв, Б.Гуревич, О. Смирнов, В. Преображенський, У.Мересте, М. Шаригін у багатьох своїх працях розширили теоретичні засади географічних систем і одночасно виділили та науково обґрунтували нову їх підсистему – соціально-економічні територіальні системи.

Паралельно в українській географічній науці зазначені наукові проблеми вивчали і досліджували М. і О. Паламарчуки [7], М.Пістун [8], А.Голіков, А.Степаненко Я.Олійник [3], О.Топчієв [10] О.Шаблій [11], В.Юрківський [13]. На сучасному етапі розвитку національної географії питанням розробки теоретичних основ і практичних засад суспільних територіальних систем вагому увагу приділяють М.Мальська [4], Л.Немец, К.Немец [6], Л. Шевчук [12] та інші вчені.

Територіальні освітні системи є складовою територіальних суспільних систем. Їх дослідженням на різних етапах розвитку і територіальних рівнях організації займаються Т.Мельниченко [5], П.Вірченко [2], В.Стецький [10] та ряд інших вчених. Ми вважаємо що він ще недостатньо вивчений і потребує подальших активних досліджень.

Особливість людини як соціально-культурної істоти – постійний інтелектуальний розвиток. Вона на протязі всього життя прагне вчитись, розвиватися, вдосконалюватись, відповідно створювати для цього умови – формувати різні типи закладів, їхні мережі, на основі їхнього поєднання і концентрації – освітні центри.

Організація сучасної освіти включає цілий ряд виконання суспільством функцій. Передусім це формування її змісту, організації і практичного впровадження цілісного та безперервного навчально-виховного процесу, створення відповідних навчальних закладів, форм їхнього управління і господарської діяльності.

Серед багатьох напрямків оптимізації сучасного функціонування української освіти є суспільно-географічне вивчення особливостей її просторової організації та запровадження результатів дослідження у практику. На сам перед це стосується обґрунтування доцільності розміщення всіх типів закладів освіти у відношенні до системи розселення населення та різних форм його діяльності, формування ефективних територіальних освітніх систем здатних забезпечити найвищий функціональний ефект організації навчального процесу.

Особливість організації системи розселення населення – проживання в будь якому поселенні всіх вікових груп населення, а отже і різних його запитів на освітні послуги. Тож із збільшенням кількості населення у населеному пункті, підвищенням його рангу і розширенням спектру виконання функцій, закономірно розширюється структура навчальних закладів (табл. 1).

Таблиця 1

Формування структури навчальних закладів у сільській місцевості відповідно до кількості мешканців та дітей дошкільного і шкільного віку в поселенні

Кількість мешканців у сільському поселенні, осіб	Кількість дітей дошкільного і шкільного віку в сільському поселенні, осіб	Типи і кількість навчально-виховних закладів	Вік навчаючихся, які отримують загальну і професійну освіту
До 300	25-40	ЗОНЗ* I ст.	6-10
300-1000	40-150	ДНВЗ**, ЗОНЗ I-II ст.	3-15
1000-2000	150-300	ДНВЗ, ЗОНЗ I-III ст.	3-18
Більше 2000	Більше 300	ДНВЗ ЗОНЗ I-III ст. ПНВЗ*** (окремі студії та напрямки навчання) ОЗПНО****	3-18 18-22

*Загальноосвітній навчальний заклад

***Позашкільний навчально-виховний заклад

**Дошкільний навчально-виховний заклад

****Освітні заклади професійного навчання

Таким чином спостерігається, що в переважній більшості у сільській місцевості найвищий рівень організації навчально-виховного процесу і надання загальноосвітніх послуг спостерігається у поселеннях з кількістю мешканців понад 1000 і більше осіб. Саме ЗОНЗ I-III ст. таких поселень є основою ланкою надання послуг з отримання учнівською молоддю середньої освіти, а система функціональних зв'язків дозволяє їм формувати зону впливу – забезпечення навчальним процесом дітей сільських поселень меж пішохідної і транспортної доступності, навчально-виховні заклади і рівень надання освітніх послуг яких значно нижчий. Отже, їх можна вважати формуючим ядром локальних освітніх систем, а середнім радіусом зон впливу, залежно від способу подолання відстані, вважати відстань від 5 до 10 км.

Система розселення у містах на відміну від сільських поселень має ряд суттєвих відмінностей. В них значно виразніше простежуються функціональне зонування. У зонах розселення населення, за рахунок багатоповерхової або комбінованої забудови, значно зростає його кількість і відповідно щільність в розрахунку до одиницю площі. Міста також мають значно вищий економічний потенціал і господарський розвиток.

Зазначені та інші особливості організації міст дозволяють стверджувати про формування в межах їх конкретно окреслених зон житлової забудови чи частин – мікрорайону локальних освітніх систем. Форм і змісту системності вони досягають за рахунок налагодження стійких функціональних зв'язків її ядра – ЗОНЗ I-III ст. і ДНВЗ, ПНВЗ та ОЗПН (табл. 2).

Якщо в межах локальних освітніх систем функціонують ОЗПН (ПТУ, ВНЗ) то вони їх значно підсилюють і підносять до рангу найвищого соціально-культурного розвитку.

Таблиця 2

Організація навчальних закладів міських поселень відповідно до кількості мешканців та дітей дошкільного і шкільного віку

Кількість населення частини міського поселення чи мікро-району, осіб	Кількість дітей дошкільного і шкільного віку частини міста чи мікрорайону, осіб	Типи і кількість навчально-виховних закладів	Вік навчаючихся, які отримують загальну і професійну освіту
До 5000	500-700	2-3 ДНВЗ; ЗОНЗ I-III ст.; ПНВЗ (окремі студії і напрямки навчання); ОЗПН (вибіркове розміщення)	3-18 18-22
5000-10000	1200-1500	3-5 ДНВЗ; 2 ЗОНЗ I-III ст.; ПНВЗ (будинки школярів, інші напрямки навчання); ОЗПН (вибіркове розміщення)	3-18 18-22

У мікрорайонах сучасної багатоповерхової забудови, де найвища щільність населення і дітей дошкільного і шкільного віку, локальні освітні системи можуть формуватись поєднанням кількох однотипних начальних закладів, при наявності ПНВЗ і ОЗПН функціонувати як територіальні мікроосвітні комплекси.

Середній радіус організації і функціонування локальної територіальної у містах може становити від 500 до 1500 м.

Отже, локальні освітні системи – найнижча територіальна ланка з системної організації надання освітніх послуг. Ми її розглядаємо як сукупність функціонально взаємопов'язаних в межах певної (невеликої) території розселення населення закладів освіти основним завданням яких є організація і надання повного спектру послуг із отримання дітьми та учнівською молоддю загальноосвітньої освіти. Чим ширша структура типів освітніх закладів системи, тим більший спектр навчально-виховних послуг вона здатна надати.

Список використаних джерел: 1. Алаєв Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с. 2. Вірченко Просторова взаємодія суспільно-географічних об'єктів через визначення зони їхнього впливу на прикладі системи освіти Харківської області // *Регіон-2009: стратегія оптимального розвитку*. – Харків, 2009. – С.236-38. 3. Голиков А.П., Олійник Б.Я., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії. – К.: Либідь, 1996. – 320 с. 4. Мальська М.П. Просторові системи послуг. – Київ: Знання, 2009. – 363 с. 5. Мельниченко Т.Ю. Суспільно-географічні основи вивчення територіальної організації освіти. – Київ: Ніка-Центр, 2001. – С. 90. 6. Немец К.А, Немец Л.М. Немец О.К. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів // *Часопис соціально-економічної географії Харківського національного університету ім. В.Каразіна*. – 2009. - № 6(1). – С. 20-31. 7. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія з основами теорії. – К.: Знання, 1998, 416 с. 8. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с. 9. Стецький В.В. Територіальні освітні системи України // *Географія в інформаційному суспільстві. Том IV*. – Кив: Обрії, 2008. – С.270-272. 10. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с. 11. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: Вид центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 444 с. 12. Шевчук Л.Т. Соціальна географія, - К: Знання, 2007. – 340 с. 13. Юрковский В.М. География сферы обслуживания. – Киев: УМКВО, 1989. – 82 с.

УДК 332.1 (477)

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Л.А. Фицик

Уманський національний університет садівництва

Проблема регіонального розвитку є фундаментальною з теоретичної та практичної точки зору й актуальною протягом усієї історії існування людства. Незважаючи на зусилля, що їх докладає влада для удосконалення регіональної політики, диференціація регіонів за показниками соціально-економічного розвитку не зменшується, а за рівнем зайнятості та безробіттям, доходами, забезпеченістю населення соціальними послугами – навіть посилюється. Зазначені тенденції значною мірою є наслідком недостатньої ефективності регіональної со-

ціальної політики і засвідчують необхідність її вдосконалення.

Дослідженню змісту та ролі соціальної політики у розвитку суспільства присвячені роботи О. Грішної, Е. Лібанової, О. Макарової, П. Гайдучького, А. Колота. Проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів України вивчали В. З. Варналій, М. І. Долішній, І. Юрчишин та ін.

Метою статті є аналіз існуючих показників соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування нових підходів при виробленні регіональної соціальної політики.

Про сучасний стан міжрегіональної економічної та соціальної диференціації в Україні свідчать наступні тенденції та показники.

До групи областей, які мають порівняно найсприятливіші умови соціально-економічного розвитку, можна віднести 9 областей: Київську, Одеську, Полтавську, Волинську, Запорізьку, Дніпропетровську, Донецьку, Луганську, Харківську. У ранжованому за соціально-економічним розвитком переліку областей найнижчі показники мають Кіровоградська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Рівненська та Херсонська області. Такий поділ без врахування деструктивних факторів є умовним, але дозволяє приймати управлінські рішення стосовно перспектив розвитку регіонів [3, С.67-68].

Аналіз динаміки соціальних індикаторів, характер трансформації економіки загалом свідчать про досить помітну регіональну диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів і ледь помітну тенденцію її згладжування в останні роки. Дуже повільні темпи зростання показників соціально-економічного розвитку характерні для регіонів з аграрно-промисловою спеціалізацією виробництва. Так, у 2008 р. найнижчі темпи зростання валового регіонального продукту спостерігались у Кіровоградській, Івано-Франківській, Миколаївській, Херсонській та Вінницькій областях [2]. Щодо регіонів з високими темпами зростання, то вони однаковою мірою представлені як промислово-аграрними та високоіндустріальними регіонами, так і аграрно-промисловими, які зберегли чи підвищили свою роль в економічному просторі країни. Це – Волинська, Чернівецька, Запорізька, Тернопільська, Закарпатська, Луганська, Черкаська області та м. Київ та м. Севастополь. Зміцнення позицій очікується у східному регіоні, зокрема на Сумщині, а також у Карпатському районі. Донецький і Придніпровський економічні райони втратять лідерство, а Подільський район збереже наявний стан за рахунок усталеної аграрно-промислової структури й удосконалення територіальної організації виробництва.

Зберігаються диспропорції соціального розвитку регіонів за окремими показниками. Позитивні результати реформ поки що не дають підстав говорити про кардинальні зрушення у соціальному розвитку держави. Політика економічного зростання має органічно поєднуватися з реалізацією ключових завдань соціального розвитку – зупиненням майнового розшарування населення, забезпечення ефективної зайнятості, випереджаючих темпів підвищення реальних доходів населення, насамперед заробітної плати та пенсій. Критерієм прогресивності зрушень в економіці є динаміка добробуту. За міжнародними стандартами Україна належить до держав із високим ступенем нерівності населення за доходами та споживанням. Саме тому зменшення та поступове подолання регіональних соціальних диспропорцій належить до ключових завдань сучасної ре-

гіональної соціальної політики держави, оскільки їх збереження створює певну напругу між регіонами та сприяє закріпленню соціальної диференціації населення. Отже, актуальним є завдання мінімізації, а відтак – ліквідації регіональних диспропорцій. Оскільки поглиблення розриву між рівнями розвитку окремих територій у складі держави чи регіону створює загрозу їх стабільному розвитку та національній безпеці держави в цілому, необхідним є пошук методів для забезпечення диференціального підходу до реалізації регіональної соціальної політики [4, С.44].

У подальшому розвитку регіональних господарських систем, пом'якшенні та зглажуванні територіальних відмінностей соціального розвитку важлива роль належить фінансовому забезпеченню цих процесів. Це потребує законодавчого закріплення за кожним рівнем бюджетної системи дохідних джерел відповідно до покладених на них функцій: формування власності регіонів та територіальних громад за допомогою об'єктів державної та комунальної власності; підтримки регіональних проектів економічного розвитку; задоволення місцевими органами влади спільних потреб різних територіальних громад; реформування бюджетної системи та між бюджетних взаємовідносин відповідно до потреб розвитку регіонального управління та місцевого самоврядування; розвитку системи місцевих податків і зборів; перерозподілу повноважень між різними рівнями влади на основі децентралізації управління соціально-економічними процесами шляхом здійснення державно-правової реформи [1, С.365-366].

Глобальним детермінантом регіональної соціальної політики має бути система соціальних стандартів відтворення демографічного та трудового потенціалів населення: мінімальних – для держави та раціональних чи середніх – для регіонів.

Держава зобов'язана забезпечити єдиний територіальний простір існування загальнодержавних гарантій на рівні мінімальних соціальних стандартів (рівня злиденності, бідності, соціального забезпечення, мінімальної заробітної плати, компенсаційних виплат для окремих категорій населення), визначитися із системою норм і нормативів, що лежать в основі механізмів реалізації регіональної соціальної політики.

Регіони ж повинні відповідати за забезпечення умов для зростання рівня добробуту населення, а також для становлення і розвитку середнього класу, застосовуючи системи регіональних норм та нормативів на рівні середніх та раціональних соціальних стандартів. Ці стандарти мають стати основою для розробки регіонами власних моделей реалізації регіональної соціальної політики.

Список використаних джерел: 1. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ - ХХІ століть: нові пріоритети. – К.: Наукова думка. – 2006. – 511с. 2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України // [http:// www.ukrstat. gov. Ua](http://www.ukrstat.gov.ua). 3. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498с. 4. Юрчишин І. Дослідження регіональних аспектів соціально-економічного розвитку України // Україна: аспекти праці. – 2009. - №5. – С. 39-44.

ОСВОЕННОСТЬ ТЕРРИТОРИИ ЮГА СРЕДНЕРУССКОЙ ВОЗВЫШЕННОСТИ (БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ) В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 17 ВЕКА

Ю.Г. Чендев, В.Г. Белеванцев, Н.П. Наумова

Национальный исследовательский университет «БелГУ»

Несмотря на то, что места строительства первых городов-крепостей (Белгорода и Старого Оскола) были определены в 1596 году [5], обширные пространства Белгородской области оставались весьма слабо заселенными на протяжении всей первой половины 17 века.

По сообщению Д.И. Багалея (1886), земли по рекам Северский Донец (южнее Белгорода), Уды, Лопань и Харьков (юго-западная часть Белгородской области) в первой половине 17 века были «спорными». Там были поместные четвертные земли, но они состояли из земельных участков неопределённой величины, в которых их владельцы занимались звероловством, рыболовством и бортничеством. Постоянных населённых пунктов в это время ещё не было. По-видимому, здесь могли находиться отдельные пашни, упоминаемые И.Н. Миклашевским (1894), которые обрабатывались «наездом». Вплоть до начала строительства Изюмской черты, на указанной территории складывались неблагоприятные условия для заселения, т.к. сохранялась угроза нападения татар. Вероятно, близкий характер землепользования существовал и на остальной территории запада Белгородской области, относящейся к бассейну Днепра (по крайней мере, до момента возникновения Хотмыжска (1640 год)). В интервале времени с 1640 по 1650 гг., под прикрытием лесов в правобережной части долины Ворсклы возник ряд сёл и деревень вместе с городами-крепостями – Хотмыжском и Карповым. Освоенность территории, примыкающей к лесам (особенно с севера) стала возрастать. После строительства земляного вала между городами Карпов и Болховой (1646 год), наблюдался приток населения в районы, расположенные к северу от вала и р.Ворскла. Например, в 1647 году были написаны челобитные царю за подписью 100 драгун об «испомещении» их по рекам Липовому Донцу и Пселу и о «поверстании окладами» [10, Л. 372-384]. На реке Пена в 1649-50 гг. было произведено «испомещение 1400 новиков – детей боярских» [11, Л. 478-482]. Ещё раз следует подчеркнуть, что после строительства земляных валов на Белгородской черте приоритетной задачей правительства стало тотальное заселение территорий к северу от них: «... и велеть Ивану Бутурлину и курским служилым людям до донецких вершин, а белгородским служилым людям к Короче и к Яблонову, к Халани и к Белу Колодезю и к Липягу Большому и вниз по Тихой Сосне до Усерда, до Дона и до устья речки Коротояка, и против тех городов и острогов и против земляного вала и городков с русской (северной – примечание авторов) стороны ездить и смотреть на селитьбу угожие места и городища, чтоб те городища были у рек и у лесов, а устроить бы в тех местах служилых людей на пашне с жёнами человек по пятьсот и больше, и землями и

всякими угодами устроить нескучно. И как на тех старых городищах и в угожих местах учнут жить служилые люди – те места в приход воинских людей уберечь можно...» [9, Л.267-268].

В 1646 году территория Белгородской области к югу от р.Нежеголь была совершенно не освоена [8, Л. 8-15]. Однако в центральной части Белгородской области в это время уже существовали сёла и деревни по течению следующих рек: Северский Донец (от устья Липового Донца до устья Разумной), Разумная (равномерно по всему течению), Корень (в среднем и нижнем течении), Короча (к югу от г. Короча и до места впадения реки в Нежеголь), Нежеголь (от устья р. Короча до места впадения Нежеголи в Северский Донец). В нагорной части долины р. Оскол - от г. Оскол до Царёва – Алексеева (Нового Оскола), а также в долинах правосторонних притоков на указанном отрезке основной реки также существовали сёла и деревни [9, Л.1-17; 12, Л. 225-290]. Сравнительно слабо заселёнными оставались междуречья Оскола и Потудани, а также Оскола и Тихой Сосны. Не отмечено населённых мест в середине 17 века и в южной части Белгородской области - между Изюмским шляхом и р.Оскол [8, Л. 8-15; 12, Л. 274-278]. По-видимому, очень слабо заселённой была территория в бассейне р.Валуй (в долинах рек Валуй, Валуйчик, Сазан, Моисей, Полатовка) [4; 12, Л. 271-272, 276], если, конечно, не считать самого города Валуйки (в рукописях – «Валуйка») и, вероятно, нескольких деревень, которые могли существовать рядом с городом. Центром расселения по р. Тихая Сосна был город Усерд, построенный в устье реки Усердец в 1637 году. Пашни, сенокосы и другие угоды жителей города располагались на правом берегу реки Усердец, на левом берегу реки Тихая Сосна и на водоразделе между указанными реками [7, Л. 658-659; 12, Л. 214-218]. Имеются сведения о том, что в бассейне верхнего течения Тихой Сосны люди жили и до строительства Усерда: «... места угожие бортные, и по реке Усерду и по Тихой Сосне рыбные ловли, а в лесах звери есть. А река Усерд и Тихая Сосна, и леса Усердские – вотчины воронежские в откуп. А живут по лесам бортники и их помощники...» [6, Л.342].

Территории к югу и юго-востоку от реки Тихая Сосна (бассейны рек Чёрная Калитва и Айдар) оставались слабо заселёнными вплоть до конца 17 столетия [2].

К моменту окончания строительства Белгородской черты (1658 год) освоенность территории оставалась спорадической. На пространстве не менее 70 % от общей площади Белгородской области, вообще не наблюдалось следов антропогенного воздействия на ландшафты. Поэтому выбор периода «конец 16 - середина 17 веков» для целей исследования природных, слабо изменённых человеком ландшафтов на юге Среднерусской возвышенности представляется вполне оправданным.

В качестве важной детали следует подчеркнуть, что, исходя из анализа старинных документов и, в первую очередь, «Книги Большому Чертежу» [3], в конце 16 – начале 17 столетий на пока еще слабо освоенной территории Белгородской области природный ландшафт пестрил разнообразными географическими названиями. Некоторые из них (главным образом, гидронимы) отражали пространственную принадлежность отдельных районов конкретным этносам, проживавшим на данной территории в прошлые исторические периоды. Сове-

ршено ясно, що многие топоними пережили длительный период запустения рассматриваемой территории, совпавший с существованием Золотой Орды (13-15 столетия), а также почти полностью 16 век.

Список использованных источников: 1. Багалеи Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI-XVIII столетии. - Харьков, 1886. - 358 с. 2. Вейнберг Л.Б. Материалы по истории Воронежской и соседних губерний. Акты XVIII-XVIII столетий. Вып 10. - Воронеж, 1886. - С. 876-955. 3. Книга Большому Чертежу или древняя карта Российского государства, поновленная в разряде и описанная в книгу 1627 года. Изд. 2-е. - СПб, 1838. - 261 с. 4. Миклашевский И.Н. К истории хозяйственного быта Московского государства. Ч. 1. Заселение и сельское хозяйство южной окраины XVIII века. - М., 1894. - 247 с. 5. Разрядная книга 1475-1598 гг. - М.: Наука, 1966. - 611 с. 6. РГАДА, фонд 210: Белгородский стол. Ед. хр. 84 (I). 7. РГАДА, фонд 210: Белгородский стол. Ед.хр. 85 (I). 8. РГАДА, фонд 210: Белгородский стол, Ед. хр. 211 (I). 9. РГАДА, фонд 210: Белгородский стол. Ед.хр. 224. 10. РГАДА, фонд 210: Белгородский стол. Ед.хр. 256 (I). 11. РГАДА, фонд 210: Белгородский стол. Ед.хр. 303 (I). 12. РГАДА, фонд 210: Белгородский стол. Ед. хр. 317 (IV).

УДК: 332.3.003.13:332.6

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

Н.О. Шустікова

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Земельна реформа є складовою частиною загальнодержавного курсу економічної реформи, що здійснюється в Україні. Завданням земельної реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у власність, а також у користування з метою створення умов для раціонального та ефективного використання земель. Основними питаннями вирішення цієї проблеми є створення економічного механізму регулювання земельних відносин та раціональної і ефективною системи землекористування.

За роки проведення реформи в Україні виконано значний обсяг робіт. Була створена нормативно-правова база, яка дозволила здійснення цивільно-майнових угод з землею. Платежі за землю стали надійним і стабільним джерелом надходжень до бюджету.

Основну мету соціально-економічного розвитку визначає система економічних відносин під впливом суспільних потреб. Виникла потреба вирішення питання економічних інтересів землевласників і землекористувачів, підтримки системи оподаткування земель, удосконалення орендних відносин, підвищення ефективності використання земель за їх цільовим призначенням, підвищення контролю за господарською діяльністю на землі, використанням земельних ресурсів.

Для подальшого здійснення земельної реформи важливим є вдосконалення державного управління земельними ресурсами.

Питання розвитку земельних відносин, використання й охорони земель, управління земельними ресурсами завжди мали значну питому вагу й підвище-

ний інтерес з боку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Для досягнення поставленої мети необхідно охарактеризувати теоретичні основи соціальних та економічних аспектів управління земельних ресурсів, проаналізувати сучасний стан використання земель Харківської області, зробити висновки по підвищенню соціальної та економічної ефективності використання земельних ресурсів.

Земля є місцем проживання людей, що передбачає, насамперед, формування соціальної сфери та трудових ресурсів. А також, трудові ресурси потребують динамічний розвиток соціальної сфери. Всі ці питання, їх розвиток і поширення пов'язані з кількістю населення і умов їх приросту, який потребує, відповідно, і поширення всіх джерел, які створюють необхідні оптимальні соціальні умови.

В розрізі економічної системи земля виступає об'єктом ринкових відносин. Ринковими вважаються цивільно-правові угоди, які передбачають перехід права на землю від однієї особи до іншої на основі співвідношення попиту та пропозиції земельних ділянок.

Отже, управління земельними ресурсами – це удосконалення земельних відносин в питанні підвищення якості життя населення з визначенням соціальних потреб за допомогою економічних показників, одержанні економічної ефективності використання земельних ресурсів.

Земельний фонд Харківської області (станом на 01.01.2009 р.) складає 3141849,2965 га, що становить 5,2% від території України.

Структура земельного фонду області свідчить, що 78,9% території області зайнято сільськогосподарськими землями, з них 77,0% сільськогосподарськими угіддями. Із площі сільськогосподарських угідь, яка становить 2418,7 тис. га, рілля складає 79,6%, перелоги - 0,7%, багаторічні насадження - 2,0%, сіножаті - 5,0%, пасовища - 12,7%.

За роки земельної реформи в структурі сільськогосподарських угідь відбулися деякі зміни. Питома вага ріллі в площі сільськогосподарських угідь зменшилась відповідно з 81,0% у 1992 році до 79,6% у 2009 році, водночас з'явилися перелоги загальною площею 14,4 тис. га. [1]

За формами власності земельний фонд розподілений наступним чином: у приватній власності знаходиться 1837,0 тис. га, або 58,5%, у державній власності - 1304,8 тис. га, або 41,5% всіх земель області.

Грошова оцінка земель населених пунктів виконана на площі 175,24 тис. га, що складає 58,8% від загальної площі. Грошова оцінка земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів проведена на площі 13,87 тис. га, що складає лише 1,8% від загальної площі зазначених земель, в тому числі в 2007 році виконана грошова оцінка на площі 0,52 тис. га.

Середній розмір орендної плати за 1 га на рік складає 165,1 грн. На даний час переважає плата за оренду земельних часток в натуральній формі, тобто сільськогосподарською продукцією.

Станом на 1 січня 2009 року до бази даних занесені відомості про 275,2 тис. ділянок, в книгах реєстрації зареєстровано 562,3 тис. держаних актів на право власності громадян, 1137 акти на право власності юридичних осіб, 6,6 тис. актів на право постійного користування, 263,0 тис. договорів оренди, відкрито 292,6 тис. поземельних книг на земельні ділянки. [1]

Висновки. 1. Сучасний стан використання земельних ресурсів Харківської області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно допустиму. Але спостерігаються позитивні тенденції у зміні структури угідь, що ведуть до зменшення розораності земель області. Наслідком високого господарського освоєння земельного фонду, без належних заходів щодо його охорони є прогресуюча деградація земель, що створює загрозу продовольчій безпеці області.

2. В області зростає приватна власність на землю (за останній рік вона збільшилась на 9,7 тис. га.); постійно відбувається процес вдосконалення орендних відносин між підприємствами та громадянами, які набули право приватної власності.

Приватна власність також збільшується завдяки приватизації земельних ділянок громадянами, продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення.

3. Незадовільний хід проведення грошової оцінки пояснюється недостатнім фінансуванням даних робіт. На всій площі області необхідно провести нові ґрунтові та геоботанічні обстеження. При розрахунках нормативної та експертної грошової оцінки земельних ділянок, розробці проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, обчисленні відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, визначенні розміру плати за землю використовуються дані крупномасштабних ґрунтових обстежень земель сільськогосподарського призначення, які проводились на території Харківської області у 70-80-х роках минулого сторіччя, що звичайно не може об'єктивно відображати якість ґрунтів.

4. Особливо гостро стала проблема отримання правовстановлюючих документів на користування городами при обов'язковому веденні державного реєстру земель, тому більшість ділянок повернуто до земель запасу і не використовується. В зв'язку з тим, що в області інтенсивно проводяться землевпорядні роботи, пов'язані з виготовленням державних актів на право власності на землю взамін сертифікатів, відведенням земельних ділянок для несільськогосподарського призначення, інвентаризація та грошова оцінка земель населених пунктів на базі нових зйомок, спостерігається зміна площ угідь.

Список використаних джерел: 1. *Земельний фонд та земельні відносини Харківської області.* – Харків: Головне управління держкомзему в Харківській області, -2009. – 32с.

ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНЕТИЧНОГО ПІДХОДУ У ВИВЧЕННІ СЕЛИЩ МІСЬКОГО ТИПУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

В.В. Яворська

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Історико-географічне дослідження процесів виникнення населених пунктів і їх локалізації, первинних функцій поселень, подальший їх розвиток, формування систем розселення завжди приваблювали увагу науковців. Сучасні проблеми розселення населення, їх зв'язки з історичним минулим виступають одним з важливих напрямів наукових досліджень. Це можна пояснити тим, що такі дослідження здійснюються шляхом аналізу двох головних аспектів: по-перше особливостями первинного заселення регіону під кутом зору тих причин(факторів), які його обумовили, по-друге, в аспекті трансформації системи поселень за історичний період під дією причин, які викликали цю трансформацію. Дослідження генезису поселень в певний історичний період, їх типології, їх еволюції в сучасний стан дають важливу інформаційну базу для розробки науково обґрунтованої територіальної схеми розвитку сучасної поселенської мережі регіону.

Перш за все зазначимо, що СМТ є однією із самих динамічних категорій міських поселень Одеського регіону. Так, якщо за останні півстоліття кількість малих, середніх і великих міст в Одеській області збільшилась на 11,0%(з 17 до 19 одиниць), то в той же час кількість СМТ зросла на 12,2% (з 27 до 33 одиниць). Тільки за останні 10 років з сільських поселень в категорію СМТ перешли 4 сільських поселень (Хлібодарське, Причорноморське, Таїрове, Авангард), і загальна частка їх в загальній кількості міських поселень в Одеській області становила за станом на 2010 рік 63,5 відсотки від всіх міських поселень.

Визначення генетичних типів поселень вимагає від дослідника врахування істотних рис історичної реальності що склалась на певний період. Історична ситуація, процеси, які відбувалися в регіоні Українського Причорномор'я в кінці ХУІІІ- поч. ХІХ століть, синтезують ті основні складові компоненти з яких і формувалась притаманна цьому регіону суспільно-історична реальність.

Саме в кінці ХУІІІ- поч. ХІХ століть регіон Північно-Західного Причорномор'я після завершення російсько-турецьких воєн 1787-1791рр. та 1806-1812рр. увійшов до складу Російської імперії. На території сучасної Одещини в той час проживало за приблизними оцінками лише 30-40 тис.чол., при чому, більшість з них мешкала у північній лісостеповій зоні. Населення займалось тут землеробством, а в степовій, малозаселеній зоні – головним чином, вівчарством. Виходячи з стратегічних міркувань царський уряд намагався якомога скоріше заселити територію Північно-Західного Причорномор'я. Для цього відповідні державні інституції роздавали дворянській знаті великі земельні фонди з таким розрахунком, щоб вона заселяла (переселяла) їх своїми кріпаками. Процес заселення краю відбувався також за рахунок втікачів-кріпаків з українських

та центральних губерній імперії, а також запорізьких козаків, які засновували свої поселення, головним чином, в прилеглих до Дунаю районах. Місцеві адміністративні органи негласно відмовлялись від переслідування прибулих сюди втікачів.

Царський уряд встав також на шлях залучення в цей край іноземних колоністів (болгар, німців, албанців, гагаузів). Для іноземних переселенців виділялись великі масиви земель; вони користувались також цілим рядом економічних, адміністративних, суспільних пільг. Іноземні переселенці принесли сюди свій досвід і трудові звички в галузі овочівництва, садівництва, виноградарства, зернового господарства, будівельної справи тощо.

На території Одещини було засновано в ті часи понад 100 болгарських, гагаузьких, німецьких поселень. Чисельність населення на території сучасної Одеської області в цілому зросло на середину XIX століття до 700 тис.чол (в порівнянні з початком століття більш як в 20 разів)[5].

Багато сільських поселень, які були засновані в ті часи, в майбутньому ускладнили, змінили свої первинні функції, перетворилися в полі функціональні міста, селища міського типу, портові, курортно-оздоровчі центри тощо.

Зазначимо, що під час масового заселення цього краю (кінець ХУІІІ – перша половина ХІХ ст.) сільські поселення іноземних колоністів локалізувались, головним чином, в більш південних районах, в південно-західній частині (межі річчя Дністра і Дунаю), на побережжях озер, лиманів. Переселенці бувших українських кріпаків заселяли в основному центральні і північні райони області. В першій групі переселенців переважною спеціалізацією сільськогосподарського виробництва було виноградарство, садівництво, овочівництво, вівчарство, в другій групі – в основному зернове господарство, скотарство. Поселення цих двох груп переселенців за своїми зовнішнім виглядом також відрізнялись один від одного - формою і плануванням оселі, розміщенням допоміжних господарських будівель, якістю шляхів сполучення тощо.

Людність СМТ як і їх функції на протязі їх розвитку з моменту виникнення суттєво змінювались під дією тих чи інших причин. Загальна тенденція – це зростання чисельності їх жителів. Особливо це стосується таких СМТ, які перетворилися уже в міста (портові, транспортні, промислові центри тощо). Так, в минулому СМТ Іллічівськ перетворилось в середнє місто (за станом на 2010 р. – понад 55,0 тис.чол). Южне і Теплодар – в малі міста з людністю відповідно 24,0 і 9,5 тис.чол. Але в останні 15-20 років з причин несприятливої геодемографічної ситуації, кризисних явищ в економіці, зростання безробіття майже у всіх СМТ спостерігається зменшення їх людності. Так, якщо за переписом населення 1989р. у всіх СМТ проживало 156,4 тис.чол, то за станом на 2010р. за даними поточної статистики загальна кількість їх жителів зменшилась до 153,8 тис. чол.. В деяких СМТ людність їх становить від 0,6 до 2,5 тис.чол. (Нові Біляри, Серпневе, Бородіно, Зеленогірськ, Радісне і інші) і вони лише за традицією зберігають статус міських поселень.

В порівнянні з типологією міст різного рангу людності типологізації СМТ як в вітчизняній так і в зарубіжній аналітиці приділяється менше уваги в суспільно-географічних дослідженнях. Особливо це стосується такого різновиду типології як генетична.

З одного боку це ймовірно можна пояснити тим, що СМТ є однією з найдинамічною категорією міських поселень, часто ці поселення змінюють свій статус, свої функції. З іншого – збір первинної історико-генетичної інформації(іноді досить протирічливий), особливо інформація, пов'язана з часом виникнення поселень, які в своєму розвитку перетворилися в СМТ – це не дуже проста задача. Вона вимагає від дослідника трудомістської пошукової роботи (аналіз довідників, архівних, статистичних джерел), а іноді це не дає бажаних результатів. Треба також зазначити, що ця категорія міських поселень являє собою досить складний і багатогранний об'єкт дослідження. Деякі сучасні СМТ виникли в минулому як поселення, на базі яких створювались курортно-оздоровчі центри, інші як пристанційні поселення на залізничних магістралях, треті - як науково-дослідницькі центри, четверті – як робочі поселення при побудові промислових підприємств, п'ята група(і вона досить чисельна) виникла на базі сільськогосподарського виробництва, шоста – як портові центри (до речі цей тип СМТ дуже стрімко, динамічно перетворюється в малі і середні міста).

Методологічні і методичні питання дослідження генетичної типології міських поселень (в нашому випадку – селищ міського типу) – це не нова тема в суспільно-географічних дослідженнях. В той же час вона і досить не проста в методичному відношенні. Перш за все постає питання: що саме слід вважати часом виникнення СМТ? Тут можна назвати принаймі три варіанти відповіді:

- час та причини виникнення на місці сучасного СМТ в минулі історичні періоди будь-якого поселення;

- період активного освоєння території після початкового періоду заселення;

- дата офіційного присвоєння статусу СМТ відповідними органами і установами згідно до існуючого законодавства.

Зазначимо, що вибір варіанта аналізу часу заснування і локалізації сучасного СМТ залежить від задач і цілей дослідження. Якщо дослідник ставить перед собою ціль виявити сучасні функції СМТ певного регіону, показати їх роль і місце в територіальному поділі праці, в системах розселення тощо, то можна скористатися третім варіантом, а коли ставиться задача з'ясувати час виникнення, первинні функції, подальші їх зміни, ускладнення, розширення цього поселення – то тут за основу дослідження треба прийняти перший варіант. Другий варіант можна взяти за основу при дослідженні активного періоду освоєння території – період розгалуження галузевої, територіальної структури народного господарства, широкого залучення в відтворювальний процес природних ресурсів, транспортних комунікацій, створення сталого адміністративно-територіального устрою тощо.

В даній роботі автор зупинила свою увагу на першому варіанті. На наш погляд генетична типологія передусім повинна визначити факт заснування поселення, локалізацію його в певному місці, визначити його первинні функції і подальші їх зміни за певний історичний період до сьогодення.

Список використаних джерел: 1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983. – 353с. 2. Дергачев В.А., Михайлюк Е.Л. Особенности развития приморских поселений Украинской ССР в условиях интенсификации морехозяйственной деятельности. К., ИЭ АНУССР. 1987. -47с. 3.История городов

и сел. Украинской ССР. Одесская область. К., УРЭ, 1978. – 866с. 4. Круль В. Ретроспективная география поселень Західної України. Чернівці. Рута . 2004. – 382с. 5.Одеський регіон: природа , населення, господарство. За заг. ред. О.Г.Топчієва. – Одеса: Астропрінт. 2003. – 184с. 6. Топчієв. О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Одеса, Астропрінт, 2005. – 632с. 7.Яворська В.В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми. Одеса: Астропрінт. 2007. – 208с.

СТРАТЕГИРОВАНИЕ СОВМЕСТНОГО ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ХАРЬКОВСКОЙ И БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТЕЙ НА ПЕРИОД 2011 - 2020 ГОДЫ

А.М. Кириухин, И.В. Дунаев, А.Ф. Порятуй, Е.А. Полякова

Вхождение стран СНГ в глобальную экономику столкнулось с необходимостью оценки конкурентоспособности национальных экономик в целом и их отдельных системообразующих отраслей. Стала очевидна тупиковость инерционных энерго-сырьевых сценариев социально-экономического развития, бесперспективность дотационной поддержки энерго- и ресурсоемких отраслей с низкой добавленной стоимостью. Это определило приоритеты государственной политики Украины и России на среднесрочную перспективу до 2020 года: модернизация экономик, реконструкция и расширение производственной, социальной и финансовой инфраструктуры, инвестиции в человеческий капитал, подъем сферы образования до мировых стандартов, развитие науки, здравоохранения, построение национальных инновационных систем, совместимых с общеевропейской. Президентами наших стран была поставлена задача формирования новых конкурентоспособных секторов в высокотехнологических сферах экономики, построенной на знаниях. Целый ряд задач в этом перечне может быть решен только за счет совместных усилий на основе общих программ.

Перевод наших стран на инновационный путь развития потребует повышения инвестиционной активности в реальном секторе, доведение уровня накопления до трети от ВВП, снятие ограничений в сфере налогообложения и проведение разумной бюджетной политики. Это означает, что уровень финансирования образования должен достичь 7% от ВВП, науки — 3%. Благодаря этим мерам возможен переход от экспортно-сырьевого к инновационному типу развития. Отдельные регионы могут стать локомотивами этих процессов, подавая пример другим, создавая перспективу для страны в целом.

Стратегирование как новый инструмент территориального развития предполагает увязку социально-экономических программ в общую трансграничную стратегию пространственного планирования по устойчивому сбалансированному развитию смежных регионов на среднесрочную перспективу.

Харьковская и Белгородская области после создания в 2003 году совместного территориального инструмента – Еврорегиона Слобожанщина, выступили с инициативой формирования общей пространственной стратегии развития. В ее основу положен процессный подход и программно-проектный принцип,

предполагающие реализацию интегрированных проектов в промышленной, экологической и инфраструктурной сферах. Со значительным отставанием от белгородской части Еврорегиона в силу известных политических причин, распоряжением губернатора Харьковской области только 01.09.10 были сформированы руководящие органы с харьковской стороны. На конец 2010 года траектория развития Еврорегиона войдет в нормальное русло. К этому времени должна быть подготовлена стратегия устойчивого развития Харьковской области на период до 2020 года. Отдельным разделом этой стратегии должен стать план действий и перечень согласованных мероприятий по развитию приграничного сотрудничества с целью формирования трансграничных инновационных ареалов опережающего развития приграничных районов в виде системной платформы «GEOTECHNOPOLIS®».

Концепция данной платформы предполагает создание элементов транспортно-логистической системы на основных транспортных осях (Харьков - Белгород, Шебекино - Волчанск, Золочев - Грайворон), системы промышленных парков в пределах Белгородской агломерации и интегрированного с ними совместного российско-украинского приграничного технопарка.

Исполнительный комитет Совета руководителей приграничных областей совместно с Секретариатом Делового совета торгово-промышленных палат белорусско-российско-украинского приграничья подготовили новый информационный ресурс для тематического наполнения этой инновационной промышленно-логистической зоны современными производствами и транспортным сопровождением (www.dstpp.com).

Обязательным элементом системной платформы «GEOTECHNOPOLIS®» являются создаваемые в настоящее время рекреационные зоны, спроектированные в привязке к существующей региональной экологической сети.

Список использованных источников: 1. Кирюхин А.М., Порятуй А.Ф., Ковтун С.Е., Дунаев И.В. Программирование территориального сотрудничества в российско-украинском приграничном пространстве на среднесрочную перспективу // *Регіон – 2009: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (5-6 листопада 2009 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2009. – С. 61-67.*

УДК 911.3

ПРО ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Л.М. Немець, О.В. Ткаченко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Гендерні проблеми дуже гостро стоять у всьому світі. На початку третього тисячоліття вони не лише хвилюють науковців, політичних та державних діячів, а й виступають аспектом забезпечення соціального спокою та прогресу, розвитку та затвердження демократичних засад сучасного глобального громадянського суспільства. З цього приводу відбуваються всесвітні форуми та конференції, в різних країнах приймаються державні програми, розробляються відповідні за-

кони. В кінці минулого, на початку нового століття було прийнято ряд міжнародних документів. Деякі країни світу, зокрема Швеція, Норвегія, Ісландія, Канада, Фінляндія, Нова Зеландія та ряд інших мають значні здобутки в соціально-економічній сфері, бо гендерні проблеми, забезпечення однакових прав всіх громадян стало для них основою державної політики, починаючи з 70-х років минулого століття.

Так, 1979 р. було затверджено Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». В 1988 р. Комітетом міністрів Ради Європи було прийнято Декларацію про рівноправність жінок і чоловіків. До найбільш вагомих документів з цього питання слід віднести Національний план дій, прийнятий Четвертою Всесвітньою конференцією ООН зі становища жінок під назвою «Платформа дій» (1995 р., Пекін), в якому окреслені основні проблеми жінок на сучасному етапі розвитку глобального суспільства та проблеми гендерних відносин. Не ставлячи перед собою завдання проведення аналізу існуючих міжнародних документів (їх дуже багато) з приводу дослідження гендерних особливостей та проблем, зазначимо, що вони мають чітко визначені регіональні особливості, зокрема ті, які стосуються України.

Нагадаємо, що поняття «гендер» - це «змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм та характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин між статями, набутих ними в процесі соціалізації, що визначається їх соціальним, політичним, економічним та культурним буттям». [1, с. 5].

Є й інші визначення зазначеного поняття, головне полягає в тому, що гендерна проблема стосується не лише жінок, а в повній мірі відноситься і до чоловіків, мова йдеться про рівність у правах і свободах, в обов'язках, у відповідальності, і можливостях самореалізації та життєдіяльності громадян обох статей. Гендерна дискримінація, під якою розуміють дії «...спрямовані на звуження у правах і свободах, обмеження в можливостях однієї із статей або будь-якої з їх вікових та інших груп, є реальністю сучасного українського суспільства в усіх сферах життя» [1, с. 6].

Гендерна рівність в Україні закріплена Конституцією 1996 року, а також в цілому ряді Указів Президента України, Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», але не зважаючи на це існує дуже багато проблем, особливо в регіональному вимірі, що стосуються порушення гендерних прав і свобод громадян. До речі, за індексом гендерного розвитку Україна знаходиться на 63 місці в світі [2, с. 55].

Серед гендерних проблем України можна назвати найбільш болючі, зокрема це – надання жінкам рівних прав поряд з чоловіками щодо громадсько-політичної та культурної діяльності, охорони праці та здоров'я жінок, встановлення пенсійних пільг, хоча зазначене гарантується законодавством держави. Є проблеми в регіональному вимірі стосовно дискримінації та насильства щодо жінок, особливо це стосується насильства в сім'ї, охорони здоров'я та репродуктивних прав жінок, значне розшарування доходів населення і зростаюча бідність його широких верств, порушення гендерних прав у відношенні оплати праці, соціально-економічні проблеми людей похилого віку та чоловіків, які самі виховують дітей тощо.

Проводячи аналіз розподілу працюючих чоловіків та жінок за секторами економіки, слід відзначити, що чоловіки в Україні переважають в сфері промисловості, сільському господарстві, лісовому господарстві, на будівництві, транспорті, в сфері посередницьких послуг, матеріально-технічного постачання, комунальному господарстві, обороні. Навпаки, більше жінок працює в сфері зв'язку, роздрібно́ї торгівлі, виробництві харчових продуктів, інформаційних послуг, житловому господарстві, охороні здоров'я, соціального захисту, культурі, науці, фінансовій та банківській діяльності, державній службі, освіті [3, с. 33].

Болючою гендерною проблемою України є безробіття, яке має свої територіальні аспекти і чітко визначені регіональні особливості. Для жінок вона переважає на сході, бо регіони тут мають гірничодобувну та машинобудівну спеціалізацію, а через закриття значної кількості шахт відбувається повний занепад селищ, невеликих міст і жінкам дуже важко знайти тут роботу. На заході України через нерозвиненість інфраструктури, занепад промислових підприємств, значна кількість населення, в тому числі і жінки, вимушена шукати роботу за кордоном. Взагалі, за різними джерелами інформації, за межами України живе і працює від 4 до 7 млн. українців. Небезпеку для соціально-економічного розвитку України, її майбутнього становить факт, що найвищий рівень безробіття спостерігається серед молоді 15 – 24 років, що загрожує ускладненнями гендерних проблем в наступні періоди. Аналіз регіональних аспектів економічної активності жінок показує, що рівень безробіття найбільш характерний для Дніпропетровської, Львівської, Херсонської, Черкаської, Житомирської, Донецької, Київської областей, а також міста Києва та автономної Республіки Крим [4, с. 79].

Якщо проаналізувати гендерні особливості в сфері охорони здоров'я, то спостерігається стійка тенденція зменшення очікуваної тривалості життя чоловіків, особливо в міській місцевості [3, с. 51]. Занепокоєність викликає значна смертність чоловіків працездатного віку від хвороб системи кровообігу, травм та отруєнь, новоутворень. Зростає смертність серед чоловіків молодого віку від поширення ВІЛ/Сніду, наркотиків, туберкульозу.

Проблема насильства в сім'ї є більш характерною для східних регіонів, особливо для Донецького та Луганського регіонів, що аналітики пов'язують з зметенням культурних можливостей населення, поширенням наркоманії та алкоголізму, в тому числі і серед молоді [3, с. 79].

В політичній сфері та в органах управління, в тому числі і на місцевому рівні в Україні права жінок обмежені, у всіх партіях, органах влади, місцевого самоврядування переважають чоловіки. Можна зазначити, що в цілому жінки в нашій державі мало представлені в органах, що приймають відповідальні державні рішення на всіх ієрархічних владних щаблях. Так, згідно Міжпарламентському союзу країн світу поділяються на шість груп за парламентським представництвом жінок. До шостої групи відносяться країни, де в парламенті жінки зовсім відсутні, це біля десяти країн світу. Біля тридцяти країн світу входять в п'яту групу, де жінки становлять в парламенті до 5 відсотків. Україна за цим рейтингом знаходиться на межі четвертої та п'ятої групи, дуже мало жінок в Кабінеті міністрів та в обласних державних адміністраціях.

Отже, враховуючи світові тенденції, національні проблеми стосовно забезпечення гендерних прав в українському суспільстві постає питання проведення комплексних суспільно-географічних досліджень в цьому аспекті, особливо в територіальному вимірі, визначення для кожного регіону найбільш болючих питань з метою розробки плану дій не лише в загальнонаціональному масштабі, а й для місцевих органів влади, для забезпечення прав жінок і чоловіків незалежно від місця проживання, віку та статі.

Список використаних джерел: 1. Рекомендації до стратегії гендерних перетворень в Україні /Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Програма розвитку ООН. – К., 2006. – 32 с. 2. Гендерний розвиток у суспільстві., К., 2004. – 351 с. 3. Інтеграція гендеру в національні державні програми /Програма розвитку ООН. – К., 2006. – 90 с. 4. Соціальні індикатори рівня життя населення. – Статистичний збірник /Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 220 с.

СЕКЦИЯ 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТА РЕГИОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 502.175

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

О.В. Биньковская, А.Б. Соловьев

Белгородский национальный исследовательский университет

Рекреационная зона – в Российской Федерации – специально выделяемая территория в пригородной местности или в городе, предназначенная для организации мест отдыха населения и включающая в себя парки, сады, городские леса, лесопарки, пляжи и иные объекты. В рекреационные зоны могут включаться особо охраняемые природные территории и природные объекты.

В Постановлении правительства Белгородской области от 2 июня 2008г. N 135-пп был определен порядок отнесения земель к землям территорий рекреационного назначения, предоставления земельных участков в границах территорий рекреационного назначения гражданам и юридическим лицам, использования и охраны территорий рекреационного назначения.

К территориям рекреационного назначения регионального значения могут быть отнесены городские леса, лесопарки, пригородные зеленые зоны, иные территории, обладающие природными рекреационными ресурсами, используемые или потенциально пригодные для использования в целях организации отдыха населения, туризма, проведения культурно-оздоровительных и спортивных мероприятий.

Отнесение земель к землям территорий рекреационного назначения осуществляется без изъятия земельных участков у их собственников. В случае необходимости изъятие земельных участков у собственников осуществляется в соответствии с действующим законодательством. Под рекреационной деятельностью понимается деятельность по организации отдыха, туризма, физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности.

Решение о признании территории территорией рекреационного назначения регионального значения и отнесении соответствующих земель к землям территорий рекреационного назначения принимается правительством Белгородской области.

Результаты проведенного исследования показали, что рекреационные земли в Белгородской области занимают 38 тыс. га и характеризуются хорошими показателями рекреационного качества, экономическим потенциалом, удовлетворительным экологическим состоянием и полифункциональными возможностями для отдыха и туризма.

Усредненное значение коэффициентов природно-рекреационной ценности в Белгородской области составляет 1,5 (варьируется от 1,0 до 2,2), природно-

культурно-исторической ценности – 1,1 (варьируется от 1,0 до 1,7), туристической инфраструктуры – 0,6 (варьируется от 0,25 до 2,25). Полученные результаты отражают рекреационную ценность земель Белгородской области.

Анализ результатов оценки стоимости рекреационных земель, рассчитанной по усовершенствованной методике, показал, что она повышается у земельных участков, обладающих комфортными условиями для отдыха, в зависимости от целевого вида землепользования и величины рекреационной ценности в 1,2 – 5 раз. Так, полученные значения свидетельствуют о том, что только учет показателя природно-рекреационной ценности позволяет повысить кадастровую стоимость земель ООПТ и природоохранного назначения на 40 – 50%.

Кадастровая стоимость земель ООПТ Белгородской области с учетом рекреационной ценности составляет 4,8 трлн. руб., что в 2 раза выше базовой стоимости данных земель, рассчитанной по временной методике. Также увеличилась кадастровая стоимость земель природоохранного назначения в регионе в среднем в 1,4 раза, она составляет 8 – 28 тыс. руб. за 1 га.

Земли рекреационного назначения – лечебно-оздоровительных местностей и курортов – имеют самую высокую кадастровую стоимость в категории земель особо охраняемых территорий и объектов. Наиболее высока кадастровая стоимость земель лечебно-оздоровительных местностей и курортов под санаторием «Красиво» в основном за счет большой площади и достаточно высокой цены за 1 кв. м

Территориальные рекреационные комплексы (ТРК) – территориально и функционально целостные рекреационные образования, включающие рекреационные ресурсы и объекты рекреационной инфраструктуры, отдыхающих, обслуживающий персонал, органы управления. ТРК подразделяются на комплексы местного, регионального и межрегионального значения.

Проблема сохранения экологического каркаса в регионе стоит особенно остро в связи с уже существующим и растущим год от год рекреационным (формирование мест «дикого» отдыха) и агро-рекреационным (формирование новых участков дачной коттеджной застройки) давлением. Противостоять такому давлению путем расширения границ ООПТ с жестким регламентом охраны – путь тупиковый и нереальный. Согласно сложившимся традициям охраны природы, граница природного охраняемого объекта не должны заходить за края ареала, в пределах которого нужный режим охраны может быть реально выдержан. По этой причине существующие (и уже нарушенные неоднократно актами землеотводов под туристско-рекреационные объекты) границы памятника природы вряд ли могут быть сохранены в ближайшие десятилетия.

Выходом из положения может стать использование иных правовых категорий ООПТ, предполагающих в частности возможность рекреационного использования территории, но предохраняющие от жилой (в особенности плотной) застройки и иных форм жесткой эксплуатации территории (сведение леса, недропользование и проч.).

В качестве таковых территорий могут быть предложены туристско-рекреационные местности – как территории, на которых, в целях развития внутреннего туризма и сохранения уникальной природы проектируются и спе-

циально оборудуются как места организованного отдыха (турбазы и дома отдыха), так и система неорганизованного «экологического» туризма (экологические тропы, туристические стоянки, палаточные лагеря. Опыт других регионов показывает, что главная угроза формированию туристических местностей – дачно-коттеджная застройка. Избежать раздачи самых аттрактивных ландшафтов под частные дома можно лишь путем выстраивания специальной политики ландшафтного планирования в регионе, которая предполагает:

- отказ от неоправдавшей себя практики раздачи земель по принципу «участок за участком»;
- резервирование всех перспективных для развития туризма и рекреации природных территорий;
- проектирование туристско-рекреационных местностей с выносом границ на планы землепользования и градостроительную документацию;
- строгий контроль и абсолютная гласность всех акций нового освоения на землях с особым режимом использования;
- контроль реабилитационных действий всех агентов сырьевого ресурсопользования;
- конкурсный (тендерный) характер определения выгодных инвесторов.

На роль туристско-рекреационной местности в составе Белгородского района естественным образом претендуют террасовые сосняки долины Северского Донца, открывающиеся на акваторию Белгородского водохранилища. Общая площадь контуров согласно проектному предложению – 1314 га.

В качестве примера формирования потенциальной рекреационной зоны в Белгородском районе нами был разработан паспорт региональной рекреационной зоны в районе хутора Гремучий Лог и села Березово Белгородского района

Вдоль побережья Белгородского водохранилища расположены объекты организованной рекреационной деятельности (базы отдыха, здравницы, туристические комплексы), кроме того, здесь отдыхает неорганизованное население. Дальнейшее развитие рекреационной деятельности здесь должно осуществляться с проведением экологозащитных мероприятий. В целях снижения нагрузок на эту территорию необходимо формирование других обустроенных рекреационных зон.

УДК 911.8

АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.В. Вітюк, Д.В. Свідзінська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Екологічна безпека – сукупність станів, процесів і дій, що забезпечує екологічний баланс у навколишньому середовищі і що не призводить до життєво важливого збитку (або погрозам таких збитків), який наноситься природному середовищу і людині. На даному етапі є дві теорії екологічної безпеки – техногенна та біосферна. Екологічна безпека визначається за допомогою виявлення

та прогнозування екологічних ризиків.

На Закарпатті, за рахунок поєднання вдалого географічного положення, особливих кліматичних факторів сформувалися унікальні природні умови не тільки для України, але і для Європи в цілому. Висока лісистість території, наявність унікальних джерел мінеральних та термальних вод, значне біорізноманіття, відсутність відносно екологічно небезпечних виробництв, а відтак, і умовно сприятливий екологічний стан території, є вигідними стартовими умовами для розвитку цього регіону[1].

З точки зору техногенних ризиків та катастроф, область по відношенню до інших регіонів країни має стабільний стан, проте і тут є об'єкти, які погіршують екологічну безпеку. Перш за все, це присутність на території області спадщини від Радянського Союзу – зберігання невідомих, непридатних та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин (ХЗЗР) та їх подальша утилізація. Вирішення цієї проблеми є пріоритетним, тому що ці речовини негативно впливають на геокомпоненти ландшафту, руйнують біопродуктивність рослин, а в людей починаються суттєві проблеми зі станом здоров'я[4].

Наступною важливою проблемою для містечка Солотвино, Тячівського району, є значні обвали ґрунту, в наслідок затоплення соляної шахти. Цей процес пов'язаний зі збільшенням водопритоку на початку лютого ц. р. у шахту №8 – до 280 кубів на годину. Зараз він трохи зменшився, але затоплено насосну станцію, яка перебувала на нижньому горизонті. Тому воду не відкачують, вона йде у шахту. Якщо не вжити швидких радикальних дій на зниження води у шахті та в урочищі «Чорний мочар», шахта буде приречена. А Закарпаття позбудеться останньої алергологічної лікарні, та значної площі суходолу, на якому розміщені населені пункти, зокрема Солотвино[2, 3].

Область має найгустішу гідрологічну мережу, яка забруднюється відходами від підприємств та стічними водами. Основними джерелами скиду забруднених стічних вод у поверхневі водні джерела області згідно із звітом управління екології та природних ресурсів є каналізаційні очисні споруди комунальних підприємств «Водоканал» м. Ужгорода (понад 70% скиду) та м. Мукачева (понад 20% скиду недоочищених стічних вод). Причинами цього є надмірне навантаження на каналізаційні очисні споруди, що значно перевищує їх продуктивність. Так, продуктивність каналізаційних очисних споруд КП «Водоканал» м. Ужгорода складає 50 тис. м³/добу, тоді як добове навантаження перевищує 80 тис. м³[1, 2].

Біоту Закарпаття складають унікальні представники флори і фауни, ряд яких занесено в Червону Книгу України та до Європейської Червоної Книги, причому понад 12% (12,7%) території області віднесено до природно-заповідного фонду України. Сьогодні Закарпаття відноситься до найбільш чистих регіонів України, проте і тут господарська діяльність визвала серйозні порушення у геоекоекологічному аспекті, які викликають природні катастрофи, що впливає в свою чергу на екологічну безпеку досліджуваного району.

Одною з головних еколого-гідрологічних проблем території Карпат є повені та паводки, цей регіон (басейни Тиси, Дністра та Пруту) відноситься до одного із найбільш паводконебезпечних регіонів Європи. Внаслідок цього виникає сукупність геолого-морфологічних процесів, які впливають на безпеку життєді-

яльності населення Закарпатської області. (зсувні, солові, ерозійні (схиліві і руслові), вивітрювання, снігові лавини, карстові). Це пов'язано з вирубкою лісу. Знищення лісового покриву впливає на формування одного з найбільш потужних екологічних ризиків даного регіону – паводків. Система гірських хребтів Карпат знаходиться на шляху переміщення вологих повітряних мас з Атлантики, що призводить до безпосереднього динамічного впливу схилів гір на повітряні потоки, гальмування панівного їх західно-східного переносу та орографічної еволюції баричних утворень. Внаслідок цього відбувається інтенсифікація зливових дощів, які охоплюють за таких ситуацій одночасно значну територію – нерідко 10-30 тис.км². Кількості опадів за 24 години можуть досягати при цьому 2-3 місячні норми – 150-250 мм

Тому регіон Карпат потребує збільшення лісистості території щонайменше на 10-12 %, резерви і можливості її ще не вичерпані. Передусім в регіон Карпат виникає нагальна потреба підняття верхньої межі лісу хоча б на 150-200 м, настільки ж – опущення нижньої межі.

Отже можна зробити підсумок по причинах утворення екологічної проблеми паводків в Закарпатті:

- зменшення лісистості Карпат від 75-90 до 40,2 % (за останні 200 років)
- недосконалі технології і надмірні обсяги вирубування лісу (щороку тільки в лісах Закарпаття заготовляють понад 800 тис. м³ цінної деревини), що зумовлює інтенсивну ерозію (до 300 т/га). Як відомо, в останні 40 років вирубано понад норму 20 млн. м деревини;
- надмірно велика частка ріллі (>20 %) у регіоні, де домінує крутосхилувий рельєф. Тут активно проявляються процеси площинної і струминної ерозії;
- недостатній догляд за станом гідротехнічних споруд. В Закарпатті є 646 дамб, 245 км споруд вздовж річок, які укріплюють берега. Більшість з них потребують ремонту і реконструкції[5].

Значну роль у підтримці екологічної безпеки регіону відіграє природо-заповідна справа та її розвиток. Так як флора і фауна Закарпаття дуже різноманітна її потрібно зберігати та відновлювати. В цілому за 2008 рік роботи з виконання заходів щодо встановлення меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснено на 447 об'єктах загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 124546,7 га, тобто площа ПЗФ Закарпаття збільшилася з 12,7% від площі всієї області до 13,5 %.

Список використаних джерел: 1. Геренчук А.О. *Природа Закарпатської області* – , Львів; Вища школа. 1981 – 156 с. *Економічне та соціальне становище області на I квартал 2007 року. За матеріалами обласного управління* // *Новини Закарпаття*. – 25 квітня. – 2000. 2. Ковальчук І.П., Михнович А.Б. – *СУЧАСНІ МОРФОДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ У ГІРСЬКО-ЛІСОВИХ ЛАНДШАФТАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ*// *Науковий вісник Львівського НУ* 2004, випуск 14.3. 3. Лук'янець О.І, М.М.Сусідко:*ГІДРОЛОГІЯ СУШІ, МОНІТОРИНГ І СТАН ДОВКІЛЛЯ: «РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА СТУПЕНЕМ ГІДРОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ*// *Матеріали міжнародної конференції “Стихійні явища у Карпатах”*. – Рахів. – 1999. – С.195-199. 4. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України: *Екологічний паспорт Закарпатської області*, 2009 р. 5. Ромащенко М., Савчук Д. *Водні стихії. Карпатські повені*. – К.: *Аграрна наука*, 2002. – 304 с. *Стойко С.М.*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В БАССЕЙНЕ РЕКИ САЛГИР: ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

А.Н. Власова

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского

Разнообразие ландшафтов, памятников природы, истории и культуры в Крыму позволяет сконцентрировать на небольшой территории различные виды рекреационной деятельности. Наряду с традиционным интенсивным использованием рекреационных ресурсов, сосредоточенных на побережье, целесообразно использовать в рекреационных целях горную и степную части полуострова, водные бассейны. Самая длинная река в Крыму - Салгир (204 км) относится к водотокам северного макросклона Главной гряды Крымских гор, пересекает Внутреннюю и Внешнюю гряды и впадает в залив Сиваш Азовского моря, проходя через зоны лесов, лесостепи и степи; площадь водосбора реки - 3750 км², это крупнейший на полуострове водный бассейн.

Одним из показателей благополучия ландшафта является равновесие между территориями, используемыми интенсивно и экстенсивно [1], поэтому актуальным является функциональное зонирование территории - выявление участков, на которых могут быть разрешены те или иные виды деятельности или установлен режим различного уровня заповедности. Автором было проведено функциональное зонирование бассейна реки Салгир, выделены типы территорий, имеющих разную средообразующую значимость и испытывающих неодинаковые антропогенные нагрузки. Был проанализирован ряд тематических и комплексных карт, рассмотрены природные и антропогенные составляющие современных ландшафтов бассейна. Выделены зоны, которые могут быть использованы при планировании рекреационной деятельности:

1) Зона А – особо нуждающиеся в охране ареалы - территории, являющиеся средообразующим каркасом ландшафтов, которые рекомендуется вывести из использования для сохранения [2]. В рамках этой зоны выделены: **А1** – объекты природно-заповедного фонда [3] (заказники: «Горный карст Крыма», Караби-яйла, Кубалач; памятники природы урочище и пещера Кизил-Коба, урочище Карасу-Баши, Ак-Кая); **А2** - территории, приоритетные для сохранения биоразнообразия: (яйлы Чатырдаг и Долгоруковская, горные леса, дельта Салгира); **А3** - территории наибольшего видового разнообразия (экокоридоры, ареалы максимальной эндемичности и др.) [3]. Для особо ценных ландшафтов сохранение предусматривает установление режима, близкого к заповедному, развитие новых видов деятельности или расширение использования исключаются. Допустимы экологический туризм, оздоровительный (в лесных ареалах), познавательный и научный туризм, связанные с промыслами виды туризма (охота) - только на специально отведенных территориях (в госохотхозяйствах - "Холодная гора" в Белогорском районе). Сейчас в этой зоне развит спортивный туризм: спелеотуризм на Чатырдаге (пещеры Бездонный колодец, Трехглазка и др., оборудованы

дованы для экскурсий Эмине-Баир-Хосар, Мраморная), Долгоруковской яйле (Енисала-3, оборудована Кизил-Коба); объектами тренировок скалолазов являются Петровские скалы, Ангар-Бурун; Ангарский перевал - центр развития горнолыжного туризма; пешеходный туризм и велотуризм распространены в окрестностях Ак-Кая [1]. Решением проблемы расширения масштабов туристической деятельности может быть создание в горном Крыму природного национального парка с развитой инфраструктурой спортивного туризма.

2) Зона В – экстенсивно используемые ареалы: **В1** - пригородные зоны; **В2** – санитарно-защитные зоны; **В3** – реки; **В4** - водохранилища. Экстенсивно используемые ландшафты включают водные экосистемы и лесные ареалы, характеризуются высокой долей культурных ландшафтов, необходимо сохранить способность экосистемы к восстановлению, рекомендуется временный отказ от хозяйственного использования [2]. В рекреационных целях использовать территории возможно с незначительным воздействием на природу: распространен познавательный туризм (например, экскурсии к водопадам Су-Учхан на реке Кизил-Коба, Черемисовским водопадам на Кучук-Карасу), спортивный туризм, виды туризма, связанные с промыслами (рыболовство). В непосредственной близости к заповедным территориям необходимо тщательное соблюдение норм воздействия на окружающую среду.

3) Зона С – особо уязвимые ареалы [2], на которых проявляется развитие негативных процессов природного и антропогенного характера: плоскостной смыв (**С1**) и эрозия почв (**С2**), карст (**С3**), подтопление (**С4**), деструктивные процессы вдоль мелиоративных каналов (**С5**). Использование нарушенных чувствительных к антропогенной нагрузке ландшафтов в туристических целях имеет ограниченный характер. Познавательный и экологический виды туризма могут быть представлены, а дальнейшее развитие спортивного туризма в целях сохранения природных комплексов и здоровья туристов стоит ограничить.

4) Зона D – природные компоненты в населенных пунктах и ареалах, используемых в сельском хозяйстве [2]. Территориями в населенных пунктах, которые перспективны для рекреационной деятельности, являются парки и свободные зеленые площади - ландшафты, близкие к естественным. Возможно развитие спортивного (пешеходный, велотуризм), познавательного туризма (экскурсии по паркам Симферополя: Салгирка, Детский парк и др.). Необходимо сохранение и создание новых зеленых площадей в городах.

5) Зона E – интенсивно используемые ареалы - самые проблематичные в экологическом отношении территории: **E1** - города (Симферополь, Белогорск) и другие населенные пункты; **E2** - территории, используемые в сельском хозяйстве (сады, виноградники, фермы и др.); **E3** – карьеры; **E4** - элементы транспортной сети; **E5** - элементы комплекса СКК (мелиоративные каналы, дренажная сеть). Это трансформированные ландшафты с нарушенными природными функциями, имеющие высокую хозяйственную и эстетическую ценность [2]. В этой зоне необходим комплекс мероприятий по улучшению экологической обстановки: на этапе санации не допускается хозяйственное использование, после - регламентированное рекреационное использование. Интенсивно используемые территории наиболее неоднородны с точки зрения распространения туризма. Симферополь – один из культурных, исторических и туристических центров

Крыма, в городе несколько музеев, театров, немало памятников природы и культуры (например, городище Неаполь Скифский, имеющий международное значение); развит научный, конгрессный и деловой туризм (на базе ТНУ им. В.И.Вернадского, Института минеральных ресурсов и др.), религиозный туризм (Петро-Павловский кафедральный собор, мечеть Кебир-Джами и др.). Белогорск является центром распространения спортивных видов туризма – пешеходного и велосипедного, чему способствуют ландшафты предгорья и развитая транспортная сеть. Равнинная часть бассейна реки Салгир, большая часть которой занята агроэкосистемами и подвержена негативным процессам, бедна туристическими объектами. Перспективно развитие зеленого туризма, особенно если пребывание туристов в сельской местности дополнить пешеходными, велосипедными прогулками, охотой, рыбалкой, этнографическими экскурсиями (греческий этнографический центр «Карачоль» в с. Чернополье) [1]. Использование в туристических целях присивашской части бассейна ограничено.

Определение функциональных зон бассейна реки Салгир позволило выделить территории, рекомендуемые для сохранения природной среды, отметить участки с экологическими проблемами, где необходимо принять меры для их восстановления. Используя туристско-экскурсионный потенциал бассейна реки Салгир, можно предложить экскурсии по разнообразной тематике, учитывая при этом природные особенности каждой зоны.

Список использованных источников: 1. Слепокуров А.С. Геоэкологические и инновационные аспекты развития туризма в Крыму /А.С.Слепокуров. - Симферополь: СОНАТ, 2000. - 100 с. 2. Ландшафтное планирование: принципы, методы, европейский и российский опыт / [ред.-сост. А.Н. Антипов]. - Иркутск: Изд-во Института географии СО РАН, 2002. - 141 с. 3. Выработка приоритетов: Новый подход к сохранению биоразнообразия в Крыму. Результаты программы «Оценка необходимости сохранения биоразнообразия в Крыму» при содействии программы BSP. – Вашингтон, США: BSP, 1999. – 255 с.

УДК 556.114:574.63

ПРИМЕНЕНИЕ ГИС ДЛЯ МОНИТОРИНГА ЗА СОСТОЯНИЕМ ПОДЗЕМНЫХ ВОД НА ПРИМЕРЕ Г. ХАРЬКОВА

О.В. Гаврилюк

Харьковская национальная академия городского хозяйства,

И.И. Тищенко, А.В. Тищенко

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

Качество жизни современного человека во многом определяется состоянием окружающей среды. Под действием техногенеза изменения происходят так быстро, что мы не всегда имеем возможность вовремя среагировать на них. Поэтому разработка и внедрение систем слежения за состоянием объектов окружающей среды является своевременной задачей рационального природопользования.

В процессе освоения подземной гидросферы городских территорий для обеспечения населения качественной питьевой водой важным фактором являет-

ся геоэкологическая обстановка подземных вод.

Известно, что изменение гидрогеохимических показателей подземных вод – это влияние различных факторов, которые можно разбить на две группы – техногенные и природные. Именно взаимосвязи этих факторов и определяют качественную составляющую при использования подземных вод для питьевого водоснабжения. Этот процесс не является локальным, он тесно связан с загрязнением всей природной среды.

Для обработки и хранения и систематизации такого многообразия информации можно использовать геоинформационные системы (ГИС). ГИС позволяет автоматизировать процесс анализа и прогноза изменений гидрогеохимической обстановки исследуемой территории.

В нашей работе мы пытаемся создать геоинформационный комплекс подземной гидросферы на примере Харьковской городской агломерации. Актуальность работы состоит в том, что имеющиеся данные качественных и количественных составляющих подземных вод города рассредоточены по различным отчетам, ежегодникам, статьям и монографиям, часто многократно дублируются и искажаются, что, безусловно, крайне затрудняет поиск необходимых данных.

В настоящее время ведется составление карт фактического материала, на которых показаны расположение действующих насосных станций, источники подземных вод, точки отбора проб донных отложений, режимные скважины и т.п.

Параллельно создается база гидрогеохимических данных. В ней накапливаются сведения об уровне режиме, качественном составе подземных вод, а также качественных характеристики донных отложений и т.п.

Полученный архив ГИС может быть использован в процессе схематизации гидрогеологических условий и формирования математических моделей того или иного участка городской территории.

Итогом выполняемой работы должна стать электронная система гидрогеохимического мониторинга с помощью которой будут решены следующие задачи: создана единая база данных качественного состава подземных вод города Харькова; гидрогеохимические показатели можно будет отображать пространственно; будет произведено картирование природных и техногенных факторов, влияющих на формирование гидрогеоэкологической обстановки исследуемой территории; на этой основе можно будет произвести зонирование территории и оценить взаимосвязь выделенных факторов.

Список использованных источников: 1. Гольдберг В.М., Газда С. Гидрогеологические основы охраны подземных вод от загрязнения. – М.: Недра, 1984. – 262 с. 2. Актуальные проблемы экологической геологии. Наука и образование. – Материалы четвертой международной конференции. – С. Петербург, 2008. 3. Веселов В.В., Паничкин В.Ю., Калмыкова Н.В., Мирошниченко О.Л. Геоинформационная система гидрогеологических условий Приаралья http://www.econet.unesco.kz/r_pub_aral4.htm. 4. Куракина Н.И., Емельянова В.Н., Коробейников С.А., Никанорова Е.С. Пространственное моделирование загрязнения водных объектов http://www.dataplus.ru/Arcrev/Number_36/12_cvall.html. 5. Манько А.В., Потапов А.Д., Манько Б.В., Потапов И.А. Применение ГИС – технологий в геологическом мониторинге при строительстве подземных сооружений http://www.giswelland.com/promo/monitoring_geological_geoinforma.htm

ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА ГІРСЬКИХ ВОДОЗБОРАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ (НА ПРИКЛАДІ ВОДОЗБІРНОГО БАСЕЙНУ РІЧКИ ЧОРНИЙ ЧЕРЕМОШ)

Н.І. Йосипова

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

Прогресивний досвід свідчить, що регульований, контрольований та правильно спрямований науково-технічний прогрес сумісний із збереженням живої природи та існуванням розвинутих галузей екологічно збалансованого природокористування. Особливо воно важливе для гірських територій із частими шкідливими стихійними процесами, до яких належать Українські Карпати.

Сьогодні структура земель змінена. З кожним століттям вплив людини посилювався, вона захоплювала все більші території і використовувала їх у своїх цілях: створювала орні землі, пасовища, сінокоси. Спочатку найбільших змін природна рослинність зазнала на землях, які були приурочені до населених пунктів, а це в основному були дубові, букові і буково-ялищеві ліси нижнього і середнього гірських поясів. В XVIII-XIX ст. землеробська культура досягла і ялинових лісів [3]. Тобто деградація лісів і їх трансформація у сільськогосподарські угіддя посилювалася по мірі збільшення чисельності населення і населених пунктів, їх густоти.

Відомо, що невідповідне гірським умовам ведення господарства може викликати посилену ерозію ґрунтів, бурхливі паводки, погіршення термічного режиму схилів, деградацію ґрунтового покриву тощо. Тому екологічно збалансоване природокористування повинно базуватися на водозбірному принципі, тобто басейн повинен оцінюватися як територіально-господарська одиниця. Він утворює цілісну в гідрологічному відношенні систему, функціонування якої залежить від природних умов та господарської діяльності людини [4].

Розглянемо структуру земель і її зміни під впливом діяльності людини на прикладі водозбірного басейну річки Чорний Черемош, яка протікає у Верховинському районі Івано-Франківської області. На ньому розміщені землі 12 сільських рад і 1 селищної ради. Протягом XVI-XIX століть лісистість цієї території знизилась на 30 %, внаслідок заселення людини, трансформації лісових угідь в землі сільськогосподарського користування: луки, пасовища і орні землі. Наступ людини на ліс здійснювався по схилах долин рік у зв'язку із розростанням населених пунктів, і по карпатському високогір'ю (альпійський і субальпійський пояси) для розширення високогірних пасовищ (полонин). У 50-60-і роки XX ст. проводилася надмірна рубка лісу, яка в два-три рази перевищувала розрахункову рубку. Обширні лісосічні ділянки площею декілька гектарів, безпосереднє їх примикання, застосування наземного спуску деревини, сплав її по р. Чорний Черемош різко порушили водний режим гірських схилів, сприяли активізації ерозійно-селевих процесів, погіршили гідрологічний, гідрохімічний і гідробіологічний режим рік [1]. У 1970-1993 рр. обсяги рубки лісу знизилися –

фактична лісосіка не перевищувала розрахункову, припинився сплав лісу, виділено ряд категорій захисності лісу, а частина лісових масивів була віднесена до природозаповідного фонду. Із середини 90-х років по цей час розрахункова лісосіка освоюється на 70-80 %. Рубання лісу приурочене до доступних місць, під час якого у зв'язку з відсутністю природозберігаючих механізмів лісозаготівель можливе місцеве виникнення небажаних шкідливих процесів [2].

Сьогодні приблизно 69 % території водозбірного басейну річки Чорний Черемош вкрито лісами, на сільськогосподарські землі припадає 22 %, землі природоохоронного значення – 6 %, відкриті землі без рослинного покриву становлять 2,1 %, забудовані землі 0,8 %, заболочені 0,1 %.

Отже, більша частина території водозбору вкрита лісами, але нерівномірно. Наприклад територія Зеленської сільської ради має лісистість понад 80 %, а сільради Перехресного і Замагори до 35 %, в решта територій не менше 55-80 %. Із збільшенням висоти структура земель менше змінена господарською діяльністю людини. В структурі лісового покриву водозбірного басейну річки Чорний Черемош деревна рослинність поширена на 94,3 %, а чагарникова – на 5,7 %. Території не вкриті лісовою рослинністю становлять 3 %. На аналізованій території переважають ліси, що виконують водоохоронні, ґрунтозахисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції (61 %).

Як зазначалося вище, сільськогосподарські землі становлять лише 22 % від усієї площі водозбору, з них на пасовища припадають 49,5 %, на сіножаті – 47,5 %, орні землі становлять 2,5 %. Багаторічні насадження (сади) займають 0,5 %. 0,04 % території водозбору припадає на господарські шляхи і прогони. Найбільшу частку сільськогосподарські землі займають на виположених територіях сільських рад Перехресного – 67 % (у тому числі: пасовища – 37 %, сінокоси – 59 %, орні землі – 4 %) і Замагори – 65% (пасовища – 55 %, сіножаті – 43 %, орні землі – 2 %). А найменшу – на територіях із домінуванням спадистих і стрімких схилів. Наприклад, на території Зеленської сільської ради сільськогосподарські угіддя становлять лише 17 %, які в основному припадають на пасовища 94 %.

Таким чином, на досліджуваній території переважає лісовий покрив. Однак значна частина площі зайнята вторинними угіддями, що порушують структуру лісового ландшафту. Співвідношення лісових і не лісових земель у басейні річки Чорний Черемош становить 75 : 25 %, яке є оптимальним із водоохоронних позицій [2]. Але по окремих частинам басейну воно мінливе, викликаючи дестабілізаційні процеси на ділянках із низькою лісистістю – менше 50 %. Тому є доцільно для екологічно збалансованого природокористування на кожній гірсько-лісовій геосистемі в перспективі опрацювати моделі з урахуванням антропогенного навантаження та виявлення тенденцій і напрямків змін у природних комплексах. Необхідно враховувати ступінь змін ландшафтів унаслідок господарської діяльності. Наприклад у лісовому ландшафті слід враховувати зміну деревостанів і лісорослинних умов. Також важливим є питання виявлення та збереження наявних осередків природних різновікових лісів і забезпечення в них організації вибіркового методу господарювання.

Список використаних джерел: 1. Горшенин Н.М. влияние сплошных рубок леса на режим речного стока в горных условиях Карпат // Вестник сельскохозяйственной науки. –

1959. - № 11. – С.90-97. 2. Калуцький І.Ф., Олійник В.С. Стихійні явища в гірсько-лісових умовах Українських Карпат. – Львів: Камула, 2007. – 240 с. 3. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наукова думка, 1980. – 278 с. 4. Чубатий О.В. Гірські ліси – регулятори водного режиму. – Ужгород: Карпати, 1984. – 104 с.

УДК 91:004

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ ГИС ВОДНО-БОЛОТНЫХ УГОДИЙ ЕВРОРЕГИОНА «ЯРОСЛАВНА»

С.Г. Казаков, А.А. Чернышев

Курский государственный университет

К водно-болотным экосистемам (ветландам), согласно определению, принятому Международной конвенцией о водно-болотных угодьях (Рамсар, Иран, 1971), относится широкий круг водоемов, мелководий, а также избыточно увлажненных участков территории, где водное зеркало обычно находится на поверхности земли. Везде в этих местах вода является основным фактором, который определяет условия жизни растений и животных и контролирует состояние окружающей среды.

Водно-болотные угодья (ВБУ), являются ценными местообитаниями водоплавающих птиц и других животных, выполняют важнейшие функции регулирования гидрологического режима и климата и служат ресурсами чистой воды и пищи для местного населения.

Проблема устойчивости ВБУ определяется целым рядом факторов, как природного, так и антропогенного характера и, следовательно, не может быть решена без учета их взаимодействия. Подобный сложный сопряженный анализ влияния естественной и хозяйственной компоненты на данные экосистемы возможно выполнить только с помощью современных геоинформационных технологий, позволяющих проводить мониторинг, хранение и обработку постоянно изменяющихся данных.

В рамках Рамсарской конвенции создан Список водно-болотных угодий международного значения (Рамсарских угодий), находящихся под особой охраной конвенции. Информация о состоянии всех водно-болотных угодий, внесенных в Рамсарский список, содержится в базе данных Wetlands International и постоянно обновляется.

Главным недостатком исследований под эгидой Wetlands International является узкоспециализированная направленность их работ, авторами которых являются чаще всего зоологи или ботаники. Имеющиеся комплексные исследования выполнялись экологами, но подобным работам всегда недостает сопряженного геоинформационного анализа, способного учесть все разнообразие факторов влияющих на устойчивость водно-болотных экосистем.

Еврорегион «Ярославна» включает в себя две приграничные области Украины и России – Сумскую и Курскую соответственно. Наличие трансграничных рек – Сейм и Псел - делает эту территорию в значительной степени взаимозависимой, как в природном, так и в экономическом отношении-

ях. В то же время такая взаимозависимость обуславливает и наличие общих экологических проблем связанных, в том числе, и с проблемой водных ресурсов, которая проявляется и в деградации водно-болотных угодий по обе стороны государственной границы.

Современное состояние ВБУ на границе Курской и Сумской областей отличается высокой степенью деградации. Особенно сильно нарушены речные системы, поскольку они испытывали воздействия промышленности и, особенно, сельского хозяйства. Одним из наиболее значимых антропогенных факторов до 60-х годов являлось загрязнение (преимущественно пестицидами и фекальными массами животноводческих комплексов) и использование воды хозяйственными комплексами. Существовавшая на тот временной период «травопольная система», совмещенная с интенсивной лесомелиорацией и строительство большого количества прудов благоприятствовали улучшению водного режима почв и увеличению стока рек в период летней и зимней межени [2]. Кроме того, на большинстве рек еще сохранились мельничные плотины. Например, на реке Псел в Беловском районе на 55 линейных км реки было создано 9 плотин.

Период с 1960 года был отмечен почти полным прекращением посевов многолетних трав и введением пропашных культур. Несбалансированная ценовая политика в условиях отсутствия рыночных механизмов привела к парадоксальному развитию молочного скотоводства, базирующегося полностью на полевом кормопроизводстве.

Прямые управленческие директивы, подкрепленные госзакупками и различного рода стимулированием привели к ежегодному увеличению посевов сахарной свеклы, что требовало освоения новых площадей. Была проведена мощная мелиоративная кампания по осушению луговин низкой поймы и прирусловых болот в бассейне Псла и Сейма, с последующей попыткой использовать эти земли под растениеводство. Одновременно произошло разрушение практически всех мельничных плотин, регулирующих речной сток.

В результате данной деятельности пойменные луга, южные травянистые болота и торфяники лесостепи оказались уничтожены или трансформированы в значительной степени, что отразилось как на растительных, так и животных сообществах. Особенно эти процессы повлияли на фауну и население водных и околоводных птиц, в первую очередь представителей гусеобразных и ржанкообразных. В связи со сложившейся ситуацией очень остро стоит вопрос сохранения пойменных комплексов и их биоразнообразия. Этот вопрос еще сильнее обостряется наступившей тепло-засушливой климатической фазой, которая ожидается наиболее мощной по сравнению с предыдущими, и по предварительным прогнозам приведет к сокращению численности водоплавающих птиц более чем на 20% [1].

Кроме того, существующая рыночная экономика и соотношения спроса и предложения обусловили крайнюю нестабильность ведения растениеводства и животноводства, что непосредственно сказывается на состоянии пойменных комплексов и площадей речных водосборов. Данная нестабильность непрогнозируема и зависит полностью от субъективного (человеческого) фактора. Роль естественных угодий как местообитаний для водоплавающих

здесь резко падает. Поэтому необходимо иметь в своем распоряжении действенные методы обнаружения и мониторинга за состоянием водно-болотных угодий (ВБУ).

Разработка и создание геоинформационной системы ВБУ, позволит решить следующие задачи: 1. Изучить состояния речных систем рр. Сейм и Псёл, как основных трансграничных водных артерий; 2. Выявить особенности антропогенного влияния на водно-болотные угодья припойменных территорий; 3. Выявить биоиндикационные группы и провести мониторинг их состояния.

Для решения поставленных задач будет применяться метод геоинформационного картографирования. Особое внимание будет уделено методам мониторинга и прогнозирования с помощью данных дистанционного зондирования Земли (ДЗЗ). Одним из самых эффективных инструментов подобных исследований в настоящее время является гиперспектрометр MODIS, установленный на платформах Terra и Aqua. Для крупномасштабных исследований будут использованы данные прибора ASTER (Terra).

Основным методом этого исследования будет выбран анализ Нормализованного Относительного Вегетационного Индекса (NDVI - Normalized Difference Vegetation Index), Это достаточно простой и надежный показатель количества фотосинтетически активной биомассы.

Расчет NDVI на основе серии разновременных (разносезонных) снимков с заданным временным разрешением, позволит получить динамическую картину процессов изменения границ и характеристик различных типов растительности в районах ВБУ. В качестве биоиндикатора в зависимости от типа гнездования и питания выбраны экологические группы водно-болотных птиц, и представители степно-луговой группировки.

Список использованных источников: 1. Кривенко В.Г., Виноградов В.Г. Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц России и проблемы их охраны [электр. ресурс] URL: www.huntingard.ru (дата обращения 20.10.2008). 2. Кумани М.В. Способы регулирования почвенно-эрозионных процессов и гидрологического режима агроландшафтов Центрально-Черноземной зоны // Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. докт. с-х. наук. Курск, 2003.

УДК 550.423:546.23:550.47(478.9)

ПРИРОДНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ БИОГЕННЫХ ЭЛЕМЕНТОВ Fe и Mn В АГРОЛАНДШАФТАХ ПРИДНЕСТРОВЬЯ

И.П. Капитальчук, М.В. Капитальчук

РНИИ экологии и природных ресурсов, Приднестровье

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко

Железо и марганец относятся к числу жизненно необходимых для человека и животных элементов. Их миграция в экосистемах может непосредственно влиять на метаболические функции растений, животных и человека. Учитывая важную биологическую роль железа и марганца, изучение характера их распределения в компонентах агроландшафтов является актуальным.

Для изучения содержания железа и марганца в агроландшафтах долины Днестра нами были взяты почвенные образцы в слое 0 - 40 см для крупных ареалов распространения типов и подтипов почв. В местах взятия почвенных образцов отбирались также растения подсолнечника. Содержание железа в полученных образцах определялось атомно-абсорбционным способом с использованием спектрофотометра Aanalyst800 фирмы Perkin Elmer в лаборатории геохимии Института геологии и сейсмологии АН Молдовы.

Железо считается важнейшим металлом, участвующим в преобразовании энергии, необходимым для синтеза и других жизненных процессов в клетках. Железистая недостаточность влияет на различные физиологические процессы, что находит отражение в ослаблении роста растений и снижении их урожайности. При недостатке железа в организме животных и человека развивается железистая анемия. Однако избыток железа в организме тоже вреден. С ним связан сидероз глаз и легких - заболевания, вызываемые отложением соединений железа в тканях этих органов [1].

Из анализа полученных нами данных следует, что на рассматриваемой территории содержание железа в почвенном слое 0-40 см. изменяется в диапазоне от 12,3 до 37,7 г/кг при среднем значении 23,6 г/кг. Причем, в генетическом ряду почв долины Днестра наблюдается тенденция к уменьшению валовых форм железа по мере усиления аридности климатических условий почвообразования.

Содержание железа в надземной части подсолнечника оказалось на два порядка меньше его общего количества в почвах и колебалось в пределах от 0,177 до 0,386 г/кг воздушно-сухой массы. То есть крайние значения диапазона колебаний содержания железа в подсолнечнике на рассматриваемой территории различаются более чем в два раза. В среднем на рассматриваемой территории в надземной части подсолнечника содержится железа в количестве 0,264 г/кг воздушно-сухой массы.

Проведенный нами корреляционно-регрессионный анализ показал, что между количеством общего содержания железа в почве и его аккумуляцией в растениях статистически значимой связи не наблюдается. Однако если говорить об общей тенденции, то следует отметить, что в целом с ухудшением условий влагообеспеченности и нарастанием карбонатов в почве накопление железа подсолнечником уменьшается. Наиболее благоприятными для аккумуляции железа подсолнечником оказались типичный чернозем и серые лесные почвы.

Коэффициент биологического накопления железа (отношение количества элемента в растении к его валовому содержанию в почве) для подсолнечника невелик и изменяется в интервале значений от 0,007 до 0,019, при среднем значении 0,011. Это означает, что на рассматриваемой территории подсолнечником в среднем аккумулируется 1,1% железа от его общего содержания в почвенном слое 0-40 см.

Тесной корреляционной зависимости между коэффициентом биологического накопления железа и его валовым содержанием в почве не наблюдается. Однако при этом проявляется тенденция к возрастанию коэффициента биологического накопления по мере уменьшения содержания железа в почве. То есть в условиях дефицита железа в почве подсолнечник более интенсивно поглоща-

ет необходимый для питания элемент, чтобы обеспечить свои физиологические потребности.

Марганец не считается загрязняющим почвы металлом [2], а его содержание в почвообразующих породах Молдавии изменяется в пределах от 180 до 900 мг/кг, при среднем значении 610 мг/кг [3]. Значение соединений марганца для состояния почв очень велико, поскольку этот элемент не только жизненно необходим для растений, но и контролирует поведение ряда других питательных элементов [4]. Марганец также оказывает существенное влияние на некоторые свойства почв, в частности на равновесие системы Eh – pH. Окислительные условия почвенной среды заметно снижают доступность марганца и связанных с ним питательных веществ, тогда как восстановительные способствуют увеличению их доступности для растений даже до токсичных значений. Марганец относится к числу микроэлементов, которые активизируют ферменты, участвующие в превращении веществ в клетке и связанные с процессом дыхания [2]. При недостатке марганца в рационе у животных задерживается рост и развитие, нарушается функция половой системы [1].

Анализ полученных нами данных показывает, что количество марганца в почвенных образцах варьирует в широком диапазоне от 445,59 мг/кг в образце чернозема карбонатного до 1459,62 мг/кг в серой лесной почве. Среднее содержание марганца в почвах исследуемой территории составило 678 ± 209 мг/кг. Несмотря на то, что содержание марганца в почвенных образцах изменяется в широких пределах, его среднее количество в различных подтипах черноземов находится в довольно узком интервале значений 589 – 672 мг/кг.

Накопление марганца подсолнечником на изучаемой территории происходит крайне неравномерно, изменяясь от 48,05 мг/кг до 214,53 мг/кг, а его среднее содержание в надземной части растений составляет $103,89 \pm 56,16$ мг/кг. Коэффициент биологического накопления для подсолнечника варьирует в диапазоне от 0,08 до 0,36 при среднем значении $0,15 \pm 0,08$.

При статистическом анализе имеющихся данных проявляется слабая зависимость содержания марганца в подсолнечнике от его валового количества в почве. Коэффициент корреляции для этой пары выборок составил всего 0,520. Если рассматривать выборки для близких по генезису обыкновенных, карбонатных и южных черноземов, то корреляция между содержанием марганца в подсолнечнике и почве значительно возрастает, коэффициент корреляции увеличивается при этом до 0,869.

Список использованных источников: 1. Ермаков В.В. Геохимическая экология животных. / В.В. Ермаков, С.Ф. Тютиков ; [отв. ред. В.Т. Самохин] ; Ин-т геохимии и аналитической химии им. В.И. Вернадского РАН. – М.: Наука, 2008. – 315 с. 2. Кабата-Пендиас А., Пендиас Х. Микроэлементы в почвах и растениях: Пер. с англ. – М.: Мир, 1989. – 439 с. 3. Тома С.И., Рабинович И.З., Велисар С.Г. Микроэлементы и урожай. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 172 с. 4. Bartlett R.J. Soil redox behavior, in Soil Physical Chemistry. Sparks D.J. Ed. CRC Press, Boca Raton FL, 1986. P. 179

ВОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ**В.Г. Клименко, Г.Г. Бойко, А.О. Івашина***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Актуальність теми дослідження. Вода – це джерело життя. Давня людина вважала, що світ саме і тримається на воді. В наш час людина залучає у процес матеріального виробництва все нові й нові види природних ресурсів, які надають можливість виробництва необхідних для життя благ. Серед цих природних ресурсів, одними з найголовніших є водні. Тому на державному рівні ведеться постійний контроль і облік водних ресурсів. Проте на регіональному рівні (областей і районів) це питання досі потребує ряду досліджень, проведення експертиз і оцінювальних робіт. Актуальними залишаються питання стосовно підрахунку величини водно-ресурсного потенціалу, як в цілому у Харківській області, так і у розрізі її адміністративних районів.

Мета дослідження - вивчення забезпечення і використання водних ресурсів Харківського району у порівнянні з областю та аналіз проблем, пов'язаних з водогосподарською діяльністю.

Викладання основного змісту дослідження. На території Харківського району протікає річка Уда з двома притоками р. Лопань та р. Харків, що складає зовсім незначний відсоток від 867 річок, які протікають в Харківській області. У районі споруджено 4 великих водосховища (Трав'янське, Лозовенківське, В'ялівське, Муромське) та незначні водосховища у межах міста (Олексіївське, Журавлівське, Новобаварське) загальним об'ємом 48,78 млн м³ та площею водного дзеркала 1270,0 га. Налічується також 123 ставки (об'ємом 5,07 млн м³ та площею водного дзеркала 945,5 га).

Харківська область є однією з найбільших областей України по території та населенню, і в той же час має надзвичайно низьку забезпеченість водними ресурсами (1,8 % від загальної кількості водних ресурсів України) та посідає 24 місце серед областей України.

Ресурси поверхневих вод області та району за середніми багаторічними показниками складають 3,41 км³/рік, у маловодні роки 95 % забезпеченості такі показники дорівнюють 1,5 км³/рік.

По питомій водозабезпеченості одиниці площі території і кількості поверхневого стоку, який приходить на 1 особу Харківський район займає останнє місце серед районів області, в той час як область займає в Україні 15 і 17 місця.

Забір прісних підземних вод як в районі, так і в області здійснюється в основному з крейдових відкладень і дорівнює 0,168 км³/рік.

В Харківському районі використання свіжої води становить 6,365 млн м³. Тут щорічно споживається на одну особу 0,101 тис. м³ води, а водозабезпеченість поверхневими водами на одного мешканця складає лише 0,08 тис. м³, в той час як середній показник для Харківської області становить 0,102 тис.

м³/рік. Це єдиний район Харківської області, де водозабезпечення власними ресурсами набагато менше, ніж водокористування. Найбільше свіжої води використовується у Балаклійському (7,71 млн м³), Дергачівському (6,982 млн м³), Зміївському (30,79 млн м³), Первомайському (9,43 млн м³) та Чугуївському (42,28 млн м³) районах.

Упродовж 2009 року, за даними статистичної звітності за формою 2-тп (водгосп), водокористувачами Харківської області було забрано з усіх джерел водопостачання 484,1 млн м³ свіжої води. З підприємств-водокористувачів, які забирають воду, більшу частину води було забрано ТВО "Харківкомунпромвод" для водопостачання м. Харкова та ТЕЦ-2. Далі йде Зміївський район з водозабором Зміївської ТЕС, потім Харківський район.

Використано ж було 409 млн м³ свіжої води. Основний напрямок використання води – господарсько-питне водопостачання. Порівнюючи статистичні дані загального використання води з загальним об'ємом водозабору, можна зробити висновок, що всього по області 74,8 млн м³ свіжої води з сумарного об'єму забраної води не було використано з різних причин. До цього об'єму води входять об'єми транзитних вод та безповоротні втрати води при транспортуванні, в результаті аварійних переливів.

Питання охорони поверхневих вод від забруднення має для маловодної Харківської області першочергове значення. Одним з основних джерел надходження забруднюючих речовин антропогенного походження до навколишнього середовища є зворотні води.

Найбільший об'єм зворотних вод у Харківській області відводиться сумарно підприємствами м. Харкова та Харківського району, перш за все комплексами біологічної очистки (КБО) Диканівським та Безлюдівським. Далі йде Зміївський район, основним забруднювачем поверхневих вод у якому є Зміївська ТЕС. Потім іде група з 6 районів промислової орієнтації – Чугуївський, Куп'янський, Ізюмський, Первомайський, Балаклійський та Лозівський. У цих районах основний внесок у забруднення надходить від комунальних очисних споруд, які приймають для очистки також стічні води промислових підприємств. В двох районах – Дворічанському та Близнюківському, за даними держстатистики, відсутні скиди зворотних вод у поверхневі води і, згідно з правилами, забруднюючі речовини в водні об'єкти не потрапляють. Основний об'єкт, що веде скид колекторно-дренажних вод, це ДП «Харківський бронетанковий ремонтний завод».

Загалом у 2009 році до поверхневих водних об'єктів Харківської області скинуто 316,1 млн м³ стічних вод, в тому числі: забруднених – 16,1 млн м³, з них: без очистки – 7,8 млн м³, недостатньо-очищених – 8,3 млн м³. Скид нормативно-чистих без очистки – 66,5 млн м³, скид нормативно-очищених – 233,5 млн м³, всього скинуто стічних вод 323,3 млн м³. Також у поверхневі водойми міста та області було відведено 1 млн 100 тис. м³ колекторно-дренажних стічних вод, шахтно-кар'єрних вод – 1 млн м³.

Загальна кількість очисних споруд в Харківській області – 166, в тому числі перед скидом до поверхневих водних об'єктів – 94.

Робота очисних споруд є незадовільною. Серед причин фізична зношеність їх обладнання, недостатнє фінансування реконструкції та капремонту деяких з них і повна відсутність джерел фінансування на проведення даних робіт всіх останніх, значне зменшення об'єму надходження стічних вод на очистку, незадовільне обслуговування очисних споруд або обслуговування некваліфікованими спеціалістами, що призводить до аварій та недостатньої очистки зворотних вод. Однією з проблем також є відсутність очисних споруд на випусках зливових стічних вод до річок міста Харкова.

Таким чином, основними забруднювачами поверхневих вод є комунальні очисні споруди, які скрізь приймають на очистку промислові зворотні води.

Сучасний екологічний стан підземних вод можна охарактеризувати як напружений. В них підвищені показники по загальному вмісту солей, жорсткості, нормативів по сульфатах, нітратах, незадовільний бактеріологічний стан.

В м. Харкові та районних центрах техногенний вплив та проникнення забруднення розповсюджується на глибину залягання основних експлуатаційних водоносних горизонтів. Великою проблемою для м. Харкова є значне забруднення підземних вод верхньокрейдяного водоносного горизонту. Запаси води вже не можуть бути використані для господарчо-питного водопостачання. В той же час припинення їх відкачки на насосних станціях ТВО «Харківкомунпромвод» призвело до значного посилення підтоплення в місті.

Висновок. Власні водні ресурси Харківської області і району не забезпечують в повній мірі потреби промисловості та населення. Вирішення цієї проблеми можливе за рахунок збільшення використання підземних вод, зменшення використання свіжої за рахунок збільшення потужностей повторно-послідовного та оборотного споживання води, поліпшення роботи очисних споруд.

Список використаних джерел: 1. Екологічний паспорт Харківської області за 2008 рік. 2. Валентина Клименко, Надія Черкачина Основні тенденції використання водних ресурсів Харківської області та шляхи їх економії.

УДК 630.652.4

ОПЫТ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ОЦЕНКИ РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА (НА ПРИМЕРЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ)

И.С. Королева, А.Н. Петин

Белгородский национальный исследовательский университет

Рекреационная оценка растительного покрова территории области – важнейшая часть оценки туристско-рекреационного потенциала регионов России. Главной составляющей рекреационного потенциала являются рекреационные ресурсы. Под лесными ресурсами понимается совокупность природных лесных территорий, обладающих ценными экологическими, эстетическими и лечебными свойствами, которые используются для организации различных видов отдыха, туризма, спорта.

Основным составляющим лесного потенциала является лесистость терри-

тории. Лесистость – отношение площади лесных массивов к общей площади ландшафта, выраженное в процентах. Значительная сельскохозяйственная освоенность является одним из главных факторов, снижающих туристско-рекреационную ценность территории.

Территория Белгородской области, по характеру растительности, может быть разделена на 2 части: лесостепную (северо-западную) и степную (юго-восточную). Зональная растительность представлена плакорными дубравами (17,2 % от всей флоры) и степями (16,4 %), экстразональная – лугами (18 %), кустарниками и опушками (12,5 %), водно-болотными и прибрежными сообществами (14,5 %), фитоценозами меловых обнажений (7,2 %) и синантропными видами (15 %) (География..., 1996). Современная флора Белгородской области насчитывает около 1500 видов растений, среди которых большой интерес представляют реликтовые виды ледникового периода и растения эндемики.

Рекреационную ценность для местного населения и туристов представляют леса и лесопарки. Общая площадь всех лесов области 246,3 тыс. га. В настоящее время показатель лесистости составляет 9,2%, хотя в 1725 году он достигал 30%. Весь лесной фонд области отнесен к первой группе, т.е. леса выполняют преимущественно природоохранные и рекреационные функции. Леса области характеризуются благоприятной рекреационной пригодностью для отдыха населения и представлены рекреационно-привлекательными породами – дубом, сосной, ольхой черной, тополем, липой, ясенем обыкновенным, березой и кленом остролистным. В составе лесов преобладают твердолиственные породы (85%). Искусственные насаждения занимают менее 9%, это, как правило, посадки сосны обыкновенной. Сосновые леса произрастают на надпойменных террасах левобережий рек. В Белгородской области на одного жителя приходится 0,16 га.

На территории Белгородской области рекреационные леса составляют 18% от общей площади лесных насаждений. Наибольшая площадь лесов в Шебекинском лесхозе, хотя в нем вовсе отсутствует зеленая зона, а наименьшая зеленая зона от площади лесхоза находится в Валуйском районе (5,5%). Наибольшая площадь зеленой зоны в Белгородском и Старооскольском лесхозах, на них приходится и наибольшая доля от общей площади лесхоза, соответственно около 80 и 40%. В зависимости от множества факторов пригодность леса для отдыха и туризма существенно меняется.

В связи с этим в оценку туристско-рекреационного потенциала растительного покрова нами включены следующие показатели: видовой состав растительности, тип растительных сообществ, доля земель находящихся в сельскохозяйственном использовании, площадь эродированных земель, гигиеническое состояние лесных насаждений и загрязнение. Ранжирование растительного компонента ландшафта отражено на рис. 1. Так, например территория Ровеньского района обладает относительно благоприятным растительным покровом, а Грайворонский и Старооскольский районы напротив, имеют наиболее благоприятный растительный покров.

В лесопарках преобладают закрытые типы ландшафта (около 90%) с многоярусной вертикальной сомкнутостью. Наиболее высокую рекреационную ценность имеют открытые ландшафты, но они составляют всего 7%. Особенно

притягательны для отдыхающих сосновые и дубовые насаждения. Для г. Белгорода – это, сосновые посадки, расположенные на песчаной гряде вдоль реки Северский Донец. Наибольшее количество рекреантов отмечается в лесопарковых зонах примыкающих непосредственно к городу или учреждениям отдыха. Незначительное количество рекреантов предпочитают отдыхать на полянах и опушках находящихся на склонах. Санитарно-гигиеническое состояние 83,5% зеленой зоны оценивается как среднее, и лишь 1,5% имеют высокий данный показатель.

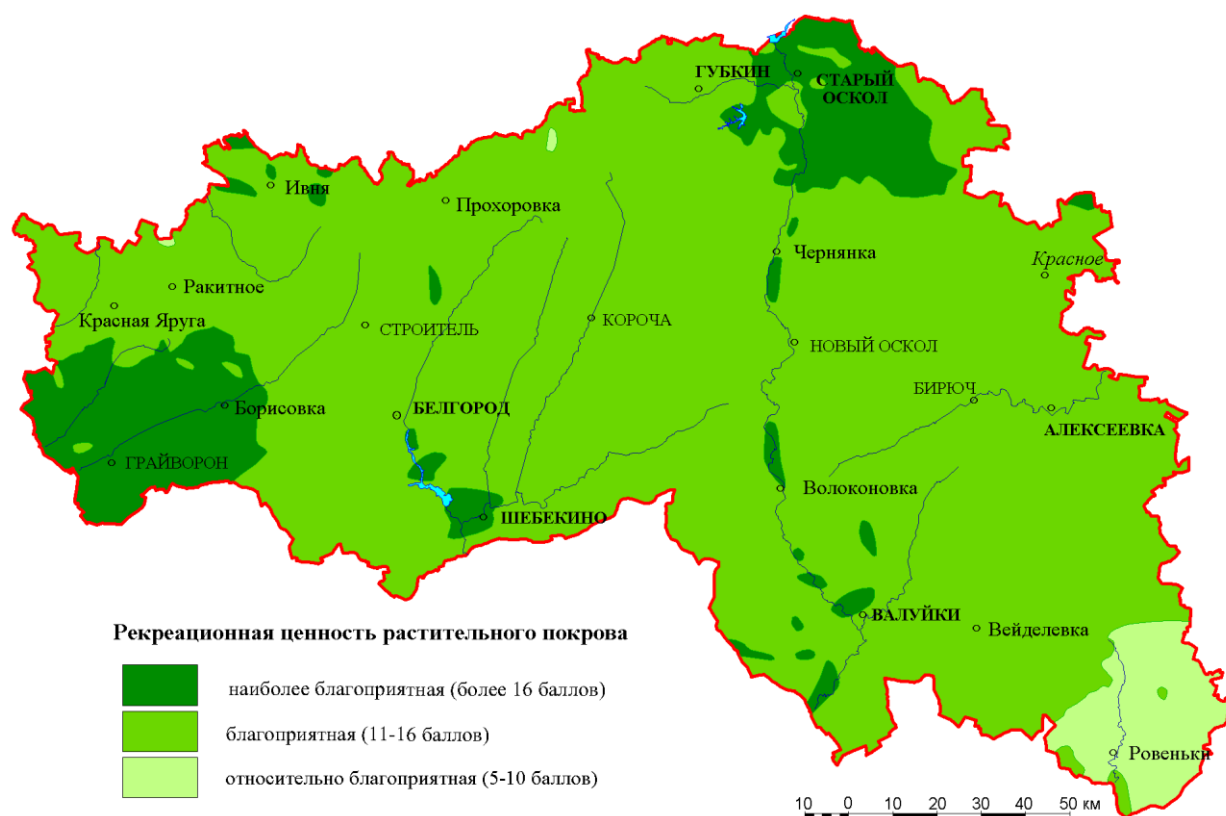

Рис. 1. Туристско-рекреационный потенциал растительного покрова территории Белгородской области

Важным показателем используемым, при характеристике лесных экосистем является эстетическая ценность. В Белгородской области более 70% составляют рекреационные леса с высокой эстетической ценностью. Это лесные урочища вызывающие благоприятные впечатления у отдыхающих не только своим видом, но и имеющие хорошую проходимость.

Леса являются привлекательными для рекреационной деятельности из-за оздоровительного влияния ландшафта на отдыхающих благодаря ионизационным и фитонцидным свойствам растений. Влияние фитонцидов на физиологические процессы и системы органов человека может быть как негативным, так и позитивным. Основными системами органов, на которые фитонциды оказывают существенное влияние, являются дыхательная, сердечно-сосудистая, иммунная и нервная системы. Это необходимо учитывать при организации парков отдыха и строительстве учреждений отдыха. Например, в урочище «Сосновка» необходимо отдыхать людям с заболеваниями верхних дыхательных путей (бронхиальной астмой, хроническим бронхитом) и пневмонией. Для террито-

рии Белгородской области это особенно актуально, так как среди заболеваемости населения одно из первых мест занимают болезни органов дыхания. Не стоит забывать, что те же хвойные леса могут привести к обострению заболевания и ухудшению самочувствия у рекреантов с хроническими сердечно-сосудистыми заболеваниями. Отрицательное влияние может быть связано с цветением древесных пород (аллергическими реакциями), поэтому очень важна информация о сроках цветения древесных и травянистых растений в рекреационном районе.

Уникальным растительным сообществом Белгородской области являются *степи*. Участки в первозданном виде в области почти не сохранились. Степи в регионе представлены двумя типами: кустарниковой и травянистой. Фрагменты степей в настоящее время встречаются только на склонах балок, не приспособленных для распашки. Уникальным сохранившимся уголком природного ландшафта лесостепи в Европейской части России является заповедный участок «Ямская степь». Степи, наряду с лугами, образуют уникальный лесостепной комплекс, осмотр которого в любое время вызывает восхищение, а значит, может быть прекрасным объектом научного, познавательного туризма.

Как леса, так и открытые пространства используются для прогулочно-эстетического, прогулочно-промыслового и промыслово-охотничьего направлений рекреации. Уникальность внешнего облика региона, чередование открытых и закрытых пейзажей с водными объектами и фокусных пунктов способствуют развитию в области прогулочного вида отдыха.

УДК 556.18+556.5 (470.325)

ФАКТОРЫ ЗАГРЯЗНЕННОСТИ РЕК ЮГА ЦЕНТРАЛЬНО-ЧЕРНОЗЕМНОГО РЕГИОНА

М.Г. Лебедева, Л.К. Решетникова*, В.Н. Шевченко, М.А. Петина

Белгородский государственный университет

**Белгородский центр по гидрометеорологии и мониторингу окружающей среды*

Работа выполнена при поддержке Федеральной целевой программы «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России» на 2009-2013 гг., государственный контракт № П 1101

Водные объекты Белгородской области относятся к наиболее уязвимым природным ресурсам. Традиционно в староосвоенных регионах концентрация населения отмечается вблизи водоемов и водотоков, но, с другой стороны, территория области относится к маловодным регионам, где преобладают истоки малых и средних рек.

Анализ гидроэкологического состояния водных объектов Белгородской области позволяет выявить как антропогенные факторы, влияющие на качество воды в природных водотоках и водоемах, так и современные климатические изменения, негативно сказывающиеся на загрязненности поверхностных вод.

Темпы деградации речной сети Белгородской области находятся в прямой зависимости от хозяйственной деятельности человека и от тенденций климати-

ческих изменений. Маловодность территории может стать уже в ближайшем будущем лимитирующим фактором для населения. Выявить скорость деградации речной сети и наиболее уязвимые природные объекты является нашей задачей, решение которой даст возможность определить перспективные направления природоохранной деятельности.

Как известно, на гидрохимические характеристики водотоков помимо антропогенного воздействия оказывает водность рек. В многоводные годы качество водных объектов улучшается, в маловодные годы примеси не вымываются активно и накапливаются. Последние годы на территории Белгородской области можно охарактеризовать как маловодные, что приводит к сохранению стабильно высоких уровней загрязненности.

По данным Белгородского центра по гидрометеорологии и мониторингу окружающей среды Росгидромета, отбор проб для определения загрязнения поверхностных вод на территории Белгородской области проводится в 12 пунктах »в 18 створах.

Осредненные концентрации большинства загрязняющих веществ находятся в пределах 2 ПДК. В некоторых створах до 3 ПДК загрязнены азотом аммонийном водные объекты р. Северского Донца, до 4 ПДК – железом общим водные объекты бассейна Днепра, до 6 ПДК – соединениями меди водные объекты бассейна Дона, до 7-10 ПДК – соединениями марганца водные объекты р. Северского Донца, до 10-11 ПДК – азотом нитритным водные объекты бассейны Дона (р. Тихая Сосна) и Северского Донца.

Более благополучными в гидроэкологическом отношении являются западные районы области, где превышения предельно допустимых концентраций загрязняющих веществ и их перечень относительно невелики. Юго-восток области также можно охарактеризовать как достаточно благополучный.

Около 1/3 массы загрязняющих веществ вносится в естественные водоемы и водотоки с поверхностным и ливневым стоком с территорий санитарно неблагоустроенных мест, сельскохозяйственных объектов и угодий.

Изменение режима минимального стока рек, влияющего на загрязнение водной среды, зависит как от природных факторов, связанных с многолетними колебаниями или изменениями климатических и погодных условий, так и с антропогенными, связанными с особенностями хозяйственной деятельности на водосборах рек.

На рубеже XX-XXI вв. наблюдается отчетливая тенденция к снижению водности рек Центрально-Черноземного региона (рис. 1).

В регионе отмечается снижение минимального 30-суточного расхода воды, за период летней межени в последнее десятилетие. Отмечены также более глубокие и затяжные маловодные фазы в колебаниях поверхностного стока в летне-осеннюю межень. По сравнению с зимней меженью для нее характерны более многоводные, но менее продолжительные фазы повышенной водности. Средняя продолжительность циклов колебания низкого стока составляет 3-8 лет для летне-осенней межени 3-5 лет для зимней межени.

Учитывая установившийся состав источников антропогенного загрязнения и современные тенденции климатических изменений, приводящих к уменьше-

нию водности естественных водотоков, необходим поиск дополнительных вариантов по уменьшению поступления количества загрязнителей в водную среду.

Повышение эффективности природоохранных мероприятий возможно при проведении работ по определению и закреплению на местности водоохранных зон водоемов и водотоков. В Белгородской области данный вид работ в настоящее время не проведен в надлежащем объеме.

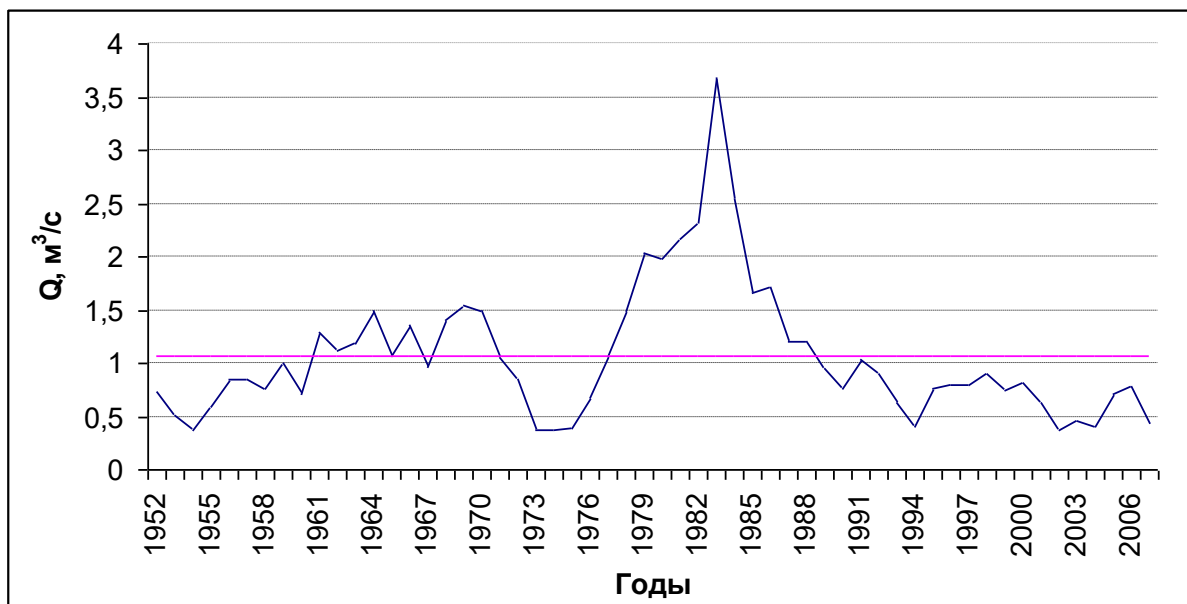

Рис. 1. Періоди підвищеної та зниженої водності в коливаннях мінімального 30-денного витрату періода відкритого русла по р. Осколець – г.Старий Осколь.

Список использованных источников: 1. Состояние окружающей среды и использование природных ресурсов Белгородской области в 2009 году: справочное пособие / П.М. Авраменко и др.; под ред. С.В. Лукина. – Белгород: КОНСТАНТА, 2010. – 248 с. 2. Решетникова Л.К., Лебедева М.Г., Петина М.А. Внутригодовое распределение стока на примере реки Оскол //Научные ведомости БелГУ – Белгород, 2010. – Вып. 11.- № 9 (80). – С. 137-146.3. 3. Фондовые материалы Белгородского центра по гидрометеорологии и мониторингу окружающей среды.

УДК 631.461:631.445.4

БІОЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ ЧОРНОЗЕМІВ ЗВИЧАЙНИХ ПРИАЗОВ'Я

К.Б. Новосад, Д.В. Гавва, А.В. Ревтьєв

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Найбільш динамічними і швидко реагуючими на зміни навколишнього середовища компонентом ґрунту є мікроорганізми, які приймають участь в процесах синтезу та розкладу органічної речовини, вивітрювання мінеральної частини ґрунтів. Мікроорганізми впливають на міграцію та акумуляцію речовин в ґрунтах, формуванні різних новоутворень. Це надає можливість використовувати показники мікробіологічної активності для індикації стану ґрунтів.

Рациональне використання землі – питання дуже важливе в умовах сучас

ного розвитку сільського господарства, особливо землеробства. Відомо, що в Україні близько 10 млн га середньо- та сильнозмитих земель потребує консервації – виведення з ріллі під залуження та залісення. Мікробіологічні показники, особливо такі, які враховують інтенсивність і напрямок ґрунтових процесів, мінералізацію та трансформацію органічних сполук ґрунту надають можливість прогнозувати подальшу еволюцію ґрунтів в агроєкосистемах.

Метою досліджень було дослідити вплив різних деревних та трав'яних (степових) фітоценозів на чисельність різних груп мікроорганізмів та біогенність чорноземів звичайних Приазов'я.

Методики аналізів. Ґрунтово-біологічні дослідження проводилися в однакових природних умовах Степу. Досліджували верхній (0 - 40 см) шар, включаючи лісову підстилку та степову повстину (войлок).

Під час вивчення біогенності ґрунтів різні групи мікроорганізмів враховувались за допомогою методу широкого мікробіологічного аналізу, шляхом висіву ґрунтової суспензії та змивів з рослинних решток на щільні поживні середовища. На м'ясо-пептоновому агарі (МПА) вивчалась загальна чисельність мікроорганізмів, що розкладають органічні сполуки, які містять азот. На крохмало-аміачному середовищі (КАА) вивчаються мікроорганізми, що асимілюють мінеральні форми азоту. На пептоноглюкозному агарі Ваксмана (ПГА) визначалась чисельність мікроскопічних грибів, що засвоюють легкодоступні вуглеводи, а на голодному агарі (ГА) досліджували чисельність оліготрофів; на середовищі Ешбі (ЕШ) –олігонітрофіли.

Об'єкти досліджень. Український степовий природний заповідник відділення «Хомутовський степ» розташований біля с. Хомутово Новоазовського району Донецької області. У його межах об'єктами досліджень були обрані ділянки абсолютноцілинного, кошеного степу, перелогу (58 років), лісосмуги та ріллі, на чорноземі звичайному важкосуглинковому (середньогумусному) на лесовидному суглинку.

Результати досліджень. Найвищу біогенність (МПА+КАА+ГА+ЕШ) в опаді (рис.1) мають варіанти степового використання, що пояснюється більшою його доступністю для мінералізації мікроорганізмами. Слід відмітити, що опад ясену розкладається значно повільніше, ніж степова повстина. У межах цілинних ділянок за біогенністю можна побудувати наступний ряд: абсолютна цілина – 6,81, цілина, що коситься – 6,07 та переліг що коситься – 5,27 млн колонієутворюючих зародків на 1 г а.с.о. (абсолютно сухого опад) супроти 3,76 млн колонієутворюючих зародків на 1 г а.с.о. у опаді лісосмуги. Це, можливо, пов'язано із меншою доступністю лісового опад до мінералізації.

Найвища біогенність ґрунту виявилася у варіанті ріллі, що пов'язано з підвищеною аерацією ґрунту, а відповідно і підвищеною мінералізацією рослинних решток.

Найбільша кількість мікроскопічних грибів, що розкладають легкодоступні вуглеводи (рис.2) спостерігається в опаді абсолютної цілини та цілини, що коситься, відповідно: 6,2, 5,4 тис. зародків/1 г а.с.о. Значно менше мікроскопічних грибів у опаді перелогу та лісосмуги. Слід зазначити, що чисельність мікроскопічних грибів максимальна у верхньому шарі (0 - 20 см) ґрунту під насаджен-

нями ясеня.

Гетеротрофи, що висіваються на МПА (рис. 3), найщільніше населяють опад трав'яної рослинності Степу – у 10 і більше разів, ніж у опаді лісосмуги. Це також підтверджує явища повільної мінералізації опаду деревних культур в зв'язку з особливим складом опаду. Найбільше гетеротрофів в ґрунтах ріллі - 1,11 млн зародків/1 г а.с.г. (абсолютно сухий ґрунт).

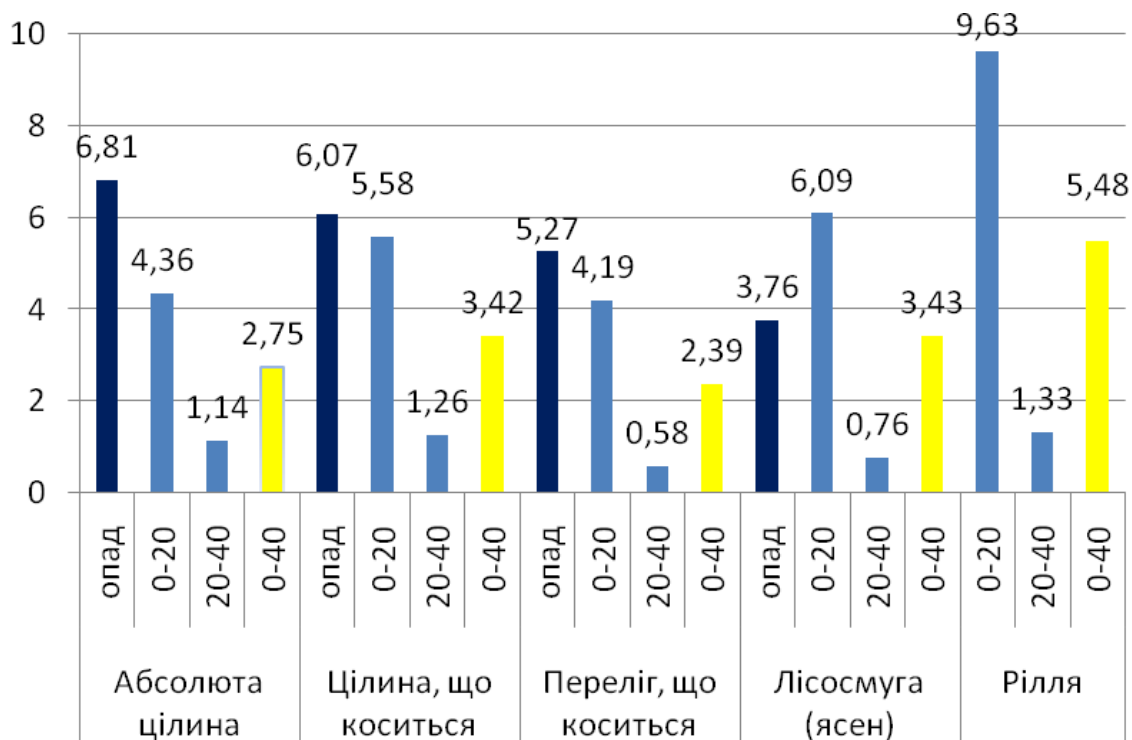

Рис. 1. Біогенність чорноземів звичайних та рослинного опаду за варіантами досліджень

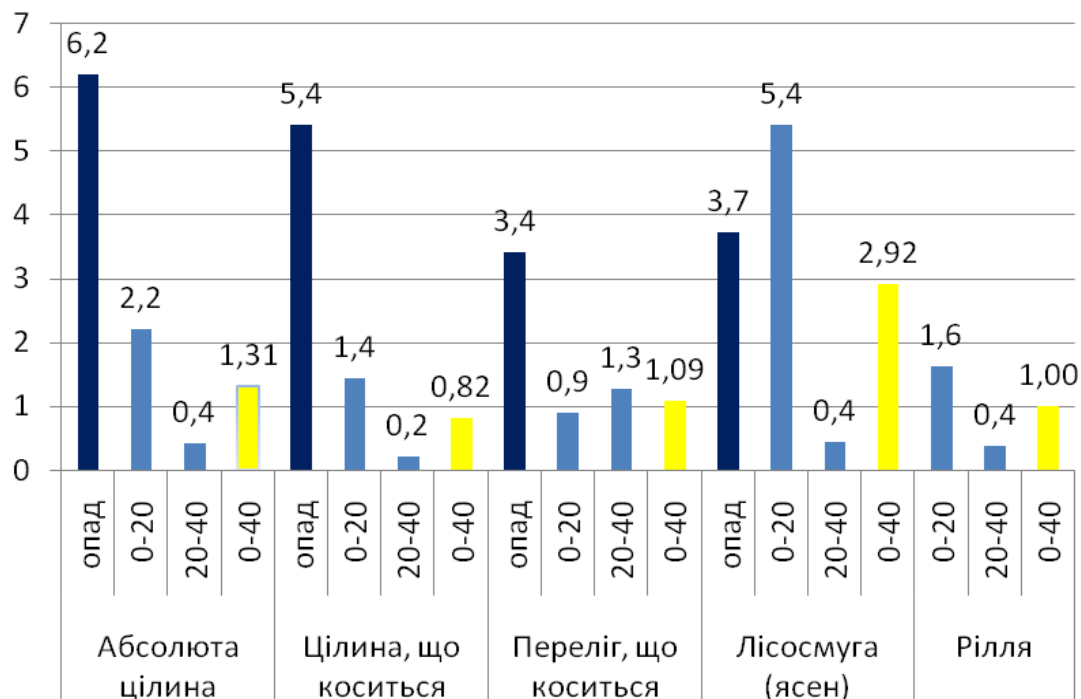

Рис. 2. Кількість мікроскопічних грибів у рослинному опаді та ґрунті за варіантами досліджень

Кількість мікроорганізмів, що асимілюють мінеральні форми азоту (рис. 4), також максимальна у ґрунті ріллі - 1,13 млн колонієутворюючих зародків/1 г а.с.ґ.. У ґрунті під степовою рослинністю та лісосмугою їх менше. Дослідження чисельності цієї групи мікроорганізмів у рослинному опаді показало, що максимальна їх кількість у повстині абсолютної цілини (1,69), дещо менше у повстині цілини та перелогу, що косяться, а найменше їх у опаді ясену - 0,44 млн зародків/1 г а.с.о. Це також, відображає більшу мінералізаційну здатність опаду степової рослинності.

Рис.3.Кількість колонієутворюючих зародків мікроорганізмів, що розкладають органічні форми азоту у рослинному опаді та ґрунті

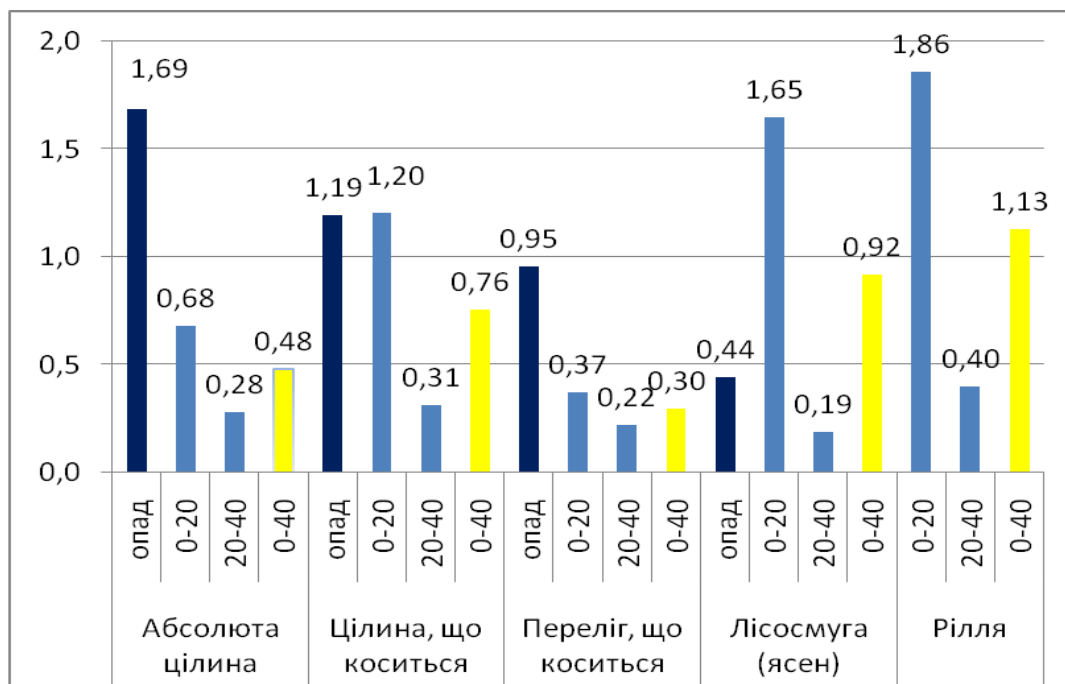

Рис. 4. Кількість колонієутворюючих зародків мікроорганізмів, що асимілюють мінеральні форми азоту у рослинному опаді та ґрунті

Висновок. Склад і кількість мікроорганізмів тісно пов'язані із середовищем

їх існування в кожному генетичному горизонті ґрунту. Усі варіанти мають високий рівень біогенності, але слід зазначити, що біогенність чорноземів звичайних під степовою та лісовою рослинністю значно нижча, ніж у чорноземі ріллі, що підтверджує зниження процесів мінералізації при заліснення та залуження. Це обумовлює накопичення гумусу, покращання фізичних та інших показників у ґрунтах, які підлягають консервації шляхом залуження, заліснення.

Список використаних джерел: 1.Новосад К.Б. Еволюція чорноземів під лісовими фітоценозами. // Ґрунтознавство – Дніпропетровськ 2001. – № 1-2. – Том. 1. – С. 62 – 74. 2. Звягинцев Д.Г. Методы почвенной микробиологии и биохимии. Учебное пособие. – М.: МГУ, 1991. – 304 с.

УДК 332.3 (477.83)

ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНИМ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ

В.М. Опара

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

С.О. Винограденко

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Економічне регулювання екологобезпечним землекористуванням, як сформована система, не втілена в практику земельних відносин. Воно повинно бути державною системою, так як земельні ресурси незалежно від суспільного устрою, є національним багатством. Для його збереження і охорони необхідно знайти, обґрунтувати і впровадити в практику використання земель, основні напрямки регулювання, джерела, методи отримання коштів і порядок їх витрачання.

В даний час можна визначити три напрями регулювання: перший – платність землекористування, коли певні доходи від сільськогосподарського використання кращих земель залишаються в державних органах управління і цілеспрямовано перерозподіляються; другий стимулювання виробництва основних видів сільськогосподарської продукції – зерна, цукрових буряків, соняшника, льону в кращих природних умовах; третій – організація і стимулювання використання усіх ділянок сільськогосподарських угідь в оптимальному екологобезпечному режимі.

Перший напрямок реалізується з прийняттям закону України "Про плату за землю" [1] в частині збору земельного податку. Кошти, які надходять до місцевих бюджетів, повинні витрачатися на фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, землеустрій, ведення земельного кадастру і моніторингу земель; відшкодування витрат при господарюванні на землях гіршої якості, економічне стимулювання, поліпшення земель і підвищення родючості ґрунтів.

Кошти, які залишаються в державі, спрямовані на розробку і виконання державних програм по раціональному використанню земель, відшкодування витрат пов'язаних із господарюванням на землях гіршої якості та інше. Для ви-

трачання коштів від зібраного земельного податку потрібно розробити методику визначення обсягів фінансування окремих заходів раціонального використання земель. Важливою проблемою є визначення обсягів відшкодування витрат, пов'язаних із господарюванням на гірших за якістю ґрунтів сільськогосподарських угіддях.

Землекористувачі з такими угіддями сплачують податок у вигляді мінімальної плати з тих земельних ділянок, які не приносять прибутку, із-за низької якості ґрунтового покриву. Відшкодуванню підлягає сума від'ємного показника диференціального доходу. Дана сума від'ємного доходу встановлюється за оцінками шкалами і агровиробничою характеристикою земельних ділянок. Для вирахування цієї суми для кожної земельної ділянки необхідно проводити внутрігосподарську оцінку земель для усіх землекористувачів.

Величина відшкодувань може бути встановлена за даними про площі гірших земель та за середньою оцінкою цих площ по Україні. Для гірших орних земель, сіножатей і пасовищ, сума відшкодувань становитиме до 100 млн. гривень (в цінах 2008 р.) [2]

Другий напрямок економічного регулювання екологобезпечним використанням сільськогосподарських угідь полягає в державній спрямованості виробництва основних видів продукції рослинництва в регіонах з найкращими ґрунтово-кліматичними умовами. Для впровадження цього напрямку на території України визначаються агроєкологічні регіони відносно вирощування окремих культур в яких агроєкологічні умови оптимальні або близькі до них.[4] В таких регіонах встановлюється обсяг продажу державі на ринках продукції по гарантованій твердій ціні. Ціна кожного виду продукції повинна формуватися таким чином, щоб виробнику поверталися затрати і забезпечувалося отримання доходу, необхідного для розширеного відтворення виробничого циклу.

Для формування ціни базовими повинні бути показники собівартості продукції і ціни на продукцію, встановлені для території де вирощуються необхідного обсягу відповідна продукція, та стандарт середньої норми прибутку на капітал. Стандарт середньої норми прибутку для забезпечення паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію приймається на рівні норми прибутку від промислового капіталу. На даний час зберігається різниця в органічній будові сільськогосподарського і промислового капіталів. Для справедливого та рівнозначного відношення держави до сільськогосподарських виробників повинні створюватися рівні умови для функціонування сільського господарства і промисловості, де паритет цін є визначальним.

Третій напрямок економічного регулювання екологобезпечним сільськогосподарським землекористуванням здійснюється за принципом "самоокупності". Принцип полягає у тому, що здійснення екологічно вивірених заходів щодо розміщення сільськогосподарських угідь і культур відповідно ґрунтовому середовищу, понад взятого з нього, повертається певна частина засвоєної рослинами сонячної енергії. Кожного року енергія накопичується, підвищується родючість ґрунту та продуктивність місце розташування, зростає ефективність одиниці затрат, що обумовлює додатковий чистий дохід, який подібний другій диференціальній земельній ренті. Доход спричиняється знаннями, умінням пристосувати використання земельних ділянок до комплексу характерних їх особливостей, що

включає ґрунтовий покрив, місцеположення та інше. До впровадження еколого-безпечного користування на всій площі сільськогосподарських угідь, даний дохід належатиме товаровиробнику, тому що механізм земельного оподаткування базується на періодично поповнених за певною методикою даних про відмінності ґрунтового покриву і доходності одиниці площі, усередненій за 5-7 років [3]. Зростання родючості і доходності не фіксується до наступного обстеження ґрунтів і поповнення земле оціночних даних, щорічне використання земель після відшкодування затрат пов'язаних з освоєнням екологобезпечної організації землекористування, приносить додатковий дохід, окуповуючи себе.

Підґрунтя "самоокупності" утворює дотримання законів екології, що посилює стійкість екосистеми до самозбереження, підвищується потенціал агроценозів до самозбагачення, внаслідок чого зростає віддача виробничих затрат [5].

На нашу думку землекористування, яке сприяє позитивним екологічним процесам – економічно доцільне, що переконливо підтверджують справедливості даного висновку окремі сільськогосподарчі підприємства лісостепової зони Харківської області.

Список використаних джерел: 1. Закон України від 1.12.2003 №1378 – IV "Про оцінку земель" // www.rada.gov.ua. 2. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах: монографія / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра – К.: Урожай, 2006. – 333 с. 3. Третьяк А.М. Економіка землекористування та землепорядкування. Навч. посібник – К.: ТОВ ЦЗРУ, 2004. – 542 с. 4. Стецюк М.П. Методичні підходи до розробки проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь // Землепорядний вісник. – 2009. - №3. – С.31-38. 5. Коммонер Б. Замыкающийся круг Л., 1974. - 134 с.

УДК 628.4.03:005.936.5 (470.325)

ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОЛИГОНОВ ТВЕРДЫХ БЫТОВЫХ ОТХОДОВ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

А.Н. Петин, А.В. Наговицына

Белгородский государственный университет

Сегодня проблема утилизации твердых отходов в полной мере не решена ни в одной из стран мира. Отходы необходимо включать в природный цикл, удалять и использовать. Существуют конструктивные решения проблемы размещения бытовых отходов, если рассматривать захоронение как один из способов утилизации отходов - «техноприродный завод по переработке отходов».

Полигоны с течением времени становятся частью геологической среды и как следствие функционируют по законам развития геологического пространства в ограниченном масштабе времени под действием множества природных процессов, учесть влияние которых одновременно при выборе способов утилизации затруднительно. Поэтому захоронение бытовых отходов следует рассматривать как процесс утилизации, для которого необходимо введение элементов управления. [2]

Твердые бытовые отходы Белгородской области, расположены в районах,

различных в отношении как физико-географического положения, так и геологического строения. В регионе наметились серьезные сдвиги в снижении объемов сбросов загрязненных сточных вод, в сокращении удельных атмосферных выбросов предприятий на единицу произведенной продукции. Значительно возросли требования контроля за соблюдением предприятиями экологических норм. В настоящее время на первый план выдвигается реализация новой стратегии сбалансированного развития промышленных отраслей, в основу которой заложен принцип обязательного восстановления нарушенных природных экосистем и сохранения существующих.

Особое внимание уделяется крупным горнодобывающим и перерабатывающим промышленным центрам, где последствия вредного воздействия на природу могут стать необратимыми, отмечают в пресс-службе регионального правительства. В рамках решения проблем по улучшению экологической ситуации на территории Белгородской области реализуются областная целевая программа модернизации объектов водопроводно-канализационного комплекса для улучшения обеспечения населения качественной питьевой водой и организации водоотведения на 2007-2010 годы. Уровень чистоты вод рек Северский Донец, Потудань, Ворскла, Ворсклица и Оскол относится к 3-му классу и не изменяется на протяжении более десяти лет. Эффективность работы очистных устройств за последние 5 лет составила 97,6 процентов – это один из лучших показателей по Российской Федерации. Качество атмосферного воздуха всех промышленных городов соответствует требованиям санитарных норм по всем основным ингредиентам. Среди городов более 50 процентов от общих выбросов всех стационарных источников приходится на Старый Оскол, 17,5 процентов - на Губкин и 7,6 процента - на Белгород, доля остальных населенных пунктов в сумме не превышает 11 процентов. Основной вклад в загрязнение атмосферы вносят автотранспорт, предприятия горнорудной и металлургической промышленности, производства строительных материалов.

На принципиально новый уровень развития выведена работа по практической реализации на территории области системы контейнерного сбора, вывоза и утилизации коммунальных отходов. [3]

В настоящее время на территории Белгородской области имеется 29 полигонов ТБО, эксплуатируемых предприятиями ЖКХ, а также 288 санкционированных свалок бытовых отходов для сельских населенных мест (данные управления ЖКХ области). Общая площадь складирования бытовых отходов 381,8 га, в том числе объектов ЖКХ – 130,8 га.

В течение года с учетом ранее принятых решений проводилась работа по минимизации количества мест санкционированного размещения отходов, их обустройства в соответствии с экологическими и санитарно-гигиеническими правилами и нормами.

Осуществляющая сбор и вывоз ТБО по г. Белгороду, Белгородскому, Корочанскому, Новооскольскому, Яковлевскому районам, – ООО «Транспортная компания "Экотранс"». В 2008 году количество принятых на полигон твердых бытовых отходов составило 1005,81 тыс. м³, годовой объем вывоза ТБО – 865,0 тыс. м³. В состав этой компании входят полигон захоронения и комплекс по сортировке бытовых отходов (мусоросортировочный завод) проектной мо-

щностью 160 тыс. т в год. В процессе сортировки обнаруживается до 13-16 видов вторичного сырья (бумага, текстиль, полимерные материалы, стекло, алюминиевые банки) и другие. По итогам 2008 года на комплексе отсортировано 10,06 тыс. м³ вторичного сырья и произведено захоронение на полигоне 995,75 тыс. м³ оставшихся отходов.

Несмотря на рост централизованного сбора ТБО, еще значительным остается «самовывоз» отходов в сельской местности. Высокий удельный вес сельских поселений с прижившейся «технологией самовывоза» отходов от населения отмечен в Борисовском, Вейделевском, Корочанском, Прохоровском и Ровеньском районах. Санкционированные свалки ТБО на территориях этих административных районов также не соответствовали санитарно-гигиеническим требованиям.

Отмеченные недостатки неизбежно приводят к стихийному и бесконтрольному складированию бытовых отходов в пределах жилой застройки и пригородных зеленых зонах, создают реальную угрозу здоровью населения. В результате в течение 2008 года на территории области систематически выявлялись и ликвидировались несанкционированные свалки и места захламления.[1]

Выводы

1. Чтобы процесс захоронения на полигонах ТБО работал с положительным результатом необходим осуществлять контроль за ними в режиме реального времени.

2. На основе изучения процессов захоронения твердых бытовых и промышленных отходов Белгородской области, состава складироваемых отходов, способов накопления и условий размещения, положения в региональных структурах Белгородской области и инженерно-геологических свойств подстилающих пород, с учетом наличия контроля за воздействием полигона на компоненты окружающей среды и степени его опасности нужно разработать классификацию полигонов ТБО Белгородской области.

3. Система «полигон ТБО окружающая среда» - это единая природно-техническая система, свойства которой обусловлены процессами, протекающими в атмосфере вблизи полигона, в теле полигона, в поверхностных водах вблизи полигона, в породах и почвах основания полигона, в подземных водах в зоне влияния полигона, а также экзогенными геологическими процессами. Перенос загрязняющих веществ и легких фракций отходов аэрогенным путем связан с разложением отходов в теле полигона до газообразных составляющих и с процессами горения отходов на полигонах. Процессы, происходящие в теле полигона, протекают в аэробных, переходных и анаэробных условиях и определяют интенсивность воздействия на компоненты геологической среды. На характер протекания этих процессов влияют технология обращения с отходами, масштаб полигона, состав отходов и их влажностный режим. Процессы, протекающие в геологической среде, связаны с наличием и мощностью зоны аэрации, характером пород, слагающих эту зону, экзогенными процессами, влияющими на интенсивность распространения загрязнения компонентов окружающей среды, характером водоносных горизонтов и составом подземных вод.

4. Комплексный мониторинг окружающей среды целесообразно выполнять на средних и крупных полигонах Белгородской области, на мелких полигонах для прогнозов загрязнения окружающей среды достаточно использовать методы аналогий и экспертных оценок, базирующиеся на типологическом районировании геологической среды и типологической классификации полигонов. Комплексный мониторинг начинается с проектирования полигонов и заканчивается после ликвидации или рекультивации полигонов для оценки восстановления компонентов окружающей среды и возможности использования нарушенных земель в дальнейшем. Воздействие полигонов на окружающую среду проявляется в загрязнении атмосферного воздуха, почв, подземных и поверхностных вод, в изменении природных ландшафтов. Методы изучения изменений компонентов окружающей среды без учета микробиологической компоненты в грунтах и воде неполноценны. Реально оценивать процессы загрязнения природной среды необходимо по результатам мониторинга в типовых геологических структурах.

Список использованных источников: 1. Состояние окружающей среды и использование природных ресурсов белгородской области в 2008 году: справочное пособие / Авраменк П.М. и др.; под ред. С.В.Лукина.- Белгород: КОНСТАНТА, 2009,-248с). 2. Уральский государственный горный университет. Автореферат. Гуман О.М. Г. Екатеринбург, 2008. 3. Бертокс П., Радд Д., Стратегия защиты окружающей среды от загрязнений. «МИР» Москва 1980. УДК 502/504: 614: 622.34 (470.325)

ВЛИЯНИЕ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕГО КОМПЛЕКСА НА СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ РАЙОНОВ КМА

А.Н. Петин, Т.Н. Фурманова

Национальный исследовательский университет «БелГУ»

Человек находится в постоянном взаимодействии с окружающей природной средой (ОС), поэтому именно он является одним из главных индикаторов состояния экологической обстановки территории проживания. По мнению большинства экспертов ВОЗ, состояние здоровья человека определяется 4-мя группами факторов, взаимодействующих в следующем соотношении (рис. 1).

Из приведенных показателей видно, что главный в количественном отношении фактор риска - это образ жизни и качество питания. На наш взгляд, его влияние легко минимизировать самостоятельно, предприняв профилактические меры. На втором месте находятся медикогенетические факторы, которые чаще всего являются врожденными. А вот такой фактор, как состояние ОС - именно его выделяют, как самый важный и наиболее значимый фактор риска - является базовым и формирующим процентную составляющую других групп рисков. КМА прослеживается по территории 9 областей РФ, в том числе и по территории Белгородской области. Старооскольско-Губкинский промышленный узел является наиболее показательным примером территории, сочетающей большую плотность населения и интенсивное техногенное преобразование. На ограни-

ченной площади сконцентрировано около 185 пром.предприятий, в т.ч. ЛГОК, СГОК, шахта им. Губкина, ОЭМК, ТЭЦ и др.

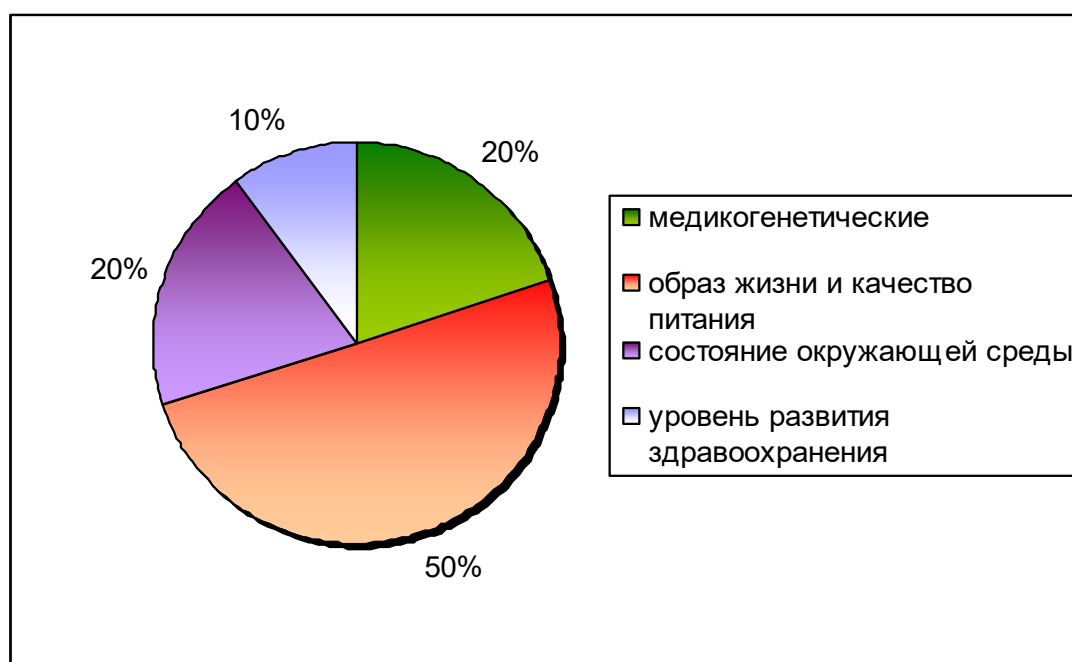

Рис. 1. Факторы риска, влияющие на заболеваемость населения

Регион характеризуется негативной экологической обстановкой, что неизбежно находит отражение в состоянии здоровья населения: высок уровень врожденных аномалий, хронических, онкологических заболеваний; происходит снижение качества сельскохозяйственной продукции и т.д. Формирование отрицательной динамики состояния здоровья работников ГДК и населения горнопромышленных районов КМА в значительной степени обусловлено негативным влиянием комплекса антропогенных факторов среды обитания [3,4].

К настоящему времени из-за нарушения агротехнологии содержание гумуса в почвах, прилегающих к району КМА, снизилось более, чем в 2 раза, при этом, сохраняется тенденция к сокращению площадей пахотных земель, уменьшению мощности почвенного слоя и обогащению почв тяжелыми металлами. В зонах, захваченных депрессионной воронкой, отмечается снижение урожайности сельскохозяйственных культур на 10-60% и усыхание древесной растительности.

Исследованиями сотрудников НИИКМА доказано, что для здоровья человека опасно использовать в рационе питания продукты животноводства, полученные на фураже, заготовленном в радиусе до 5-7 км от карьеров. Не рекомендуется употреблять в пищу зерновые культуры, выращенные на землях в радиусе до 15-17 км от источника пылевых выбросов ГДК.

Помимо факторов техногенных нарушений и загрязнений воздушной, водной среды и природных ландшафтов на территории Старооскольско-Губкинского района прогрессируют процессы аномального изменения геохимических, гидродинамических, аэродинамических, магнитных, гравитационных, радиационных, вибрационных и др. факторов, создающих условия опасные для существования растительного, животного мира и человека.

Вместе с тем, здоровье населения горнопромышленных районов не может рассматриваться без учета природообусловленных аномальных отклонений среды. Напряженность геомагнитного поля Земли в районе КМА достигает 2. Э при фоновом значении 0,45 Э, что почти в 4 раза выше, чем в соседних областях Украины и РФ [6].

В публикации А.П. Дуброва (1974), в которой отмечается, что под влиянием аномального геомагнитного поля КМА заболеваемость населения гипертонией, ревматизмом и нервно-психическими болезнями на 120-160 % выше, чем в районах, не испытывающих подобного воздействия [2].

Исследователями Курского медицинского университета (А.В. Завьялова, В.В. Бельского, В.В. Киселевой и др.) доказано, что от воздействия напряженного геомагнитного поля напрямую зависит риск заражения инфекционными заболеваниями. Установлено, что на территории КМА (г. Железнодорожск) суммарная заболеваемость кишечными инфекциями выше в 2,66 раза, чем в других районах Курской и Белгородской областей, расположенных вне зоны влияния напряженного геомагнитного поля.

Есть основание считать, что повышенная заболеваемость среди населения, проживающего в зоне влияния аномального геомагнитного поля, другими нозологическими формами неинфекционной природы связана с влиянием аномального магнитного поля, что подтверждается данными многих исследователей (Дардымов, 1966; Травкин, Колесников, 1969 и др.) [1,5]

В ряде публикаций (Becker, 1963; Васильев, Богинич, 1973; Курик, 2003 и др.) высказывается мнение, что живые организмы в большей степени реагируют именно на колебания геомагнитного поля, чем на его абсолютные показатели. Таким образом, аномальное геомагнитное поле может рассматриваться как важный фактор, участвующий в формировании санитарно-эпидемиологического благополучия населения региона КМА.

Техногенные атмосферные примеси в большинстве своем обладают токсическими, аллергическими, канцерогенными, мутагенными свойствами и при повышенной концентрации сказываются на здоровье людей. Они не только влияют на здоровье человека, но и вызывают косвенный экологический эффект: они существенно трансформируют природную среду, изменяют свойства приземного слоя воздуха и местный климат.

По данным А.Н. Климовой (2003), загрязнение ОС приводит к ухудшению санитарно-гигиенических условий, комфортности проживания, и как следствие, негативно отражается на состоянии здоровья людей, работающих на горнорудных предприятиях и проживающих вблизи них. Среди рабочих со стажем более 10 лет сидероз выявлен в 33% случаев [3].

Как показали исследования А.В. Тулакина и В.И. Евдокимова (2002), в горнодобывающих районах КМА наблюдается высокий уровень суммарного санитарно-эпидемиологического неблагополучия, которое на 77-92% связано с воздействием антропогенных факторов. В местах добычи железной руды (г.г. Старый Оскол, Губкин), с участками напряженного геомагнитного поля (до 2 Э), значительный вклад (до 23%) в формировании эколого-гигиенического неблагополучия принадлежит геомагнитному полю [6].

Ежегодно руководством Белгородской области и промышленных предприятий выделяются значительные средства на защиту ОС, однако о кардинальном улучшении ее экологического состояния говорить нельзя, т.к. до сих пор отсутствуют комплексные исследования причин развития процессов деградации среды. В области не создано единого независимого экологического центра, который мог бы координировать работы специалистов различного профиля и, в конечном итоге, объективно оценить природу и масштабы проявления негативных процессов, разработать программу оздоровления ОС и определить условия сбалансированного подхода к решению задач по расширению объемов добычи и переработки минерального сырья при смягчении противоречий между факторами сырьевой и продовольственной безопасности области. Анализ данной проблемы проводился нами в рамках Гос. контракта на выполнение исследовательских работ для гос. нужд № П 536 от. 5.08.09 г.

Список использованных источников: 1. Дардымов, И.В. Влияние геомагнитного поля КМА на заболеваемость населения / И.В. Дардымов // Тез. докл. Совещания по изучению влияния магнитных полей на биологические объекты. Научн. совет по компл. пробл. «Кибернетика». – М.: Наука, 1966. – С.23. 2. Дубров, А.П. Геомагнитное поле и жизнь / А.П. Дубров. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 176 с. 3. Климова, А.П. Воздействие горнорудного производства КМА на окружающую среду и экологическое образование / А.П. Климова // Тр. 5-й Междунар. науч.-практ. конф. Экономика, экология и общество в 21 –м столетии, Санкт-Петербург, 2003, т.3. – С. 192-195. 4. Потапов, А.И. Гигиенические критерии оценки безопасности среды обитания проблемных территорий / А.И. Потапов, А.В. Тулакин, В.И. Евдокимов // Региональные гигиенические проблемы и стратегия охраны здоровья населения. Научные тр. Федерального науч. центра гигиены им. Ф.Ф. Эрисмана; под ред. акад. РАМН А.И. Потапова, Вып. 10, 2004. – С.17-20. 5. Травкин, М.П. Влияние Курской магнитной аномалии на заболеваемость населения / М.П. Травкин, А.М. Колесников // Материалы II Всес. совещания по изучению влияния магнитных полей на биологические объекты. – М., 1969. С. 225. 6. Тулакин, А.В., Критерии гигиенической безопасности среды обитания проблемных территорий / А.В. Тулакин, В.И. Евдокимов; под ред. акад. РАМН А.И. Потапова. – М., 2002. – 220 с.

УДК 911.3

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ВИРІШЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРИРОДООХОРОННО- ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Л.Б. Поліщук, В.В. Лебедь

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) певної території як об'єктивна реальність формується в процесі розвитку природного середовища (складових природного середовища – природних компонентів). Іноді в літературі вживають таке поняття як природний ландшафтний потенціал. Подвійний характер природних компонентів полягає в тому, що той самий об'єкт має різні аспекти дослідження, а також значну суспільну та економічну сутність, яка направлена на задоволення потреб населення та господарства. В науковій літературі існують різноманітні підходи до визначення сутності понять щодо природно-ресурсного потенціалу та природних ресурсів. Природні ресурси розуміють як тіла, сили,

явища природи, що в умовах певного рівня розвитку виробничих сил можуть використовуватись як предмети споживання або засоби виробництва та складають його сировинну та енергетичну базу. Ресурси взагалі розуміють як енергію, речовину, інформацію, що є вихідним джерелом функціонування, розвитку, існування певної системи [1]. Використання природних ресурсів призводить до перетворення їх на природні продуктивні сили, які мають безпосереднє відношення до ефективності суспільного виробництва, слугують потенціалом подальшого суспільного розвитку [2]. Саме потенціал виражає ступінь потужності в якомусь відношенні, сукупність можливостей, засобів. Виникають певні суб'єкт-об'єктні відносини, можливість об'єкта задовольнити вимоги суб'єкта.

В реальному проекті в якості об'єкта виступає природа (компоненти природи, природні комплекси), а суб'єктом є суспільно-господарські потреби. Це означає потенційну здатність, можливість (в тих чи інших умовах) вести певну активну господарську діяльність, а також комплексне відношення до природного потенціалу (розуміючи не лише його ресурсну частину). ПРП території може бути визначений сумарно, як інтегральний потенціал, і за окремими видами ресурсів [3]. В цілому ПРП поєднує часткові (складові) потенціали (мінеральні, водні, земельні, рослинні, тваринні та т. д.). Оцінка кожного з них показує його роль і значення як складового потенціалу в загальному балансі ПРП. Група окремих природних ресурсів в купі складають так званий інтегральний природний ресурс і можуть давати значний економічний ефект (як то сільськогосподарська, рекреаційна діяльність), крім цього, в процесі використання можуть призводити до значних природоохоронно-екологічних наслідків. Особливе місце займають дослідження ПРП у рішенні природоохоронно-екологічних проблем.

Основним у відносинах природи та суспільства є принцип нерозривної єдності власне охорони природи та її раціонального природокористування. Охорона природи в такому аспекті є основою динамічної рівноваги між використанням природних ресурсів і відновлюваною здатністю природи. Характеристика ПРП території формується в процесі її історичного розвитку і обумовлена перед усім її географічним положенням. ПРП як узагальнення історичного розвитку певної території, постійно реалізується і є невідривним від неї (території). Саме цим зумовлені особливості ПРП тієї чи іншої території, оскільки суспільно-господарська діяльність привносить у його функціонування, поряд з природною саморегуляцією й суспільно-економічні особливості, а розвиток виробництва не може здійснюватись без природних ресурсів. Природні ресурси поділяються на ресурси матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство), ресурси невиробничої сфери (прямого і непрямого споживання). ПРП можна уявити як сукупну продуктивність природних ресурсів, що виражається через їх споживчу вартість. Використовуючи тіла і сили природи у виробництві ми перетворюємо їх на природні ресурси і ПРП стає областю взаємодії природних умов, як потенційних природних ресурсів з виробничими відносинами [4].

Оцінка ПРП виступає як вираження ефективності використання природно-ресурсної бази будь-якої території. Вона необхідна для обґрунтування оптимального з природоохоронно-екологічної точки зору природокористування, яке включає поряд з процесом залучення природних ресурсів у виробничий процес (до виробничої і невиробничої діяльності), також охорону природи і

відтворення властивостей природного середовища, якості довкілля. Дослідження ПРП при вирішенні природоохоронно-екологічних задач витікає з необхідності обґрунтування (доцільності) включення природних ресурсів (не тільки тих що використовуються) до господарського використання на основі розрахунків економічної ефективності їх використання, ведення кадастру природних ресурсів, розрахунків за використання, оптимізації використання природних ресурсів, включення ПРП до економічного потенціалу території [5]. В межах адміністративних територій можливо визначати природний потенціал за певними екологічними та економічними показниками. В залежності від конкретної задачі ці показники можуть бути різними. Дуже часто елементи оцінки впливу, їх ідентифікація, розрахунки ризику, соціальна оцінка впливу тісно переплітаються, накладаються один на одного. Використання природних ресурсів у виробництві призводить до їх перетворення у суспільні продуктивні сили. Частина природних ресурсів залучених до виробництва, втрачає природні властивості, інша частина, незважаючи на використання, зберігає вихідні, первинні якості природного середовища, тим самим зберігаючи генетичні особливості і можливості їх подальшого господарського використання [6].

Таким чином, природні ресурси (їх закономірні сполучення) складають структуру ПРП, який є відображенням результату розвитку природних ландшафтів, що постійно змінюються внаслідок впливу суспільно-господарської діяльності. Дослідження ПРП зумовлює науково-обґрунтований підхід до раціонального використання природних ресурсів і охорони природи певної території.

Список використаних джерел: 1. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / [авт.-сост. Алаев Э.Б.] – М.: Мысль, 1983. – 350 с. 2. Руденко В.П. География природно-ресурсного потенциала Украины: у 3 ч.: [підр. для студ. вищ. навч. закл.] / Валерій Петрович Руденко. – К.: ВД „К.- М. Академія” – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с. 3. Основы конструктивной географии / [Герасимов И.П., Преображенский В.С., Исаков Ю.А. и др.]; под ред. И.П. Герасимова, В.С. Преображенского. – М.: Просвещение, 1986. – 287 с. 4. Игнатенко Н.Г. Природно-ресурсный потенциал территории. Географический анализ и синтез / Н.Г. Игнатенко, В.П. Руденко. – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1986. – 164 с. 5. Дорогунцов С.І. Оптимізація природокористування: в 5 т. / С.І. Дорогунцов, А.М. Муховиков, М.А. Хвесик. – К.: Кондор, 2003. – Т.1: Природні ресурси: еколого-економічна оцінка. – 2004. – 291 с. 6. Лойтер М.Н. Природные ресурсы и эффективность капитальных вложений / Моисей Нухимович Лойтер. – М.: Наука, 1974. – 280 с.

ЗМІЙВСЬКА ТЕС ЯК ДЖЕРЕЛО ТЕХНОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ГЕОЛОГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.М. Прибилова

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Найбільшим забруднювачем Харківської області із є Зміївська ТЕС, яка дає близько 60% від загальної кількості забруднення Харківської області. Вона була введено в експлуатацію 31 грудня 1960 року, проектна потужність 2400 Мвт, діюча на даний час 2150 Мвт, за рік тут виробляється близько 16 млрд. Квт годин електроенергії. У якості основного палива Зміївська ТЕС змушена використовувати низькосортне вугілля марки АШ із додаванням для стійкості горіння мазут або газ Шебелинського родовища в кількості 15% по теплу. Вихід золошлаків складає 1,2 млн. т/рік. Фактична потреба в золошлаках становить 200 тис.тонн., інша частина золошлакової суміші, у кількості 1млн.тонн на рік, складається у золовідвали. У цей час накопичено більше 28 млн.тонн золошлаків. Передбачається, що до кінця 2011 року цей об'єм перевищить 30 млн.тонн. Система золошлаковидалення прийнята гідравлічна, спільна оборотна, шлаковидалення рідке.

До нерадіаційних викидів ТЕС відносять: двоокис вуглецю; токсичні гази (оксиди вуглецю, сірки, азоту й ванадію); канцерогени (бензапирен і формальдегід); пари соляної і плавикової кислот; токсичні метали (талій, миш'як, кадмій, ртуть, свинець, хром, натрій, нікель, ванадій, бор, мідь, залізо, марганець, молибден, селен, цинк, сурма, кобальт, берилій).

Річні викиди від вугільної ТЕС потужністю 1000 Мвт складають: 7 млн.т у рік вуглекислого газу (19 тис. т у добу); 50 -100 тис. т у рік окислів сірки; 25 тис. т у рік окислів азоту; 20 тис. т у рік твердих часток; 400 т у рік токсичних металів; добовий викид золи в атмосферу становить 35 - 55 т, і при висоті труби 150–200 м радіус забрудненої території рівний приблизно 50 км.

Серйозні екологічні проблеми пов'язані із твердими відходами ТЕС - золою й шлаками. При спалюванні вугілля у топках органічна частина (вуглеводні) згоряють, утворюючи димові гази, а неорганічна частина утворює золошлаки. Більша частина домішок у процесі спалювання вугілля переходить у летучу золу, яка виноситься димовими газами, що й уловлюється золоуловлювачами. Зола й золошлакові суміші являють собою твердий незгорілий залишок твердого палива, який у вигляді пульпи видаляється в золовідвали. Проблему також становить складування поблизу ТЕС золи й шлаків. Для цього потрібні значні території, які довгий час не використовуються, а також є місцями накопичення важких металів і підвищеної радіоактивності. Вугільні золовідвали також значно впливають на природно-територіальні комплекси. Їхній вплив здійснюється через розсіювання золи вітром, фільтрацію вод крізь стінки й дно золовідвалу, а також у результаті передбачених скидань вод, часткове скидання яких відбувається при мокрому золовидаленні.

Основну масу (96-98%) золошлакових відходів складає сума оксидів: оксид кремнію – 45-60%; оксид кальцію – 2,5-9,6%; оксид магнію – 0,5-4,8%; оксид заліза – 4,1-10,6%; оксид алюмінію – 10,1-21,8% і триоксид сірки – 0,03-2,7%. Крім приведених макроелементів, що складають основну масу відходів, золошлакові відходи містять мікродомішки таких елементів, як цинк, талій, свинець, хром, марганець, кобальт, нікель, ртуть, миш'як, сурма, ванадій, стронцій, германій, бор, берилій, фтор і ін. Золошлаки й димові гази є основними техногенними відходами Змієвської ТЕС.

Золовідвал Зміївської ТЕС є великою гідротехнічною спорудою і в процесі експлуатації значно впливає на геологічне середовище. Це пов'язане: с надходженням на площу споруди у результаті гідронамиву значних об'ємів води; переплануванням території й зміною умов відводу поверхневого стоку; пілінням сухих відкритих поверхонь золошлаків. У цей час золовідвал Зміївської ТЕС є однією із причин підйому рівня ґрунтових вод і зміни їх хімічного складу в районі сел. Лиман, озер Лиман і Чайка. Додаткові об'єми води, що надходять у водоносний горизонт через основу золовідвалу в результаті гідронамиву золошлаків, сприяють розвитку процесів підтоплення й витиснення вод палеоген-четвертинного горизонту водами золовідвалу, справляючи безпосередній вплив на стан підземних вод району.

По аніонному складу води золовідвалу характеризуються перевагою іонів натрію, калію, кальцію і магнію, підвищеною вмістом таких мікрокомпонентів як марганець, залізо, кадмій, селен, ванадій, титан, молібден, берилій, бор, талій. По величині загальної мінералізації, жорсткості, вмісту сульфатів і цілому ряду елементів ГДК для питної води у водах золовідвалу перевищені й розповсюдження цих вод у першому від поверхні водоносному горизонті неприпустимо. Щорічно на площу золовідвала скидається 20 млн. м³ води після промивання казанів станції. Води, що скидаються, перевищують ГДК по загальному солевмісту, вмісту сульфатів, хлоридів, марганцю, заліза, кадмію, талія, берилія, селена і ряду інших нормованих елементів. Ступінь захищеності палеоген-четвертинного горизонту обумовлюється фільтраційними властивостями й потужністю порід, що залягають у основі золовідвала. У межах контуру колишньої затоки Лиманськи Ямки в основі намираємого золошлакового шару (потужність 8-10м) на більшій частині площі залягають суглинки мулисті з коефіцієнтом фільтрації 0,001 м/добу. Потужність шару 0-6,5 м, однак суглинки мають не повсюдне поширення. Нижче залягають супіщані породи із середньою потужністю 1,5-5,0 м з коефіцієнтом фільтрації 0,01 м/сут., шар супіщаних порід також має не повсюдне поширення. У випадку відсутності слабкопроникних порід у літологічному розрізі основи золовідвалу намивні відклади залягають безпосередньо на алювіальних пісках горизонту. У такий спосіб частина води, яка подається на площу золовідвалу у результаті гідронамиву, через гідравлічні вікна в основі золовідвалу може надходити в палеоген-четвертинний водоносний горизонт. Додаткові об'єми води, що надходять у водоносний горизонт через основу золовідвалу (0,3 млн. м³) ведуть до розвитку процесів підтоплення, а також до витиснення вод палеоген-четвертинного горизонту водами золовідвалу, відмічуваному на відстані 2,7 км у напрямку до ріки Сів. Донець. Нарощування потужності станції зажадало підвищення на 3,5 м від природного рівня оз. Ли-

ман, яке слугує для станції ставком охолоджувачем, що суттєво знизило природний ступінь дренированості території й призвело до порушення природно-видаткового балансу природних вод. Ускладнений водообмін і інтенсивне випаровування сприяли накопиченню у підземних водах специфічних елементів і створили зону підвищеної мінералізації. В області впливу ставка охолоджувача відмічається погіршення якості підземних вод по загальній мінералізації, жорсткості, змісту сульфатів і хлоридів.

Можливість вітрового переносу сухих золошлаків з поверхні золовідвала обумовлена заляганням вод у золовідвалі на глибині 3,0м від поверхні й наявністю у складі золошлаків, фракцій розміром не більше 10 мкм, здатних переноситися вітром на відстані більше 200м. Пиління відбувається в місцях відкритих виробок золошлаков і від доріг, що не мають твердого покриття. Інтенсивність пилевиділення залежить від метеорологічних умов, досягаючи 0.72 мг/м^2 при небезпечній швидкості вітру, пилевиділення і валові викиди пилу визначається розмірами площ, що беруть участь у пилінні.

В даний час 20% загальної площі поверхні золовідвалу належить до числа тих, що пилять. На частині поверхні, що залишилася, золовідвалу розташовуються: ставки освітленої води і рослинність, що зв'язувала кореневою системою верхній шар золошлаків, що потенційно пилять. Згідно даним інвентаризації викидів забруднюючих речовин на Зміївській ТЕС, валові викиди пилу з золовідвалу в даний момент складають 104,3 т/рік. Пил осідає на поверхні ґрунтів і рослинності. Її розчинна частина (5-15%) у періоди інтенсивної інфільтрації може надходити на вільну поверхню палеоген-четвертинного горизонту, трансформуючи склад його вод, а також виноситися з поверхневим стоком у водні об'єкти зони впливу золовідвалу.

З вищевикладеного випливає, що прямий вплив золовідвал Зміївської ТЕС справляє на: підземні води, атмосферне повітря, а вторинному впливу піддаються: атмосферні опади, ґрунти, рослинність у районі розташування золовідвалу.

УДК 556.3

РАЙОНУВАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД АЛЬБ-СЕНОМАНСЬКОГО ВОДОНОСНОГО КОМПЛЕКСУ НА ТЕРИТОРІЇ М.ХАРКОВА ТА ЧАСТИНИ ХАРКІВЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ГІДРОХІМІЧНИМИ ТИПАМИ

Н.А. Репіна*, В.І. Затенко**

** Харківська комплексна геологічна партія*

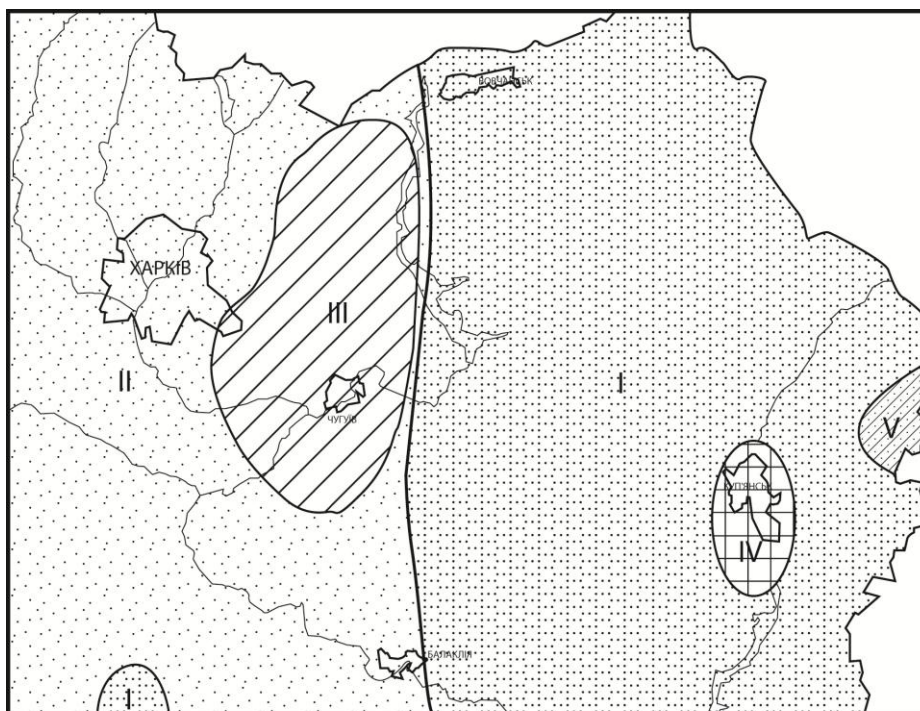
***ТОВ «Геологічна компанія «Шерл»*

Для складання першої гідрохімічної карти-схеми, що узагальнювала б відомості про якісний склад підземних вод альб-сеноманського водоносного комплексу (АСВК) у Харківському регіоні станом на 2009 рік, авторами були зібрані та проаналізовані відомості з протоколів хімічних аналізів води по 80 свердловинах. В процесі виконання робіт виявлена можливість систематизувати

отримані результати шляхом поділення території Харківського регіону на декілька районів за гідрохімічними типами підземних вод.

Оскільки потік підземних вод має південно-західний напрямок руху, особливу увагу автори приділяли вивченню та збору даних для території, що знаходиться у північно-східному напрямку від м. Харкова. Границі вивчення гідрохімічного складу АСВК: на півночі і сході - границя з Російською федерацією, на півдні – границя розповсюдження АСВК (Первомайський район), на заході – Харківський та Мереф'янський райони.

У процесі роботи були складені і нанесені на карту діаграми хімічного складу, також відображені відомості щодо вмісту фтору, величини жорсткості і сухого залишку.

Карта - схема районування підземних вод АСВК за гідрохімічними типами

Масштаб 1: 1000 000

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ :

	води строкатого аніонного типу
	води сульфатно-гідрокарбонатного типу
	води гідрокарбонатного типу
	гідрокарбонатно-хлоридного типу
	води хлоридно-сульфатного типу

При обробці діаграм відокремлені 5 районів розповсюдження вод АСВК певного гідрохімічного типу (за аніонним складом підземних вод, що виражені у %):

I – води строкатого аніонного типу;

- II – води сульфатно-гідрокарбонатного типу;
- III – води гідрокарбонатного типу;
- IV – води гідрокарбонатно-хлоридного типу;
- V - води хлоридно-сульфатного типу.

З них два райони – розповсюдження вод сульфатно-гідрокарбонатного та строкатого аніонного типу - займають 89% території, що вивчається, гідрокарбонатного типу поширені на 8%, хлоридно-сульфатного і гідрокарбонатно-хлоридного - на 3%.

Свердловини, що розкрили АСВК, розташовані нерівномірно – у центрі і на півночі території точок з відомостями про хімічний склад АСВК недостатньо, границі гідрохімічних типів проведені орієнтовно між найближчими свердловинами, по яких існує необхідна інформація.

На карті виділений фронт некондиційних гідрокарбонатно-хлоридних натрієвих вод (IV).

При виконанні аналізу даних простежені деякі особливості та зміни по кожному відокремленому типу:

Перший район (I) має найбільше поширення по території що вивчається. Величина сухого залишку змінюється від 445 до 1065 мг/дм³. За катіонним складом підземні води строкаті або натрієві. Висока мінералізація підземних вод зафіксована у свердловинах, що розташовані на вододілах. При аналізі даних про якісний склад води по свердловинах у напрямку з півночі на південний захід виявлено зменшення мінералізації підземних вод за напрямком водного потоку. Вміст сухого залишку і величина жорсткості поступово зменшуються за рахунок зменшення вмісту сульфатів і кальцію.

Сульфатно-гідрокарбонатні підземні води (II район) також широко розповсюджені по території. Характеризуються жорсткістю від 4 до 9 ммоль/дм³, величина сухого залишку змінюється від 500 до 700 мг/дм³. Катіонний склад у напрямку занурення водоносного комплексу переходить зі строкатого до кальцієво-натрієвого. У південній частині серед катіонів панує натрій, вміст фтору підвищується до 2,5 мг/дм³. Гідрохімічні обставини цього типу досить статичні. На всій площі якість підземних вод не виходить за межі ГОСТ 2874-82 „Вода питьевая” за виключенням вмісту заліза, яке нейтралізується водопідготовкою, і вмісту фтору (останній виходить за межу ГОСТу лише у південно-східній частині виділеного району).

Третій район (III) поширений локально у центрі території, що вивчається. Він характеризується дуже м'якою водою з жорсткістю від 0,15 до 2 ммоль/дм³, вміст сухого залишку не перевищує 500 мг/дм³. У катіонному складі панує натрій. У аніонному складі з'являються карбонати, що перевищують 10% у загальному складі. Цей тип серед тих, що представлені, є самим стабільним – вміст макрокомпонентів та величина сухого залишку на всій площі коливаються дуже помірно. Вміст фтору у воді коливається від 0,93 до 4,2 мг/дм³, закономірностей щодо зміни його вмісту за площею не виявлено. Основним недоліком є фізіологічна неповноцінність води за жорсткістю та підвищений вміст фтору.

Райони розповсюдження підземних вод хлоридно-сульфатного і гідрокарбонатно-хлоридного типу відокремлені дуже локально за даними аналізів проб води з 3-5 свердловин.

Четвертий район (IV) виділений за даними аналізів проб води сеноманського водоносного горизонту, що розкритий двома свердловинами у долині р. Оскіл (абсолютні відмітки гирл 81-85 м). Вміст хлоридів у підземних водах перевищує 450 мг/дм³, величина сухого залишку 900 мг/дм³, жорсткості 10-22 ммоль/дм³. Зафіксований високий вміст сірководню і заліза. За катіонним складом підземні води натрієві, вміст натрію перевищує 300 мг/дм³.

П'ятий район (V) характеризується найбільшою величиною сухого залишку у воді - до 1988 мг/дм³, у середньому 1800 мг/дм³. Вміст сульфатів у воді перевищує 800 мг/дм³, карбонатів 200 мг/дм³, величина жорсткості до 22 ммоль/дм³. У мергельно-крейдяному водоносному горизонті, що залягає вище над АСВК, виявлені підземні води гідрокарбонатно-сульфатного типу з високим вмістом сухого залишку - до 1200 мг/дм³ і сульфатів до 400 мг/дм³, величина жорсткості 12 ммоль/дм³. При співставленні хімічного складу підземних двох горизонтів виявлена певна схожість високих значень вмісту сульфатів, кальцію, величини сухого залишку.

Що стосується міста Харкова, за хімічним складом підземні води АСВК на більшості його території сульфатно-гідрокарбонатні, натрієво-кальцієві, з мінералізацією 0,50-0,72 г/дм³, жорсткістю від 2,5 до 6,9 мг/дм³. У катіонному складі (в % співвідношенні) вміст кальцію коливається від 40 до 52%, магнію від 5 до 25%, натрію від 38 до 70%.

За даними багаторічних спостережень за якісним складом підземних вод АСВК на водозаборах м. Харкова відмічається загальна стабільність показників макро- і мікрокомпонентів у часі. Потужна товща мергельно-крейдяних відкладів у м. Харків є надійним водотривом, що захищає води АСВК від будь-якого техногенного забруднення, за виключенням випадку безпосереднього проникнення забруднень у експлуатаційний водоносний горизонт по штучному каналу.

УДК 622.7

ВИБІР ТА ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ КВАЛІФІКОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВУГІЛЛЯ ПІВНІЧНОГО ДОНБАСУ

В.С. Савчук, В.Ф. Приходченко, О.О. Кузьменко

Національний гірничий університет

За міжнародними показниками Україна не бідна в енергетичному значенні держава. Проте у теперішній час країна має вкрай несприятливу для себе структуру енергопостачання. Частка дорогого природного газу у паливно-енергетичному балансі України майже удвічі більша, ніж його частка у всесвітньому паливно-енергетичному балансі. Головною енергетичною сировиною в надрах України є вугілля, запаси якого здатні задовольнити потреби промисловості й енергетики країни в найближчі 200-300 років. Зовнішні та внутрішні фактори вказують на те, що у майбутньому частка вугілля в енергетичному балансі України буде збільшуватися. Через те, що відкриття нових родовищ на території України найближчим часом не передбачається, необхідно кваліфіковано

використовувати потенціал уже відкритих і розвіданих вугільних родовищ, які ще не залучені до промислового використання.

Аналіз запасів вугілля категорії А+В+С₁ Донецького басейну показав, що головна їх частина (близько 65 %) представлена маловуглефікованим вугіллям марок Д, ДГ та Г. Проблема економічної ефективності та екологічної безпеки їх використання буде вирішена з переходом від його спалювання у топках до технологій глибоких комплексних переробок.

Гідною перспективою для енергетики та нетрадиційних напрямків використання вугілля може бути маловуглефіковане вугілля північних окраїн Донецького басейну, запаси якого виражаються мільярдами тон. Тому, на сьогодні актуальним є проведення комплексного вивчення складу і якості вугілля цього регіону, виявлення його петрографічних та хіміко-технологічних особливостей, а також визначення регіональних та локальних закономірностей їх змін. На підставі отриманих результатів можна визначити та обґрунтувати основні шляхи кваліфікованого використання вугілля Північного Донбасу.

Північнодонбаський вугленосний район утворюють Богданівське, Петровське родовища, Старобільська і Сватівська вугленосні площі [1,2].

Загальні запаси та прогнозні ресурси по даній площі складають близько 9 млрд. тон. На Богданівському родовищі, на всіх 5 геологічних ділянках завершено детальну розвідку, на Петровському родовищі із 7 ділянок детальна розвідка завершена на трьох, на інших – стадія вивчення пошукова. Промислові запаси, що затверджено у ДКЗ, складають близько 2 млрд. тон. На Старобільсь-

кому родовищі за результатами пошукової розвідки орієнтовні запаси та прогнозні ресурси ($C_2+P_1+P_2$) складають близько 3 млрд. тон [2,3,4]. Така ж кількість запасів характерна й для Сватівської перспективної площі.

Запаси кам'яного вугілля в Україні оцінюються у кількості близько 54 млрд. тон. Затверджені запаси по Богданівському родовищу займають близько 2 % від цих запасів. Загальні перспективні запаси вугленосної площі Північного Донбасу можуть скласти 14,5 % від запасів кам'яного вугілля України.

Узагальнення матеріалів зі складу та якості вугілля дозволило встановити, що вугілля Північного Донбасу складене переважно дюрено-кларенами та кларено-дюренами з тонкими прошарками сапропелево-гумусових різновидів вугілля. Мацеральний склад вугілля має наступний вигляд V_t – 73,6-89,9 %, S_v – 0,5-2,0 %, I – 7,8-14,8 %, L – 6,5-12,9 %. Вугілля характеризується технологічними показниками: вологоємність максимальна (W^r) 10,2-20,2 %, волога аналітична (W^a) 6,2-9,1 %, зольність з урахуванням засмічення ($A_{пл}^d$) 12,8-29,1 %, зольність вугільних пачок ($A_{в.п}^d$) 12,8-21,5 %, сірчистість (S_t^d) 1,6-5,0 %, вихід летких речовин V^{daf} 41,0-45,5 %.

Вугілля належить до термічно міцного палива з високою реакційною здатністю. Враховуючи показники складу та якості вугілля Північного Донбасу та згідно рекомендованих напрямів використання можна відзначити, що вугілля площі є цінною сировиною для напівкоксування та також придатне для пиловидного спалювання у котлах крупних енергоблоків [5].

Особлива увага була надана визначенню можливості використання вугілля для отримання синтетичного рідкого палива. Існує три основних способи отри-

мання рідкого палива з вугілля: піроліз, гідрогенізація та газифікація вугілля з наступною переробкою синтетичного газу у рідке паливо. Дослідження по переробці вугілля у синтетичне паливо тривають у багатьох країнах. Вважається, що для гідрогенізації найбільш доцільно використовувати малометаморфізоване вугілля – газове, довгополум'яне та буре вугілля з невисокою зольністю (до 10-15 %) та великою кількістю компонентів груп вітриніту та ліптиніту (більше 70-80 %). Під час оцінки придатності вугілля для отримання рідкого палива слід приймати до уваги показники технічного та елементного аналізу. Вугілля, що придатне до зрідження, має вихід летких речовин (V^{daf}) більше 30 %, вміст вуглецю 65-85 %, водню – більше 4,5 % [6].

Близько 63 % довгополум'яного вугілля Північного Донбасу має зольність до 15 %, воно якнайкраще відповідає вищеперерахованим вимогам та характеризується наступними показниками: кількість компонентів груп вітриніту (V_t) у вугіллі в середньому по площі складає 76,1 %, вихід летких речовин (V^{daf}) – 44,4 %, вміст вуглецю (C) – 74,8 %, водню (H) – 5,1 %.

Застосування комплексного підходу до вивчення критеріїв придатності вугілля для гідрогенізації дозволяє зробити висновок, що вугілля району за основними показниками можна вважати придатним для гідрогенізації.

Успішне рішення завдання стосовно визначення марочної приналежності, а також встановлення хіміко-технологічних властивостей вугілля та закономірностей їх змін надають можливість розглядати цю територію як перспективну для утворення нових вуглепромислових районів, що забезпечують потребу енергетики у паливі.

Висновки.

1. Обмеженість запасів нафти та природного газу та їх інтенсивне відпрацьовування обумовлює необхідність збільшення у енергетичному балансі України вугілля.
2. Країна має значні запаси малометаморфізованого вугілля, ефективно використання якого залежить від застосування технологій їх більш глибокої комплексної переробки.
3. Вугілля Північнодонецького вугленосного району за своїм походженням відноситься до гумусового з незначними прошарками сапропелево-гумусових різновидів. За петрографічним складом згідно класифікації ВСЕГЕІ [7] вони належать до класу гелітолітів, підкласу гелітів і представлені ліпоідо-фізініто-гелітовим типом вугілля.
4. За хіміко-технологічними показниками (W^{max} , Q_s^{daf}) та даними елементного аналізу (C^{daf}) вугілля відноситься до кам'яного і відповідно ДСТУ 3475-96 [8], як і за стандартом, якій діє у країнах СНД [5] вугілля належить до марки Д.
5. З урахуванням петрогенетичних і хіміко-технологічних властивостей вугілля основними напрямками їх використання є глибока термічна переробка, газифікація і гідрогенізація.

Список використаних джерел: 1. Ушкалов В.С. Новый промышленно-энергетический район в Северном Донбассе/ В.С.Ушкалов, К.З.Шмачков, В.С.Баткин// Уголь Украины – 1993. – №6. – С. 2-3. 2. Белоконь В.Г. Новые месторождения каменных углей Северного Донбасса/ В.Г.Белоконь// Уголь Украины – 1974. – №2. – С. 1-4. 3. Новик Е. О. История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700 – 1917)/ Е.О. Новик, В.В. Пе-

рмяков, Е.Е. Коваленко. – К.: Изд. АН УССР, 1960. – 532 с. 4. Осипов А.М. Угли Петровского месторождения как сырье для получения синтетического жидкого топлива/ А.М. Осипов, М.И. Чернышова, Я.Ф.Гвоздь// Уголь Украины – 1989. – №5. – С.41. 5. ГОСТ 25543-88. Угли бурые, каменные и антрациты: Классификация по генетическим и технологическим параметрам. М.: Госком СССР по стандартам, 1988. – 19 с. 6. Еремин И.В. Вещественный состав, структура и свойства ископаемых углей в связи с их переработкой в жидкое и газообразное топливо/ И.В.Еремин, М.Н.Жарова, Г.Б.Скрипченко// ХТТ. – 1978. – №4. – С. 22-28. 7. Петрографические типы углей СССР / А.И. Гинзбург, Е.С. Коржиневская, И.Б. Волкова и др. – М.: Недра, 1975. – 247с. 8. ДСТУ 3472-96. Вугілля буре, кам'яне та антрацит. Класифікація. – К.: Держстандарт України, 1997. – 5с.

УДК 504.06 (470.325)

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ОВРАЖНО-БАЛОЧНЫХ КОМПЛЕКСОВ В СИСТЕМЕ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА КУРАСОВСКОГО СЕЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ ИВНЯНСКОГО РАЙОНА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

*Е.А. Стаценко, А.Г. Корнилов, А.А. Милостной
Белгородский государственный университет*

Одной из основных структур по оптимизации природной среды общепризнанно считается разработка экологического каркаса территории [1]. Традиционно к основным элементам экологического каркаса относят ООПТ, лесные массивы, речные долины. Белгородская область отличается высокой степенью эро-зионного расчленения территории, повсеместно представлены овраги, балки и иные флювиальные формы. Данные формы являются «не пригодными», с точки зрения хозяйственного использования, на таких участках не ведется распашка, их не посещают рекреанты в силу невысокой эстетической ценности и труднодоступности. В связи с этим, овражно-балочные комплексы развиваются естественным путем без особой трансформации со стороны человека. В нашей работе предлагается использовать следующие виды земель как элементы экологического каркаса: охраняемые территории (лесные массивы, заповедники, заказники, национальные парки или территории, нуждающиеся в охране, но не получившие еще такого статуса), деградированные, малоплодородные для хозяйственного использования (загрязненные земли, заовраженные, засоленные и т. д.), полуприродные и приближенные к естественным территории (водоохранные зоны, городские парки, лесные полосы и т.д.).

Для исследования опорных элементов экологического каркаса выбрано Курасовское сельское поселение Ивнянского района Белгородской области, состоящее из 3 сел с населением 1553 человека [2]. В модельном регионе широко представлены все виды исследуемых ландшафтов (лесные массивы, водоохранные зоны, овражно-балочные комплексы и др.). Для оценки функциональной структуры поселения по материалам космо съемки и топографическим картам проведено дистанционное исследование. В результате разработана карта функционального зонирования Курасовского сельского поселения (Рис.).

В функциональной структуре модельного региона велика доля преобразо-

ванных и созданных человеком ландшафтов: пашни – 67 % и территории населенных пунктов – 7,1 %. Населенные пункты сконцентрированы в долине реки Солотина и вокруг сети прудов. Долина реки местами заболочена (площадь болот не превышает 5 %). Лесные массивы представлены небольшими очагами по вершинам и склонам балок, узкими лесополосами вдоль дорог, их площадь не велика (6 %). Овражно-балочные комплексы составляют 4,1 % территории, они расположены по обоим берегам реки, рассекая сельскохозяйственные угодья, большая их часть облесена и закустарена, предположительно, создавая очаги естественного обитания растений и животных.

Для оценки экологической значимости и степени антропогенного воздействия на местности заложены учетные площади, особое внимание уделялось оценке антропогенного воздействия на овражно-балочные комплексы.

Исследованные опорные элементы экологического каркаса, в частности овражно-балочные комплексы, характеризуются различной степенью антропогенной дигрессии, так более приближенные к населенным пунктам склоновые территории отличаются обедненным растительным покровом, наличием большого числа рудеральных видов, густой сетью троп и бытовым мусором. Зачастую верховья овражно-балочных комплексов в черте сел используются как несанкционированные свалки, при том что на склонах и на днище оврагов наблюдается обратная ситуация, мусора не выявлено, тропиная сеть редкая (2 бала).

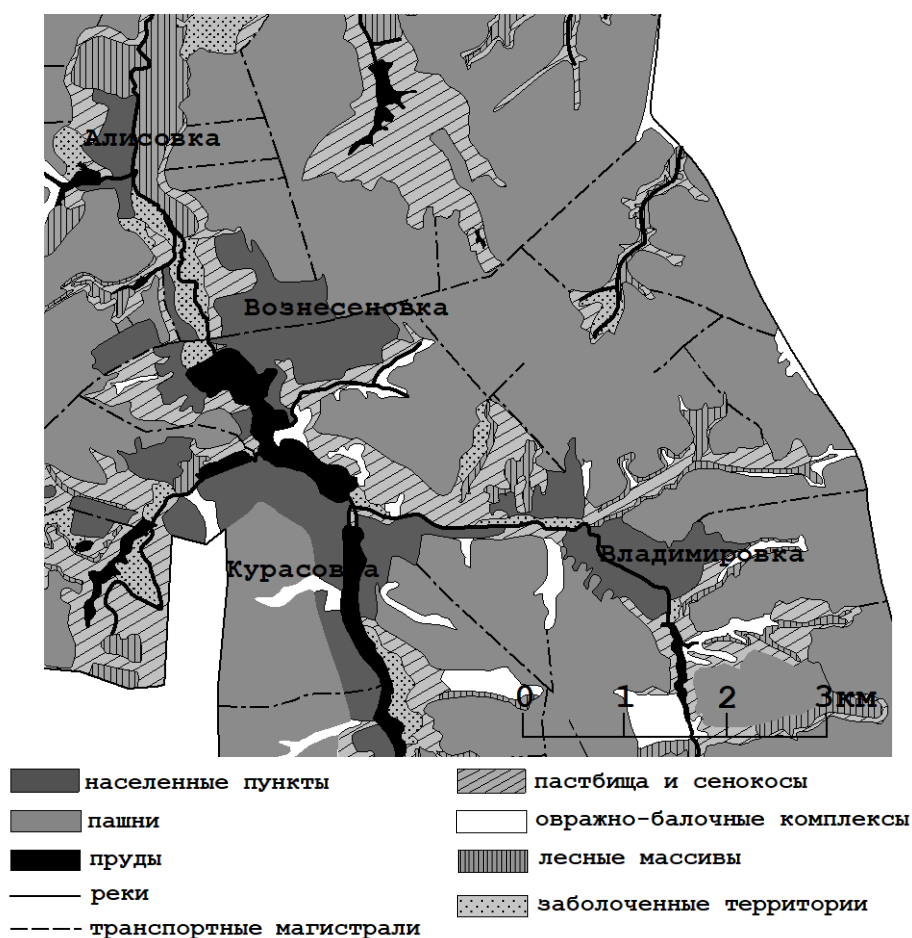

Рис. Функциональное зонирование Курасовского поселения Ивнянского района Белгородской области

На отдалении (2-3 км) от сел следы рекреации и антропогенного воздействия не обнаружены. Растительный состав многообразен. Овражно-балочные комплексы в силу своей «не привлекательности» не посещаются рекреантами, традиционно используются для выпаса скота, но в силу уменьшения поголовья КРС у населения, данный вид природопользования резко сокращается.

Картографическое представление результатов оценки экологической значимости территорий представляет основу для выявления оптимального сочетания предпочтительных видов природопользования на рассматриваемой территории.

В результате экспликации земель экологического каркаса выявлено:

- опорные элементы экологического каркаса занимают 28 % от площади модельного региона, что является оптимальным показателем для сохранения естественного биоразнообразия и предотвращения антропогенной деградации экосистем;

- в структуре экологического каркаса региона около 14,5 % территории приходится на овражно-балочные комплексы, как на один из самых распространенных типов местностей края, наряду с лесными массивами (22 %), пастбищами и сенокосами (40 %);

- значимое место в структуре экологического каркаса занимают лесные массивы, представленные в основном байрачными лесами в верховьях и по склонам балок;

- значительная доля экологического каркаса принадлежит лугово-пойменным территориям (40 %), протягивающимся узкими полосами вдоль рек;

- существенный процент площади экологического каркаса занимают болота и заболоченные территории (16,5 %), представлены, в долине р. Солотина.

Полученную карту экологического каркаса Белгородской области предполагается использовать для оценки природного потенциала территории и отдельных объектов, находящихся в ее пределах, в рекреационных целях, в том числе с целью выделения зон мощного рекреационного пресса с одной стороны и зон слабой доступности, где возможно развитие различных видов рекреации, с другой.

Список использованных источников: 1. Корнилов, А.Г. Проблемы экологической безопасности Белгородской области и управления рациональным природопользованием / А.Г. Корнилов, А.Н. Петин, Н.В. Назаренко // Проблемы региональной экологии. - 2005. - № 6. - С. 38-52. 2. Муниципальные образования и численность населения Белгородской области на 1 января 2007 года: Спр. изд. / Белгородстат - 2007 - с.83.

ВПЛИВ ШКІДЛИВИХ КОМПОНЕНТІВ ПІДЗЕМНИХ ВОД ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОГО АРТЕЗІАНСЬКОГО БАСЕЙНУ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ

В.Г. Суярко, О.О. Сердюкова, *О.А. Улицький, **К.О. Безрук

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

** НАК «Надра України»*

*** УкрНДІгаз ДК "Укргазвидобування" НАК «Нафтогаз України»*

Нормальна життєдіяльність людини неможлива без гармонійної єдності з довкіллям. Але, в наслідок його забруднення і, зокрема, найважливішої складової – підземної гідросфери, умови існування людини постійно погіршуються. Скорочується тривалість життя, частіше спостерігаються генетичні зміни в організмі, підвищуються рівні захворюваності.

Людина, як ланка природної екосистеми, еволюційно пов'язана з геохімічними особливостями геологічного середовища. Через те у його організмі знаходиться цілий набір життєво необхідних хімічних елементів – кальцій, магній, кобальт, що є характерними для основних та ультраосновних порід. В той же час, до складу кісток, тканин і крові входять ртуть, цинк, олово та інші важкі метали, що зазвичай присутні у гідротермалітах [3]. Проте усі ці та інші хімічні елементи потрібні людині лише у мізерних кількостях, які визначаються особливостями його біологічного розвитку. У випадках, коли надходження у організм тих або інших хімічних елементів та сполук перевищує необхідні норми, відбувається порушення функцій різних органів.

Хімічні елементи та сполуки за рівнем негативного впливу на людський організм належать до різних класів небезпеки. Серед них є і ті, що характерні для підземних вод Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну:

I клас – As, Cd, Hg, Pb, Se, Zn, F, Be, Tl, P.

II клас – B, Co, Ni, Mo, Cu, Sb, Cr, Br, Bi, Si, Li, Nb.

III клас – Ba, V, W, Mn, Sr.

Окрім того, для нафтогазоносного Дніпровсько-Донецького авлакогену у підземних водах часто присутні шкідливі органічні вуглеводневі сполуки, що є не менш небезпечними для організму (без(а)пірен та ін. – I клас; хлороформ, етилацетат, тетрахлоретилен, гексаном та ін. – II клас; ацетофенол, ацетон, о-Ксилол та ін. – III клас.

Усі ці та інші шкідливі хімічні елементи та сполуки у водорозчинній формі найбільш згубно впливають на організм людини. Для кожного з них залежить, з одного боку – від їхніх внутрішніх якостей, а з іншого – від сполучень компонентів, що виливаються людиною з водою (табл. 1).

Одним з найнебезпечніших хімічних елементів є ртуть, а серед її сполук – металоорганічні комплекси, що дуже негативно впливають на центральну нервову систему. У механізмі токсичної дії ртуті провідна роль належить процесам

її взаємодії з сульфгідрильними групами, які обумовлюють активність багатьох ферментів, що приймають участь у білковому, вуглеводневому та жировому обміні [2]. Оскільки у газових та нафтових родовищах регіону присутня ртуть, що цілком можливим є утворення ртуть-вуглеводневих комплексів, дію яких користувачі газу та нафтопродуктів так або інакше відчують на собі, часто не знаючи – звідки беруться хвороби.

Таблиця 1

Наслідки дії деяких шкідливих компонентів підземних вод на організм людини
(за В.Г. Суярком, 1997)

Хімічні елементи	Дія на організм	
	Система органів	Захворювання
Hg, Ti, B, W	Центральна нервова система	Порушення діяльності мозку, параліч, порушення реакцій поведінки, зменшення чутливості
Hg, Ti, As, Br	Периферійна нервова система	Порушення рефлекторної діяльності, невропатія, порушення координації рухів
Hg, As, Cr, Ni, Cd	Система виділення	Біохімічні порушення, ниркова недостатність, протеїнурія, канальцева дистрофія
Hg, As, Cr, Ni, Cd, Mo, NO ₂ , NO ₃	Печінка	Функціональні зміни, жовтуха
Hg, As, Cr, Cd, Zn, Pb, Cs, NO ₂ , NO ₃	Кровоносна система	Розпад і старіння еритроцитів, лейкози, анемія
Hg, Ni, Cd, As, Cu, B, Br	Респіраторний тракт та носоглотка	Дисплазія епітелію, емфізема легень, алергія, бронхіальна астма
Cd, Tl, F, Hg, NO ₃	Кістяк	Остеомієліт, остеосклероз, випадіння волосся, карієс, флюорез, стоматит
Hg, Br	Статева система	Порушення статевих функцій
Hg, Cr, Ni, Mn,	Ембріотоксичність	Деформації кістяка немовлят, каліцтва
Hg, As, Cr, Cd, NO ₂ , NO ₃ , Sr, Co, Pb, Be, Cr	Трансформація клітин	Розвиток злоякісних пухлин
Hg, Pb, Mn, Zn	Генна система	Мутація генів, саркома, патологічні зміни
Cr, Ni, Co, Mn, Be	Шкіряний покров	Алергічні дерматози
Se, Hg, Tl, NO ₂ , NO ₃	Серцево-судинна система	Міокардит, серцева недостатність, інфаркт міокарда
B, Tl, Pb,	Шлунково-кишковий тракт	Отруєння, розлад шлунку

Бром, що частіше за інші мікроелементи зустрічається у підземних водах сприяє гальмуванню периферійної нервової системи, що, зокрема, призводить і до розладу статевих функцій у чоловіків [3].

Важливе значення для кістяка має фтор. Його надлишок у воді ($>1,5$ мг/дм³) обумовлює захворювання зубів – флюорез, а його нестача ($<1,5$ мг/дм³) – карієс [1].

Присутність високих концентрацій азотистих сполук у підземних водах (NO₃-, NO₂, NH₄) також призводить до виникнення різних неінфекційних хвороб.

Це ж саме стосується і інших компонентів підземних вод (табл. 1).

Важливим фактором визначення вплив забруднюючих речовин підземних вод на організм людини є співставлення результатів еколого-гідрогеохімічного районування з ареалами неінфекційної захворюваності населення. Зазвичай максимальні її рівні спостерігаються на територіях, де підземні води є максимально забрудненими.

Список використаних джерел: Детри Ж. Атмосфера должна быть чистой. – М.: Прогресс, 1973. – 379 с. Сунтурин А.Н. Геохимия антропогенеза: проблемные вопросы // Геохимия техногенеза. – Новосибирск, 1980. – С9-39. Суярко В.Г. Экология подземной гидросферы Донбасса. – К.: "Знание", 1997. – 69 с.

УДК 631.434.52

ДО ПРОБЛЕМИ КОНСЕРВАЦІЇ ДЕГРАДОВАНИХ І МАЛОПРОДУКТИВНИХ ЗЕМЕЛЬ

Д.Г. Тихоненко, М.О. Горін, В.В. Дегтярьов

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Нинішня практика консервації деградованих і малопродуктивних земель, незважаючи на наявність державної підтримки та очевидну екологічну й ґрунтоохоронну спрямованість, на сьогодні все більше втрачає свою актуальність і привабливість, передусім через непереконливість, затратність і нерентабельність існуючих рекомендацій і проектних пропозицій, їх однозначну зосередженість виключно на коштах Держбюджету при відсутності економічно привабливих сигналів для потенційних інвесторів, повне ігнорування можливостей (вірніше, необхідності) **відшкодування** бюджетних витрат на консервацію земель шляхом запровадження раціонального й ефективного (рентабельного) землегосподарювання на площах, що виводяться зі складу ріллі. Таке ж **відшкодування** неможливо здійснити без збереження та примноження на консервованих землях ґрунтово-ценотичного різноманіття, притаманного *долинно-ландшафтним екосистемам*, де в основному й зосереджені малопродуктивні землі лісостепової зони. Ці екосистеми представляють собою мозаїчну сукупність споріднених біогеоценозів на певній території. Притаманна їм природна цілісність є гарантом їх стабільного функціонування (сталого розвитку). Спрощування таких ландшафтних екосистем та їх нераціональна фрагментація на земельні ділянки власне й призводить до деградації земель.

Вододільні плакорові місцевості розділяють ландшафтні екосистеми річкових долин з їх типовою асиметричною будовою, характерною для всіх річок рі-

внинного типу – 1) корінний правобережний крутосхил, 2) пологі лівобережжя, 3) комплект пліоцен-плейстоценових терас, 4) заплава (найнижчий гіпсометричний рівень).

Вище *заплави* у середніх і великих річок завжди виділяється терасоване лівобережжя, передусім чітко оформлені, а отже й специфічні за суттю ґрунтогенезу *піщана* (борова, вітачівсько-бугська) та *однолесова* (прилуцько-удайська, з проявами галогенезу) *тераси* і більш високі, сприятливі для формування чорноземів *лесові тераси*. Усю терасовану частину досліджуваних долин об'єднує давньоалювіальна піщана товща, яка лежить в їх підшві і нерідко контактує з морськими пісками палеогену і більш давніх геологічних періодів. Тож, деградовані землі нерідко бувають представлені територіями видобутку глибинних відкладень дочетвертинного віку, які підлягають обов'язковій фіторекультивації. Більшість з таких порід має значний рівень родючості, тобто класифікуються як **екоґрунти**.

Передусім, це лесові породи, алювіальні і делювіальні відкладення, фосильні (у т.ч. чорноземовидні) ґрунти, породи палеогену, змішані субстрати природно-антропогенного походження (будівельне та інше сміття тощо). Ці породи проявляють вибірккову родючість, особливо помітну при вирощуванні на них бобових та деяких інших рослин. Ці та інші, здатні зростати на породах рослин, є сенс повсюдно запроваджувати у практику консервації деградованих земель, зокрема, для присадибного будівництва, ведення особистого господарства, екопоселень тощо.

Земельні ділянки, розташовані на прибалочних схилах і бортах балок, представлені схиловими ґрунтами – схилоземами. Серед схилових ґрунтів чітко виділяються **незмиті**, **змиті** й **намиті** (на увігнутих схилах, передусім в їх нижній третині, в підшві тощо) види (нерідко оглеєні). Однак, незалежно від генези схилу, у природних (цілинних) екосистемах акумулятивна складова ґрунтогенезу завжди переборює руйнівну дію ерозії та підґрунтового стоку. Тому ґрунти, сформовані при схиловому ґрунтотворенні, мають вкорочений, але **повний** набір генетичних горизонтів. Логіка подібних уявлень є досить перспективною для раціонального використання схилових земель (у т.ч. й при консервації малопродуктивних та деградованих земель).

Антропогенно освоєні схилові ґрунти повсюдно вражені ерозією, яка сприяє формуванню тут змитих профілів, що й складає головну підставу для їх консервації. З огляду на значне розповсюдження на раніше розорюваних схилах сильно змитих ґрунтів та виходів порід, консервацію цих земель є сенс здійснювати на засадах, означених для післяпромислових субстратів.

Іншим прикладом екологічно вразливих ландшафтно-екологічних позицій є земельні ділянки в *заплавах* річок, найбільш адаптованих для лучних кормових угідь: “*равнини – пашине; склони – лесам, садам, виноградникам; пойми – лугам*”. Типологія земель, зорієнтована на лучне кормовиробництво, повинна чітко поєднувати суто заплавні параметри з ґрунтово-екологічними режимами: середньо- та довгоповеневі прирічкові території; коротко- та середньоповеневі землі прируслов'я зі строкатим ґрунтово-ценотичним та гідролітогенним різноманіттям; середньоповеневі землі центральної заплави; середньо- та довгоповеневі землі притерасової заплави; акваторії. Для коротко- і довгоповеневих лугів

слід запроваджувати різні системи добрив, диференційовані для злакових, бобових, різнотравних та ін. угруповань. Альтернативним є удобрення лугів на алювіальних ґрунтах і осушених торф'яниках (на останніх слід відновити вирощування безалкалоїдних конопель – етнокультурного символу України і дуже рентабельної культури). Не менш результативним стає застосування ґрунтово-(ландшафтно-) екологічної типології заплавлених земель при вирішенні всіх інших проблем лучного кормовиробництва, але й не тільки його – рекреації, організації доріг, мисливських угідь, риборозведення ..., загалом, гармонізації заплавного землегосподарювання, вписаного в абрис долинних екосистем.

Удобрення природних трав гарантує підвищення їх врожайності незалежно від погоди – вже в першому укосі всього через місяць після внесення НРК гарантовано отримується 200-300 ц/га зеленої маси (плюс ще через місяць в сприятливі роки до 160 ц/га з.м. отави) при врожаї на контролі 80-90 ц/га.

То ж постає нагальна необхідність проведення ретельної оцінки деградованих земель.

Результати досліджень, проведених працівниками кафедри ґрунтознавства Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва, надають нам відповіді на конкретні питання щодо *«змін характеристик ґрунтів на консервованих землях»*. Більшість таких змін є однозначно позитивними, зокрема такими:

Відновлення природних травостоїв в умовах консервації земель на будь-яких ґрунтах сприяє формуванню перелогового (схожого на цілинний) екологічного режиму ґрунтогенезу, в умовах якого реставрується **дернина** – специфічний біосферно впливовий екогенетичний горизонт чорноземних та інших ґрунтів, повсюдно знищений оранкою на полях; перелоговим (як і цілинним) варіантам чорноземів притаманні надвисокий і високий уміст загального гумусу (а відповідно й високі його запаси), в той час як в орних ґрунтах (передусім, тривалого використання) фіксується середній і навіть низький уміст загального гумусу, що зводить до мінімуму його позитивний вплив на формування структурного стану чорноземів (*грудкувато-зерняста* структура цілинних чорноземів є унікальною діагностичною, екологічною та агротехнологічною рисою цих *біосферних еталонів родючості*).

Відновлення природних травостоїв (а отже й *перелогового режиму* на деградованих землях в умовах консервації) однозначно сприяє набуттю ґрунтами високих екологічних характеристик.

Найсуттєвіша корекція умісту гумусу відбувається під впливом розорювання і наступного стилю землегосподарювання: при цьому різке зниження умісту загального гумусу та його активної частки відбувається, передусім, за рахунок мінералізації детриту – особливо помітно у перші півсотні років землеробського використання, а в подальшому напрям гумусоутворення в умовах розорювання з систематичним агрохімічним окультурюванням (використання гною та інших органічних добрив) стає накопичувальним (бездефіцитним стосовно гумусу). На підставі *локального моніторингу* темпів акумуляції гумусу у переложних (різного віку) варіантах чорноземів науковцями кафедри зроблено наступний прогноз: мінімум через півстоліття уміст і запаси гумусу у перелоговому варіанті чорноземів досягнуть еталонного рівня, притаманного абсолютній цілині.

Періодичне викошування цілинних степових травостоїв в умовах Лісостепу України майже не впливає на кількість гумусу у приповерхневих шарах чорноземів та їх аналогів. Сам перелоговий режим сприяє стабілізації у ґрунтах пропорції *гумусових речовин* і *детриту* на рівні цілинних варіантів; накопиченню активних форм гумусу в найбільш заселеній представниками біоти ферментативно активній верхній частині ґрунтового профілю.

Простежується висока залежність рівня урожайності рослин (загалом біопродуктивності чорноземів) від умісту й запасів загального гумусу, детриту, пасивного і рухомого гумусу, його якості (співвідношень активних і пасивних форм, показників реакційної здатності тощо).

Заліснення чорноземів та інших ґрунтів при консервації малопродуктивних земель сприяє передусім формуванню (у суглинкових та глинистих ґрунтах): агрономічно цінної грудкувато-зернистої структури; поява нового для *степових екосистем* екогенетичного горизонту *лісової підстилки*, висока оструктуреність ґрунту, аккумуляція снігу (на 5 см більше за рілля) та інші атрибути *степового лісорозведення* (у Харківській та інших областях) сприяють посиленню інфільтрації атмосферних опадів вглиб ґрунтового профілю і вилуговуванню карбонатів з гумусового горизонту заліснених чорноземів та їх аналогів (це не можна трактувати як деградаційний процес – навпаки, кислі продукти розкладу лісової підстилки дещо підвищують кислотність чорноземів та їх аналогів, що поліпшує режим фосфатного живлення рослин, тобто сприяє підвищенню ефективної родючості заліснених ґрунтів). Заліснення однозначно сприяє накопиченню вологи, збільшенню відсотку гумусу в ґрунтах консервованих земель.

Отож, напрацювання кафедри ґрунтознавства запропоновано декілька варіантів використання деградованих земель Лівобережного Лісостепу України.

УДК 504.75.06

ПРОБЛЕМИ ПІДТОПЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ У ЗОНІ ВПЛИВУ КАХОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.

В.А. Цимбал

Національний університет цивільного захисту України

Загроза підтоплення земель на території України в зонах впливу водосховищ є досить актуальним питанням. Підвищення рівнів води у водосховищах при їхньому заповненні приводить до значного негативного впливу на навколишнє природне середовище, зокрема, до підтоплення великих прибережних територій ґрунтовими водами. Підтоплення земель відповідає такому підвищенню рівня ґрунтових вод (РГВ), при якому:

- порушуються умови господарської діяльності,
- погіршуються соціально-економічні умови проживання населення,
- виникає загроза катастрофічних руйнувань житлових будинків, промислових об'єктів,
- відбувається активізація зсувових процесів і т.ін.

Як правило, режим ґрунтових вод у зонах впливу водоймищ ускладнюється різними природними й антропогенними факторами, такими як неоднорідна геологічна будова водоносних шарів у плані й вертикальному розрізі, нерівномірними атмосферними опадами та інфільтрацією вод на зрошуваних масивах, замуленням прибережних зон водоймищ і т.д.. Найбільш ефективні способи прогнозування підтоплень територій дозволяють визначити пріоритетні напрямки зменшення величини ризику виникнення надзвичайних ситуацій пов'язаних з підтопленням та своєчасне застосування способів зниження рівня ґрунтових вод з метою відновлення водного балансу територій [1].

На початку 2010 року внаслідок надмірної кількості атмосферних опадів ускладнилась загрозлива паводкова ситуація на більшості річок України. Отже, склалися сприятливі умови для проведення натурних досліджень для впровадження запропонованого раніше способу зниження рівня ґрунтових вод (Патент на корисну модель UA 14967 U від 15.06.2006р.) [2].

Для проведення експерименту була вибрана територія підприємства Михайлівська нафтобаза ТОВ ТД «Запоріжнафтопродукт», на якій знаходяться протирадіаційне укриття, підземні ємності, комунікації, та яка знаходиться в зоні ризику підтоплення підземними водами. Головним завданням вирішення проблеми підтоплення земель підприємства є зниження рівня ґрунтових вод на експериментальній території.

На території підприємства розташована свердловина, для забору води для технічних потреб з рівня 75м, що відповідає рівню проходження Сарматського водоносного обрію. Спостереження за рівнем ґрунтових вод велися в спеціально обладнаних свердловинах з поліетиленових труб $d=0,05\text{м}$, встановлених на дослідній ділянці. Спостереження велися щоденно. Точність вимірювання $\pm 1\text{см}$.

Як відомо, до прибуткових статей балансу підземних вод відносяться інфільтрація і горизонтальний приплив. Поповнення верхніх обріїв відбувається за рахунок короткочасної інфільтрації атмосферних опадів. Наявність такого поповнення формувало поверхню дзеркала ґрунтових вод [3]. Крім цього відбувався підпір ґрунтових вод Каховським водосховищем.

Не зважаючи на те, що рівень Каховського водосховища знизився, рівень ґрунтових вод на час проведення експерименту. продовжував зростати. Після проведення інтенсивної відкачки Сарматського водоносного обрію, рівень ґрунтових вод почав зменшуватись.

Шляхом інтенсивного відкачування води з водоносного обрію створюється депресійна лійка, зменшується підпір ґрунтових вод, збільшується фільтрація ґрунтових вод через вододільний прошарок, відбувається відновлення горизонтального відтоку водоносного обрію.

Скид забраної води здійснювався у пожежне водоймище та Центральний скидовий канал.

З метою збільшення фільтрації через вододільний прошарок можливе використання сифонного дренажу.

Таким чином для зниження рівня ґрунтових вод на територіях в зонах впливу водосховищ необхідне проведення комплексу заходів, зокрема, зниження рівня водосховища, проведення інтенсивного відкачування нижчерозташованого водоносного обрію, збільшення фільтрації через вододільний прошарок.

Запропонований спосіб дає можливість знизити рівень ґрунтових вод та знизити ризик виникнення підтоплення земель в зоні впливу Каховського водосховища

Список використаних джерел 1.Фильтрация из водохранилищ и прудов.// Под ред. Н.Н. Веригина - М.: Колос, 1975. - 304 с. 2. Спосіб зниження рівня ґрунтових вод (Патент на корисну модель UA 14967 U від 15.06.2006р.) 3.Шестаков В.М. Динамика подземных вод. - М.: Изд-во МГУ, 1973, - 326

УДК 477.82

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.Г. Юровчик

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти

Волинська область розташована в межах Східно – Європейської рівнини і знаходиться на заході рівнинних просторів двох природно-географічних зон України – низинному західному Поліссі і хвилястому Лісостепу на Волинському плато. Північна частина Волинської області лежить в межах Поліської низовини (Волинське Полісся), а південна – на Волинській височині. Нерівномірність розміщення лісових ресурсів в регіоні є наслідком різноманітних природних умов.

З півночі на південь за особливостями лісового покриву **Волинське Полісся** виразно поділяється на дві частини – північну та південну. Північна являє собою рівнинну територію, вкриту переважно чистими сосновими борами, березовими гаями, рідше – ялиновими лісами, чорновільшаниками, мішаними лісами з сосни звичайної, дуба звичайного і граба. Певні площі вкривають міжрічкові (луки), а також вересові і брусничні пустища. Південна частина Волинського Полісся – слабо хвиляста рівнина, складена смугою горбів та гряд – теж досить заліснена. Залісненість спадає в напрямку з півночі на південь. Для природних умов Волинського Полісся характерним є рельєф з широкими заболоченими річковими долинами, додатній баланс вологи, панування дерново-підзолистих і болотних ґрунтів, високий рівень ґрунтових вод. Ліси займають, насамперед, підвищені ділянки рельєфу. У лісовому фонді Волинського Полісся основне місце належить хвойним насадженням з переважанням сосни. Найбільш поширеними породами у лісах регіону є сосна, дуб, береза, чорна вільха, осика і граб. Рідше трапляються ясен, липа, клен, в'яз, берест. У західних районах росте смерека звичайна, яка іноді утворює суцільні деревостани. У південно-західних районах зрідка зустрічаються явір і черешня. Лісові насадження краю мають відносно бідний підлісок, до складу якого найчастіше входять горобина, крушина ламка, бруслина бородавчаста, ліщина. В північно-західних районах Волинського Полісся поширений яловець звичайний. У зниженнях рельєфу та на річкових заплавах значну площу займають торфовища, а також вересові і брусничні пустища, які пов'язані з лісами. Великі простори припадають також на луки, особливо заболочені. Характерна особливість лісів – їх заболоченість, що значно впливає на склад і продуктивність деревостанів [2].

Південь Волинської області називають **лісостепом**. Для лісостепу характерним є помірний континентальний клімат, перехідний від вологого до сухого. Річна кількість вологи, яка надходить з атмосферними опадами, в різних частинах цієї зони набагато менша або приблизно дорівнює випаровуванню. Ліси в цій природній зоні не мають суцільного поширення, невеликі масиви їх чергуються із значно переважаючими за площею ділянками степу. Лісостеп відзначається строкатістю ґрунтового покриву. Найбільш поширеними є чорноземи і сірі лісові ґрунти; велику площу займають болотні і дернові ґрунти. Внаслідок інтенсивних рубок та ерозії у Лісостеповій зоні виникло багато ярів і балок. У лісостепу поширені ліси твердолистяних порід. З них близько 43% припадає на дубові насадження, 10 – грабові, 5 – букові та ясеневі, а решта – ліси з переважанням клена, в'яза, акації білої, а також залишки остепнених луків та скельно-степової рослинності. Насадження з переважанням хвойних порід з переважанням сосни займають друге місце. М'яколистяні породи мало поширені. Луки збереглися майже виключно у долинах великих річок і на їх заплавах. Характерна особливість лісостепу – відносно менша, порівняно з територією Полісся заболоченість [2].

Лісові ресурси Волинської області широко використовуються у багатьох галузях господарства, науки, культури. В тих місцях, де лісові ресурси мають значну питому вагу у структурі природно-ресурсного потенціалу, ліс є одним з базових чинників прискорення регіонального соціально-економічного розвитку. Сьогодні питання вивчення лісоресурсного потенціалу є надзвичайно актуальною проблемою з огляду на нераціональне використання лісових ресурсів. Це стало наслідком правових та фінансових недоліків [4].

Площа лісових угідь в межах впливу Волинського обласного управління лісового господарства станом на 2009 р. складає 702,5 тис. га (1/3 площі області). На ліси державного значення припадає близько 500 тис. га, в тому числі 368,8 тис. га покритих лісом (88,2%) [6]. Основні ідеологічні засади функціонування державних підприємств управління – це вчасне і якісне відновлення лісу там, де він був знятий, максимально ефективне перероблення кожного кубометра заготовленої деревини, своєчасний розрахунок з бюджетом та позабюджетними цільовими фондами, надання можливості працюючим заробити гідну зарплату.

За господарським значенням приватні ліси Волинської області поділяються на дві групи. Такий розподіл заснований на принципах диференційованого використання різноманітних властивостей лісу і визначеної спеціалізації лісового господарства з метою підвищення його ролі у системі господарського комплексу. Поділ лісів на групи за господарським значенням лежить в основі сучасної організації розвитку лісового господарства.

Ліси першої групи займають 110,5 тис. га (16% лісів державного фонду області). До них відносяться ліси зеленої зони (38,1 тис. га), в тому числі ліси Шацького природного національного парку (12,0 тис. га), особливі ліси і лісові масиви (25,7 тис. га), захисні смуги уздовж залізниць (6,3 тис. га), захисні смуги уздовж автомобільних доріг (8,7 тис. га), охоронні смуги лісів уздовж річок (18,9 тис. га). Ліси першої групи виконують винятково важливу роль у стабілізації й оздоровленні навколишнього середовища, забезпеченні охорони здоров'я

населення, створенні сприятливих умов для розвитку сільського господарства, збереженні і збільшенні фауни, флори і т.д. Проведення рубок у лісах цієї групи обмежене і потребує спеціального дозволу місцевої влади та керівних структур обласного управління лісового господарства [3].

Ліси другої групи займають 592 тис. га (84% лісів держаного лісового фонду області). До них належать експлуатаційні ліси (314,8 тис. га), а також захисні ліси (18,5 тис. га). Лісові масиви другої групи є основою для проведення промислової рубки і господарчого використання деревини у Волинській області.

Висновок. На сучасному етапі розвитку території пропонується проведення комплексу заходів з охорони, раціонального використання та збагачення лісових ресурсів державного лісового фонду:

- розгортання лісовідновлювальних робіт;
- утворення лісонасаджень з використанням високоякісного селекційного посадкового матеріалу;
- збагачення лісових ресурсів і закладка плантацій лікарських рослин;
- розроблення програми та реалізація системи протипожежних заходів;
- захист лісів від шкідників і хвороб;
- раціональне використання відходів лісу;
- рекреаційне використання лісів та догляд за ними.

Таким чином, аналіз сучасного стану лісового фонду та його динаміки, виявлення проблем та обґрунтування схем раціонального використання, збереження та розширеного відтворення лісів в обласному регіоні виступає однією з центральних ланок регіональної соціально-економічної політики і має не лише пізнавальне, а й практичне значення, адже відомості про лісовий фонд і тенденції його розвитку є основою для планування лісовідновлення [1].

Список використаних джерел: 1. Бондар В.С., Телішевський Д.А. Комплексне використання і охорона лісів. – К.: „Урожай”, 1985. – 182с. 2. Генсірук С.А. Ліси – багатство і окраса землі. – К.: „Наукова думка”, 1980. – 211с. 3. Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В.Й. Лажніка. – Луцьк.: Редакційно – видавничий відділ ВДУ ім. Лесі Українки, 1997. – 448с. 4. Павліха Н.В., Голян В.А. Оптимізація використання та охорони природних ресурсів: регіональний контекст. – Луцьк.: „Надстир'я”, 2002. – 120с. 5. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів.: „Світ”, 1993. – 240с. 6. Статистичні матеріали Волинського обласного управління лісового господарства. – Луцьк, 2000-2007 рр.

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ

К.А. Немець, В.О. Жемерова

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Проблеми водопостачання та водовідведення з кожним роком набувають у світі все більшої гостроти. Це зумовлено багатьма факторами, зокрема, зростанням обсягів водокористування у світі, виснаженням джерел водопостачання, нераціональним використанням та обмеженістю водних ресурсів тощо. За даними ЮНЕСКО [1], 500 млн. людей живуть у 31 країні в умовах водного дефіциту, більше 1 млрд. людей у світі вже сьогодні не мають доступу до якісної питної води. Фахівці ООН прогнозують, що у 2050 році 1,8 млрд. людей будуть жити в регіонах, повністю позбавлених питної води, а ще 5 млрд. – у країнах, що будуть нездатні самостійно задовольнити потребу у воді. Отже, у глобальному масштабі вирішення проблеми водопостачання за гостротою та актуальністю вже у найближчій перспективі може стати головною умовою виживання людства. Чиста питна вода поступово набирає значення найважливішого стратегічного природного ресурсу, у зв'язку з чим її цінність може перевищити вартість паливно-енергетичних ресурсів, за які сьогодні у світі ведеться відчайдушна боротьба.

З проблемою водопостачання тісно пов'язана проблема водовідведення. За оцінками ВОЗ [1], у країнах, що розвиваються, 90% стічних вод і 70% промислових стоків повертаються у поверхневі водотоки без будь – якої очистки, забруднюючи навколишнє середовище і знищуючи водні ресурси, придатні для водопостачання. Величезної шкоди природному середовищу і щільно забудованим міським територіям завдають втрати з підземних і поверхневих водних комунікацій, які за загальними оцінками на сьогодні досягають 45% [1]. З одного боку, це невиправдано збільшує обсяги водопостачання, а з іншого – суттєво погіршує інженерно – геологічні та екологічні умови забудованих територій.

Отже, проблеми водопостачання і водовідведення у глобальному масштабі поступово виходять на перший план. Не менш гостро вони проявляються і на первинному рівні – районному і регіональному. Аналіз стану водопостачання Харківської області свідчить про те, що ця проблема для регіону досить актуальна. Так, в області централізованим водопостачанням забезпечені 17 міст, 49 селищ міського типу, 227 сільських населених пунктів [2]. Джерелами водопостачання є поверхневі води (Сіверський Донець та Краснопавлівське водосховище) та підземні води з різних водоносних горизонтів. Варто зазначити, що з часів утвердження незалежності України частка поверхневих вод у балансі водопостачання суттєво зросла. Це пояснюється багатьма факторами, у тому числі і економічними, але з точки зору безпеки водопостачання артезіанські води є найбільш надійними, бо добре захищені від забруднення з поверхні. Найбільшими споживачами води у регіоні є м. Харків – близько 700 тис. м³/добу, міста

Куп'янськ та Лозова – біля 15 тис. м³/добу, місто Ізюм – 10,2 тис. м³/добу, місто Чугуїв – 6,5 тис. м³/добу, місто Первомайський – 4,7 тис. м³/добу [2]. За даними [2], у розрізі районів найбільшими споживачами є Вовчанський район – 9,8 тис. м³/добу, а також Харківський – 7,9 тис. м³/добу, Красноградський – 3,6 тис. м³/добу, Балаклійський – 3,5 тис. м³/добу. За тими ж даними райони Харківської області суттєво відрізняються за долею централізованого водопостачання. Так, більше 70% охоплення центральним водопроводом мають Кегичівський, Красноградський, Лозівський, Чугуївський, Шевченківський райони; від 50% до 70% - Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський, Зачепилівський, Зміївський, Печенізький, Сахновщинський райони.

Наведені дані характеризують тільки обсяги централізованого водопостачання, але не дають уявлення про якість води, що подається у водогони. Для систем водопостачання, які базуються на поверхневих водах, характерна наявність у воді залишкового хлору після підготовки річкової води для водопостачання. Крім неприємного запаху і присмаку у водопровідній воді, залишковий хлор при кип'ятінні може сприяти утворенню токсичних сполук, які шкідливо впливають на здоров'я людини, накопичуючись в її організмі.

Однією з найголовніших проблем централізованого водопостачання у Харківському регіоні є велика зношеність систем водогонів (кількість аварій на водопроводах щорічно збільшується на 5 – 10% [2]), внаслідок чого якість води, що подається споживачам значно погіршується.

Системи водовідведення на сьогодні складаються з 1311 км каналізаційних мереж, у тому числі – 54 км тунельних колекторів глибокого залягання, 65,4 км напірних трубопроводів, 16 каналізаційних насосних станцій [2]. При цьому знос основних фондів досягає 65,4%, що зумовлює аварійний стан і руйнування систем водовідведення.

Описані регіональні проблеми водопостачання і водовідведення мають велике соціальне значення. По-перше, доступ до чистої питної води є одним з найважливіших елементів оцінки якості життя. Отже, при існуючому стані систем водопостачання і водовідведення підвищення якості життя мешканців регіону є неможливим. По-друге, побічні ефекти функціонування водогосподарських організацій (підтоплення, заболочування, забруднення ґрунтових вод, утворення зсувів тощо) призводять до погіршення екологічних умов населених пунктів і погіршення самопочуття населення. По-третє, населення регіону вимушене сплачувати підвищені тарифи за водопостачання і водовідведення, у яких закладено відшкодування невиробничих затрат на втрати з водних комунікацій, що негативно характеризує рівень управління роботою водогосподарських організацій та технічні й технологічні особливості цієї галузі.

На наш погляд, вирішення розглянутих вище питань водопостачання і водовідведення неможливе без детального соціально-географічного дослідження всієї проблеми реформування житлово-комунального господарства регіону у комплексі. Значної уваги заслуговує питання про особливості використання підземних вод, їх охорона та збереження.

Список використаних джерел: 1. Атлас 2010. Монографія. (пер. с фр.). – М.: Центр исследования постиндустриального общества, 2010. – 222 с. 2. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року: Монографія. – Х.: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2010. – 512 с.

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.В. Клімов, А.В. Мисюкевич, Ю.Ю. Заволока

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Суспільно-географічні дослідження природно-заповідного фонду набувають актуальності в рамках виявлення екологічних та соціальних аспектів розвитку території та функціонування населення. На кожному етапі суспільного розвитку перед людством постає багато соціально-економічних проблем, вирішення яких впливає на усі сфери людської діяльності. Складовою соціогеосистем є природна система, яка є невід'ємною частиною її оптимального функціонування.

Природно-заповідний фонд Харківської області складають природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та ін. Важливу роль мають дослідження, спрямовані на виявлення впливу суспільно-географічних чинників на функціонування природно-заповідного фонду та виявлення впливу природно-заповідних територій на соціальну складову населення території.

Через трансформаційні зміни у соціальному середовищі природно-заповідний фонд виступає не тільки як територія, що охороняється державою, або рекреаційна зона, а ще й дає підґрунтя для принципово нових досліджень у галузі природно-заповідних територій у соціальному аспекті.

Природно-заповідний фонд Харківської області є складовою частиною національної системи ПЗФ і включає 220 територій та об'єктів, що становить 1,69% від усієї площі Харківщини, та близько 7% від загальнодержавних природоохоронних територій. Цей показник є середнім показником для України.

Території та об'єкти цього фонду використовуються у відповідності до вимог, встановлених чинним законодавством, у природоохоронних, науково-дослідних, освітньо-виховних, оздоровчих та інших рекреаційних цілях, а також для потреб моніторингу навколишнього середовища. Наведені основні об'єкти природно-заповідного фонду, а також заготівля деревини, мисливство, рибальство та інші види його використання можуть здійснюватися лише за умови, що така діяльність не суперечить цільовому призначенню цих територій та об'єктів, встановленим вимогам щодо охорони, відтворення та використання їх природних комплексів і окремих об'єктів.

Концепція розвитку заповідної справи в області передбачає подальше зростання її суспільного значення та оптимізацію мережі територій та об'єктів ПЗФ. Для цього мають бути виконані такі першочергові завдання:

- створення екологічного каркасу області на основі формування оптимальної мережі ПЗФ;
- збільшення площі територій та об'єктів ПЗФ до 2015 року в цілому по області до 3,5%;
- забезпечення репрезентативності територій ПЗФ флористичною, фауністичною, геологічною, ландшафтною та іншими характеристиками;
- пріоритетний розвиток групи об'єктів високої категорії заповідності, насамперед багатофункціонального призначення (національних та регіональних ландшафтних парків).
- дослідження впливу природно-заповідних територій на соціальні та економічні аспекти території.

В основній концепції сталого розвитку Харківського розвитку на період до 2020 року, зокрема зазначається, що в число важливих завдань забезпечення сталого екологічного розвитку регіону входить збереження та розвиток об'єктів природно-заповідного фонду [с.312, 3].

В області діє також важлива Програма охорони навколишнього природного середовища на період 2008-2010 рр., яку розроблено у відповідності до постанови Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки» [с.310, 3].

Для оптимізації природно-заповідного фонду, розвитку екологічної мережі області необхідні комплексні дослідження міждисциплінарного характеру.

Перспективність цих досліджень важко переоцінити, тому на даному етапі це надзвичайно важлива проблема, стосовно якої обґрунтована методика вивчення природно-заповідного фонду, зокрема з суспільно-географічної точки зору.

Список використаних джерел: 1. Климов А.В. Национальная экологическая сеть в Харьковской области// Вестник науки и техники.- Харьков, 2002 –Вып.1 – 78с. 2. О.В. Климов, О.Г. Вовк, О.В. Філатова та ін.. /Природно-заповідний фонд Харківської області. – Х.:Райдер, 2005.-304 с. 3. Основи сталого розвитку Харківської області до 2010 року: Монографія.- Х, 2010. – 512 с. 4. Шалит М. Заповідники та пам'ятники природи України / Укр. Комітет охорони пам'яток природи – Харків, 1982. – 243с.

СЕКЦІЯ 5. ГЕОЛОГІЯ

УДК 553.481.67:550.812(477.63)

СТАН ГЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА МАГНЕЗИТОВУ СИРОВИНУ В СЕРЕДНЬОМУ ПРИДНІПРОВ'І УКРАЇНИ

В.І. Дегтяр, М.Г. Рудий

Харківська комплексна геологічна партія КП «Південукргеологія»

Магнезит, як корисна копалина, в чистому вигляді має обмежене застосування. Головну цінність представляють продукти обпалення магнезиту, основу яких складає оксид магнію (обпалена магнезія), який використовується у виробництві різних будівельних термо- та звукоізоляційних матеріалів.

Головним споживачем магнезиту є промисловість вогнетривких виробів (90-95%), яка виробляє магнезитові, магнезитохромитові, форстеритові та інші вогнетривкі вироби. Потреба України в магнезитових порошках для виробництва вогнетривів оцінюється в 210-230 тис. тонн (відповідно в сирому магнезиті 475-425 тис. тонн), яка на сьогодні задовольняється за рахунок імпорتنих поставок.

Відомо, що магнієм збагачені ультраосновні породи (вміст MgO від 25 до 45%), яка в межах Українського щита (УЩ) є відносно рідкісними утвореннями магматичного походження. Однак, цьому типу порід приділена значна увага, оскільки з ними генетично пов'язані родовища хрому, нікелю, платини, азбесту, талько-магнезитів та інших корисних копалин. Спорадично окремі тіла ультраосновних порід зустрічаються на всій площі УЩ, але найбільш вони вивчені в Середньому Придніпров'ї, Західному Приазов'ї та Побужжі.

Самостійних родовищ магнезиту в Україні не виявлено, тому магнезитові порошки (випалений магнезит) імпортуються з Китаю, Туреччини, Словаччини та інших країн. Геологічні дослідження на магнезитову сировину в Україні розпочалися в післявоєнний період в Криму та Передкарпатті. Але родовища, які були виявлені (Сиваське, Калуш-Голинське і Стебницьке) із-за економічних вимог у теперішніх умовах не розробляються. В межах УЩ геологорозвідувальні роботи на магнезитову сировину відомі з 50-х років минулого сторіччя.

У 1951 році при проведенні пошукових робіт на Конкській зеленокам'яній структурі (ЗКС) було відкрите і розвідане Веселянське родовище талько-магнезитів, яке складене переважно талько-магнезитовими породами (до 95%) і невеликими тілами у вигляді «останців» карбонатизованих серпентинітів (5-10%). Геологічні запаси талько-магнезитів розвідані до глибини 150 м від денної поверхні і склали 132 млн. тонн. Проведеними лабораторними і напівпромисловими дослідженнями встановлено, що талько-магнезити з домішкою 20% магнезійного порошку придатні для виготовлення форстеритових вогнетривів. Запаси родовища не були затверджені ДКЗ СРСР у зв'язку із невизначеністю споживачів.

У Середньому Придніпров'ї (Дніпропетровська область) Трестом «Дніп-

рогеологія» у 1964-1969 рр. було виявлене і детально розвідане Правдинське родовище талько-магнезитів і карбонатизованих серпентинітів [2].

Правдинське родовище складене крутопадаючими пластоподібними покладами талько-магнезитів і серпентинітів у співвідношенні відповідно 55 та 45%. За хімічним складом обидва різновиди руд мало відрізняються і, в середньому, вміщують: MgO – 36,7%; SiO_2 – 30,12%; Al_2O_3 – 0,55% та CaO – 0,47%. Лабораторними та напівзаводськими випробуваннями доведена можливість виробництва форстеритових вогнетривів як із талько-магнезитів, так і їх суміші з карбонатизованими серпентинітами із домішкою в шихту 25% металургійного магнезитового порошку.

Запаси сировини за категоріями $B+C_1$ у кількості 105,1 млн. тонн затверджені ДКЗ СРСР із рекомендаціями провести додаткові технологічні дослідження сировини для форстеритових виробів із відбором на родовищі напівпромислових проб.

Залучити родовище до експлуатації намагалися АТ «Надра» (Дніпропетровськ, 1991 р.) та ЗАТ «Дніпро-Метал АГ» (1999 р.), яким були надані ліцензії на розробку родовища. В свій час ліцензіати до розробки не приступили і надані ліцензії були анульовані.

Після розвідки Правдинського родовища геологорозвідувальні роботи на магнезитову сировину в межах УЩ не проводилися. Оновилися роботи тільки після розпаду Радянського союзу, коли були порушені установлені економічні зв'язки і перед вогнетривними підприємствами України виникла гостра проблема забезпечення країни магнезитовою сировиною. У Середньому Придніпров'ї (Дніпропетровська область) Харківською КПП КП «Південукргеологія» проведені пошукові та пошуково-оціночні роботи на магнезійно-силікатну сировину у межах Сухохутірського масиву ультрабазитових порід [1]. Найбільш перспективним визначене Сухохутірське родовище карбонатизованих серпентинітів, яке пов'язане із однойменним масивом ультраосновних порід. В межах родовища падіння інтрузивного масиву близьке до вертикального. Глибина залягання ультраосновних порід коливається від 42,0 до 89,5 м і складає, у середньому, близько 53,0 м. Масив складений переважно карбонатизованими серпентинітами (85%) та тальк-карбонатними породами, між якими спостерігається поступовий перехід і відсутні чіткі кордони.

За результатами аналітичних досліджень, вміст MgO у тальк-магнезитових рудах ділянки складає 37,59%, SiO_2 – 30,34% (MgO/SiO_2 – 1,26), CaO та Al_2O_3 – менше 2%, що задовольняє вимогам промисловості до якості вогнетривкої сировини. За результатами технологічних досліджень встановлено, що тальк-магнезитові руди після попереднього випалу при максимальній температурі 1580 °C із домішкою 30 % периклазу в шихту придатні для виготовлення форстеритових вогнетривів марки F-1.

Запаси тальк-магнезитових руд Сухохутірської ділянки за категорією C_2 склали 75739,7 тис. т., оцінені ресурси за категорією P_1 – 164693,3 тис. т. Всього по родовищу тальк-магнезитових руд за категоріями C_2+P_1 – 240433 тис. тонн.

Аналізуючи стан геологічних досліджень на магнезійну сировину в межах УЩ, видно, що перевага у виборі джерела сировини для магнезійних вогнетривів попередніми дослідженнями надавалася тальк-магнетитам як комплексній

корисній копалині.

В геологічних звітах та численних публікаціях тальк-магнезити охарактеризовані як високоякісна сировина для виробництва форстеритових вогнетривів, хоча за технологічними властивостями їх слід віднести до низькоякісної сировини із таких причин:

- в чистому виді для виготовлення вогнетривкої продукції тальк-магнезити непридатні і можуть використовуватися за призначенням тільки із домішкою магнезійного порошку (вміст MgO не нижче 90%) у кількості не менше 25%;

- вилучені із них тальковий та магнезитовий (брейнеритовий) концентрати вміщують значні домішки заліза, що обмежує їх використання у традиційних галузях виробництва;

- при первинній стадії переробки напівзаводської проби тальк-магнезитових руд (подрібненні) вихід нетоварної фракції (0-3 мм) склав 33%, втрати при випалі (волога, гідратна вода, пиловиніс) – 38%, що в сумі становить близько 70%; отже, із трьох тонн сирової тальк-магнезитової руди можна отримати тільки одну тону форстеритових виробів.

Великі втрати сировини можна пояснити тим, що тальк і магнезит (брейнерит) в тальк-магнезитах присутні приблизно в однаковій кількості. Тальк дуже м'який мінерал і легко здрибнюється до найдрібніших частинок. В серпентинітах і дунітах тальк відсутній, або знаходиться у невеликій кількості. Для порівняння наведені фізико-механічні показники порід на стиснення для тальк-магнезитів: повітряно-сухий стан – 300-500 кг/см², водонасичений – 200-300 кг/см² і карбонатизованих серпентинітів, відповідно, 1500-2000 кг/см² і 800-1500 кг/см².

Отже, через відсутність попиту на тальк і низьку якість тальк-магнезитових руд, об'єктом проведення геологорозвідувальних робіт на сировину для форстеритових та інших магнезійних вогнетривів повинні бути високомагнезійні серпентиніти, масиви яких відомі у Середньому Придніпров'ї та на Побужжі.

Слід підкреслити, що завдяки технічним досягненням у металургійній галузі вимоги до вогнетривів якісно змінилися, Якщо в 70-х роках минулого сторіччя потреба України в форстеритових вогнетривах для металургії складала 150 тис. т на рік, то на 2007 рік, за даними ПХО «Металургпром», їх потрібно тільки 3,9 тис. т, а при ліквідації мартенівської виплавки сталі потреба в них зовсім зникне. Проте збільшуються потреби на високомагнезитові порошки (оксиду магнію) для виготовлення периклазових, периклазо-вуглецевих, магнезіально-шпінелідних та інших вогнетривів на їх основі.

Список використаних джерел: 1. Соколова І.М. Пошуки та пошуково-оціночні роботи тальк-магнезитових руд в межах Сухохутірської, Павлівської та інших ділянок Дніпропетровської області. – Харків, 2010. 2. Шрубович В.Ф. Отчет о детальной разведке Правдинского месторождения тальк-магнезитов и карбонатизированных серпентинитов. – Днепропетровск, 1969. 3. Яцук В.К. Комплексна геологічна оцінка території Українського щита на магнезійну сировину для вогнетривів. – Дніпропетровськ, 2007.

ВНЕСОК ВЧЕНИХ КРАЄЗНАВЧИХ ОСЕРЕДКІВ ХАРКІВЩИНИ У ВИВЧЕННЯ ГЕОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ТА КОРИСНИХ КОПАЛИН РЕГІОНУ В 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В.В. Кокус

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Потреби вивчення та освоєння корисних копалин для господарського використання в 20-х роках ХХ ст. викликали активний розвиток геолого-геоморфологічних досліджень на науковій основі. В цей час вивченням геологічної будови, рельєфу, корисних копалин різних регіонів України займаються як центральні наукові установи (Геологічна секція та Геологічний кабінет при Всеукраїнській академії наук, Науково-дослідний геологічний інститут, Український відділ геологічного комітету), так регіональні наукові осередки (науково-дослідні кафедри при університетах, краєзнавчі музеї, місцеві науково-краєзнавчі товариства тощо). Саме останнім належить провідна роль у виявленні та дослідженні корисних копалин для місцевої промисловості. На Харківщині в 20-х – 30-х роках ХХ ст. найбільш активно геологічні дослідження проводили члени Харківського наукового товариства при ВУАН, науково-дослідної кафедри геології, Слобожанської комісії краєзнавства та ін.

Харківське наукове товариство як філія Українського наукового товариства виникло наприкінці 1919 року. Його очолив дійсний член ВУАН Б.І.Багалій. Перші установчі збори товариства вже як Харківського наукового при ВУАН відбулися у квітні 1924 року, на них були присутні 93 особи. В складі наукового товариства активно працювала природнича секція, яка була створена у березні 1925 року. Товариство мало свій друкований орган – журнал “Вісник природознавства”. В складі товариства геологічні та гідрогеологічні дослідження проводили Є.В.Оппоків, Д.М.Соболев, О.С.Федоровський та ін. Упродовж 1925-1926 років на засіданнях природничої секції було зачитано 18 прилюдних доповідей. Значний інтерес викликала доповідь Д.М.Соболева “До морфології льодовикових утворів Дніпровського язика” [2]. Основні наукові праці Д.М.Соболева були присвячені питанням походження лесових відкладів та історії рельєфу України. Вчений, дослідивши вплив Дніпровського зледеніння на рельєф України, висловив припущення щодо льодовикового походження Канівських дислокацій (морени напору), систематизував льодовикові утворення за їх формою. Д.М.Соболев вперше розчленував відклади девону Донецько-Дніпровської западини. Він вперше здійснив ґрунтовне геоморфологічне районування території України у зв’язку з її геологічною будовою, виділив неогенові тераси у басейні середнього Дніпра, запровадив науковий термін “палеогеоморфологія”, зробив огляд геоморфологічного розвитку Придніпровської низовини, передбачив залягання нафтових покладів у Дніпровсько-Донецькій западині. Вчений заклав основи структурної геоморфології, склав описи тектоніки та геоморфології Українського кристалічного щита, Донецького кряжу, Донбасу. В

праці “Эскиз геоморфологии Украины” Д.М.Соболев звернув увагу на залежність рельєфу України від тектонічної будови, виділив геоструктурні регіони, які вважав одночасно і геоморфологічними регіонами [1].

Д.М. Соболев у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. працював також завідувачем Харківської науково-дослідної кафедри геології, яка була заснована у 1920 році і перебувала у віданні Укрнауки. Кафедра мала секції загальної геології, гідрогеології, мінералогії і петрографії. Упродовж 20-х років ХХ ст. кафедрою було проведено геологічне та гідрогеологічне дослідження околиць Чугуєва та Харкова, палеонтологічне та петрографічне дослідження відкладів крейди і палеогену, рельєфу, четвертинних відкладів України, корисних копалин Харківщини і Полтавщини. Члени кафедри брали участь у складанні геологічної карти України та у розвідувальних роботах Української геологорозвідувального управління [4].

Краєзнавчу роботу на Харківщині проводила також Слобожанська комісія краєзнавства при ВУАН. Комісію складено з представників різних краєзнавчих організацій та діячів краєзнавства регіону. Член комісії, приват-доцент Н.І.Дмитрієв проводив дослідження льодовикових відкладів Харківщини, простежив межу поширення валунів, встановив 35 пунктів знаходження валунів. Він же вивчав рельєф України і зібрав про нього значний матеріал. Зокрема, Н.І.Дмитрієв розробив схему геоморфологічного районування України на основі даних про рельєф і геологічну будову, склав геоморфологічну карту та карту відкладів антропогену. Він вважав, що типовий лес має еолове походження, а лесоподібні суглинки – результат дії різних процесів. Він же встановив вік та уточнив південну межу Дніпровського зледеніння, вважаючи його єдиним на території України [1]. В 20-х роках ХХ ст. вивченням впливу льодовика на річкові долини Харківщини займався проф. А.Л.Рейнгард. Н.Г.Міклашевській визначив дебіт джерел підземних вод та коливання рівня артезіанських вод м. Харкова. Гідрологічний режим краю досліджував також доцент М.М.Лапін.

Геологічні дослідження на теренах Харківщини проводив аспірант науково-дослідної кафедри геології Г.Ф.Турлей. Наприкінці 1920-х років він був також співробітником комісії з вивчення продуктивних сил при Укрдержплані. Основні наукові праці Г.Ф.Турля присвячені вивченню корисних копалин та геологічної будови регіону [4].

Багато зробив для краєзнавчого вивчення Харківщини, становлення краєзнавства, в т. ч. і географічного, уродженець Слобожанщини, геолог О.С. Федоровський (1885–1939). Ще навчаючись на природничому відділенні фізико-математичного факультету Харківського університету, він на першому курсі розпочинає науково-краєзнавчі пошуки.

О.С.Федоровський є співавтором унікальної праці “Природа и население Слободской Украины” (1918), яка побачила світ за редакцією професора Харківського університету В.І.Талієва. Перше подібного роду в Російській імперії регіональне енциклопедичне видання широко використовувалося студентами і учнями як посібник з краєзнавства. У збірнику “Природа и население Слободской Украины” були надруковані дві його оригінальні статті “Геологический очерк города Харькова и его окрестностей” та “Геологический очерк Харьковской губернии”. На початку 20-х років ХХ ст. О.С.Федоровський досліджував

бурові свердловини м. Харкова, склав геологічні розрізи м. Харкова та його околиць. Він же проводив роботу щодо систематизації та обліку родовищ корисних копалин Харківщини. Ці дані увійшли до «Мапи корисних копалин України», виданої Українським геологічним комітетом. На початку 20-х роках ХХ ст. вчений досліджував фосфорити та інші корисні копалини Ізюмського округу [3].

На початку 1930-х років О. С. Федоровський переходить на професорську посаду в Харківський державний педагогічний інститут, а згодом ще очолює й кафедру геології. Широка ерудиція, всебічна освіченість давали змогу О.С. Федоровському читати курси лекцій з різних природничо-географічних дисциплін: мінералогії, палеонтології, динамічної геології, історичної геології, гідрогеології та ін. З численних науково-краєзнавчих праць вченого значне місце посідають праці з геології та гідрогеології Харкова та його околиць, зокрема “Каталог бурових скважин Харькова и его окрестностей” (1930), “К вопросу о запасах подземных вод г. Харькова” (1934), “Новый источник железной воды под Харьковом” (1936). Без його компетентної консультації не здійснювалося жодне буріння на території міста [3].

Отже, за короткий період діяльності вченими науково-краєзнавчих осередків Харківщини було видано низку цікавих праць, присвячених вивченню геологічної будови, корисних копалин, четвертинних відкладів, неотектонічних рухів, рельєфу, підземних вод, палеонтології та стратиграфії. Значна частина цих праць не втратила свого пізнавального значення і зараз.

Список використаних джерел: 1. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: Навчальний посібник / Я.І.Жупанський. – Львів: Світ, 1997. – 275 с. 2. Звіт про діяльність Харківського наукового товариства за 1924-1926 рр. – Харків: Б.в., 1927. – 33 с. 3. Костриця М.Ю. Українське географічне краєзнавство: теорія, історія, постаті, практика: монографія / М.Ю. Костриця. – Житомир: Косенко, 2006. – 444 с. 4. Наукові установи та організації УРСР / [Видання Державної Планової Комісії УРСР]. – Харків, 1930. – 404 с.

УДК 351.853.2(477.54)

ПАЛЕОЗОЙ ХАРКІВЩИНИ: НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ГЕОТУР

В.Г. Космачов, М.В. Космачова

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Палеозойські відклади Харківщини мають довгу і цікаву історію вивчення. Серед вчених, що їх досліджували в минулому, було багато видатних фахівців – Б.К. Блєде, Е.І. Ейхвальд, Н.Д. Борисяк, І.Ф. Леваківський, О.В. Гуров, Ан.О. Носов, О.О. Носов, Ф.М. Чернишев, Л.І. Лутугін, М.М. Яковлєв, О.О. Борисяк, Б.Ф. Мефферт, П.І. Степанов і багато інших. І в наш час вони викликають великий інтерес насамперед як наукові об’єкти, важливі, зокрема, в зв’язку з проблемами геології родовищ вуглеводнів в регіоні.

Виходи палеозою на денну поверхню на Харківщині мають місце в додатних структурах, зумовлених сольовою тектонікою. Вони відомі в Петрівському, Великокомишуваському, Червонооскільському і Курульському куполах. Ці відслонення

і розглядаються нами як науково-освітні об'єкти геотуру.

Відслонення середнього і верхнього карбону в с. Петрівське Балаклійського району. Найбільшу увагу привертали виходи середнього карбону з покладами кам'яного вугілля в балці Орлова, які були відомі місцевим мешканцям з 1831 р. В цій балці наукові і геологорозвідувальні роботи були розпочаті вже наступного року (історія вивчення карбону регіону і саме цього об'єкту, а також його характеристика в якості геологічної пам'ятки природи розглянуті в публікації [1] і тут не приводяться). Виходи верхнього карбону, переважно араукаритової світи, мають місце в північно-західній частині Петрівської структури в балках Копані і ярі Армійський.

Відслонення верхнього карбону в с. Велика Комишуваха Барвінківського району. Вони були виявлені Н.Д. Борисяком [2], добре описані О.О. Борисяком [3]. На південній околиці села на правому борті балки Велика Комишуваха в покинутому розробкою кар'єрі пісковиків можна спостерігати розріз араукаритової світи загальною потужністю близько 40 м.

Відслонення верхнього карбону в с. Червоний Оскіл Ізюмського району. Виходи карбону відомі поблизу центру с. Червоний Оскіл, на гребені між бахтинським і оскільським схилами Червонооскільського горба і в правому березі р. Оскіл вище впадіння р. Бахтин. Розташоване саме тут відслонення вперше описав Н.Д. Борисяк ще у 1867 р. [2]. Воно знаходиться в обривчастому березі висотою 2 м над рівнем річки. В ньому відслонено (знизу уверх): 1 - авилівська світа - глина сіра і темно-сіра з прошарком кам'яного вугілля товщиною до 15 см - відкрито 1 м; 2 - араукаритова світа - вапняк сірий глинистий грудкуватої будови з численними скам'янілостями - переважно залишками брахіопод родів *Marginifera* і *Spirifer* (вапняк P_1) - близько 1 м; 3 - глина сіра - відкрито 0,5 м.

Відслонення верхнього карбону і нижньої пермі в с. Курулька Барвінківського району. Найбільш цікавими являються пермські відклади, які ще в 1868 р. були відкриті і вперше описані О.В. Гуровим в ярах, що впадають в р. Курулька в самому селі [4]. Зараз головним об'єктом в цій місцевості можна вважати покинутий вапняковий кар'єр на південно-східній околиці села, яким приблизно на 20 м відкрита слов'янська світа нижньої пермі з численними залишками брахіопод у вапняку S_3 (представники родів *Meekella*, *Retaria* і *Phricodothyris*), причому найбільш поширені залишки *Meekella storta* Glushenko [5]. Важливе відкриття, яке посилює науковий інтерес до курульських відслонень, було зроблено у 1938 р., коли тут між селами Курулька і Дібровна було виявлено глиби девонських порід - діабазу і вапняку [6].

Гідними уваги об'єктами геотуру, є такі.

1. Девонські породи, які у корінному заляганні виходів на денну поверхню в регіоні не утворюють, а відомі у вигляді уламків в складі тектонічних брекчій на солянокупольних структурах. Відомі в балці Орлова і в с. Курулька. Складаються переважно уламками пісковиків, аргілітів, алевролітів і різних вапняків, в тому числі своєрідних темно-сірих і чорних з сильним бітумінозним запахом (так звані "вонючі вапняки").

2. Розріз середнього карбону балки Орлова в Петрівській структурі, який за палеонтологічними даними належить башкирському і московському ярусам в об'ємі світ C_2^5 , C_2^6 і C_2^7 . Він складається пісковиками, алевролітами і аргілітами

з прошарками і пластами вапняків і кам'яного вугілля. Слід мати на увазі, що під вапняком, яким починається світа C_2^5 (вапняк K_1), є ще приблизно 24 м розрізу і, мабуть, ці породи слід віднести до світи C_2^4 .

3. Залишки середньокам'яновугільних тварин в зазначеному місцезнаходженні. Всього в відслоненому розрізі встановлено понад 35 видів викопних тварин. Їх перші визначення були виконані ще Е.І. Ейхвальдом, який обробляв зібрані Б.К. Блєде палеонтологічні колекції. В подальшому скам'янілості досліджували Г. Фредерікс, К. Й. Новик і В.І. Погодіна, П.Л. Шульга, А.Ю. Юнгерман. Тут відомі залишки двостулкових, черевоногих і головоногих молюсків, численних брахіопод і дуже рідких трилобітів. Ці скам'янілості підтверджують наявність виходів в б. Орлова безпосередньо на денну поверхню середнього карбону.

4. Розріз верхнього карбону в об'ємі авилівської і араукаритової світ названих місцезнаходжень.

5. Осадкові породи як літологічні і палеогеографічні об'єкти.

6. Мінералогічні об'єкти. До них можуть бути віднесені карбонатні конкреційні утворення - кальцитові і сидеритові в середньому карбоні (до того ж в одній з сидеритових конкрецій було зустрінуто пірит, халькопірит і галеніт [7]), кальцитові відокремлення, особливо цікаві в пермських вапняках с. Курулька (зростки невеликих прозорих трохи жовтуватих ромбоєдричних кристалів, що нарастають на стінки ізометричних порожнин і тріщин), окварцована деревина, відома в кам'яновугільних відкладах усіх місцезнаходжень.

7. Тектонічні об'єкти - численні розривні порушення, а також дислоковані породи, які на Харківщині мають взагалі обмежене розповсюдження.

8. Корисні копалини, зокрема, кам'яне вугілля Петрівського родовища, яке в наш час не є промисловим, а також кам'яновугільні пісковики (розроблялися в с. Велика Комишуваха) і пермські карбонатні породи (с. Курулька). Деякі аргіліти Петрівського родовища розглядалися як вогнетривка сировина [7].

9. Залишки кам'яновугільних шахт (с. Петрівське) і розробок будівельної сировини (с. Курулька) ХІХ ст. як меморіальні об'єкти з історії гірничої справи і місця досліджень видатних вчених.

Таким чином, науково-освітнє значення цього геотуру визначається великою інформативністю його об'єктів. Підкреслимо, що зазначені виходи палеозою на Харківщині були важливими для розробки проблеми Великого Донбасу. Для характеристики геології Харківщини він особливо цікавий тим, що включає найдавніші з відслонених тут відкладів (середній карбон с. Петрівське), а також найкращі виходи фауністично охарактеризованої пермі (с. Курулька), при тому, що в межах регіону пермські скам'янілості взагалі зустрічаються дуже рідко.

Список використаних джерел: 1. Космачев В.Г., Космачова М.В. Відслонення середнього карбону біля села Петрівське як визначна геологічна пам'ятка Харківщини / В.Г. Космачев, М.В. Космачова // Вісн. Харк. нац. ун-ту. – 2009. - № 882: Геологія – географія – екологія. – Вип. 31. - С. 29-33. 2. Борисяк Н.Д. О северном и западном продолжении, под новейшими осадками, западной части Донецкой каменноугольной формации / Н.Д. Борисяк // Сб. материалов, относящихся до геологии Южной России. - Кн. 1. - Харьков, 1867. - С. 187-226. 3. Борисяк А. Геологический очерк Изюмского уезда и прилегающей полосы Павлоградского и Змиевского уездов / А. Борисяк // Труды Геол. комитета, новая сер. – 1905. – Вип. 3. – 344 с. 4. Гуров А.В. К геологии Екатеринославской и Харьковской губерний / А.В. Гуров // Тр. об-ва испытат. природы при Харьк. ун-те. - 1882. - Т. 16. - С. 3-448. 5. Глушенко Н.В. Брахиоподы

нижней перми и их значение для стратиграфии Восточно-Украинского нефтегазоносного бассейна / Н.В. Глушенко // *Стратиграфия верхнего палеозоя и нижнего мезозоя Днепровско-Донецкой впадины*. - М.: Недра, 1975. - С. 83-118. 6. Евсеева С.И. О новом выходе диабазовой брекчии на северо-западной окраине Донецкого бассейна / С.И. Евсеева // *Материалы по геол. и гидрогеол.* - Сб. № 3 за 1939. - М., К.: Госгеолиздат, 1940. - С. 59-64. 7. Логвиненко Н.В. *Литология и палеогеография продуктивной толщи донецкого карбона* / Н.В. Логвиненко. - Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1953. - 436 с.

УДК 551.762.1:564.581.1

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ЮРСКИХ БЕЛЕМНОИДЕЙ ЗОНЫ ПЕНИНСКИХ УТЁСОВ КАРПАТ

В.Б. Лаухин

Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина

История исследований юрских отложений Карпат насчитывает более 150 лет [1], но первое упоминание о находке белемнитов из юрских отложений содержится в работе З.Паздро [2], изучавшим юру в Чивчинских горах. Он упомянул о находке одного вида белемнитов, указывавшим, по мнению этого исследователя, на верхний лейас вмещающих пород.

В послевоенный период началось систематическое изучение геологии Карпат, связанное с проведением государственной геологической съемки и проведением специальных геологических работ, выполнявшимися различными организациями. К этому периоду относятся работы В.И.Славина [3-7], М.В. Муратова [8], И.Д.Гофштейна [9,10,11], Г.Я. Крымгольца [11,12]. Позже детальными исследованиями геологии Карпат и, в том числе, стратиграфией юры зоны Пенинских утёсов занимались Круглов С.С. [11,12], Калениченко Т.Д., Круглов С.С., Мигачева Е.Е. [14-16], Гаврилишин В.И. [13], Круглов С.С., Гаврилишин В.И., Крымголец Г.Я. [12].

Впервые находки белемнитид в юре зоны Пенинских утесов были описаны В.И. Славиним [7]. Им были найдены белемниты, среди которых Г.Я. Крымгольцем были определены: *Passaloteuthis cf. apicurvata* Bl., *P. cf. milleri* Phill., *P. sp.*, *Holcobelus tschegemensis* Krimh., *H. cf. fustiformis* Lang., *H. blainvilley* Voltz, *H. deschaesi* Mayer sp., *Nannobelus* sp., *Argelloteuthis* sp., относящиеся к верху синемюрского яруса и *Hastites cf. charmoutensis* May, *Passaloteuthis ima* Lang., характерные для плинсбаха. Им же упоминается *Arietites bucklandi* зональный вид-индекс синемюра. В.И. Славин предположил, что в разрезе юры в районе с. Приборжавское представлены почти все ярусы но имеет место значительный перерыв в осадконакоплении в конце ранней юры.

В следующей работе, содержащей данные о белемнитах в 1966г. собранные С.С. Кругловым ростры были определены Г.Я. Крымгольцем [11], который установил следующие виды белемнитов: *Mesoteuthis triscissa* Jan., *M. tripartita* Schloth., *M. oxycona* Hehl., *M. cf. oxycona* Hehl., *M. quenstedti* Opp., *M. cf. inornata* Phill., *M. banzensis* Kolb., *M. cf. conoidea* Opp., *M. pyramidalis* Ziet., которые свидетельствовали, по мнению авторов, о присутствии тоарских отложе-

ний в Пенинской зоне. На этом основании эти исследователи сделали вывод о том, что предположение В.И. Славина о существовании значительного перерыва в осадконакоплении в конце раннеюрской эпохи не совсем верно - перерыв был очень коротким и захватил только ранний аален.

Два года спустя С.С. Кругловым и Г.Я. Крымгольцем [12] была опубликована работа в которой на основе находки ростров белемнитов: *Salpingoteuthis tubularis* Young et Bird., *Mesoteuthis tripartita* Schloth., *M. oxycona* Hehl., *M. subgracilis* Kolb., *Homalotheuthis* cf. *breviformis* Voltz., *Dactyloteuthis meta* Blainv. из Приборжавского карьера, возраст вмещающих пород лежал в диапазоне тоарского и ааленского ярусов.

В 1969 г. в работе Т.Д. Калиниченко и С.С. Круглова [16] на основании изучения аммонитов, собранных С.С. Кругловым, П.Ю. Лозиняком и, в тогда еще действующем карьере возле г.Перечин и действующем до настоящего времени карьере у с. Приборжавское, и обработанных И.Д. Гофштейном доказывалось присутствие в разрезе нижнеюрских отложений в зоне Пенинских утёсов синемюра и плинсбаха.

Первое полное описание нескольких видов белемнитов, роостры которых были собраны С.С. Кругловым в карьере у с.Приборжавское выполнил В.И Гаврилишин [13]. Им были определены: *Nannobelus acutus* (Miller), *Salpingoteuthis tubularis* (Young et Bird), *Pasaloteuthis paxillosus* (Schlotheim), *P. apicicurvata* (Blainville), *Homalotheuthis breviformis* (Voltz), *Rhabdobelus exilis* (Orbigny), *Mesoteuthis tripartita* (Schlotheim), *M. inornata* (Phillips), *M. triscissa* (Janensch), *Holcobelus blainvillei* (Voltz). Этот комплекс обосновывает тоар-ааленский возраст вмещающих его отложений.

В 1990 году в работе И. В. Камышана, Э. С. Тхоржевского [19] описаны комплексы брахиопод, характеризующие все ярусы юры. Кроме брахиопод в статье упоминается о находках аммонитов *Pleydellia aalensis*, *Tmetoceras scissum* *Dactyloceras* ex gr. *tenuicostatum*, (определения В.П. Козаковой), *Prodactylioceras davoei*, *Tragophyloceras ibex*, *Uptonia jamesoni*, *Echioceras raricostatum*, *Oxynoticeras oxynotum*, *Psiloceras* sp.

В 2002 году работами А.И.Гоцанюк[22] подтверждено присутствие в разрезе Пенинской зоны всех ярусов юры. Также, на основании находок зональных видов-индексов А.И.Гоцанюк обосновала, кроме уже установленных ранее по другим группам ископаемых организмов, присутствие таких аммонитовых зон: *Alsatites liasicus*, *Asteroceras obtusus*, *Harpoceras falcifer*, *Grammoceras thouarsense*, *Leioceras opalinum*.

К настоящему времени, благодаря работам перечисленных исследователей в разрезе юры в зоне Пенинских утёсов установлено и палеонтологически обосновано присутствие всех отделов, всех ярусов и большинства биозон международной шкалы. Однако, монографически до настоящего времени были изучены только брахиоподы [17,18,19] и, что очень важно – аммониты [18,19]. Таким образом, к настоящему времени белемниты, представляющие значительный интерес для стратиграфии и палеогеографических построений и роостры которых в большом количестве встречаются по разрезу, до настоящего времени остаются изучены еще недостаточно.

В результате двух экспедиций кафедры геологии ХНУ из разреза юры зоны Пенинских утёсов Карпат (карьер у сс Приборжавское и Кричево) была собрана обширная коллекция остатков организмов: криноидей, брахиопод, двустворок, гастропод, аммонитов, а также около 500 ростров белемнитов и 1300 их обломков.¹⁰ Основная часть последних происходит из нижнеюрских (синемюр, плинсбах и тоар) и, в меньшей степени, из нижней части среднеюрских (аален, низы байоса) отложений.

Считаю своим приятным долгом поблагодарить директора карьера с. Приборжавского Ифака М.М. за доброе отношение и помощь, способствовавшие выполнению работы, а также другу геологов ХНУ им. В.Н.Каразина - Василию Ивановичу Стойко, обеспечившему экспедицию жильем и за отеческое отношение к сотрудникам.

Список использованных источников: 1. Hauer F.R. Beiträge zur Kenntniss der heterophyllen der Oesterreichischen Alpen. Sitzungsber. mat. – nat. KL. Acad. Wiss., 1854. Bd. 12, Heft 5, – H. 5. – S. 861–910. 2. Pazdro Z. Pasma gor Czywczynskich. Roczn. Polsk. tow. geol., T. X, Krakow, 1934. 3. Славин В.И. Нижнеюрские отложения северо-восточных Карпат. // Доклады АН СССР. – 1950. – № 3. – Т. XXV. – С. 48–61. 4. Славин В. И. Титон-валанжинские аммониты Карпат // Тр. Ин-та. геол. наук АН СССР. – Сер. геол. – 1953. – Вып. 149, № 62. – С. 39–63. 5. Славин В.И. О мезозойской истории Карпат // Уч. зап. МГУ. – 1956. – С. 144–149. 6. Славин В.И. Стратиграфия Восточных Советских Карпат, мезозойские отложения // Мат. Карпато-Балканск. ассоц. – К.: Изд-во АН УССР, 1960. 7. Славин В.И. Триасовые и юрские отложения Восточных Карпат и Паннонского срединного массива. – М.: Госгеолтехиздат, – 1963. – 172 с. 8. Муратов М.В. Тектоника и история развития альпийской геосинклинальной области юга Европейской части СССР сопредельных стран // Тектоника СССР: Сб. науч. ст. – 1949. – С. 186–203. 9. Гофштейн И.Д. К стратиграфии мезозоя Чивчинских и Северо-Буковинских Карпат. // Геол. сб. Львовск. геол. об-ва. – 1954. – №1. – С. 58–67. 10. Гофштейн И.Д. Палеонтологическая изученность юрских отложений Карпат // Геол. сб. – 1956. – № 2-3. – С. 242–247. 11. Круглов С.С., Крымгольц Г.Я. Про наявність відкладів тоарського ярусу в зоні Пенинських скель Закарпаття // ДАН УРСР. – 1966. – № 1. – С. 109–111. 12. Круглов С.С., Гаврилишин В.И., Крымгольц Г.Я. Новые данные по стратиграфии юрских отложений окраины села Приборжавское в зоне Пенинских утесов Закарпаття // Геол. журн. – 1968. – Т. 28 – Вып. 5. – С. 87–91. 13. Гаврилишин В.И., Круглов С.С. Юрские белемниты зоны Пенинских утесов (Закарпатье) // Палеонтол. сб. – 1972. – № 9. – Вып. I – С. 36–43. 14. Калениченко Т.Д., Круглов С.С., Мигачева Е.Е. До стратиграфії середньоярських відкладів Радянського Закарпаття // Доп. АН УРСР. – 1965. – № 9. – С. 1193–1196. 15. Калениченко Т.Д., Круглов С.С., Мигачева Е.Е. Аммониты догера зоны Пенинских утесов (Закарпатье) // Палеонтол. сб. – 1965. – № 2. – Вып. II. – С. 42–48. 16. Калениченко Т.Д., Круглов С.С. Нижнеюрские аммониты зоны Пенинских утесов (Закарпатье) // Палеонтол. сб. – 1969. – № 6. – Вып. II. – С. 32–38. 17. Тхоржевский Э.С. Новые данные о юрских брахиоподах зоны пенинских утесов Карпат. // Вестн. Хар. Нац. Университета – 1970. – № 55. – Вып I – С. 48–61. 18. Тхоржевский Э.С. Юрские теребратулидные брахиоподы зоны Пенинских утесов Карпат и их стратиграфическое значение // Автореф. дис.... канд. геол.-мин. наук. – Харьков. – 1973. – 22 с. 19. Камышан И.В, Тхоржевский Э.С. Стратиграфическое распределение брахиопод в юрских отложениях зоны пенинских утесов Украинских Карпат // Вестн. Хар. Нац. Университета – 1990. – № 90. – Вып I – С. 3–7. 20. Гоцанюк Г.І. Палеогеографічні умови формування юрських відкладів Пенінської зони Українських Карпат // Еволюція органічного світу як підґрунтя для вирішення проблем стратиграфії. Мат. XXIII сесії Укр. палеонт. т-ва. – Київ, 2002. – С. 43–46. 21. Гоцанюк Г.І., Лецух Р.Й. Ранньоярські амоніти Українських Карпат //

¹⁰ В дальнейшем будут опубликованы результаты монографических исследований белемнитов.

553.604(047)(477.54)

КРАТКИЙ АНАЛИЗ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ БАЗЫ НЕМЕТАЛЛИЧЕСКИХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ НА ТЕРРИТОРИИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Г.Е. Мирка, Н.Г. Рудой

Харьковская комплексная геологическая партия КП «Южукргеология»

В практической геологии важное значение имеет информация о современном состоянии месторождений полезных ископаемых. Начиная с 1960 г., Мингео Украины постоянно, с интервалом 8-10 лет, проводит работы по анализу и обобщению материалов по минерально-сырьевой базе полезных ископаемых в каждой области. Связано это с тем, что со временем сведения о месторождениях полезных ископаемых теряют свою практическую ценность, так как ежегодно разведываются новые месторождения, закрываются предприятия, вырабатывавшие разведанные запасы полезных ископаемых, постоянно меняется конъюнктура в сфере минерально-сырьевых ресурсов. Кроме того, новым «Кодексом Украины про недра» предусматривается лицензирование эксплуатации месторождений, для чего потенциальным разработчикам полезных ископаемых очень важно иметь достоверную информацию. Такая работа проведена по Харьковской области силами сотрудников Харьковской КГП КП «Южукргеология» [1]. В данной работе все месторождения классифицированы по видам сырья, для каждого из которых приведены требования существующих стандартов к сырью или к готовой продукции. Приводятся сведения про количество запасов разведанных месторождений, степень их промышленного освоения, ведомственная принадлежность. К отчету прилагается карта месторождений полезных ископаемых масштаба 1:400 000, на которой месторождения подразделяются по видам сырья, запасам (крупные, средние и мелкие) и степени разведанности (детально и предварительно разведанные и поисковые перспективные участки).

На территории Харьковской области насчитывается больше 200 месторождений нерудных полезных ископаемых. В основном, это месторождения сырья для производства строительных материалов, горно-химической и агрохимической промышленности, а также нерудного сырья для черной металлургии.

Одним из видов сырья для горно-химической промышленности является каменная соль, запасы которой приурочены к соляным штокам центрального грабена Днепровско-Донецкой впадины и северо-западной части Донецкого складчатого сооружения. В Харьковской области таких штоков насчитывается больше двух десятков, большая часть из которых изучена лишь геофизическими методами. Детально разведано и учтено на Государственном балансе запасов полезных ископаемых лишь Ефремовское месторождение каменной соли.

Довольно ценным сырьем являются природные красящие пигменты, к ко-

торым относятся цветные глины (охра), железная и марганцевая руда, мел, глауконит, графит и другие. На территории Харьковской области распространены охристые глины юрского периода. Детально разведано Сухокаменское месторождение, которое находится в Изюмском районе.

Важным сырьем для агрохимической промышленности являются фосфориты, которые используются для производства фосфоритовых удобрений. В Харьковской области разведано 3 месторождения фосфоритов (Кременецкое, Малокамышеватское и Синичино-Яремовское), которые находятся в Изюмском районе, а также Орельское месторождение в Лозовском районе.

Среди нерудного сырья для металлургии большое значение имеют формовочные пески. Специфика геологических условий Харьковской области позволила ей занять одно из ведущих мест в Украине по наличию формовочных песков. Типичный и полный разрез полтавской серии, с которой связаны залежи формовочных песков, доступных для выработки открытым способом, выявлены на двух площадях: в юго-западной (Валковский, Нововодолажский, Красноградский, Змиевской и Первомайский районы) и восток-юго-восточной (Шевченковский, Купянский и Барвенковский районы) частях области. В Шевченковском, Барвенковском и Купянском районах выделена перспективная площадь, на которой разведаны большие промышленные месторождения формовочных песков. Кроме того, в Нововодолажском, Валковском и Красноградском районах выявлены и детально разведаны значительные промышленные месторождения высокосортных стекольных песков.

Для производства строительных материалов чаще всего используется цементное сырье, к которому относятся карбонатные, кремнистые и глинистые породы (мергель, мел, опоки, диатомит, глины и суглинки). На доступных для открытой разработки глубинах меловые породы залегают в пределах Харьковской области по правому берегу рек Волчья (Волчанск-Землянка), Северский Донец (Змиев-Балаклея) и Оскол (Двуречна-Купянск). Глинистыми компонентами для цементной шихты на месторождениях Харьковской области являются киевско-обуховские зеленые и голубоватые глины, красно-бурые и бурые глины, а также четвертичные суглинки. Кремнистые породы широко распространены на доступных глубинах в обнажениях возле г. Харькова, по рекам Северский Донец и Уды.

К числу наиболее распространенных в Харьковской области карбонатных пород относятся известняки и мел. В области разведано только одно месторождение известняка – Перекопское в Изюмском районе, которое изучено как сырье для обжига на известь. Из 10 месторождений мела в Харьковской области, которые числятся на балансе запасов Украины, разрабатываются только 4. Практически, запасы мела в области неограничены.

В качестве сырья для производства гипсовых вяжущих материалов используется природный гипс, разведанный на территории Барвенковского района.

На территории Харьковской области разведаны и эксплуатируются легкоплавкие глинистые породы, которые используются для изготовления керамзитового гравия. На Государственном балансе запасов числятся 4 месторождения: Первомайское, Репкинское, Смирновское и Харьковское.

Практически на территории всех административных единиц Харьковской области распространены породы, используемые в качестве кирпично-черепичного сырья. Лучшими по качеству являются голубые глины киевской и зеленые глины межигорской свит, которые на доступных для добычи глубинах встречаются в Дергачевском, Харьковском, Волчанском, Купянском, Великобурлукском и Изюмском районах.

Широкое распространение на территории Харьковской области имеют строительные пески, промышленные залежи которых приурочены к отложениям четвертичного и неоген-палеогенового возраста. Современные аллювиальные пески формируют русла, поймы и боровые террасы рек Северский Донец, Оскол, Уды, Харьков, Лопань, Мжа и др. В некоторых районах области разведаны месторождения песков бучакской и берекской свит палеогена и новопетровской свиты неогена. Всего по Харьковской области детально разведаны и учтены Государственным балансом запасов 20 месторождений строительного песка.

Подводя итоги обзору одной из работ Харьковской комплексной геологической партии, необходимо отметить, что полученные результаты имеют огромное практическое значение, а сам отчет является «настойной книгой» для геологов.

Список использованных источников: 1. Загороднюк Н.І. Аналіз мінерально-сировинної бази неметалічних корисних копалин на території Харківської області. Звіт Харківської комплексної геологічної партії про результати тематичної роботи, проведеної в 1999-2001 рр. – Харків, 2001.

УДК 551.79.561(476)

ПАЛЕОГЕОГРАФИЯ РАЗВИТИЯ ОЗЕР БЕЛАРУСИ

А.А. Новик

Белорусский государственный университет, Минск

В практике реконструкций палеогеографических событий прошлого важное значение имеют данные полученные при изучении озерных аккумуляций, результаты комплексного исследования которых используются в различных сферах связанных с восстановлением истории растительности, климата для установления возраста озер и динамики уровней, определения характера озерного седиментогенеза на отдельных этапах позднеледникового и голоцена. Неоднократные изменения климатических условий в течение послеледникового времени фиксируемые в пыльцевых диаграммах сменой растительного покрова, не всегда находят отражение в определении колебаний уровней озер. Вместе с тем, на основании результатов хроно-стратиграфических и литолого-геохимического анализов наиболее изученных разрезов Беларуси: Лозовики, Кривое (область Белорусского Поозерья), Межузол, Судoble (область Центральнoбелорусских возвышенностей и равнин), Бобровичское, Олтушское (область Белорусского Полесья), проведен анализ изменения озерных уровней и седиментации в различных геоморфологических областях Беларуси с целью выявления общих межрегиональных закономерностей. Формирование торфа в ряде озер началось в раннем дриасе, но в большинстве разрезов первые находки торфа, залегающих

на базальных слоях, начали накапливаться в позднем дриасе. В разрезе Лозовики он датируется около 13,0 ka BP, в оз. Межухол и оз. Судoble приблизительно 11,5 ka BP, а в осадках озер Кривое и Олтушское соответствует началу пребореального этапа (10,2-9,8 ka BP). Учитывая сказанное, генезис базальных слоев торфа мог быть связан с проявлением гляциокарстовых и термокарстовых процессов в позднеледниковье, а также с синхронной регрессией уровней озер вызванной потеплением климата и окончательной деградацией мерзлотных грунтов на рубеже позднего дриаса и пребореала. В периоды потепления климата в позднеледниковье начале голоцена происходила активизация процессов разгрузки талых вод многолетней мерзлоты, способствующая понижению уровней водоемов за счет усиления процессов инфильтрации в рыхлые четвертичные породы представленные в большинстве разрезов преимущественно песками.

Похолодание в позднем дриасе, сопровождалось увеличением влажности климата и подъемом уровней ряда озер в первой половине этой эпохи. В это время, в водоемах Межухол и Лозовики, усиление грунтового питания обусловило поступление карбонатного и терригенного материала, исчезновение торфа и начало формирования озерных отложений. Исходя из характера осадконакопления высокие уровни в это время отмечаются также в озерах Судoble и Олтушское.

Из разрезов озер Лозовики, Межухол, Бобровичское, Олтушское видно, что минеральные и органо-минеральные отложения позднеледниковья перекрываются породами карбонатного состава. Одновременно с потеплением климата в начале голоцена усиливалось выщелачивание карбонатной морены. В эпоху седиментации карбонатных осадков озера имели характер олиготрофно-мезотрофных водоемов с низким содержанием органического вещества в донных отложениях. Важное значение при этом имели морфологические особенности озерных котловин и литология пород водосбора. В пределах Поозерской и Полесской областей Беларуси процесс карбонатонакопления в послеледниковое время протекал с различной степенью интенсивности, что не следует связывать лишь с климатическими причинами. По видимому, основное значение приобретает аazonальный фактор: геоморфологическое строение территории, литология пород водосбора, изостатическое опускание-поднятие земной коры, внутренние процессы в озере. Начало голоцена отмечено стабилизацией или понижением водных уровней в озерах севера и юга Беларуси. Как правило, уже с середины пребореала фиксируется медленное равномерное повышение уровней без значительных колебаний, вызванное достижением определенного равновесия между озерными уровнями и уровнем грунтовых вод. Повышение выявляется сменой отложений торфа озерными осадками.

С середины бореала происходит формирование торфа в осадках озера Бобровичское и значительное увеличение содержания органики в озерных осадках озера Олтушское, что свидетельствует о преобладании низких уровней в озерах юга Беларуси. С конца бореала до середины атлантики, в составе карбонатного сапропеля озера Лозовики повышается содержание органического вещества, что подтверждает тенденцию падения уровней в этом водоеме. Вместе с тем в

озерах Кривое и Бобровичское, снижение органики в осадках этого времени свидетельствует о повышении уровней.

В бореальное и атлантическое время в особенностях осадконакопления озер важную роль начинал играть климатический, литологический факторы, а также эволюционное развитие водоемов выражающееся в повышении их трофности. Совокупность этих процессов способствовала постепенной смене в осадконакоплении ряда озер, где преобладающий с бореального времени карбонатный компонент озерных осадков к середине атлантики сменился органо-минеральным, господствующий в озерах по настоящее время.

Во второй половине голоцена характер осадконакопления свидетельствует об преобладании стабильных уровней в большинстве озер. В суббореальное время в донных осадках некоторых озер отмечаются горизонты отложений с пониженной концентрацией органического при одновременном повышении содержания терригенного вещества, что может быть связано с повышением уровней. В конце суббореала-начале субатлантики высокие уровни отмечаются в озерах Кривое и Олтушское, о чем свидетельствует сокращение органики и увеличение терригенного материала в донных осадках этих озер. В субатлантике уровни большинства озер по всей видимости оставались стабильными, что подтверждается однородным составом озерных осадков изученных озер.

Во всю послеледниковую эпоху ситуация в характере осадконакопления и как следствие, положении уровней озер Беларуси, выявляет ряд общих закономерностей. Изменения озерных уровней во геоморфологических областях Беларуси в позднеледниковье и раннем голоцене отличаются большей синхронностью чем в средне- и позднеголоценовые периоды. В первую очередь это связано с общей тенденцией потепления климата в начале послеледниковой эпохи и исчезновением многолетней мерзлоты повлекшее усиление инфильтрационных процессов. В аллереде, в ряде озер преобладают низкие уровни. В первой половине позднего дриаса в большинстве изученных озер отмечается трансгрессия. С середины дриаса и в начале голоцена фиксируются низкие уровни, которые к середине пребореала вновь сменяются трансгрессией. Кроме этого, ряд озер имели трансгрессию уровней происходившую в течение бореала. Последующей в атлантике стабилизации озерных уровней способствовали процессы кольматации и установление гидростатического равновесия с положением уровня грунтовых вод. В течение второй половины голоцена озерные уровни характеризовались асинхронными движениями в различных регионах Беларуси. В это время большинство существующих различий были обусловлены местными локальными факторами.

ОЦІНКА ЛІТОЛОГІЇ ЗОНИ АЕРАЦІЇ БАСЕЙНУ РІЧКИ ПРУТ В МЕЖАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (ЗА МЕТОДИКОЮ DRASTIC)

Т.В. Олексійчук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Зона аерації розміщена між денною поверхнею і зоною повного насичення (сатурації), тобто рівнем вод першого водоносного горизонту. Вона є як би буфером між природними процесами, які відбуваються на денній поверхні і підземними водами. Через зону аерації відбувається інфільтрація атмосферних опадів і передача тепла з поверхні землі. В зоні аерації протікають процеси конденсації парів і процеси випаровування. Літологічний склад порід цієї зони безпосередньо впливає на інфільтраційні здатності даного середовища, а також в певній мірі на хімічний склад підземних вод. Тому, об'єктом нашого дослідження виступає вивчення літології зони аерації, як одного з параметрів оцінки захищеності підземних вод від забруднення в басейні річки Прут (у межах Чернівецької області).

У своїх дослідженнях ми використали методику DRASTIC Американського Агентства Охорони Середовища USEPA, за якою можна охарактеризувати природну захищеність підземних вод від забруднення [1]. Індекс захищеності підземних вод від забруднення IPZ (показник IPZ), який становить суму добутків ваги і рангу, є остаточною оцінкою:

$$IPZ_{\Sigma} = \sum_{n=1}^7 (\text{вага параметру} * \text{ранг параметру}), \text{ тобто } IPZ_{\Sigma} = \sum_{n=1}^7 IPZ_p$$

IPZ_{Σ} - показник IPZ, кінцева величина; IPZ_p - показник IPZ для кожного параметру (вага параметру * ранг параметру).

Так, вибраними параметрами оцінювання є: глибина залягання підземних вод, ефективна інфільтрація вод, літологія водоносного горизонту, механічний склад ґрунтів, кут нахилу денної поверхні, літологія порід зони аерації, коефіцієнт фільтрації водоносного горизонту. Залежно від їх ролі в процесі потенційного забруднення, їм приписується різний ступінь вагомості, тобто вага в межах від 1 до 5. Кожен параметр посідає також відповідний клас вартості і йому призначається ранг, тобто певна бальна оцінка в границях від 1 до 10. В даній роботі буде охарактеризовано літологію порід зони аерації в басейні р. Прут (в межах Чернівецької області).

В методиці DRASTIC для літології зони аерації присвоєна вага рівна 5, тобто цей чинник виділений як найвагоміший у процесі надходження забруднень з поверхні до першого водоносного горизонту. Вплив різноманітності літологічного складу в методиці виражений способом присвоєння балів конкретним відкладам в залежності від їх водопроникності. Застосувавши шкалу оцінювання захищеності підземних вод від забруднення згідно методики DRASTIC, для території дослідження ми прийняли наступну шкалу бальності для оцінки порід зони аерації (табл. 1).

Таблиця 1.

Оцінка літології зони аерації за методикою DRASTIC

Літологія	Бали	Вага
Галечник, гравій, пісок	8	5
Супісок	6	
Суглинок легкий, пористий	4	
Суглинок важкий або середній	3	

Отже, даний параметр на території дослідження коливається від 3 до 8 балів. Вважається, чим більший бал, тим захищеність підземних вод до надходження забруднень з поверхні нижча і навпаки.

У басейні річки Прут серед відкладів зони аерації найбільшу площу – 1081 км² займає суглинок важкий або середній, що становить 42 % досліджуваної території. На другому місці, галечник, гравій та пісок – вони займають 32 %, на третьому – суглинок легкий, пористий – 20 % території. Найменшу частку від загальної площі досліджуваної території складає супісок – 6 % (табл. 2).

Таблиця 2.

Літологія зони аерації на території басейну р.Прут у межах Чернівецької області

№	Породи, які складають зону аерації	Загальна площа покриття даними відкладами, км ²	Частка від загальної площі території, %
1	Галечник, гравій, пісок	786	32
2	Супісок	133	6
3	Суглинок легкий, пористий	494	20
4	Суглинок важкий або середній	1018	42

Просторовий розподіл відкладів зони аерації різного літологічного складу на території дослідження представлений на рисунку 1. Як видно з картосхеми, зона аерації, яка складена галечником, гравієм, піском простежується в долинах і заплавах великих річок, і згідно методики DRASTIC, характеризується швидкою фільтрацією забруднених поверхневих вод та атмосферних опадів в підземні води. Супісок поширений в північно-східній частині досліджуваної території, в долинах річок Гуків, Рингач, Черлена та інші. Суглинок легкий та пористий зустрічається переважно в північній та західній частинах території. Найбільше поширення має суглинок важкий або середній, який характеризується водоутримуючою здатністю, тобто захищеність від забруднення підземних вод в таких умовах висока.

Літологія зони аерації є важливим режимоутворюючим чинником, який коректує вплив метеорологічних процесів на режим рівня підземних вод. Літологічний склад порід зони аерації впливає на водопроникність денної поверхні, що в свою чергу безпосередньо визначає можливість надходження з поверхні забруднень до першого водоносного горизонту разом з інфільтраційними водами. З огляду на літологічний склад порід зони аерації басейну р. Прут найбільший ризик забруднення підземних вод внаслідок міграції шкідливих субстанцій з поверхні території спостерігається в долинах і заплавах річок, а найменший – на вододілах.

Список використаних джерел: 1. Aller L., Bennett T., Lehr J.H., Petty R.J., Hackett G., 1987 – DRASTIC: A Standardized System for Evaluating Ground Water Pollution Potential Using Hydrogeologic Settings. Ada, Oklahoma.

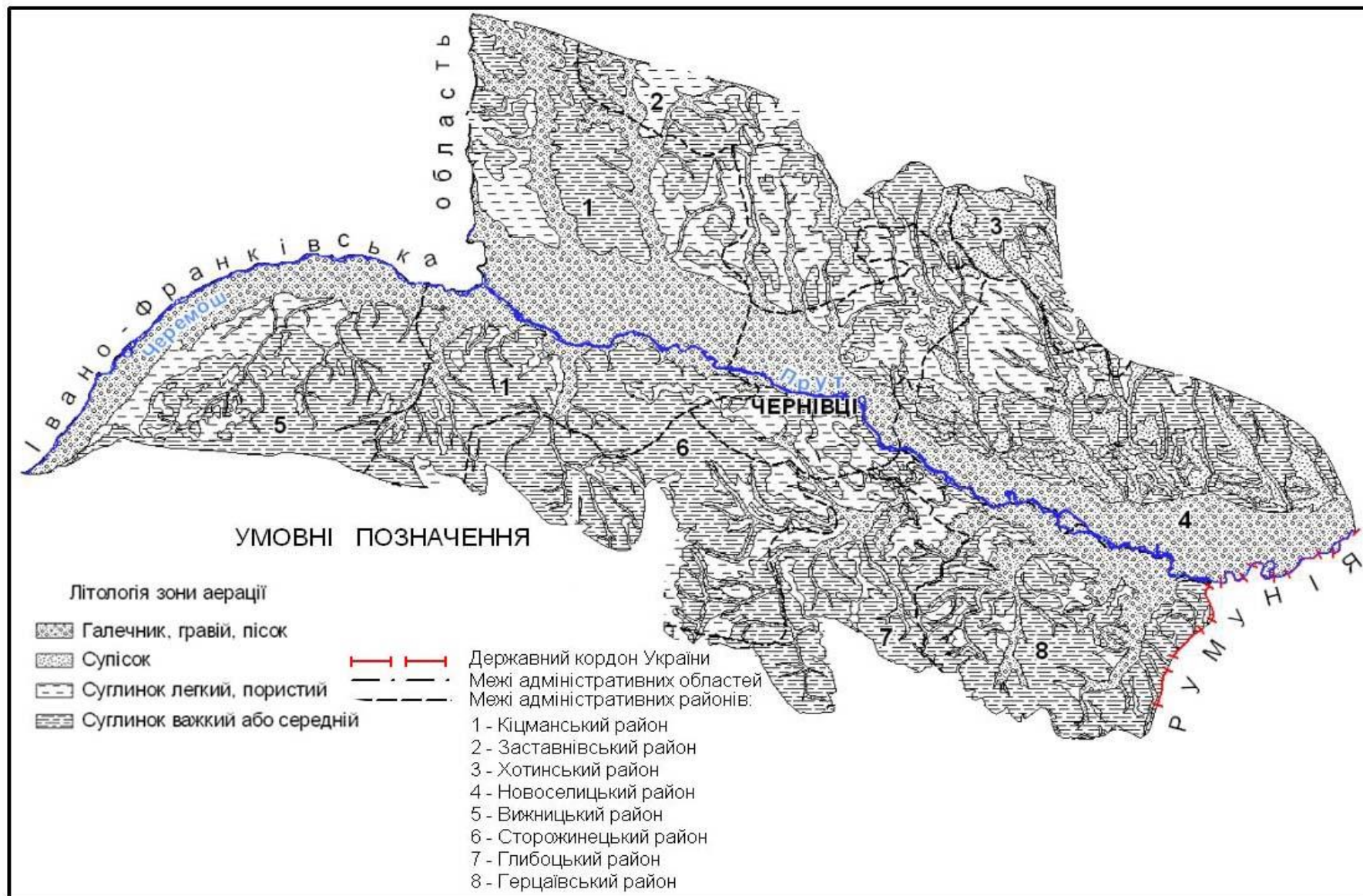

Рис. 1. Картосхема літології зони аерації басейну річки Прут в межах Чернівецької області

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННОЇ БАЗИ БУДІВЕЛЬНОЇ КЕРАМІКИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

М.Г. Рудий

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Важливими технологічними властивостями глинистих порід, які визначають їх використання у керамічній промисловості, є хімічний та гранулометричний склад, вміст крупнозернистих включень (в т.ч. карбонатних) у залишках, пластичність, вогнетривкість, спікливість, спученість, а також усушка, усадка, адсорбційна зв'язуюча здатність та набухання.

У виготовленні виробів будівельної і грубої кераміки використовуються найбільш поширені легкоплавкі глини і суглинки, які оцінені загальною мінерало-петрографічною характеристикою, вмістом основних хімічних складових і показниками технологічних властивостей. Сурової залежності між властивостями сировини і готової продукції не встановлено, тому можливість використання глинистих порід для виготовлення виробів будівельної кераміки встановлюється по якості готових виробів [1,2].

Якість глинистої сировини нормується Державними стандартами: ДСТУ БВ.2.7-60 (Сировина глиниста для керамічної промисловості. Класифікація); ОСТ 21-78 (Сировина глиниста (гірські породи) для виготовлення керамічної цегли та каменю. Технічні вимоги, методи випробувань).

Вміст основних хімічних компонентів в глинистій породі повинен відповідати вимогам, наведеним в ОСТ 21-78:

Компоненти	Вміст по масі в %	
1	2	3
SiO ₂	Не більше	85
1	2	3
У тому числі кварцу вільного	Не більше	60
Al ₂ O ₃	Не менше	7,0
CaO + MgO	Не більше	20
SO ₃	Не більше	2,0
У тому числі сульфідної	Не більше	0,8
Fe ₂ O ₃ + FeO	Не більше	14,0
K ₂ O + Na ₂ O	Не більше	7,0

При перевищенні установлених показників по вмісту суми оксидів кальцію, магнію, заліза або калію та натрію придатність породи визначають по результатах напівзаводських випробувань.

Глинисті породи повинні мати число пластичності не менше 7.

Вимоги до гранулометричного складу глинистих порід згідно ОСТ 21-78:

Фракції	Вміст по масі в %
Менше 1 мкм	Більше 15
Менше 10 мкм	Більше 30
0,01-0,5 мм	Не регламентується

Вміст в глинистих породах карбонатних включень, які лімітуються ОСТ 21-78:

Розмір карбонатних включень в мм	Вміст карбонатних включень в % по масі в залежності від їх активності (вміст $\text{CaCO}_3 + \text{MgCO}_3$ в карбонатних включеннях)		
	Високоактивні (> 70)	Середньоактивні (50-70)	Малоактивні (<50)
Більше 0,5 (до 1)	0,5	0,8	3,0
Більше 1 (до 2)	0,1	0,4	2,0
Більше 2 (до 3)	0,05	0,1	0,5
Більше 3	Не допускається		

При наявності карбонатних включень у більшій кількості, як вказано у таблиці (або розміром більше 3 мм), придатність породи для виготовлення цегли і каменю керамічного, визначається по результатах напівзаводських випробувань.

Усадка, яка характеризується лінійним скороченням зразків, визначається, але не регламентується.

Водопоглинання випаленого черепка (без ознак перепалу), характеризує спікання, яке повинно бути не менше 6% (ДСТУ БВ.2.7-61 “Цегла та камені керамічні рядові і лицьові”).

Глиниста сировина повинна забезпечувати механічну міцність виробів не менше марки “100”, а для каменю з горизонтальним розміщенням пустот – не нижче марки “75”. Допускається проводити розвідку глинистої сировини, яка забезпечує механічну міцність виробів не нижче марки “75” для працюючих підприємств (дорозвідка та розвідка додаткових ділянок тощо).

Всі види глинистої сировини кінцево оцінюються по результатах напівзаводських випробувань.

Результати вважаються позитивними, якщо показники якості керамічних виробів відповідають вимогам відповідних стандартів: ДСТУ БВ.2.7-61 – “Цегла та камені керамічні рядові і лицьові. Технічні умови”; ДСТУ БВ.2.7-28 “Черепиця керамічна. Технічні умови”.

В межах Полтавської області цегельна сировина є практично в кожному адміністративному районі, так як придатні для використання четвертинні глинисті породи поширені повсюдно, за виключенням річкових долин і балок. Залігають вони безпосередньо під ґрунтово-рослинним шаром, що дозволяє розробляти їх відкритим способом.

Еолово-делювіальні і лесовидні суглинки характеризуються мінливим складом: пластичність змінюється в широких межах – від 3 до 26-28%, сумарний вміст діоксидів алюмінію і титану – від 6 до 16-18%, характерний завищений вміст діоксиду кремнію і забрудненість карбонатами. Все це ускладнює

технологію виготовлення цегли і потребує додаткового вводу в сировинну масу корегуючих домішок.

В Полтавській області, станом на 01.01.2008 року, детально розвідано та враховано Державним балансом запаси 93 родовища цегельно-черепичної сировини із загальними запасами за категоріями А+В+С₁ 93727,35 тис.м³ та С₂ – 5059,0 тис.м³.

28 родовищ розробляються різними організаціями, запаси яких складають по категоріях А+В+С₁ 27267,35 тис.м³ та С₂ – 2256,0 тис.м³ та 65 родовищ із запасами категорій А+В+С₁ – 66460,0 тис.м³ і С₂ – 2803,0 тис.м³ не розробляються.

Характеристика родовищ цегельно-черепичної сировини на території Полтавської області наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика родовищ цегельно-черепичної сировини на території Полтавської області, які враховані Держбалансом:

№№ п/п	Назва родовища	Адміністративний район	Корисна копалина	Відомча приналежність
1	2	3	4	5
<i>1. Родовища, що розробляються</i>				
1	Лохвицьке	Лохвицький	суглинок	Структури різної приналежності
2	Щемилівське	Полтавський	суглинок	
3	Малобудищанське	– «» –	суглинок	– «» –
4	Чапаєвське (Псільське)	Велико-Багачанський	суглинок	– «» –
5	Гадяцьке 4	Гадяцький	суглинок	– «» –
6	Корніївське	Гребінківський	суглинок	– «» –
7	Глобинське	Глобинський	суглинок	– «» –
8	Кагамлицьке	– «» –	суглинок	– «» –
Діл. Прем'єр			суглинок	– «» –
10	Великорублівське	Котелевський	суглинок, глина	Структури різної приналежності
11	Кишеньківське	Кобеляцький	суглинок	
12	Сенчанське	Лохвицький	суглинок	– «» –
13	Лубенське 2	Лубенський	суглинок	– «» –
1	2	3	4	5
14	Тернівське	– «» –	суглинок	– «» –
15	Оріхівське	– «» –	суглинок	– «» –
16	Лазірківське	Оржицький	суглинок	– «» –
17	Божківське	Полтавський	суглинок	– «» –
18	Миргородське 2	Миргородський	суглинок	– «» –
19	Біликівське	– «» –	суглинок	– «» –
20	Хорольське 2	Хорольський	суглинок	– «» –
21	Шишацьке	Шишацький	суглинок	– «» –
22	Опішнянське 2	Зіньківський	суглинок	– «» –
23	Лелюхівське	Новосанжарський	суглинок	– «» –
24	Солонобалківське	Карлівський	суглинок	– «» –
25	Супрунівське	Полтавський	суглинок	– «» –
26	Східнорешетилівське	Решетилівський	суглинок	– «» –

27	Хорольське 3	Хорольський	суглинок	– «» –
28	При заводське	Зіньківський	суглинок	– «» –
2. Родовища, що готуються до розробки				
29	Козельщинське	Козельщинський	суглинок	Структури різної приналежності
30	Короваївське	Короваївський	суглинок	
3. Родовища, що не розробляються				
31	Кременчуцьке	Кременчуцький	суглинок	Міністерство охорони нарколішнього природного се- редовища України
32	Крюківське	– «» –	суглинок	
33	Ганжівське	Кобеляцький	суглинок, глина	
34	Лубенське	Лубенський	суглинок	
Діл Лубенська			суглинок	– «» –
Діл. Кононівська			суглинок	– «» –
35	Пирятинське	Пирятинський	суглинок	– «» –
36	Диканське 2	Диканський	суглинок	– «» –
37	Карлівське	Карлівський	пісок, суглинок	– «» –
38	Кобелячокське	Кременчуцький	суглинок	– «» –
39	Підгірське	Кобеляцький	суглинок	– «» –
40	Козельщинське 2	Козельщинський	суглинок	– «» –
1	2	3	4	5
41	Коновалівське	Машівський	суглинок	– «» –
42	Нехворощанське	Новосанжарський	суглинок	– «» –
43	Оболонське	Семенівський	суглинок	– «» –
44	Хорольське	Хорольський	суглинок	– «» –
45	Кізілівське	Чернухинський	суглинок	– «» –
46	Кочубеївське	Чутівський	суглинок	– «» –
47	Паніванівське	Семенівський	суглинок	– «» –
48	Комишнянське	Миргородський	суглинок	– «» –
49	Чутівське	Чутівський	суглинок	– «» –
50	Опішнянське	Зіньківський	суглинок, пісок	– «» –
51	Оржицьке	Оржицький	суглинок	– «» –
52	Новосанжарське	Новосанжарський	пісок, суглинок	– «» –
53	Базилевщинське	Машівський	суглинок	– «» –
54	Білухівське	Карлівський	суглинок	– «» –
55	Великобагачанське	Велико-Багачанський	суглинок	– «» –
56	Верхоярівське	Пирятинський	суглинок	– «» –
57	Веселоподільське	Семенівський	суглинок	– «» –
58	Вороньківське	Чернухинський	суглинок	– «» –
59	Гадяцьке 3	Гадяцький	суглинок	Міністерство охорони нарколішнього- го природного се- редовища України
60	Глобинське 2	Глобинський	суглинок	
61	Гребінківське	Гребінківський	суглинок	
62	Жовтневське	Семенівський	суглинок	
63	Жовтневе	Чутівський	суглинок	– «» –
64	Заїченське	Семенівський	суглинок	– «» –
65	Ковердино-Балківське	Шишацький	суглинок	– «» –
66	Криворудське	Семенівський	суглинок	– «» –
67	Крутобалківське	Новосанжарський	пісок, суглинок	– «» –

68	Созівське	–	суглинок	– «» –
69	Лохвицьке 1	Лохвицький	суглинок	– «» –
70	Лубенське 1	Лубенський	суглинок	– «» –
1	2	3	4	5
71	Любимівське	Машівський	суглинок	– «» –
72	Миргородське	Миргородський	пісок, суглинок	– «» –
73	Омельницьке	Кременчуцький	суглинок	– «» –
74	Опішнянське (Сусяк)	Зіньківський	суглинок	– «» –
75	Первозванівське	Чутівський	суглинок	– «» –
76	Решетилівське	Решетилівський	суглинок	– «» –
77	Свердловське	Кобеляцький	суглинок	– «» –
78	Семенівське	Семенівський	суглинок	– «» –
79	Смотриківське	Пирятинський	суглинок	– «» –
80	Сотницьке	Миргородський	суглинок	– «» –
81	Староаврамівське	Хорольський	суглинок	– «» –
82	Спасівське	–	суглинок	– «» –
83	Східнолубенське	Лубенський	суглинок	– «» –
84	Тарандинцівське	– «» –	суглинок	– «» –
85	Тишенківське	Карлівський	суглинок	– «» –
86	Хропачів'ярське	Зіньківський	суглинок	– «» –
87	Червонокутське	Гадяцький	суглинок	– «» –
88	Якимівське	Велико-Багачанський	суглинок	– «» –
89	Манжелійське	Глобинський	суглинок	– «» –
90	Духівське	Лубенський	суглинок	– «» –
91	Погаршинське	Лохвицький	суглинок	– «» –
92	Кочубеївське 2	Чутівський	суглинок	– «» –
93	Михнівське	–	суглинок	– «» –

Полтавська область має великий мінерально-сировинний потенціал для будівництва підприємств по виробництву будівельної кераміки.

Список використаних джерел: Довідка про стан та перспективи розширення мінерально-сировинної бази Полтавської області, ДНВП «Геоінформ України», 2007 р. І.Загороднюк Н.І. “Аналіз мінерально-сировинної бази неметалевих корисних копалин Полтавської області”, ХКГП, 2006 р.

Наукове видання

«РЕГІОН – 2010: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
(м. Харків, 4 – 5 листопада 2010 р.)

Збірник наукових праць

Відповідальний за випуск к.геогр.н. Ю.І. Кандиба

Комп'ютерне верстання Ю.І. Кандиба

Підписано до друку 08.10.2010 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умов. друк. арк. 25,5. Обл.-вид. арк. 29,6.

Тираж 150 пр. Ціна договірна.

61077, Харків, пл. Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
61077, Харків, площа Свободи, 4, тел. +38-057-705-24-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09.